

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
КИЇВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
імені ТАРАСА ШЕВЧЕНКА

ПРОБЛЕМИ СЕМАНТИКИ, ПРАГМАТИКИ ТА
КОГНІТИВНОЇ ЛІНГВІСТИКИ

Випуск 9

Збірник наукових праць

Київ – 2006

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
КИЇВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
імені ТАРАСА ШЕВЧЕНКА

ПРОБЛЕМИ СЕМАНТИКИ, ПРАГМАТИКИ ТА
КОГНІТИВНОЇ ЛІНГВІСТИКИ

Випуск 9

Збірник наукових праць

Київ – 2006

ББК

П

УДК 800

Відповідальний редактор –

доктор філологічних наук, професор **Корбозерова Н.М.**

Відповідальний секретар –

кандидат філологічних наук, доцент **Орличенко О.В.**

Редакційна колегія:

доктор філологічних наук, професор **Гетьман З.О.**

доктор філологічних наук, професор **Гуйванюк Н.В.**

доктор філологічних наук, професор **Жайворонок А.О.**

доктор філологічних наук, професор **Карабан В.І.**

доктор філологічних наук, професор **Кочерган М.П.**

доктор філологічних наук, професор **Крючков Г.Г.**

доктор філологічних наук, професор **Скороходько Е.Ф.**

доктор філологічних наук, професор **Ставицька Л.О.**

доктор філологічних наук, професор **Старикова О.М.**

доктор філологічних наук, професор **Стеріополо О.І.**

доктор філологічних наук, професор **Чередниченко О.І.**

доктор філологічних наук, професор **Швачко С.О.**

доктор філологічних наук, професор **Шумарова Н.П.**

Друкується за рішенням Вченої ради Інституту філології Київського національного університету імені Тараса Шевченка (протокол №6 від 20 лютого 2006 року).

Загальне рецензування збірника:

доктор філологічних наук, професор **Бурбело В.Б.** (КНУ)

доктор філологічних наук, професор **Омельченко Л.Ф.** (КНЛУ)

Свідоцтво про державну реєстрацію друкованого засобу мовної інформації.

Серія КВ №7411 від 09.06.2003р.

Проблеми семантики, прагматики та когнітивної лінгвістики:

П78 3б. наук. пр. / – К.: Київський нац. ун-т ім. Тараса Шевченка; Від.ред. Н.М.Корбозерова.

– К.: Логос, 2006. – Вип.9. – 2006. – 410 с.

ISBN

Збірник вміщує статті, в яких досліджуються актуальні проблеми лексичної, реченнєвої, та текстової семантики, пов'язані з мовними та стилістичними особливостями функціонування слова, словосполучення, речення та тексту.

Розраховано на широке коло філологів, викладачів вузів, докторантів, аспірантів та пошукувачів.

ББК

СОЦІОКУЛЬТУРНІ КОНТЕКСТИ ВЖИВАННЯ ВИСЛОВЛЕНЬ-ВИБАЧЕНЬ В АНГЛІЙСЬКОМУ ДІАЛОГІЧНОМУ МОВЛЕННІ

Постановка загальної проблеми. Використання конкретної мови є не тільки знанням мовної системи та правил її застосування, а й “реалізацією цього знання у численних комунікативних актах”. Комунікативна компетенція є здатністю мовців розуміти один одного у різних ситуаціях спілкування завдяки мовним засобам та соціолінгвістичній доречності їх уживання.

Функціонування у мовленні ритуалізованих мовленнєвих актів, до яких відносяться (поряд з привітаннями, прощаннями, подяками, поздоровленнями, співчуттями) вибачення, є обумовленим соціокультурно. А отже, знання лінгвістичних контекстів уживання англійських висловлень-вибачень (ВВ) та вміння доцільно використовувати відповідні модальні варіанти останніх є передумовами успішного спілкування.

Постановка завдання. Метою даної розвідки є встановлення парадигми соціокультурних контекстів уживання ВВ в англійському діалогічному мовленні шляхом аналізу структури мікродіалогів, у яких функціонують англійські ВВ.

Актуальність дослідження зумовлюється загальною тенденцією сучасних лінгвістичних досліджень розглядати функціональні особливості мовних одиниць, зокрема мовленнєвих актів-експресивів з урахуванням їхньої соціолінгвістичної стратифікації. Функціональні характеристики мовних одиниць обумовлюються лінгвістичними соціокультурними контекстами їхнього вживання, а отже розгляд парадигми контекстів, в яких функціонують ВВ, є необхідною передумовою успішного дослідження варіативності зазначених висловлень за прагматичними, емоційними і соціальними чинниками.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідження комунікативно-прагматичних характеристик ВВ [1:155; 2:1055] свідчать про те, що ці мовленнєві акти, підкоряючись стратегіям негативної ввічливості, виражають небажання мовця натикатися на принижену гідність слухача. Вибачення є особливим видом ілокутивного акту, метою якого є викликати перлокутивний ефект, котрий полягає в зміні емоційного стану ображеного.

В спеціальній лінгвістичній літературі зазначається, що вибачення спрямоване на відшкодування тієї образи, яка порушила гідність “жертви” і за яку винуватець бере на себе відповідальність, відновлюючи таким чином рівновагу між ним самим та скривдженим [3:364]. Зауважимо, що мовець може брати відповідальність не лише за ту образу, яку заподіяв іншому він сам, а й за ту, котру спричинив хтось інший (у більшості випадків цим “іншим” виступає дитина чи тварина мовця).

Контекстуальні риси соціокультурних ситуацій, в яких виникають ВВ, спричиняють їхню прагматичну варіативність. Остання виникає не в останній мірі завдяки певній парадигмі стимулів до зазначеного виду висловлень.

Висловлення-вибачення є мовленнєво-етикетним актом-експресом, який екстеріоризує психологічний стан мовця, відбиває його вибір стратегій негативної і рідше позитивної ввічливості, відновлює принижену гідність слухача і мінімізує ту образу, за яку мовець бере на себе відповідальність, забезпечуючи підтримання контакту у позитивній тональності. Тональність спілкування відображає характер взаємовідносин мовців, пов’язаний із рольовими та емоційними аспектами спілкування і проявляється у висловленнях через їх експресивно-стилістичні коннотації і паралінгвістичні фонаційні компоненти.

Функціональними якостями висловлень-вибачень є забезпечення нейтралізації образи, відновлення рівноваги і гармонії у стосунках та підтримання позитивної тональності

спілкування). Проте вони не однаково виражені у ВВ, різних за емоційністю. Так, очевидно, що стереотипні мовленнєво-етикетні висловлення-вибачення *Excuse me* (при зверненні) та *I'm sorry* (у ролі ретроспективної реакції на вияви невдоволення співрозмовника) реалізують лише функцію підтримання позитивної тональності спілкування.

ВВ можуть бути бівалентними і полівалентними мовленнєвими актами, що реалізують більше, ніж одну прагматичну настанову. Наприклад, висловлення-вибачення можуть нести непряму функцію повідомлення поганих новин:

(1) – *Oh, dear, I'm afraid I've broken the cap of a bottle.*

– *Never mind, at least it's open now.*

(2) – *I'm sorry I spilled coffee on your rug.*

– *That's OK. Don't worry about it* (Brown H.D., Unit 1, Lesson 2).

Висловлення, що вживається винуватцем для вираження жалю з приводу образи, слугує й визнанням, через яке адресат дізнається про образу (у випадку, коли слухач не знав про скривдження). Наприклад:

(1) – *What's up, Alison?*

– *Oh, Paul, I'm dreadfully sorry. I've broken your lovely vase. There are bits everywhere, I'm afraid. Oh, I'm sorry* (Abbs B., Freebairn I., Unit 8).

(2) – *Listen, I'm not exactly sure how to put this, but, um... has my dog been digging up your yard again?*

– *I... don't think so. I haven't noticed.*

– *Well, I sure hope he hasn't. I saw him running through your yard yesterday, and.... I'll try and keep him on a leash so he doesn't bother you* (Jones L., Baeyer von C., Unit 12).

Полівалентність ВВ, тобто їхня багатозначність з погляду прагматичної настанови, проявляється в наявності різних прагматичних мовленнєвих стратегій реалізації інтенції вибачення.

Вектор спрямованості іллокуції ВВ є проспективним, інакше кажучи, реалізація ВВ передбачає наявність співрозмовника, діалогічне спілкування. Діалог підкоряється психології міжособистісних стосунків і прямо залежить від соціальних факторів. Відзначається, що діалогічність є феноменом, реально присутнім у будь-якій формі мовленнєвої комунікації, а послідовність мовленнєвих актів у структурі діалогічного тексту організована у двосторонню спрямованість “ремініент – респондент”, при чому симетрична зміна ролей комунікантів формує композиційний тип мовлення – діалогічне мовлення.

У діалогічному спілкуванні репліки можуть бути лише відносно завершеними, оскільки кожна з них не є автономною у розумінні мовця, і передбачає продовження слідом за реплікою співрозмовника. Погоджуючись із думкою Г.І.Бубнової [4:41], ми розуміємо діалог як тематично однорідний відрізок із автономним смислом, який співвідноситься зі складним денотатом – невербальною структурою мовленнєвого акту, та комунікативною і смисловою зв'язністю, яка виявляється як експліцитно, так й імпліцитно. При цьому організуючими полюсами діалогу є стимул – реакція, а “кількість реплік обмежена обсягом оперативної пам'яті людини” [там само].

Існує взаємопов'язаність висловлень у діалозі, яка маніфестується одиницями всіх рівнів мовної стратифікації і, перш за все, просодичного. Взаємозалежність реплік у діалозі проявляється у тому, що певна стилістична тональність репліки-стимула неодмінно відбивається у відповідній стилістичній тональності репліки-реакції.

Розглядаючи діалогічні єдності, в яких функціонують ВВ, ми дотримувались положення Ф.Г.Діненберга [5:103] про комунікативну тріаду в ролі базової складової структури діалогу, де першою фазою є ініціація мовцем певної мети за допомогою мовленнєвого акту 1 (МА 1); другою фазою виступає реакція партнера на згадану вище мету

– позитивна чи негативна реакція слухача на ціль мовця (МА 2); третя фаза віддзеркалює оцінку мовцем змісту реакції слухача (МА 3).

Мікродіалог, в якому міститься мовленнєвий акт вибачення, в ідеальній формі є комунікативною моделлю-тріадою. Її можна представити у такій схемі, де залежність об'єктів – компонентів діалогу, що показана за допомогою стрілок ($O1 \rightarrow O2$), слід трактувати таким чином: $O2$ породжується та зумовлюється $O1$ (див. рис. 1.1.):

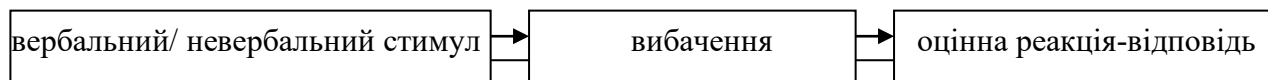

Рис. 1.1. Компонентна структура мікродіалогів, у яких функціонують ВВ

Проте у реальній комунікації актуалізація зазначеної моделі-тріади найчастіше представлена лише двома компонентами: або першим і другим, або другим і третім. Наприклад,

1) – *Can I speak to Milton Brown?*

– *Milton isn't in.*

– *That's really annoying* (вербальний стимул до вибачення у формі невдоволення).

– *I'm very sorry. I can't do anything about it* (вибачення як реакція на стимул у формі вираження жалю та імпліцитного заперечення мовцем своєї вини) (Хейз, Unit 29, dial 3).

2) – *I'm sorry I'm late* (вибачення).

– *Don't worry. Come and sit down* (оцінна реакція-відповідь) (Soars J. & L., Tapescrpt 23).

Зазначимо, що при функціонуванні ВВ як реплік-стимулів в них домінують такі емоції, як сором, каяття, жалкування, оскільки мотив формується у свідомості винуватця; вибачення як репліки-реакції демонструють ширший спектр наявних в них емоцій, оскільки мотив їх актуалізації може виникати і під впливом зовнішніх, не пов'язаних із внутрішніми почуттями мовця, чинників.

Зв'язність дискурсу у діалогічних єдностях організована парними мінімальними одиницями, які називаються “суміжними парами” (adjacency pairs). Суміжні пари функціонують за законами системи змін черговості (turn-taking system). Так, ВВ, будучи реакцією на певний вербальний / невербальний стимул, слугують стимулами до оцінних реакцій-відповідей. Очікуваною реакцією на вибачення є мінімізація слухачем завданої йому образи.

Аналіз діалогічного мовлення свідчить про те, що типовими у ролі **вербального стимулу до вибачення** виступають такі мовленнєві дії з боку ображеного, як констатація вини, звинувачення, скарга, докори, нарікання тощо, виражені експліцитно чи імпліцитно.

У ролі **невербального стимулу до вибачень** можуть виступати так звані імплікатури, або контекстуальні значення, які є продуктом взаємодії висловленого та контексту. Імплікатури, що здатні стимулювати вибачення, виникають у результаті порушення мовцем засвоєних стандартів правильної поведінки, наприклад:

“*If you'd like, I'll be glad to go through Jimmy's workroom and sort out everything that's down there.*”

“*No!*” *Lisa said. Then, when she saw the expressions on the faces of her friends and her children as they sat staring at her, she realized how vehemently she had refused what was merely a kind neighborly offer.*

“*I'm sorry*”, *she said, “it's just that the thought of selling Jimmy's things makes me realize that he really isn't coming back. I just don't feel up to dealing with it right now”* (Clark M., 207).

У наведеному прикладі стимул до вибачення має паралінгвістичний характер: тембрально передана грубість жінки, що була викликана її емоційним станом під час відмови – розпачем, змусила її вибачитися перед оточуючими.

Деякі контекстуальні значення не можна вивести зі змісту висловлень, не володіючи попереднім досвідом спілкування (пресупозицією). Проілюструємо це таким прикладом:

- *Hello.*
- *Hi, Rafael. This is Alex.*
- *Oh, hi! Did you get home all right?*
- *Yeah, thanks, but I wanted to apologize for the last night.*
- *Don't worry about it* (Hartley B., Viney P., Unit 31).

У телефонній розмові двох друзів причина вибачення (у даному разі – невербальний стимул до нього) відома мовцям з їх спільного попереднього досвіду: на вечірці напередодні, що відбувалася вдома у Рафаеля, Алекс пошкодив дорогий килим, поставивши на нього чашку з кавою. Присутній при розмові слухач, не володіючи пресупозицією, не зрозуміє конкретної причини вибачення.

Наочний невербальний стимул (порушення особового фізичного простору, ненавмисне руйнування майна одного з комунікантів) експлікується зовнішніми чинниками. Оскільки причина легко виводиться з позалінгвістичного контексту, то немає потреби її промовляти. Так, наприклад, у діалозі, який виник у кафе, дівчина просить вибачення за свою незграбну ходу з важким рюкзаком, яким вона зачіпає інших людей:

- *Oops, sorry!*
- *No harm done.*
- *Oh, I'm sorry.*
- *Maybe you should have left that stuff outside* (Tillitt B., Bruder M., Unit 5 dialogue B).

ВВ як реакції на вербальні / невербальні стимули демонструють певну розмаїтість – від повного або часткового визнання своєї вини до її повного заперечення:

- (1) *"I'm sorry I was so mean to you... I'm sorry, Mommy"* (повне визнання вини) (Steel D., 354);
- (2) – *Why were you so rude to me at lunch?!* (звинувачення)
 - *Was I? Sorry, I didn't mean to be* (часткове визнання своєї вини) (Freitas de J.F., 10);
- (3) – *Excuse me, I think you're in my seat* (звинувачення)
 - *I'm sorry, but this seat is mine* (повне заперечення вини) (Lavie N., Briggs S. Unit 11, dial. B).

Зазначена розмаїтість ВВ з погляду їх прагматичного й емоційно-модального змісту спричинена і почуттями винуватця під час вибачення, і модальністю реплік-стимулів до них. **Оцінні реакції-відповіді на вибачення** (їх перлокутивні ефекти) можуть бути різними – від прийняття вибачення до наполягання на звинуваченні, і детерміновані особистим сприйняттям слухачем ступеня завданої йому образи.

Так, у наступному прикладі реакція на вибачення одного зі співрозмовників (приятелів і колег з бізнесу) виражена через прийняття вибачення і мінімізацію образи самим слухачем – “постраждалим”:

- *Parker's speaking.*
- *Is that you, Tom? It's Ron. I said I'd phone you back.*
- *Ah, Ron. Sorry I disturbed you before* (вибачення).
- *Oh, that's OK. You couldn't have known that I had someone here then* (оцінна реакція-відповідь) (Naterop B., Revell R., Unit 1).

У наступному діалозі реакція на вибачення представлена звинуваченням:

- *Oh, Doris! I'm so sorry about Fido tearing up your newspaper again. I'll have George get you another when he comes home* (вибачення).
- *Thanks, Carmen, but I wish you'd keep a better eye on your dog. He's always getting into my flower beds and digging up my petunias* (оцінна реакція-відповідь).
- *I really am sorry he's caused so much trouble lately. I'll have the fence repaired this week, so he can't get out of the yard. I promise it won't happen again* (повторне вибачення) (Wall, 165).

“Постраждала” Доріс реагує на вибачення подружки наполяганням на звинуваченні, що примушує Кармен просити вибачення повторно, застосовуючи одну з мовленнєвих стратегій вибачення.

Вищевикладене дозволяє дійти висновків про те, що у реальному процесі комунікації ВВ функціонують у межах діалогічної єдності, яка є елементарним функціонально-однозначним комунікативним співположенням стимулюючої та реагуючої реплік. ВВ функціонують як репліки-реакції (в межах суміжної пари: вербальний / невербальний стимул → вибачення) та як репліки-стимули – результат дії внутрішніх мотиваторів винуватця (в межах суміжної пари: вибачення → оцінна реакція-відповідь). Різні соціокультурні контексти вживання ВВ у діалогічному спілкуванні призводять до їх функціонально-семантичної варіативності.

Перспективний напрямок подальших досліджень вбачається у комплексному вивченні психо-, соціо- та прагмакомунікативних характеристик ВВ, які є досить надійними показниками модального і конситуативного оточення мовленнєвих утворень, та лексико-синтаксичної структури зазначених висловлень.

ЛІТЕРАТУРА

1.Olshtain E. Apologies across languages // Cross-cultural Pragmatics: Requests and Apologies. – Norwood, NJ: Ablex, 1989. – P.155-173. 2.Suszczynska M. Apologizing in English, Polish and Hungarian: Different languages, different strategies // Journal of Pragmatics. – 1999. – Vol. 31, №8. – P.1053-1064. 3.Holmes J. Sex Differences and Apologies: One Aspect of Communicative Competence // Readings on Second Language Acquisition. – Englewood Cliffs: Prentice Hall Regents, 1995. – P.362-385. 4.Бубнова Г.И. Коммуникативная функция интонации в диалоге: Дис ... канд. филол. наук: 10.02.04. – М., 1980. 5.Диненберг Ф.Г. Коммуникативная триада как базовая составляющая структуры диалога // Диалоговое взаимодействие и представление знаний: Сб. науч. тр. АН СССР, Сибирский отдел. – Новосибирск: ВЦ СО АН СССР, 1985. – С.101-109.

ДЖЕРЕЛА ІЛЮСТРАТИВНОГО МАТЕРІАЛУ

1.Brown H.D. Vistas: An Interactive Course In English. – Englewood Cliffs, New Jersey: Regents / Prentice Hall, 1992. – Book 2. – 134 p. 2.Abbs B., Freebairn I. Blueprint Intermediate. – L.: Longman, 1998. – 128 p. 3.Jones L., Baeyer von C. Functions of American English. – Cambridge: Cambridge University Press, 1984. – 138 p. 4.Хейз С., Линтон Р., Игнатова М.В. Лингафонный курс английского языка. – Минск: ДСК, 1999. – 237 с. 5.Soars J. and L. Headway Elementary. – Oxford: Oxford University Press, 1993. – 162 p. 6.Clark M. H. Before I Say Good-Bye. – N.Y.: Simon and Schuster, 2000. – 332p. 7.Hartley B., Viney P. New American Streamline English. Destinations. – Oxford: Oxford University Press, 1996. – Audio Cassette. 8.Tillitt B., Bruder M.N. Speaking Naturally. – Cambridge: Cambridge University Press, 1984. – Audio Cassette. 9.Steel D. Malice. – N.Y.: Dell Publishing Group, 1996. – 406 p. 10.Freitas de J.F. Survival English: Practice in Everyday Communication. – London: Macmillan, 1978. – 101 p. 11.Lavie N.E., Briggs S.J, Raht Ch., Denman B.R. Scott Foresman English. In Contact 2. – Illinois, 1991. – 108 p. 12.Naterop B.J, Revell R. Telephoning In English. 2nd ed. – Cambridge: Cambridge University Press, 1997. – 93 p. 13.Wall A.P. Say It Naturally! Verbal Strategies for Authentic Communication.– N.-Y. – L.A.: Harcourt Brace Jovanovich Publishers, 1987. – 307 p.

АНДРУСЬ Л.А.

Гуманітарний інститут Національного авіаційного університету

НЕОБІЗНАНІСТЬ МОВЦЯ ТА ЇЇ АКТУАЛІЗАЦІЯ У ПИТАЛЬНИХ РЕЧЕННЯХ ФРАНЦУЗЬКОЇ МОВИ

Основою інтерогатива служить усвідомлення мовцем необізнаності про ті чи інші аспекти дійсності, яке в поєднанні з наміром ліквідувати її породжує питання. Саме цей компонент, ідея пошуку, складають основу інваріанта питального речення, бо, як відомо, формально-питальній структурі властиво вносити цей компонент до семантики речення незалежно від його іллокутивної спрямованості.

Серед лінгвістичних розробок, присвячених семантичній основі питальних висловлень слід згадати Ж. Лайонза [1], Г. Колшанського [2], Є. Малікову [3] та інших. **Актуальність та наукова новизна роботи** визначається тенденціями сучасних лінгвістичних досліджень до єдності комунікативного та функціонального вивчення мовлення, до вивчення значення когнітивно-семантичних основ інтерогативних висловлень з домінантою необізнаності мовця у ході отримання певних знань. **Об'єктом дослідження** в

статті обрані інтерогативні висловлення сучасної французької мови. **Мета роботи** – визначення ролі необізнаності мовця під час отримання певної інформації через інтерогативні висловлення. Також розрізнення окремих шарів інформації і різних типів компетенцій мовця, до яких ставляться питання у ході інтерогативно-респондентної транзакції.

“Стан необізнаності” є, як вважає Д. Вундерліх, однією з найважливіших особливостей мовленнєвого акту питання, який відрізняє питальне речення від спонукального” [4:125]. Фундаментальне значення цієї складової питання відмічається О.Г. Почепцовим, за визначенням якого “питання – це констатація мовленнєво-відзначеного незнання, у протилежність до мовленнєво-невідзначеного незнання” [5:97].

Одне з основних напрямків теорії питальності, а саме епістемічно-імперативне, яке було поширено Я. Хінтікою [6:343], трактує питання як прохання про усунення пробілу в знаннях мовця, що стає можливим шляхом заповнення інформаційної лакуни. Способи заповнення, що визначаються екстралінгвальними факторами опосередковано через форму питання, можуть бути покладені в основу класифікації питальних речень.

Відомо, що ступінь обізнаності того, хто ставить питання, може бути різною: від повного незнання – “*Q’est-ce que c’est?*” до досить адекватного уявлення про предмет питання, яке лише треба підтвердити “*Est-ce que Pierre est parti pour Paris?*”. Таким чином, необізнаність мовця, яка складає основу питання і яка не є разом із тим лінгвістичною категорією, при перенесенні до лінгвістичної площини отримує втілення у вигляді інформативної наповненості питання.

На наш погляд, інформація містить у собі декілька планів, шарів. Перший пласт – це інформація загальнобуттєвого типу, якою володіє людина. Така інформація є різною у всіх, наприклад, “енциклопедична інформація” дитини відрізняється від інформації такого типу дорослого, молоді особи від літньої людини. Проте, вона включає певні спільні базові знання у всіх носіїв певної культури, середовища. Звичайно, загальні знання цього плану проходять крізь призму власного світосприйняття кожного індивіда, доповнюються іншими видами знань, спеціальними й ситуативними.

Наступний пласт – це інформація, що пов’язана з “певною компетенцією” (соціально-професійною, особистісною). Цей шар інформації є більш актуальним для кожної особи. Людина отримує інформацію другого типу через загальну і професійну освіту, практичну діяльність, власний досвід. Цей шар інформації більш індивідуалізований і спеціалізований.

Останній тип – це пласт “ситуативної інформації”, що є пов’язаним з певною ситуацією спілкування, ситуацією, в якій дана інформація отримується. Даному різновиду інформації властива прив’язаність до певної ситуації, власне переживання дійсності індивідом із значущою роллю сприйняття. Проте, останній різновид інформації не є можливим без існування значного пласта інформації енциклопедичного характеру.

Отже, можна відмітити, що існує:

- інформація загальна, енциклопедична;
- інформація, пов’язана з набором певних спеціалізованих знань, компетенцій;
- інформація, знання, отримані власним досвідом;
- конкретні ситуації, актуалізації набутих та отримання нових.

Треба відмітити, що питання виникають завжди з приводу чогось, лише коли є певний референт або його ознаки, про які запитується. Процес одержання базової інформації відбувається впродовж усього життя, але основний найбільш плідний накопичувальний період – це дитинство та молодість. Саме в процесі виховання й освіти активно використовуються мінімальні “інтерогативно-респондентні пари”. Найбільш характерним джерелом для отримання базових знань є підручники, де запит інформації може бути представлений у різних формах:

1) експліцитно, наприклад:

“Qu’est-ce que c’est ‘la littérature’?”

“Pourquoi la neige tombe-t-elle?”, що є характерною рисою сучасних підручників, де таким типом визначено підпункти параграфу, який заплановано на опрацювання:

“Pourquoi pleures-tu?”

“Comment payer?”

“Et toi, où vis-tu?”

“Connais-tu le climat de l’endroit où tu vis?” Цю серію питань взято з дитячої енциклопедії-підручника, де кожне з наведених питань знаходиться в певному підрозділі з певною тематикою (ситуацією) перед текстом, у якому дається відповідь на поставлене питання.

2) імпліцитно

“Le rôle de l’ONU”, (тобто *“Quel est le rôle de l’ONU?”*)

“Les objectifs de l’ONU”, (тобто *“Quels sont les objectifs de l’ONU?”*)

Зазначений вище вид запиту інформації може бути визначений як “стимул для вивчення”. Проте, запит інформації може бути верифікативним і здійснюватися під час контролю знань:

“Comment Aristote justifie-t-il l’esclavage?”

“Qu’est-ce qu’un juré?”

Треба відмітити, що всі зазначені вище шари інформації знаходяться у взаємодії, тому що отримання будь-якої інформації пов’язано зконкретною ситуацією. Водночас без необхідної спеціалізованої компетенції не можна надати запитувану інформацію в окремій конкретній ситуації.

Враховуючи вище зазначені фактори, доцільним є визначення компетенцій, до яких ставиться питання у ході отримання інформації:

1. “Енциклопедична компетенція”, коли питання припускає наявність питального звороту *“Savez-vous...”*, який у більшості випадків опускається. У цьому випадку питання ставиться до референта ситуативно вираженого як:

I. реально присутній: реальна наявність невизначеної істоти/предмету надає можливість поставити питання про з’ясування:

1. *“Qui est-ce? / Qu’est-ce que c’est?”*

2. *“Jean. - Mais que se passe-t-il?”*

“Le logocien. - Mais qu’est-ce que c’est?”

“Jean. - Oh, un rhinocéros!” (Josselin, 29)

Часто такі ситуації виникають у педагогічній діяльності, у педагогічній літературі з пояснювальними моментами:

“Lorsqu’il aborda la planète il salua respectueusement l’allumeur:”

- *“Bonjour! Pourquoi viens-tu d’éteindre ton réverbère?”*

- *“C’est la consigne, répondit l’allumeur. Bonjour”.*

- *“Qu’est-ce que la consigne?”*

- *“C’est d’éteindre mon réverbère. Bonjour. Je fais là un métier terrible. C’était raisonnable autrefois. J’éteignais le matin et j’allumais le soir. J’avais le reste du jour pour me reposer, et le reste de la nuit pour dormir”.*

- *“Et, depuis cette époque, la consigne a changé?”*

- *“La consigne n’a pas changé. C’est bien le drame”* (Exupéry, 37).

Інколи дана комунікативна ситуація виникає у повсякденному житті, коли питання стосується загальноприйнятих людських цінностей, інтересів:

- *“Ce soir, à part elle, il n’y avait pas d’oiseaux perdus. Maxime pouvait être toute à soi. Mais qu’est-ce que c’était, soi?”* (Groult, 17).

- такий, що існує або є присутнім у колі власного досвіду мовців:
- “*Que fais-tu?*” - наявність співбесідника (референта) і питання щодо його стану на цей час.

- “*Mais mon fils, où est-il? Que lui est arrivé?*”

- “*Vous allez le voir d'un instant à l'autre*” (Denuzière, 64) - наявність референта й питання про його місцезнаходження.

- “*Qui est cet homme?*” - наявність референта, до якого ставиться питання з приводу його виду діяльності.

2. Референт енциклопедично визначений як:

- одиничний (власне ім'я, відома людина, топонім, тощо):

- “*Qui est Racine?*”

- клас предметів, явищ:

- “*Qu'est-ce que c'est la littérature?*”

2. “Епістемічна компетенція”, маркована відповідними засобами, коли питальна конструкція починається зі звороту “*Savez-vous que..*”. Розрізняють два типи питань у такій ситуації, коли:

- питання ставиться для з'ясування рівня епістемічних знань референта (питання педагогічного плану):

- “*Savez-vous ce que c'est le romantisme?*”

- питання є провідником для констатації або повідомлення про нову подію:

- “*Savez-vous que Pierre s'est marié?*” – у даному випадку дієслово “savoir” набуває значення соціально-етикетної рамки введення нової інформації.

Саме у цих типах питань відбувається перехід від “одноцентрової структури”, де є модус, диктум, референт і відбувається запит певної компетенції:

- “*Aimez-vous cette chanson?*” - запит стосується аксіологічної компетенції адресата, до “двоцентрової структури”.

Часто двоцентрове питання, де експліцитно виділений компонент компетенції і референтивний компонент є псевдопитаннями, констатацією певних фактів з сильним модально-оцінним забарвленням різних значень. У ролі питальних осередків щодо компетенції певного адресата (модусу) виступають дієслова “croire”, “penser”, “savoir”, “rendre compte”, де власне епістемічна семантика стає основою контекстуальної актуалізації додаткового модального відтінку, імпліцитно присутнього у загальній семантичній структурі цих дієслів питальних виразів.

1. – “*Savez-vous que vous êtes en retard?*” – дієслово набуває відтінок “докору”;

2. – “*Te rends-tu compte que ça represente une demi-journee par semaine de temps perdu, presque un mois par an?*” (Denuzière, 17) – модально-оцінне забарвлення “незадоволення”, негативного ставлення до ситуації, що склалася;

3. – “*Mais notre maison, nous l'aimons, n'est-ce pas? Crois-tu qu'il faille la rendre?*” (Denuzière, 39) – модально-оцінне забарвлення “невпевненості”;

4. – “*Pensez-vous, M. Marival, que notre projet soit réalisable?*” (Denuzière, 167) – дієслово “penser” набуває відтінку “невпевненості”, “недовіри”;

5. – “*Sais-tu même où nous sommes?*” (Guimard, 97) – дієслово “savoir” разом із прислівником “même” набуває нюансу “докору” з відтінком “недовіри”.

Отже, всі вище наведені питальні конструкції є двоцентровими структурами, де поєднується в певних ієрархічних відношеннях формальний запит інформації щодо епістемічної компетенції адресата відносно запитуваного референта, який може набувати сильної модальної домінанти оцінно-аксіологічного типу.

3. “Аксіологічна компетенція”, яка відзначається вмінням оцінювати предмети, явища, тощо відносно певної шкали цінностей. У цьому випадку питання стосується

ставлення референта до того чи іншого явища, предмета, тощо. Найбільш частотним є конструкції з оцінкою певних явищ у виді опозиції “подобається - не подобається” загального питання, де питальним ядром є дієслово “*aimer*” та його синоніми:

- “*Aimez-vous cette chanson?*”

Цей тип інтерогативу потребує також загальної відповіді, яка може виражатися чисельними градаціями від абсолютного ствердження до абсолютного заперечення.

У конструкціях з дієсловом “*trouver*” спостерігається оцінка у двох напрямках:

1. аксіологічна маркована аспектуалізація відносно даного референту:

- “*Comment trouves-tu ma maison?*”

- “*Elle est confortable.*”

- “*Comment trouves-tu ce vêtement?*”

- “*Merveilleux!*” (Exbrayat, 28).

2. оцінка у відповіді виражається у ракурсі висловлення самої аксіологічної компетенції адресату:

- “*Comment trouves-tu ce film?*”

- “*Il me plaît*”.

Якщо питальним ядром конструкції є дієслово “*penser de qch*”, то інтерогатив поєднує епістемічну і аксіологічну компетенцію мовця, виражену в конструкціях, які вимагають оцінку, висловлення власного ставлення до певного явища чи події, де є можливою суб’єктивна аспектуалізація предмету з певною його оцінкою:

- “*Que pensez-vous de cet homme?*”

- “*Il est assez intelligent*”.

3. “Комунікативна компетенція”, коли ставляться немодалізовані типи небуквальних інтерогативів, які керують, спрямовують хід бесіди, за допомогою яких вона або підтримується або переривається.

А). Під “фатичними інтерогативами” (термін уведений Р.О. Якобсоном) розуміється функція контактування комунікантів, яка так чи інакше співвідноситься з каналом зв’язку між ними [7:176]. Це функція мовленнєвих засобів, що спрямовані на встановлення, припинення чи продовження спілкування. Даний тип інтерогативних висловлень функціонують у мовленні як ввічлива етикетна реакція на мовлення або дії партнера з комунікації. У європейських країнах існують певні теми для розмови, що мають переважно ритуальний характер і виконують фатичну функцію: погода, здоров’я, політика. Найбільш типовими є конструкції з питальним ядром з дієсловом “*aller*”, “*marcher*” у різних граматичних варіаціях, залежно від рівня знайомства комунікантів:

- “*Comment allez-vous?*”

- “*Je vais bien, merci, et vous?*” – рівень спілкування: “колеги”, “представники різних вікових категорій”, “малознайомі особи”.

- “*Comment ça va ? (ça va?)*”

- “*Comment ça marche?*”

- “*Ça va bien et toi?*” – питально-відповідний фатичний діалог між приятелями, друзями. Фатичні інтерогативи можуть поставати у формі констатації. Тоді для привертання більш глибокої уваги співрозмовника використовуються підсилювальні конструкції:

- *Il fait beau (mauvais), n’est-ce pas (je crois)?*

Б). В актах спілкування виникають ситуації, в яких адресат повідомлення виявляється невідповідним до його сприйняття та розуміння. У таких випадках суб’єкт мовлення може скористатися явищем, назване “фасцінацією”. “Нейтралізувати перешкоди в мозку приймача інформації, - висловлюється психолог А.С. Войскунський [8:57], - покликані сигнали, що називаються фасцінативними”. Отже, фасцінативні інтерогативні висловлення в зоні свого

поширення виявляються обмеженими стилістично, виступаючи лише елементом розмовного мовлення.

Найбільш типовими конструкціями фасцинативного спрямування є:

1. - *tu sais-*

- *“Et moi - tu sais? - je ne peux pas le faire!”*

2. - *Tu (vous) m'écoutes (m'écoutez)*

- *“Ça fait longtemps - tu m'écoutes? – que je voudrais dire cela?”*

Такі вставні конструкції в інтерогативній формі не потребують відповіді і служать для перевірки каналу зв'язку або для активізації уваги адресата.

В). “Луна-запитання” (“перепитування”) - це питання, яке може містити оцінку мовцем репліки свого партнера по комунікації:

- *“Tiens, un tout petit exemple: tu ne soignes pas assez ton apparence extérieure?”*

- *“Mon apparence? répéta Gilles surpris”* (Curtis, 75).

- *“Vous ne devinerez jamais ce qu'elle a décidé à faire... Elle va l'épouser”.*

- *“L'épouser? Raymond veut se marier, lui?”*

- *“Oui, Raymond veut se marier”* (Sagan, 17).

- *“Et l'atelier pour les peintres?”*

- *“Pour les peintres? Tu vois large: “les peintres”!”* (Duhamel, 28).

Luie. – *“Regardez Henrie: il dort. Pourquoi ne pas dormir?”*

Sorbier. – *“Dormir? Et ils viendront me réveiller en me secouant? Je ne veux pas”* (Sartre, 97).

Луна-запитання є особливим типом небуквальних інтерогативів [9:342], які реалізуються в умовах перепитувального діалогу. Увагу на такий тип мовленнєвого спілкування мабуть чи не вперше звернув Л.П. Якубинський у роботі „Про діалогічну мову” [10:45]. Зокрема, вчений вважав, що коли в ході сприйняття останньої репліки відсутнє усвідомлення розуміння та засвоєння того, про що говориться, то йде або перепитування, або поступове припинення діалогу (мається на увазі незгода з думкою співрозмовника, а саме усвідомлення її змісту). Останнє не стосується нашого випадку, оскільки при цьому зникає власне об'єкт нашого розгляду. Перше потребує від іншого співрозмовника дещо більш зрозумілого висловлення. Надалі розмова або продовжується або знову йде через додаткове намагання такого ж плану до завершення. Луна-запитання можуть відбивати суб'єктивну оцінку у відношенні мовця до репліки свого партнера по комунікації, в тому числі:

- здивування:

- *“Je croyais qu'il était tout prêt à le faire qu'il hésiter à franchir le pas, notre Jérôme?”*

- *“Jérôme? demanda Mlle Mireille dont la gaieté fut arrêtée net à l'audition de cette nouvelle”.*

- *“Jérôme Servan. Il va s'inscrire au Partie Communiste”* (Curtis, 64).

- глузування:

- *“Qu'est ce qui vous donne le droit de me parler sur ce ton? Qu'est ce qui vous en donne le droit?”*

“Daniel riait toujours”.

- *“Ha! Ha! Qu'est ce qui m'en donne le droit?”* (Sartre, 173).

Перепитування має своєю метою виграти час для обдумування відповіді, зорієнтуватися в ситуації. У цьому випадку інтерогативи-перепитування, однак, досить часто виступають інструментом пізнання в рамках когнітивного аспекту комунікації. Він, безумовно, підпорядковується домінуючій когнітивній інтенції мовця. Так, К. Менг і К. Краузе, розглядаючи секвенції комунікативної дії для забезпечення розуміння, виділяють декілька видів очікувань мовця [11:86]:

а) очікування розуміння (мовець очікує, що слухач зрозуміє його комунікативну мету);

б) очікування реакції (мовець очікує, що слухач, розуміючи його комунікативну мету, реалізує те, що було передбачене зверненням, або зробить щось таке, що можна вважати

виправданням або поясненням нездійснення мети мовця). Ці параметри можна назвати “фактором мовця”.

Також, існує інший фактор, котрий можна розглядати як “фактор адресата”. Він визначає типи питальних (інтерогативних) процедур, що застосовуються “запитувачем” – “відповідачем” для поглиблення розуміння. У цьому випадку небуквальною семантикою інтерогативного висловлення є уточнення.

Висновки та перспективи. Виходячи з теорії інформації, основним компонентом інтерогативів є ідея пошуку. Саме стан необізнаності є однією з найважливіших особливостей мовленнєвого акту питальності. Також, інформація може бути поділена на три шари: пласт загальнобуттєвої інформації, пласт інформації, пов’язаної з певною компетенцією, пласт ситуативної інформації. У ході отримання певних знань питання ставиться до різного типу компетенцій мовця, серед яких розрізняють: енциклопедичну, епістемічну, аксіологічну, комунікативну. Проведені дослідження є лише підґрунтям для детальнішого комплексного (когнітивно-семантичного та прагматичного) аналізу інтерогативних висловлень сучасної французької мови.

ЛІТЕРАТУРА

1. Lyons J. Linguistique générale. Introduction à la linguistique théorique.- P.: Larousse, 1970. 2. Колианский Г.В. Коммуникативная функция и структура языка. М., 1984. 3. Маликова Е.А. Вопросительные предложения и оценка // Формально-семантические корреляции языковых единиц. К., 1989. – С.67-84. 4. Wunderlich D. Questions about questions // Medvedeva L.M., Starikova O.M., Reading in linguistics (Aspects of Language Variation). – К.: Вища школа. 1993. – С.120-137. 5. Почепцов Г.Г. Фактор адресата // Тезисы Всесоюзной научной конференции “Коммуникативные единицы языка”. М., 1984. – С.32-47. 6. Хинтика И. Вопрос о вопросах // Философия и логика. Философия в современном мире. М., 1974. – С.303-362. 7. Якобсон Р. Лингвистика и поэтика // Структурализм: “за” и “против”. М., 1975. – С.214-226. 8. Войсунский А.Е. Я говорю, мы говорим. Очерк о человеческом общении. М., 1982. 9. Чейф У.Л. значение и структура языка. М., 1975. 10. Якубинский Л.П. О диалогической речи // Русская речь. I-II т. М., 1923. 11. Менг К., Краузе Г. Секвенции коммуникативных действий для обеспечения понимания // Общение. Текст. Высказывание. М., 1989. – С.83-88.

ДЖЕРЕЛА ІЛЮСТРАТИВНОГО МАТЕРІАЛУ

1. Josselin K. Bribes de vie. – Edition Ima Montis, 1998. 2. Exupéry A. de S. Le petit prince. – М.: Tsitadel, 1999. 3. Groult F. Maxime ou la déchirure. – Edition J’ai lu, 1972. 4. Denuzière M. Pour amuser les coccinelles. – Edition Jean-Claude Lattes, 1982. 5. Guimard P. Les choses de la vie. – Edition Denoël, 1967. 6. Exbrayat Ch. La honte de la famille. – М.: Tsitadel, 1999. 7. Curtis J.-L. Sygne Sauvage. – Edition J’ai lu, 1967. 8. Sagan F. Dans un mois dans un an. – М.: Jupiter – Inter, 2004. 9. Duhamel G. Le désert de Bievres. – Mercure de France, 1937. 10. Sartre J.-P. La nausée. – P.: Gallimard, 1938.

АНТОНЮК К.П.

Київський національний лінгвістичний університет

ВІДОБРАЖЕННЯ КОНЦЕПТУАЛЬНОЇ МОДЕЛІ СВІТУ У ПРОЦЕСАХ МЕТАФОРИЗАЦІЇ (НА ПРИКЛАДІ ОНТОЛОГІЧНИХ МЕТАФОР РЕФЕРЕНТУ CULTURE)

У парадигмі сучасної лінгвістики інтерес до метафори пов’язаний зі змінами, що відбуваються у розумінні структури сучасного пізнання світу і структурі представлення даного світу у мові.

Дана стаття виконана у руслі когнітивних досліджень. **Об’єктом** дослідження виступає концептуальний референт CULTURE. **Метою** дослідження є аналіз метафоричних значень імені CULTURE у сучасному франкомовному медіа-дискурсі. Для вирішення поставленої у статті мети формулюються такі **завдання**:

- окреслити теоретичні засади когнітивної лінгвістики, на яких ґрунтується аналіз метафоричних моделей імені CULTURE;
- визначити понятійний апарат метафори, концептуальної метафори;

- проаналізувати онтологічні метафори концептуального референта CULTURE у публіцистичних текстах.

Дана стаття присвячена виявленню спектру онтологічних метафор, де у якості референта виступає концептуальна область CULTURE, осмислення та дослідження якої донині не було об'єктом лінгвістичного аналізу. Під **онтологічною метафорою** слід розуміти такі, що концептуалізують абстрактні сутності шляхом окреслення їхніх кордонів у просторі [1].

Прихильники когнітивного підходу розглядають **метафору** як мовне відображення вкрай важливих аналогових процесів; метафора активно бере участь у формуванні особистісної моделі світу, відіграє важливу роль в інтеграції вербальної та чуттєво-образної систем людини, а також виступає ключовим елементом категоризації мови, мислення та сприйняття [2,3].

У процесі одержання й осмислення нових знань людина виходить за рамки того, що опосередковано її досвідом, вдається до мови образів і символів. Основою процесу метафоризації виступають асоціації, що представляють собою специфічне відображення концептуальної моделі світу, котра має антропоцентричну й прагматичну спрямованість. Інтерпретація суб'єктом навколишньої дійсності обов'язково супроводжується оцінкою, тому що «мовне відображення об'єктів й явищ є процесом вибору й визначення цінностей відповідно до людських потреб та інтересів» [4].

У традиційних дослідженнях метафори постійно звертається увага на її дві функції: з одного боку, вона розглядається як допоміжний мовний засіб, що використовується для «прикраси» мови або надання їй більшої виразності, а з іншого – засобом формування нових значень слова, які утворюються шляхом встановлення аналогії чи подібності між сутностями, що визначаються [5:141, 6:49].

Образна складова концепту CULTURE формується когнітивними метафорами, основною яких є перенос імені CULTURE як сільськогосподарського терміну (пряме значення) на духовний світ людини (переносне, метафоричне значення).

На значення досліджуваного іменника безпосередньо впливають предикати, що його оточують (дієслова, прикметники, іменники, прислівники). Вони не тільки можуть призвести до появи у нього додаткових смислів у результаті актуалізації сем, але й до переносу значення як метафоричного, так і метонімічного. А метафоричні образи, що виникають, часто слугують основою для «зчитування» з них нових метафоричних значень і, як наслідок, особливих уявлень про культуру.

Н.Д.Арутюнова, говорячи про особливості сполучуваності абстрактних імен, вказує на те, що їх сполучуваність базується на різноманітних образних уявленнях, метафорі: «Предикати, що застосовуються для повідомлень про цей світ, і описують, і в той же час безпосередньо створюють його» [9:95].

Відповідно, метафорична внутрішня форма імені CULTURE з'являється як одна з найбільш яскравих показників етнокультурної своєрідності мовного колективу Франції та засіб відбиття його національного світобачення.

Базові образні характеристики концепту встановлюються також у процесі аналізу метафоричної сполучуваності його імені. Номінанти CULTURE є абстрактними іменами. Через їхню невідому сполучуваність відбувається символізація відверненої сутності, що стоїть за абстрактним ім'ям у вигляді специфічних конотацій [10:147; 11:75].

Вивчення метафоричної сполучуваності «оголює лінгво-когнітивний механізм діяльності різномовної свідомості» [12:58], що дає можливість виявити сховані зв'язки між різними явищами», специфіка яких варіюється від етносу до етносу залежно від системи цінностей.

У метафоричному полі предметом нашої уваги є внутрішня форма образних лексем,

що відбиває характер об'єктивації CULTURE в МС (мовна свідомість), що обумовлена як загальним для всіх народів соціально-історичним досвідом, так і способом національного світогляду.

Вивчення метафоричної підстави цих одиниць дозволяє виявити універсальні й культуроспецифічні образні характеристики CULTURE у МС.

Д.Лакофф надає метафорі більш широкий характер. Праці Д.Лакоффа надають метафорі належного статусу: це не поверхневий риторичний механізм прикрашання мовлення, а фундаментальний когнітивний агент, що організує наші думки, оформлює судження та структурує мову. Він показує, що метафора настільки просочує наше буденне риторично неприкрашене мовлення, що до цього тропу не можна більше відноситися як до чогось аномального. Як доказ когнітивної ролі метафори, Д.Лакофф наводить наочно виражену системність, що демонструє цей феномен: окремі метафоричні системи проявляють себе у різноманітних образах, кожен з яких розкриває особливу грань метафори (любов – це подорож, спір – це війна) [8].

Центральна теза Д.Лакоффа полягає в тому, що метафори полегшують процес мислення, надаючи нам емпіричні рамки, в яких ми можемо засвоювати набуті нові абстрактні концепти. У лінгвістичний ужиток увійшов термін «**концептуальна метафора**», який слід тлумачити як процес розуміння одного концепту або концептуальної області у термінах іншого концепту або концептуальної області. При цьому **концептуальна область** (conceptual domain) – це комплекс знань, що тематично відокремлений від інших комплексів знань. Встановлення подібності або схожості можливе не тільки між двома конкретними поняттями (концептами), але й між понятійними, або концептуальними комплексами [6:49]. «Концепт або концептуальна область, що ідентифікуються за допомогою метафор, визначається як **концептуальний референт**, або область цілі (target concept/domain). Концепт або концептуальний комплекс, що застосовується для порівняння, є **концептуальним корелятом**, або областю-джерелом (source concept/domain). Співвідношення між референтом і корелятом утворюють зону суположення (cross-mapping), визначений параметр для порівняння також називають **основою метафори** (ground)» [6:50]. Останньою складовою метафоризації виступає **контекст**, або **контейнер метафори**, котрий впливає на вибір параметра для встановлення подібності та схожості. Як правило, між концептуальним референтом та концептуальним корелятом виявляються відношення односпрямованості: референт, що є більш абстрактним, осмислюється за допомогою корелята, значення котрого більш конкретне [6:49-50].

Наведені положення знайшли своє відображення у ряді робіт, присвячених аналізу концептуальної метафори, що характерна для таких референтних концептуальних областей, як «щастя», «кохання», «подив», «мова», «гроші» тощо. [8; 13; 15; 14; 6]. При концептуалізації одного й того ж референта може використовуватися цілий ряд різноманітних корелятів [6]. Група референтів, що систематично застосовується до конкретного кореляту, називається **спектром метафори** (the scope of metaphor) [6:50]. Один референт може бути описаний за допомогою кількох корелятів, і один корелят може бути описаний за допомогою кількох референтів.

Концептуальні метафори, за термінологією Д.Лакоффа, в лінгвістиці також називають **метафоричними стратегіями** [7:303–306], або **концептуальними схемами**. Вони є універсальними і знаходять регулярне відображення в конкретних метафоричних висловлюваннях. Дослідження метафоричних висловлювань, виконані в рамках когнітивної лінгвістики, спрямовані насамперед на виявлення й опис метафор-стратегій і складанні їхнього своєрідного банку даних. Зміст метафоричного вираження залежить у першу чергу від індивідуальної семантики слів, ужитих у переносному значенні x [8]. У такий спосіб

представляється, що для інтерпретації метафоричних виражень необхідні методики виявлення індивідуальної семантики слова [7].

Дані нашого досвіду, пов'язані з фізичними об'єктами, складають основу для різноманіття онтологічних метафор, тобто способів трактування подій, дій, емоцій, ідей тощо. Мапування концептуального референта CULTURE на онтологічні сутності (ВМІСТИЩЕ, РІЧ, УНІВЕРСУМ, ЗВ'ЯЗОК) мають своїм результатом онтологічні метафори.

КУЛЬТУРА - РІЧ

Культура може бути метафорично представлена як річ. Дієслова- предикати, що вживаються у сполученні із лексемами на позначення конкретних предметів дійсності, вживаються з лексемою *culture*: “*Préserver sa culture, c’est préserver son identité nationale*” (Humanité). Культура може бути також представлена як матеріальна річ, яка має цінність: “*On ne disait pas avoir de la culture, mais avoir de l’instruction*” (Humanité).

Виступаючи у ролі речі предметного світу, до культури можна доторкнутися. Предикат *toucher* є тому підтвердженням: “*... c’est une coupe claire d’une hauteur de 300 millions de francs qui est prévue. Elle toucherait la culture dans ce qu’elle a de plus fragile et de plus sensible, à savoir le spectacle vivant et la création, en particulier dans le domaine du théâtre et de la musique*” (Humanité).

Виступаючи в образі речі, культура може усвідомлюватися як предмет, на який можна опертися. Дієслово-предикат *s’appuyer* у поєднанні з іменником *culture* приймає метафоричне значення: “*Un cirque qui, sur la lignée des spectacles de Christophe Huysmann, réinvente son rapport au public en s’appuyant sur les cultures de rue*” (Humanité).

Подібно до речей, культура як подія може набувати важливого значення. Більш того автор статті наголошує на тому, що бувають маленькі країни, але не буває маленьких культур; культура розглядається як одна із найважливіших складових суспільства: “*Il y a de petits pays mais pas de petites cultures. La culture des Grisons est importante aussi*” (Humanité).

КУЛЬТУРА – ЦІННА РІЧ.

Культура виступає в образі цінної речі. Ця концептуальна метафора на мовному рівні виражається предикацією лексеми *culture* з такими одиницями, як *unique, qui ne peut pas être remplacées*. Підкреслюється унікальність та незамінність культури: “*La Nouvelle-Orléans est un trésor national, une atmosphère particulière et une culture unique qui ne pourraient être remplacées*” (Humanité).

Закономірне сприйняття культури як цінної річі: “*Je n’ose imaginer, affirme-t-il, notre société sans artistes ; pour beaucoup d’élus, la culture coûte cher, mais s’interroge-t-on sur le coût de l’absence de culture ?*” (Humanité). Автор статті наголошує на високій вартості культури та ставить запитання про те, чи можна оцінити її відсутність. Отже культура мислиться як така, що має високу цінність та вербалізується за допомогою предикату *cher*.

КУЛЬТУРА – ПОДАРУНОК.

Культура бачиться не тільки як цінна річ, але й культурні явища сприймаються як подарунок: “*Les gens qui payent des impôts ont bien le droit d’avoir un cadeau culturel, qui n’est pas trop lourd si l’on songe à l’ensemble du financement en la matière*” (Humanité).

2. КУЛЬТУРА – ВМІСТИЩЕ.

Культура – це вмістище, обмежений простір, до якого потрапляє людина, що цікавиться культурою. Коли людина не має жодного інтересу до культурних явищ, вона опиняється поза цим простором. “*Il a appris à ses dépens que l’accès à la culture peut ressembler à un chemin de croix*” (Humanité). Цей культурний простір має свій доступ, шлях до нього схожий на «ходіння по мукам». Отже автор статті підкреслює складність потрапляння до культурного середовища. Культура порівнюється з багажем як з вмістищем набутих знань: “*Connaissant bien la France et l’Australie pour y avoir vécu, il peut se targuer de posséder un*

bagage culturel que la majorité des habitants du Laos n'ont pas" (Humanité). Культура виступає у образі лабораторії, де проходить пошук нового, інтелектуальний та духовний розвиток суспільства: "*La culture est un laboratoire de recherche et la notion même de culture s'est informatisée*" (Humanité).

Не менш актуальним для носіїв французької мови є образ культури як сектора, що дозволяє осмислити культуру як групу людей, що опікуються проблемами культури. «Сектор» у своєму метафоричному значення є вмістищем культурного середовища: "*Dans une intervention liminaire, Jean-Michel Leterrier, responsable du secteur culturel de la CGT, abordant la culture dans sa globalité, soulignait " le budget 94 en baisse " et notait à ce propos " le manque évident d'argent public*" (Humanité). Предикат *responsable* підкреслює наявність людей, що є відповідальними за стан культури у конкретному шарі суспільства.

Кожна людина є «вмістищем», відокремленим від світу, здатним розрізняти «зовні» та «всередині». Це уявлення переноситься на решту предметів з обмеженою поверхнею, і не лише на предмети, але й на різні культурні явища: "*Quant à l'ouvrage de Fethi Benslama, il est sans doute l'un des plus " déterminés " de cette rentrée... dont le but serait de promouvoir " la libre-pensée, les valeurs laïques et les savoirs critiques à l'intérieur des cultures de l'islam " et de porter vers "l'espace de la vie publique " toutes ces expériences de la liberté et de l'émancipation par la raison*" (Humanité). Предикат *à l'intérieur* представляє культуру як обмежений простір, у середині котрого відбуваються конкретні процеси та явища, що можуть відрізнятися від культурних процесів та явищ інших релігій та народностей.

Метафоризуючись, культура має конкретні «місця» свого застосування. Предикат *lieu* вказує на те, що ці «місця» обмежені у просторі: "*Ces créations urbaines sont financées par les collectivités territoriales au bénéfice des populations les plus larges, qui n'ont plus l'envie d'entrer dans les lieux dédiés à la culture qui leur paraissent étrangers, lointains*" (Humanité). Ці осередки культури мають вхід, куди можна потрапити (*entrer*). Прикметники-предикати *étrangers, lointains* вказують на те, що культурна царина має бути не обов'язково національною, але й знаходитися далеко та бути іноземною.

Культура обмежена територією свого застосування. У мові вона метафоризується як обмежений простір за допомогою лексеми *territoire*: "*Force est de constater, à l'heure où s'ouvre le 58e Festival de Cannes qu'un double langage est à l'oeuvre et souvent déjà en actes sur l'ensemble du territoire culturel*" (Humanité).

Культура як вмістище характеризується за своїм складом, може бути справжньою, або не бути такою: "*Je n'ai pas une vraie culture, mais cent millions de petits machins que je retiens, sans savoir pourquoi ça m'intéresse*" (Humanité).

Зміст культури як вмістища постійно поповнюється: "*...l'impossible compréhension de la culture qui s'accumule sans fin et ne parvient pas à faire le pont entre son passé et son futur*" (Humanité). Предикат *sans fin* вказує на безперервний процес змінення культури, її розвиток.

Культура як вмістище характеризується за розміром та може бути великою або маленькою: "*Comme le dit Marie-Claire Quiquemelle des réalisateurs chinois, "tous ont le sentiment d'appartenir à une grande culture, même aux États-Unis, en France ou en Angleterre,..."*" (Humanité). Прикметник-предикат *grande* підсилює значення лексеми *culture*, яка показана як великий рух, сила. Вмістище культури може змінюватися за розміром: "*Monique Parra-Ponce, secrétaire nationale du SNES. " On voit se mettre en place un collège à deux vitesses. Pour certains, le stricte minimum. Pour d'autres, une culture scolaire élargit"*" (Humanité). Використання предикату *élargir* у поєднанні з лексемою *culture* надає останній значення «засобів отримання інформації про культурні явища».

3. КУЛЬТУРА – УНІВЕРСУМ

В основі цієї концептуальної метафори лежить уявлення про культуру як всеохоплююче ціле, як універсум. Ця концептуальна метафора представлена такими власне

словесними метафорами: *“Le violoniste a la nostalgie de la “ guinche ” : Lui préfère tisser des ponts entre les cultures. C’est l’enjeu de son spectacle le Jazz et la Diva, en ce moment à l’opéra pépinière, puis en octobre à la Gaîté Montparnasse. “ J’ai l’ambition de réconcilier le grand public et les spécialistes. Dans l’univers culturel où j’évolue, je sens ce besoin des gens de désacraliser, de réconcilier les styles”* (Humanité). Отже завдання скрипачки – поєднати культури різних народів, «створити мости» між культурами, що об’єднає народи різних країн.

Задля існування культури в універсумі необхідний її розвиток та розповсюдження у просторі. Використання іменників-предикатів *diffusion, développement* у контексті із іменником *culture* відображає сприйняття культури як чогось всеохоплюючого: *“Année du Brésil en France oblige, l’association BIAO, oeuvrant pour la diffusion de la culture brésilienne, organisera des ateliers de collage pour les tout-petits”* (Humanité). Автором статті підкреслюється важливість та необхідність розповсюдження бразильської культури у світі.

Для існування та розповсюдження культури у всьому світі, їй необхідна глобалізація як процес проникнення культури у різні країни: *“Provence en même temps que décor naturel d’oeuvres de Van Gogh, Arles se transforme, depuis une décennie, en temple d’une mondialisation culturelle solidaire, le temps d’une semaine du mois de juillet, aux alentours de la Fête nationale”* (Humanité).

Прикметник-предикат *universaliste* надає культурі значення всезагальної, всеосяжної, різнобічної: *“Herzog réussissait le mariage de la tradition la plus enracinée, celle du hassidisme et de la culture universaliste d’un pays encore sûr de sa “destinée manifeste”* (Humanité).

Вживання лексеми *univers* у поєднанні з прикметником *culturel, univers* набуває метафоричного значення «обмеженого світу», у данному випадку світу молоді: *“L’appartenance à un sexe supplanterait l’appartenance à une classe sociale. “ Dans l’univers culturel des jeunes, les barrières sociales sont moins importantes qu’avant ”,... ”* (Humanité).

4. КУЛЬТУРА –ЗВ’ЯЗОК

Те, що об’єднує культури в одне ціле, є певним зв’язком, який метафорично мислиться як, наприклад, місток: *“Cet excès du flux, le dionysiaque, conjoint à un désir de lui donner forme, l’apollinien, illustre précisément le tragique contemporain, l’impossible compréhension de la culture qui s’accumule sans fin et ne parvient pas à faire le pont entre son passé et son futur”* (Humanité). Автор статті наголошує на тому, що розуміння культури неможливе без поєднання минулого та майбутнього культури. Предикат *pont* виступає в образі поєднувального елементу, без якого неможливе ціле, *culture*.

Культура – це, іноді, поєднання різних культурних традицій. Культура певних народностей виникає завдяки поєднанню різних культур: *“Les grandes voix d’Afrique ... se relaieront sur des rythmes soul, blues, jazz. Les Suds, c’est aussi les croisements culturels, les rapprochements musicaux. Après un chassé-croisé inoubliable, l’année dernière, entre chant qawali et flamenco, ce sont, cette fois-ci, les racines gitanes qui vont être explorées à travers les Musiciens du Nil et Las tres mil, originaires de Séville”* (Humanité). Предикати *croisement, chassé-croisé* у поєднанні з лексемою *culture* надають останній нового забарвлення. Те, що виникло після перехрещення різних культур, автор називає незабутньою плутаниною.

Предикація лексеми *culture* за допомогою таких одиниць як *lien inontournable* підкреслює неминучість зв’язку різних культур: *“Le rock m’a beaucoup apporté. Il m’a appris une esthétique nouvelle, ouverte à des niveaux artistiques complexes, tout en conservant le contact avec la culture populaire. Il fonctionne comme un lien inontournable entre ces deux cultures ”* (Humanité).

Поєднання різних культур та традицій виражається у французькому публіцистичному дискурсі ще й за допомогою предикатів *mélange, carrefour* : *“Un enregistrement au carrefour des cultures mêlant, comme toujours, le français, le portugais, et la langue occitane”* (Humanité).

Предикат *métissage* надає лексемі культура не тільки значення поєднання з іншими культурами, але й змішання цих культур для одержання нової: “Après “Makbara ” ...mon dernier livre pas encore traduit, et le métissage de la culture arabe et espagnole, avec ...” (Humanité).

Іноді культури співіснують, але не зустрічають одна одну, не пов’язуються, не змішуються: “En toile de fond, j’observe que deux cultures coexistent en banlieue sans pouvoir se rencontrer ni se confondre” (Humanité). Культури виявляються такими різними (“Celle, républicaine, qui va de Victor Hugo à Aragon, celle, d’expression spontanée et plus proche de la vie quotidienne comme la musique de rue, le hip-hop, le raï ou le rap”), що їх поєднання видається неможливим.

Для того, щоб кельтська культура змогла існувати, а не бути «застиглою» культурою минулого, вона повинна поєднатися з іншими, що надасть їй можливість продовжити свій шлях: “Idée maîtresse de la manifestation : la culture celtique n’est pas figée et doit se mêler à d’autres pour poursuivre son chemin” (Humanité). Предикація лексеми відбувається завдяки значенню дієслова *se joindre, s’unir pour former un tout*.

Поєднання різних культур мовно реалізується у публіцистичному дискурсі і завдяки лексемі *transmission* : “À Roubaix, nous avons assisté à une rencontre entre musiciens français et touaregs, dont la transmission de la culture n’a pas trouvé meilleur vecteur que la musique” (Humanité). Лексема *transmission* має не тільки значення передачі інформації, але й пошуку засобів зв’язку.

Образна складова концепту CULTURE вербалізується у сучасній французькій мові низкою ключових когнітивних метафор, на яких ґрунтується уявлення носіїв французької мови про культуру. Концептуальним метафорам відводиться ключова роль у розумінні та структуруванні дійсності, саме тому вони виконують функцію пізнання концепту CULTURE як складного ментального утворення високого ступеня абстрактності. Аналіз концептуального референту CULTURE дозволяє виділити ряд основних образів та класифікувати основні онтологічні метафори. Група онтологічних метафор включає в себе метафори CULTURE як ВМІСТИЩА, РЕЧІ, ЗВ’ЯЗКУ та УНІВЕРСУМУ. Аналіз метафоричних висловлювань доводить, що мовлення про культуру базується на концептуальних моделях метафоричних переносів. Створюються нові художні образи, що базуються на асоціативних зв’язках. У подальших дослідженнях ми маємо намір продовжувати вивчення метафоричних стратегій концептуального референту CULTURE для його концептуального аналізу, що дозволить виявити нові метафоричні образи.

ЛІТЕРАТУРА

1. Воробьёва О.П. Когнитивный и интерпретативный подходы в теории языка и текста. // Курс по выбору для аспирантов / Киевский национальный лингвистический университет. – Киев, 2004.
2. Петров В. В. Метафора: от семантических представлений к когнитивному анализу // Вопр. языкознания. – 1990. – № 3.
3. Чудинов А. П. Россия в метафорическом зеркале: когнитивное исследование политической метафоры (1991 – 2000). – Екатеринбург.: 2001.// www.durov.com/linguistics2/chudinov-01/htm.
4. Бородулина Н.Ю., Коломейцева Е.М. Аксиологичность метафоры (на примере французских экономических текстов). – Тамбов, 2000.
5. Радченко О.Ю. Види концептуальної метафори: підстави класифікації // Вісник Харківського національного університету ім. В.Н. Каразіна. – №586. –Харків: Константа, 2003. – С.141-144.
6. Овчарук Т.В. Сетевая модель концептуальных метафор: обозначение понятия «ДЕНЬГИ» (на материале современного английского языка)// Вісник Черкаського університету. Серія «Філологічні науки». – 1999. –Вип. 11. – С.49-57.
7. Новоселова А.А. К проблеме разработки компьютерной методики анализа переносного значения // Диалог-2001: Компьютерная лингвистика и ее приложения / Под ред. А.С.Нариньяни. М.: РосНИИ ИИ. – 2001. – Т. 2. – С.303-306.
8. Lakoff G., Espenson J., Goldberg A. Master metaphor list. Berkeley: University of California.–1989// [ftp:// cogsci. berkeley. edu:/pub /cogling /Metaphor / METAPHORLIST](http://cogsci.berkeley.edu/pub/cogling/Metaphor/METAPHORLIST).
9. Арутюнова Н.Д. Предложение и его смысл . – М.: Наука, – 1976.
10. Успенский В. А. О вещных коннотациях абстрактных существительных. // Семиотика и информатика. Одиннадцатый выпуск. – М.: Всесоюзный институт научной и технической информации, 1979. – С. 142-148.
11. Чернейко Л. О. Гештальтная структура абстрактного имени. // НДВШ. –1995. – № 4. – С.73-84.
12. Красавский Н. А. Концептосфера эмоций: Методы и результаты лингвокультурологического изучения. // Языковая личность: проблемы когниции и коммуникации: науч. тр. / ВГПУ – Волгоград: Колледж, 2001. – С.40-64.
13. Огаркова Г.А. Вербалізація концепту КОХАННЯ в сучасній англійській мові: когнітивний та дискурсивний аспекти: Дис. ...канд.філол.наук . – Київ, 2004.

14.Полиниченко Д.Ю. Естественный язык как лингвокультурный семиотический концепт (на материале русского и английского языков): Дис. ...канд.филол.наук. – Краснодар, 2004. 15. Дорощева Н.В. Удивление как эмоциональный концепт (на материале русского и английского языков): Дис. ...канд.филол.наук. – Краснодар, 2002. 16. *Humanité* 07.12.2004; 12.05.2005; 23.06.1994; 28.11.1996; 05.09.2005; 24.05.2005; 27.05.2000; 29.01.2000; 27.07.1994; 05.10.2005; 27.04.2005; 11.05.2005; 08.03.2005; 24.04.2005; 06.09.2005; 01.07.2005; 25.09.2005; 09.07.2005; 07.04.2005; 10.05.2005; 08.03.2005; 04.01.1994; 04.03.2005; 15.04.1994; 17.11.2005; 12.08.2005; 25.10.2005.

БАБЮК В.А.

Київський національний університет імені Тараса Шевченка

ОСОБЛИВОСТІ СЕМАНТИЧНИХ ТРАНСФОРМАЦІЙ У ЗАГАЛЬНОВЖИВАНІЙ ЛЕКСИЦІ У ТЕКСТАХ З РАДІОЕКОЛОГІЇ

Останнім часом значне місце у лінгвістичних дослідженнях наукових текстів відводиться вивченню терміносистем, що виникають в результаті стрімкого розвитку нових наукових напрямків або нових виробничих чи суспільних реалій. Як правило, це напрямки стику наук, виробництва чи діяльності людини.

Радіоекологія (або екологія радіаційна) (лат. *radiare* – випромінювати та гр. *oikos* – будинок, оселя) – це галузь екології, що вивчає розподіл, міграцію та кругообіг радіонуклідів у біосфері та вплив іонізуючого випромінювання на екологічні системи (біогеоценози та популяції організмів) [1:223]. Це молода і перспективна галузь природничих наук, терміносистема якої ще не була предметом спеціального всебічного вивчення. Як показує аналіз, своєрідність термінологічного апарату радіоекології полягає у відсутності в ньому чітко визначеної специфіки. Формування і функціонування радіоекологічної лексики і термінології тісно пов'язані з розвитком знань, що відображають діалектику життєвих процесів, тому багато понять і термінів, що їх позначають, є спільними для цілого ряду наук: радіології, екології, біології, хімії, медицини, соціології, політики, економіки, етики.

Предметом цієї статті є контекстуальний аналіз функціонування слів загального вжитку, які у текстах з радіоекології набувають нових значень, та слів, що набувають значення наукових термінів (оказіональні терміни, надалі ОТ). Фактологічним матеріалом послужили збірки документів французько-українського технічного співробітництва і тексти виступів французьких експертів на тему довкілля, тексти з радіоекології, галузеві періодичні видання, статті, словники.

Розглядаючи проблему значення, не можна не торкнутися питання про можливості його опису чи тлумачення, тому одним із методів, який ми використовуємо під час аналізу є метод словникових дефініцій.

Проаналізуймо слово *propre*. Словникові дефініції [2] цього прикметника є наступними: **Propre** adj. < latin *proprius*, р.-ѐ. de *privus* -> *privé* > I (*propriété*) 1 Qui appartient d'une manière exclusive ou particulière à une personne, une chose. nom propre (opposé à nom commun) : nom qui s'applique à une personne, à un lieu, à une chose unique ou à une collection de choses qu'il désigne. sens propre (opposé à sens figuré). sens initial (d'un mot), logiquement ou historiquement. => littéral. - propre à => spécifique. 2 (sens affaibli ; avec un possessif et avant le nom) => même. 3 (après le nom) Qui convient particulièrement (opposé à impropre). => approprié, convenable. => exact, juste. => propice. - (personnes) Apte, par sa personnalité, ses capacités. 4 n, m. en propre : possédé à l'exclusion de tout autre. => propriété. » le propre de : la qualité distinctive qui caractérise, qui appartient à (une chose, une personne), allus (particularité). au propre : au sens propre. II (*propreté*) 1 vx Qui est net, bien tenu, soigné. 2 (choses) Qui n'a aucune trace de saleté, de souillure (opposé à sale, malpropre). => impeccable, net. => immaculé. (personnes) Qui se lave souvent ; dont le corps et les vêtements sont débarrassés de toute trace de saleté. = frais ; Qui ne se souille pas. 3 Qui pollue peu. Énergies, industries propres. 4 fig. < des sens 1 et 2 > (personnes) Honnête, dont la réputation est sans tache. - (choses) => correct.

Усі значення слова мають позитивне забарвлення. Звернемось до контексту, який служить зовнішнім “проявником” нових відтінків чи нових значень: “...des personnes restent dans les territoires contaminés où elles possèdent des lopins de terre et les cultivent pour nourrir leurs familles qui résident en zone propre”. [7:18] “... On aurait constaté que certains élèves des villages considérés comme « propres » présentaient une contamination interne plus importante que d’autres” [9:7] У розглянутому контексті слово *propre* означає чистий, незабруднений радіацією, тобто безпечний для життя. Це значення зберігає позитивну конотацію, але актуалізується лише у зазначеному контексті, і не зафіксоване у словниках. Функція контексту стає очевидною, коли у нього входить багатозначне слово, яким у нашому випадку є слово *propre*. Антонімом прикметника *propre* є прикметник *sale*, який також дуже часто зустрічається у галузевих текстах. Розглянемо словникові дефініції [2] цього слова: **Sale** adj. < francique > I concret (après le nom) 1 Qui n'est pas propre. = crasseux, dégoûtant, malpropre; fam. dégueulasse. 2 Couleur sale, qui n'est pas franche, qui est ternie. II abstrait 1 Qui est impur, souillé. 2 Très désagréable = fâcheux, vilain. 3 (qualifiant qqn que l'on condamne ou méprise) Un sale type. Отже, словник подає нам два основних значення цього слова, конкретне і абстрактне, які у свою чергу мають ще по декілька значень, причому усі вони мають негативне забарвлення. Звернувшись до відповідного контексту, ми відмічаємо які значення він актуалізує: “...C'est très sale ici, dit un membre du groupe français pendant la visite à la centrale”. У даному випадку значенню *sale* відповідає значення *contaminé*, тобто забруднене радіацією. “... Une " bombe sale " est un engin contenant des substances radioactives qui sont dispersées dans l'atmosphère par une explosion conventionnelle. Elle est souvent qualifiée de " bombe atomique du pauvre ". Oussama Ben Laden avait laissé entendre que ses troupes possédaient des armes de ce type” [10]. “ Des experts nucléaires australiens ont découvert dans "deux pays" d'Asie du sud-est des "sources importantes" de matériaux permettant la fabrication d'une "bombe sale", bombe nucléaire du pauvre, indique lundi le quotidien The Australian. У наведених уривках у словосполученні “*bombe sale*” слово *sale* набуває додаткового термінологічного значення – радіологічна. Словник [11]. подає наступні тлумачення наведеного словосполучення : “Le terme bombe sale (aussi appelé bombe radiologique) désigne une bombe conventionnelle, entourée de matériaux radioactifs. Cette bombe a donc l'intensité d'une bombe traditionnelle, mais dissémine autour d'elle des éléments radioactifs. Le but principal n'est donc pas de détruire, mais de contaminer une zone géographique et les personnes présentes en son sein”. Слід також зазначити, що словник Гака та Ганшиної 2004 року подає переклад “*bombe sale*” - атомна бомба, насправді ж “*bombe sale*” відрізняється від атомної: “L'explosion d'une bombe atomique est le résultat de la fission (pour les bombes A) ou de la fusion (pour les bombes H) d'un élément radioactif, alors qu'une bombe sale est celui de l'explosion d'un explosif conventionnel.”. Таким чином прикметник *sale* набуває додаткового термінологічного значення, а саме - забруднений радіаційно, і додаткового відтінку небезпечності.

Цікавим є те, що обидва прикметники, *sale* і *propre*, вживаються паралельно з дієприкметниками *contaminé* - *pas contaminé*, та є фактично їх лексичними відповідниками. Виникає питання, чому ці прості слова так часто зустрічаються у текстах з радіоекології? Адже вони не входять до апарату радіоекологічної термінології. Відповідь на це запитання полягає у природі мовного повідомлення. Будь-яке повідомлення має певні прагматичні цілі, що мають забезпечити успішність акту комунікації. Так само і радіоекологічні тексти мають на меті донести до реципієнта певне повідомлення, чи спонукати до якоїсь дії, реакції. Звичайній людині важко оперувати складними, незрозумілими їй термінами. Зазвичай, наука використовує чіткі терміни, поняття, і у випадку з радіоекологічною термінологією усе, що є пов'язане з радіаційним забрудненням описується з використанням певних величин, доз (*dose à l'entrée*, *dose en profondeur*, *kerma* – *dose absorbée*, *becquerel*, *l'homme-sievert* і т.д.), але пересічній людині набагато легше зрозуміти простіші поняття, виражені завдяки асоціаціям

із звичними поняттями. Причини семантичних змін ми шукаємо не в самій мові, і не в тексті, а в екстралінгвістичній дійсності, в абстрагуючій, творчій роботі людського мислення. Нові значення, так само як і нові слова, виникають під тиском позамовної дійсності, в результаті абстрагуючої роботи мислення людини, яке зіставляє риси схожості між окремими предметами і здійснює перенесення найменування з одного предмета чи явища на інший. Результат таких семантичних змін актуалізується саме у тексті (контексті). Мовець (або автор тексту) йде від значення до контексту, а той, що слухає(читає) – від контексту до значення. У тексті мають місце лише графічні форми слів, а значить, усі семантичні перетворення відбуваються у людській свідомості, у мові того чи іншого індивіда, що говорить. Якщо семантичні нововведення відповідають потребам соціуму, вони входять до загальнонародної мови. Саме тому слова *sale* і *propre* набули широкого вжитку у текстах з радіоекології. Це явище свідчить про можливість впливу людини на терміносистему. У цьому ми вбачаємо психолінгвістичний принцип свідомих і одночасно підсвідомих мовних інтерференцій, коли зміни у розглянутій нами системі відношень слово-значення чи втручання у розвиток цих відношень залежать від волі певних осіб або груп осіб. У процесі мовної номінації здійснюється взаємозв'язок об'єктивного і суб'єктивного, адже для слухача сприйняття змісту в цілому є об'єктивним, в той час як для мовця цей зміст має в багатьох аспектах суб'єктивний характер.

Прикладом очевидної і беззаперечно важливої ролі контексту в семантичному аналізі лексики можуть слугувати слова *héritage* і *patrimoine*. Новоутворення (визначається відносною новизною форми та новим значенням) *patrimonialisation* отримано за допомогою вихідної форми *patrimonial* та суфікса **-isation** (суфікс позначення абстрактності іменників жіночого роду), але для зручності візьмемо вихідну форму останнього, слово *patrimoine*. Словник [2] подає наступні значення цього слова: **Patrimoine** nm 1 Biens de famille, biens hérités de ses parents = fortune. 2 Ce qui constitue l'héritage commun d'un groupe ou d'un pays. 3 Le patrimoine héréditaire, génétique d'un individu = génotype. Слід зазначити, що сам термін *patrimonialisation* на даний момент не зафіксовано у жодному словнику, тому ми змушені вдаватися до запозичення, оскільки в українській мові бракує відповідного поняття. Візьмемо, наприклад, словосполучення *patrimonialisation commémorative* - пам'ятна, меморіальна патрімоніалізація. Або ось таке речення “...A ce niveau, le temps est à penser du côté de la mémoire et du transfert du patrimoine aux générations futures.” На нашу думку виділений фрагмент речення і є тлумаченням змісту, який закладено у нове слово *patrimonialisation*. Аналіз слова у зазначеному контексті дає нам право стверджувати, що патрімоніалізація – це те, що має бути збережене (сукупність усіх благ, головним з яких є наша планета) та передане майбутнім поколінням. Суфікс **-isation** у даному випадку позначає власне процес збереження та передачі. Вихідне слово *patrimoine* спочатку було статичним, про що свідчить його перше значення – родове помістя, майно, з часом воно набуває нового значення, що за своєю природою є динамічним, зорієнтованим у майбутнє. Тепер порівняємо його зі словом *héritage*. Словник [2] подає наступні дефініції – 1. n.m. Patrimoine laissé par une personne décédée et transmis par succession = léguer, testament. 2 fig. Ce qui est transmis comme par succession = patrimoine. Усі значення слова є статичними, адже усі вони позначають кінцевий результат завершеної дії, факт передачі чогось у спадщину. Не зважаючи на те, що загальний зміст цих двох слів залишається однаковим, і у певному контексті їх можна вважати чи не абсолютними синонімами, відмічаємо те, що у галузевих текстах слово *héritage* зовсім не зустрічається, а слово *patrimoine* і його похідне утворення *patrimonialisation* є новим поняттям, зміст якого є універсальним, а не властивим тільки радіоекологічному дискурсу.

В радіоекологічному дискурсі є терміни, що можуть зберігати своє значення повністю чи частково або повністю його втрачати, є також і слова загального вжитку, що у науковому контексті набувають значення терміна.

Зауважимо, що під час входження в галузеву підмову під впливом інтерференції терміни проходять спеціалізацію, змінюючи своє місце в системі. Вони можуть ставати омонімами вихідних термінів. Порівняймо термінологічне словосполучення *dépôts des radioéléments*—“осади, опади радіоактивних елементів ” і термінологічне словосполучення *dépôt des déchets* — “сховище, місце поховання відходів”, “...les concentrations en 137 Cs ont atteint quelques centaines de Bq/kg dans les jours qui ont suivi les dépôts.” [7:14]. Власне, слово *dépôt* саме по собі не є терміном, словникові дефініції [2] його є наступними: **Dépôt** n. m. <latin juridique – déposer> 1. Action de déposer 2. Ce qui est confié au dépositaire 3. Lieu où l’on dépose certaines choses, où l’on gare du matériel 4. Particules solides qui tombent au fond d’un liquide trouble au repos.

В аналізованих текстах нами було виділено серію лексичних одиниць, які є контекстуальними синонімами: *dépôt, stockage, entreposage enfouissement, abandon, oubli*.

Фактично усі ці лексичні одиниці є словами загального вжитку, що у радіоекологічному контексті набувають статусу термінів.

З метою чіткого визначення контекстуальних значень елементів даної серії ми використовуємо семний аналіз, але, оскільки останній метод служить лише для опису семем у мові, а не в особливих випадках вживання слів у дискурсі, ми звертаємось одночасно і до аналізу семем у контексті – контекстуального аналізу.

Abandon 1. Action d’abandonner, de renoncer à, de laisser.

Abandonner 1. Renoncer à, ne plus vouloir de. 2. Quitter, laisser définitivement un lieu. 5. Cesser d’utiliser.

Dépôt 1. Action de déposer en lieu sûr. 3. Lieu où on dépose certaines choses, où l’on gare du matériel.

Stockage 1. Action de stocker

Stock 1. Quantité. 2. Chose en réserve. Choses possédées en grande quantité.

Entreposage 1. Action d’entreposer.

Déposer dans un entrepôt, déposer, laisser en garde.

Entrepôt – bâtiment, emplacement servant d’abri, de lieu de dépôt pour (les marchandises).

Oubli 1. Défaillance de la mémoire, fait d’oublier. 2. Absence de souvenirs dans la mémoire collective. 3. Fait de ne pas prendre en considération.

Enfouissement Enfouir 1. Mettre en terre (lieu), sous terre, après avoir creusé le sol. 2. Enfoncer, cacher. Dans le domaine nucléaire : L’enfouissement constitue l’exutoire final et obligatoire de toute filière de traitement des déchets ménagers. L’enfouissement consiste toujours à stocker les déchets mais dans des conditions très contrôlées afin de maîtriser leur impact sur l’environnement.

	S1 action de	S2 action de laisser	S3 Lieu
dépôt	+	-	+
stocka ge	+	+/-	+
entrep osage	+	+	+
abando n	+	+	+
oubli	-	+/-	-
enfoui	+	+/-	+

ssement			

Знак “+” означає присутність вказаної семи, знак “-” – її відсутність.

Слово *dépôt* є нейтральним, найширшим поняттям, або, за визначенням Ш. Баллі, терміном-ідентифікатором, який може об’єднувати у собі весь ланцюжок наступних слів – “...*Dans certains pays, tout combustible nucléaire usé sera considéré comme déchet et sera spécifiquement conditionné pour une mise en dépôt directe*” [7:31], а у лексичній одиниці *entreposage* закладено значення тимчасовості - тимчасове зберігання відходів, у свою чергу *stockage* має додатковий відтінок значення тривалості: “...*Deux grandes options peuvent être envisagées pour la gestion des déchets radioactifs de haute activité: l’entreposage de surface et le stockage géologique profond*”, “...*quand au concept de stockage profond qui s’apparente à une solution d’abandon, il présente un caractère fortement irréversible...*”. “...*Dès lors qu’elle serait envisagée sur le très long terme, cette option présenterait un déficit de sûreté dans l’hypothèse d’un oubli. Par ailleurs, sauf à envisager un abandon progressif de l’entreposage de surface, inacceptable compte tenu de ses conséquences sur la sûreté...*”. “...*prenant en compte l’hypothèse d’un oubli accidentel...*”. Конотативні семи, виражені прикметниками *profond, irréversible* уточнюють значення самого слова *stockage*, та виділяють його серед інших Даний контекст одночасно встановлює відношення еквівалентності між словами *stockage* і *abandon*. Фактично відбувається вливання значення слова *abandon - laisser définitivement un lieu*, у внутрішню семантичну структуру слова *stockage*. У такому випадку значення рухається у напрямку від абстрактного до конкретного. У межах одного контексту члени аналізованої нами синонімічної серії не є такими, що можуть взаємозамінятися. Це пояснюється специфічними, додатковими ознаками кожного з них. На прикладі даної синонімічної серії ми бачимо як відбувається відображення різноманітних відтінків свідомої людської діяльності у внутрішній формі слів, на рівні значення, у їхньому шляху до термінологічного значення.

Ще одним прикладом може послужити серія ідеографічних синонімічних дієслів, та їх відповідних іменникових форм: *diriger - gouverner - gérer - piloter*.

Кожне дієслово серії має певний відтінок значення, що виокремлює його і визначає вживання у чітко визначеному науковому контексті.

Gérer 1. *Administrer les intérêts les affaires d’un autre*. 2. *Administrer ses propres affaires*. 3. *Gérer une situation, une crise, y faire face, s’en occuper*.

Piloter 1. *Conduire en qualité de pilote*. 2. *Servir de guide à qqn*.

Gouverner I. *Diriger la conduite de qqch ou qqn*. 1. *Exercer une influence déterminable sur la conduite de qqn*. Syn *guider*. 2. *Exercer son empire sur*. II *Exercer le pouvoir politique sur*. III *Diriger un navire*.

Diriger I 1. *Conduire; mener comme maître ou chef responsable*. *Gérer, administrer*. 2. *Conduire l’activité de qqn*. II *Guider qqch dans une certaine direction*.

Дієслово *gérer* окрім простого значення “керувати” має додатковий відтінок – у складній ситуації. У вислові “*la gestion des déchets radioactifs*”, похідний іменник зберігає цю конотацію, бо існує серйозна проблема керування радіоактивними відходами. Значення дієслова *piloter*, зберігає, у свою чергу, нюанс суб’єктивності, індивідуальності – “*pilotage d’un réacteur*”. “*Gouverner les risques*”, *gouverner* найчастіше спрямоване на абстрактні поняття. Стосовно дієслова *diriger*, слід зазначити, що воно найчастіше вживається у другому значенні - *Guider qqch dans une certaine direction*. “...*EDF a la volonté de diriger la filière vers davantage de production d’électricité*”. “...*L’énergie nucléaire sauve des vies. Maîtrisée au service de la santé humaine, ... En permettant de diriger les rayonnements sur les endroits où ils sont...*” [5:2]

Таким чином, проаналізований матеріал дає нам підстави твердити, що у процесі термінологізації загальнонавчана лексика набуває рис, притаманних термінологічним

одинацям. Деякі з цих лексичних одиниць набувають характеру термінів і включаються до спеціальних словників (*bombe sale*), інші потребують опори на контекст (*propre*). Такі слова можуть утворювати синонімічні серії, у яких кожний елемент має специфічну сферу застосування, визначену контекстом.

ЛІТЕРАТУРА

1.Д'яков А.С., Кияк Т.Р., Куделько З.Б. Основи термінотворення: семантичні та соціолінгвістичні аспекти. – К.: “KM ACADEMIA”, 2000.

ДЖЕРЕЛА ІЛЮСТРАТИВНОГО МАТЕРІАЛУ

1.Глазко В.І., Іванов Ю.О. Українсько-англо-російський тлумачний словник з радіоекології і радіобіології/УААН. – К.: Чорнобильінтерінформ, 2001. – 396 с. 2.Le Robert pour Tous. 2004, Dictionnaires Le Robert. 27, rue de la Glacière, 75013 Paris. 1235 p. 3.Гак В.Г., Ганишина К.А. Новый французско-русский словарь, 9-ое изд. М., 2004. – 1195 с. 4.The Oxford Russian Dictionary//English-Russian, Oxford-Moscow, 1999. – 732 с. 5.Risque&Prévention. Bulletin d'information du Centre d'études sur l'Evaluation de la Protection dans le domaine Nucléaire. Juin 1999, №17, 10 p. 6.L'Acronique du nucléaire, juin 1998, №41, 36 p. 7.L'Acronique du nucléaire, juin 2003, №61, 40 p. 8.L'Acronique du nucléaire mars 2004, №64, 44 p. 9.L'Acronique du nucléaire, №70. (<http://www.acro.eu.org>). 10.<http://www.humanite.presse.fr/journal>. 11.http://fr.wikipedia.org/wiki/Bombe_sale.

БАГАЦЬКА О.В.

Сумський державний педагогічний університет ім. А.С.Макаренка

СИНТАКСИЧНІ МОДЕЛІ РОЗГОРТАННЯ КОНЦЕПТУ РІВНОВАГА В СУЧАСНИХ АМЕРИКАНСЬКИХ КОРОТКИХ ОПОВІДАННЯХ

Когнітивний аналіз мовних явищ розкриває широкі перспективи для дослідження мови в безпосередньому зв'язку з людиною, її розумом, мисленнєвими та пізнавальними процесами, а також механізмами та структурами, що лежать у їхній основі [1:7; 2:28; 3:3]. Особливої актуальності набуває аналіз взаємодії мовних форм із структурами знання та досвідом людини [3:5], засобів мовного відображення людиною оточуючої дійсності та свого місця у світі [2:9; 4:6, 8]. Одним із способів концептуалізації, категоризації та структуризації знань, які людина отримує при сприйнятті дійсності та кодує за допомогою мови вважають концепт [3:11; 5:250].

У лінгвістичній літературі найбільш широко представлені дослідження культурних концептів, здебільшого відображених лексичними засобами. До них належать концепти ГАРМОНІЯ [6], КРАСА [7], СМЕРТЬ [8], ЩАСТЯ [9] та інші.

Поза увагою лінгвістичних розвідок залишаються емпіричні концепти, пов'язані з тілесним досвідом людини, зокрема синтаксичні засоби їх розгортання в англомовній художній прозі, що зумовлює **актуальність** цієї статті. Виходячи з цього, нашим **завданням** є аналіз синтаксичних моделей розгортання концепту РІВНОВАГА в сучасних американських коротких оповіданнях.

Перебуваючи в фокусі сучасних лінгвокогнітивних досліджень, концепт не отримав однозначного визначення. Перш за все, це зумовлено його складною сутністю: концепт має **вербальний** аспект, у якому він постає як реальність, віддзеркалена в свідомості не безпосередньо, а через мову; **розумовий** аспект, у плані якого концепт є базовою когнітивною одиницею репрезентації знань, яка обслуговує конкретний акт мислення [10:207]; **психічний** аспект, що репрезентує концепт як об'єкт ідеальної природи, сутність, яка втілює певні культурно зумовлені уявлення носія мови про світ і водночас є прообразом похідних понять [11: 192]; та **культурологічний** аспект, з точки зору якого концепт розглядають як первісне культурне утворення [1:147; 4:48; 12:43].

Зазначені властивості концепту зумовлюють його різні тлумачення, які з урахуванням вербального, розумового, психічного або культурологічного аспектів ми поділили на чотири групи.

Вербальна сутність концепту розкривається при семантичному та логіко-семантичному аналізах. Так, у семантиці концепт тлумачать як замісник значення, який забезпечує спілкування і тісно пов'язаний з національним, культурним, професійним, віковим досвідом людини [13:282].

При логіко-семантичному підході концепт визначають як сукупність семантичних ознак, виокремлених шляхом компонентного аналізу лексики [14:267] або прирівнюють до логічного судження, поданого в мовній формі [15:94]. Концепт розуміють як дискретну одиницю, що зберігається у пам'яті носіїв мови у вигляді вербального субстрату [16:27].

Розумова сутність концепту акцентується при семіотичному підході та в дослідженнях мовної організації мисленнєвих процесів. У семіотиці концепт тлумачать як мінімальну одиницю людського знання, яка набуває семіотичного статусу і формується на основі репрезентацій когнітивних процесів, що включають візуальні, слухові, сенсомоторні та інші елементи перцептивного досвіду [17:191].

З точки зору організації мислення, концепт прирівнюють до абстрактного наукового поняття, що ґрунтується на конкретному життєвому досвіді [18:246]; загального поняття, яке заміщує людині в процесі мислення неозначену кількість предметів одного роду [19:269].

Психічна сутність концепту розкривається при психологічному, психолінгвістичному та культурологічному підходах. У психології концепт розглядають як розумовий і психологічний образ об'єкта [20:80] або як комплексне багаторівневе соціопсихологічне та культурно значуще утворення, яке співвідноситься як з колективною, так і з індивідуальною свідомістю [21:16].

У психолінгвістиці концепт – це базове перцептивно-когнітивно-афективне утворення динамічного характеру, що спонтанно функціонує у пізнавальній та комунікативній діяльності індивіда і зумовлене закономірностями його психічного життя [22:39].

З точки зору **культурологічного** підходу концепт є згустком культури, який забезпечує її входження у ментальний світ людини та дозволяє особі стати часткою культури, інколи навіть впливати на неї [12:43]. Його визначають як первісне культурне утворення, що відбиває об'єктивний зміст слів та має смисл, унаслідок чого транслюється у різні сфери людського буття, зокрема: поняттєву (наука), образну (мистецтво), діяльнісну (буденне життя) сфери пізнання світу [1:147].

Згідно з інтегративним принципом, який поєднує вербальний, розумовий, психічний та культурологічний аспекти, концепт є одиницею ментальних та психологічних ресурсів нашої свідомості та тієї інформаційної структури, яка відображає знання та досвід людини [33:90]. Концепт розглядають як культурно маркований вербалізований смисл, репрезентований низкою мовних реалізацій, що утворюють відповідну лексико-семантичну парадигму [23:9]. Його вважають ментально-психонетичним комплексом, єдністю знань, уявлень, почуттів, інтуїції, трансценденції, проявів архетипово-безсвідомого, закріплених за певним знаком [24:111]. Концепт визначають як оперативну змістовну одиницю пам'яті, ментального лексикону, концептуальної системи та мови мозку (*lingua mentalis*), усієї картини світу, що відбивається у психіці людини [33:90], або, власне кажучи, це вся інформація про будь-що, яка зберігається у свідомості носіїв будь-якої мови [25:153].

Виходячи з викладеного, у нашому дослідженні ми приєднуємося до інтегративного визначення концепту, де синтезуються усі його найсуттєвіші ознаки та функції. Ми розуміємо концепт як культурно марковану змістовну одиницю ментального лексикону, концептуальної системи та всієї картини світу, що відбивається у психіці людини та відображає її знання і досвід.

Поділ концептів на культурні та емпіричні відбиває їхній зв'язок з різними етапами формування в історії цивілізації та відображенням у мові. Емпіричні концепти формуються під впливом тілесного досвіду, покладеного в основу осмислення дійсності та формування

культурних концептів. Емпіричний досвід включається в широкі царини суспільних і культурних настанов, оскільки культуру розуміють як сукупність “правил гри” колективного існування, набір способів соціальної практики, що зберігаються в соціальній пам’яті колективу і створені людиною для соціально значущих практичних та інтелектуальних дій [4:17].

Емпіричні концепти спрямовані від первісного тілесного досвіду людини до усвідомлення культурних засад. У їхній структурі базовий досвід формується під впливом чуттєвого сприйняття, що уможливорює тлумачення оточуючого простору, зокрема культурного, крізь призму власного тіла. Тому при дослідженні концептів розрізняємо досвід “більш фізичний”, такий як набуття вертикальної постави тіла, та “більш культурний” – такий як гармонія почуттів, стосунків, тощо.

До емпіричного рівня взаємодії з реальністю належить концепт РІВНОВАГА, оскільки він формується на основі передконцептуальної уяви людини про рівновагу тіла, настільки базової у людському досвіді взаємодії з оточуючим середовищем, що вона часто не усвідомлюється [26:74; 5:252]. Це первинне уявлення поступово ускладнюється, що приводить до формування різних видів рівноваги – фізичної, психічної, соціальної, та визначає формування мовних засобів їх позначення. Досліджуваний концепт ґрунтується на образ-схемі РІВНОВАГА, яка має складну внутрішню будову з комплексним способом концептуалізації. Вона розкладається на більш прості за своєю будовою образ-схеми, тобто представляє собою два або декілька симетрично (пропорційно) взаємодіючих відносно вертикальної осі, утвореної сприйняттям тіла як КОНТЕЙНЕРА, вектори сили [26:85].

Інша особливість концепту РІВНОВАГА полягає в його динамічності, тобто властивості досліджуваного концепту актуалізуються на різних етапах його розгортання. Вказана риса проявляється в тому, що початкова рівновага людини порушується, а потім знову відновлюється, оскільки підтримання рівноваги тіла є базовою властивістю, яку людина усвідомлює лише при її втраті або відновленні [26:75; 27:60-61]. Динамічність концепту РІВНОВАГА відображена в синтаксичних моделях його розгортання в сучасних американських коротких оповіданнях.

Сутність синтаксичної активації концепту РІВНОВАГА полягає в тому, що у реченні підмет або додаток, позначений іменником або займенником, активує фізичну, психічну або соціальну рівновагу людини, а присудок, виражений дієсловом, вказує на вектор сили, що порушує або відновлює рівновагу. Така взаємодія підмета та присудка пояснюється тим, що проєкція будь-якої абстрактної сутності на явища, що усвідомлюються емпірично, розкривається перш за все через дієслівну сполучуваність імені [28:76].

Дослідження способів синтаксичної активації концепту РІВНОВАГА ґрунтується на засадах синтаксичної семантики, у межах якої аналізують семантичні схеми репрезентації подій, семантику членів речення та їхні рольові призначення [29:239-240; 30:250]. Під семантичними ролями розуміють семантичні одиниці, що тлумачать як мовні відповідники учасників ситуації [29:183].

Для виявлення синтаксичних схем речення, які активують концепт РІВНОВАГА, ми залуцаємо конституентний аналіз, тобто сегментацію речення – його членування на складники [29:183], та співвіднесення зазначених складників із концептуальними одиницями, які лежать у їх основі та відносно яких це речення розгортається [31:7]. Речення відбиває сегментацію думки, що висловлюється в ньому, а кожен член речення посідає особливе місце в актуалізації цієї думки [32:144]. За такого підходу речення як семантична одиниця є номінативним складником ситуації: якщо слова розглядають як засіб номінації предметів та явищ, то речення номінують події [29:239].

Члени речення співвідносимо з ціллю, джерелом і вектором сили, спрямованих на позначення втрати та відновлення концепту РІВНОВАГА. Джерело сили є агенсом, що

генерує силу, керує вектором її дії і виступає підметом або додатком; ціль для застосування сили репрезентує об'єкт дії – пацієнс, який зазнає впливу і визначений як додаток; вектор позначає спрямованість сили і виражений присудком.

Синтаксичне позначення джерела, цілі та вектора сил становить ядро речення, під яким ми розуміємо предикатну групу, що складається з підмета і присудка, оскільки опозицію підмета і присудка вважають центральною [32:145].

Співвіднесення компонентів речення із джерелом, ціллю та вектором силових гештальтів, що визначають розгортання концепту РІВНОВАГА, дозволяє виявити вісім найбільш характерних синтаксичних моделей розгортання речень.

Залежно від вживання підмета для позначення джерела або цілі розрізняємо дві базові синтаксичні моделі розгортання концепту РІВНОВАГА: **Сціль + Vвектор** та **Сджерело + Vвектор + Оціль**.

Модель **Сціль + Vвектор** представлена у прикладі *Tears began to run down Jimmy's cheeks. He fell to the ground and lay as one dead* (Curry, 173).

Особа, позначена займенником *he* у функції підмета, виступає ціллю. Присудок, виражений дієсловом *to fall*, вказує на вектор сили, спрямований УНІЗ, та свідчить про втрату фізичної рівноваги. Джерело порушення фізичної рівноваги людини у цій синтаксичній моделі не експлікується, оскільки подане у більш широкому контексті.

Модель **Сджерело + Vвектор + Оціль** ілюструється реченням *He reported that the blue 1988 Mercedes had struck and killed two children* (Ellison, 80).

Об'єкт, виражений іменником *Mercedes* у функції підмета, вказує на джерело порушення фізичної рівноваги особи, позначеної додатком *children*, який ідентифікує ціль гештальту СИЛА. Присудок, виражений дієсловом *to strike*, вказує на вектор сили, що порушує фізичну рівновагу дітей.

Кожна з указаних базових синтаксичних моделей розпадається на підтипи, які розглянемо більш детально.

Модель **Сціль + Vвектор** представлена п'ятьма підтипами: емпатичним, розширеним, розширеним емпатичним, розширеними моделями причини та способу дії.

Виокремлення **емпатичної** моделі **Сціль + [V + Adv. Mod. of Direction]вектор** зумовлене тим, що вектор сили, яка порушує або відновлює рівновагу людини, спрямований УНІЗ або ВГОРУ, репрезентований у базовій моделі дієсловами, може бути виражений обставинами напрямку, напр., *Sometimes she sank downward to the floor and just lied there, too sick to even cry, too weak to even get dressed* (Jones, 135).

Особа, позначена займенником *she* у функції підмета, виступає ціллю. Присудок, виражений дієсловом *to sink*, у сполученні з обставиною напрямку, позначеної прислівником *downward*, репрезентує вектор сили, спрямований УНІЗ, який відбиває порушення фізичної рівноваги людини. Джерело втрати фізичної рівноваги у цій синтаксичній моделі не експлікується, оскільки подається у більш широкому контексті.

У **розширеній** моделі **Сціль + Vвектор + Оджерело** експлікація джерела порушення або відновлення рівноваги відбувається за допомогою додатка, напр., *He was devastated by cancer* (Fulton, 73).

Особа, позначена займенником *he* у функції підмета, виступає ціллю. Присудок, виражений дієсловом *to devastate*, репрезентує вектор сили, що порушує фізичну рівновагу людини. Додаток, позначений іменником *cancer*, вказує на джерело порушення рівноваги.

Розширена емпатична модель **Сціль + [V + Adv. Mod. of Direction]вектор + Оджерело**, яка є поєднанням двох попередніх, активує вектор сили, що порушує або відновлює рівновагу людини, спрямований УНІЗ або ВГОРУ, за допомогою обставини напрямку та одночасно акцентує наявність джерела, що спричиняє порушення або відновлення рівноваги, напр., *She was struck down by a car* (Munro, 35).

Особа, позначена займенником *she* у функції підмета, виступає ціллю. Присудок, виражений дієсловом *to strike*, вказує на зіткнення, а обставина напрямку, позначена прислівником *down*, репрезентує вектор сили, спрямований УНІЗ, що порушує фізичну рівновагу людини. Додаток, позначений іменником *a car*, вказує на джерело порушення рівноваги.

Розширена модель причини Сціль + Vвектор + Adv. Mod. of Causedджерело активує джерело порушення або відновлення рівноваги за допомогою обставини причини, напр., *As the car was going too fast and Zack was losing his grip he fell under the wheels* (Shapiro, 110).

Особа, позначена займенником *he* у функції підмета, виступає ціллю. Присудок, виражений дієсловом *to fall*, відбиває порушення фізичної рівноваги людини. Підрядне речення причини *the car was going too fast and Zack was losing his grip* описує та конкретизує джерело порушення рівноваги.

Розширена модель способу дії Сціль + Vвектор + Adv. Mod. of Mannerджерело репрезентує джерело порушення або відновлення рівноваги за допомогою обставини способу дії, напр., *Then he told her what her doctor could do for her. That her depression was just a chemical thing. She could be straightened up with some medicine* (Gautreaux, 85).

Особа, позначена займенником *she* у функції підмета, виступає ціллю. Присудок, виражений дієсловом *to straighten*, репрезентує вектор сили, що відновлює фізичну та психічну рівновагу героїні, джерелом порушення якої був психічний стан депресії, позначений іменником *depression*. Обставина способу дії, позначена словосполученням *some medicine*, вказує на джерело відновлення порушеної рівноваги.

Отже, характерною особливістю синтаксичних моделей розгортання речень із ядром **Сціль + Vвектор** є те, що у 100% випадків підмет позначає початкову рівновагу персонажів, представлених ціллю, а в 92% випадків присудок у розширеній моделі, розширеній моделі причини та способу дії самостійно називає причину порушення або відновлення рівноваги та ідентифікує силу, визначаючи вектор її дії. Джерело, позначене на синтаксичному рівні додатком, обставиною причини або способу дії, актуалізується у 74% речень (розширена, розширено-емфатична моделі, розширені моделі причини та способу дії), що свідчить про значущість для текстової реалізації концепту РІВНОВАГА специфікації сили, яка порушує або відновлює рівновагу персонажів, зокрема джерела її виникнення.

Підтипом моделі **Сджерело + Vвектор + Оціль** є **емфатична** модель, яка акцентує рух УНІЗ або ВГОРУ, що вказує на порушення або відновлення рівноваги, за допомогою обставини напрямку: **Сджерело + [V + Adv. Mod. of Direction]вектор + Оціль**, напр., *He went up to her, grabbed her shoulder, pushed her to the ground, and kicked her butt* (Jin, 167).

Особа, позначена займенником *he* у функції підмета, вказує на джерело порушення рівноваги. Додаток, репрезентований займенником *her*, виступає ціллю. Присудок, виражений дієсловом *to push*, у сполученні з обставиною напрямку, позначеною словосполученням *to the ground*, вказують на **вектор** сили, спрямований УНІЗ, що порушує фізичну рівновагу жінки.

Характерною рисою моделей із ядром **Сджерело + Vвектор + Оціль** є те, що в 100% випадків підмет позначає джерело сили, яка порушує або відновлює рівновагу, а в 98% випадків присудок у базовій моделі самостійно називає причину порушення або відновлення рівноваги та ідентифікує силу, визначаючи вектор її дії. Ціль, яка виражає початкову рівновагу героїв, позначена на синтаксичному рівні додатком, у 100% речень (базова та емфатична моделі) актуалізується, що свідчить про облігаторність фіксації первісної рівноваги для позначення її подальших трансформацій: порушення або відновлення.

Відсоткове співвідношення синтаксичних моделей із ядром **Сціль + Vвектор** та моделей із ядром **Сджерело + Vвектор + Оціль** становить 66% : 34%. На основі синтаксичного аналізу речень окреслюємо ієрархію мовних одиниць, які активують концепт

РІВНОВАГА на синтаксичному рівні. Так, пріоритетного значення набувають ціль, позначена підметом або додатком, та вектор, виражений присудком або його сполученням з обставиною напрямку. Джерело сили активується у 91% випадків за допомогою підмета і додатка, є значущим, проте, не завжди облігаторним для активації концепту РІВНОВАГА.

Таким чином, при синтаксичному розгортанні досліджуваного концепту іменники або займенники у функції підмета або додатка активують людину в початковому стані рівноваги, а дієслова у функції присудка вказують на вектор сили, що її порушує або відновлює. На основі співвіднесення компонентів речення із джерелом, ціллю та вектором силових гештальтів, покладених в основу структури концепту РІВНОВАГА, виявлено дві базові і шість другорядних синтаксичних моделей. Базові синтаксичні моделі співвідносять з позицією підмета номінативні одиниці, що позначають джерело або ціль втрати та відновлення рівноваги. Моделі, орієнтовані на ціль, мають п'ять підтипів: емоційний, розширений, розширено-емоційний, розширений причини та способу дії. Модель, орієнтована на джерело, має емоційний підтип. Перспективним ми вбачаємо дослідження принципів втілення наведених синтаксичних моделей у наративній структурі сучасних американських коротких оповідань.

ЛІТЕРАТУРА

- 1.Карасик В.И. Языковой круг: личность, концепты, дискурс. – Волгоград: Перемена, 2004.
- 2.Кравченко А.В. Язык и восприятие: Когнитивные аспекты языковой категоризации. – Иркутск: Изд-во Иркутск. ун-та, 1996.
- 3.Кубрякова Е.С. Семантика в когнитивной лингвистике (о концепте контейнера и формах его объективации в языке) // Известия АН. Сер. лит-ры и языка. – 1999. – Т. 58, № 5-6. – С.3-12.
- 4.Маслова В.А. Лингвокультурология. – М.: Академия, 2004.
- 5.Johnson M., Lakoff G. Why cognitive linguistics requires embodied realism // Cognitive Linguistics. – 2002. – Vol. 13, №3. – P.245-263.
- 6.Луньова Т.В. До проблеми концептуального аналізу: міфологічний компонент концепту ГАРМОНІЯ в англійській мові // Актуальні проблеми металінгвістики. – Ч.1. – Черкаси, 2003. – С.13-17.
- 7.Мещерекова Ю.В. Концепт “красота” в английской и русской культурах // Языковая личность: проблемы лингвокультурологии и функциональной семантики. – Волгоград: Перемена, 1999. – С.209-215.
- 8.Чернейко Л.О., Хо Сон Тэ Концепты ЖИЗНЬ и СМЕРТЬ как фрагменты русской языковой картины мира // Филологические науки. – 2001. – №5. – С.50-59.
- 9.Воркачев С.Г. Концепт счастья в русском языковом сознании: опыт лингвокультурологического анализа. – Краснодар: Изд-во Кубанск. гос. техн. ун-та, 2002.
- 10.Павиленис Р.Й. Проблема смысла: Современный логико-функциональный анализ языка. – М.: Мысль, 1983.
- 11.Штерн Л.Б. Вибрані топіки та лексикон сучасної лінгвістики: Енциклопедичний словник. – К.: Артк, 1998.
- 12.Степанов Ю.С. Концепт // Словарь русской культуры: опыт исследования. – М.: Школа “Языки русской литературы”, 1997. – С.41-83.
- 13.Лихачев Д.С. Концептосфера русского языка // Русская словесность. От теории словесности к структуре текста. – М.: Academia, 1997. – С.280-287.
- 14.Никитин М.В. Курс лингвистической семантики. – СПб: Научный центр проблем диалога, 1996.
- 15.Петров В.В., Переверзев В.Н. Обработка языка и логика предикатов. – Новосибирск: Наука, 1993.
- 16.Бабушкин А.П. Типы концептов в лексико-фразеологической семантике языка. – Воронеж: Изд-во Воронежск. гос. ун-та, 1996.
- 17.Витковская Л.В. Когнитивно-концептуальный подход к интерпретации художественного текста // Вестник Пятигорского государственного лингвистического университета. – 2004. – №2-3. – С.188-192.
- 18.Соломоник А. Семиотика и лингвистика. – М.: Молодая гвардия, 1995.
- 19.Аскольдов С.А. Концепт и слово // Русская словесность. От теории словесности к структуре текста. – М.: Academia, 1997. – С.267-279.
- 20.Юнг К.Г. Психологические типы. – М.: Университетская книга, 1996.
- 21.Ковалева Т.Ю. О содержательных контекстах понятия “концепт”: от В.Гумбольдта и А.А.Потебни к А.Вежбицкой и Ю.С.Степанову // Материалы Всесоюз. науч. конф. “Язык. Человек. Картина мира”. – Ч. 1. – Омск: Омск. гос. ун-т, 2000. – С.16-17.
- 22.Залевская А.А. Психолингвистический подход к проблеме концепта // Методологические проблемы когнитивной лингвистики. – Воронеж: Изд-во Воронежск. ун-та, 2001. – С.36-44.
- 23.Шамаева Ю.Ю. Когнітивна структура концепту “радість” (на матеріалі англійської мови): Автореф. дис. ... канд. філол. наук. – Харків, 2004.
- 24.Селиванова Е.А. Когнитивная ономастология. – К.: Фитосоцицентр, 2000.
- 25.Панаурелите С. Особенности вербализации концепта ТОСКИ в литовском и русском языках // Проблемы зставної семантики. – К.: КНЛУ. – 2003. – № 6. – С.153-156.
- 26.Johnson M. The Body in the Mind. The Bodily Basis of Meaning, Imagination, and Reason. – Chicago: The University of Chicago Press, 1987.
- 27.Strugielsky P.F.S. Where Do We Stand on the Meanings of Stand? Image-Schematic Constraints on Semasiological Change // Acta Universitatis Nicolai Copernici. English Studies X. Humanities and Social Sciences. – 2001. – Vol. 345. – P.53-110.
- 28.Чернейко Л.О. Гештальтная структура абстрактного имени // Филологические науки. – 1995. – № 4. – С.73-83.
- 29.Иванова И.П., Бурлакова В.В., Почепцов Г.Г. Теоретическая грамматика современного английского языка. – М.: Высшая школа, 1981.
- 30.Греймас А.-Ж. Структурная семантика. Поиск метода. – М.: Академический Проект, 2004.
- 31.Мазанова Е.Ю. Когнитивные механизмы и языковые средства репрезентации пространства в англоязычном тексте художественной прозы: Автореф. дис. ... канд. филол. наук. – М., 2004.
- 32.Ахманова О.С., Микаэлян Г.Б. Современные синтаксические теории. – М.: Едиториал УРСС, 2003.

ДОВІДНИКИ

ДЖЕРЕЛА ІЛЮСТРАТИВНОГО МАТЕРІАЛУ

1. The Best American Short Stories / Ed. by L. Erdrich, K. Kenison. – Boston: Houghton Mifflin Company, 1993. 2. Twenty Grand Short Stories / Ed. by E. Taggard. – New York: Bantam Books, 1963. 3. The Best American Essays / Ed. by S.J.Crould. – Boston, N.Y.: Houghton Mifflin Company, 2002.

БОКОВА П.М.

Київський національний лінгвістичний університет

ЗНАЧЕННЯ ТА ФУНКЦІЇ ТЕМПОРАЛЬНИХ СПОЛУЧНИКІВ (НА МАТЕРІАЛІ ІСПАНСЬКОГО ЧАСОВОГО СКЛАДНОПІДРЯДНОГО РЕЧЕННЯ)

Сполучник у складі часового складнопідрядного речення виконує подвійну функцію. З одного боку, він передає різноманітні семантичні відношення та їх відтінки, і з цієї точки зору його можна розглядати як компонент семантичної структури складнопідрядного речення – семантизатора речення. З іншого боку, сполучник формалізує синтаксично двосторонній зв'язок. Сполучнику як елементу групи службових слів, на думку О.В.Солнцева, властива глобальна внутрішньомовна і несаможиттєва номінативність [1:136]. Оскільки номінативна одиниця становить матеріал для комунікативної одиниці, то певно, можна стверджувати, що сполучник, як і будь-яке повнозначне слово, виконує роль важливого структурного елемента в складі складнопідрядного речення і він здатний набувати властивості синтаксичної значущості особливого характеру. Як семантично значущий елемент сполучник вказує на наявність залежності, на тип смислових відношень і конкретний зміст речення. Сполучник у семантичній структурі часового складнопідрядного речення розглядається нами як основний маркер семантичних відношень у реченні. Зрозуміло, що підрядні сполучники не можна ставити в один ряд з такими частинами мови як іменник, прикметник, дієслово тощо, проте категорично заперечувати здатність сполучника функціонувати як синтаксичний член складнопідрядного речення також немає сенсу.

У сучасній синтаксичній літературі існує ряд досліджень, присвячених питанням вивчення сполучників. Сполучники розглядаються в історичному аспекті, аналізується сучасна система сполучників та засоби їх утворення, їх семантичні особливості й роль у структурі речення. Цей інтерес до сполучників не є випадковим. Відомо, що поняття “значення” і “функція” сполучників у працях, які присвячені вивченню граматичної природи аналізованого класу слів, визначаються по-різному.

У вітчизняній та зарубіжній лінгвістичній літературі визначилось два підходи до вирішення складного питання про лексичне і граматичне значення службових слів, у тому числі й сполучників.

Представники одного напрямку розглядали сполучники (та взагалі всі сполучникові слова) як одиниці, що мають тільки граматичне значення. Такий підхід ґрунтується на вузькому розумінні значення, при якому визначення відношень між мовними одиницями не включається в поняття лексичного значення (лексична семантика приписується лише словам, які визначають різні явища об'єктивної дійсності й предмети дії, ознаки тощо).

Інші дослідники визначають сполучники (так само, як і всі службові слова) як одиниці, що мають лексичне і граматичне значення. Відомо, що лексичне значення мають також слова, позбавлені предметної співвіднесеності. При цьому підкреслюється відмінність між лексичним значенням самостійних слів, яке є номінативним, і лексичним значенням службових слів, зокрема сполучників, яке є релятивним.

Однак у працях другого напрямку по-різному розуміється характер відношень між лексичним і граматичним значенням у службовому слові. Так, В.В.Виноградов вважає, що лексичне значення службових слів збігається з їх граматичним значенням; інші дослідники підкреслюють, що граматичне значення в сполучнику якісно відрізняється як за змістом, так і за способом вираження цього змісту [2]. У працях дослідників цього напрямку розробляється ідея про відмінності, які існують між групами сполучників, у лексичному значенні (звідси розподіл їх на семантичні й синтаксичні). Такий підхід до сполучників спирається на відоме зауваження М.С.Поспелова, який відзначав семантичну неоднорідність підрядних сполучників [3:176]. Як будь-яке слово, сполучник являє собою єдність лексичного і граматичного значень, до того ж його лексичне значення – релятивне і спрямоване на вираження смислових відношень між мовними одиницями. На думку Є.Т.Черкасової, у сполучнику необхідно розрізняти: а) загальні лексичні значення, властиві всім сполучникам, які складають одну функціонально-смилову групу; б) часткові (індивідуальні) лексичні значення, тобто ті значення, якими певний сполучник відрізняється від інших сполучників тієї ж функціонально-смилової групи [4:11].

Грамматичне значення у всіх сполучників одне – це значення синтаксичного зв'язку між словоформами і частинами складного речення. Сполучники виражають відношення між мовними одиницями тільки в реченні, вони мовби “вмонтовують” слова й предикатні одиниці у структуру речення або зв'язують самостійні речення. Грамматичне значення виявляється у функції сполучника: сурядні сполучники поєднують однорідні члени речення і частини складного речення, які знаходяться у відношеннях автономності, підрядні сполучники з'єднують одиниці, які підпорядковані одна одній. Таким чином, перша функція – слугувати засобом зв'язку, тобто функція об'єднання, властива сполучнику як слову і впливає з категоріального граматичного значення сполучника як класу службових слів; друга функція – передавати характер відношень між частинами, що з'єднуються, впливає з окремого, індивідуального граматичного значення сполучників.

Вчення про сполучники настільки тісно переплетене зі вченням про сурядність і підрядність, що всі сполучники розглядаються з позицій їх участі у вираженні цих граматичних категорій. Однак, підрядність і сурядність не охоплюють всіх випадків можливого вживання сполучників. Тому є важливим зауваження М.М.Петерсона, який відмічав, що одинарний сполучник “за звичай на початку речення, що являє собою окреме висловлювання, не вживається”. Але так як речення у мовленні “сполучується з іншими реченнями”, то “сполучники на початку речення і виражають відношення до сусідніх речень” [5:445-446]. Отже, як слово, у поєднанні свого лексичного і граматичного значення, як елемент синтаксичної системи (оскільки це слово є службовим, синтаксичним) сполучник виявляє свою функцію у вираженні зв'язку, поєднанні, у встановленні (або не встановленні) залежності. І тому всі сполучники об'єднуються в один розряд слів завдяки своїй загальній функції – здатності з'єднувати словоформи, предикативні частини складного речення і встановлювати міжфразові зв'язки між самостійними реченнями. Виникає питання – який же зв'язок, залежність виявляє сполучник? Відомо, що граматично незалежним, самостійним, “автосемантичним” є лише ізольоване просте речення або початкове речення тексту. Речення у зв'язному мовленні, які є граматично самостійними, виявляють і смислову структурну залежність від попередніх речень.

У науковій літературі вже неодноразово відмічалось, що слова “залежність” і “зв'язок” “вживаються у роботах з синтаксису досить нетермінологічно. В результаті зміст і об'єм поняття “залежність”, є не дуже яким у вживанні відносно простого речення, і зовсім невизначеним у вживанні відповідно до складного речення. Тому є важливим спроби певних дослідників визначити види залежності у складному реченні. Аналіз ролі сполучника у реченні дозволяє встановити, що сполучник може передавати смисловий зв'язок і зв'язок

граматичний. Засоби виявлення смислового зв'язку між предикативними одиницями різноманітні: повтори слова або декількох слів із попереднього речення; порядок головних членів речення, що співпадає з їх порядком у попередньому реченні; сполучники, сполучникові слова, співвідносні слова; особливості співвідношень видо-часових форм дієслів-присудків; вживання анафоричних займенників у наступному реченні і т.п. З усіх перелічених засобів сполучник є таким структурним засобом, для якого функція поєднання є основною і єдиною (в цьому відмінність сполучників від сполучникових слів і сполучників-гібридів). І якщо з цих позицій підходити до розуміння функції сполучника, то сполучник завжди вказує на смисловий зв'язок. А це виявляється у такому структурному оформленні речення, коли слово вимагає його спільного вживання з іншою словоформою чи предикативною одиницею, але не обов'язково у складі простого або складного речення. Таким чином, сполучник є засобом виявлення смислового зв'язку між словоформами або предикативними одиницями. Саме тому сполучники не перешкоджають актуалізації словоформ або предикативних одиниць, які вони вводять, проте продовжують виконувати свою з'єднувальну функцію. Останнє має місце при парцеляції, коли предикативні одиниці або словосполучення мають форму частини речення, але функціонують як самостійні одиниці.

Підрядні сполучники з'єднують неоднорідні одиниці, звідси й виявляється властивість підрядного сполучника – його закріпленість у структурі складного речення, тобто його місце завжди узалежній частині. По суті він маркує підрядну частину, є показником її граматичної залежності. Тому при перерозташуванні частин речення сполучник пересувається разом з підрядною частиною.

Отже, загальне граматичне значення часового складнопідрядного речення визначається в першу чергу такими синтаксичними засобами як часовий сполучник, який є одночасно і головним показником часового значення, і конституюєнтом структурної організації складнопідрядного речення.

Часові складнопідрядні речення в сучасній іспанській мові, у порівнянні з іншими типами складнопідрядних речень, характеризуються великою кількістю сполучників, які їх обслуговують, високим потенціалом вираження різних відтінків у відношеннях між ситуаціями, явищами чи подіями.

Проте не всі сполучники в часових складнопідрядних реченнях однаково виражають співвіднесеність у часі подій, явищ тощо. Одні з них не обмежують, або майже не обмежують, період співвіднесеності події головної й підрядної частин речення, інші мають складнішу семантику, що обмежує, в тому чи іншому плані, період співвіднесеності подій головної й підрядної частин речення. Таким чином, вважаємо за доцільне описувати весь інвентар часових сполучників, враховуючи їх семантичну різницю.

Часові складнопідрядні речення можна розділити на: а) речення, де часові відношення ускладнені відтінками інших значень, і б) речення, де містяться суто часові значення. Виходячи з цього, ми вважаємо, що часові сполучники і словосполучення сучасної іспанської мови можна представити за такою класифікацією:

1. Сполучники загальночасової семантики на зразок *cuando, en cuanto*.

2. Сполучники спеціалізованої семантики:

а) сполучники, які використовуються при вираженні відношень одночасності на зразок *mientras, mientras que, mientras tanto, entre tanto, en tanto que, en cuanto, cuando*;

б) сполучники, які використовуються при вираженні відношень послідовності на зразок *antes de que, desde que, hasta que, así que, siempre que, luego que*.

Крім того, в іспанській мові є велика кількість сполучникових зворотів та прислівникових детермінантів, які також складають семантику часового складнопідрядного речення і виражають різноманітні часові відношення у структурі цього типу речень. До них

відносяться: *cuando de pronto, cada vez que, al mismo tiempo que, al punto que, no hizo más que, sólo... cuando, entonces, en aquel entonces, de tiempo en tiempo, de cuando en cuando, de vez en cuando, a veces, todo el tiempo, en el tiempo presente, hasta el presente, hasta ahora, hasta hoy, hasta entonces, desde entonces, en poco (breve) tiempo, en un tiempo muy corto, durante el tiempo, con el tiempo, a largo andar, hasta que ocurra algo, hasta un (punto) momento dado, hasta cierto tiempo* та інші.

Часові сполучники спеціалізованої семантики в своїй більшості лексично насичені, а їх варіативність пояснюється необхідністю виражати в структурі часового складнопідрядного речення найрізноманітніші семантико-синтаксичні відношення, тому що кожний сполучник, крім інваріантного значення, яке внутрішньо йому властиве і незалежне від умов контексту, має контекстуальне значення, яке залежить від структурно-семантичних властивостей усього складнопідрядного речення. Наведемо декілька прикладів:

Cuando *acabó el combate le dolían los antebrazos.*

Antes de lo que *yo pensaba, querido tío, me decidió mi padre a que montase en Lucero.*

Al día siguiente, al anochecer nos dirigimos a remontar el Cabo Cruz y estuvimos anclados hasta que se hizo el día.

Mientras *Iñigo hablaba, Fernando, absorto en sus ideas, sacaba maquinalmente astillas de su escaño de ébano con el cuchillo de monte.*

Siempre que *escribe, da recuerdos para tí.*

Tan pronto como *me lo digiste me di cuenta.*

Таким чином, часові сполучники виконують семантико-функціональну роль, виражаючи певні смислові відношення між частинами часового складнопідрядного речення, і одночасно виступають компонентом його структури. Крім того, часові сполучники, які об'єднують головну частину речення з підрядною, маркують субординаційний характер останнього, виявляють його “призначення” для складної синтаксичної структури. Сполучники, які беруть участь у побудові семантико-синтаксичної структури часового складнопідрядного речення, незалежно від того, чи виражають вони зміст відношень підрядної частини до головної, чи виступають тільки як формальні показники підрядності, котрі складають невідокремлену належність підрядної частини і, таким чином, є важливою структурною ознакою речення.

Наведемо таблицю, яка показує частоту вживання сполучників у часових складнопідрядних реченнях сучасної іспанської мови.

Сполучники загальночасової семантики:		
	кількість	%
cuando	928	31
en cuanto	37	212
Разом	1300	43

Сполучники спеціалізованої семантики:		
	кількість	%
a medida que	95	3
antes de que	154	6
apenas	97	3
así que	87	3
desde que	153	6
después de que	114	4
en tanto que	99	3

entre tanto que	101	3
hasta que	111	3
luego que	157	6
mientras (que)	241	8
mientras tanto	103	3
no bien	93	3
siempre que	95	3
Разом	1700	57
Всього	3000	100

Як показує аналіз, найбільшою частотою характеризується сполучник *cuando*, який використовується в часових складно-підрядних реченнях зі значенням як одночасності, так і різночасності. Сполучник *en cuanto* також відноситься до сполучників загальночасової семантики, але порівняно зі сполучником *cuando* використовується менше. У реченнях з відношеннями різночасності найбільше використовуються сполучники *antes de que*, *desde que*, *después de que*, *luego que*, *hasta que*. Сполучники загальночасової семантики мають найзагальніше значення, вони не конкретизують характер часового зв'язку подій або ситуацій, який є властивим для часових складнопідрядних речень. У зв'язку з цим основне навантаження у вираженні часових відношень вони (сполучники та сполучникові вирази) переносять на співвідношення видо-часових і модальних форм дієслів-предикатів, а також на лексичний склад речення та загальний контекст.

ЛІТЕРАТУРА

1. Солнцев А.В. Виды номинативных единиц. // Вопр. языкознания. – 1987. – №2. – С.133-136. 2. Виноградов В.В. Избранные труды: Исследования по русской грамматике. – М.: Наука, 1975. 3. Поспелов Н.С. О различиях в структуре сложного предложения. // Исследования по синтаксису русского литературного языка. – М.: Из-во АН СССР, 1958. 4. Черкасова У.Е. Русские слова неместоименного происхождения. Пути и способы их образования. – М.: Наука, 1973. 5. Петерсон М.Н. Союзы // Современный русский язык. Морфология. – М.: МГУ, 1952.

БОРИСЕНКО Н.Д.

Житомирський державний університет імені Івана Франка

КОНФЛІКТ ТА КООПЕРАЦІЯ В МІЖГЕНДЕРНОМУ СПІЛКУВАННІ ПЕРСОНАЖІВ БРИТАНСЬКОЇ ДРАМИ

Комунікативна поведінка персонажів сучасних англійських драматичних творів може бути кооперативною або конфліктною [див. напр., 1:214]. Кооперативна комунікативна поведінка проявляється як результат реалізації у висловлюваннях персонажів стратегії кооперації, що враховує потреби обох співрозмовників. Конфліктна комунікативна поведінка виникає як наслідок застосування не кооперативних стратегій змагання та домінування, коли мовець ігнорує інтереси співбесідника або ставить власні інтереси вище. У сучасному мовознавстві стратегія розглядається як основне завдання, генеральна інтенція в рамках певного комунікативного процесу [2:58], як планування спілкування [3:11] для досягнення його учасниками кооперативного результату [4:170] в залежності від конкретних умов інтеракції та особистостей комунікантів [5:54]. Зазвичай індивідуальні стратегії скеровані на досягнення необхідного впливу на конкретного адресата [6:5].

Певні аспекти гендерної маркованості стратегій знайшли своє відображення у цілій низці робіт, які аналізують аргументативний та пісенний дискурс або ситуацію конфлікту [див. напр., 7; 8; 9; 10]. Наше дослідження спрямоване на вивчення особливостей використання кооперативних та некооперативних стратегій спілкування у

комунікативній поведінці персонажів протилежних статей сучасної британської драми. Таким чином, наша мета полягає у дослідженні гендерної маркованості стратегій спілкування, що є актуальним, оскільки суттєво доповнить аналіз залежності комунікативних стратегій від статусних характеристик людей, які їх використовують.

Гендерний аналіз висловлювань персонажів сучасних англійських драматичних творів показує, що в неформальному міжгендерному спілкуванні значне місце відводиться стратегії кооперації, яка спрямована на досягнення конструктивних результатів та встановлення дружньої атмосфери спілкування. Наприклад, при комунікативній взаємодії персонажів, які нещодавно познайомилися, стратегія направлена на встановлення дружніх стосунків та створення позитивного іміджу мовців:

LINDSEY. *I'll drive you back.*

BELLAMY. *There's really no need.*

LINDSEY. *I'd like to. And I don't think you should be alone – may I make a suggestion?*

BELLAMY. *Please do.*

LINDSEY. *I'll drive you back, and we'll have another drink and perhaps some coffee. Then you'll take two of my tablets – they're only mild but you must have some sleep.*

BELLAMY. *True* (Hastings, 42-43).

Як видно з прикладу, кооперативна стратегія персонажів направлена на першочергове врахування інтересів співбесідника, про що свідчить вживання промісивів (*I'll drive you back*), ввічливих відмов (*There's really no need*), які також мають на меті не заподіювати незручностей співрозмовнику. Реалізація реквестивів (*Please do*), порад (*And I don't think you should be alone*), виражених у ввічливій формі, запрошення у вигляді інтеррогатива (*...may I make a suggestion?*) спрямована на створення позитивного іміджу мовця та демонструє його бажання дотримуватись принципу Ввічливості [11:112; 12:102].

Проте вибір певної стратегії ще не гарантує досягнення поставленої мети. Той факт, що загальний результат реалізації стратегії залежить від адекватного та вдалого комбінування різноманітних тактик підтверджується ситуаціями, коли спроба мовця досягти мети призводить до того, що адресат не розуміє і не підтримує його наміри. Наприклад, у бесіді учасників конференції, які до цього не були особисто знайомі, персонаж-чоловік, переконуючи жінку у своєму почутті до неї, отримує у відповідь здивування та зніяковілість:

RICHARD. *Good evening, Miss Ellis.*

WENDY (surprised). *Good evening, MR...?*

RICHARD. *Elson. Richard Elson.*

WENDY. *Wendy Ellis.*

RICHARD. *I know. It doesn't suit you, does it?*

WENDY. *Doesn't it?*

RICHARD. *Wendy suggests the whimsical and fragile.*

WENDY. *My mother admired Barrie's plays. I was almost called "Mary Rose".*

RICHARD. *You could always have dropped the "Rose".*

WENDY. *Yes – I suppose I could. (She is clearly nonplussed with the conversation, and continues in a polite conversation tone) I saw you at the Conference today. Are you staying here?*

RICHARD. *Yes.*

WENDY. *I wonder how many of us are in the motel?*

RICHARD. *Just the two of us. The rest are at other hotels [...]*

WENDY. *But with so many delegates why put just two people here?*

RICHARD. *Not any two. You and me.*

WENDY. I-I'm sorry – I'm afraid you've completely lost me.

RICHARD. On the contrary – I've found you.

She is puzzled and embarrassed (Vooght, 10).

Наведений вище приклад свідчить про невдале застосування персонажем-чоловіком стратегії створення емоційної єдності й свого позитивного іміджа та недостатнього прогнозування ним поведінки персонажа-жінки. На початку розмови персонаж-чоловік порушує принцип Ввічливості, негативно оцінює ім'я жінки (*It doesn't suit you, does it?*), використання розділового питання у цьому випадку запрошує партнерку розділити цю думку. Проте жінка відповідає питанням на питання (*Doesn't it?*), а використання заперечення свідчить про її невдоволення та необхідність роз'яснення з боку чоловіка. Подальші репліки персонажа-чоловіка провокують її невдоволення (*She is clearly nonplussed with the conversation*). Спроби персонажа-жінки підтримати ввічливу розмову та її налаштованість на кооперацію допомагають чоловікові перейти до теми своїх почуттів (*Not any two. You and me*), що ще більше лякає жінку і призводить до повторів (*I-I'm sorry – I'm afraid you've completely lost me*). Таким чином занадто сильний натиск та поспішність з боку чоловіка, його спроби освідчитись у коханні жінці, яка майже його не знає, не дають йому змоги досягти мети та свідчать про необхідність ретельного вибору відповідних тактик і прогнозування поведінки адресата.

Ігнорування потреб партнера виражається у застосуванні стратегій домінування та змагання, коли відбувається боротьба за вплив на супротивника і нейтралізацію його впливу на себе [13: 8]. Зазвичай причиною конфлікту у спілкуванні подружньої пари є невдоволення поведінкою партнера. Наприклад, у ситуації спілкування чоловіка і дружини виникає конфлікт, який по черзі ініціюють обидва персонажі, не бажаючи йти на поступки і демонструючи своє невдоволення:

GRAHAM. Only next time not so much sugar.

TESSA. Trust you to find something to complain about. Too much, too little, too hot, too cold, too sweet, too sour, too dry, too wet, too this, too that—

GRAHAM (trying to stop her). *Tessa, my love! Tessa!*

TESSA. *We—ell.*

GRAHAM. *In future I promise never to make an adverse comment.*

TESSA. *Until next time.[...]*

GRAHAM. *I wanted to ask you particularly not to disturb me for the next three quarters of an hour. Got rather a tricky job.*

TESSA. Who's disturbing who? You're disturbing me. *How long?*

GRAHAM. *Best part of the hour easily.*

TESSA. But you promised to bring Mother over for lunch.

GRAHAM. *Can't she walk?*

TESSA. *From Ealing?*

GRAHAM. *Splendid exercise. Improve her already formidable appetite. Can't you imagine her stomping along the North Circular Road – they'll alert London Zoo. Look out for large Himalayan bear.*

TESSA. *Oh, leave her alone.*

GRAHAM. She never leaves me alone, does she? She radiates disapproval of everything I say and do.

TESSA. *It's only because she worries about me* (Rayburn, 7-8).

У цьому випадку персонажі змінюють тактику залежно від тактики партнера. У першій частині діалогу невдоволення поведінкою чоловіка демонструє жінка (*Trust you to find something to complain about. Too much, too little, too hot, too cold, too sweet, too*

sour, too dry, too wet, too this, too that—), а чоловік не полишає спроб заспокоїти дружину, використовуючи такий сильний засіб підвищення статусу адресата як перформатив зі значенням промісива (*In future I promise never to make an adverse comment*) та лагідне звертання (*Tessa, my love! Tessa!*), оскільки має на меті домогтися від дружини виконання певної дії. Використання непрямого прохання (*I wanted to ask you particularly not to disturb me for the next three quarters of an hour*) та коментар щодо його важливості (*Got rather a tricky job*) повинні нейтралізувати можливу негативну реакцію адресата. Проте персонаж-жінка потребує часу, щоб перейти до стратегії кооперації, про що свідчить критика поведінки чоловіка (*Who's disturbing who? You're disturbing me*). Агресивною поведінкою персонажа-чоловіка стає, коли дружина згадує про взяті ним на себе забор'язання (*But you promised to bring Mother over for lunch*). У другій частині розмови чоловік застосовує стратегію дискредитації третьої особи, ображаючи тещу (*Can't you imagine her stomping along the North Circular Road – they'll alert London Zoo. Look out for large Himalayan bear*), звинувачуючи її в критичному ставленні до себе (*She never leaves me alone, does she? She radiates disapproval of everything I say and do*), а дружина виправдовує поведінку матері (*It's only because she worries about me*) і виражає готовність до кооперації.

У ситуації сварки, коли остання відбувається між дружиною та чоловіком, багато місця приділяється негативним емоціям та афективним відношенням:

BEN. *You bloody fool, you've burnt my toast...*

He throws the burnt toast into the sink

SOPHIE. *The thing is broken.*

BEN. *Every thing is bloody broken, oh, all the love in this house is flying out of the window.*

SOPHIE. *I mean it, Ben.*

BEN. *You break every bugger I buy – don't give them the slightest love and affection – of course they break.*

SOPHIE. *You might just as well let me go.*

BEN. *Your average toaster needs affection. Encouragement. Understanding.*

SOPHIE. *We could both get a bit of peace.*

BEN (viciously). *But you haven't any of that, have you?*

SOPHIE. *Any of what?*

BEN. *Affection. Encouragement. Under-bloody-standing (Browne, 12).*

Як показує наведений приклад, персонаж-чоловік використовує вульгаризми (*bugger, bloody*) та негативно оцінює дії дружини (*You break every bugger I buy – don't give them the slightest love and affection – of course they break*). Сварка супроводжується негативними емоціями з боку чоловіка (*viciously*), які провокують його на нанесення морального збитку партнерові у вигляді образи (*You bloody fool*). У той же час персонаж-жінка демонструє бажання вирішити проблему в зоні конструктивного спілкування, виправдовуючи свої дії роз'ясненням ситуації (*The thing is broken*), вживаючи звертання для привертання уваги чоловіка (*Ben*), м'яко пропонуючи вирішення проблем (*We could both get a bit of peace*) та демонструючи свою залежність від чоловіка (*You might just as well let me go*).

Конфліктна комунікативна поведінка має місце під час спілкування груп персонажів у ситуації неформальної міжгендерної комунікативної взаємодії. Природу конфлікту становлять мотиви комунікантів, що не збігаються [9:9]. Так, у ситуації конфлікту двох подружніх пар, де чоловіки виступають проти своїх дружин, персонажі-жінки практично повторюють репліки персонажів-чоловіків:

RON. *Just bloody well piss off.*

ROWENA. No, you piss off yourself.

TREVOR. Shut up.

YVONNE. No, you shut up.

TREVOR. You stupid bitch.

RON. You make me ill the pair of you.

YVONNE. Then get out.

TREVOR. *Don't worry. I won't spend another moment with you. You stupid bitch* (Daniels, 32).

Необхідно зазначити, що персонажі обох статей застосовують ті ж самі мовні засоби: грубу лексику (*bloody, piss off*), ін'юнктиви (*Shut up. Then get out*), крім того, персонаж-чоловік вживає образи (*You stupid bitch*). Як показує приклад основною метою комунікантів є завдання шкоди партнеру, що реалізується за допомогою вербальної агресії [13:9].

Аналіз висловлювань персонажів показує, що причиною міжгендерного конфлікту є комунікативна поведінка одного з персонажів, що провокує співрозмовника розпочати конфлікт. Як показує наше дослідження, персонажі-жінки ініціюють конфлікти в 1,5 рази частіше, ніж персонажі-чоловіки. При цьому поведінка персонажа-жінки провокується негативними висловлюваннями про неї персонажа-чоловіка чи діями, спрямованими проти неї. Наприклад, у наведеній нижче ситуації заява персонажа-чоловіка про відсутність сексуальності в молодій жінки, з якою у нього були інтимні стосунки, тобто порушення принципу Ввічливості та застосування стратегії дискредитації, стає причиною сварки:

EVA. *I enjoy it. The smoke's very pleasant. It makes you feel sexy.*

REX. You'd hardly notice the difference.

EVA (furiously). What a rotten thing to say, you beast!

JOAN. *Yes, Rex, I must object to that remark. It was most uncalled for.*

REX (shrugs). *I appologize. Let's have another drink.*

EVA (stamping her foot; determined to have a row) *You don't care about me at all, really, do you? You're just like all the rest. In love with your own pleasure! Not me! It's nothing to do with me!* (Manktelow, 38).

Персонаж-жінка вдається до ініціації конфлікту, щоб довести неправоту персонажа-чоловіка. Негативні емоції жінки (*furiously*) провокують її на нанесення образ чоловікові (*What a rotten thing to say, you beast!*). Персонаж-чоловік вибачається же лише під тиском з боку іншого учасника спілкування (*I appologize*) й пропонує змінити тему, щоб скоріше закінчити неприємну розмову (*Let's have another drink*). Однак персонаж-жінка не задоволена вибаченням і провокує подальший розвиток сварки невербальною (*stamping her foot*) та вербальною реакцією, звинувачуючи чоловіка у байдужості до неї. Окличні речення підкреслюють емоційну напругу ситуації (*You don't care about me at all, really, do you? You're just like all the rest. In love with your own pleasure! Not me! It's nothing to do with me!*). Таким чином, наступальна тактика некооперативних стратегій є характерною для персонажів обох статей і виникає як наслідок порушення принципу Ввічливості та ігнорування потреб партнера.

Як показує аналіз, британські драматурги використовують наявні в реальному спілкуванні кооперативну і конфліктну комунікативну поведінку та відповідні стратегії для створення мовленнєвої характеристики персонажів обох статей. Важливу роль у спілкуванні відіграє відповідність обраної стратегії меті спілкування. Невідповідність тактик та погане прогнозування поведінки партнера утруднює досягнення мовцем своєї мети. Подальше дослідження кооперативної та конфліктної поведінки персонажів сучасної британської драми повинне врахувати вікові, статусні, індивідуально-

психологічні характеристики, що впливають на вибір стратегії та типу спілкування для досягнення поставленої мети.

ЛІТЕРАТУРА

1. *Формановская Н.И.* Коммуникативно-прагматические аспекты единиц общения. – М.: ИКАР, 1998.
2. *Труфанова И.В.* О разграничении понятий речевой акт, речевой жанр, речевая стратегия, речевая тактика // Филологические науки. – 2001. – №3. – С.56-65.
3. *Клюев Е.В.* Речевая коммуникация. – М.: ПРИОР, 1998.
4. *Селиванова Е.А.* Основы лингвистической теории текста и коммуникации: Монографическое учебное пособие. – К.: Фитосоциоцентр, 2002.
5. *Исерс О.С.* Коммуникативные стратегии и тактики русской речи. – М.: УРСС, 2002.
6. *Бондаренко Я.О.* Дискурс акцентуированных особенностей: коммуникативно-когнитивный аспект (на материале персонажного повествования в современной американской художественной прозе): Автореф. дис... канд. филол. наук: 10.02.04 / КНЛУ, 2002.
7. *Мартинюк А.П., Пищикова К.В.* Гендерные коммуникативные стратегии в дискурсе // Актуальные проблемы теории коммуникации та викладання іноземних мов: Вісник ХДУ. Сер. романо-германськ. філол. – Харків: Константа. – 1998. – №424. – С.81-85.
8. *Мартинюк А.П., Пищикова Е.В.* Сравнительный анализ гендерной стратегической ориентации // Актуальные проблемы теории коммуникации та викладання іноземних мов: Вісник ХДУ. Сер. романо-германськ. філол. – Харків: Константа. – 1999. – №435. – С.91-97.
9. *Мартысюк Н.П.* Стратегии речевого поведения как отражение гендерных социальных ролей (в ситуации конфликта): Автореф. дис... канд. филол. наук: 10.02.04 / Минск. гос. лингв. ун-т. – Минск, 2001.
10. *Панасенко Н.И.* Гендерные стратегии поэтического дискурса (лингвистический та культурологический аспекти) // Мовні і концептуальні картини світу: Зб. наук. пр. – К.: Київ. нац. ун-т ім. Т.Г. Шевченка. – 2002. – №7. – С.414-421.
11. *Abdessellem H.* Politeness Strategies in the Discourse of Drama: A Case Study // Journal of Literary Semantics. – 2001. – Vol. 30, №2. – P.111-138.
12. *Brown P., Levison S.* Politeness: Some Universals in Language. – Cambridge: Cambridge Univ. Press, 1987.
13. *Фадеева Е.В.* Стратегии и тактики конфликтного дискурса (на материале современного английского языка): Автореф. дис... канд. филол. наук: 10.02.04 / Киев. гос. лингв. ун-т. – К., 2000.

ДЖЕРЕЛА ІЛЮСТРАТИВНОГО МАТЕРІАЛУ

1. *Browne F.* The Family Dance. – L.: Samuel French, 1976. – 57 p.
2. *Daniels S.* Masterpieces. – L.: Methuen, 1986. – 68 p.
3. *Hastings Ch.* The Soft September Air. – L.: Samuel French, 1979. – 71 p.
4. *Manktelow B.* Death Walked in. – L.: Samuel French, 1979. – 57 p.
5. *Rayburn J.* Out on a Limb. – L.: Samuel French, 1977. – 56 p.
6. *Vooght Ch.* Barbecue. – L.: Samuel French, 1980. – 20 p.

БОХУН Н.В.

Київський національний лінгвістичний університет

ЛІНГВАЛЬНІ ЗАСОБИ СТВОРЕННЯ ПОРТРЕТА ПЕРСОНАЖА В ТВОРАХ ІСПАНСЬКИХ ПИСЬМЕННИКІВ ХІХ СТОЛІТТЯ

Історія мистецтва засвідчує, що центром будь-якого художнього тексту літератури всіх країн є людина. Створюючи подібні собі образи, людина наділяє їх знайомими їй ознаками, якостями, оточує обставинами, що асоціюються з її власним досвідом. Нескінченний пошук нових форм вираження та постійний перегляд своїх намірів та знань щодо зображуваного об'єкту з боку майстрів слова сприяли створенню багатогранної галереї літературних портретів, в яких неодноразово розкривається подвійна природа людини: її зовнішній та внутрішній світ. По ходу виникнення художніх образів людської істоти на порозі різних часів та епох виникає бажання досліджувати їх та піддавати їх ретельному лінгвістичному аналізу. Ще Аристотель в своїй поетиці відзначав людину як один з основних об'єктів імітації, як елемент взаємозв'язку чи засіб інтерпретації, необхідний для художнього вираження тескту [1:89]. Проблема створення художнього портрету людини, її роль в структурі художнього твору давно привертає увагу лінгвістів. Предметом самостійного дослідження були різноманітні типи портретних описів на матеріалі англійської (А.В.Белова, Т.І.Іжевська, О.А.Мальцева, С.Ю.Селезньова), французької (В.Б.Бурбело) та німецької (Т.І.Ткачівська) мов. Зазначимо, що розвиток аналогічного явища в іспанській художній літературі залишається ще недостатньо вивченим, що слугує підставою для нашого дослідження.

Метою дослідження в даній статті є аналіз лінгвальних засобів створення портрета персонажа в творах іспанських письменників XIX століття.

Актуальність статті зумовлена підвищенням зацікавленості щодо дослідження мови художніх творів. Ця зацікавленість пояснюється тим, що художні твори надають невичерпний матеріал, який дає можливість пізнання закономірності розвитку і функціонування мови взагалі.

Об'єктом дослідження в даній статті обрані фрагменти художніх творів іспанських письменників XIX століття Г.А.Беккера та Е.П.Басан.

В словесному мистецтві Іспанії XIX століття портрет відіграє суттєву роль в структурі твору, виконуючи не лише додаткову репрезентативну функцію опису зовнішності героя. Йому відводиться більш істотна роль: бути засобом вираження позиції автора, передаючи його глибокий персональний характер сприйняття дійсності. В цю епоху портрет втрачає притаманну йому раніше “однолінійність” та збагачується соціально-біографічним та психологічним змістом. Якісний стрибок у створенні портрету супроводжується відповідними формальними та лінгвальними змінами. Подолання стильових обмежень дає можливість адекватного вираження нового змісту, першочергове значення набуває індивідуальний стиль письменника. В XIX столітті література в царині портрету вже складає серйозну конкуренцію шедеврам Рембрандта та Веласкеса [2:42].

Літературна творчість XIX століття в даному дослідженні представлена творами Г.А.Беккера та Е.П.Басан. Розпочнемо розгляд лінгвальних засобів, на основі яких народжується літературно-художній портрет персонажа у творі представника традицій романтичного мистецтва – Г.А.Беккера. Прозова творчість Г.А.Беккера характеризується пошуком цілком нових образних засобів, які багато в чому відрізняються від тих, що використовували у своїх творах митці слова XX століття [3:242].

Під час дослідження портретних форм вищезгаданого автора ми визначили, що авторська оцінка виражається за допомогою акцентування певних ознак дійової особи, які позначають її основні якості та зовнішній вигляд. Здебільшого зустрічаються портретні замальовки, які схожі на захват, на характеристику в найвищому ступені порівняння, в яких увага зосереджується на зовнішній красі.

Прикладом такого портретного опису є наступні рядки:

“Porque en efecto, Sara era un prodigio de belleza. Tenía los ojos grandes y rodeados de un sombrío cerco de pestañas negras, en cuyo fondo brillaba el punto de luz de su ardiente pupila como una estrella en el cielo de una noche oscura. Sus labios, encendidos y rojos, parecían hábilmente revestidos de un paño de púrpura por las invisibles manos de un hada. Su tez era blanca, pálida y transparente como el alabastro de un sepulcro. Contaba apenas diez y seis años, y ya se veía grabada en su rostro esa dulce tristeza de las inteligencias precoces y ya hinchaban su seno y se escapaban de su boca esos suspiros que anunciaban el vago despertar del deseo” (Bécquer, 446).

Перед нами романтика високих почуттів, яка виявляється в ідеалізації жінки. Портрет даної особи пронизаний захопленням оповідача, й відповідно, є відображенням його авторської оцінки. Подібний опис відзначається конкретністю емоції, яка покликана здійснювати вплив на читача і викликати в нього відповідні реакції.

Мовними сигналами авторської оцінки слугують метафори, метафоричні порівняння (“*ardiente pupila como una estrella en el cielo de una noche oscura*”, “*dulce tristeza del rostro*”, “*prodigio de la belleza*”) та метонімії (“*ojos, rodeados de un sombrío cerco de pestañas negras*”, “*sus labios [...] parecían hábilmente revestidos de un paño de púrpura*”; “*y ya hinchaban su seno y se escapaban de su boca esos suspiros*”).

Зазначимо, що портрет цієї дійової особи є розпорошеним по всьому тексту. Проте, найдетальніша характеристика надана на початку твору. Згодом в процесі оповіді опис

молодої дівчини доповнюється за допомогою епітетів: “*cara con voz firme y resuelta de hija tan hermosa y tan joven*” (Bécquer, 448), які розташовані в тексті дистантно. Вступаючи у взаємодію з метафорами, метоніміями, оцінні епітети утворюють багаточисельний стилістичний прийом, який сприяє інтеграції тексту. З цього випливає, що авторська оцінка виявляється на рівні всього твору, а також сприяє реалізації інтегрованої функції фрагментів тексту, які характеризують зовнішність головної дійової особи.

Зовсім іншими лексико-зображальними засобами керується Г.А.Беккер при описі протагоністки твору “Кам’яна жінка”. В центрі портретної замальовки – статуя жіночої статі. В описі подібного характеру спостерігається вплив готичного стилю, характерного для живопису, скульптури та літератури тієї доби. Цей стиль виробив гостру спостережливість і особливий потяг до деталей, джерелом для яких слугувала сама природа:

“Indudablemente, la fisionomía de aquella escultura reflejaba la de una persona que había existido. Podían observarse en ella ciertos detalles característicos que sólo se reproducen delante del natural o guardando un vivísimo recuerdo... Hay una belleza típica y uniforme hacia la que se nota cierta tendencia en el arte [...] La cabeza de aquella mujer rompía con todas las tradiciones: era hermosa sin ser perfecta, ofrecía rasgos tan propios como los que se observan en un retrato de la mano de un embustero[...]

Cada mujer tiene su sonrisa propia, y esa suave dilatación de los labios toma formas infinitas perceptibles apenas, pero le sirve de sello.

La hermosa de piedra que contemplaba extasiado tenía asimismo una sonrisa suya, que le daba tal carácter y expresión, que enamorarse de aquel gesto especial era enamorarse de aquella escultura, pues no sería posible hablar otra perfectamente semejante.

Con los ojos entornados y los labios ligerísimamente entreabiertos, parecía que pensaba algo agradable y que la luz de su pura e interior alegría se revelaba por medio de reflejos imperceptibles [...]” (Bécquer, 79).

У пред’явленому портретному описі спостерігається послідовна подача однієї зовнішньої ознаки за іншою: *cabeza, ojos, labios, та sonrisa*. Всі ці деталі автор показує крупним планом, що свідчить про увагу письменника до головного персонажу твору. Саме такий прийом спостережливості широко представлений в інших, споріднених видах мистецтва. Навіть сам автор словесного портрету скульптури жінки зазначає, що в центрі уваги різних видів мистецтва, в даному випадку, в живописі часто зустрічаються одні й ті ж самі деталі: “*La cabeza de aquella mujer rompía con todas las tradiciones [...] ofrecía rasgos tan propios como los que se observan en un retrato de la mano de un maestro*”. Також даний портретний опис передає конкретне зорове уявлення про зовнішній вигляд красуні певної епохи. Для цього автор використовує метафоричну, поетичну лексику типу: “*ojos entornados*”, “*pura alegría*”, “*suave dilatación de los labios*”, etc., персоніфікації (“*la cabeza de aquella mujer rompía con todas las tradiciones*”; “*su sonrisa propia [...] le sirve de sello[...]* una sonrisa suya que le daba tal carácter y expresión [...]”). Характеризуючи вродливицю автор зазначає, що в реальній дійсності існують певні канони краси, які завжди зображуються в різних видах мистецтва: “*Hay una belleza típica y uniforme hacia la que [...] se nota cierta tendencia en el arte*”. Таке висловлювання оповідача ще раз підтверджує, що і в живописі, і в літературі, і в скульптурі людина є невід’ємним об’єктом зображення.

Зазначимо також, що провідною рисою інших портретних описів Г.А.Беккера є вживання традиційної лексики романтизму: типу яскраво-червоні вуста, голубі очі, світла шкіра, білосніжна шия і таке інше: “*Ví a una mujer con tez blanca, hermosa, pero fría*”; “*aquel collar, rodeado a su garganta de de nieve, hubiera parecido una guirnalda rocío tempranas hojas de almendro salpicadas de*”; (Bécquer, 50) “*el tan puros eran el blanco de su frente y azul de sus ojos*”; (Bécquer, 37), “*mientras el joven hablaba, una sonrisa imperceptible se dibujo en los labios*

rojizos de Beatriz” (Bécquer, 184). Дані мовні одиниці передають стереотипне зображення романтичних красунь.

Іспанська література XIX століття представлена в нашому дослідженні також романістичною творчістю молодшого покоління іспанських реалістів – Е.П.Басан, яка одночасно належить до групи письменників іспанського натуралізму.

В романі Е.П.Басан “Родовий маєток Ульоа” беруть участь як головні, так і другорядні персонажі, портретна характеристика яких надається з першого пред’явлення героїв читачеві (здебільшого, це має місце на перших сторінках роману). Зовнішність своїх дійових осіб авторка описує від третьої особи у всіх подробицях, зазвичай, дотримуючись певних схем, вказуючи спочатку на загальні ознаки: вік, загальний вигляд персонажа, враження, яке він викликає, та згодом, акцентує увагу на виділенні декількох рівнозначних деталей, як, наприклад, опис рис обличчя, і врешті-решт – одяг. Серед образних засобів портретних описів героїв Е.П.Басан ми виділили такі:

I. Вживання засобу метафоризації, особливо це стосується зоонімів, прикладами яких можуть слугувати:

1. “*Don Pedro ... traía de la mano a una muchacha color de tierra, un castillo de carne: el tipo clásico de la vaca humana*” (Bazán, 269). Зоонімічне порівняння має стилістично негативну конотацію. Його функція полягає в суб’єктивному унаочненні на прикладі великої тварини, а саме корови, фізичних особливостей жінки зандто товстої.

2. “*Sabel ... le servía a su padre diligente y humilde, con pegajosa dulzura de animal doméstico que implora caricias*” (Bazán, 222). Наявність наступного зооморфізму у складі портретного опису виступає в якості порівняння підлесливої манери домашніх тварин у їх поводженні з хазяями, з поведінкою, притаманною Сабель під час обслуговування свого батька.

II. Загальноновживаним стилістичним засобом порівняння у портретних описах вищезгаданої письменниці є також алюзія, що виражає натяк на відому історичну подію, античний, релігійний чи міфологічний образ, а також літературний чи художній твір. Так, прикладами релігійної алюзії можуть слугувати:

1. “*Parecíale a Julián que Nucha era ni más ni menos que el tipo ideal de la bíblica Esposa, el poético ejemplar de la Mujer fuerte*” (Bazán, 238).

2. “*Siendo Nucha tan buena para mujer de un hombre, mejor sería para esposa de Cristo, poniéndola para siempre al abrigo de las tribulaciones y combates que en el mundo nunca faltan*” (Bazán, 240). Вжиті автором релігійні алюзії, спрямовані на виникнення у читача асоціацій з вчинками та особистими якостями, притаманним вищим релігійним істотам. Ці асоціації є інтернаціональними, вони пов’язані з духовним возвищенням людини.

III. Для розгорнутих описів зовнішності героя вищезгадана авторка використовує порівняння з живописним портретом, наприклад:

1. “*Ramoncito Limioso contaría a la sazón poco más de veintiséis años, pero ya sus bigotes, sus cejas, su cabello y sus facciones todas tenían una gravedad melancólica y dignidad algún tanto burlesca para quien por primera vez lo veía.. Su entristecido arqueo de cejas le prestaba vaga semejanza con los retratos de Quevedo*” (Bazán, 252).

2. “*En cuanto al natural aumento de Nucha, no era mucho ni la ajeaba, prestando solamente a su cuerpo la dulce pesadez que se nota en el de la Virgen en los cuadros que representan de Vistación*” (Bazán, 255).

Також має місце в портретному описі Е.П.Басан порівняння юного персонажу зі статуєю божого ангела давньогрецького скульптора Праксителя:

3. “*Las pupilas del angelote rechispeaban; sus mejillas despedían lumbre, y dilataba la clásica naricilla con inocente concupiscencia de la estatua de Baco niño*” (Bazán, 110).

4. Зафіксовано порівняння маленького хлопчика зі статуєю Купідона: “*Al paso que el niño adelantaba la faena, iban saliendo a luz las bellísimas facciones, dignas de cincel antiguo, coloreadas con la plátina del sol y del aire; y los bucles, libres de estorbos se colocaban artísticamente como en una testa de Cupido, y descubrían su matiz castaño dorado, que acababa de entonar la figura*” (Bazán, 140).

Вживання представницею іспанського натуралізму літературних алюзій, певного комплексу порівнянь з античними рисами, зі статуями та портретами, які несуть естетичне навантаження, є доказом прямого, еволюційного впливу різних видів мистецтва на словесно-художнє зображення персонажу першої половини XIX століття.

При дослідженні портретних описів роману “Родовий маєток Ульоа” ми виявили неодноразове вживання прикметників на позначення відтінків різних кольорів: “*con la piel terrosa*” (Bazán, 291), “*una muchacha color de tierra*” (Bazán, 269), “*las oscuras trenzas*” (Bazán, 239), “*se le borraron rosadas tintas de los pómulos*” (Bazán, 220), “*su color animado*” (Bazán, 109).

Поширені випадки субстантивації прикметників на позначення кольору, які мають орнаментуючий характер, що призводить до посилення образності номінативних одиниць у портретних характеристиках дійових осіб твору, як наприклад: (“*la amarillez biliosa, las canas de plata*”) (Bazán, 239) тощо.

Також для стилю Е.П.Басан є характерним використання поетичної лексики типу: “*los encantos físicos*” (Bazán, 187), “*el tipo ideal de la bíblica Esposa, el poético ejemplar de la Mujer fuerte*” (Bazán, 238), “*la clásica naricilla*” (Bazán, 110).

Порівняння лінгвальних засобів створення портрету персонажу Е.П.Басан з таким класиком іспанської літератури XIX століття як Г.А.Беккер дозволяє зробити висновок про ті елементи, які характеризують художній стиль Е.П. Басан як такий, що різнить її від іншого письменника XIX століття.

Письменники	Беккер	Басан
Стилістичні засоби	Піднесений стиль, величні образи, використання метафор та метафоричних порівнянь.	Використання порівнянь, зоометафор, алюзій.
Лексичні засоби	Вживання традиційної лексики романтизму.	Поетична лексика. Прикметники на позначення кольорових відтінків.

Наведені дані свідчать про використання Е.П.Басан поетичної лексики і таких виразних засобів як порівняння та зоометафори. Згадані засоби підкреслюють індивідуалізм героїв твору. Широке використання Г.А.Беккером стилістичних фігур таких як метафори та метафоричні порівняння, гіперболи, іронії, алюзії, демонструють поетичність мислення та творчу романтичну натуру згаданих письменників.

Перспективи подальшого дослідження. Наші теоретико-методологічні засади дослідження лінгвальних засобів створення портрету персонажа в художніх текстах XIX століття ми розглядаємо як попередні. Вони є лише підґрунтям для білеш детального вивчення даного явища в іспанських художніх творах в діахронії.

ЛІТЕРАТУРА

1. Аристотель. Об искусстве поэзии. – М.: Гослит-издат, 1951. 2. Алпатов М.В. Очерки по истории портрета. – М. – Л.: Искусство, 1973. 3. Плавский З.И. Испанская новела XIX века: Пер. с исп. – Л.: Худож. лит., 1988. 4. Iriarte López, Margarita. El retrato literario. – Pamplona.: EUNSA, 2004. 5. Márquez, Miguel Ángel. Retórica y retrato poético. – Huelva.: Universidad de Huelva. Servicio de Publicaciones, 2001.

ДЖЕРЕЛА ІЛЮСТРАТИВНОГО МАТЕРІАЛУ

1. *Gustavo Adolfo Bécquer. La mujer de piedra. Barcelona.: Colección fontana, 1997. – 214p.* 2. *Emilia Pardo Bazán. Los pazos de Ulloa. – Madrid.: Edición de los Ángeles Ayala. Segunda Edición, 1999. – 405p.*

БУЛАХОВСЬКА Ю.Л.

Інститут літератури імені Тараса Шевченка Національної академії наук України

“ПРОЗАЇЗАЦІЯ” ПОЛЬСЬКОЇ ПОЕЗІЇ ДРУГОЇ ПОЛОВИНИ ХХ-ГО СТОЛІТТЯ ЯК ВИЯВ ЖАНРОВОЇ ІНТЕГРАЦІЇ В ЛІТЕРАТУРІ

Про вияв жанрової інтеграції в художній літературі (зокрема, “жанрової мішанини” між поезією і прозою; про наявність різних видів романів; про постмодерністські літературні тенденції, коли важко відрізнити твори “серйозні” від творів сатиричних тощо) багато, і не безпідставно, говориться у літературознавчих дослідженнях. Я теж хочу продемонструвати кілька конкретних спостережень щодо навмисної “прозаїзації” польської поезії другої половини ХХ-го – початку ХХІ-го століття і зробити спробу визначити, у чому саме вона полягає? Чи у “прозаїзації” самої метафорики? Чи у ритмомелодиці? Чи у скептичному погляді на все і вся? Гадаю, перш за все, в оригінальному поєднанні всіх цих компонентів. Ну, насамперед, у ритмомелодиці – лише “білому вірші”, котрий виключає настроєво-емоційний вплив на читача римою, грою звуків й афористичністю рефренів та кінцівок.

Головне ж, сама *метафорика*. Вона у видатних поетів, безперечно, залишається впливовою й “дивуючою”, новаторською і, в той же час, асоціативно переконливою, інакше вона б не справляла на читача жодного враження. І це, як на мене, можна побачити на “живих прикладах” (маю на увазі *поезію польську*) віршів, скажімо, *Збігнева Герберта*, *Чеслава Мілоша* і талановитих польських поетес згаданої доби – *Галини Посвятовської* і *Віслави Шимборської*.

Тексти наводитиму в українських перекладах Станіслава Шевченка і моїх власних (смію сподіватися, дуже близьких до оригіналів). Хочу додати, що навмисна, свідомо “прозаїзація” метафорики, тісно пов’язана з тематикою самих поезій, аж ніяк не свідчить про розрахунок на читача-побутовця, про розрахунок на “буденність” сприйняття саме масового читача. Скоріш, навпаки. Залучені в даній поезії *контрасти* мають на увазі “епатувати” читача, вразити його “скептичною новиною” свого непоетичного нібито світосприймання, але вони можуть бути сприйняті насправді (тобто автор-поет зможе досягнути своєї мети) тільки освіченим сучасним читачем, здатним збагнути метафорику авторських “натяків” і *контрастність* виклику: коли “висока громадянськість” поетичного твору поєднує в собі водночас і презирливу буденність побутової, навіть “зниженої” лексики; коли читач, знайомий з античною, лицарсько-середньовічною образністю, з образністю драм Шекспіра і поезією Гьоте, Міллера й Байрона, раптом чує про щось буденне і навіть навмисно натуралістичне.

Так побудовано, наприклад, один з найвідоміших віршів Нобелівського Лауреата *Чеслава Мілоша* “Титанік”: трагізм миттєвої загибелі океанського судна – гіганта “Титанік”; оркестр на борту судна, що грав до останньої хвилини симфонічні твори; “високе, безтурботне нічне небо, повне зірок” над місцем страшної катастрофи і “метафорична” конкретна деталь з усієї картини – мертве тіло загиблої від холоду молодої жінки, що пливе на хвилях під “власним вітрилом”, – замерзлою білою нічною сорочкою.

Характерно, що у *Чеслава Мілоша* – автора не тільки чималої кількості поезій філософського звучання, а й кількох есе на філософську й відверто суспільно-політичну тематику, є вірші, поезії безпосередньо присвячені, як, скажімо, “*Ars poetica?*”. Текст цього вірша йде із “знаком питання” – відвертого діалогу з читачем, до якого він звертається і з яким “напрямую” дискутує, бо польський поет не був прихильником однозначно повчальних афоризмів (що властиво багатьом іншим митцям у поетичних жанрах). *Лексика* у цьому

вірші, звичайно ж, метафорична (адже це поезія), а от *термінологія* несподівана, іноді просто формалістично суха: “Я завше сумував за формою місткою, що не занадто є поезія чи проза: вона й дала можливість порозумітись – без принуки і автора, і читача до муки вищого порядку. З поезії та користь, що часом нагадає, як важко zostаватись бува самим собою, адже наш дім відкритий: *немає ключа у дверях, а незримі гості заходять й виходять*” (переклад Станіслава Шевченка).

Наступні *порівняння* будуть вражаюче несподіваними (як у авангардистів в Польщі і у футуристів в Росії – згадаймо *поетику* Володимира Маяковського) і вражаюче *візуальними*: “то ж кліпаєм очима, *неначе скочив тигр, стоїть тепер у світлі, хвостом своїм махає*”. Сучасний, “прозаїзований” і зовні “байдужий” Мілош все одно хвилюється: чи він пише для когось, чи він когось застерігає від небезпеки? У цьому відношенні він подібний до всіх видатних поетів – і до натхненно-грізного Міцкевича, і до саркастичного Тувіма (у якого, до речі, є прямий алегоричний образ фашистської небезпеки – вірш “Далекий тигр”).

Збігнев Герберт – неначе більш *романтизований* на традиційний лад. Це виявляється в тому, що в нього частіше нібито, ніж у поетів, від нього молодших, можна побачити тяжіння до “лицарської образності”, до шекспірівських сюжетів, хоча за цим неодмінно йде “знижене” протиставлення: образ Гамлета – суцільного філософського сумніву; образ батька Гамлета – Короля Данії, образ-Привид і постать королівського племінника *Фортінбраса* (він єдиний лишається як нащадок трагічно загиблої Королівської родини Данії). *Фортінбрас* – далекий від “філософських сумнівів” і роздумів “на вищому рівні”: максимум “державності”, котра його обходить, – це проблеми водопостачання й каналізації в столиці Данії. Саме таким є поетичне трактування польським поетом відомого шекспірівського сюжету. Проте, автор вірша бере його насправді не так вже й вузько й примітивізовано. Це – не сатира, це – не пародія. Це засіб показати “безполітність”, обмеженість дій влади у державі, коли обставини там складні, а влада – своєму призначенню не відповідає, хоча формально – вона – влада.

Романтичність і “прозаїзція” – дуже виразні у вірші Герберта “*Дві краплі*” (характерна у цьому відношенні і його назва). Він повертає нас до часів Другої світової війни. Там йдеться про двох закоханих (надзвичайно любляче подружжя), яке було завжди разом: і в щасті, і в горі. Вони, і приречені на смерть, і знаючи про це, думали все одно лише про своє кохання: “Ліси палали, а вони на шиях сплітали руки, мов букети троянд... Коли їм було найтяжче, відбилися в очах одне одного й міцно стулили повіки: так міцно, що не відчували вогню, який шугнув їм до вій”. (Переклад Станіслава Шевченка).

Галина Посвятовська – талановита польська поетеса нашої доби – чарівна й обдарована жінка, приречена на смерть у молодому віці тяжкою хворобою серця. Ця тема неодноразово трактується нею у її поетичній творчості: водночас цілком *реалістично*, у “типових обставинах типових характерів у лікарні” і цілком *алегорично* – в розрізі добре відомої інтелігентному читачеві середньовічної лицарської легенди про Тристана й Ізольду – двох закоханих, що їх неодмінно розлучає доля. Показовою є й книга, присвячена творчій біографії й поетичній діяльності Посвятовської на тлі польського літературного процесу другої половини ХХ-го століття: “*Нерозумна й неромантична*” (про Галину Посвятовську) (Краків, “Видавництво Літерацьке”, 2001, авторка Гражина Борковська).

За браком місця наведемо лише один показовий приклад поетичної образності даної поетеси (на підтвердження нашої тези про “прозовість” сучасної польської поезії і на підтвердження польської літературознавчої розвідки про неї). Цей вірш не потребує коментарів, якщо я його вам процитую українською мовою (в даному разі у моєму перекладі): “Тут лежить Біла Ізольда із золотими кучерями. Багато світла в лікарні вночі: світять ліхтарики очей. Тріпотливий віддих б’ється об стіни, неначе спійманий птах. Назустріч йому вибігає вітер, що заблукав у вузькому коридорі. І знаю, що неодмінно з’явиться, раніше, ніж день освітить вікна, на лікарняному ліжку золота тінь. І шепіт вітру за

вікном: «Трістан». Цей вірш, як бачимо, сповнений алегорій, на тлі цілком конкретної (навіть побутової) замальовки – однак, у чомусь і, безперечно, метафоричної замальовки, бо насправді молода красива жінка є тяжко хворою; у неї уривчасте, тяжке дихання, і вона лежить в окремій лікарняній палаті; до неї нікого не пускають. Насправді вночі у лікарні дуже темно, тихо й пусто, і жодний, навіть найлегший “зустрічний” вітерець не гуляє у вузькому безлюдному коридорі, бо вікна й двері замкнуті щільно. “Освітлює” й по-своєму “освячує” цю похмуру й замкнену “оселю” тільки внутрішня енергія *Ізольди* та її віра у невгасну любов до неї *Трістана*, тим більш, – вночі, та вона певна – він з нею: про це їй шепоче вітер, що б’ється у темні й замкнені вікна лікарні, і той самий світлий промінь надії, який *Ізоolda* бачить лише своїм внутрішнім зором. Це колізія – трагічна (вона стосується не лише авторки вірша і її коханого), вона стосується багатьох людей; вона може бути навіть темою роману -трагічною, та такою, що орієнтується на “надію”, на всеперемагаючу силу любові. Та ж ідея закладена була і в основі “розумової поезії” Чеслава Мілоша – писати вірші має право лише той, хто несе читачам “оптимістичну ідею”, і знищити поезію такого рівня – неможливо, – вона все одно відродиться: не в ньому, так в комусь іншому. І все це викладено без найменшого романтичного пафосу, шляхом виразної й конкретної, нібито “прозаїзованої” метафорики.

Найбільший майстер такого поетичного слова, мабуть, Нобелівська Лауреатка *Віслава Шимборська*. Наведемо її вірш про велетенську катастрофу в Америці 11 вересня, коли літак-терорист врізався у будівлі багатоповерхівок Торгівельного Центру Нью-Йорка, і окремі люди, ошалілі від жаху, стрибали вниз з палаючих верхніх поверхів будівлі. Як же польська поетеса розв’язує цю проблему – у всьому її катастрофізмі й натуралізмі щодо поведінки й долі окремої людини? У тому ж поєднанні грандіозної катастрофи на частковому прикладі: весь вірш побудовано (за своєю композицією) подібно у чомусь до зображення загибелі “Титаніка” у Чеслава Мілоша: без жодних авторських “розгорнутих” коментарів, без щонайменшого пафосу; весь пафос трагедії (а він насправді є) – захований у підтексті; є й переконлива *візуальна метафорика* (контраст “вічного” й побутового), контраст “масштабності” того, що відбувалося, навіть афористичність нібито суто візуальної “кінцівки”: “останні миті життя цих людей – були у стрімкому леті в повітрі; з їхніх кишень верхнього одягу встигли повилітати *ключі* (від непотрібних їм тепер замкнених помешкань); непотрібні більше *хустки для носа і дрібні монети* – все стало дрібним і абсолютно зайвим. Що ще й тепер можна зробити для цих людей? Єдине: нікому не показати – чим вони стали – там, на землі...”

Про польську поезію другої половини ХХ-го – початку ХХІ-го століття пишуть чимало. Ми назвали, наприклад, монографію Гражини Борковської про Галину Посвятовську. Можна ще назвати змістовні Передмови-есе Вальдемара Смаща до Вибраних українських перекладів з Чеслава Мілоша, Віслави Шимборської, взагалі Антології сучасної польської поезії; монографію про Віславу Шимборську “Світ в стані коректи” Войцеха Лігензи (Краків, “Видавництво Літерацьке”, 2001) – польських дослідників й есеїстів, а також: Станіслава Шевченка, Наталки Сидяченко, Ростислава Радишевського, Юлії Булаховської – українських перекладачів і літературних “коментаторів” творчості польських поетів.

ВАХОВСЬКА Л.Ф.

Житомирський державний технологічний університет

МЕТАФОРИЧНА РЕПРЕЗЕНТАЦІЯ КЛЮЧОВИХ КОНЦЕПТІВ СУЧАСНОГО АМЕРИКАНСЬКОГО КІНЕМАТОГРАФУ

Метою статті є встановлення набору концептуальних метафор, за допомогою яких об'єктивуються ключові концепти сучасного американського кінематографу у висловленнях різних кіномитців.

Матеріалом дослідження слугувала друкована і розміщена на веб-сторінках мережі Інтернет у 1997 – 2002 роках американська газетна та журнальна періодика. Відібрані 455 різножанрових текстів з кінематографічної проблематики присвячені аналізу художніх фільмів, визнаних кращими Американською академією кіномистецтва в 1998 – 2002 роках.

У художніх фільмах знаходять відображення певні фрагменти концептуальної картини світу, або концептосфери етносу [1:27] як системи знань, уявлень про світ, вірувань, духовних і матеріальних цінностей суспільства, культури та способу життя людини. Художній фільм є виразником менталітету народу, його характеру. Він відбиває світогляд, моральні, соціальні, естетичні й інші ідеали. Кіно не диктує свої інтереси, а відображає погляди глядача та виступає індикатором уподобань масової свідомості [2:24]. Знання про художні фільми містяться в семантиці ТКП, що аналізують ці фільми, і виражаються за допомогою мовних форм, оскільки сучасна лінгвістика розглядає текст як когнітивне утворення, у якому фіксуються певні структури знання про реальний чи уявний світ [3:513].

Тексти з кінематографічної проблематики представлені в сучасній американській періодиці анотаціями (summaries), короткими оглядами (synopses), стислими рецензіями (capsules), розгорнутими рецензіями (reviews), інтерв'ю (interviews). Вони інформують читача про новинки кінопродукції, містять їхній аналіз та оцінку з позицій різних учасників кінопроцесу: сценаристів, режисерів, акторів і критиків. Сценаристи, режисери й актори аналізують художні фільми в інтерв'ю. Критики ж інформують про новинки кінопродукції в анотаціях і дають свою оцінку кінокартинам у коротких оглядах, стислих і розгорнутих рецензіях. Художні фільми відбиваються у свідомості різних кіномитців за принципом шпиль, тобто тих складників світу, які уявляються їм найважливішими, найрелевантнішими, які найповніше характеризують світ [4:111].

Основна доля знань про світ зберігається у свідомості у вигляді концептів різного ступеню складності й абстрактності, які формуються в процесі когнітивної діяльності людини [5:4]. Концепт є одиницею ментальних та психологічних ресурсів свідомості і тієї інформаційної структури, що відображає знання і досвід людини, основною оперативною змістовою одиницею пам'яті. Свою вербальну специфіку концепти набувають у процесі мовлення [3:325].

Аналіз тематичного репертуару текстів з кінематографічної проблематики та різноманітних засобів мовленнєвої реалізації дозволив визначити вербалізовані концепти сучасного американського кінематографу, значущі для сценаристів, режисерів, акторів і кінокритиків. Зазначені митці вербалізують концепти реальної дійсності, відображеної в кінематографі, згідно з їхнім баченням цієї реальності. Ізоморфними є концепти, що отримали мовне вираження у висловленнях усіх учасників кінопроцесу: ЗЛО, ЛЮДИНА, ЛЮДСЬКІ СТОСУНКИ, ЖИТТЯ, ХВОРОБА, ПОЛІТИКА. Аломорфні концепти вербалізовані у висловленнях лише тієї чи іншої групи кіномитців. Для **сценаристів, режисерів та акторів** як людей безпосередньо причетних до творчого процесу визначну роль відіграє концепт МИСТЕЦТВО, для **критиків** важливими є концепти СВОБОДА, ЕКОЛОГІЯ, ДОБРО, РЕЛІГІЯ.

У процесі пізнання людина отримує значні обсяги інформації про зовнішній світ. Свідомість регулює наше сприйняття предметів, явищ, станів, дій реальної дійсності і як камерою “наїжджає” на ті чи інші її особливості, вичленовуючи в них найважливіші для особистості дані [6:131]. Уже на початкових етапах обробки інформація оцінюється з точки зору її релевантності. У процесі комунікації мовець репрезентує не цілий фрагмент світу, а

тільки його “піки”, тобто складові, які на думку мовця, є найбільш важливими, значущими і найбільш повно характеризують відповідний фрагмент дійсності [4: 111].

Членування світу і сортування інформації забезпечується такими когнітивними процесами як концептуалізація і категоризація. Вони є різновидом класифікаційної діяльності, але розрізняються кінцевим результатом і метою діяльності. Концептуалізація спрямована на виділення певних мінімальних одиниць людського досвіду в їхньому ідеальному змістовому представленні, категоризація – на об’єднання одиниць, що проявляють певну подібність, у більш крупні розряди [7: 93].

Концептуалізація є способом сприйняття та організації світу, узагальнення людського досвіду, який мовець реалізує в окремому висловленні [8:7]. Осмислення інформації, що надходить, мисленнєве конструювання предметів і явищ (концептуалізація) призводить до утворення певних уявлень про світ у вигляді концептів.

Сукупність знань людини про світ, отриманих у результаті її пізнавальної діяльності і сформованих у вигляді окремих концептів, відображається у концептуальній системі [7:97]. У ній відбувається інтерпретація дійсності шляхом мисленнєвого конструювання інформації про певний світ. Таким чином, концептуальна система є безперервно конструюваною системою інформації, що складається із численних типів знань про дійсність, думок, досвіду, оцінок, психічних уявлень тощо [9:74]. Головна частина наших концептуальних систем безпосередньо заснована на сприйнятті, на рухові нашого тіла і на фізико-соціальному досвіді людини [9:57]. Одним із основних механізмів утворення концептуальної системи є метафора.

Засновниками теорії концептуальної метафори вважають Дж.Лакоффа, М.Джонсона, М.Тернера, Е.Ортоні [10; 11; 12; 13]. У своїх дослідженнях вони розглядають метафору не як феномен мови, а як один з основних засобів мислення, що знаходить відображення у мові, тобто метафора дає ключ до пізнання людського мислення. Вона пронизує нашу повсякденну концептуальну систему. Основна причина метафоричності концептуальної системи полягає в тому, що метафори полегшують процес мислення, пояснюють складні абстрактні поняття часу, емоцій, ідей тощо за допомогою більш зрозумілих понять, наприклад, просторових орієнтирів, об’єктів тощо. Саме ця необхідність осмислення одних явищ у термінах інших і веде до поширення метафори в концептуальних структурах мислення [14:13; 10:115].

В аспекті когнітивної лінгвістики метафора визначається як процес розуміння одного концепту в термінах іншого [11:203]. Концепт, що осмислюється за допомогою метафори, є цільовим, або референтним (target concept). Референтом метафори може також бути й ціла концептуальна область (target domain – царина мети). Концепт, що залучається до порівняння, називається джерелом чи корелятивним (source). Аналогічно, корелятом метафори може ставати і концептуальна область (source domain – царина джерела). Співвідношення між референтом і корелятом, які містять певний аспект для порівняння, – підґрунтя метафори – визначаються як співположення (cross-mapping) [11:245]. Четвертим компонентом метафори стає контекст, що є вирішальним для вибору аспекту подібності. При концептуалізації одного і того ж референту може використовуватись багато корелятивів. При цьому один і той же корелят може бути використаний для зображення декількох референтів.

Метафора уподібнює гетерогенне й ототожнює подібне, щоб синтезувати новий концепт. Без концептуальної метафори думка безсила відобразити нове. Особливо продуктивною концептуальна метафора є в тих областях, які пов’язані зі сферами мислення, почуттів, соціальних дій, моралі тощо.

Отже, метафора є основним механізмом, за допомогою якого ми розуміємо абстрактні концепти й абстрактно мислимо. За своєю природою метафора є концептуальним, а не лінгвістичним явищем [11:208]. Зважаючи на метафоричність розумових процесів, тобто

взаємне накладання семантичних сфер у концептуальній системі (cross-domain mapping), власне мовна метафора виявляється поверхневим виразом концептуальних процесів встановлення аналогій [10:211 – 213].

Концептуальні метафори виступають базовими інформаційними утвореннями, основою для накопичення й інтерпретації нових знань. Вони є ключем до таємниць концептуальної системи мовця. Інвентар концептуальних метафор є відкритим, він постійно поповнюється новими різновидами.

Розглянемо специфіку метафоричного процесу для мовлення досліджуваних нами чотирьох категорій учасників кінематографічного процесу.

Концептуальні метафори **акторів** розгортаються навколо їхніх ключових концептів ЖИТТЯ, КОХАННЯ, ВІЙНА, МИСТЕЦТВО.

Концепт ЖИТТЯ актуалізується в концептуальних метафорах ЖИТТЯ Є КЛОПОТИ: *When you're a little kid, you're living such a fantasy life; you can just go play for hours and not worry about anything. And then you're kind of faced with this more real but yet starker, harder reality where you have to deal with people* (1); ЖИТТЯ Є УЯВА: *A complete half of one's life was only his imagination* (2). У наведених прикладах царина мети метафори представлена лексемою *life*. Царина джерела структурована сутностями, що у мовленнєвому ланцюзі представлені номінаціями *worry, imagination* і позначають концепти КЛОПОТИ, УЯВА.

У концептуальній системі акторів ВІЙНА постає як хаос, як знаряддя справедливості: ВІЙНА Є ХАОС, наприклад: *"The adrenaline rush was like nothing I had ever experienced on any other movie, because it was chaos as soon as you stepped out there," Tom Hanks remembers.* (3); ВІЙНА Є ЗНАРЯДДЯ: *In his [Tom Hanks] view, WW II was an instrument of justice* (4).

Навколо концепту КОХАННЯ концентруються наступні концептуальні метафори: КОХАННЯ Є РУШІЙНА СИЛА: *Love can serve another purpose. It can be an incredible experience that propels you forward to do other things and live other lives* (UCM); КОХАННЯ Є ЕМОЦІЯ: *... it's amazing how you can depict strong emotions like jealousy, love or obsession through music and dance, far more readily* (5); КОХАННЯ Є ВМІСТИЛИЩЕ: *"In the midst of war she has fallen in love with a mortal and becomes the backbone and motivation for his fight"* (6). Царину джерела в цих прикладах актуалізують лексичні одиниці *to propel, strong emotions, to fall in love*. У висловленнях акторів також зустрічаються розгорнуті метафори, що структурують концепт КОХАННЯ. *What Bud finds at the end of his journey is love – a woman he trusts and respects – which means there's no need for him to carry a gun or raise his hand to anyone in the future* (7) – розгорнута метафора, що отожднює кохання з жінкою – *a woman he trusts and respects* та відсутністю потреби в зброї і боротьбі – *there's no need for him to carry a gun or raise his hand to anyone* – будується на концептуальних метафорах КОХАННЯ Є ЖІНКА, КОХАННЯ Є МИР.

Концепт МИСТЕЦТВО реалізується в концептуальній метафорі МИСТЕЦТВО Є ВІРА: *Once you get to the part that's scary, it will scare you if you believe enough in being the character. Acting is believing* (8). На думку Хейлі Осмента, виконавця ролі Коула в фільмі „Шосте відчуття”, актор має вірити у виконувану ним роль, переживати її як справжню, тобто акторська гра є вірою.

Більшість концептуальних метафор **сценаристів** пов'язана з їхніми ключовими концептами МИСТЕЦТВО, КОХАННЯ, ВІЙНА.

Найчисленнішими виявляються метафори, які концентруються навколо концепту МИСТЕЦТВО, який в мисленні сценаристів постає складною сутністю, до якої входять слоти “кіновиробництво,” “творчість,” “театр,” “кіно,” “популярність”. Так, концепт МИСТЕЦТВО структурується наступними концептуальними метафорами: МИСТЕЦТВО Є КУЛІНАРІЯ, напр., *Despite the fact that Gus is a very communal director in that he wants everyone's opinions, which makes you feel you're part of the team, there can only be one chef in the*

kitchen when it comes to making a movie (9); МИСТЕЦТВО Є ПОДОРОЖ: *...we went on a long journey to create this script. We started by going to the primary myth, breaking it down and deciding what it meant for us* (10); МИСТЕЦТВО Є СИЛА: *... popular culture can have a profound effect on how the public perceives issues and politics* (11); МИСТЕЦТВО Є ОСОБА: *... I think that theater on every level has this potential, this capacity to transcend fiction and speak to you in the audience at a very deep level* (8); МИСТЕЦТВО Є ТИГР: *Elizabethan drama reminds me of the early days of movies, a bunch of guys holding this tiger by the tail, the tiger of popular entertainment* (8).

Концепт КОХАННЯ осмислюється як ліки – КОХАННЯ Є ЛІКИ: *"The truth is nobody knows why some people get better and some people don't. ... he would never have survived long enough to have the chance to get better if it weren't for her"* (12), та як вмістилище: *To fall in love with someone who doesn't love you is a great source of material for us to write from and we have* (13), що базується на універсальній метафорі КОХАННЯ Є ВМІСТИЛИЩЕ.

Концепт ВІЙНА сценаристи розуміють як хаос і як відкриту рану: ВІЙНА Є ХАОС, напр., *"The miracle of D-Day was that in the chaos of the invasion, with the generals far away and most of the plans having gone awry, small groups of privates and non-coms and mid-level officers took the initiative and, at terrible personal risk, did what needed to be done,"* screenwriter Robert Rodat offers (3); ВІЙНА Є ВІДКРИТА РАНА: *The Holocaust is still an open wound* (9). У першому прикладі царина мети ВІЙНА реалізується через номінацію *invasion*, у другому – *Holocaust*. Царина джерела вербалізована лексичними одиницями *chaos, open wound*.

Концептуальні метафори **режисерів** концентруються навколо ключових для них концептів ЖИТТЯ, ВІЙНА, КОХАННЯ, МИСТЕЦТВО.

ЖИТТЯ концептуалізується за допомогою таких універсальних метафор, як ЖИТТЯ Є ПОДОРОЖ, ЖИТТЯ Є ШЛЯХ (*... we were going for a realistic, honest, kind of underplayed expression of what this man's journey might have been like* (14); *I'm always intrigued by a character who thinks they are going down one path and suddenly has to face the possibility of a complete change, of an overwhelming loss...* (15)) та індивідуальної метафори ЖИТТЯ Є РУХ У ЛАБІРИНТІ (*... the journey of the lead character, Will [played by Matt Damon], is an intellectual puzzle that gets unraveled slowly* (16)).

Смерть режисери ототожнюють з прахом СМЕРТЬ Є ПРАХ: *So the real question becomes whether or not Shakespeare will succeed in turning his personal joy and pain into a play which will live on long after both of them are dust ...* (17).

Концепт ВІЙНА актуалізується в висловленнях режисерів у концептуальних метафорах ВІЙНА Є ОСОБА. Війна як людина має обличчя, чесноти, благородство (*face, virtues, nobility*): *"There was a sentiment that Hollywood put out there in the 1940s," he [Spielberg] said, "when they cooperated with Roosevelt to make movies extolling the virtues and nobility of the war. ... They weren't willing, in those days, to show America the dark side of the face of war"* (CST 19.7.98); ВІЙНА Є ПЕКЛО: *"How do you find decency in the hell of warfare?" asks director Steven Spielberg* (3).

Концепт КОХАННЯ реалізується в наступних концептуальних метафорах: КОХАННЯ Є СИЛА: *Love moves the sun and the stars; the stars love the skies* (8); КОХАННЯ Є СВОБОДА: *Benigni says the movie is not "about the Holocaust. This is a movie about love. It's a love story. And when you love you can do what you want* (8); КОХАННЯ Є НАТХНЕННЯ: *... only a true labour of love can inspire* (18); *It's about how Will comes to write Romeo and Juliet, when he is simply a scribe and an actor, desperate to find someone to fall in love with because without a muse he can't write* (19).

Процес кіновиробництва концептуалізує військова метафора МИСТЕЦТВО Є БИТВА: *Making Shakespeare was like fighting a battle. It was like being out on a battlefield* (20).

Концептуальні метафори **кінокритиків** відрізняються розмаїттям. Значна кількість метафор розгортається навколо ключових концептів КОХАННЯ і ЖИТТЯ.

Багато концептуальних метафор, що актуалізують концепт КОХАННЯ, базуються на розумінні кохання як ліків: КОХАННЯ Є ЛІКИ: *Fishier still is the suggestion that the cure for paranoid schizophrenia is love* (NW 28.1.02); КОХАННЯ Є НАРКОТИК: *He is ... neurotically handsome, canny, inspired yet pragmatic, and, essentially, besotted by love* (21); КОХАННЯ Є СПАСІННЯ: *Howard makes him a shy, prickly virgin who is salvaged from himself by the love of one good woman, Alicia Larde ...* (NY 7.1.02).

Кінокритики також використовують розгорнуті метафори для комплексної характеристики концепту КОХАННЯ. Наприклад, *Shakespeare in Love has one thing those other films lack, however: a rapturous quality of true, unbridled romance. It's in ... Will's emotional description, 'It's like a sickness and its cure together'* (21) – розгорнута метафора, що уподібнює кохання хворобі та лікам одночасно, будується на концептуальній метафорі КОХАННЯ Є ХВОРОБА.

У висловленнях кінокритиків ми виявили універсальні концептуальні метафори, що структурують концепт КОХАННЯ, як то КОХАННЯ Є ПЕРЕМОГА: *He (Ricky) ... creepily stalks Lester's daughter with his everpresent camcorder, eventually winning her because of the purity of his subversive nature* (Time 20.9.99); КОХАННЯ Є ВМІСТИЛИЩЕ: *Lester falls madly in love with Angela, Jane's classmate and chum ...* (National Review 11.10.99).

Навколо концепту КОХАННЯ у висловленнях критиків концентруються також наступні концептуальні метафори: КОХАННЯ Є ВЛАСНІСТЬ, напр., *Shakespeare in Love has one thing those other films lack, however: a rapturous quality of true, unbridled romance. It's in lines like Viola's passionately declaimed 'I will have love!'* ... (21); КОХАННЯ Є НАТХНЕННЯ: *Will spots Viola at a dance ... wins her heart and, inspired by true love, writes his first great play* (salon.com); КОХАННЯ Є РІВНЯННЯ: *...we must take it on trust from Ron Howard that Nash did indeed go all gloopy on the Swedes and start rabbiting on about "the mysterious equations of love"* (NY 7.1.02); КОХАННЯ Є ЦВІТІННЯ: *Yet, amid adoring gazes and an eclectic mix of modern and classic songs, love ultimately blooms* (25); ... *Jane and Ricky, who have a budding relationship* (SB 24.9.99). КОХАННЯ Є ПРОБУДЖЕННЯ: *... Lester gets a libidinous wake-up call in the form of Angela Hayes ...* (22).

Концепт ЖИТТЯ структурується у висловленнях кінокритиків наступними концептуальними метафорами: ЖИТТЯ Є СЦЕНАРІЙ, наприклад, *In outline then Mr. Nash's life has the perfect three-act structure of a screenplay: a sparkling career derailed by adversity and redeemed by a triumph of the spirit* (NYT 21.12.01). ЖИТТЯ Є ХВОРОБА: *Lester, sick of his bourgeois existence, throws away his job to become a counterman at a hamburger joint* (National Review 11.10.99); ЖИТТЯ Є БІЛЬ: *His sense of life is pain* ... (WP 19.9.97); ЖИТТЯ Є ВМІСТИЛИЩЕ: *... Jewish woman who literally falls into Guido's life and, after his goofy, romantic pursuit of her, marries him instead of her Italian Fascist fiance* (8); *... she has lived a life far too full of bad breaks* ... (21); ЖИТТЯ Є ПОДАРУНОК: *Benigni brilliantly spectacles the glorious to nauseating extremes the gift of life affords us* ... (HRC 19.7.98); ЖИТТЯ Є ЇЖА: *They're more convincing as embodiments of hunger for life* ... (BG 19.12.97).

Наступні концептуальні метафори, що розгортаються навколо концепту ЖИТТЯ, базуються на його розумінні як змагання: ЖИТТЯ Є БОРОТЬБА, напр., *... the playwright consciously lets his art imitate his life as competition for love and money induces him to break stifling conventions* (23); ЖИТТЯ Є БІГ НА КОРОТКІ ДИСТАНЦІЇ: *Erin's life is like a panicky sprint in high-heeled shoes; at any moment she may collapse into a heap of ridiculousness or break her neck* (NYT 17.3.00); ЖИТТЯ Є ПРОБУДЖЕННЯ: *She is stimulus enough for him to wake up out of marriage-long coma and start considering life's livelier possibilities* (NYT 15.9.99).

У висловленнях кінокритиків зустрічається військова метафора, що означає розуміння життя як битви: ЖИТТЯ Є БИТВА, напр., *The messy dissonances of Nash's life, sexual and social and otherwise ... have been transmuted into a homophonic drama – a protagonist battles an obstacle, with his wife at his side, and wins through to success* (The New Republic 28.1.02).

У протиставленні зі смертю життя означає порядок, смерть – безлад і пустоту: ЖИТТЯ Є ПОРЯДОК, СМЕРТЬ Є БЕЗЛАД, СМЕРТЬ Є ПУСТОТА: *The whole story is a relentless reminder that death is always there pawing at the portholes, and that it takes very little – one miscalculation in this case – to render the most resplendent order into primal chaos, then into nullity* (New Republic 5–12.1.98).

Більшість метафор, що актуалізують концепт ВІЙНА, побудовані на розумінні війни як жахливого явища: ВІЙНА Є СТРАХІТТЯ, напр., ... *Omaha Beach, is a particularly frightening nightmare ...* (24); ВІЙНА Є ПЕКЛО: *It was the seventh level of hell ...* (LAT 15.7.98); ... *war really is hell ...* (24); ВІЙНА Є БЕЗЛАД: ... *Private Ryan gets as close to the unimaginable horror and chaos of battle as fiction film ever has...* (25).

У кінокритиків зустрічаються також метафори, що ототожнюють війну з природним явищем, фізичним об'єктом і персоніфікують її: ВІЙНА Є ПРИРОДНЕ ЯВИЩЕ, напр., ... *the clouds of war blot out the sun* (SFC 30.10.98); ВІЙНА Є М'ЯСОРУБКА: ... *what a meatgrinder Omaha Beach was* (LAT 15.7.98); ВІЙНА Є ВМІСТИЛИЩЕ: ... *a war is a war, and World War II and Korea and the First World War and Vietnam were all chambers of horrors* (RDC 24.7.98); ВІЙНА Є ОБЛИЧЧЯ: ... *thousands of terrified and seasick men, most of them new to combat, are thrown into the face of withering German fire* (RDC 24.7.98).

Крім того, війна розуміється як подорож ВІЙНА Є ПОДОРОЖ: *The central thesis of Steven Soderbergh's heavy Traffic is that the war on drugs is a bad trip that never ends* (26).

Таким чином, для всіх чотирьох категорій митців концептуальна метафора виступає засобом реалізації ключових концептів ЖИТТЯ, КОХАННЯ, ВІЙНА. Крім універсальних концептуальних метафор, зокрема, КОХАННЯ Є ВМІСТИЛИЩЕ, КОХАННЯ Є ЗМАГАННЯ, ЖИТТЯ Є ШЛЯХ, ЖИТТЯ Є ПРОБУДЖЕННЯ, ЖИТТЯ Є ПОДОРОЖ та інших, у висловленнях акторів, сценаристів, режисерів, кінокритиків типовими виявились такі метафори, як ВІЙНА Є ХАОС, ВІЙНА Є ПЕКЛО, КОХАННЯ Є СИЛА, КОХАННЯ Є НАТХНЕННЯ, КОХАННЯ Є ХВОРОБА. Метафори, характерні для висловлень сценаристів і режисерів, що концептуалізують сферу мистецтва, а саме МИСТЕЦТВО Є КУЛІНАРІЯ, МИСТЕЦТВО Є ПОДОРОЖ, МИСТЕЦТВО Є БИТВА тощо, свідчать про вплив професійної діяльності на сприйняття й інтерпретацію оточуючого світу.

ЛІТЕРАТУРА

- 1.Бєлова А.Д. Мовні картини світу: принципи утворення та складові // Проблеми семантики слова, речення та тексту: Зб. наук. статей. – Вип. 7. – К.: КНЛУ, 2001. – С.26–30.
- 2.Почепцов Г.Г. (мл.) Коммуникативные технологии двадцатого века. – М.: Рефл-бук, К.: Ваклер, 1999.
- 3.Кубрякова Е.С. Язык и знание: На пути получения знаний о языке: Части речи с когнитивной точки зрения. Роль языка в познании мира. – М.: Языки славянской культуры, 2004.
- 4.Почепцов О.Г. Языковая ментальность: способ представления мира // Вопросы языкознания. – 1990. – № 6. – С.110–122.
- 5.Попова З.Д., Стернин И.А. Понятие «концепт» в лингвистических исследованиях.– Воронеж: ВГУ, 1999.
- 6.Левинский А.Э. Функциональная переориентация номинативных единиц современного английского языка. – Житомир: ЖДПУ, 2001.
- 7.Краткий словарь когнитивных терминов / Е.С. Кубрякова, В.З. Демьянков, Ю.Г. Панкрац, Л.Г. Лузина. – М.: Наука, 1996.
- 8.Рахилина Е.В. О тенденциях в развитии когнитивной семантики // Известия АН. Серия литературы и языка. – 2000. – Т.59, № 3. – С.3–15.
- 9.Селиванова Е.А. Когнитивная ономазиология. – К.: Фитосоциопцентр, 2000.
- 10.Lakoff G., Johnson M. Metaphors We Live By. – Chicago, London: The Univ. of Chicago Press, 1980.
- 11.Lakoff G. The Contemporary Theory Of Metaphor // Metaphor and Thought. – Cambridge: Cambridge Univ. Press, 1993. – P.202–251.
- 12.Metaphor and Thought / ed. by A.Ortony. – Cambridge: Cambridge Univ. Press, 1993.
- 13.Turner M. The Literary Mind. – N. Y.; Oxford: Oxford Univ. Press, 1996.
- 14.Gibbs R. W. Jr. Feeling Moved By Metaphor // Textual secrets. The message of the medium: Proceedings of the 21st PALA Conference. – Budapest: School of English and American studies Eötvös Lorand Univ., 2002. – P.13–28.

ДЖЕРЕЛА ІЛЮСТРАТИВНОГО МАТЕРІАЛУ

1.<http://www.empireonline.com>. 2.<http://www.maximumcrowe.net>; 3. <http://www.sproe.com>; 5. <http://www.theparson.net>; 6. <http://www.iofilm.com>; 7. <http://www.thisislancashire.com>; 8. <http://www.cafecrowe.com>; 9. <http://www.geocities.com>; 10. <http://www.filmscouts.com>; 11. <http://www.wga.org>; 12. <http://www.vanostinstitute.org>; 13. <http://www.talentdevelop.com>; 14. http://www.lordoftherings.net/film/filmmakers/fi_pboye_interview.html; 15. <http://video.barnesandnoble.com>; 16. <http://romanticmovies.about.com>; 17. <http://www.zeal.com>; 18. <http://eye.net>; 19. <http://www.totaldvd.net>; 20. <http://www.varsity.cam>; 21. <http://news.bbc.co.uk>; 22. <http://www.rottentomatoes.com>; 23. <http://www.aboutfilm.com>; 24. <http://www.spacefinder.chicagoreader.com>; 25. <http://www.sunnews.com>; 26. <http://www.hollywood.com>; 27. <http://jam.canoe.ca>; 28. CST: *Chicago Sun-Times* 19.7.1998; 29. NW: *Newsweek* 28.1.2002; 30. NY: *The New Yorker* 7.1.2002; 31. *Time* 20.9.1999; 32. *National Review* 11.10.1999; 33. SB: *Sacramento Bee* 24.9.1999; 34. NYT: *The New York Times* 15.9.1999; 17.3.2000; 21.12.2001; 33. WP: *The Washington Post* 19.9.1997; HRC: *Hollywood Report Card* 19.7.1998; 34. BG: *The Boston Globe* 19.12.1997; 35. *The New Republic* 5–12.1.1998; 28.1.2002; 36. LAT: *Los Angeles Times* 15.7.1998; 37. SFC: *San-Francisco Chronicle* 30.10.1998; 38. RDC: *Rochester Democrat and Chronicle* 24.7.1998.

БЕНГРЕНІВСЬКА М.А.

Київський національний університет імені Тараса Шевченка

ДВА ФРАНЦУЗЬКІ ПЕРЕКЛАДИ ГІМНУ П.ЧУБИНСЬКОГО “ЩЕ НЕ ВМЕРЛА УКРАЇНА” (ЕКВІЛІНЕАРНІСТЬ ТА ГЕНДЕРНИЙ ФАКТОР)

Про подив і заздрість, які викликає Антологія української літератури XI-XX ст. (1201 сторінок) [1] вже писалося [2] і ще, певно, буде багато писатися. Це дійсно ще один гідний пошани труд.

Нас в Антології зацікавили два переклади національного гімну “Ще не вмерла Україна” П. Чубинського.

Обидва переклади є повністю еквілінеарними, майже підрядними перекладами, причому якщо перший (Аліни Дорош) є традиційним для французької поезії XX ст. перекладом білим віршем (vers libre) з використанням внутрішньої рими, асонансу й алітерації, другий (Бойко-Лепезан) виконаний з спробою збереження римування і чергування римованих рядків, як у П.Чубинського, хоча детальне порівняння обох перекладів [1:234-235] наводить на думку, що пізніші перекладачі (Бойко-Лепезан) були знайомі з першим перекладом і лише здійснили до певної міри “редагування” перекладу Аліни Дорош, біографічна довідка про котру на сторінці 1179 Антології, засвідчує більший поетичний та перекладацький хист (народилася 1934р. в Франції, в Парижі з 1952р., співачка і психотерапевт (тож мала проспівати, покласти на ноти свій переклад гімну „Ще не вмерла Україна”), засновниця школи драматичного мистецтва, розробила спеціальну методу психотерапії, в якій поезія відіграє важливу роль). Наталка Бойко (Жакура) народилася в Києві в 1974р., одночасно навчалася на двох факультетах КНУ імені Т. Шевченка, факультеті журналістики (журналіст телебачення) та іноземної філології (перекладацьке відділення), у Франції року з 1996, після закінчення університету. Перекладацький доробок, як впливає з біографічних довідок [1:1176, 1179] обох перекладачок, чималий. Лише Н.Бойко перекладала твори І.Франка, Ю.Покальчука, Г.Сковороди, Є.Сверстюка, П.Чубинського (разом з Ж. Лепезаном), О.Олеся, П.Тичини, Л.Костенко, І.Драча та ще, до речі, якогось Миколи Рильського...

Тож, можливо, велика подібність двох перекладів пояснюється гендерним фактором – обидві перекладачки жінки, хоч і різниця у віці солідна – сорок вісім, - але, можливо, спрацьовують важелі жіночої солідарності?

Порівняємо переклади. У Дорош маємо:

L'Ukraine n'est pas morte, encore, ni sa liberté, ni sa gloire,

Et pour nous tous encore, jeunes frères, le destin sourira.

(у кожному віршованому рядку по 16 складів).

Ще не вмерла України ні слава, ні воля, - 14!

Ще нам, браття молодії, усміхнеться доля. -14!

(Як бачимо, в перекладі навіть складово зтягнуті рядки – 14 складів у Чубинського і щонайменше 16 у Дорош (не менше й у Бойко) – що ускладнює проспівання!)

*Comme la rosée au soleil, nos ennemis jusqu'au dernier disparaîtront,
Et nous serons alors, les maîtres de notre pays tout entier.*

У Н.Бойко:

*L'Ukraine n'est pas morte, sa gloire, sa volonté vivent encore.
Encore, jeunes frères, nous sourira un meilleur sort.
Telle la rosée à l'aube nos chers ennemis se dissiperont
Et nous aussi, enfin, sur une terre régnerons.*

Мимоволі напрошується висновок, що іншого перекладу й бути не може, якщо вже “носії мови” й перекладачі, й упорядники помістили поруч два такі схожі переклади. Але, виявляється, можливе й зовсім інше, незалежне прочитання. У неопублікованому перекладі М.Венгрєнівської (теж одна з перекладачок Антології і теж жіночого роду) маємо:

Elle n'est pas morte, l'Ukraine, l'Ukraine libre et glorieuse!

Ця перекладачка вільніше оперує перекладацькими трансформаціями при перекладі (яким свого часу вчила й Н. Бойко): слава й воля України – іменники, - замінені на прикметники – означення до України, що аж ніяк не змінює зміст, а промовляється, проспівується легше (до речі, в цьому перекладі й кількість складів в рядку менша!) Коструbate “encore” (майже три склади, бо при бажанні, та ще й перед наступною приголосною, в поезії “е” мует вимовляється!) замість “ще” замінене елегантним повтором в сегментованому реченні. Як бачимо, творчий пошук тут вільніше пішов в іншому напрямку (можливо тому, що єдина з усіх перекладачів Антології М. Венгрєнівська ніколи не мала змоги ні довгого проживання, ні стажування у Франції...) І А.Дорош, і Н.Бойко з Ж.Лепезаном “відділяють” в перекладі Україну від її слави й волі, у зворотному перекладі вийде: “Ще не вмерла Україна, ні її слава, ні воля”, причому в перекладі Дорош “воля” – це “liberté”(свобода), в перекладі Н. Бойко – “volonté”(характер). Нам здається, що П. Чубинський усе ж мав на увазі “волю” – свободу, а не “волю” - характер (“волю перемогти” чи що?) Тож переклад М.Венгрєнівської ближчий до оригіналу. Привнесена Н.Бойко “знахідка” “nos chers ennemis” теж не видається надто вдалою. Зменшувально-пестлива форма “воріженьки”, характерна для української народної пісні (очевидно, зайвий склад потрібний був для проспівання), не сприймається україномовним слухачем (читачем) як “любі наші вороги” чи “безцінні наші вороги”, що звучить пародією (“Шановні наші вороги” – мазохізм якийсь!) Можливо, за якихось інших обставин делексикалізований (чи напівделексикалізований) прикметник “cher” як субститут зменшувально-пестливого суфікса -еньк- і допускається, в лексикології і в порівняльній граматиці його еквівалентом пропонується прикметник “petit” [3]. Нейтрально, без жодних означень “nos ennemis” в перекладі А.Дорош нам видається більш мотивованим у перекладі цього вірша. Цікавим є і використання усталеного французького прикметника “jurés” як означення до ворогів “nos ennemis jurés” (наші закляті вороги) в перекладі М.Венгрєнівської:

...On verra s'évaporer nos ennemis jurés ...

(Та й за кількістю складів цей переклад, здається, краще лягає на відому музику). Знову ж таки, роса на сонці випаровується (s'évaporer), а розсіюються, як у Н.Бойко (se dissipent), хмари, “disparaître” у Дорош теж менш конкретне. Невиправдано спотворює зміст у перекладі Н.Бойко-Ж.Лепезана вжитий перед “terre” неозначений артикль “une” (“запануєм, любі браття, у своїй сторонці”). Можливо, молодшим перекладачам здався досить громіздким рядок з перекладу А. Дорош “Et nous serons alors, les maîtres de notre pays tout entier”... [1:234], але тут хоча б є вказівка (присвійний займенник), що це наша країна, своя країна! Якщо зробити зворотний переклад запропонованого Н.Бойко, виходить, що...ми нарешті і собі десь знайдемо якусь землю, на якій і запануємо! З неозначеним артиклем “une

terre” ніяк, при самому безмежному бажанні, не перекладається як “наша земля” чи “наша сторона”. Виходить, буцім, українці не мають власної землі (без визначеного місця проживання) і збираються десь підшукати якусь земельку. Невже упорядники Антології цього не помітили? Чим їм видався кращим явно пізніший переклад Бойко? Можливо, у Дорош іноді надто громіздкий, але вірний підрядник! А переклад Бойко-Лепезана, як бачимо на двох вищенаведених яскравих прикладах, спотворює картину світу самого автора.

Приспів у двох опублікованих перекладах також майже ідентичний, хіба що Бойко замінила *Présent de l’Indicatif* на *Passé composé* дієслова “vouer”:

Дорош: *Nous vouons à notre liberté nos corps et nos âmes.*

Бойко: *Nous nous sommes voués corps et âmes à notre liberté.*

Дорош: *Et l’on verra, frères, que nous sommes
de nos cosaques les descendants.*

Бойко: *Montrons, frères que des cosaques nous tenons notre fierté.*

Подібні трансформації часів і способів спостерігаємо і у другій строфі:

Дорош: *Nous livrerons un combat sanglant, frères, du Sian au Don.*

Бойко: *Livrons, frères un combat sanglant du Sian jusqu’au Don.*

Дорош: *Car personne ne régnera plus sur notre propre terre.*

Бойко, здається, панічно боїться назвати нашу сторону нашою стороною чи нашою землею і застосовує евфемізм “наш дім” (звуження значення!):

Que nul ne puisse désormais régner dans notre maison.

Далі у Дорош: *La mer Noire à nouveau sourira et le vieux Dniepr se réjouira.*

Бойко: *La mer Noire sourira encore, et le vieux Dniepr chantera.*

(навіть не подбала замінити бодай le Dniepr на “Dnipro”).

Перший рядок останньої строфи у Бойко взагалі граматично “оформлений туманно”:

Бойко: *Grâce à l’ardeur et au travail dont nous allons témoigner*

(абсолютно не зрозуміло, до чого тут відносний займенник dont!)

L’Ukraine entonnera encore le chant de la liberté.

Dans les Carpates, loin dans les steppes, ce chant sera repris

Et par la gloire de l’Ukraine le monde sera conquis.

За роз’ясненням того відносного займенника dont читач має хіба що звернутися до перекладу А.Дорош:

Et notre ferveur, notre travail sincère le prouveront,

Et le chant éclatant de la liberté en Ukraine retentira,

Il résonnera d’au-delà des Carpates et se répandra de steppes en steppes.

Et parmi les peuples la gloire de l’Ukraine rayonnera.

Отож бачимо, що більш пізні переклади ніби більш молодих перекладачів, які, може, й краще мають володіти тонкощами розуміння українського тексту, не завжди виявляються кращими за ті, на які в своїй творчій роботі вони явно спирались. Н.Бойко з когорти тих перекладачів, які прийшли в художній переклад з інших галузей: Анатоль Перепадя теж з журналістики, Москаленко – біолог, вельми публікована зараз Є.Кононенко – математик... Але перекладають вони українською. Хоча, можливо, упорядники Антології вчинили мудро, помістивши поруч два переклади гімну (бодай вчинили порядно!), аби переконати читачів (до речі, другий без першого й не зрозумієш), що потрібні і третій, і четвертий, і т.д. переклади, бо вміщені, на жаль, далеко недосконалі. Хто зна, чи спрацював тут “гендерний” фактор, чи полонила еквілінеарність, чи певні, не зовсім охайні традиції деяких київських “сильніших” перекладачів, коли свого часу упорядник збірки поезій Я.Ріцоса для видавництва “Дніпро” присвоїв собі і по сьогодні продовжує публікувати під своїм прізвищем (мабуть того, що чоловік, що старший, що на той час, певно, добре знав ново-грецьку мову) український (студентський) переклад поезії Я.Ріцоса “Теракл і ми”, здійснений

авторкою цієї статті ще за її навчання в університеті, коли студенткою III-IV курсів романо-германського відділення факультету іноземної філології (французька мова) вона відвідувала факультатив з ново-грецької на сусідньому факультеті у доцента Чернишової Тетяни Миколаївни і за браком підручників і навчальних посібників грецькій, зокрема, вчилася, перекладаючи на той час щойно з друку деякі вірші та поему Я.Ріцоса. З О.Пономарівим знайомою вона не була, переклади віддала Чернишовій Т.М., яка використовувала їх в роботі з своїми студентами і яка передала їх для публікації в збірці, яка готувалася в видавництві “Дніпро”. Завдяки шляхетності молодого редактора переклад цієї поезії таки вийшов і під прізвиськом М.Венгренівської того ж року, але раніше, в іншому видавництві – “Радянський письменник”. Якщо вже виявилося таке “співпадіння”, то гречно було б навести обидва переклади, як це зробили упорядники французької Антології.

У Венгренівської М.А.:

Геракл і ми

Великий і могутній, кажуть, син Зевса—бога, і цілий гурт навчителів до того ж:
Лін старий, син Аполлона, щоб грамоті його навчити;

Переклад О. Пономаріва, який, до речі, він опублікував і 2005 р.:

Геракл і ми

Великий та могутній, кажуть, Зевса син, і в нього цілий гурт учителів до того ж:
Син Аполлонів, Лін старий - щоб грамоті його навчити;

Евріт для влучної стрільби із лука;
син Філамона Евмольп для співу й гри на лірі;

та значніший від усіх – Гермесів син
Арпалік,

чий страшні кошлаті брови займали
половину лоба,

чудово знався він в мистецтві звісному
аргейців:

збивати з ніг, - яким, либонь, найбільше
досягають в кулачному бою, у боротьбі
і навіть в красному письмі.

Однаке ми, смертних діти, без вчителів,
своєю волею лише,
стражданням, впертістю і розумом, ми
стали тим, чим є.

Ми аж ніяк не відчуваємо себе
приниженими, не опускаємо очей.

Єдині наші звання – три слова:

Макронісос, Ярос та Лерос,

Тож, якщо невинними вам в чомусь
здадуться наші вірші, згадайте-но лишень,
що писані вони під носом у сторожі і що
багнет весь час впирався нам у бік.

А втім, нема потреби вибачатись:
прийміть їх голими, такими, як вони є, -
і Фукідід сухий вам скаже більше від
витонченого Ксенофонта [4: 116].

Евріт стріляти влучно з лука вчив;

Евмольп, син Філамона,

Вчив співу й гри на лірі; та найзначніший
серед них

Був Арпалік, Гермесів син,

Чий страшні кошлаті брови займали
половину лоба;

Навчав аргейського мистецтва збивання з ніг,
Бо в такий спосіб

Перемагають завжди в бійці, в боротьбі
І навіть у письменстві.

Ми ж, діти смертних, без учителів, лиш
волею своєю,

Пройшовши стійко крізь страждання, стали
тим, чим є.

Ми аж ніяк не відчуваємо себе приниженими,
не опускаємо очей.

Єдині наші документи: три слова:

Марконісос, Юра та Лерос.

Тож якщо вам невинними

Колись здадуться наші вірші, згадайте, що їх
писано у вартових під носом.

І що багнет весь час у бік нам упирався.

А втім, - виправдувань не треба, прийміть їх
голими, такими, які є, -

і Фукідід старий вам скаже більше,

Ніж витончений Ксенофонт [5: 95].

Ось такі дивні суб’єктивні і об’єктивні, гендерні й моральні фактори перекладу поезії.

ЛІТЕРАТУРА

1. Anthologie de la littérature ukrainienne du XIe au XXe siècle, K. 2004. 2. *Тарнавська Марта* "Книга, яка викликає подив... і заздрість", в ж. "Всесвіт", №9-10, К. 2005, стор. 198-200. 3. *Венгреневская М.А.* Лингво-стилистические вопросы перевода на французский язык русской и украинской сказки. К.1981. 4. *Ріцос Я.* "Геракл і ми" в зб. "Поезія 79", 2(46), К.: Радянський письменник, 1979. 5. *Ріцос Я.* Поезії. К.: Дніпро, 1979.

ГНАТЮК А.Д., ГНАТЮК Н.Г.

Київський національний університет імені Тараса Шевченка

СМИСЛОВИЙ АНАЛІЗ ІНФОРМАЦІЇ В ПРОЦЕСІ ВИКОНАННЯ ПОСЛІДОВНОГО ПЕРЕКЛАДУ

Теорія перекладу досліджує переклад як особливий вид мовленнєвої комунікації з взаємодією двох мов та двох культур. Сам процес перекладу неможливо адекватно описати, не зваживши на те, що він здійснюється не механізмом, а людиною, ціннісна, культурна і психологічна орієнтація якої неминуче позначається на кінцевому результаті. Тому, хоча процес перекладу є головною ланкою теорії перекладу, її об'єктом є більш широке поняття "комунікації" з використанням двох мов, яке включає в себе умови породження вихідного тексту і умови сприйняття тексту, що перекладається, і спільний статус комунікантів, і мовленнєву ситуацію та інші супутні явища.

В теорії перекладу використовуються положення психолінгвістики щодо тричленної структури мовної діяльності (фази планування або програмування, здійснення, порівняння), необхідності урахування її мети та мотивації, евристичного принципу породження мовлення, його ймовірного прогнозування та активного характеру процесу сприйняття мовлення [1:263].

Усний переклад розглядається як складовий елемент процесу міжмовної комунікації. Різниця, яка існує між письмовим і усним перекладом витікає з умов функціонування розумових механізмів перекладача, що береться за основу для класифікації різних видів перекладу.

Звичайно не можна категорично стверджувати, що в кожному із видів усного перекладу функціонування розумових механізмів є однаковим, але, як слушно зауважує Р.К.Міньяр-Белоручев, в будь-якому із видів усного перекладу розумові механізми перекладача працюють в ситуації наближеної до екстремальної, коли з'являється необхідність у дуже стислі терміни переробити величезну кількість інформації і прийняти належне рішення [2:12].

Об'єктивні труднощі усного перекладу пов'язані з тим, що інформація в процесі усного перекладу надходить перекладачеві не в матеріальній формі, а у вигляді звукових хвиль, і не відображена для перекладача на якому-небудь із носіїв інформації [4:18].

Послідовий переклад визначається як усний переклад на слух повідомлення з однієї мови на іншу після його прослуховування [3:3].

Цей вид перекладу відбувається в дуже складних умовах роботи розумових механізмів перекладача: одноразове слухове сприйняття тексту оригіналу, велике навантаження на пам'ять, обмеженість в часі для переходу з однієї мови на іншу, і нарешті, одноразове усне оформлення перекладу.

До об'єктивних труднощів послідовного перекладу додається ще ціла низка суб'єктивних факторів, а саме: умови, в яких відбувається переклад, особливості мови відправника інформації, характер вихідної інформації (її розуміння в момент сприйняття), а також професійні, психологічні якості перекладача і таке інше.

Процес послідовного перекладу здійснюється за таких умов:

- а) умови слухового сприйняття тексту;
- б) умови запам'ятовування різних за довжиною відрізків тексту;

- в) умови переходу з однієї мови на іншу та кількість часу, яка необхідна для здійснення цієї операції;
- г) умови оформлення перекладу; д) умови розподілу в часі основних операцій (послідовний порядок) [2:147].

Різноманітні аспекти послідовного перекладу стали об'єктом досліджень у працях Ж.Ербера, Д.Селескович, М.Ледерер, Ж.Ф.Розана, Р.К.Мін'яр-Белоручева, А.П.Чужакіна та інших лінгвістів і на сьогоднішній день становлять значний внесок в дослідження цього виду усного перекладу.

Послідовний переклад на слух має декілька різновидів: односторонній, двосторонній, абзац-но-фразовий. Професійний послідовний переклад вважається одним із найбільш складних видів усного перекладу і разом із синхронним перекладом об'єднується поняттям "конференційний переклад". Основна сфера його застосування - міжнародні конференції, конгреси, наукові симпозиуми і семінари, дипломатичні і міжнародні зустрічі, офіційні переговори, публічні виступи, лекції тощо.

Професійний послідовний переклад здійснюється на слух безпосередньо після закінчення прослуховування повідомлення оратора чи співрозмовника, яке може складатися відразу з кількох речень або кількох десятків речень. За таких умов перекладачеві важко, а іноді і зовсім неможливо утримати в пам'яті всю інформацію, яка надходить. Це змушує його в процесі сприйняття тексту робити записи (перекладацький скоропис). Вміння застосовувати систему перекладацького скоропису дозволяє перекладачеві занотувати на папері у дуже стислому вигляді ключову інформацію, яка міститься у повідомленні і тим самим значно покращити якість перекладу.

Процес запам'ятовування є одним із найважливіших компонентів послідовного перекладу. Хороша пам'ять є абсолютно необхідною для усних перекладачів, особливо для тих, хто спеціалізується на послідовному перекладі. Звичайно, використання скоропису полегшує процес перекладу, але незаперечним є і вміння утримувати в пам'яті інформацію що надходить.

Процес запам'ятовування тексту при послідовному перекладі можна розглядати водночас і як процес визначення релевантних концептів, які становлять собою окремі смислові групи, що слугують опорами для пам'яті у вихідному тексті іноземною мовою, та їх інтерпретація мовою перекладу в межах одного висловлювання. Таким чином, процес сприйняття, збереження і використання інформації становить собою загальну модель пам'яті [4:25].

Перекладацьку діяльність можна розглядати як один із видів обробки поступаючої інформації, її аналіз і синтез та подальше відтворення засобами іншої мови. Результатом цього складного процесу, який може продовжуватися скільки завгодно в часі при письмовому перекладі і миттєво при усному, є вторинна інформація, що повинна відповідати вимогам адекватності перекладу.

Весь матеріал, який сприймається перекладачем, підлягає селекції з метою виявлення ключової чи унікальної інформації. Це означає, що текст, який сприймається, постійно підлягає смислового аналізу. З нього виділяються так звані інваріаційні одиниці, що складають повідомлення. Смисловий аналіз будь-якого тексту є основою для його запам'ятовування, оскільки він дає змогу виділити основний ланцюг повідомлення, знайти найбільш економічне формулювання, включити ті елементи, передача яких є дійсно необхідною. "Свідоме запам'ятовування, - стверджує Н.А.Рибніков, дає в двадцять раз кращі результати, ніж механічне" [5:84].

В процесі послідовного перекладу найбільш складною для сприйняття та відтворення є прецизійна інформація. Без передачі при перекладі прецизійної інформації вербальна комунікація надзвичайно ускладнюється, особливо при обговоренні техніко-економічних, фінансових питань, під час ділових зустрічей, переговорів і т.п. Прецизійна інформація складається з цифр, дат, числівників, власних імен, назв і т.п. Вона є завжди новою для перекладача і важко запам'ятовується. Проте чим ширші знання відповідних термінів має перекладач, чим краще він розуміє суть проблеми, яка обговорюється (наприклад, певне коло економічних питань, закони ринкової економіки, назви фірм, торгових марок і таке інше), тим швидше в його свідомості прецизійна інформація буде перетворюватися на базову інформацію, яка не вимагає додаткових зусиль для запам'ятовування, аналізу та перекладу.

Опора на логічну пам'ять або на смислове запам'ятовування є більш природною для перекладача оскільки запам'ятовування поступаючої інформації відбувається в процесі аудіювання, тобто безпосередньо пов'язане з розумінням тексту. Водночас перевага смислової пам'яті над механічною завжди пояснюється розумінням смислу сказаного і виступає як запорука ефективності запам'ятовування. Інформаційний підхід до пам'яті дозволяє значно скоротити невизначеність і кількість інформації, яку потрібно запам'ятати у запропонованому для перекладу тексті.

Як відомо, смислове запам'ятовування передбачає знаходження логічної ідеї в тексті і виділення на цій основі смислових опорних пунктів. А.А.Смірнов визначає смисловий опорний пункт як певну "точку"... тобто щось таке коротке, стисле, незначне за обсягом, але водночас і таке, що слугує опорою для більш широкого змісту, який і замінює собою. Значення опорних пунктів полягає в тому, що виділяючи їх, ми краще усвідомлюємо зміст тексту, оскільки його потрібно глибше зрозуміти, щоб створити ці пункти" [6:214-232].

Найкращим вирішенням проблеми перекладацького скоропису було б винайдення одного графічного знаку для заміни ним слова або навіть кількох слів, що позначають виділений опорний пункт для пам'яті. Для цього простіше звернутися за допомогою до знаків-символів, які вже прийнято вживати для позначення деяких понять в різних сферах діяльності людини. Класичними прикладами знаків-символів є: (?) - "питання", "проблема", "сумнів"; (!) - "увага", "посилення", "акцент";(☉) - "зустріч", "з'їзд, "круглий стіл"; (×) - "конфлікт", "війна"; (↗) - "агресія", "напруженість"; (OK) - "схвалення", "підтримка"; (↑) - під'йом, "ріст"; (↓) - "спад", "занепад". (Всі ці приклади знаків-символів запозичені із посібника А.Чужакіна "Мир перевода - 3, М. "Валент", 2001р., с.4-5).

Проте передбачити символи для позначення всіх смислових членів речення не тільки недоцільно, але й неможливо. Практика свідчить, що при постійній роботі з матеріалами із однієї області знань (наприклад, економічні, технічні, військові тексти) приблизно половина записів при послідовному перекладі виконується символами. При роботі в новій для перекладача галузі знань кількість символів, які використовуються в записах, різко знижується [3:81].

Відповідно, половину або більше половини виділених смислових членів повідомлення доводиться записувати буквами. В цьому випадку знову ж таки з'являється можливість скоротити запис не тільки за рахунок кількості слів при передачі інформації, але і за рахунок самих літер. Це означає, що при літерному записі смислових опорних пунктів частину букв із слова потрібно скоротити або відкинути закінчення. Наприклад: політика - **політ.**, запрошення - **запр.**, краса - **крас.** Але таке скорочення може заплутати перекладача, у якого є лише долі секунди, щоб подивитися свої записи та оформити переклад, бо ці скорочення можуть означати будь-що: **політ.** - політологія, політичний; **запр.** - запровадження, запорука; **крас.** - красивий, красуня, тощо.

Щоб уникнути можливої багатозначності пропонують скорочувати за рахунок літер, які містяться в середині слова, тобто записувати перші та останні літери. Наприклад: production -**pr.(tion)**; convention - **conv.(tion)**.

Основний ланцюг повідомлення - це найбільш коротке викладення найважливішої інформації, яка знаходиться в тексті. Як правило в думці, яку словесно оформлює оратор основне смислове навантаження мають суб'єкт та предикат, які в реченні найчастіше представлені підметом (групою підмета) та присудком (групою присудка). Група присудка і підмета теж підлягають смислового аналізу, з метою виділення найсуттєвішого. А звідси, можна стверджувати, що смисловий аналіз тексту представляє собою цілу низку операцій, які включають: сегментацію вихідного тексту на відрізки, кожен з яких має одне смислове ціле; виділення квантів інформації різної цінності, аналіз цих квантів для відокремлення ключової інформації. Селекція одиниць, що поступають закінчується чи то вибором слів, які мають найбільше інформаційне навантаження, чи то вибором рельєфного слова, яке здатне акумулювати значну кількість інформації. В цьому і полягають методи смислового аналізу.

Наприклад: словосполучення - *представники промислових та ділових кіл* можна передати більш економічно за допомогою слова *бізнесовці*.

У деяких випадках метод відбору слова з найбільшим інформаційним навантаженням може доповнюватися прийомом трансформації, який у даному випадку виступає в смислового аналізу як самостійний метод.

Метод відбору рельєфного слова полягає у виділенні слова, яке відрізняється своєю неординарністю, але несе ту ж інформацію, що і його оточення завдяки тим асоціаціям, які воно викликає. Таке слово називають рельєфним словом, а його виділення для запису - методом відбору рельєфного слова. Наприклад: *прозора, чиста, чудова, кришталева музика - кришталева*.

Інформація яку записує перекладач повинна бути розташована на папері вертикально, чітко показувати межі кожного речення, синтаксичні зв'язки в середині речення і між реченнями. Будь-який запис повинен бути розташований на папері так, щоб можна було бачити межі кожної думки та існуючі синтаксичні відношення між квантами виділеної інформації, які показують хід думки автора. Наочність, економічність та швидкість запису - ось основні вимоги до перекладача, що працює в умовах швидкого відтворення тексту. Наочність полягає не тільки у швидкому, розбірливому зображенні кожного запису, але і у створенні певного порядку на папері, при якому можна було б бачити кордони кожного речення і де було б визначено постійне місце кожного члена речення. Це дозволяє:

1. Згрупувати думки в їх логічному зв'язку, що дозволяє відчувати при читанні певний порядок записаного;
2. Не використовувати при замотуванні велику кількість зв'язуючих ланцюгів, які були б необхідні для розуміння тексту без цього принципу.

Вертикальне розташування записів полягає у використанні відносно вузької смуги паперу, що вже само по собі означає економію часу, оскільки при записі інформації по всій довжині потрібно більше часу для пересування руки з ліва на право і навпаки. Крім цього цей принцип базується на прямому порядку слів, що зумовлює закріплення за певними елементами промови власного місця у вертикальному записі і дає змогу відмовитися від багатьох граматичних форм і одночасно відобразити логічний зв'язок речення та зберегти існуючі в ньому синтаксичні конструкції. Для цього на першому місці в лівому верхньому куті папера записується суб'єкт чи група підмета, а трохи нижче і правіше - предикат чи група присудка. При цьому підметом у вертикальному записуванні не завжди є підмет речення. Підметом може бути суб'єкт у виділеній ключовій інформації, тобто та схема сприйняття думки, яка сформувалася в свідомості перекладача. При цьому ієрархія

відношень в середині цієї логічної схеми зберігається і на папері: на першому місці занотовується інформація, яка домінує, а на другому - допоміжна.

Знайти місце кожному члену висловлення у встановленій для речення вертикальній схемі це лише один бік занотування, який відповідає вимогам економічності.

Потрібно намагатися звести до мінімуму і означення смислових опорних пунктів. Найкращим вирішенням цього питання було б винайдення стислого графічного запису для заміни одного слова чи навіть групи слів, який означав би виділений опорний пункт. Можна також використовувати знаки, символи, які вже прийняті для означення деяких понять, а іноді і групи понять у різних галузях, бо винайти знаки-символи, які б замінювали всі слова просто не можливо.

Закодовані в записах змістові опорні пункти містять думки, які складають вихідне повідомлення. Сприйняття записаних змістових опорних пунктів і є той імпульс, який повинен дати поштовх для останнього етапу - продукування тексту. Це - процес матеріалізації думки, перехід від внутрішньої мови до зовнішнього оформлення.

В послідовному перекладі текст оформлюється в усній формі.

Вихідне повідомлення залежить від довжини тексту оригінала, який в послідовному перекладі виявляється у формі виступу оратора. Виступ може бути різної довжини, а це означає, що і вихідне повідомлення не може бути іншої довжини, і повинно оформлюватися в монологічній формі.

Вихідне повідомлення в послідовному перекладі відокремлено від тексту оригіналу у часі. Переклад виконується без безпосередньої опори на текст оригіналу. В момент оформлення перекладу перекладач відчуває значно менший вплив мовних засобів вихідного повідомлення. Це дає підстави вважати, що послідовний переклад є свого роду синхронний переклад, розділений на два етапи:

1. Перехід з мови оригіналу на нейтральну мову, що базується на записах перекладача;
2. Перехід від записів до мови перекладу.

Існує твердження, що при послідовному перекладі не існує власне перекладу. Ось як І.І.Рєвзін і В.Ю.Розенцвейг пишуть: "Послідовний переклад - це переклад-інтерпретація. Перекладач, сприйнявши певну мовну послідовність, переходить до ситуації, і тільки спираючись на ситуацію, повідомляє про неї слухачеві" [7:24-58].

Отже, смисловий аналіз інформації є невід'ємною складовою частиною процесу послідовного перекладу. Об'єктивні труднощі смислового аналізу пов'язані з тим, що інформація в процесі послідовного перекладу надходить перекладачеві в нематеріальній формі і може сприйматися ним лише на слух. Весь матеріал, який сприймається перекладачем неодмінно вимагає селекції з метою виявлення ключової інформації. Це означає, що текст, який сприймається, постійно підлягає смислового аналізу. З нього виділяються інваріаційні одиниці, що складають повідомлення. Смисловий аналіз інформації є основою для її запам'ятовування, оскільки він дає змогу виділити основний ланцюг повідомлення, знайти найбільш економічне формулювання, включити ті елементи, переклад яких є дійсно необхідним і нарешті виділити на цій основі смислові опори для пам'яті у формі елементів перекладацького скоропису, які необхідно стисло і оперативно занотувати на папері, а потім так само миттєво відтворити при оформленні перекладу.

ЛІТЕРАТУРА

1.Леонтьев А.А. Психолінгвистические единицы и порождение речевого высказывания. - М., 1969. 2.Миньяр-Белоручев Р.К. Общая теория перевода и устный перевод. - М., Воениздат, 1980. 3.Миньяр-Белоручев Р.К. Последовательный перевод. - М., Воениздат, 1969. 4.Чужакин А.П. Устный перевод XXI: теория + практика,

ГНІЗДЕЧКО О.М.

Чернігівський державний педагогічний університет імені Т.Г.Шевченка

ОЦІННИЙ АСПЕКТ АНГЛОМОВНОГО НАУКОВОГО ЛІНГВІСТИЧНОГО ДИСКУРСУ

Процедури сучасних наукових досліджень поряд із розумовими операціями спостереження й узагальнення передбачають висування гіпотез, теорій, оформлення висновків і результатів, а також оцінку досліджуваних мовних явищ, закладену в самому їхньому виборі. Взаємозв'язок категорій оцінності й модальності неодноразово підкреслювався дослідниками [1:129-130; 2:24-26; 3:83-87; 4:37-40; 5:3-5]. Тісне перетинання даних категорій передбачає співвіднесення якісних характеристик досліджуваного об'єкта з дійсністю.

Метою даної статті є виявлення й аналіз прагматичного та семантико-функціонального аспектів оцінного компоненту смислової побудови англomовного наукового лінгвістичного дискурсу (далі – АНЛД), який становить **об'єкт** нашого аналізу. Вся сукупність оцінних та модальних значень АНЛД реалізується шляхом: а) *аксіологічної оцінки* досліджуваного об'єкта – приписування йому ціннісних характеристик за критеріями актуальності, значущості, вірогідності, новизни, ілюстративності, перспективності тощо [6:7-8] та б) *модальної оцінки вірогідності* – співвіднесення цих характеристик референта з дійсністю за ступенем їх пізнання автором. Так, автор наукового твору приписує досліджуваному об'єкту певні якісно-ціннісні характеристики, що кваліфікують не лише об'єкт, але і суб'єкта оцінки (автора), оскільки будь-яке аксіологічно визначене твердження прагматично зв'язане.

Прагматична спрямованість АНЛД полягає у формуванні в потенційного адресата певного погляду на досліджувані мовні явища та процеси шляхом зіставлення, протиставлення або “унісону” думок автора й метаавторів. Під *метаавторами* (від гр. *meta* – “разом”, “згідно з”, “за”, “(по)між” [WNWDAL: 892] ми розуміємо авторських проponentів чи опонентів як об'єктів оцінки.

Оскільки в науковому дискурсі будь-який вияв авторського ставлення до предмета мовлення або інформації про нього є оцінним, у кожного з комунікантів (автора, метаавтора й адресата) формується власна оцінна програма. Всі три програми складають *єдиний оцінний комплекс* смислової побудови АНЛД, в якому програми автора й метаавтора створюють *оцінний комплекс подвійного адресанта*, що набуває такого графічного вигляду (рис. 1):

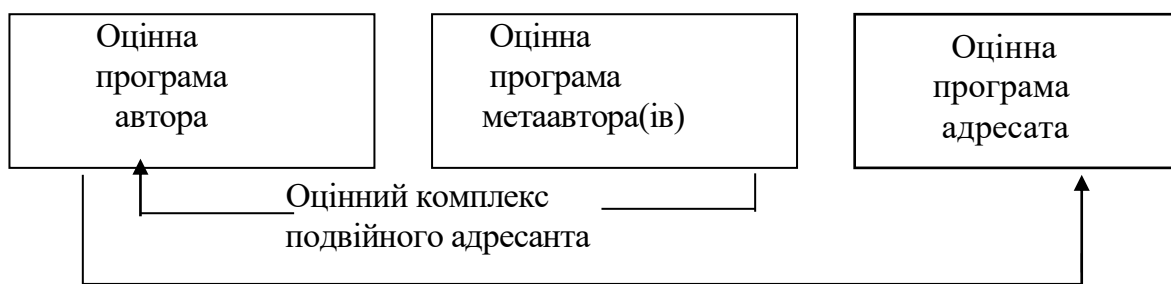

Рис. 1. *Єдиний оцінний комплекс смислової побудови АНЛД*

У зв'язку з неможливістю передати в межах однієї наукової праці оцінку кожного окремого метаавтора, основний суб'єкт мовлення зводить усі оцінки до загальної, яка або відповідає (*I basically / quite agree with; our observations seem to confirm X's idea; as M. rightly remarks; it has been rightly claimed that; this approach will prove especially fruitful for*), або протистоїть його власним поглядам (*the central theses of both X. and Y. prove to be correct in outline, but erroneous in content; I believe that this distinction between ... is untenable; I believe that X. is wrong about this; such a view is based on false premises* тощо). Порівняймо:

(1) *Our observations seem to confirm J. Greenberg's idea about unmarked categories which tend to display a greater range of internal variation than more marked categories* (Berko-Gleason, 100);

(2) *Itkonen insists that the instrumentalist / realist debate is relevant only to constructs in the natural sciences. Unlike Adamska, I believe that Itkonen is wrong about this, and Carr is an attempt to show how the debate is relevant to theory interpretation outside the natural sciences* (Carr, 26).

Оцінна інформація досягає адресата лише після її “переконцептуалізації”, тобто проходження крізь призму сприйняття автора, який додає до повідомлюваного особистісну оцінку, проекуючи її на розумову сферу адресата. Така переконцептуалізація трактується як “оцінна асиметрія” [7:56, 104], функціональне призначення якої полягає у здійсненні мовленнєвого впливу на інтелектуальний стан реципієнта з метою змінити його.

В АНЛД оцінна асиметрія представлена мовними виразами типу *X. seem to confirm J. Greenberg's idea, I believe that Itkonen is wrong* тощо. Залежно від своєї цільової настанови, автор намагається зменшити або збільшити оцінну асиметрію. У разі її збільшення відбувається розходження поглядів автора та його опонента(ів) від незначної критики до повного неприйняття продуктів пізнавальної діяльності останнього. Наприклад:

(3) *The original research requirement. There are two schools of thought on this issue. On the one hand, there are those who maintain that this requirement is an outdated 19th century concept. Some go even further, arguing that a PhD should not even be a requirement for university lecturers, as long as they are good teachers.*

But such a view is based on false premises. Original research obviously implies an ability to think creatively and it is precisely this ability which is increasingly important in the competitive world of the free-market economy and the rapid communication of the computer and Internet age. Recent reforms of the educational system, from kindergarten to school-leaving age, have sought precisely to replace the transmission of large amounts of ready-made factual information with the development of the ability to search for and process information. In short, the development of the ability to think on one's own has moved down the educational structure to the secondary-, or even primary-school level. It would be strange, then, if we were to change our systems of postgraduate studies in the opposite direction, and, at the same time, to lower the demands on young lecturers (Reynolds, 9).

У наведеному прикладі автор спростовує думку своїх опонентів з приводу недоцільності отримання наукового ступеня університетськими викладачами, які демонструють належний методичний рівень викладання. Проте, обмежуючи істинність такого погляду (*such a view is based on false premises*), автор наголошує на значущості науково-дослідницької діяльності, яка сприяє формуванню вміння творчо й незалежно мислити, особливо в епоху сучасних інформаційних технологій. З метою запевнити адресата в істинності своїх суджень автор використовує асертиви, марковані мовними засобами переконувальної авторизації [8:74, 78-82], а саме модальним словом *obviously* зі значенням зорового сприйняття, що вказує на очевидність здійснюваних мовцем висновків, та оцінним прислівником *precisely* у складі рематичної конструкції *it is precisely this ability which is increasingly important*. Остання виступає в ролі стилістичного засобу, що сприяє нарошуванню смислового навантаження висловлення.

Попри спрямованість сучасних освітніх програм на вдосконалення навичок самостійного пошуку й активного творчого мислення, опоненти закликають рухатися в протилежному напрямку. Втім, авторська оцінка такої позиції відображає іронію, реалізовану в АНЛД за допомогою умовного способу дії – *it would be strange, then, if we were to change our systems of postgraduate studies in the opposite direction*. Очевидною, таким чином, стає оцінна асиметрія, збільшення якої призводить до розбіжностей в оцінних програмах комунікантів – авторської та метаавторської. Стрижневою при цьому є авторська оцінка, яка слугує точкою відліку для постановки наукової проблеми й окреслення конкретної мети її подальшого вивчення.

Наявність оцінної тріади в англomовному науковому дискурсі свідчить про те, що його істинний смисл народжується на стику декількох наукових світоглядів і характеризується опосередкованою співвіднесеністю з усіма учасниками мовленнєвої взаємодії. При цьому різні ідеї, погляди та смислові інтенції персоніфікуються й іманентно зливаються з авторською особистістю [9:168], а отже, репрезентуються в його індивідуальній мовленнєвій манері, за якою “стоїть” певна система думок і світоглядних настанов.

Утім, характеризуючи мову з погляду суспільної значущості, автор розглядає її (мову) релятивно, тобто в зіставленні з іншими науковими поглядами й світоглядними настановами, зміст яких ґрунтується на герменевтичній експлікації смислу. При цьому “смысл” трактується не в руслі герменевтичної концепції М.Бубера та Г.-Г.Гадамера – як позаособистісний “логос” [10:432], а в розумінні М.М.Бахтіна [9:312], згідно з яким “смысл” завжди персоніфікований, а ідея іманентно зливається з особистістю. В мовознавстві, як у гуманітарних науках загалом, досягти об’єктивності непросто, оскільки об’єктивність вимагає абсолютизації наукового знання й відсутності оцінок, що є практично неможливим у галузі лінгвістики.

В АНЛД об’єктом оцінки виступають продукти епістемічної діяльності – теорії, припущення, ідеї – як автора, так і метаавтора(ів). Якщо суб’єктом оцінки повідомлюваного знання та, відповідно, смислової позиції вченого (від імені якого воно подається) виступає автор, йдеться про явище *власне авторизації*. Поряд із власне авторизацією невід’ємним складником смислової побудови АНЛД є *невласне авторизація*, в основі якої лежить явище поглибленої суб’єктної перспективи оцінного ставлення автора до повідомлюваного. Її сутність полягає у висловленні суб’єктивного бачення автором предмета мовлення (референта) та свого оцінного ставлення до референта чи інформації про нього шляхом герменевтичної експлікації смислу результатів чужої пізнавальної діяльності. Графічно авторська суб’єктна перспектива набуває такого вигляду (див. рис. 2):

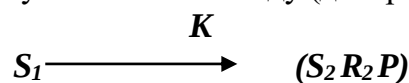

Рис 2. *Схема поглибленої суб’єктної перспективи оцінного ставлення автора до повідомлюваного,*

- де S_1 – автор (суб’єкт референції)
 S_2 – метаавтор (об’єкт референції)
 R_2 – оцінний предикат модусу
 P – пропозиція, K – оцінне ставлення автора до пропозиції

Авторська суб’єктна перспектива відображає мовленнєву взаємодію автора з метаавтором, реалізовану в АНЛД мовленнєвими стратегіями *неупередженого переказу / цитування* або оцінної *інтерпретації* продуктів пізнавальної діяльності метаавтора [11:80-82]. В основі модальної оцінки їх вірогідності, відповідно, лежать дві основні тенденції реагування автора на чуже висловлення: 1) збереження його аутентичності й чітких

усталених меж та 2) гнучке впровадження авторського коментарю в чужий текст шляхом асиміляції з ним.

В текстах наукового реєстру *цитування* позначає введення у створений автором текст фрагментів чужих текстів, що дозволяють адресату отримати уявлення не лише про науково-пізнавальні, а й про етичні погляди інших суб'єктів мовлення. Як фактор естетичного впливу [12:6, 109] поряд із смисловою завершеністю та графічною виокремленістю цитати характеризуються повідомленням вірогідної інформації з обов'язковим посиланням на джерело її отримання. "Посилання на традицію збільшує цінність інформації, яка отримується читачем. Він не просто зупиняється, вражений феноменальною ідеєю, але й одночасно довідується, що думали з цього приводу інші науковці" [13:19]. В АНЛД провідним принципом цитування є тотожність "своїї" та "чужої" субкультур, тобто світоглядних настанов, ідей та смислових інтенцій автора й метаавтора, що зазвичай персоніфікуються.

Інтерпретація, на відміну від цитування, передбачає формальну зміну чужого тексту й витлумачення на основі герменевтичної експлікації його смислу нового інтенціонального змісту, що подається автором як рівнозначний змісту вихідного висловлення на тлі певної мовленнєвої ситуації й набору спільних презумпцій і знань [14:330]. Інтенціональний зміст інтерпретації, тобто приписуваний досліджуваному об'єкту смисл, визначається авторською мовною картиною світу як семантичною репрезентацією його пізнавального досвіду, що має індивідуальну історію створення [15:126-127; 16:110-112].

Інтерпретувати чуже висловлення – означає зрозуміти мовленнєву дію метаавтора як певний крок у контексті конкретного стилю й жанру спілкування. Йдеться про інтерпретовані мовні вирази, що усвідомлюються автором АНЛД на основі прогнозування розумових кроків метаавтора(ів). Можливим при цьому є збіг, неповний збіг або протиріччя в тлумаченнях змісту одного й того самого висловлення різними учасниками мовленнєвої взаємодії.

На цій підставі всі інтерпретації можна поділити на такі, що зберігають об'єктивний смисл чужого висловлення або, навпаки, змінюють його. При цьому предмет мовлення та / або інформація про нього тлумачаться згідно з авторським розумінням інтенціонального змісту чужих висловлень, структури та властивостей аналізованого референта. Наприклад:

(4) *They found "that the regular pattern wins out even in the circumstances most favorable to irregular generalisation" (Prasada – Pinka 1993: 14). That is, phonological similarity with irregular verbs did not influence the judgments of subjects in the overwhelming form that connectionist networks predict.*

This means that, in diachrony, phonological similarity is less important than rule attraction, as in the historical evolution of English past tense morphology (the same can be said of other cases in other languages), and this is also an argument for the existence of rules in morphology (Miret, Koliadis, Dressler, 166).

Реалізована за допомогою непрямої мови (*that is ...; this means that ...*), інтерпретація чужого тексту сприяє виявленню його інтенціонального змісту. При цьому автори можуть наголошувати на моментах, що є важливими для підтвердження їх власних концепцій, як-от:

(5) *Katz and Postal point out that the principle just stated greatly simplifies the theory of the semantic component since semantic interpretation will now be dependent on all aspects of transformation-marker so far as this indicates how base structures are interrelated. They have also succeeded in showing that in a large variety of cases where this general principle has not been met in syntactic description, the description was in fact incorrect on internal syntactic ground (Chomsky, 258-259).*

Використовуючи фактивні предикати *point out* і *show*, Н.Хомський підтверджує валідність розробленого ним принципу семантичної інтерпретації шляхом виявлення

тотожності своєї та чужої (метаавторської) наукових позицій (*they have also succeeded in showing that ...*). Гнучке впровадження авторського коментарю в чужий текст покликане виявити пропозиціональний зміст цього тексту шляхом герменевтичної експлікації його смислу, що певною мірою збільшує ілюкутивно-стверджувальний потенціал повідомлення.

В процесі своєї інтерпретативної діяльності автор англомовного наукового дискурсу неминує висловлює модальну оцінку вірогідності наукового знання, яка передбачає співвіднесення з дійсністю певних якісно-ціннісних характеристик, приписаних об'єкту дослідження, за ступенем його пізнання. Модальна оцінка вірогідності наукового знання лежить в основі епістемічної модальності [17:186-187], що трактується нами як нашарування на денотативні значення смислової структури АНЛД модальних конотацій, які відображають певні якісно-ціннісні характеристики, приписані автором референту й співвіднесені з реальною дійсністю за ступенем його пізнання.

У мовленнєвій реалізації модальної оцінки вірогідності основне функціональне навантаження здійснюють епістемічні предикати модусу в термінах Н.Д.Арутюнової [18:207]. Вони не лише відображають постульоване мовцем співвіднесення якісно-ціннісних характеристик референта з дійсністю, але і кваліфікують наукове знання з огляду на джерело його отримання – інтелектуальної діяльності автора, безпосереднього пізнавального досвіду та сприйняття. На цій підставі всі предикати епістемічного модусу АНЛД ми поділяємо на ментальні, комунікативні / інформативні предикати та дієслова сприйняття. **Ментальні предикати** позначають спрямовану на отримання знання розумову діяльність або поточний інтелектуальний стан мовця та, відповідно, включають дієслова: а) ментальної дії – *to conclude / deduce / understand / recognize / establish / indicate / reveal* тощо та б) ментального стану – знання (*to know / be aware*) або думки (*believe, think, suggest, suppose, assume*). Щодо предикатів ментальної дії, їх основне функціональне призначення полягає в оформленні пропозицій висновку, як наприклад у:

(6) *We deduce that historical change could not result in (1c), simply because the synchronic situation shown there is disallowed by HC4* (Maxwell, 138).

Утім, встановлюючи пропозиціональний зв'язок судження з дійсністю, предикати ментальної дії не ідентифікують інтелектуальний стан автора, на відміну від дієслів ментального стану знання (*to know / be aware*) або думки (*believe, think, suggest, suppose, assume* тощо). Як галузь індивідуальної свідомості знання формується на основі думок, відносно істинності яких мовець не має сумніву. При цьому істинність не збігається з відповідною об'єктивною категорією [4:41], а є лише її ментальним уявленням, що визначається як правдиве / неправдиве відносно авторської моделі світу. Наприклад:

(7) *However, I now know what a haiku session or screening panel lecture might be like, even though I have never experienced either of them* (op. cit., 37).

Авторське припущення чи сумнів у наявності приписуваної об'єкту цінності реалізується в АНЛД за допомогою: а) дієслів ментальної дії у поєднанні з модальними дієсловами *might, could, would* та б) нефективних дієслів “слабкої” асерції в термінах Дж.Хупера [19: 114-115] типу *to believe / think / suggest / suppose / assume* тощо, як у (8):

(8) *As a result of functional analysis, I believe I have demonstrated that syntax alone cannot capture the many differences between the baby talk and foreigner talk registers* (Freed, 255).

Через свою невизначеність щодо опозиції “істинне” / “хибне” мовленнєві акти з нефективними дієсловами слабкої асерції стверджують не думку як таку, а авторське ставлення до неї, на відміну від дієслів сильної асерції – *claim, assert, say, state, remark, argue* тощо. Останні визначаються нами як **комунікативні**, або **інформативні предикати**, що позначають різновиди говоріння. Встановлення його інтенціонального змісту вимагає егоцентричного модусу висловлення з опорою на перформативність (9). Водночас в епістемічному контексті АНЛД комунікативні предикати зазвичай набувають смислових рис

ментальних предикатів і здійснюють вторинну, контекстуально зумовлену функцію оформлення пропозицій висновку. Порівняймо:

(9) *I say that the instrument and its language system have “unstratified control” precisely because the ambiguity of level of interpretation also includes the control* (Carroll, 163);

(10) *Thus we can say that the dialects traditionally known as “West Germanic” underwent a loss of medial syllables but at different times* (Stevens, 126).

Якщо в прикладі (9) дієслово сильної асерції *say* реалізує впевненість автора у вірогідності повідомлюваного і забезпечує, таким чином, інформативний вплив на адресата, то в (10) здійснюється функція логічного умовиводу під впливом текстового конектора *thus*. Комунікативний предикат (*say*) вводить у структуру речення (10) експліцитний сентенційний компонент / аргумент – “... *that the dialects traditionally known as “West Germanic” underwent a loss of medial syllables but at different times*”, що кваліфікує об’єкт розумової операції.

У динамічній взаємодії з ментальними предикатами знаходяться **дієслова сприйняття** типу *to see, observe, feel, hear, hope* тощо, які позначають ментально-емоційні акти, специфіка яких полягає в миттєвому переході, стрибку (“achievement”) в новий, не контрольований суб’єктом стан [20:49], який не підлягає часовій локалізації. У внутрішньому світі людини немає чітких меж, які б розділяли її ментальну, психічну й емоційну сфери, сприйняття та судження, знання та віру. Саме психічні складники індивідуальної свідомості мовця (пам’ять, уявлення) слугують базовими чинниками творення ментальних предикатів, пропозиціональний зміст яких формується під впливом фонових думок і знань автора. Як результат – семантична структура дієслів сприйняття ускладнюється епістемічними значеннями або співзначеннями, успішне відтворення яких надає реципієнту більше інформації, ніж процес сприйняття. Наприклад:

(11) *Language is felt to be a perfect symbolic system* (Sapir, 10).

Так, дієслово сприйняття *feel* вказує на чуттєве джерело отримання інформації як підставу для логічного умовиводу і за своєю вторинною номінацією наближається до предиката ментальної дії *understand* [21:7-8; 22:57], набуваючи його смислових і синтаксичних рис. На денотативне значення дієслова *feel* (11) нашаровуються епістемічні конотації, реалізовані за допомогою суб’єктної предикативної конструкції (*language ... to be*), що дозволяє автору в ненав’язливій формі висловити своє оцінне ставлення до пропозиції.

Таким чином, використовувані в АНЛД епістемічні предикати модусу (ментальні, комунікативні та дієслова сприйняття) реалізують модальну оцінку вірогідності наукового знання, залежно від ступеня пізнання автором об’єкта дослідження. Так, комунікативні та ментальні предикати (зокрема, дієслова ментального стану знання) передають авторську впевненість у вірогідності повідомлюваного, що збільшує ілюкутивно-стверджувальний потенціал АНЛД. Дієслова ментальної дії та дієслова сприйняття в свою чергу реалізують авторське припущення або сумнів у вірогідності пропозиціонально значущої інформації.

Складна семантична структура епістемічних предикатів модусу свідчить про взаємопроникний характер прояву модального й оцінного компонентів смислової побудови АНЛД, що уможлиблює виділення двох вимірів оцінки: аксіологічної та модальної оцінки вірогідності. Оцінне ставлення автора до вірогідності повідомлюваного реалізується в АНЛД за допомогою мовленнєвих стратегій цитування та оцінної інтерпретації продуктів пізнавальної діяльності метаавтора. Остання застосовується автором для аналізу й тлумачення предмета мовлення на основі герменевтичної експлікації смислу чужого тексту, витлумачений зміст якого є результатом переконцептуалізації автором інтенціонального змісту чужих точок зору. Оцінний компонент смислової побудови АНЛД включає всю сукупність її модальних та оцінних значень, градуальна варіативність яких реалізується через використання комплексної системи мовних засобів вираження авторської впевненості в істинності пропозиції.

Цільова настанова епістемічних предикатів модусу здійснювати інформативний вплив на ментальну сферу адресата свідчить про необхідність звернення до лінгвокогнітивного аспекту вивчення англомовного наукового дискурсу. Перспективним також є виявлення соціо- й етнокультурних особливостей реалізації модальних та оцінних значень смислової побудови АНЛД з позицій системно-діяльнісного підходу до його аналізу.

ЛІТЕРАТУРА

1.Зеленичиков А.В. Форма и интерпретация модальных высказываний // Трёхаспектность грамматики (на материале английского языка). – СПб.: СПбГУ, 1992. – С.129-146. 2.Ляпон М.В. Оценочная ситуация и словесное само моделирование // Язык и личность. – М.: Наука, 1989. – С.24-34. 3.Откупщикова М.И. Модальный компонент семантики текста // Предложение и текст: семантика, прагматика и синтаксис. – Л.: Ленинградск. гос. ун-т, 1988. – С.82-92. 4.Панфилов В.З. Категория модальности и её роль в конструировании структуры предложения и суждения // Вопросы языкознания. – 1977. – №4. – С.37-48. 5.Bonelli E.T., Camiciotti G.D. Academic Discourse: New Insights into Evaluation. – New York, Oxford: Oxford University Press, 2004. 6.Шорыгина Л.А. Механизмы выражения оценки в научном тексте: Автореф. дис. ... канд. филол. наук: 10.02.02. – М., 1993. 7.Лаврентьева Е.А. Коммуникативно-прагматические параметры текста научной статьи: Дис. ... канд. филол. наук: 10.02.19. – Барнаул, 1993. 8.Гніздечко О.М. Авторизація наукового дискурсу: комунікативно-прагматичний аспект (на матеріалі англомовних статей сучасних європейських та американських лінгвістів): Дис. ... канд. филол. наук: 10.02.04. – К., 2005. 9.Бахтин М.М. Собрание сочинений: В 7-и т. / Русские словари. – М., 1996. – Т. 5: Работы 1940-1960 гг. 10.Гадамер Г.-Г. Истина и метод: Основы философской герменевтики: Пер. с нем. – М.: Прогресс, 1988. 11.Гніздечко О.М. Дискурсивні стратегії й тактики мовної особистості автора наукового дискурсу (на матеріалі англомовних статей європейських та американських лінгвістів) // Проблеми семантики, прагматики та когнітивної лінгвістики. – К.: Вид-во “Логос”, 2005. – Вип. 6. – С.77-84. 12.Андросенко В.П. Цитата как элемент сообщения и фактор эстетического воздействия: Дис. ... канд. филол. наук: 10.02.04. – М., 1988. 13.Падучева Е.В. Феномен А.Вежбицкой // А.Вежбицкая. Язык. Культура. Познание. – М.: Русские словари, 1997. – С.5-32. 14. Демьянков В.З. Конвенции, правила и стратегии общения: интерпретирующий подход к аргументации // Известия РАН СССР. Сер. лит. и яз. – 1982. – Т. 41, №4. – С.327-337. 15.Лакофф Дж., Джонсон М. Метафоры, которыми мы живём // Язык и моделирование социального взаимодействия. – М.: Прогресс, 1987. – С.126-170. 16.Почепцов О.Г. Языковая ментальность: способ представления мира // Вопросы языкознания. – 1990. – №6. – С.110-122. 17.Панфилов В.З. Взаимоотношение языка и мышления. – М.: Наука, 1971. 18.Арутюнова Н.Д. Типы языковых значений. Оценка. Событие. Факт. – М.: Наука, 1988. 19.Hooper J.B. Assertive predicates // Syntax and Semantics. – London; New York: Academic Press. – 1975. –Vol. 4. – P.114-128. 20.Vendler Z. Res Cogitans. An Essay in Rational Psychology. – New York; London: Ithaca, 1972. 21.Арутюнова Н.Д. “Полагать” и “видеть” (к проблеме смешанных пропозициональных установок) // Логический анализ языка. Проблемы интенциональных и прагматических контекстов. – М.: Наука, 1989. – С.7-31. 22.Wierzbicka A. Lingua Mentalis: The Semantics of Natural Languages. – Sydney: Academic Press, 1980.

ДОВІДНИКИ

1. WNWDAL (1970). Webster's New World Dictionary of the American Language / Ed. by D.B.Guralnik. – 2nd College Edition. – New York, Cleveland: World, 1970.

ДЖЕРЕЛА ІЛЮСТРАТИВНОГО МАТЕРІАЛУ

1.Berko-Glison J. The child's learning of English morphology // Landmarks of American Language and Linguistics. – 1993. – Vol. 1. – P.99-115. 2.Carr Ph. Autonomism, realism, and linguistic change// Folia Linguistica Historica. – 1989. – Vol. 9, Issue 2. – P.13-31. 3.Reynolds M. “Knowing how to go” – Genre analysis and cross-cultural rhetoric // Papers and Studies in Contrastive Linguistics. – 1997. – Vol. 32. – P.5-19. 4.Miret F.S., Koliadis A., Dressler W.U. Connectionism vs. rules in diachronic morphology // Folia Linguistica Historica. – 1997. – Vol. 18, Issue 2. – P.149-182. 5.Chomsky N. The current scene in Linguistics: Present directions // Landmarks of American Language and Linguistics. – 1993. – Vol. 1. – P. 253-261. 6.Maxwell D. Implications of NP accessibility for diachronic syntax // Folia Linguistica Historica. – 1982. – Vol. 3, Issue 2. – P.135-152. 7.Freed B.F. Talking to foreigners vs. talking to children: Similarities and differences// Landmarks of American Language and Linguistics. – 1993. – Vol. 2. – P.248-258. 8.Carroll J. Wanted: A research basis for educational policy on foreign language teaching // Landmarks of American Language and Linguistics. – 1993. – Vol.1. – P.159-168. 9.Stevens Ch. M. On the bifurcation and repression theories // Folia Linguistica Historica. – 1997. – Vol. 18, Issue 1-2. – P.119-138. 10.Sapir E. The status of Linguistics as a science // Landmarks of American Language and Linguistics. – 1993. – Vol. 1. – P.9-14.

ГОЛОВКО О.Б.

Севастопольський Національний Технічний Університет

ГЕРУНДІАЛЬНІ КОНСТРУКЦІЇ: ЛІНГВОКОГНІТИВНІ АСПЕКТИ СЕМАНТИКИ

Сучасний етап розвитку лінгвістичної науки позначається підвищеним інтересом до семантичних аспектів мови на всіх її рівнях.

У когнітивній семантиці центральне положення займає положення про те, що всі одиниці мови і сама мова в цілому є наслідком людської свідомості. Аналіз мови тісно пов'язаний з розкриттям закономірностей мисленневих процесів по структуризації та категоризації предметів, образи яких фіксуються вербальними формами.

Когнітивний підхід до мови і мовлення відкриває сьогодні широкі перспективи для розвитку лінгвістичних теорій, дозволяє по-новому розглянути відомі мовні явища.

Проблемами дієслова та синтаксичних конструкцій займалися Н.Д.Арутюнова, Ш.Балі, Е.Бенвеніст, О.В.Бондаренко, В.В.Виноградов, Ю.С.Маслов, О.Н.Селівестрова, Р.О.Якобсон та інші. Вживання дієслова та герундіальних конструкцій в іспанській мові досліджували Х.Ортега, Х.Д.Дуран, Е.А.Лорач, В.С.Виноградов, Є.В.Літвиненко, О.К.Васильєва-Шведе, Г.В.Степанов, Н.Д.Арутюнова та інші.

В «Ескізі нової граматики іспанської мови» знаходимо таке визначення конструкціям: «коли дієслово формує певні перифрастичні конструкції або стійкі синтагми, котрі можуть використовувати всі форми відмінювання, то відбуваються якісь зміни, зміни чи значні зміни в значенні дієслова. Таким синтагмам даємо назву перифрастичні конструкції» [1:444]. Відповідно до цього визначення, дієслова в конструкціях такого типу мають певні зміни, котрі часто носять виразний семантичний відтінок. Про семантичні зміни, які набувають дієслова в конструкціях, писали такі лінгвісти як Васильєва-Шведе, Е.А.Лорач та інші.

«Герундій з дієсловами руху “*ir, seguir, continuar, venir, andar, pasar*” та іншими як службовими (напівслужбовими) утворює лексико-синтаксичні описувані видові конструкції, котрі служать для видової характеристики руху, зокрема, його тривалості» [2:308].

«Сукупність службового дієслова та герундія доповнює до його лексичного значення тривалість та продовження дії» [3:264].

«Перифрастичні конструкції створені службовим дієсловом та герундієм спрямовані в теперішній час і додають дії характер тривалості. [...] “*ir, venir*” та інколи “*anda*” додають тривалості герундія ідеї руху, чи початку, чи прогресу» [1:448].

Як іспанські лінгвісти, так і лінгвісти інших країн, які займаються проблемою вивчення вживання синтаксичних конструкцій з дієсловами не проводили їх глибокого семантичного аналізу з позиції когнітивної лінгвістики. Актуальність роботи визначається спрямуванням сучасних досліджень на комплексний підхід до вивчення синтаксичних конструкцій.

Метою роботи стало вивчення семантичного характеру герундіальних конструкцій на основі комплексного підходу.

Матеріалом дослідження обрано художні тексти творів іспанських авторів 20 століття.

Об'єктом статті вважаються герундіальні конструкції з дієсловом руху «*ir*».

Як відомо проблему можна вивчати в діахронному або синхронному аспекті. Ми розглянемо вживання герундіальних конструкцій у синхронному аспекті, хоча діахронічний процес буде присутній. Як ілюстративний матеріал беруться твори іспанських авторів початку, середини й кінця 20 століття. Семантична категорія тривалості може бути виражена різними мовними засобами. Вживання герундіальних конструкцій у сучасній іспанській мові є одним з них. Пор.:

1. “*Su carácter se irá formando poco a poco*” (Unamuno, 119).
2. “*...poco a poco, un mes tras otro, esos trajes se iban traspillando*” (Azorín, 32).
3. “*...más a medida que iba comiéndose los abría se le un extraño apetito*” (Unamuno, 216).

У даних реченнях на ряду з герундіальними конструкціями «*se irá formando*», «*se iban traspillando*», «*iba comiéndoselos*», які самі по собі несуть семантичну мовну ознаку тривалості, додаються такі синтагми як «*poco a poco*», «*más a medida que*», які вказують реципієнтові на поступовий розвиток дії. У третьому реченні сам розвиток дії приводить до нового стану «*abríasele un extrneno apetito*», що передається звичайним дієсловом в «*Imperfecto de Indicativo*», а не герундіальною конструкцією.

«Зв'язок між понятійними категоріями і мовними значеннями постійно актуалізується в мовленні, у конкретному висловленні» [4:80].

На думку В.С. Виноградова, дані конструкції («*ir+gerundio*, «*venir+gerundio*, «*llegar+gerundio*, «*andar+gerundio*, «*pasar+gerundio*») додають певні відтінки в процес руху, а саме «розвиваючу тривалу дію» [5:205].

Проаналізуємо наступні приклади:

1. “...y va hacia su amo saltando y agitando el rabo” (Unamuno, 232).
2. “Voy comprando periódicos y revistas en las estaciones” (Azorín, 9).
3. “Echalo, échalo!- iba diciendo” (Matute, 158).

У конструкціях такого типу, ми виділяємо дві дії і називаємо їх конструкціями подвійної дії, тому що обидва дієслова, що становлять конструкцію мають власне значення (собака йде на зустріч своєму хазяїнові й вона ж стрибає й махає хвостом). Перше дієслово несе основну інформацію – значення переміщення в просторі, межа якого здійснюється за допомогою прийменника «*hasta*», друга ж дія уточнює першу, тобто дієслово «*ir*» у даних конструкціях не втрачає свого основного змістового значення. Процес руху відбувається як у самому реченні, так й у свідомості реципієнта, що читає дану фразу. Тобто, реципієнт розглядає пересування через призму своєї свідомості, мислення, сприйняття. З погляду когнітивних процесів, що відбуваються при розумінні речення, у різних реципієнтів виникають свої асоціації, хоча сама конструкція розглядається як синтагма, значення якої складається з декількох факторів: значень самих слів-компонентів і значенням самої граматичної конструкції.

“Саме існування текстів, які адресант може не тільки вільно інтерпретувати, а й бути їхнім співтворцем, - бо ж “оригінальний” текст становить собою гнучкий тип, який може легітимно реалізуватися в багатьох окремих зразках, - створює проблему досить своєрідної стратегії спілкування, що ґрунтується на гнучкій системі означування”[6:23].

Розглянемо наступні приклади:

1. “...se le fue poniendo la campana, poco a poco, de color marrón” (Cela, 159).
2. “...se irán haciendo según obren y hablen” (Unamuno, 118).
3. “...se le iba agriando el carácter...” (Delibes, 167).
4. “...fue de mal en peor” (Cela, 38)

До дієслів, що стоять у формі герундія з лексичним значенням процесу перетворення: «*hacerse*», «*ponerse*», «*agriarse*», дієслово «*ir*» додає більший динамізм, підсилює сприйняття процесу зміни. У четвертому прикладі, де процес підкреслюється синтагмою «*de mal en peor*» хоча й виділяється процес, але він менш динамічний, тому що перебуває тільки на лексичному рівні, не торкаючи граматичний.

«Логічні категорії зберігають своє самостійне значення, незалежне від синтаксичної конструкції речення, і встановлюють зв'язок мови з мисленням, передаючи логічний зміст граматичною побудовою яка була створена у мові» [7:9].

Цікаві такі речення, як :

1. “...cuando iban corriendo por esas carreteras de la Mancha.” (Martín-Santos, 187).
2. “E iban bailando sin conocer la posición de su cuerpo” (Martín-Santos, 212).

3. “...*se nos iban pasando los tiempos como sin sentirlos*” (Cela, 77).

У даних реченнях стикаються два дієслова, що виражають переміщення в просторі:

іти й бігти – «*iban corriendo*»,

іти й танцювати – «*iban bailando*»,

іти й проходити – «*iban pasando*».

Звертає увагу той факт, що дієслово «*ir*» вживається в «*Imperfecto de Indicativo*», який (час) як граматична категорія вже має значення тривалості дії. Конструкції такого типу (*salir andando, ir llegando, ir bajando, bajar andando* та інші) все частіше використовуються іспанськими авторами в творах другої половини 20 століття, тому їх можна розглядати як результат якісної зміни синтаксичних конструкцій проаналізованого типу. Вони мають відбиток загальних змін, що відбуваються в мові, а саме процесу деталізації й генералізації. Когнітивні процеси реципієнта ХХ-ХХІ ст. перебувають на рівні, що дозволяє сприймати дані синтаксичні конструкції як єдине ціле, що повніше передає процес, який відбувається. Потрібно відзначити, що подібні сполучення:

дієслово руху + герундій дієслова руху

можна розглядати як деяку особливість розвитку герундіальних конструкцій в іспанській мові.

«... мова створює можливості для впорядкування й систематизації в пам'яті безліч знань для побудови характерної для кожного даного етнокультурного колективу мовної картини світу» [8:11]. Виходить, можна зробити висновок, що семантикою герундіальних конструкцій може бути:

- 1) поєднання рівноправних значень окремих компонентів;
- 2) поєднання нерівноправних значень окремих компонентів (перше дієслово виступає як допоміжне);
- 3) єдине значення складових елементів, що посилюють процес руху.

Розглянемо наступне речення:

“...*se va rascando poquito a poquito y el ruido desagradable, denteroso del hierrecillo, de la pequena hojalata doblada por alguna máquina sobre el cordón marrón del zapato marrón, va resbalando en la pared haciendo un dibujo que va tomando forma semihumana y que acompaña porque llega un momento en que toma expresión, va llegando un momento en que toma expresión y llega por fin un momento en que efectivamente mira y clava sobre ti...*” (Martín-Santos, 166).

У даному реченні автор вживає чотири герундіальні конструкції з дієсловами руху, при цьому дієслово «*llegar*» вживається як самотійно, так і у герундіальній конструкції. Розвиток і наростання інтенсивності дії передається як вживанням самих герундіальних синтагм з дієсловами руху, так і їхнім чергуванням з лексемами, що передають значення переміщення за допомогою граматичних форм, як самими значеннями вжитих дієслів, так і побудовою й сприйняттям усього речення в цілому. Тому можна зробити припущення, що вживання декількох герундіальних конструкцій в одному реченні привело до того, що все речення набуло відтінку прискорення розвитку процесу руху. Виходить, сама «структура фрази» (Андерсон), що є елементом побудови речення, впливає на сприйняття й розуміння значення.

«...значення речення визначене в термінах структури фрази, і, навіть, якщо слухачі спробують здобути всі нюанси з кожного слова, залишаються деякі місця, які їм вдається зрозуміти лише досягнувши кінця фрази» [9:376].

Сучасні дослідження семантики присвячені різним аспектам значень, зокрема аспектам втілення знань у конкретних ситуаціях.

На основі викладеного матеріалу ми можемо зробити такі висновки:

1. Дієслова, що позначають переміщення в просторі, особливо «ir», створюють численні герундіальні конструкції, які останнім часом мають тенденцію до більш частого вживання.
2. Герундіальні конструкції з дієсловом «ir» додають у речення відтінок інтенсивності, посилення розвитку дії та істотно впливають на сприйняття всього речення в цілому.
3. Дієслова руху можуть зберігати своє базове лексичне значення, а також втрачати його, виконуючи роль допоміжного дієслова.
4. У герундіальних конструкціях дієслова руху можуть передавати зміни якості й стану предмета.
5. Семантичний аналіз даних синтагм можна проводити тільки на основі подвійної природи понятійних категорій, ґрунтуючись на когнітивні процеси й способи мовного вираження.

Подвійна природа перифрастичних конструкцій іспанської мови розкриває нові можливості в їхньому дослідженні та аналізі з позиції когнітивної лінгвістики.

ЛІТЕРАТУРА

1. Real Academia Española. Esbozo de una nueva gramática de la lengua Española.- Madrid.: Espasa, 1996. 2. Васильєва-Шведе О.К., Степанов Г.В. Теоретическая грамматика испанского языка.- М.: Высшая школа, 1996. 3. Llorach E.A. Gramática de la lengua Española.- Madrid.: Espasa, 1996. 4. Бондарко А.В. Теория понятийных категорий И.И. Мещанинова // Лингвистика История лингвистики Социолінгвистика.- СПб.: Издательство С.-Петербургского университета, 2003. 5. Виноградов В.С. Грамматика испанского языка.- М.: Высшая школа, 1978. 6. Еко У. Роль читача. Дослідження з семіотики текстів: Пер. з англ. М. Гіряк.- Львів: Літопис, 2004. 7. Мещанинов И.И. Соотношение логических и грамматических категорий // Язык и мышление.- М., 1967. 8. Маслова В.А. Когнитивная лингвистика. - Минск.: ТетраСистемс, 2005. 9. Андерсон Д.Р. Когнитивная психология.- СПб.: Питер, 2002.

ДЖЕРЕЛА ІЛЮСТРОВАНОГО МАТЕРІАЛУ

1. Azorín. Españoles en París.- Madrid.: Espasa-calpe., 1938. 2. Cela C.J. La familia de Pascual Duarte.- Barcelona.: Destino, 1977. 3. Cela C.J. Novelas cortas y cuentos.- Moscú.: Raduga, 2001. 4. Delibes M. Los Santos inocentes.- Barcelona.: Planeta, 1984. 5. Martín-Santos L. Tiempo de Silencio.- Madrid.: El mundo, 2001. 6. Unamuno M. Niebla.- М.: Цитадель, 2001.

ГУЛІВЕЦЬ Н.О.

Донецький національний університет

КОГНІТИВНИЙ І СЕМАНТИЧНИЙ АСПЕКТИ РЕАЛІЗАЦІЇ КОНЦЕПТУ ДОЗВІЛЛЯ В СУЧАСНІЙ АНГЛІЙСЬКІЙ МОВІ

Лінгвістика, за словами О.С.Кубрякової [1:7], характеризується намаганням пізнати такий об'єкт, як мова, і більш стійким набором тих явищ, які у її межах можуть описати стабільний набір тих одиниць і категорій, що незмінно вивчалися протягом тривалого часу і постійно служили предметом пошуків мовознавців.

Метою даної роботи є проведення семантичного і концептуального аналізу концепту ДОЗВІЛЛЯ і подальше зіставлення отриманих результатів для виявлення розходжень між цими двома підходами до вивчення значення слова.

Одним з основних предметів вивчення лінгвістами, що висунувся на перший план порівняно недавно, – лише наприкінці ХІХ століття [2:9], – стала семантика лексичних одиниць.

Сам термін «семантика» для позначення розділа лексикології був уперше введений у 1883 році французьким лінгвістом М. Бреалем, що цікавився історичним розвитком мовних значень. Аж до кінця 1950-х років поряд з ним широко використовувався також термін «семасіологія», нині збережений лише в якості не занадто вживаної назви одного з розділів семантики [3].

По-справжньому бурхливий розвиток лінгвістичної семантики почався з 1960-х років [див., напр., 3; 4]. К 70-м рокам нагромадилася незадоволеність тривалою орієнтацією досліджень у руслі дескриптивної лінгвістики (особливо її дистрибуційної течії [див., напр., 5:225-229]) і генеративної лінгвістики [див., напр., 6] на опис мови, що ігнорує значення. Загальним стало визнання недостатньої адекватності традиційного підходу до мовного значення, що ототожнює його з універсальними і незмінними поняттями (за принципами старої логіки) чи з мінливими представленнями (при звертанні до принципів психології) [4]. У даний час семантика є одним з центральних за своїм значенням розділів науки про мову.

Як розділ граматики, граматична семантика відповідає на запитання, яким чином людина, знаючи слова і граматичні правила будь-якої природної мови, виявляється здатною передати з їх допомогою найрізноманітнішу інформацію про світ (у тому числі і про власний внутрішній світ), навіть якщо вона уперше зіштовхується з такою задачею, і розуміти, яку інформацію про світ містить певне звернене до неї висловлення, навіть якщо вона вперше його чує [3].

Семантична, значеннєва сторона слова є складним явищем, і, спираючись на розуміння мови як системно-структурного утворення, лінгвісти дійшли до думки про компонентну структуру значення слова [18].

У самому широкому розумінні, компонентний аналіз значення – це набір процедур, у результаті яких слову дається його визначення, що представляє собою тим чи іншим способом структурований набір семантичних компонентів, які задають умови застосовності даного слова. Семантичними компонентами (семами, семантичними компонентами, диференціальними семантичними множниками і т.д.) називаються елементарні одиниці змісту, на які може бути розчленоване значення слова [3; 7]. Ті самі компоненти можуть входити в значення різних слів, у такий спосіб не будучи індивідуальними.

Значення слова може бути розкладене на наступні характеристики компонентів [7]:

- семи можуть представляти предметно-логічний аспект значення (відображення дійсності) чи конотативний (відношення мовця до предмета);
- семи предметно-логічного плану ієрархічно організовані: виділяються архісеми, властиві цілим групам слів, і диференціальні семи, що відрізняють значення слова від семантично близького до нього. Останні можуть бути описовими (відбиваючими зовнішні особливості об'єкта) і відносними (відбиваючими відносини даного предмета до іншого) [7];
- потенційні семи виникають на основі певних асоціацій і відбивають не основні ознаки явища, а все те, що може характеризувати предмет з більшою повнотою, чим тільки диференціальні семи. Вони можуть бути реалізовані в переносних значеннях чи залишатися як змістовна можливість;
- семи, що несуть емоційно-оцінну інформацію, конотативні елементи значення, відбивають особливості представлення про називаний предмет, різні асоціації, культурні традиції носіїв мови. Тобто,

СТРУКТУРА ЗНАЧЕННЯ = АРХІСЕМА

+
ДИФЕРЕНЦІАЛЬНІ СЕМИ
+
ПОТЕНЦІЙНІ СЕМИ
+
КОНОТАТИВНІ СЕМИ.

Компонентний аналіз значення слова відрізняється від інших видів опису семантики слова. Ця ознака може бути представлена у вигляді таблиці, де по вертикалі розташовуються назви семантичних ознак, а по горизонталі – аналізовані слова. Проілюструємо це на прикладі іменників зі значенням вільного проведення часу:

СЛОВА СЕМИ	LEISURE	WORK	STUDY
'time'	+	+	+
'freedom (from)'	+	-	-
'relaxation'	+	-	-
'enjoyment'	+	-/+	-/+
'rest'	+	-	-
'payment'	-	+	-
'effort'	-	+	+
'need'	-	+	+
'regularity'	-	+	+
'desire'	+	-/+	-/+
'receiving information'	-	-/+	+
'convenience'	+	-	-
'duty'	-	+	+
'pleasure'	+	-/+	-/+

Таким чином, для іменника *leisure* архісемою є сема 'time', а диференціальними семами – 'freedom (from)', 'relaxation', 'rest' і 'convenience'.

Таблиця 1.

Семантичний аналіз лексеми *leisure*

Архісема "time"		Next morning when it was <u>time</u> for the routine of swimming and sunbathing, his mother said, "Are you tired of the usual beach, Jerry? Would you like to go somewhere else?" [57:36].
Диференціальні семи	"freedom (from)"	A pretty boring Sunday up to now. The station sergeant thought he'd take advantage of the <u>lull</u> and have his tea <u>break</u> , [58:27]; That was her look-out. Besides, she knew her way back. And she wasn't going home, she was going <u>to play in the vicarage grounds</u> , [58:131].
	"relaxation"	Kitty <u>was lying on her bed</u> and the shutters were closed, [56:154]; It was after dinner. As usual Walter <u>sat by the lamp and read</u> , [56:127].
	"rest"	So much so as she asks me if I want <u>to watch TV</u> with her tonight, [54:52]; He <u>sat there, talking, laughing, and drinking</u> , [56:103].
	"convenience"	Men don't gossip over tea-cups. If they get drunk, there's an end of them – they <u>lie down comfortably and sleep it off</u> , [53:84]; You dragged me round those interminable galleries in Venice: I should have <u>enjoyed myself much more playing golf</u> at Sandwich, [56:68].

Потенційні і конотативні семи можливо виділити при проведенні подальшого більш глибокого аналізу. Компонентний аналіз дозволяє розкласти значення слова на більш прості елементи. Так, Longman Dictionary of Contemporary English [34] дає наступні значення ряду слів, що відносяться до концепту ДОЗВІЛЛЯ:

Leisure – "time when you are not working or studying and can relax and do things you enjoy" [34:811].

Time – "an occasion when something happens or someone does something" [34:1513-1516].

Relaxation – "a way of resting and enjoying yourself" [34:1199].

Enjoyment – “the pleasure that you get from something” [34:451].

Звідси, значення лексеми *leisure* включає такі семи: ‘time’, ‘relaxation’, ‘enjoyment’:

Leisure = Time (Relaxation + Enjoyment).

Таблиця 2.

Семантичний аналіз іменника *leisure* на основі словникового визначення

Leisure		
Time	Relaxation	Enjoyment
Whenever he went he was to be seen <u>paying formal calls going out to luncheon or tea, rarely to dinner.</u> And always with the child, [60:29];	He <u>sat outside, by the remnants of the fire, looking at the country</u> lying level and lustrous grey opposite him, [60:134];	“Really?– she asked gently.- What were you doing?” “ <u>Went to the races with Conal.</u> Bloody good fun, actually,” [59:80];
This evening the two men had arrived punctually at eight. During dinner they <u>had talked of indifferent matters</u> – politics, the weather, and the theatrical world, [61:196].	It must have been just before nine o’clock. We had finished dinner, and <u>were sitting over our coffee and cigarettes.</u> [61:134].	He was physically a strong man, and he <u>loved the out-of-doors.</u> He would <u>go off with her for days, paddling in a canoe and sleeping by a camp fire,</u> [60:33].

Більш повну структуру значення можна представити так:

Leisure = Time [Occasion] (Relaxation [Rest, Enjoyment] + Enjoyment [Pleasure]).

Однак семантична теорія не є кінцевою в рамках розвитку лінгвістики. Продовженням семантичних досліджень стала когнітивна лінгвістика, що виникла на Заході в першій половині 70-х років [див., напр., 8:6-8; 9:6-9]. Одночасно з когнітивною наукою, що визначає мову як загальний когнітивний механізм, і, на відміну від інших наук когнітивного напрямку, людину як *homo loquens* (від лат. 'говорити, вести мову') із властивими йому когнітивними структурами і процесами.

Звертання до людини бере участь у характеристиці процесів одержання, обробки, збереження і передачі інформації, що вказує на пізнання мовної системи в ході своєї реалізації тільки в живому, безпосередньому спілкуванні [10:6]. Світ з'являється людині відповідним чином організованим, як сукупність ситуацій, пропущених через мовні і розумові фільтри [11:47].

Певна частина концептуальної картини світу одержує мовне позначення і використовується в ході мовного спілкування. Вербалізовані знання представляються концептами і формують мовну картину світу як цілісний глобальний образ світу, що є результатом усієї духовної активності людини і виникаючий у останнього в ході його контактів із зовнішнім світом [10:72].

За визначенням О. С. Кубрякової, концепт – це «термін, якій служить поясненню одиниць ментальних чи психічних ресурсів нашої свідомості і тієї інформаційної структури, що відбиває знання і досвід людини; оперативна змістовна одиниця пам'яті, ментального лексикона, концептуальної системи і мови мозку (*lingua mentalis*), усієї картини світу, відбитої в людській психіці» [12:90], причому, як зазначає С. А. Жаботинська, концепт – поняття не статичне, а узятє в його потенційній динаміці, у контексті можливих інтелектуальних дій з ним [13:148]. Концепти, ієрархічно організовані в індивідуальній пам'яті користувача мови, являють собою індивідуальний лексикон носія мови, що формується на основі асоціювання лексикона з концептуальною мережею пам'яті індивідуума в межах лексико-семантичної системи мови [10:15].

Концептуальна система постійно конструюється. Таким чином, зміст розглядається як концепт, що складається з інших концептів як його семантичних аналізаторів і безупинно, але різним ступенем несумісності зв'язаний з іншими концептами системи. Концептуальні

структури, побудовані за допомогою мови, скоріше відносяться до потенційного, чим до актуального досвіду індивіда, і являють собою інформацію, яку без мови неможливо ввести в концептуальну систему [14:113-114]. Існування концепту не можна представити без його вербалізації, позначення його словом [9:29].

Концептуальні характеристики, за словами М.М. Болдирєва, виявляються через значення мовних одиниць, які репрезентують даний концепт, його словникові тлумачення, мовні контексти. Цей вид аналізу називається концептуальним, тобто аналізом концептів. Об'єктом концептуального аналізу відповідно є змісти, передані окремими словами, словосполученнями, типовими пропозиціями і їхніми реалізаціями у виді конкретних висловлень, а також окремими текстами і навіть цілими творами [8:31]. Іншими словами, об'єкт концептуального аналізу – не значення як вторинна функціональна властивість знака, а знання, інформація про об'єкт, представлена в будь-якому виді: наївна, наукова, досвідчена, оманлива [15:120-123]. З однієї сторони [16:24], концептуальний аналіз спрямований на виявлення концептів у їхній двоякій функції – і як оперативних одиниць свідомості, і як значень мовних знаків, тобто як деяких ідеальних одиниць, об'єктивованих у мовних формах і категоріях. З іншої же [17:3] – на виявлення інформаційних блоків і їхніх реляцій, що формують мовну картину світу.

Виділяють два напрямки концептуального аналізу: логічний і ейдетичний, що існують на даному етапі розвитку когнітивної лінгвістики у взаємозв'язку [17:8].

Ейдетичний аналіз концепту прослідковується в прототиповій семантиці і концентрується на сутнісній природі концепту, тобто на способі його існування в мисленні – ізольовано від інших концептів або у виді утворень з розмитими межами, що зумовлює плинний перехід одного концепту в інший [17:4-5; 18:14; 19:31].

Походження теорії прототипів пов'язують із проведеними в 70-х роках дослідженнями американського психолога Е. Рош, які довели, що категорії формуються і/або мисленнєво представляються за допомогою більш інформаційно виражених стимулів, котрі потім стають прототипами категорії. Ці категорії формуються таким чином: елементи з'єднуються за принципом градації і приналежність до категорії визначається залежно від більшої / меншої центральності / периферійності [20; 21].

За допомогою прототипу людина отримує інформацію з навколишнього середовища, сприймає й оперує її фактами. Прототип є найкращим зразком, прикладом категорії [15:96], має найбільшу кількість загальних для певної категорії характеристик [22] і відбиває категоріально істотні властивості нашого уявлення про об'єкт [9:17].

Центральні члени категорії швидше розпізнаються і запам'ятовуються, частіше використовуються і виступають для представлення всієї категорії, а периферійні – не мають деяких ознак, властивих головним членам. Приналежність елемента до категорії визначається його подібністю до прототипу, внутрішня структура поєднується розмаїтістю характеристик, а межі між категоріями носять невизначений характер чи характер перехідної зони [8:78].

Прототипова структура концепту ДОЗВІЛЯ представлена:

- ядром – щільним утворенням з чіткою центральною ознакою «*Time*» і складовими ознаками «*Spare/ free/ not occupied/ vacant*» (15), «*Spent not working*» (10), «*When a person can*» (7), «*Spent not studying*» (1).

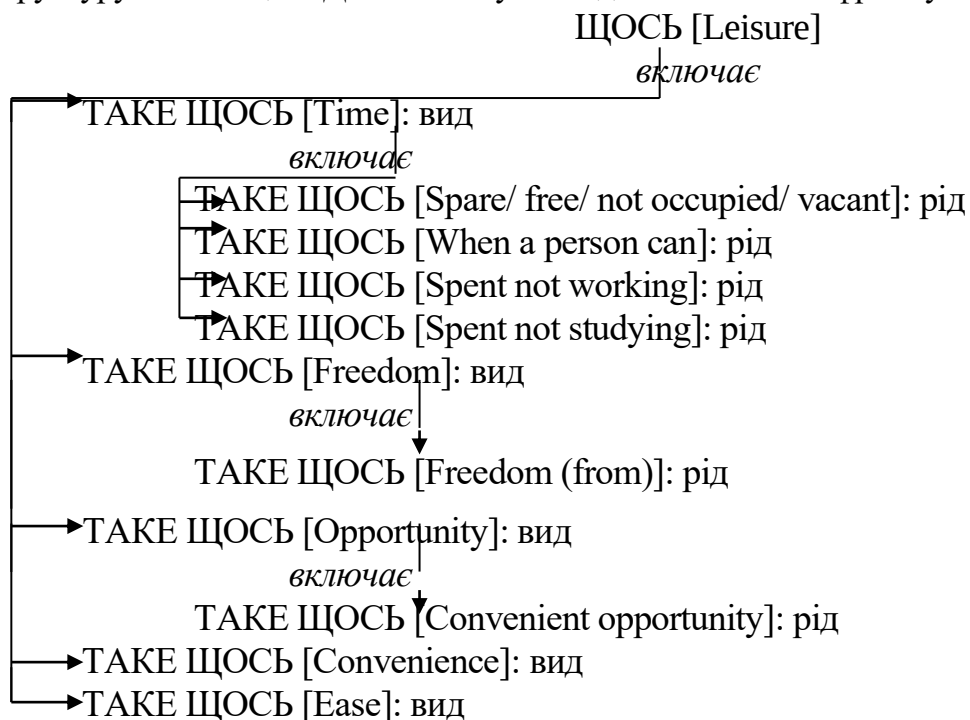
- периферією, позначеної п'ятьма складниками, щільність яких зменшується в міру видалення від ядра. Найбільш репрезентативна ознака – «*Freedom (from)*» (15). Також незначно представлені наступні елементи: «*Convenience*» (3), «*Opportunity*» (3), «*Convenient opportunity*» (1), «*Ease*» (1).

(Складено на основі британського й американського мовного матеріалу [див. 28 – 52]; у дужках приведена кількість словникових референцій).

Отже, кількість словникових референцій ядра практично в два рази перевищує кількість периферійних, отже, прототип зосереджений навколо ядра, його структура щільна й організована, межі ж прототипу розсіянні і представлені вкрай невеликою кількістю елементів.

Логічний аналіз концепту спрямований на «встановлення закономірностей його внутрішньої організації, моделювання взаємозв'язків вхідних у нього елементів. ... Мета – визначення способів «упакування» інформації, представленої в семантиці одиниць мови і мовлення» [17:5]. На сьогодні відомі такі концептуальні структури, що представляють концепт або в його статичності, або в динаміці, як пропозиції, фрейми, мережі, схеми, схемати, плани, сценарії і скріпти. При цьому центральною структурою все-таки залишається фрейм, введений у наукове користування з метою дослідження штучного інтелекту М.Мінським [11:260; 17:5]. Фрейм представляє структуровану різноманітну інформацію, придбану в результаті попереднього досвіду, і уживану для відображення стереотипних ситуацій [11:260; 17:5; 23:54]. У визначеннях фрейму відзначається його узагальнюючий характер як статичної структури для представлення повсякденних знань; наявність у фреймі базисного, чи центрального, елемента (елементів), по відношенню до яких розглядаються інші елементи структури, істотні для даного поняття чи понятійної категорії; здатність фрейму охоплювати інформацію, різну по обсягу, тобто його здатність до розширення; уродженість одних фреймів і засвоєння інших з досвіду чи навчання [23:65; 24:39-40].

С.А.Жаботинська виділяє шість відносно універсальних типів фреймових структур: предметно-центричний, акціональний, партитивний, гіпонімічний, асоціативний і квалітативний фрейми [18:16-23; 25]. На підставі такого членування дійсності можливо структурувати концепт ДОЗВІЛЛЯ у вигляді гіпонімічного фрейму:

Таблиця 3. Структура концепту LEISURE

[Leisure]	
→	[Time]: It seems that Mme Franchot is illiterate. If Mme D'Amico didn't relate it to her she would never even know the names of the old films we watch nightly on Monte Carlo TV. (time available for some particular purpose), [54:55].
→	[Spare/ free/ not occupied/ vacant time]: I had lately returned to London from China and was drinking a dish of tea with Mrs. Tower, [55:181].

→[**Time when a person can**]: Tally gazed forlornly round the rose garden. What once had been a civilized area for after-dinner strolling was now, with its rampant thorns, something that the Prince in Sleeping Beauty might recognize. [Time when a person can indulge in rest, recreation, etc.], [59:289].

→[**Time spent not working**]: Oh we always bury ourselves in the country. You see, father is exhausted after the term's work and we just go to the quietest place we can find, [56:33].

→[**Time spent not studying**]: "you don't go to Sunday school, do you Audrey?" "Only to ballet classes and tap-dancing", chimed in the mother, [58:128].

→[**Freedom**]: "Then she's off to Bali for a week on holiday. She didn't tell you? Oh. Do you want me to get that?" [59:261].

→[**Freedom from**]: No sign of Detective Inspector Frost, he noted grimly. A friendly nod to the army officers whose men, including the usurper of his parking space, would be stoking up on tea and sandwiches in the upstairs canteen. [Freedom from the demands of work or duty], [58:42].

→[**Opportunity**]: However, he knows that the only way for him to get this girl is through me and so he suggests we all go to a disco. [Opportunity to do something specified or implied], [54:59].

→[**Convenient opportunity**]: So they went down to Italy and spent happy months studying Renaissance and Baroque architecture, [55:204].

→[**Convenience**]: Kitty still danced a great deal, she went to Wimbledon and Lord's, to Ascot and Henley, she was thoroughly enjoying herself, [56:27].

→[**Ease**]: I sit in my room reading for most of the evening. At about half past nine I go out for a coffee, [54:50].

У наведеному фреймі сутності поєднуються родо-видовими відносинами, а тип зв'язку можна визначити як відношення включення ознаки, чи екзистенцію видових різниць: ТАКЕ ЩОСЬ: рід *включає* ТАКЕ ЩОСЬ: вид. При цьому зв'язки між елементами гіпонімічного фрейму виявляють не супідрядність предметів, а супідрядність ознак: ознаки роду включаються в ознаки виду [18:21].

Інтерпретація мовних даних на основі семантичного і концептуального аналізу є однією з вимог сучасної когнітивної лінгвістики. Загальним об'єктом при цьому є значення мовного знака, а загальним предметом – мовна і мовленнєва семантика [15:122; 18:12; 24:38]. За словами А.Ченкі [26:70], на ранніх етапах свого розвитку когнітивний напрямок був значною мірою реакцією на незадоволеність підходом до традиційної семантики. Далі, вчені вказують на концептуальний аналіз (глибинних, що стоять за мовними знаками структур мислення [19:25]) як на логічне продовження традиційного семантичного аналізу [див., напр., 15:120; 17:3; 18:12; 19:25].

Незважаючи на спільність об'єкта і предмета семантичного аналізу й аналізу концептуального, в їхній сутності виділяються наступні розходження:

Семантичний аналіз:

- 1) Напрямок від слова до думки;
- 2) Зміст семантичної категорії розглядається як розумова даність;
- 3) Понятійна класифікація з глибокою оглядкою на знак, на втілення понять у визначеній знаковій формі;
- 4) Достатнє виявлення переліку елементів, що входять до складу значення;

Концептуальний аналіз:

- Напрямок від думки до слова [15; 27:9].
Враховується зв'язок розумового змісту з процесами концептуалізації людиною навколишнього середовища [27:9].
Враховується природа речей, структура дійсності, членування свідомості, обумовлене структурою людської діяльності [18:12].
Елементи повинні бути співвіднесені між собою й об'єднані в складі деякого цілого – моделі, що присутня у концепті незримо

5) Більш низький ступінь абстрагування використовуваних в аналізі сутностей;
6) Проводиться на рівні соціальних чи культурних явищ; мова виступає в якості їхньої складової частини;

7) Досліджує сутність значення як інгредієнта мовної структури і спрямований на встановлення зв'язку між значенням і об'єктами зовнішнього світу;

[18:13].

Більш високий ступінь абстрагування використовуваних в аналізі сутностей [18:13].

Носій мови вибудовує свою власну модель, що може збігатися, а може і не збігатися з моделями, створюваними іншими мовцями [9:29].

Зв'язаний із з'ясуванням сутності самого вербалізованого концепту, із установленням способу його організації в мисленні, з розробкою принципів концептуального моделювання значення [27:9].

Розходження семантичного і концептуального аналізу вказують на відповідність лінгвістики актуальним вимогам гуманітарної науки, на постійне доповнення і поглиблення інтрадисциплінарного дослідження. У цілому, концептуальний аналіз значення, будучи продовжувачем ідей семантичного аналізу, являє собою більш перспективний вид дослідження значення слова і відповідає сучасному етапу розвитку лінгвістики – когнітивному. Такий підхід дає можливість виділити низку концептів на матеріалі будь-якої мови та провести їхній концептуальний і семантичний аналіз.

ЛІТЕРАТУРА

- 1.Кубрякова Е.С. Части речи с когнитивной точки зрения. – М.: РАН, 1997. 2.Greimas A.J. Semantica structural. Investigacion metodologica: Biblioteca Romanica Hispanica. – Madrid: Ed. Gredos, S.A., 1971. 3.Энциклопедия «Кругосвет». Семантика // <http://www.krugosvet.ru/articles/85/>. 4.Сусов И.П. Лингвистическая семантика // www.rusword.com.ua/rus/. 5.Кочерган М.П. Загальне мовознавство: Підручник для студентів філологічних спеціальностей вищих закладів освіти. – К.: Академія, 1999. 6.Chomsky N. Knowledge of Language: Its Nature, Origin, and Use. – NY: Praeger Publishers, 1986. 7.Степанова Г.В., Шрамм А.Н. Введение в семасиологию русского языка. Глава вторая. Значение как элемент системы. Компонентный состав значения // <http://greenlamp.narod.ru>. 8.Болдырев Н.Н. Когнитивная семантика: Курс лекций по английской филологии: Учебное пособие. – Тамбов: ТГУ, 2000. 9.Бабушкин А.П. Типы концептов в лексико-фразеологической семантике языка. – Воронеж: Издательство ВГУ, 1996. 10.Левинский А.Э. Функциональная переориентация номинативных единиц современного английского языка. Монография. – Житомир: Редакционно-издательский отдел ЖГПУ, 2001. 11.Звегинцев В.А. Мысли о лингвистике. – М.: Изд-во МГУ, 1996. 12.Кубрякова Е.С., Демьянков В.З., Панкрац Ю.Г., Лузина Л.Г. Краткий словарь когнитивных терминов. – М.: МГУ, 1996. 13.Жаботинская С.А. Когнитивный и номинативный аспекты класса числительных. – М.: ИЯ РАН, 1992. 14.Павиленис Р.И. Проблемы смысла: современный логико-философский анализ языка. – М.: Мысль. – 1983. 15.Селиванова Е.А. Когнитивная ономастиология: Монография. – К.: Фитосоциоцентр, 2000. 16.Кубрякова Е.С. Язык пространства и пространство языка (к постановке проблемы) // РАН, Известия АН, Серия литературы и языка. – 1997. – 56, №3. – С.22-31. 17.Жаботинская С.А. Когнитивная лингвистика: принципы концептуального моделирования // Лінгвістичні студії. – Черкаси: Січ. – 1997. – Вип.2. – С.3-10. 18.Жаботинская С.А. Концептуальный анализ: типы фреймов // Вісник Черкаського університету. Серія “Філологічні науки”. Черкаси: Січ. – 1999. – Вип.4. – С.12-25. 19.Чабан Н.А. Образ современной Украины в вербальном воплощении (на материале публикаций газеты “The New York Times”): Дис. ...канд. филол. наук. – Черкасы, 1997. 20.Conversation with Professor Eleanor Rosch, Department of Psychology, University of California, Berkley, California, October 15, 1999 // www.dialogonleadership.org/indexName.html 21.Galeas G.C. Scalar Categorization, 1998 // <http://wjml.ncl.ac.uk/issue03/crocco.htm>. 22.Болдырев Н.Н. О функциональной категоризации языковых единиц // Категоризация мира: Пространство и время. Материалы научной конференции. – М.: «Диалог-МГУ». – 1997. – С.114-116. 23.Филмор Ч. Фреймы и семантика понимания: Пер. с англ. // Новое в зарубежной лингвистике. – М.: Прогресс. – 1988. – Вып.23. – С.52-92. 24.Нижегородцева-Кириченко Л.А. Лексико-семантическое поле «Интеллектуальная деятельность»: опыт концептуального анализа (на материале существительных современного английского языка): Дис. ...канд. филол. наук. – Киев, 2000. 25.Жаботинская С.А. Ономастиологические модели в свете современных школ когнитивной лингвистики // С любовью к языку. – М. – Воронеж: ИЯ РАН, Воронеж. гос. ун-т, 2002. – С.115-123. 26.Ченки А. Современные когнитивные подходы к семантике: сходства и различия в теориях и целях // Вопр. языкознания. – 1996. – №2. – С.68-78. 27.Потапенко С.И. Лингвокогнитивный аспект языковых категорий (на материале английского языка) // Актуальні проблеми металінгвістики: Науковий збірник. Частина I. – Черкаси: Видавничий відділ ЧДУ. – 2001. – С.8-12.

ДОВІДНИКИ

28. Collins Cobuild English Language Dictionary. – L.: Harper Collins Publishers, 1991. 29. Funk and Wagnalls New Standard Dictionary of the English Language. – Б. м. в.: Б. в., Б. п. 30. Funk and Wagnalls Standard Desk Dictionary. – N.Y.: Thomas Y. Crowell, 1977. 31. Funk and Wagnalls Standard Dictionary of the English Language, Vol.1. – N.Y.: Funk and Wagnalls Company, 1963. 32. Harrap's Pocket English Dictionary. – L.: Harrap, 1984. 33. Longman Dictionary of Business English by J.H. Adams, L.: York Press, 1991. 34. Longman Dictionary of Contemporary English. – L.: Longman Group Ltd., 1995. 35. Longman Lexicon of Contemporary English by Tom McArthur. – L.: Longman Group Ltd., 1981. 36. Merriam-Webster Online Dictionary // www.m-w.com. 37. New Webster's Dictionary. – Weston, Florida: Paradise Press Inc., 2001. 38. Oxford Learner's Pocket Dictionary. – Oxford: Oxford University Press, 1998. 39. The American Heritage Dictionary of the English Language: Fourth Edition, 2000 // www.bartleby.com. 40. The American Heritage School Dictionary. – Boston: Houghton Mifflin, 1977. 41. The Choice English Dictionary. – Bridlington: Peter Haddock Ltd., Б. п. 42. The Compact Edition of the Oxford English Dictionary, Vol.1. – L.: Book Club Associates, Б. п. 43. The Concise Oxford Dictionary of Current English. – Oxford: At the Clarendon Press, 1956. 44. The New American Webster Handy College Dictionary. – N.Y.: New American Library, 1981. 45. The New Horizon Ladder Dictionary of the English Language. – N.Y.: The New American Library, Inc., 1970. 46. The Oxford Dictionary of English Etymology by C.T. Onions. – Oxford: At the Clarendon Press, 1966. 47. The Oxford Guide to the English Language by J.M. Hawkins. – Oxford: Oxford University Press, 1985. 48. The Pan English Dictionary. – L.: Pan Books Ltd., 1980. 49. The Shorter Oxford English Dictionary on Historical Principles by William Little. – Oxford: At the Clarendon Press, 1956. 50. Webster's New World Dictionary of the American Language. – N.Y.: Fawcett Popular Library, 1979. 51. Webster's Revised Unabridged Dictionary, 1913 // www.benneteye.org. 52. WordNet ® 2.0 // www.wordassault.com

ДЖЕРЕЛА ІЛЮСТРАТИВНОГО МАТЕРІАЛУ

53. Английский рассказ XX века. Сборник 1. / Составитель Н.А. Самуэльян. – М.: Менеджер, 1999. 54. Christie A. Hercule Poirot. The Complete Short Stories. – L.: Harper Collins Publishers, 1999. 55. Contemporary British Stories. Современные английские рассказы / Составитель Карен Хьюитт. – М.: Perspective Publications Ltd, 1994. 56. Forster E.M. A Room with a View. Dover Publications, Inc. New York, 1995. 57. Holden W. Simply Divine. L.: Headline, 1999. 58. Lawrence D.H. The Princess and Other Stories. – М.: Цитадель, 2002. 59. Maugham W.S. The Painted Veil. – М.: Международные отношения, 1981. 60. The Book of Short Stories. (Texts for discussion and interpretation from different English-speaking countries) / Edited by Philip N. Hewitt. – Brighton: House of English, 1998. 61. Wingfield R.D. Frost at Christmas. – L.: Corgi Books, 1992.

ДЕНИСЕНКО Н.В.

Київський національний університет імені Тараса Шевченка

ПРОБЛЕМА ПЕРЕДАЧІ РИТОРИЧНОГО ЗАПИТАННЯ ЯК ЕМФАТИЧНОГО ЗАСОБУ В АНГЛО-УКРАЇНСЬКИХ ПЕРЕКЛАДАХ

Як відомо, риторичне запитання – це питальне за формою речення, що не потребує відповіді, оскільки є за змістом стверджувальною категоричною емфатичною пропозицією. Риторичне запитання є важливим синонімічним ресурсом мови, що може замінювати у перекладі розповідальне речення і тому перекладачі повинні володіти цими синонімами у повному обсязі.

Предметом нашого дослідження є риторичні запитання. **Об'єкт** – приклади риторичних запитань з художньої літератури та їхній переклад українською. На жаль, проблемою перекладу риторичних запитань саме як емфатичного засобу перекладознавці ще не займалися, з цього випливає **новизна** та **актуальність** нашого дослідження. **Метою** є дослідити засоби передачі емфатичних риторичних запитань в англо-українських перекладах.

Риторичне запитання є емфатичним засобом, оскільки в ньому комунікативно виділяються певні члени речення (підмет, присудок, додаток та обставина. Пропозиційно, за змістом воно є, як правило, категоричним твердженням або категоричним констативом. Можна обгрунтовано припустити, що риторичне запитання є мовною універсалією, тобто вони присутні у всіх мовах світу. А з цього випливає, що риторичні запитання вихідною мовою можуть перекладатися риторичними запитаннями цільової мови.

Більшість риторичних речень без експліцитного заперечення мають негативну семантику, і, навпаки, риторичні речення із запереченням мають позитивну семантику. Тому

перші можуть перекладатися заперечними твердженнями, а другі – незаперечними твердженнями, наприклад:

What more could he want? (Clarke A. Fountains of Paradise, 8) – Він більше нічого не міг бажати (або: Що ще він міг бажати?)

Who knows how big they were? (Clarke A. 2001: A Space Odyssey, 36) – Ніхто не знає, якими великими вони були. (або: Хто знає, ніскільки великими вони були?)

How else you get'em working for you? (Gibson W. Jonny Mnemonic, p.6) – Ніяк інакше їх не можна примусити працювати на тебе. (або: Як інакше ти примусиш їх працювати на тебе?)

What chance did one man with no weapon have against four? (Goodkind T. The Wizard's First Rule, p. 5) – Одна людина без зброї не мала жодних шансів проти чотирьох. (або: Які шанси мала одна людина без зброї проти чотирьох?)

What could I say? (Hamilton L. Guilty Pleasures, 3) – Я нічого не міг сказати. (або: Що я міг сказати?)

What else could he do? (Hamilton L. Guilty Pleasures, 3) – Він більше нічого не міг зробити. (або: Що ще він міг зробити?)

What could I say? In a way he was right. (Hamilton L. Guilty Pleasures, 7) – Я більше нічого не міг сказати. Певною мірою він мав рацію. (або: Що я міг сказати? Певною мірою він мав рацію.)

What else could I do? (Hamilton L. Guilty Pleasures, 67) – Я більше нічого не міг зробити. (або: Що ще я міг зробити?)

What could I say? He was right. (Hamilton L. Guilty Pleasures, 89) – Що я міг сказати. Він мав рацію. (або: Я нічого не міг сказати. Він мав рацію.)

What could I say to that? (Hamilton L. Guilty Pleasures, 100) – Що я міг сказати на це? (або: На це я не міг сказати нічого.)

I shrugged. What could I say? (Hamilton L. Guilty Pleasures, 50) – Я знизав плечима. Що я міг сказати? (або: Я знизав плечима. Тому що нічого не міг сказати.)

What could I do? (Hamilton L. Guilty Pleasures, 50) – Що я міг вдіяти? (або: Я не міг вдіяти нічого.)

Найпоширенішими конструкціями англійських риторичних речень є спеціальні питання, що починаються такими питальними словами і словосполученнями, як “What (else)”, “Who (else)”, “What + noun”, “How”, та загальні запитання (як правило, із запереченням):

“But what's the point?” Josef asked. (Chalker J. Ninety Trillion Fausts, 111) – “Та який у цьому сенс?”, заперечив Джозеф. (тут і далі переклад наш – Н.Д.)

But – what can I do? (Chalker J. Ninety Trillion Fausts, 50) – Але... що я можу зробити?

What else could I say? (Hamilton L. Guilty Pleasures, 69) – Що ще я міг сказати?

But how will I know you? (Chalker J. A Jungle of Stars, 8) – Але як я можу це знати?

Is there any artist in the world who could do better? (Clarke A. Fountains of Paradise, 17) – Чи є ще у світі митець, який би зробив краще?

What use, he asked himself, was the engineer to the world? (Clarke A. Breaking Strain. NY, 1946, 9) – “А чи потрібен інженер світу?”, спитав він себе.

Риторичні запитання досліджувалися переважно у мовознавчому, а не перекладознавчому плані. Тому видіється доцільним розглянути прийоми їх перекладу на матеріалі англо-українських перекладів.

Риторичні запитання перекладаються, як правило, двома основними способами – відповідним риторичним запитанням (1) та констативом із запереченням пресупозиції риторичного запитання (2):

(1) *Are we running a charity?* (Koval I. *Pagan Saints. The Marinated Aristocrat*. (Kyiv: Fact, 2005. – P. 110) – *Ми що, годуємо божків?* (Коваль І. *Лев і левиця. Маринований аристократ*. – Київ: Факт, 2005. – С. 111) (Риторичне запитання)

Як можна бачити, в українській мові є особлива модель риторичного речення, що починається особовим займенником (“ми, ти, вони” тощо), за яким йде сполучник “що”. Можна також запропонувати більш поширений варіант перекладу із застосуванням простішої структури риторичного речення: *А хіба ми займаємося доброчинністю?*

What could be more important than that? (Koval I. *Pagan Saints. The Marinated Aristocrat*. (Kyiv: Fact, 2005. – 28) – *Що може бути важливіше за це?* (Коваль І. *Лев і левиця. Маринований аристократ*. – Київ: Факт, 2005. – С. 29)

Найчастіше в українському перекладі вживається риторичне запитання, що починається з “хіба” тоді, коли англійське риторичне запитання має форму загального запитання, наприклад:

"But . . . but isn't Texas a frightfully queer place?" (Gibson and Sterling. *The Difference engine*, p.16) – *Але...але хіба Техас не є жахливо дивним місцем?*

But if I weren't a wicked wizard, would I be here with you now? (Gibson and Sterling. *The Difference engine*, p.6) – *Але якби я не був злим чаклуном, то хіба б я був зараз тут із вами?*

Isn't it fabulous? (Hamilton L. *Guilty Pleasures*, 32) – *Хіба це не чудово?*

Звичайно, українськими риторичними запитаннями з початковим “хто” перекладаються англійські риторичні запитання, що починаються з *who*:

Who cares what will happen next? (Koval I. *Pagan Saints. The Marinated Aristocrat*. (Kyiv: Fact, 2005. – 24) – *Кого обходить, що з нею станеться?* (Коваль І. *Лев і левиця. Маринований аристократ*. – Київ: Факт, 2005. – С. 25)

Who would ever believe it could really exist? (Chalker J. *Ninety Trillion Fausts*, 135) – *Хто б повірив, що це може насправді існувати?*

Who's to know? (Gibson and Sterling. *The Difference engine*, p. 71) – *Хто це може знати?*

Who really can say with certainty? (Lustbuder E. *Angel's Eyes*, p. 36) – *Та хто може сказати із впевненістю?*

But who will doubt her in these circumstances? (Gibson and Sterling. *The Difference engine*, p. 95) – *Але хто буде сумніватися у ній за цих обставин?*

Іноді такі речення можуть перекладатися українським риторичним реченням, що починається з “хіба”:

Who knows anything about Texas? (Gibson and Sterling. *The Difference engine*, p. 91) – *Хіба хтось щось знає про Техас.*

After all, down in the bowels of the earth who could overhear their conversation? (Lustbuder E. *Angel's Eyes*, p. 11) – *Та хіба глибоко у надрах землі хтось міг підслухати їхню розмову?*

Isn't that cute? (Gibson W. *Burning Chrome*, 1986, p. 49) – *Хіба воно не гарне?*

(2) *"What do I care?" the first Japanese said harshly.* (Lustbuder E. *Angel's Eyes*, p. 14) – *“А мене це не обходить”, різко відповів перший японець.*

При такому перекладі у твердження вводиться заперечення і риторичне запитання перетворюється у заперечувальне речення.

How dare you? (Gibson and Sterling. *The Difference engine*, p.44) – *Не смій так говорити!*

Англійські риторичні речення моделі *What has this to do with me?* мають сталий відповідник “*При чому тут я?*”, наприклад:

"What has this to do with me?" she asked him. (Chalker J. *Ninety Trillion Fausts*, 35) – *“А при чому тут я?” сказала вона йому.*

So what has this to do with you? (Chalker J. *A Jungle of Stars*, 8) – *То при чому тут ти?*

Іноді англійське риторичне запитання у формі загального запитання передається в українському перекладі окличним реченням, наприклад:

Isn't he enterprising? (Koval I. *Pagan Saints. The Marinated Aristocrat*. (Kyiv: Fact, 2005. – P. 114) – *Який ініціативний!* (Коваль І. *Лев і левиця. Маринований аристократ*. – Київ: Факт, 2005. – С. 111) (Риторичне запитання)

Значна кількість англійських риторичних запитань може перекладатися будь-яким із двох зазначених вище способів:

What did it matter? she thought. (Lustbuder E. *Angel's Eyes*, p. 24) – “А хіба це має значення?”, подумала вона. (або: “Це не має ніякого значення”, подумала вона.

Слід доречно зазначити, що риторичні запитання в українському перекладі можуть вживатися й тоді, коли в англійському оригіналі вони відсутні, наприклад:

That's something that can never be forgotten. – *Хіба ж можна таке забути?* Як можна бачити, такий прийом перекладу застосовується тоді, коли в англійському реченні вжито емфатичну конструкцію *That's ... that...*

При перекладі риторичних речень слід мати на увазі їх емфатичні характеристики для того, щоб їх адекватно передати. Для передачі емфатичності англійського риторичного запитання в українському перекладі у тих випадках, коли його відповідником виступає українське твердження, додаються емфатичні слова на зразок “зовсім” тощо, наприклад:

What's all this to do with me? (Chalker J. *A Jungle of Stars*, 26) – *Все це зовсім_не стосується мене.*

What business was it of his anyway? (Goodkind T. *The Wizard's First Rule*, p. 5) – *Це була зовсім_не його справа.*

Для передачі емфатичності англійського риторичного запитання в українському перекладі можуть вживатися підсилювальні частки (“ж” тощо), наприклад:

Everyone around me was in danger, but what could I do? (Hamilton L. *Guilty Pleasures*, 62) – *Усі навколо мене були у небезпеці, то що ж я міг зробити?*

But what had it to do with him? (Clarke A. *2001: A Space Odyssey*, 82) – *Але ж який стосунок має це до мене?*

Багато англійських риторичних запитань у формі спеціального запитання містять модальні дієслова (переважно can), що передаються в українському перекладі відповідними модальними дієсловами:

I did know that, but what could I do? (Hamilton L. *Guilty Pleasures*, 62) – *Авжеж я знав про це, та що міг вдіяти?*

How could I think to call myself an equal? (Hamilton L. *Guilty Pleasures*, 32) – *Як я міг навіть подумати і назвати себе рівним?*

Where could I go? (Hamilton L. *Guilty Pleasures*, 124) – *Куди я міг ніти?*

How can I trust you? (Hamilton L. *Guilty Pleasures*, 127) – *Як я можу довіряти тобі?*

What could I do? I went. (Hamilton L. *Guilty Pleasures*, 106) – *Що я міг* But could I say it out loud? (Hamilton L. *Guilty Pleasures*, 113) – *Але як я міг сказати це вголос?*

Who would want to live in something like that? (Gibson W. *Burning Chrome*, 1986, p. 32) – *Хто б хотів жити у чомусь подібному до цього?*

How would I know that? (Hamilton L. *Guilty Pleasures*, 43) – *Як я міг це знати?*

How should I know? (Goodkind T. *Stone of Tears*, p. 3) – *Звідки мені знати?*

Слід зазначити, що в українському перекладі модальні дієслова можуть вживатися й тоді, коли в англійському оригіналі вони відсутні, наприклад:

How did I know that? (Hamilton L. *Guilty Pleasures*, 59) – *Як я міг це знати?*

Таким чином, англійські риторичні запитання мають в українській мові такі синонімічні відповідники, як риторичні запитання та категоричні твердження. Можна зробити висновок, що у більшості випадків англійські риторичні запитання доцільно

перекладати українськими риторичними запитаннями, якщо це можливо. Такий переклад можна вважати адекватним. В інших випадках у перекладі застосовують категоричне твердження. У цьому разі для передачі емпатичності англійського риторичного запитання у переклад слід вводити емпатичні елементи – слова, словосполучення тощо. Поки що залишаються невстановленим, за яких контекстуальних умов англійське риторичне запитання може перекладатися українським категоричним твердженням.

Перспективним у плані вивчення способів і прийомів перекладу англійських риторичних запитань видається виявлення інших прийомів перекладу англійських риторичних питань українською мовою та визначення стилістичних відмінностей тверджень і синонімічних їм риторичних запитань з тим, щоб стилістичні характеристики останніх були адекватно передані у перекладі.

ЛІТЕРАТУРА

1.Англо-український словник: у 2-х т. / Склали М. І. Балла. – К.: Освіта, 1996.- Т.1-752с.; Т.2 - 712с. 2.Блумфілд Л. Язык. М.: «Прогресс», 1968г. 3.Большой англо-русский словарь: В 2-х т./ под общ. Рук. И. Р. Гальперина и Э. М. Медниковой. – 4-е изд., испр., с Дополнением. – М.: Рус.язык, 1987-1988.

ДОВГАНЧИНА Р.Г.

Київський національний університет імені Тараса Шевченка

ЯВИЩЕ ПІДТЕКСТУ ЯК ПЕРЕКЛАДОЗНАВЧА ПРОБЛЕМА

Відтворення підтексту правомірно вважається однією з найбільш гострих проблем теорії і практики художнього перекладу, а пошуки повноцінних стилістичних відповідників засобам вираження підтексту – одним з **актуальних** завдань перекладачів художньої прози. **Метою статті** є дослідити, що таке підтекст і в чому полягає проблема відтворення підтексту в перекладі.

Художній текст окрім конкретної інформації несе ще й таку, яка сприймається на рівні підтексту. Поняття підтексту сформувалося на межі XIX та XX століть. Необхідність даного терміну вперше виникла для тлумачення новаторської поезії п'єс А.П.Чехова і адекватності представлення їх на сцені. Тому не дивно, що одними з перших даних термін стали вживати такі великі новатори театру XX століття, як К.С.Станіславський і Є.Б.Вахтангов. Вахтангов, наприклад, так пояснював акторам значення цього слова: “Якщо хтось запитує у вас, котра година, він це питання може ставити при різних обставинах з різними інтонаціями. Той, який запитує, можливо, не хоче знати, котра година, але він хоче, наприклад, дати вам зрозуміти, що ви занадто засиділися і що вже пізно. Або, навпаки, ви чекаєте лікаря і вам дорога кожна хвилина... необхідно шукати підтекст кожної фрази ” [1:140]. З наведеного пояснення видно, що Вахтангов називає підтекстом як імпліцитну інформацію, що не витікає безпосередньо з тексту висловлювання, так і ситуацію, в якій виникає феномен “багатовимірного” значення фрази. Таке синкретичне, недиференційоване уявлення про сутність явища є природним і типовим для практичного знання, проте не відповідає критеріям знання наукового.

Отже, з часом перед вченими, які зробили текст об'єктом свого дослідження, встала проблема наукового визначення сутності підтексту.

Одна з перших спроб створити лінгвістичну концепцію підтексту належить Т.І.Сільман. В статті “Підтекст як лінгвістичне явище” вона зазначає, що підтекст – “це складне явище, що являє собою єдність різних рівнів мови, лексичного і синтаксичного, входячи при цьому в план загально-композиційних зв'язків літературного твору” [2:89]. В концепціях, які намагаються тлумачити підтекст, для визначення цього явища характерно використання таких термінів як “значення”, “зміст”, “інформація”, а також таких

характеристик “глибинний”, “прихований”, “невизначений”, “неясний”: “Підтекст – прихований зміст висловлення, що витікає із співвідношення значення слова з контекстом і особливо – мовленнєвою ситуацією” [3:830]; “Підтекст – це... той істинний (авторський, глибинний) зміст висловлювання (тексту), який повністю не виражається в “тканині” тексту, але який наявний в ньому, який можна розкрити і зрозуміти при зверненні до конкретного аналізу і до всієї ситуації спілкування, структури спілкування” [4:63]; “Підтекст, або імпліцитний зміст висловлювання – зміст, який прямо не втілено в узуальних лексичних і граматичних значеннях мовних одиниць, що складають висловлювання, але одержується чи може бути одержаним при його сприйнятті” [5:40]. У всіх наведених визначеннях підтекст визначається як імпліцитна інформація. Тим чи іншим чином дані визначення трактують підтекст як той аспект семантичної структури тексту, який призначається для інтелектуального сприйняття, яке за В.А.Звегінцевим, “набуває специфічної двошаровості, коли до неопосередкованої структури тексту, що сприймається, додається й інша, прихована, інформація, яка впливає з моделі даного об’єкта” [6:298]. Дещо по-іншому трактується підтекст в концепції І.Р.Гальперіна, яка стала однією із найбільш популярних концепцій тексту в пострадянській лінгвістиці. Дослідник починає з досить традиційного визначення підтексту як додаткової інформації, “яка виникає завдяки здібності читача бачити текст як поєднання лінійної і супралаїнійної інформації”, і розглядає підтекст як таку організацію змістовно-фактуальної одиниці, “яка збуджує думку, органічно не пов’язану з пресупозицією чи імплікацією” [7:47]. Пізніше проблема підтексту розроблялася в працях В.Г.Адмоні, Р.А.Унайбаєвої, В.А.Кухаренко, І.С.Шпіньова. Серед зарубіжних вчених цією проблемою займалися Хоанг Фе, Поль Рікер. Втім, серед лінгвістів і досі немає єдності думок ні про статус, ні про типологію підтексту, і саме його визначення не отримало однозначної інтерпретації. Питання про місце і роль підтексту в системі цілого тексту і про лінгвістичну класифікацію його видів залишається відкритим. Очевидно, що при відносній невизначеності цього явища в лінгвістиці, розгляд підтексту з точки зору перекладознавства ускладнюється.

Одне з найбільш проблемних завдань для перекладача – це виявлення засобів створення підтексту. В роботах, які присвячені опису підтексту, називаються різноманітні засоби його вираження. Серед них – *багатозначні слова (точніше, їхнє контекстуальне, що виходить за рамки узуса, значення), дейктичні слова, частки, демінутивні морфеми, вигуки, різні види повторів, парцеляція, порушення логічної послідовності, паузи тощо*. Загальним для цієї сукупності засобів є те, що всі вони можуть розглядатися як додаткові, необов’язкові елементи тексту, які лише надбудовуються над “комунікативним мінімумом” тексту, тобто над засобами, що забезпечують передачу основної, експліцитної інформації. Наявність в тексті імпліцитної інформації вимагає додаткової маркованості і не може бути позначено за допомогою засобів які входять до “комунікативного мінімуму”. Але не можна сказати, що існують певні засоби, які регулярно використовуються в якості знаків, що виражають експліцитну інформацію, і засоби, основна функція яких – вираження імпліцитної інформації. Фактично всі засоби вираження експліцитної інформації можуть бути використані для вираження підтекстової інформації, хоча для цього вони повинні бути додатково марковані. Власне кажучи, наведений вище список засобів вираження підтексту може бути розподілений на дві частини.

До першої частини відносяться власне мовні засоби, що здатні виражати обидва види інформації: це демінутивні морфеми, багатозначні слова, дейктичні слова, частки, повтор, як засіб створення зв’язності тексту. Але цей список не завершений – фактично будь-який мовний засіб може бути включеним до цього списку.

До другої частини можна віднести прийоми їхнього використання, що є засобами додаткового маркування, “переключення” їхньої функції вираження основної інформації на

функцію вираження додаткової інформації. Засоби додаткового маркування умовно можна поділити на дві групи.

Перша група таких засобів – порушення стандартного функціонування мовних засобів. До цієї групи відносяться *парцеляція, еліпсис, замовчування, порушення синтаксичного або логічного порядку положення компонентів висловлювання*. Це – порушення, що призводять до порушення певних текстових структур; відповідно вони характерні для маркованих синтаксичних (в широкому значенні слова) засобів вираження. До цієї групи можна віднести і такі прийоми як використання окремих одиниць тексту в нестандартних позиціях – більш типово для лексичних (порушення сполучуваності слів) і морфологічних (стилістичне, не правдоподібне використання означених артиклів і т.д.) засобів. Яскравим прикладом можуть слугувати оповідання Ернеста Хемінгуея. Так в оповіданні “Кішка на дощі” вже в першому абзаці вражає чисельність вживання означеного артикля “*the*”, який набуває стилістичного забарвлення і створює цілу низку чітких асоціацій. У цьому порівняно невеликому абзаці означений артикль зустрічається 31 раз. На жаль, відсутність такої граматичної категорії, як артикль у слов’янських мовах, спричиняє чималі труднощі при перекладі з англійської, а надто коли він використовується з стилістичною метою. Попри те, що в практиці перекладу існують певні прийоми функціональної заміни артикля, скажімо, відповідним займенником, неможливо передбачити усі відтінки, що приховуються за артиклями. Отже, щоразу перекладач повинен надзвичайно чутливо осягнути всі складні нюанси змісту і знаходити потрібні еквіваленти.

Втім і весь текст може виступати як одиниця, неадекватна мовній ситуації, а це означає, в деякому розумінні, як одиниця, яку вжито в нестандартній позиції.

Друга група засобів додаткового маркування тексту – використання їх хоча і без видимих порушень узуальних норм, але з комунікативною надлишковістю. Іншими словами, якщо засіб вжито вірно, з точки зору “комунікативного мінімуму” воно повинно бути використано певну кількість разів. Збільшення цього числа створює маркованість. До цієї групи засобів відносяться різноманітні групи повторів; неадекватно великі паузи також можуть розглядатися як прояв комунікативної надлишковості (в такому випадку вони трактуються як повтор паузи). Так, наприклад, у вищезгаданому оповіданні Хемінгуея неодноразово повторюється заголовне слово “*rain*” – “*дощ*”, яке пронизує своїм холодом все оповідання. В результаті такого повтору дощ починає асоціюватися із значеннями: “*незатишно, небезпечно, неприємно, недобре*” і набуває сили символу. Слова, які неодноразово повторюються в тексті, несуть додаткову інформацію, оскільки ми поєднуємо їх із попередніми, що значно збільшує семантичний об’єм слова.

Даний опис засобів вираження підтексту не може бути повністю вичерпним. Проте, він є досить зручним варіантом впорядкованості тієї накопиченої інформації про маркери підтексту, яка міститься в лінгвістичних, літературознавчих і театрознавчих дослідженнях.

Отже, засобами вираження імпліцитної інформації є не стільки мовні засоби, що виражають експліцитну інформацію, скільки додаткові способи маркування цих засобів, що “переключають” їх з основної на додаткові функції. Основні типи цих маркерів другорядного функціонування – порушення стандартного функціонування мовних одиниць і надмірне використання цих одиниць. Перекладач повинен володіти високим рівнем лінгвістичних знань, для того щоб виявити ці маркери підтексту.

Окрім розглянутих маркерів підтексту, підтекст може бути виявлено і на композиційному рівні тексту. Засобом створення підтексту на композиційному рівні може бути навіть назва твору. Одне з оповідань Хемінгуея несе досить неоднозначну назву “*The Battler*”, що відтворюється в українському перекладі “*Боець*”. На перший погляд назва асоціюється вже з війною і налаштовує читача на перехід до опису воєнних подій. Насправді виявляється, що боець – це колишній боксер-чемпіон, якому дісталось багато ударів не

тільки від суперників під час боксерських боїв, а й від життєвої долі. Російський переклад унікає багатозначності у перекладі назви оповідання, переклад словом “Чемпион” не тільки більш далекий від оригінальної неоднозначної назви, а ще й досить суперечливий. Якщо б автор хотів зобразити Еда Френсісі як чемпіона чи хоча б боксера, то можливо теж би назвав просто “The Champion” або “The Boxer”. Справа в тому, що в даному випадку саме назва несе підтекстну інформацію. Ед – боксер і здобув багато перемог на рингу, він справді був чемпіоном, але він не зміг стати чемпіоном в своєму особистому житті, не зміг протистояти життєвим негараздам. Як боксер він міг перемогти найсильнішого чоловіка, але не зміг знести самотності в житті. Він не зміг пережити розриву з жінкою, яку кохав, і коли дружини пішла від нього, він зламався: почав бити людей, потрапив до в’язниці і врешті взагалі збожеволів. Тепер він не може обходитися без допомоги негра, який став його другом у в’язниці і постійно слідує за ним. Отже, це оповідання розповідає не тільки про “битву” боксера на рингу, а й про “битву” з життєвими негараздами, яку Ед не зміг виграти. Саме тому ми не можемо назвати його чемпіоном. Композиційне розгортання підтексту організується від заголовка через кульмінацію до кінцівки оповідання.

Отже, окрім вичерпних знань з лінгвістики, перекладач повинен ставитися з винятковою увагою до самої композиції художнього тексту. Адже, як зазначає В.А.Кухаренко: “Підтекст – це явище макроконтекстуальне, що вимагає для своєї повної реалізації цілого тексту. Підтекст, що реалізується матеріальними одиницями одного відрізка тексту, розшифровується тільки в зв’язку та при зіставленні з іншим відрізком. При цьому імпліцитне значення мовної одиниці не співпадає з її експліцитним значенням, але відрізняється самостійним смислом, автономним від того, що реалізується лінійно” [8:193]. Так, наприклад, зовнішній план змісту оповідання Хемінгуея “Велика Двосерда річка” – це підготовка героя до ловлі форелі, а внутрішній, створюваний підтекстом, план – гіркота, розчарування, самотність людини.

Звичайно, що повнота відтворення підтексту повністю залежить від перекладача, його обізнаності, знань і творчості. Перекладач є завершальною ланкою в тріаді “відправник – текст – одержувач”. Зазвичай одержувач інформації – це читач, але перекладач не може бути простим читачем, він зобов’язаний бути “ідеальним” читачем: “*зазвичай кажуть, що читач або глядач своєю фантазією доповнює художній образ... Але художник ніколи не дає нам можливості довільного доповнення нашої фантазії*” [9:67]. Отже, перекладач буде керуватися не стільки власним сприйняттям твору, а намагатися вірно декодувати текст, створений автором. Підтекст “закодований” автором в літературному творі різними способами і не є доступним з самого початку. Повноцінне розуміння неможливе, якщо перекладач не володіє в певній мірі прийомами “декодування”: він повинен розуміти особливості мови мистецтва, способи художнього відображення дійсності.

В художній літературі ХХ століття підтекст – це явище, яке навмисне створюється автором, і може в результаті стати характерною рисою творчої манери письменника. Щоб переконатися в інтенційності цього явища, необхідно вивчити деякі особливості письменницької творчості. Письменницький світогляд, життєвий досвід, специфіка особистості – основа формування його “письменницької спрямованості, того, що робить письменника письменником, відрізняє його від інших людей...” [10:65].

Отже, можна зробити висновок, що підтекст запрограмований в задумі письменника, а художній твір не можна відірвати від особистості його творця, “авторське ставлення до персонажу, навіть якщо воно не виражено експліцитно, завжди присутнє в творі і входить обов’язковим компонентом в складний і багатозначний образ автора” [8:50]. В.В.Виноградов ввів поняття образу автора ще в 20-ті роки, а пізніше визначив його як “цементуючу силу, яка зв’язує всі стилістичні засоби в цільну словесно-художню систему” [11: 92].

Образ автора забезпечує цілісність художньому текстові, виражаючи письменницьке світосприйняття. В прозі ХХ століття образ автора іде в підтекст, особливо в творах таких авторів як Хемінгуей, Фолкнер, Колдуелл, О'Коннор, Спарк, Менсфілд, Джойс. В літературознавчих роботах підтекст розглядається як суттєва риса творчого методу цих письменників. Звідси можна зробити висновок про те, що в певних письменників підтекст запланований і представляє одну із граней творчої манери: "...розважання наших почуттів не є кінцевою ціллю художнього задуму. Головне в музиці – це те, що не можна почути, в пластичному мистецтві – те, що не можна побачити, досягнути" [9:109]. Підтекст в роботах цих художників слова запрограмований автором, розосереджений по всьому твору, а тому добувається тільки після того, як прочитано весь текст і складено сутність останнього. Образ автора проявляється на всіх етапах творчості – від задуму теми і ідеї твору – через рух сюжету і розстановку характерів до конкретного первинного образу – слова. Тому підтекст, що розкриває суть образу автора, його концепцію, може бути виявленим на всіх рівнях тексту. Не володіючи повною підтекстною інформацією, читачу важко зрозуміти навіть прості на перший погляд оповідання Хемінгуея. Перекладач повинен враховувати багато факторів, які не містяться в тексті: це і епоха, яку описує автор і психологія "втраченого покоління". Хемінгуей ненавидів війну, а оскільки пережив і Першу і Другу світові війни, то не міг залишитися байдужим до тих важких наслідків післявоєнного періоду. "Lost generation" – "втрачене покоління" – цей термін дає пояснення багатьом вчинкам його героїв.

Перекладач повинен розглядати будь-який художній твір як результат певних актів вибору письменника на рівні попереднього задуму тексту, на рівні сюжету, загальної композиції, словникового стилю. Ці акти вибору автора створюють ієрархічну систему, в якій кожний акт вибору (вибір слова, конструкції, сюжетного руху, деталі, способу викладу) обумовлений світоглядом автора, його особистістю. Вибір автора завжди важливий, адже зміст художнього тексту заключається не тільки в денотативному, але й в конотативному аспекті, який запрограмовано автором: "Ритм, мелодика, словник, композиція не живуть незалежним життям, вони пов'язані подібно до шахових фігур: так само як не можна піти пішаком без того, щоб не змінити положення всіх інших фігур на дошці, так само не можна "поправити" в творі літератури тільки ритміку, тільки словник, не впливаючи при цьому на інші складові стилю. Закреслюючи слова, я змінюю побудову фрази, її музику, її ходу, її ставлення до оточуючого середовища" [12:344-345]. Художній текст побудовано так, що і окремий елемент, і весь текст в цілому включені в різноманітні системи відношень, отримуючи в результаті більше, ніж одне значення.

Для вірного відтворення підтексту перекладач повинен володіти вищим рівнем розуміння художнього тексту. "Вищий рівень розуміння характеризується розумінням не тільки того, що і як сказано мовцем, але перш за все виявленням основного змісту висловлювання, його головної, ведучої думки, не залежно від того, сформульована вона мовцем чи дана к підтексті. Проникнення в підтекст висловлювання, розуміння того, навіщо, для чого це мовиться, і визначає найвищий рівень розуміння" [13:89]. Все це вимагає від перекладача глибокої підготовки, культури читання, володіння інвентарем перекладацьких стратегій.

Підсумовуючи сказане вище, можна зробити **висновок**, що підтекст – це лінгвістичне явище, елемент текстової структури, що створює додатковий зміст, свою змістову лінію в макроконтексті цілого твору на основі дистанційно і контактено розміщених одиниць, як мовного, так і композиційно-архітектонічного рівнів, який передає суб'єктивно-оцінну емоційну інформацію разом з предметно-логічною. Комплексний, макроконтекстуальний характер підтексту робить його відтворення в перекладі особливо складним завданням і, як правило, завершується частковою чи повною зовнішньою експлікацією імпліцитно виражених значень.

ЛІТЕРАТУРА

1. Беседы о Вахтангове. – Л.: ВТО. – 1940. 2. Сильман Т.М. Подтекст – это глубина текста // Вопросы литературы. – 1969. – № 1. – С.168. 3. Краткая литературная энциклопедия / Гл. ред. А.А.Сурков/. – М.: Сов. энциклопедия, 1967. – Т.5. – С.244. 4. Кожина М.Н. Соотношение стилистики и лингвистики текста. // Филологические науки. – 1979. – №5. – С.63-68. 5. Долинин К.А. ИмPLICITное содержание высказывания. // Вопросы языкознания. – 1983. – № 4 – С.97-102. 6. Звезинцев В.А. Предложение и его соотношение к языку и речи. – М.: Изд. МГУ. – 1976. 7. Гальперин И.П. Текст как объект лингвистического исследования. – М.: АН СССР, Ин-т языкознания, “Наука”, 1981. 8. Кухаренко В.А. Интерпретация текста. – Вінниця: “НОВА КНИГА,” 2004. 9. Выготский Л.С. Психология искусства. – М.: “Искусство”, 1968. 10. Никифорова О.И. Исследования по психологии художественного творчества. – М.: Изд. МГУ, 1972. 11. Виноградов В.В. Стилистика. Теория поэтической речи. Поэтика. – М.: АН СССР, 1963. 12. Федин К.А. Писатель. Искусство. Время. – М.: “Советский писатель”, 1957. 13. Зимняя И.А. Понимание как результат рецептивных видов речевой деятельности. // Сб. науч. трудов МПНИИЯ им.М.Гореза. – 1978. – Вып. 130 – С.3-12.

ЄВТУШОК Т.О.

Київський національний лінгвістичний університет

ОБРАЗ ЛЮДИНИ В ПОСТМОДЕРНОМУ ХУДОЖНЬОМУ ДИСКУРСІ В КОНТЕКСТІ ЯВИЩ ДІАЛОГІЗМУ ТА ПОЛІФОНІЇ (НА МАТЕРІАЛІ НЕОМІФОЛОГІЧНОЇ ПРОЗИ М.ТУРНЬЄ)

Як доводять дослідження останніх десятиліть, лінгвістичні пошуки усіх напрямків виявили яскраво виражену тенденцію до антропоцентризму, ставлячи людину точкою відліку своїх численних теорій. Визначальним у новому баченні є сприйняття людини як найвищої цінності і свободи як способу її існування. Мова виступає в даному контексті винятковим атрибутом людини, яка в епоху постмодернізму стала центральною фігурою в тій картині світу, яку вона змальовує. А звернення до постаті людини та її образу у художньому творі імплікує її вивчення як текстуального чи вербального суб'єкта, наділеного яскравим характером, окресленого з точки зору його взаємин із довкіллям, зв'язками з національним, соціальним, історичним контекстом.

Образ людини як носія конструктивної ролі у творі, автономного та уособленого в уяві, який уведений в дію або лише епізодично зазначений, традиційно позначається терміном персонаж. Тому **предметом** нашого дослідження є окремі мовні засоби та прийоми характеристики персонажів у посмодерному художньому дискурсі. Тексти художніх творів ХХ століття являють собою динамічні різномовні та поліфонічні утворення, що зумовлює їх концептуальне багатство, і представляють сплетіння попереднього концептуального досвіду завдяки інтертекстуальним відносинам. В контексті аналізу системи персонажів художнього посмодерного дискурсу, інтертекстуальність розглядається не лише як літературознавчий термін, а й як явище, яке має лінгвістичну природу і засноване на таких поняттях, як *поліфонія* і *діалогізм*. Саме ці терміни, які прозвучали як заперечення однозначності звучання сучасного художнього тексту та акцентували його відкритий характер [1:373], і заклали підвалини сучасного розуміння інтертекстуальності як базового поняття постмодерністської текстології.

Актуальність дослідження випливає з загальної спрямованості сучасної лінгвопоетики на вивчення семантики художнього тексту загалом та його окремих елементів. Оскільки образ персонажа існує не відокремлено, а в площині взаємодії таких текстових сегментів, як “мовлення автора” і “мовлення персонажа”, існування яких пояснюється суб'єктивною мовною двоплановістю художньої структури, вивчення засобів представлення цього образу в художньому посмодерному дискурсі з точки зору поліфонії і діалогізму

сприятиме, на нашу думку, інтерпретації авторської мовної картини світу на базі змальованих ним образів людей.

У зв'язку з введенням понять діалогізму та поліфонії була справедливо поставлена під питання ідея про те, що мовлення передбачає суб'єктивно лише наявність безпосереднього автора – єдиного мовця, який є його творцем [2:7]. Поліфонія (з грецької *polýs* – багато *phōnē* – звук) – це запозичений музичний термін для позначення виду багатоголосся, заснованого на одночасному звучанні декількох мелодій у вокальному або інструментальному творі [СІС:567]. З позначення музичного явища цей термін поширився у галузь лінгвістичного аналізу художніх текстів не тільки з метою пояснення їх структурного, стильового та змістовного розмаїття, а й з метою окреслення особливостей звучання голосів його автора та персонажів.

Це поняття вперше з'явилося у працях відомого російського дослідника художнього тексту М.М.Бахтіна [3], згідно з теорією якого зміст висловлювання підпорядковується подвійному впливу – *інтердискурсивному* та *інтерлокутивному* (терміни запропоновані французьким дослідником Жаком Бресом) [2:8]. З одного боку, висловлювання систематично створюють інтердискурсивний (або інтертекстуальний) резонанс із тим, що було сказано тими самими словами або зі змістом того, що було сказано, і перегукуються з іншими змістовними ідеями, які в цих висловлюваннях інтегруються. З іншого боку, з точки зору інтерлокутивного резонансу, висловлювання не лише відповідають, а й визначають наперед ймовірні інтерпретації та потенційні репліки віртуального адресата.

Визначаючи поняття поліфонії, М.М.Бахтін наголошував на повній самостійності слова в структурі художнього твору [3:7]. Це слово супроводжує авторське слово і особливим способом поєднане з ним та з повноцінними голосами інших героїв. Ідея М.М.Бахтіна полягала також у тому, що зміст мовних форм та інших дискурсивних елементів формується під впливом абстрактних внутрішніх взаємозалежностей та ґрунтується на інших дискурсах [2:9].

Поглибленню сучасного розуміння поліфонії як феномена, характерного для постмодерної прози, сприяло уточнення деяких її особливостей французьким лінгвістом О.Дюкро. За його визначенням, поліфонія – це ключове поняття теорії, яка дозволяє аналізувати висловлювання з прагматичної точки зору, акцентуючи на множинності мовленнєвих актів, що належать різним мовцям і по-різному проявляються в аргументативному характері їх мовлення [4:115]. Беручи за основу теорію М.М.Бахтіна, О.Дюкро відзначає, що численними є випадки, коли мовець, який фізично продукує висловлювання, не несе за нього відповідальності. Таким чином, в межах своєї теорії французький лінгвіст виділяє три види мовців [5:64]: мовець як “*sujet parlant*” або фактичний мовець (термін наш. – *Т.Є.*) – емпірична істота або індивідуум, які фізично продукують висловлювання; мовець як “*locuteur*” мовна особистість, позбавлена відповідальності за зміст висловлювання. Такий мовець є відповідальним не за слова, а лише за факт непрямої передачі інформації і виступає як автор мовлення у висловлюваннях-відлуннях, перейнятих у співрозмовника. Мовець як “*énonciateur*” вступає в дію в разі більш “вишуканих” випадків, таких, як іронія або полемічне заперечення. Тоді, коли в зазначених ситуаціях мовець як “*locuteur*” буде відповідальним за передану інформацію, мовець як “*énonciateur*”, персонаж, стає носієм точки зору іронічного висловлювання. Такий розподіл функцій мовця створює ефект одночасної або поперемінної актуалізації оповіді в художньому тексті різними дійовими особами та оповідачем. Розподіл мовних ролей, за теорією О.Дюкро, свідчить про існування в структурі художнього дискурсу *мовних образів автора, оповідача та діючих персонажів*.

Поняття, яке не можна обминути, торкаючись питання поліфонії в художньому тексті, – це поняття діалогізму, яке відіграє визначальну роль в генезі інтертекстуальності

художнього твору. “Поліфонічний роман увесь повністю діалогічний” [3:57-58] – ключова ідея, яка пронизує всю теорію М.М.Бахтіна. Суть діалогізму полягає у тому, що між усіма елементами текстової структури існують діалогічні відношення. В даному дослідженні розумітимемо під діалогізмом зв’язок будь-якого висловлювання стосовно інших висловлювань, як явище, притаманне дискурсу, а не мові [6:156].

Жанру роману властивим є, за М.М.Бахтіним, переплетіння різних стилів, які поглиблюють його багатоголосся завдяки активному використанню різних типів мовлення, стилів, а також різної за своїм походженням лексики. М.М.Бахтін виділяє в романі чотири композиційні елементи [3:215-231]. Він розрізняє пряму оповідь, стилізацію усної оповіді, а також стилізацію та індивідуалізацію мовлення персонажів. Тому важливим прийомом зображення персонажа, який ґрунтується на багатомовності художнього тексту, можна вважати використання проміжних жанрів, які поділяються на дві категорії. По-перше, це текстові утворення, які не прямо належать до літературної творчості, а саме: риторичні, наукові та релігійні тексти, моралістичні та філософські роздуми, наукові відступи та етнографічні описи, з притаманною їм особливою лексикою і, по-друге, такі власне літературні форми, як новели, поезії та поеми [там само].

У нашому дослідженні увага, в першу чергу, зосереджена саме на першій категорії утворень, які вирізняються у художньому тексті завдяки стилізації різноманітної “нехудожньої” лексики. Ці вставні текстові фрагменти наділені особливістю зберігати в художньому тексті свою самостійність, а також мовну та стилістичну своєрідність, а їх використання приводить до розшарування мовної єдності твору, до якого вони включені. Текст роману, який є художнім текстом, включає в себе завжди різні типи мовлення, які додатково збагачують та пожвавлюють художній дискурс, стилізуючи його, і які створюють ефект багатоголосся в контексті діалогізму самого тексту [6:157]. Таким чином, діалогізм виражається не тільки по відношенню до текстів, визнаних літературними, але й він бере витоки та значною мірою черпає матеріал в усному та в писемному нехудожньому мовленні.

Феномен діалогізму привернув нашу увагу в контексті аналізу численних проміжних жанрів та вставних дискурсів ще й тому, що творчість Мішеля Турньє являє яскравий приклад динамічної багатомовності і поліфонії, які збагачують його твори. Тексти М. Турньє, які представляють неоміфологічний напрямок у посмодерністській французькій літературі, відзначаються багаторівневою структурою і полісемантикою. Їхньою першою сюжетно-образною реальністю є сучасність, а міф стає своєрідним кодом і ключем, який сприяє роз’ясненню смислу подій та використаних образів. Способи представлення образів персонажів у його текстах відзначені вторинним стилістичним ефектом, пов’язаним із інтенсивним використанням вставних наукових дискурсів та пов’язаною з ними професійною лексикою, аналіз яких дозволив нам виявити чотири основні галузі, яких вони стосуються.

По-перше, це вставні дискурси та технічна лексика, які стосуються конкретної діяльності, професії або набутої персонажем навички. Ця лексика може бути введена у слова оповідача або у мовлення персонажів. Найчастіше автор звертається до вставних дискурсів в ситуативному контексті “посвяти”: Вставні дискурси часто викладені в непрямій мові, але не втрачають від цього свій діалогічний характер. Наприклад, Тіффож, головний герой роману “Le Roi des Aulnes” (далі RA), ставши солдатом у нацистській армії, змушений на початку війни вивчати коломбофілію, яку йому викладає лейтенант Бертольд по праці з назвою “Manuel à l’usage des candidats au brevet colombothophile militaire”, де він знаходить детально викладені специфічною лексикою критерії відбору породистих голубів, придатних для використання у військових цілях: *Il [Tiffauges] savait bien que le pigeon militaire de bonne race, capable de franchir sept cent à neuf cent kilomètres dans la journée, et de transmettre à sa descendance ses brillantes qualités physiques et intellectuelles, doit avoir la tête convexe, le bec*

robuste, un oeil à la clignotante rapide, aux muscles ciliaires vifs et sensibles, au regard franc et dur chez le mâle, plus tendre chez la femelle, un cou bien plumé, une encolure plus puissante chez le mâle, plus tendre chez la femelle [...]. Лише опис якостей голубів займає графічно двадцять шість рядків, які містять тридцять специфічних для їх характеристики термінів [RA:190]. Вставний дискурс вводиться в текст твору оповідачем у непрямій мові. Віднесеність головного героя до цього вставного дискурсу виражена займенником *il* та дієсловним словосполученням *savait bien*, які у поєднанні з вжитою термінологією підкреслюють його причетність до неординарної справи, виконання якої не під силу пересічній людині, а лише фахівцю з конкретними чеснотами: *Il [Tiffauges] avait aussi appris que les qualités requises du colombophile sont la douceur, la patience, la prudence, la propreté, la réflexion, l'esprit d'observation, la fermeté et l'esprit de discipline, et Bertold lui faisait citer de mémoire ces lignes célèbres dans tout les colombiers militaires de France: "L'amour passionné du pigeon est un talisman qui confère au sapeur la plupart de ses vertus lorsqu'il pénètre au colombier [...]*. Характеристика заняття головного героя імплікує таким чином характеристику образу самого героя, що акцентується вживанням словосполучень *les qualités requises, confère ses vertus*. Введення цитати свідчить про засвоєння героєм "чужого" слова в процесі його ідеологічного становлення через використання автором дієслівної конструкції *faisait citer*. Цитата в даному разі має на меті визначити основи ідеологічного ставлення до світу головного героя і окреслити його поведінку через авторитарне і внутрішньоспонукальне слова. Діалогізм уривка впливає з абстрактної внутрішньої взаємозалежності вставного дискурсу та характеристики персонажа, що ґрунтується на прийомі стилізації технічного опису, який втрачає свою першу смислову навантаженість.

Друга галузь, яка представлена спеціальною лексикою, є гуманітарні науки. Наприклад, лексика, що стосується конституційного та юридичного права, зустрічається у романі "Vendredi ou les Limbes du Pacifique" (далі VLP), коли Робінзон виступає редактором "Charte de Spéranza". На противагу вставному дискурсу з використанням технічної лексики, який поданий у тексті в словах автора, в даному разі спостерігається змішування авторського слова зі стилізованим писемним мовленням персонажа: *[...] Il se plaça devant un pupitre qu'il avait imaginé et fabriqué pour pouvoir écrire debout, dans une attitude de respect et de vigilance. Puis ouvrant le plus grand des livres lavés qu'il avait trouvés dans la Virginie, il écrivit: Charte de l'île de Spéranza commencée le 1000e jour du calendrier*. Далі автор вводить у писемне мовлення персонажа шість пунктів статуту острова, використовуючи юридичну лексику: *ARTICLE I. – En vertu de rinspiration de l'Esprit Saint perçue et obéie conformément à renseignement du Vénéré Ami George Fox, le sujet de S. M. George II, Robinson Crusoe, né à York le 19 décembre 1737, est nommé Gouverneur de l'île de Speranza; ARTICLE II. – Les habitants de l'île sont tenus, pour autant qu'ils pensent, de le faire à haute et intelligible voix. Scolie. – Perdre, la faculté de la parole par défaut d'usage est l'une des plus humiliantes calamités qui me menacent [...]; ARTICLE III. – Il est interdit de faire ses besoins naturels ailleurs que dans les lieux prévus à cet usage [...]; ARTICLE IV. – Le vendredi est jeûné; ARTICLE V. – Le dimanche est chômé[...]; ARTICLE VI. – Seul le Gouverneur est autorisé à pétuner [...]*. Даний вставний дискурс створює ефект комічного на основі пародійного представлення юридичного документу. У наведеному уривку суворо регламентований правилами оформлення юридичний стиль, про який свідчить його структура та розподіл статуту на статті – *articles* та поправки до них – "scolies", а також використання притаманних лише йому зворотів *obéie conformément à renseignement du Vénéré, les habitants de l'île sont tenus, il est interdit de, le Gouverneur est autorisé à, il a tout pouvoir pour légiférer* вступають у взаємодію зі змістом елементів, які не відповідають стилю документа. Так, Стаття III та VI статуту острова містять інформацію, яка профанізує законодавче значення всього статуту. Поправка до Статті III виражає СТРАХ головного героя перетворитися у своєму способі життя на тварину. Саме страх дегуманізації

є причиною виникнення ЗАБОРОНИ дії *il est interdit de*, яка у звичайному суспільстві керується морально-етичними нормами соціальної поведінки людини *faire ses besoins naturels dans les lieux prévus à cet usage*. У поправці до цієї статті сам головний герой коментує цей факт, використовуючи звороти *il est urgent, imposer une petite discipline*, наголошуючи таким чином на імперативності усвідомлення та необхідності прийняття цих мійр, а також виражаючи інтенсивність свого ставлення вдаючись до найвищого ступеня порівняння прислівника *beaucoup – le plus*. Для Робінзона редагування Стату – це створення МЕЖІ між Робінзоном – соціальною істотою та Робінзоном – біологічною істотою, вираження якої актуалізується в обмежувальному прислівниковому звороті *ailleurs que*, і впливаючої з цього ЗАБОРОНИ, що реалізується у формі дієприкметника *prévus à*, який має значення настанови “être fait pour, être destiné à” у поєднанні з вказівним прикметником *cet*, що імплікує зміст “такий, а не інакший”, у словосполученнях *le relâchement qui menace* (заборонена дія, яка при недотриманні певних правил призведе до загрозованої ситуації переходу межі людяності) та *des endroits de leur vie qui les rapprochent le plus de la bestialité* (дотримання правила місць, які за своїм призначенням найбільше наближають людей до межі, за яку персонаж не хоче переступати).

Третя галузь використання вставних дискурсів та відповідної професійної лексики є релігія. Запозичуючи з біблійних сюжетів історії для своїх новел, М. Турньє використовує в них мову Святого Письма. В образі головного героя роману *Les Météores* (далі М), Олександра, автор змальовує чоловіка, у мовленні якого він вкладає розмірковування на релігійну тематику з метою підкреслити його ІНАКШІСТЬ і, навіть, результиуючу з цього ЗБОЧЕНОСТІ. Слова Олександра часто мають богохульне звучання: [...] *j’ai été plus d’une fois indigné par l’infamie de certains prêtres qui apportent leur caution à l’idée d’un Dieu hétérosexuel poursuivant de ses fautes ceux qui ne baisent pas comme Lui*. [...] *et je n’imagine pas Dieu autrement qu’un pénis dressé haut et dur sur la base de ses deux testicules, monument érigé à la virilité, principe de création, sainte trinité, idole à trompe accrochée au centre exact du corps humain, à mi-chemin de la tête et des pieds, comme le Saint des Saints du temple est placé à mi-chemin du transept et de l’abside* [...]. У даному прикладі автор використовує прийом метафоричного переносу, який поєднує релігійне (*sainte trinité*) і сексуальне, спираючись на священну архітектуру (образ храму) і на теологію (образ Святої Трійці). Перенос таких ознак будівлі, як просторовість та форма, на людське тіло та кількісних ознак образу Святої Трійці на статеві органи є підґрунтям тілесної метафори. Профанація релігійних догм відбувається також через використання розмовної лексики для викладу високого за тематикою сюжету. Дієслово *baiser* (fam. posséder sexuellement [PR]) додає відтінку зневаги у ставленні головного героя до ім’я Бога. Персонаж не поділяє прийнятий суспільством образ Бога, про що свідчить використання звороту *être plus d’une fois indigné* та *par l’infamie de certains prêtres*, які виражають ідею ЗАПЕРЕЧЕННЯ загальноприйнятих норм, із чого випливає його ІНАКШІСТЬ, яка на тлі сексуального забарвлення поведінки героя результиує у його ЗБОЧЕНОСТІ.

Четверта галузь уважається чи не найширше представленою у всій творчості Мішеля Турньє. Це – галузь, яка об’єднує філософську лексику. Герої всіх трьох романів використовують метамову філософії. Персонажі другорядного плану за посередництвом оповідача теж використовують цю метамову: Нестор, Отто Ессиг, командор Кальтенборн у РА, аббат Кусек, хазяїн саду Зен Шохін у М та інші. Введення вставних дискурсів відбувається в даному випадку за посередництвом авторського мовлення та невластне прямого мовлення.

Висновки та перспективи дослідження. Міжжанровий діалогізм текстів романів Мішеля Турньє, які пронизані ефектом бівокалізму, озвучені численними відлуннями та образними повторами, а також відзначаються своєю віднесеністю до інших творів світової літератури та зверненням до набутого людиною досвіду у різних галузях її діяльності (наука,

філософія, мистецтво), сприяє, на нашу думку, детальнішій інтерпретації образів персонажів. Найчастіше характеристика образу персонажа відбувається в тексті завдяки використанню вторинного стилістичного ефекту, що ґрунтується на прийомі стилізації різного типу описів, які втрачають свою першу смислову навантаженість. Дане дослідження надає також можливість, відштовхуючись від явищ поліфонії та діалогізму, аналізувати образ людини в посмодерному художньому дискурсі з точки зору їх інтертекстуальності.

ЛІТЕРАТУРА

1. *Бахтин М.М.* Эстетика словесного творчества. – 2-е изд. – М.: Искусство, 1986. 2. *Perrin L.* Polyphonie et autres formes d'hétérogénéité énonciative: Bakhtine, Bally, Ducrot, etc. //Pratiques. – 2004. – №123-124. 3. *Бахтин М.М.* Проблемы поэтики Достоевского. – Изд. 4-е. – М.: Советский писатель, 1979. 4. *Ducrot O.* Le dire et le dit. – P.: Minuit, 1984. 5. *Maingueneau D.* Les termes clés de l'analyse du discours. – P.: Seuil, 1996. 6. *Vray J.-B.* Michel Tournier et l'écriture seconde. – Lyon: Presses Universitaires de Lyon, 1997.

ДОВІДНИКИ

1. CIC (1974). Словник іншомовних слів/ Укл. О.С.Мельничук. – К.: Головна редакція УГЕ, 1974. 2. PR (2002). Le Petit Robert. – P.: Dictionnaires Le Robert, 2002.

ДЖЕРЕЛА ІЛЮСТРАТИВНОГО МАТЕРІАЛУ

1. RA = Tournier M. Le Roi des Aulnes. – P.: Gallimard, 1996. 2. VLP = Tournier M. Vendredi ou les Limbes du Pacifique. – P.: Gallimard, 2001. 3. M = Tournier M. Les Météores. – P.: Gallimard, 1994.

ЗВОНСЬКА Л.Л.

Київський національний університет імені Тараса Шевченка

ДІАХРОННІ ЗМІНИ ФУНКЦІОНАЛЬНОГО НАВАНТАЖЕННЯ АОРИСТА У ДАВНЬОГРЕЦЬКІЙ МОВІ

З поміж інших часів давньогрецький аорист має найоб'ємніше функціонально-семантичне поле з поліфункціональним семантичним ядром і за темпоральним діапазоном він співмірний лише з презенсом. Як свідчать дані нашого дослідження, у різні періоди розвитку мови функціональне навантаження форм аориста було лабільним, що залежало як від семантичної еволюції граматичних форм аориста, так і розвитку інших часових форм, функціональним еквівалентом яких виступав аорист.

Значення минулого часу доконаного виду, характерне для індикативних форм аориста в класичну добу давньогрецької мови, не є первісним його значенням. Дослідниками достеменно встановлено, що основи аориста, як і презенса первісно мали не часове значення, а видове: презенс означав дію у її перебігу, тривалості, а аорист позначав сам факт здійснення дії, незалежно від її тривалості, або завершальний кінцевий момент дії [1:71, 79-80; 2:261-262, 3:6]. Опосередкованим підтвердженням цього можуть служити численні факти вживання аористних форм у значенні aoristus-perfectum та aoristus effectivus на противагу доволі обмеженому узусу аориста в імперфектному значенні (за винятком гомерівських часів, де частка aoristus-imperfectum є доволі відчутною, що пояснюється становленням темпорально-аспектуального значення його форм).

Так, аористні форми можуть набувати результативного значення, фіксуючи увагу на припиненні дії у минулому та її результативності у теперішньому, набуваючи значення перфекта. Спорідненість такого аориста з перфектом відзначали ще античні граматисти [4:74]. Значне перфектне навантаження аористних форм у текстах VIII-VII століть можна пояснити певною невпорядкованістю функціонально-семантичної і навіть граматичної парадигми грецького перфекта. З одного боку, форми перфекта як первісно індіферентні до категорії часу, могли виступати темпорально-граматичним еквівалентом інших часових форм, а з другого боку, інші часові форми могли набирати семантики, яка в процесі історичного розвитку закріпилася за граматичними формами перфекта. Семантична еволюція форм перфекта і закріплення за ними значення минулого часу результативного

виду призводить до звуження узусу інших часових форм з цим функціональним навантаженням, зокрема аориста.

Аорист, виступаючи функціонально-семантичним замісником перфекта, особливо часто зустрічається у Гомера (30,2 % на масу аористних форм), коли власне перфектні форми були рідкісними. У мові гомерівських поем форми аориста, як і форми перфекта, можуть вказувати на минулу дію, яка певним чином співвідноситься з темпоральним планом теперішнього. Як зазначають дослідники, процеси функціонально-семантичного розвитку перфекта і аориста на позначення актуального теперішнього йшли двома шляхами – від позначення стану в теперішньому, що було характерним для категорії перфекта гомерівської доби, та від вказівки на минулу dokonanu дію, що характерно для категоріальної семантики аориста [5:165, 6:48, 7:30, 8:56]. Конкуренція поміж формами перфекта і аориста на позначення результативного минулого, або актуального теперішнього представлена і в пам'ятках давньоіндійської мови. На відміну від давньогрецької мови, в процесі історичного розвитку санскриту це стає функціональною прерогативою аориста, який витісняє перфект з цієї сфери вжитку [9:323, 10:86, 11:132].

Особливо яскраво проявляється перфективне значення аориста, де він виступає поруч з перфектом або на виміну з перфектом, або також коли при ньому вживана адвербіальна форма на позначення теперішності: $\nu\upsilon/\nu$ δε. $\kappa\alpha\kappa\eta.\nu$ $\alpha\pi\pi\alpha,\tau\eta\nu$ $\beta\omicron\upsilon\lambda\epsilon\upsilon,\sigma\alpha\tau\omicron$ $\kappa\alpha\iota$, $\mu\epsilon$ $\kappa\epsilon\lambda\epsilon\upsilon$, $\epsilon\iota$ $\Xi\varsigma\text{Ι}\lambda$) В 114% *тепер він замислив лихий обман і наказує мені*; Порівняймо аналогічну фразу ($\varsigma\text{Ι}\lambda$) " 21); $\alpha\pi\lambda\lambda\alpha$. $\pi\tau\iota.\nu$ $\kappa\nu\epsilon,\phi\alpha\phi$ $\eta=\lambda\theta\epsilon$ (то. $\nu\upsilon/\nu$ $\epsilon\pi\sigma\alpha,\omega\sigma\epsilon$ $\mu\alpha,\lambda\iota\sigma\tau\alpha$ $\varsigma\text{Α}\rho\gamma\epsilon\iota$, $\omicron\upsilon\phi$ $\Xi\varsigma\text{Ι}\lambda$) Θ 500% *але раніше настала те́мрява і тепер найкраще зберегла аргосців*, $\nu\upsilon/\nu$ ω — $\delta\epsilon$ $\xi\upsilon.\nu$ $\nu\eta\iota$. $\kappa\alpha\theta\eta,\lambda\upsilon\theta\omicron\nu$ $\eta\varpi\delta\varsigma$ ϵ $\tau\alpha,\rho\omicron\iota\sigma\iota\nu$ $\Xi\varsigma\text{Ο}\delta$) α 182% *тепер я приплив на кораблі з друзями* та ін.

У наступному столітті теж широко представлена функціональна ужитковість форм aoristus-perfectum: 33,8 %. У цілому, в аористних формах може спостерігатися ціла гама наближення і переходів до перфектного значення; для прикладу: η;δη με. ν γα. ρ κλη/ρον εωδασσα,μεθς Ξ~Ησ) ζΕργ) 37%*Ми учасник поділили (sc. і ним володіємо) за жеребом*; Μου/σαι γα,ρ μες εωδι,δαξαν απθε,σφατον υ[μνον απει,δειν 3662%*Музи*

жсрєбѡм; Μου/σαι γα,ρ μς εῳδι,δαξαν αῳθε,σφατον υ[μνον αῳει,δειν Ε662%Музи навчили мене співати незрівнянні гімни (sc. і я володію цим хистом); ε πη δε γε και με λος

Αλκμα ν ευ ρε *цi* *слова i* *мелодiю* *с*κλaв *Алкман* (sc. *i* *вони* *у* *вжитку i* *зараз*), ε πε κλωσαν
δε Μοι ραι *нитку* *доли* *сплели* *мойри*.

Аналіз семантико-синтаксичного оточення (прислівників, інших лексичних індикаторів) дозволяє диференціювати аористну претеритальну одно направ-леність і різнонаправленість перфектного значення. Окрім того, форми з аористно-перфектним значенням входять до певних структурно-семантичних дієслівних груп. Характерною особливістю форм аориста-перфекта є пасивні утворення і формальний збіг статурного пасива з перфектом-результативом. Дослідники з великою долею ймовірності припускають, що в опозиції результатив / пасив вихідною формою був пасив [12:33]. Форма пасивного аориста, яка констатує результативне перетворення об'єкта під чийось агентивним впливом, має багато спільного з семантикою результативності, яку виражають перфектні форми. Хитка межа поміж значенням результату минулої дії (перфект) та значенням результату у минулому (пасивний аорист) може долатися формами аориста-перфекта, які “дотягують” значення результату до плану теперішнього. Способова різниця поєднується з характеристикою перехідності / неперехідності. Оскільки в інтранзитивних дієсловах суб'єкт у пасиві опускається, то передача результативності формально-граматично неможлива, на відміну від транзитивних дієслів.

Окрім формально-граматичних передумов набуття формами аориста перфектного значення (пасивність аористних форм), факторами експлікації їх семантики є взаємодія з контекстом як у вузькому (лексико-граматичному), так і широкому (дискурсному) розумінні.

Так, Солон, описуючи свої закони, вживає аористні форми, хоча їхнє навантаження перфектне, оскільки мова йде про дієвість його реформ на час мови про них: ξυνη γαγον(я народ об'єднав), α νει λον (звільнив землю від боргових каменів), α νη γαγον (повернув додому проданих у рабство), ε θηκα (багатьом дав свободу), ρεξα και διη λθον ω ς υ πεσχο μην (здійснив і виконав, як обіцяв), εΠγραψα (однакові для всіх я написав закони).

Результативного значення аористні форми набувають у міфологічних фабулах, розповідях про вчинки богів, які мали наслідки для людей і пов'язані із теперішнім станом речей серед людей: το, νδε γα.ρ απνθρω,ποισι νο,μον διε, ταξε Κρονι, ων Ξ~Hσ) ςΕργ) 276%) *цей закон встановив людям Кроніон*, τα, τς απνθρω,ποισι θεοι. διετεκμη, ραντο Ξ398% *Ціє призначили людям боги*. Гесіод, описуючи народження богів та теогонічну генеалогію використовує аористні форми від γι,γνομαι (γει,νομαι (τι,κτω Ξ~Hσ) Θ) 46(53(106(123(139(199(224(225(287(295(326(378(385%) *Результативного значення набувають й інші події, пов'язані з олімпійцями*: ω[φ τς α;φενοφ δα,σσαντο *аор.* και. ω φ τιμα.φ διε,λοντο *аор.* ηπδε. και. ω φ τα. πρω/τα πολυ,πτυχον ε;σχον *аор.* :Ολυμπον Ξ~Hσ) Θ) 112&113% *як вони поділили поміж собою багатства і почесі, і як вперше заволоділи широкодолим Олімпом*.

Аналогічне вживання aoristus-perfectum у пізніших авторів VI ст. засвідчує зменшення їх питомої частки до 12,8 %; напр.: ου τως α ργαλε ον γη ρας ε θηκε θεο ς *настільки тяжкою бог створив для нас старість*, ωνω ι με ν ε δωκεν ε χειν како ν α φθιτον ο Ζευ ς γη ρας *вічну тяжку старість послав Зевс Тіфонові*, Не λιος με ν γα ρ πο νον ε λλαχεν η ματα πα ντα *Геліосу тяжка щоденна праця випала на долю*; α λλα θεοι γα ρ α νηκε στοισι какои σιν ω φι λψ ε πι κρατερη ν τλημοσυ νην ε θεσαν φα ρμακον , *від нестепних бід, друже, боги ліками дали терпіння*; ε πειδη Ζευ ς πατη ρ Ολυμπι ων ε θηκε νυ κτψ α *покру ψας φα ος η λι ου λα μποντος* *батько олімпійців, сховавши ніч, дав сонячне світло*; νον γα ρ Σεμε λας και Δι ος υι ος λαθικα δεα α νθρω ποισιν ε δωκψ *для забуття син Семели і Зевса дарував людям вино*; Ζευ ς γα ρ με γιστον του τψ ε ποι ησεν како ν και δεσμο ν α μφε θηκεν α ρρηκτον πε δης ε ξ ου τε του ς με ν Αι δης ε δε ξατο γυναικο ς ει νεκψ α *μφιδηριωμε νους найбільше зло в жінках створив Зевс, ярмо нездоланне наклав на нас з того часу, як прийняв Аїд тих, що загинули через жінку*.

Класичний період демонструє незначний підйом у кількісному використанні форм aoristus-perfectum та стабілізацію їх узусу в межах 16,3 % від сукупної маси граматичних форм аориста. Так, описуючи, як за наказом Зевса Аполлон поділяв колишню людину на дві половинки і формував з них теперішню людину, Платон використовує форми аориста, але цей, на перший погляд, aoristus historicus в розрізі часових площин цього міфу можна вважати aoristus perfectus: κατε,λιπε(деякі складки залишив) επτμη,θη (тіла були розсічені) і т.д. ΞΠλ) Συμ) 191Β). У такій же якості може вживатися imperfectum: εψξελε,αινε (розгладив морщини), διη,ρθρου(виправив груди). В аналогічних описах з перфектним значенням виступають і форми презенса. Уривок ΞΠλ) Συμ) 191С) ілюструє формально поліграматичне вираження перфектної функціональної семантики: κατακλι,νεται,Πραes. τε παρς αυπτω/ και. εψκυ,ησε *аор.* το.ν :Ερωτα) διο. δη. και. τη/φ ςΑφροδι, τηφ))) *θερα,πων γε,γονεν perf.* ο :ΕρωφΠі *тут Бідність прилягла біля нього і зачала Ерота, ось чому Ерот є (досл. народився) слугою Афродіти*.

У текстах V століття, які репрезентують сукупне функціональне перфектне навантаження аориста майже вдвічі меншим, ніж у VIII-VII століттях, аорист-перфект позначає не стільки дію у минулому, скільки стан як її результат; в цьому випадку він має видове значення перфекта. Наприклад: του/ και. ςΑρχι,λοχοφ ο Πα,ριοφ (κατα. το.ν αυπτο.ν χρο,νον γενο,μενοφ(επν ιπα,μβω| τριμε,τρω| εππεμνη,σθη Ξ~Hρ) 1)1

3% про нього згадав (= залишив згадку) і Архілох із Паросу в своїх ямбічних триметрах, який жив саме в той час; ε;νθα δη. οι ζΕφε,σιοι πολιορκευ,μενοι υ πς αυπτου/απνε,θεσαν τη.ν πο,λιν τη/| ζΑрте,μιδι Ξ~Нр) 1)26% *тоді обложений ним (Крезом) ефесці присвятили своє місто Артеміді*; μετε,στησε τα. νο,μιμα πα,ντα Ξ~Нр) 1)65%□(*Лікурґ*) встановив усі закони; του.φ θησαυρου.φ τω/ν πα,λαι σοφω/ν απνδρω/ν(ου]φ εσκεй/νοι κατε, λιπον επν βιβλι,οιφ γρα,ψαντεφ(διε,ρχομαι ΞΞ) Απομ) 1) 6) 15%□*розповідаю про скарги мудрості, які залишили по собі в книгах розумні люди*; του. φ απωρα, φουφ νο,μουφ ουπх οι α;νθρωποι ε;θεντο(απλλς οι θεοι. ε;θεσαν τοι/φ απνθρω,ποιφ (Ξ) ζΑπομ) 4)4)19) *неписані закони встановили для себе не люди, але боги дали їх людям*.

У сполученні з власне перфектними формами форми аориста набувають підкреслено результативного значення; в наведеному фрагменті вони набувають ще відтінку ітеративності чи гномічності, оскільки мова йде про звичаї й усталені погляди: ου[τωφ ου– με.ν αιψχρο.ν επτε,θη aor. χαρι,ζεσθαι επρασται/φ(каки,α| τω/ν θεμε, νων кει/ται *перф.*(τω/ν με.ν απρχο,ντων πλεονεξι,α| (τω/ν δε. απρχομε,νων απνανδρι, α| δε. καλο.ν α πλω/φ επνομι,σθη aor.(δια. τη.ν τω/ν θεμε,νων τη/φ ψυχη/φ απργι,αν επ νθα,δε δε. πολυ. του,των κα,λλιον νενομοθε,τηται *перф.* ΞΠλ) Συμ) 182 Δ% □*таким чином, в тих державах, де віддаватися коханням вважається* (επτε,θη%□*ганебним, ця думка встановилася* (κει/ται) *через порочність тих, хто її притримується, тобто через корисливість правителів і малодушність підданих, а там, де це визнано (визнається)* (επνομι,σθη% *прекрасним, ця думка не змінюється* (sc. кει/ται% *через бездіяльність тих, хто її притримується, тому заведені нами* (νενομοθε,τηται% *звичаї є набагато кращими*.

Аористні форми дієслів відчуттів та почуттів з перфектним значенням без граматично-контекстуальної “підтримки” часто поєднуються із звичними перфектними формами від цих дієслів, що підкреслює їх функціональну еквівалентність. Наведені приклади демонструють їх використання в різножанрових текстах: σφετε,ρω| δς η;χθοντο токη/ι Ξ~Нс)□ Θ) 155% (*сторукі*) *стали невідомими своєму батькові*; аналогічно див. ~Нс) Θ) 166(172; επτυ,θετο το. Πλημμυ,ριον ε αλωκο, φ (Θ) 7)31) *він довідався, що Племірій узятий*; див. Θ) 8(63* Θ) 4(46* μεμνημεθς ειωφ κι, νδυνον επλθο, ντεφ με, γαν (ςΕυρ) ~Ек) 244) *ми пам’ятаємо, що потратили у велику небезпеку*; аналогічно див. Ευпр) ~Еλ) 364; πα,ντα επτυθο,μην ΞΛυσ) 1)11% *я про все довідався*; див. Λυσ) 2.76)

Перфектні аористи логічно сполучаються з плюсквамперфектними формам, де він набув функції часової форми-формули : α τηρ Лука μβ́α ποι он ε φρα σω το δ̑ τι ς σα ς παρη ειρε φρε νάς η ις το при ν η ρη ρεισθ́а *отче Лікамб, що ти замислив, хто тебе позбавив розуму, яким раніше ти славився?*

Сукупність перфектних значень, які первісно розподілялися поміж формами власне перфекта й aoristus-perfectum (що в цілому пов’язане з первісною темпоральною немаркованістю аористних форм), з часом все більше стає прерогативою граматичних форм перфекта. Витіснення форм aoristus-perfectum морфологічними перфектними формами засвідчує, з одного боку, категоріальну “фіксованість” форм аориста з конкретизацією аспектуальної домінанти доконаного виду на протигагу видовій результативності форм перфекта, тобто процес видової впорядкованості, а з іншого, – включення перфектних форм у систему дієвідмінювання з категоріальною семантикою теперішньої результа-тивності минулої дії. Функціонально-семантична конкуренція граматичних форм перфекта й аориста на позначення минулої дії, результат якої актуальний у теперішньому, призвела до витіснення з цієї сфери форм аориста й утвердження функціонального пріоритету форм перфекта. Такий семантичний перерозподіл в свою чергу призвів, як ми вже констатували, до різкого зменшення питомої ваги форм aoristus-perfectum.

ЛІТЕРАТУРА

1. *Brugmann K.* Grundriss der vergleichenden Grammatik der indogermanischen Sprachen. – Strassburg: Trübner, 1913.
2. *Meïe A.* Введение в сравнительное изучение индоевропейских языков. – М.-Л.: Соцэкгиз, 1938.
3. *Armstrong D.* The Ancient Greek Aorist as the Aspect of Countable Action / Syntax and Semantics. – New York: Academic, 1981. – Vol. 14: Tense and Aspect. – P.1-12.
4. *Оленич Р.М.* Присциан і антична граматика. – Л.: Вид-во Львівськ. ун-ту, 1973.
5. *Wackernagel J.* Studien zum griechischen Perfectum // Programm zur akademischen Preisverteilung, 1904. – P.3-32. – Reprinted: Kleine Schriften. – Göttingen: Vandenhoeck and Ruprecht, 1953. – P.1000-1021.
6. *Godel R.* Verbes d'état et verbes d'évenement // Cahiers Ferd. De Saussure, 1950. – № 9. – P.46-58.
7. *Курилович Е.* Очерки по лингвистике. – М.: Изд-во иностр. лит-ры, 1962.
8. *Перельмутер И.А.* Общеиндоевропейский и греческий глагол. – Л.: Наука, ЛО, 1977.
9. *Macdonell A.A.* A Vedic Grammar. – Oxford, 1916.
10. *Renou L.* La valeur du parfait dans les hymnes védiques. – Paris: Champion, 1925.
11. *Елизаренкова Т.Я.* Аорист в “Ригведе”. – М.: Изд-во вост. лит-ры, 1960.
12. Типология итеративных конструкций. – Л.: Наука, 1989.

ДЖЕРЕЛА ІЛЮСТРАТИВНОГО МАТЕРІАЛУ

- ςΑλκ) – ςΑλκαι/οφ // Αντολογία λψριχαε Γραεχαε. – Т. 1. – Αθη,να: Εκδ) Παπαδη,μου)
ςΑρχ) – ςΑρχι,λοχοφ // Αντολογία λψριχαε Γραεχαε. – Т. 2. – Αθη,να: Εκδ) Παπαδη,μου)
ςΕυρ) ~Εκ) – Ευπρυτι,δου ~Εκα,βη // Ευпρυτι,δου Τραγω,δι,αι. – Αθη,να: Εκδ) Παπαδη,μου)
Ευπρ) ~Ελ) – Ευпρυτι,δου ~Ελε,νη // Ευпρυτι,δου Τραγω,δι,αι. – Αθη,να: Εκδ) Παπαδη,μου)
~Ησ) ςΕρ) – ~Ησιο,δου :Εργα και. η με,ραι. – Αθη,να: Εκδ) Παπαδη,μου)
~Ησ) Θ) – ~Ησιο,δου Θεογονι,α – Αθη,να: Εκδ) Παπαδη,μου)
Θ) – Θουкуди,δου ~Ιστορι,αι. – Αθη,να: Εκδ) Παπαδη,μου)
ςΙλ) – ~Ομη,ρου ςΙλια,φ. – Αθη,να: Εκδ) Παπαδη,μου)
Λυσ) – Λυσι,αφ) – Αθη,να: Εκδ) Παπαδη,μου)
Μιμν) – Μι,μνερμοφ) – Αθη,να: Εκδ) Παπαδη,μου)
ςΟδ) – ~Ομη,ρου ςΟδυ,σσεια. – Αθη,να: Εκδ) Παπαδη,μου)
Πλ) Συμ) – Συμπο,σιον // Πλα,τωνοφ Δια,λογοι. – Т. 2. – Αθη,να: Εκδ) Παπαδη,μου)
Ξ) Απομ) – ςΞενοφω/ντοφ ςΑπομνημονευ,ματα
Σεμ) Σεμوني,δου – Αθη,να: Εκδ) Παπαδη,μου)
Στεσ) – Στεσι,χοροφ // Αντολογία λψριχαε Γραεχαε. – Т. 2. – Αθη,να: Εκδ) Παπαδη,μου)

ІЗОТОВА Н.П.

Київський національний лінгвістичний університет

ТИПОЛОГІЯ КОНЦЕПТІВ У СУЧАСНИХ ЛІНГВІСТИЧНИХ ДОСЛІДЖЕННЯХ

Когнітивна та антропологічна лінгвістика суттєво змінили, ускладнили та збагатили уявлення про семантичну організацію художнього тексту. В останні десятиріччя дослідження в цьому напрямі мають переважно комплексний, інтегральний характер і спрямовані до глибинних, семантичних процесів, що відбуваються в художньому тексті [1; 2; 3].

Сучасний підхід до вивчення семантики художнього тексту позначений зміщенням у бік моделювання й експлікації імпліцитних структур [2:10]. Головним методом моделювання структур уявлення знань є концептуальний аналіз. Словосполучення “концептуальний аналіз” характеризується деякою двозначністю, тому що означає не тільки аналіз концептів, але й певний спосіб дослідження, а саме, аналіз за допомогою концептів, або аналіз, вихідними одиницями якого є концепти [4:117]. Об’єктом концептуального аналізу є не значення як вторинна функціональна властивість знаку, а знання, інформація про об’єкт, подана у будь-якому вигляді [5:22].

Концептуальна інформація різного типу, як відомо, виражається в мові за допомогою слів, словосполучень, речень і текстів. Один із перспективних напрямів концептуального аналізу – використання його у вивченні семантичної організації художнього тексту. Семантику художнього тексту репрезентує уявне образне утворення, яке відповідає безпосередньому результату розуміння [6:33], тобто виокремленню інформації із тексту. Отже, художній текст повинен забезпечити в адресата формування його ментальної моделі, вихід за межі безпосередньо поданого в самому тексті, слугувати джерелом подальших можливих його

інтерпретацій. У дослідженні семантики художнього тексту переважає інтегральний підхід, тобто, як аналіз за допомогою концептів, так і аналіз, вихідними одиницями якого є концепти [2:14].

У сучасних лінгвістичних дослідженнях значну увагу приділено аналізу природи концепту. У працях, предметом яких є концепт, втілюється різноманіття думок, що відображають як традиційні погляди, так і ті, котрі розвиваються у дослідженнях представників когнітивного напрямку. До основних питань, які вирішуються у таких роботах, належать: співвідношення таких понять як концепт – значення, концепт – слово, концепт – образ, концепт – поняття, концепт – стереотип [7; 8; 9]; аспекти вивчення концептів та їх класифікація [5:111-112; 10:38-39]; способи формування концептів у свідомості людини [11:27;12:24-25]; основні характеристики концептів та методика концептуального моделювання [1; 13; 3] тощо.

Поняття “художній концепт” перебуває в стадії осмислення у сучасній лінгвопоетиці, а методика концептуального аналізу тексту – в стадії розробки. У зв’язку із цим постають актуальні питання, пов’язані зі специфікою художнього концепту і його експлікацією в художньому тексті. **Мета** даної статті полягає у тому, щоби встановити характерні особливості художнього концепту порівняно з іншими типами концептів. Для досягнення поставленої мети, необхідно вирішити такі завдання: з’ясувати специфіку поняття “концепт” як оперативної одиниці мислення, визначити основні типи концептів, проаналізувати різні погляди на природу художнього концепту і на основі цього встановити його основні риси.

Термін “концепт” є “парасольковим”, він охоплює сфери кількох наукових напрямів: перш за все когнітивної психології, когнітивної лінгвістики, лінгвокультурології [10:42]. Існує ряд підходів до розуміння концепту в його когнітивній трактовці (на відміну від традиційного, логічного тлумачення). На думку С. Воркачова [там само:14], “концепт”, як і більшість нових понять, вводиться з певним пафосом і через когнітивну метафору: це і “багатовимірний згусток смислу” і “смисловий квант буття”, і “ген культури” [14:16-17], і “деяка потенція значення” [15:6], і “згусток культури у свідомості людини” [16:40], і “когнітивний феномен” [13]. Усі трактовки, в цілому, розглядають концепт як певний смисл, ідею, оперативну одиницю в розумових процесах, як способи репрезентації дійсності у свідомості людей, що несуть важливу культурну інформацію і знаходять своє конкретне вираження у вигляді знаків.

Концепт виступає родовим поняттям для цілого ряду ментальних сутностей, до яких належать: уявлення (узагальнений чуттєво-наглядний образ), поняття (думка про найбільш загальні суттєві ознаки предмета чи явища – результат раціонального пізнання), гештальт (комплексна, цілісна функціональна структура, що поєднує чуттєві та раціональні елементи), схема дій [13].

Проаналізувавши різні підходи до визначення концепту, можна виокремити такі його типи:

- Концепти культури [15; 16; 10; 17].

Представники даного напрямку розглядають концепт як одиницю колективного знання/свідомості, яка має мовне вираження і позначена етнокультурною специфікою [18:56]. З точки зору лінгвокультурології, концепт являє собою тривимірне утворення, що містить предметно-образну, понятійну, ціннісну складові, котрі протиставляються одна одній у якості дослідницьких конструктів, а у свідомості носія мови вони нероздільні. Образна складова – це відправлення до досвіду людини в згорнутій формі уявлень; щодо до предметного світу – це прототип тих референтів, з якими стикається мовець; щодо абстрактних понять – це прототип якостей, властивостей, ситуативних характеристик, що проявляються у предметному світі. Понятійна складова є мовною фіксацією концепту, його позначенням, описом, ознаковою структурою, дефініцією, зіставною характеристикою даного концепту відносно до того чи іншого ряду концептів. Ціннісна складова – це актуальність відповідного фрагменту досвіду

для носія культури; вона може бути індивідуальною, мікро- і макрогруповою (етносоціальною), це сукупність концептів, що розглядаються в аспекті цінностей [17:154].

- Поняття концепту з позиції психолінгвістики [19; 20].

У психолінгвістичному аспекті концепт трактується як базове перцептивно-когнітивно-афективне утворення динамічного характеру, яке підпорядковується закономірностям психологічного життя [19:13]. Таке розуміння концепту визначає його специфічні властивості: концепт за своєю природою є невербальним утворенням, базу для якого складає набір сенсорних, моторних репрезентацій, що реконструюються одночасно; можливість вербального опису концепту реалізується тільки на рівні його актуалізації за допомогою вольових зусиль і з акцентуванням уваги на будь-якому його аспекті; важливу роль в утворенні й існуванні концептів у свідомості індивіда відіграють емоції як первинні (виникають у результаті дії сенсоматичних маркерів), так і вторинні (продукт виховання у суспільстві) [8:30].

- Емоційні концепти [21; 22].

Науковці, які досліджують цей тип концептів, спираються на суб'єктивні аспекти сприйняття дійсності, що знаходять вираження в мовній формі. Такі концепти здійснюють емоційно активну інтерпретацію оточуючої реальності в ментальному світі людини, їх вербалізація являє собою особистісну ментальну проекцію з більшою або меншою точністю та повнотою. Емоційні концепти пов'язані як з несвідомою, так і свідомою сферами. Вони є маркерами емоційної сфери індивіда, що відображають його емоційно-особистісні якості й стани. Емоційні концепти характеризуються предметною зорієнтованістю і смисловою направленістю на конкретний суб'єкт.

- Концепти світосприйняття або філософськи значимі концепти [23; 24].

За основу науковцями взято визначення концепту як “узагальненого образу слова” [23], як парадигматичної структури, що виводиться з синтагматичних відношень імені, зафіксованих у тексті [там само:39], як “об'єкт зі світу “Ідеальне”, який має ім'я і відображає певні культурно обумовлені уявлення людини про світ “Дійсність” [21:215]. Диференційною ознакою цієї групи є емоційно-оцінююче сприйняття світу людиною. Під час аналізу таких концептів дуже важливо з'ясувати, яка структура знання стоїть сьогодні за концептом світосприйняття (напр.: ДОЛЯ, ПАМ'ЯТЬ, ІСТИНА) для простого носія мови і з якою концептуальною структурою пов'язане це слово в його свідомості.

- Текстові концепти [2; 20].

Текстові концепти стали предметом вивчення в кінці 90-х років ХХ століття. Вони пов'язані з процесом читання і розуміння будь-якого уривку або цілого тексту. Для такого підходу важливим є уявлення про концепт як двоїсту ментальну сутність, що має два аспекти: мовленнєвий і понятійний. Мовленнєвий аспект є проявом вербального характеру концепту. У цьому випадку концепт постає як реальність, що віддзеркалюється в свідомості не безпосередньо, а за допомогою мови. Понятійний – пов'язаний з уявленням текстового концепту як образу, в якому втілюються певні культурнозумовлені уявлення персонажів художнього твору про навколишній світ [2:7]. Зі змістової точки зору, текстовий концепт розуміється як глибинний смисл, згорнута смислова структура тексту, що є втіленням інтенції (глибинною психолінгвістичною реакцією на зовнішній подразник) і – через неї – мотиву діяльності автора [20:57]. Текстовий концепт, з одного боку, є відправним моментом у створенні тексту, а з іншого – кінцевою метою при його сприйнятті [там само:55].

- Художні концепти або концепти художнього мислення [3; 25; 26].

Уперше термін “художній концепт” був запропонований С.А. Аскольдовим ще у 1928 році. Автор розглядає концепт як “уявне утворення, що заступає нам у процесі думки невизначену безліч предметів однакового роду [...], деякі сторони предмета або реальні дії [...], різного роду хоча б і точні, але уявні функції” [цит. за 27:339]. С.А. Аскольдов виділяє художні (у галузі мистецтва) і пізнавальні (у галузі науки) концепти, не претендуючи при цьому на їх

абсолютний розподіл. Однією із головних функцій концепту автором визнається функція заміщення.

За своєю природою художні концепти означають більше поданого в них змісту, і саме така асоціативна поза межність надає йому художню силу. Художній концепт характеризується потенційною природою, він “не є образ або, якщо і містить його, то випадково і частково, але він безперечно *тяжіє* саме до потенційних образів...” [там само:339]. Із цієї точки зору художній концепт розкривається як “позначена можливість”, символічна проекція, символ, знак, потенційно і динамічно направлений на сферу заміщення [26:12].

Художній концепт – образний і символічний. Він містить у собі “невизначеність можливостей”, його здібності до заміщення, пов’язані не с потенційною відповідністю реальній дійсності або законам логіки. Концепти цього типу підпорядковуються особливій прагматичі – “художній асоціативності” [там само:13].

У сучасних дослідженнях художній концепт визначають як складне ментальне утворення, що належить індивідуальній свідомості і психоментальній сфері певної етнокультурної спільноти, як універсальний художній досвід, зафіксований у культурній пам’яті і здатний виступати фрагментом і будівельним матеріалом під час формування нових художніх смислів [25:41-42]; як одиницю свідомості поета або письменника, яка отримує свою репрезентацію у художньому творі чи сукупності творів і виражає індивідуально-авторське осмислення сутності предметів і явищ [3].

Різні підходи до вивчення концепту є умовними і пов’язані не стільки із загальними завданнями дисциплін, що займаються його вивченням, скільки з технікою виділення об’єкта дослідження і методикою його опису. Виділяють чотири різних методики концептуального моделювання [28:61-71; 30:3-5].

Автори, які працюють в рамках першого напрямку трактують концепт як лінгвокогнітивну одиницю, приділяючи особливу увагу вербальному втіленню певного смислу. Ними аналізуються перш за все лексеми, що так чи інакше містять у собі смисл, котрий необхідно знайти у контекстах, наприклад, в приказках, прислів’ях, народних піснях, тощо [напр.: 4]. У таких дослідженнях концепт розуміється як “пучок смислів”, мовна картина світу художника слова, як концептуальна картина світу у вербалізованому оформленні. У своїх роботах науковці намагаються поєднати різні точки зору на концепт і різні способи його опису (вербальні, когнітивні, системні, парадигматичні, синтагматичні, синхронічні, діахронічні, контекстуальні, культурологічні і т.д.).

Другий напрям об’єднує лінгвістів, які беруть участь у проєкті “Логічний аналіз мови”. Такі дослідження мають логічний характер, містять фрагменти концептуального аналізу, розглядають мовні, лексико-граматичні і семантико-синтаксичні втілення окремого смислу (напр.: істина, пам’ять, правда) [23; 24].

Ідиостильові методики мають абсолютно інший вектор направлення вивчення концептів. Об’єктом дослідження виступає не мовне наповнення концептів, а художньо-мовленнєве. Концепт розуміється як семантичний або метафоричний архетип, тобто стійка поетична формула. В основі методики його побудови знаходиться пошук поетичних формул, метафоричних моделей, парадигматичних зразків, специфічних універсалій, притаманних художньому мисленню [1; 3]. При такому підході важливими є “модельність” когнітивних механізмів виникнення художніх метафор; часова й текстова стійкість вираження глибинних смислів у інваріантних формах; можливість поєднання в них континуальних і дискретних начал [28:66-76].

Психолінгвістична методика концептуального моделювання акцентує когнітивно-концептуальні, активно-діяльнісні підходи з врахуванням психофізіологічної природи розуміння, сприйняття, відображення, як побудови у свідомості багатовимірного образу світу.

При експлікації художніх концептів застосовують семантичний і концептуальний аналізи. Семантичний аналіз направлений на експлікацію семантичної структури номінативної одиниці, уточнення реалізуючих її денотативних, сигніфікативних і конотативних значень; концептуальний аналіз являє собою пошук тих концептів, що підведено під один знак які визначають буття знаку як відомої когнітивної структури [24:372]. При цьому важливо враховувати, що художні концепти багатокомпонентні і являють собою поле знань, уявлень, понять, асоціацій, що мають ядро і периферію і формуються на синтагматичній основі, характеризуються внутрішньо текстовою синтагматичною природою. Тому специфіка експлікації концептуалізованої сфери художнього тексту базується на семантичному виокремленні її компонентів із сукупності мовних одиниць, які розкривають одну тему, мікротему [27:58].

Здійснений у статті аналіз дозволяє зробити такі висновки: художній концепт являє собою одиницю свідомості поета або письменника і втілює індивідуально-авторський спосіб сприйняття та організації світу. Художній концепт – образний і символічний, він характеризується невизначеністю можливостей, тому такому концептові притаманна потенційна властивість поповнюватися, змінюватися, еволюціонувати.

Зважаючи на те, що зміст художнього концепту певною мірою зумовлений жанровою специфікою художнього тексту, перспективною, на наш погляд, є розробка методики експлікації художніх концептів у романних текстах, що надасть можливість найбільш повно і багатоаспектно дослідити природу художнього концепту.

ЛІТЕРАТУРА

1. Воробьева О.П. Вирджиния Вульф в аспекте языковой личности: когнитивный этюд // Языки и транснациональные проблемы: Мат-лы Первой междунар. науч. конф. Т. II / Отв. ред. Т.А. Фесенко. – М.; Тамбов: Изд-во ТГУ им. Г.Р. Державина, 2004. – С.50-55.
2. Кагановська О.М. Текстові концепти художньої прози (на матеріалі французької романістики середини ХХ сторіччя): Монографія. – К.: Вид. центр КНЛУ, 2002.
3. Никонова В.Г. Жанр – текст – художественный концепт (опыт семантико- когнитивного анализа) // Реальность, язык и сознание: Межвузовский сборник научных трудов. – Вып. 3. – Тамбов: ТГУ, 2005 (у друці).
4. Никитина С.Е. О концептуальном анализе в народной культуре // Логический анализ языка. Культурные концепты. – М.: Наука, 1991. – С.117-123.
5. Селиванова Е.А. Когнитивная ономазиология. – К.: Изд-во украинского филологического центра, 2000.
6. Новиков А.И. Семантика текста и ее формализация. – М.: Наука, 1983.
7. Худяков А.А. Концепт и значение // Языковая личность: культурные концепты. – Волгоград: Перемена, 1996. – С.97-103.
8. Колосов С.А. Концепт как объект исследования в лингвистике // Языковые подсистемы: стабильность и динамика. – Тверь: Изд-во Твер. гос. ун-та, 2002. – С.28-33.
9. Болдырев Н.Н. Концепт и значение слова. // Методологические проблемы когнитивной лингвистики. – Воронеж: Изд-во Воронеж. гос. ун-та, 2001. – С.25-36.
10. Воркачев С.Г. Счастье как лингвокультурный концепт. – М.: ИТДГК “Гнозис”, 2004.
11. Попова З.Д., Стернин И.А. Понятие “концепт” в лингвистических исследованиях. – Воронеж: Изд-во Воронеж. ун-та, 1999.
12. Болдырев Н.Н. Когнитивная семантика: Курс лекций по английской филологии. – Тамбов: Изд-во ТГУ им. Г.Р. Державина, 2002.
13. Жаботинская С.А. Концептуальный анализ языка: Фреймворк-сети // Мова. – Одеса : Одеський національний університет ім. І.І. Мечникова, 2005 (у друці).
14. Лятин С.Х. Концептология: к становлению подхода // Концепты. Научные труды Центроконцепта. – Вып. I. – Архангельск: Изд-во Помор. ун-та, 1997. – С.11-35.
15. Лихачев Д.С. Концептосфера русского языка // Изв. АН СССР. Сер. лит. и яз. – 1993. – Т.52. – №1. – С.3-9.
16. Степанов Ю.С. Константы: Словарь русской культуры. Опыт исследования. – М.: Школа “Языки русской культуры”, 1997.
17. Карасик В.И. Языковой круг: личность, концепты, дискурс. – Волгоград: Перемена, 2002.
18. Воркачев С.Г. “Две доли” – две концепции счастья. // Языковая личность: проблемы креативной семантики. – Волгоград: Перемена, 2000. – С.54-61.
19. Залевская А.А. Психолингвистический подход к проблеме концепта. // Методологические проблемы когнитивной лингвистики. – Воронеж: Изд-во Воронеж. ун-та, 2001. – С.36-44.
20. Красных В.В. От концепта к тексту и обратно // Вестник МГУ. Сер. Филология. – 1998. – №1. – С.53-69.
21. Вежбицкая А. Семантические универсалии и описание языков / Пер. с англ. – М.: Школа “Языки русской культуры”, 1999.
22. Kövecses Z. Metaphor & Emotion: Language, Culture, & Body in Human Feeling. – Cambridge: Cambridge University Press, 2000.
23. Чернейко Л.О., Долинский В.А. Имя СУДЬБА как объект концептуального и ассоциативного анализа // Вестник МГУ. – Серия 9. Филология. – 1996. – №6. – С.20-41.
24. Кубрякова Е.С. Язык и знание: На пути получения знаний о языке: Части речи с когнитивной точки зрения. Роль языка в познании мира / Рос. академия наук. Ин-т языкознания. – М.: Языки славянской культуры, 2004.
25. Миллер Л.В. Художественный концепт как смысловая и эстетическая категория // Мир русского слова. – 2000. – №4. – С.39-45.
26. Зусман В. Концепт в системе гуманитарного знания // Вопросы литературы. – 2003. – № 4/5. – С.3-29.
27. Бабенко Л.Г. Лингвистический анализ художественного текста. Теория и практика: Учебник; Практикум. – М.: Флинта: Наука, 2004.
28. Бутакова Л.О. Авторское сознание в поэзии и прозе: когнитивное моделирование: Монография. – Барнаул: Изд-во Алт. ун-та, 2001.
29. Фрумкина Р.М. Концептуальный анализ с точки зрения лингвиста и психолога (концепт, категория, прототип) // Научно-техническая информация. – 1992. – Сер.2. – №3. – С.1-8.

ТИПОЛОГІЯ КАТЕГОРІЇ АСПЕКТУАЛЬНОСТІ В УКРАЇНСЬКІЙ ТА ІТАЛІЙСЬКІЙ МОВАХ

У сучасній аспектології відсутня єдність поглядів на вже існуючі поняття видового значення, інваріанту виду, поняття граничності дії, цілісності. Дискусійними є також терміни, на яких будується наша стаття – “вид” та “аспект”.

Не дивлячись на те, що існує велика кількість праць з проблеми категорії виду слов'янських та неслов'янських мов, вираження категорії виду в італійській мові залишається все ще недослідженим, а тому, до кінця не є зрозумілим, що представляє собою ця категорія, а головне, які існують спільні ті відмінні риси семантичних, функціональних та структурних особливостей видової категорії у неспоріднених мовах, таких як, наприклад, італійська та українська.

Існує ряд праць вітчизняних і зарубіжних учених, в яких різною мірою висвітлюються системні та функціональні особливості категорій дієслова: функціональна граматика і аспектологія (О.В.Бондарко, Ю.С.Маслов, Т.Г.Акімова, І.-Е.С.Рахманкулова), валентність, граматична і лексична сполучуваність (Л.Г.Данцевич, Л.Г.Кириченко), часова локалізованість дії і таксис (Н.А.Козинцева, М.В.Всеволодова, В.С.Храковський), вид дієслова і його семантика (Н.С.Авілова, О.П.Рассудова, М.Я.Гловинська, Є.В.Падучева, М.Ю.Черткова, Pier Marco Bettineto, Valerio Lucchesi), темпоральність і дейксис (С.І.Терехова, Є.В.Тарасова).

“Вид” та “аспект” позначають одне і теж саме поняття, яке має ті ж самі інваріанти плану змісту, але різні формальні засоби у планах вираження у різних мовах. Однак, беручи до уваги слов'янську традицію називати її категорією виду, ми використовуємо у нашій роботі для будь-якої слов'янської або неслов'янської мови як синоніми терміни “аспект” або “вид”, оскільки йдеться про універсальну категорію аспектуальності. Функціонально-семантичне поле аспектуальності властиве усім мовам, але далеко не у всіх мовах присутній вид як граматична категорія [1:100]. Під граматичною категорією розуміють категорію, характерними властивостями якої є модифікований тип категоріальної ознаки, його взаємозв'язок із синтаксисом, “обов'язковість” вибору одного з його значень для форм (словоформ) з категоріальної сукупності, а також наявність регулярного способу його вираження [2:ст. категорія].

Про вид можна говорити там, де аспектуальні значення у межах більшої частини дієслівної лексики отримують регулярне вираження через парадигматично протиставлені одна одній форми одного дієслова. Сфера аспектуальності представлена у всіх мовах, як “видових” (тобто тих, які мають граматичну категорію виду), так і “невидових” (які зовсім не мають такої категорії). У зв'язку з цим і зіставно-аспектологічні дослідження можливі не тільки як зіставлення дієслівних категорій двох або більше „видових” мов, але і як протиставлення “видової” та “невидової” мови.

В італійській граматичній традиції проблема категорії аспектуальності і визначення її структури пов'язана із питанням про існування морфологічної категорії виду. Вже саме існування багатьох часових форм в одному тільки дійсному способі змушує тлумачити їх не тільки як часові форми. Три основних часових форми не могли створити такої кількості чистих форм часу. Це вже само по собі вказує на вірогідність того, що або всі ці форми, або частина з них є видо-часовими. Б.М. Чарльстон вірно помічає, що зважаючи на те, що існує

тільки три часових сфери, може бути тільки три дієслівних часи (минулий, теперішній, майбутній) [3:8].

Порівнюючи категорію виду в українській мові з італійською, слід відразу чітко провести лінію між категорією виду в неспоріднених мовах. В українській мові вид виражається за допомогою парних відносних дієслів. В італійській мові аспект не є тільки морфологічною категорією “виду”, а виступає складним мовним явищем, що поєднує семантику дієслова з його граматичними елементами при описанні протікання дії, його якісної та кількісної характеристики.

В італійській дієслівній системі немає спеціальних дієслівних коренів, пов’язаних із завершеністю чи незавершеністю, але одні часові форми від кожного дієслова є доконаними, інші – недоконаними. Таким чином, розрізнення видів не пов’язане тут з дієслівними формами як в українській мові. Отож, в українській мові категорія виду передається аглютинативним морфологічним способом: суфіксами, префіксами у основах недоконаного та доконаного виду, в італійській мові категорії часу і виду взаємодіють, є змішаними і утворюються синтетичним та аналітичним способом.

Наприклад, *будував-збудував – costruiva- ha costruito*
малював-намалював – dipingeva-ha dipinto

Наведемо таблицю, в якій представлені загальні релевантні функціонування виду/видо-часових форм, прототипічні і деякі непрототипічні функції (так звані особливі випадки вживання) інваріантів недоконаного/доконаного виду в українській мові та імперфекту/перфекту в італійській мові на матеріалі трьох часових планів (минулого, теперішнього і майбутнього):

Умовні скорочення:

НДВ – недоконаний вид	IMF– imperfetto
ДВ – доконаний вид	PF – perfetto
теп.ч. – теперішній час	pres. – presente
май.ч. – майбутній час	fut. – futuro
мин.ч. – минулий час	pass. - passato

Українська мова			Італійська мова		
Прогресив					
	НДВ	ДВ		IMF	PF
теп.ч.	- Що ти робиш ? (зараз) - Я зараз читаю .		pres.	- Cosa stai facendo ? - Sto leggendo la rivista.	
май.ч.	Я зараз буду читати/читатиму журнал.	Я зараз прочитаю журнал.	fut.	Ora leggerò la rivista.	
мин.ч.	- Що ти робив зараз? - Я читав журнал.	Я зараз прочитав журнал.	pass.	- Cosa stavi facendo? - Stavo leggendo/ leggevo il libro.	Ora ho letto la rivista.

Абігуатив					
теп.ч.	Я завжди читаю журнал „Фокус”.		pres.	Leggo la rivista “Focus”.	
май.ч.	Відтепер я завжди буду читати/ читатиму журнал „Фокус”.		fut.	D’ora leggerò la rivista “Focus” sempre.	
мин.ч.	Я завжди читав журнал „Фокус”.		pass.	Sempre leggevo la rivista “Focus”.	
	Я завжди читав журнал „Фокус”, але зараз я читаю „Ла донна”.			Sempre leggevo la rivista “Focus” ma ora leggo “La donna”.	
	Я завжди читав журнал „Фокус”, я і зараз його читаю.				Ho letto sempre la rivista “Focus” e la leggo ancora.
Ітератив					
теп.ч.	Кожен день я читаю журнал „Фокус”.	Кожен день я прочитую журнал „Фокус”.	pres.	Ogni giorno leggo la rivista “Focus”.	
май.ч.	Я буду читати/ читатиму журнал „Фокус” кожен день.		fut.	Leggerò la rivista “Focus” ogni giorno.	
мин.ч.	Раніше я читав журнал „Фокус” кожен день.		pass.	Prima ogni giorno leggevo la rivista “Focus”.	
Наратив					
теп.ч.			pres.		
май.ч.	Завтра я іду додому і почитаю журнал „Фокус” і іду у кіно.	Завтра, коли я прийду додому, я прочитаю журнал „Фокус” і іду у кіно.	fut.	Domani andrò a casa, leggerò la rivista “Focus” e andrò al cinema.	Domani quando sarò venuta a casa, leggerò la rivista e andrò al cinema.
мин.ч.	Я приходила додому і читала журнал.		pass.	Venivo a casa e leggevo la rivista.	
Результатив					
теп.ч.			pres.		
май.ч.		Ти прочитаєш журнал „Фокус”?	fut.	Leggerai la rivista “Focus”?	
мин.ч.		Ти прочитав журнал „Фокус”?	pass.		Hai letto la rivista “Focus”?

З таблиці можна зробити висновок, що форми *теперішнього часу* в італійській мові не мають конкуренції між імперфектом та перфектом. Форми *майбутнього* - передаються двома часовими формами – Futuro semplice і Futuro anteriore (як, наприклад, у наративі). Конкуренція між цими формами не є істотною, оскільки у розмовному мовленні, а поступово вже і у літературній мові, частіше зустрічається Futuro semplice. Форми *минулого* плану

виявляються більш ілюстративними у передачі двочленної опозиції недоконаного/доконаного виду, імперфекту/перфекту та дають змогу зробити типологічний аналіз, щоб виявити схожості та розбіжності у функціонально-структурних особливостях між категорією виду в українській мові в дійсному способі та видо-часовими формами в італійській.

Тому, щоб проаналізувати співвіднесеність або відмінність у функціонуванні та реалізації аспектуального плану в обох мовах, у нашій статті ми робимо спробу показати опозицію недоконаного/доконаного, імперфекту/перфекту на матеріалі минулих італійських часів. Отже, дане дослідження представляє собою спробу комплексного висвітлення проблем, пов'язаних з процесами формування та функціонування аспектуальних граматичних значень у сучасній італійській та українській мовах. Під аспектуальним граматичним значенням слід мати на увазі взаємодію різних мовленнєвих засобів, що виражають характер протікання дії. Форми імперфекту/перфекту, недоконаного/доконаного виду у контексті вступають у певні відношення один з одним у синтаксичній структурі речення тобто видо-часові форми/види взаємодіють з іншими дієслівними категоріями, перш за все часу та способу. Протиставлення видів відноситься до динамічного вживання різних мовних одиниць у мовленні, ця опозиція має тісний зв'язок з синтаксисом.

Актуальність даної проблеми вбачається у загальнонауковій зацікавленості у вивченні засобів вираження категорії виду, що лежить у руслі таких напрямів, актуальних для сучасного мовознавства, як *функціонально-граматичний* (виявлення закономірностей вживання та функціонування видо-часових форм в італійській мові та категорії виду в українській), *дискурсивно-прагматичний* (вивчення контекстуального значення, ставлення мовця до того, що він виражає, його оцінка, введення у фокус зацікавленості одного чи декілька осіб, про яких мовець говорить; участь мовця у комунікативних ситуаціях, що стосуються прагматики, теорії та типології мовлення) та *когнітивний* (побудова образів і логічні висновки, отримані з даних, що вже існують, денотація мовленнєвого вираження).

На жаль, у лінгвістиці мало приділяється уваги вивченню італійської мови, і тільки бере свій початок типологічне порівняння з українською мовою. Тому, головним є те, що ми робимо перший поштовх для вивчення цієї проблеми, і саме в цьому вбачається її актуальність.

Об'єктом є категорія дієслівної дії в італійській мові у порівнянні з українською.

Предметом дослідження слугують видо-часові форми в італійській мові та категорія виду в українській мові на матеріалі минулих часів в обох мовах.

Мета дослідження – виявити природу та функціонування видо-часових форм в італійській мові у порівнянні з категорією виду в українській.

Згідно вказаної мети поставлені наступні **завдання**:

- дослідити опозицію імперфекта та перфекта в італійській мові і недоконаного/доконаного виду в українській мові;
- виявити їх сутність та семантику;
- проаналізувати характер семантичних зв'язків членів опозиції;
- визначити засоби вираження категорії виду в українській мові та в італійській;

Теоретична значення: результати дослідження є певним внеском у вивченні аспектуальності дієслівної дії в сучасній мові, її особливостей і допомагають лінгвістам наблизитися до відповіді на центральні питання загальної та аспектологічної типології. Дослідження видової опозиції поглиблює знання про структуру категорії виду, її зв'язок із категорією часу та сприяє подальшій розробці теоретичних питань морфології і синтаксису італійської мови.

Наукова новизна статті полягає в тому, що в ній вперше порівнюються функціональні особливості вживання видо-часових форм дієслова в італійській мові з категорією виду у різноструктурних мовами, зокрема в українській мові

Граматична категорія виду не має єдиного, загального визначення. Класичними її варіантами вважають, з одного боку, *двочленну кореляцію* перфекту/ імперфекту в романських мовах та *доконаного/недоконаного* виду у слов'янських мовах, з іншої, - *тричленну кореляцію* основ презенса, аориста і перфекта.

Під перфектом (PF) в італійській мові та **доконаним видом** (ДВ) в українській мові розуміють таку часову форму, яка використовується для позначення вже закінченого до моменту висловлення дії, але яка продовжує взаємодіяти і призводить до зміни подій або стану дії. Перфект (а саме складний перфект) та доконаний вид можна назвати однією з найбільш інтенсивно досліджуваних часових форм. Він викликає таку зацікавленість саме тому, що поєднує теперішній із минулим, у тому випадку, коли за допомогою перфекту описується подія, що відбулася до моменту мовлення, тобто, перфект є начебто проекцією теперішнього у минуле [4:113].

Форма *імперфекту* (IMF), *недоконаного виду* (НДВ) завжди описує ситуацію в її розвитку у часі, тобто ситуацію, яка проходить через низку послідовних часових фаз [5:126].

У західній лінгвістичній літературі є спроба описати імперфектні та перфектні форми як одну категорію. Зокрема, Б.Комрі під категорією виду розуміє спосіб представлення ситуації з точки зору її характеру розвитку у часі. Його опис імперфектної форми повністю відповідає цьому визначенню, але, на його думку, перфект відрізняється від інших часових форм часовою віднесеністю, бо пов'язує два часових плани: час результату попередньої ситуації і час цієї реалізації попередньої ситуації, іншими словами, перфект містить в собі складову відносного часу [6:85]. Отож, за Б.Комрі *перфект – видова форма, що відрізняється від інших тим, що виражає відносний час*. На нашу думку це ще раз підкреслює тісний зв'язок між категорією виду та часу.

З дієслівним видом корелює ще одне поняття – мовна категорія, що займає проміжне місце між способом дії і видом – *граничність* (Гр) /*неграничність* (Нгр), або *лімітативність/нелімітативність*. За О.В.Бондарко лімітативність - це семантична категорія, що об'єднує різні типи відношення дії до межі, яка охоплює засоби тієї чи іншої мови, що слугують для вираження вказаних відношень.

Початок серйозному вивченню цієї категорії поклав ще Ф.Діц, який помітив, що зовні однотипні форми пасивного стану мають в романських мовах різні часові значення в залежності від дієслова, від якого вони утворені.

Наприклад, *il nemico è battuto*
egli è amato da tutti.

Латинському перфекту відповідає дія, яка виражається перехідним дієсловом, або та, що обмежена одним моментом, як, наприклад, у дієсловах *acchiappare, cogliere, lasciare, finire, uccidere*, або має кінцеву ціль, як у дієсловах *fare qc, preparare, decorare, costruire, spezzare*. Значення, що відповідає теперішньому часу, виявляється, коли дія є такою, що її не починають з метою завершення, наприклад, дієслова *amare, odiare, lodare, appassionarsi, desiderare, vedere, sentire*. Ці класи дієслів Ф.Діц назвав “доконані” (*classe perfectiva*) і “недоконані” (*classe imperfectiva*).

Якщо дієслова, які Ф. Діц відніс до другого класу, дійсно завжди або майже завжди відповідають недоконаному виду в українській мові, то дієслова першого зовсім не обов'язково відповідають українському доконаному виду. Український доконаний вид вказує у дієсловах “миттєвого значення”, що дія об'єктивно “миттєва” і розглядається як миттєва (*схватити*), у дієсловах, які “мають кінцеву ціль”, - що їх дія розглядається як та, що обов'язково досягла мети. Саме цього значення обов'язкового досягнення межі і не існує в

італійській мові у дієсловах з тими ж лексичними значеннями. Вони виражають напрям дії до межі, до рішучої точки, до мети, але нічого не говорять про те, чи була чи буде ця межа досягнута. Звідси і можливість їх змістової співвіднесеності як доконаного, так і недоконаного виду української мови.

З часом розробка цієї категорії виявилась дуже важливою для вивчення питань дієслівного виду у тих мовах, де дієслівний вид не має граматичного оформлення, зокрема поняття граничності/неграничності міститься у лексичному значенні дієслова і не співпадає із граматичною категорією “виду”. Це явище займає проміжне положення між способом дії та видом і, таким чином, знаходиться між лексикою і граматикою і може бути розглянута як лексико-граматична категорія. Нагадаємо, що **спосіб дії** – морфемно характерні або нехарактерні значення окремих дієслів і їх підрозділів, що вказують на характер протікання у часі граничних/неграничних дій [7:66].

Специфіка української мови зводиться до того, що гранична/негранична здатність дієслів реалізується у рамках жорсткої і облігаторної видової системи. Закладена у семантиці дієслова здатність до Гр/Нгр отримує реалізацію у словоформах з певним граматичним видовим значенням.

О.В.Бондарко [8:52] зазначає, що у тих мовах, де граничність/неграничність дії не має статусу граматичної категорії, тобто не спирається на спеціальну систему граматичних форм, значимість протиставлення граничності/не граничності у загальній системі відношень дії до межі збільшується. В італійській мові граничність/неграничність дієслова відіграє домінуючу роль в аспектуальній характеристиці дії, незалежно від того, якою дієслівною формою вона виражалася.

Неграничні дієслова представляють найменшу групу. Поза контекстом вони не містять у своєму значенні вказівку на напрям до межі. Вони сумісні з поняттям тривалості, безперервної дії. Відсутність межі взагалі нехарактерна для дії. Вона може бути пов'язано з лексичними значеннями дієслів, які можна розділити на дві групи:

1. Дієслова, що позначають а) такі поняття, які мають протяжність у часі і можуть бути протиставлені суб'єкту у формі дії-стану, хоча ні тим, ні другим не виступають. Це дієслова, що позначають: а) об'єктивні відношення між суб'єктом і іншими речами (наприклад, appartenere, consistere, possedere/ належати, входити у склад чогось, володіти): *Il nostro lavoro **consisteva** nel coltivare i campi* [8]. *Це позбавило США морального авторитету, яким вони **володіли** колись....* [1:01.02.2005].

і б) відношення суб'єктивного типу, тобто у семантичній структурі дієслова присутня сема, яка є носієм емоційної позиції агента даного відношення до її об'єкту (amare, odiare, detestare, rispettare/кохати, ненавидіти, шанувати): *Provavo **tenerezza**, questo era certo, e anche lui sicuramente **la provava** per me* [5:119]. *Він **любив** спілкуватися із фізиками, і ця любов була взаємною* [1:23.04.2005]. Особливістю цієї групи є те, що дієслова ні за яких умов не можуть перейти у клас граничних дієслів, бо межа дії у цих дієслів відсутня. До цієї ж підгрупи належать також дієслова буття (essere, esistere, vivere/бути, існувати, жити).

2. Дієслова, що позначають: а) нефізичну дію, пов'язану з суб'єктно-оцінним ставленням (disapprovare, difendere, disonorare/не схвалювати, захищати, ганьбити): *Quando parlavano male di un nostro amico, lo **difendevo** sempre io.* [7]. *Д.Струк...**вболівав** за її справи, намагався зробити свій особистий внесок у її становлення і розвиток* [1: 23.04.2005].

б) деякі дієслова мовлення: parlare, negare, discutere/говорити, заперечувати, дискутувати): *I giornali **parlavano** dell'argomento del giorno* [7]. *Історики **полемізували**, чи можна було б виправдати тероризм у певних історичних ситуаціях* [1:20.04.2005].

в) дієслова, що позначають положення у просторі або дію із статичним характером (sedersi, dormire/ сидіти, спати): *Perché non **dormivo**, perché andavo sempre in giro portandomi*

dietro la pallina smangiucchiata di Argo, nessuno me l'ha mai chiesto [5:47]. *Протягом двох із останніх чотирьох років мали місце лише тимчасові призначення* [1:31.01.2005]. Однак цей тип дієслів іноді може набувати значення граничності.

До **граничних** належать дієслова, у значеннях яких присутнє поняття межі. Вони виражають напрям дії до кінцевої мети (межі), з досягненням якої дія має вичерпати себе і припинитися, тому вони несумісні з поняттям тривалості, безперервної дії. Ця багаточисленна група містить різні за лексичним значенням дієслова (*raggiungere, aggiungere, rispondere, apparire, arrivare, domandare, chiedere, assumere, attaccare, rompere, diventare, cominciare, iniziare, smettere, portare, trasportare, credere, scoprire/досягти, додати, відповісти, з'явитися, прийти, запитати, взяти на себе (обов'язок), з'єднувати, розбивати, стати, почати, припинити, принести, привезти, вірити, відкрити*): *Ti ho raggiunta in camera, stavi distesa sul letto con le cuffie attaccate alle orecchie* [5:35]. *Тайвань офіційно розірвав дипломатичні відносини з Гренадою на знак протесту проти дій керівництва...* [1:01.02.2005].

Існує третя група дієслів, так звані **дієслова подвійного характеру**. Це дієслова, які спроможні виступати як граничні і неграничні дієслова залежної від контексту. Ця група є найскладнішою за своїм змістом і за граматичними структурами. Дієсловами подвійного видового характеру є такі дієслова, які поєднують граничне і неграничне значення (*sentire, sorridere, ricordare, leggere, scrivere, andare, muoversi, camminare/відчувати, всміхатися, пам'ятати, читати, писати, ходити, їздити, рухатися, ходити пішки*):

La questione dei soldi andava ormai avanti da parecchi mesi [5:42]. *Avevo otto anni quando ce ne siamo andati ma ho ancora qualche ricordo* [6:18].

Дехто вдоволено всміхався, дехто сидів незворушно [2:14.01.2006]. *Світ нарешті посміхнувся і йому* [1:20.04.2005].

В українській мові опозиція доконаного/недоконаного виду є морфологічно закріпленою, тим часом як в італійській мові вид не є морфологічною категорією у традиційному розумінні, тобто не є системою протиставлених одна одній граматичних форм доконаного та недоконаного виду чи протиставлених різних основ. В цьому, на нашу думку, і полягає складність дослідження аспектологічної категорії в італійській мові у порівнянні з українською.

Після того як ми зробили типологічний аналіз категорії аспектуальності в українській та італійській мовах і розглянули категорію виду українського дієслова у порівнянні з видо-часовими формами італійського дієслова, ми можемо констатувати, що план вираження даних категорій є специфічним у кожній мові. Українська та італійська мова представляють дві різні індоєвропейські мовні сім'ї. Згідно морфологічної класифікації українська мова належить до флексивного типу, а італійська – до флексивно-аналітичного. Різні способи вираження категорії аспектуальності виявляють загальну зацікавленість у проблематиці типології між неспорідненими мовами. Звернення нами до типологічного дослідження категорії виду в українській мові та видо-часових форм в італійській виявляються актуальними, оскільки тільки типологічні розробки дозволяють провезти адекватний, несуперечливий аналіз даних категорій у неспоріднених мовах. Отримані відповіді допоможуть лінгвістам наблизитися до відповіді на центральні питання загальної та типологічної аспектології.

ЛІТЕРАТУРА

1.Чертова М.Ю. Вид или аспект? К типологии славянской и романской категории. // Вестник Моск. ун-та. Сер. Филология, 2004, №1. 2.Лингвистический энциклопедический словарь/под ред. Ярцева В.Н., "Большая Российская Энциклопедия". - М., 2002. 3.Иванова И.П. Вид и время в современном английском языке. ЛГУ, 1961. 4.Фунтова Ю.С. Перфект в немецкой временной системе. // Вісник Харків. нац. ун-ту ім. В. Н. Каразіна, 2001, №536. 5.Падучева Е.В. Опыт исчисления частных видовых значений (к семантике несовершенного вида в русском языке)//Типология и грамматика/ред. Бирюлин Л. А., М., 1990. 6.Comrie B. Aspect. Introduction to the study of verbal aspect and related problems. – Cambridge: Cambridge Univ. Press, 1976. 7.Бондарко А.В. Принципы функциональной грамматики и вопросы аспектологии. Изд.

ДЖЕРЕЛА ІЛЮСТРОВАНОГО МАТЕРІАЛУ:

1.Щоденна газета “День”. 2.Щоденна газета “Україна молода”. 3.Щоденна газета “Високий замок”, 4.Щоденна газета “Газета по-українськи”. 5.Susanna Tamara “Va’ dove ti port ail cuore”. RCS Editori, S.p.A., Milano, 2003. 6.Enzo Biagi “Disonora il padre”. RCS Editori, S.p.A., Milano, 2003. 7.Dizionario DeAgostini, Novara, 2001. 8.Dizionari per sempre. Zanichelli, Gruppo editoriale L’espresso, 2003.

КАЛАЧОВА М.О.

Київський національний лінгвістичний університет

ІНДИВІДУАЛЬНО-АВТОРСЬКА КОНЦЕПЦІЯ ХУДОЖНЬОГО ТВОРУ ЯК СКЛАДОВА ІНДИВІДУАЛЬНО-АВТОРСЬКОЇ КАРТИНИ СВІТУ

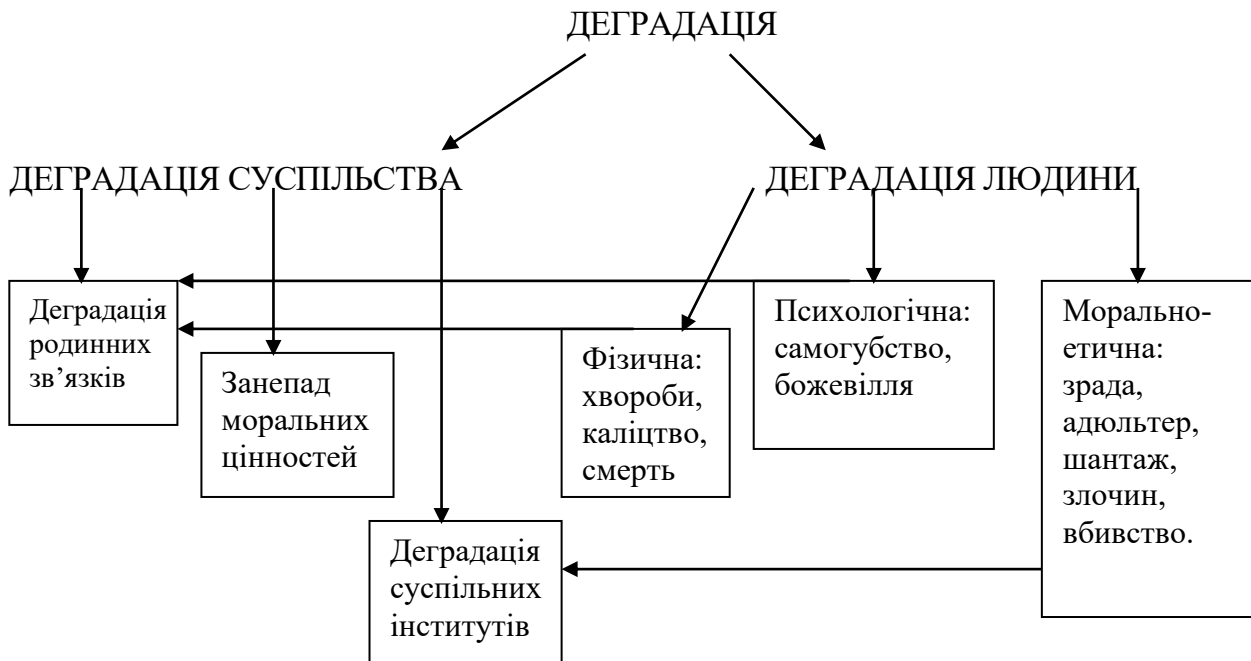
(на матеріалі трилогії «La fin des hommes» Моріса Дрюона)

В останні роки в лінгвістиці велика увага приділяється вивченню мовної особистості з огляду на її природу, систему її цінностей, погляди і процеси сприйняття та пізнання оточуючого світу. **Актуальність** запропонованої теми визначається загальною спрямованістю лінгвістики на вивчення художнього тексту, виходячи з його антропоцентричного характеру. У сучасних дослідженнях художнього тексту процеси, що мають місце у художньому тексті, пояснюються через роль автора і співучасть читача у текстотвірному процесі (Еко, Адам, Жандію). За Ю.К.Карауловим, «за кожним текстом стоїть мовна особистість» [1]. Акцент у вивченні художнього тексту, на нашу думку, слід перенести на специфіку зв'язку автора художнього твору з художньою реальністю, яку він описує. З.О.Гетьман зазначає, що «саме антропоцентричність мовлення зумовлює центральне положення носія мови в комунікації з його думками, почуттями, переживаннями, знаннями і судженнями про оточуючу дійсність, оцінку останньої, відношення між людьми і фактами» [2:24]. Особливістю художнього твору є той факт, що автор описує не власне фрагмент об'єктивної дійсності, а «квазіреальність», продукт психічної діяльності людини, суб'єктивно-особистісного пізнання світу, що зумовлює антропоцентризм художнього мовлення. Художній текст не можна розуміти вузько, тільки як формальну організацію тематичних послідовностей. Слід брати до уваги інтенції автора щодо створення художнього твору, його індивідуально-авторську концепцію. Відповідно до свого світосприйняття, кожний письменник не просто описує дійсність, він моделює дійсність, явище яке І.В.Арнольд називає «квантуванням» [7:28-29].

Наукова новизна, таким чином, полягає у визначенні складових концептів індивідуально-авторської концепції художнього твору і їх ролі у створенні індивідуально-авторської картини світу автора. О.О.Корнілов зазначає, що «індивідуально-авторська картина світу унікальна, вона є відображенням життєвого досвіду людини, її знань, розуміння і оцінки всього оточуючого» [8]. Деякі дослідники, серед яких професор Б.О.Серебренніков, пов'язують з поняттям індивідуально-авторської картини світу вчення О.О.Потебні про два типи значення слова («близьке», як «народне», і «подаліше», яке у кожного різне за якістю і кількістю елементів – «особисте»). Зважаючи на це, виділяється цілком умотивоване твердження Б.О.Серебреннікова про те, що індивідуальна картина світу – це єдність особистого і народного.

У художньому тексті індивідуально-авторська картина світу суб'єктивна і несе на собі риси мовної особистості її творця. Естетична функція художнього тексту передбачає зв'язок між тим, хто створює художній світ, і тим, хто його сприймає. Під індивідуально-авторською

картиною світу письменниками розуміємо таку картину світу, яка включає в себе не лише загальні уявлення про оточуючий світ, але і власні концепти, які автор вибудовує за допомогою вже існуючих понять. Індивідуально-авторська картина М.Дрюона у трилогії «**La fin des hommes**» базується на мегаконцепті ДЕГРАДАЦІЯ за допомогою таких концептів, як *зрада, злочин, занепад, байдужість*. Для відображення мегаконцепту ДЕГРАДАЦІЯ використовуються такі макроконцепти як ДЕГРАДАЦІЯ СУСПІЛЬСТВА І ДЕГРАДАЦІЯ ОСОБИСТОСТІ, які в свою чергу підрозділяються на низку концептів:

Щодо концептуального простору тексту, то він формується на синтагматичній основі та має внутрітекстову синтагматичну природу, тобто будується на основі злиття, зближення загальних рис концептів, що представлені на поверхні тексту мовними одиницями близьких семантичних полів. Це обумовлює певну цілісність концептосфери тексту, під якою ми розуміємо сукупність концептів художнього тексту.

Розглянемо концепт СМЕРТЬ у М.Дрюона. Так, смерть Мадам де ля Монри описана за допомогою таких висловлювань: «*c'est la fin*» (Rendez-vous aux enfers p.25), «*disparaître*» (Rendez-vous aux enfers p. 41), «*cette agonisante*» (Rendez-vous aux enfers p.43), «*accepter de mourir*» (Rendez-vous aux enfers p. 46), «*la mort...semblait raréfier dangeureusement les principes nourriciers de l'atmosphère*» (Rendez-vous aux enfers p. 46), «*mon Dieu, faites que je meurs convenablement*» (Rendez-vous aux enfers p.47), «*l'éternité*» (Rendez-vous aux enfers p. 47), «*elle sentait la terreur monter sur elle comme un drap noir*» (Rendez-vous aux enfers p. 46), Автор вдається до загальноновживаних порівнянь щодо смерті, таких як *fin, agonie, éternité*. Він використовує дієслова *disparaître, mourir* та порівнює смерть з чорною ковдрою - *drap noir*. Але з іншого боку смерть в цій родині сприймається як щось соромне, яке слід приховувати: «*elle voulait cacher sa mort ainsi qu'une chose honteuse*» (Rendez-vous aux enfers p. 47). Помирати в цій родині слід пристойно: «*mon Dieu, faites que je meurs convenablement*» (Rendez-vous aux enfers p. 47). Вислови *cacher sa mort* та *faites que je meurs convenablement* та порівняння з *chose honteuse* показують, що концепт СМЕРТЬ пов'язаний з концептом СОРОМ.

Люди, які оточували помираючу людину, не повинні виказувати свої почуття, вони повинні вдавати, що нічого не сталося. З дитинства їх вчили бути стриманими і байдужими у будь-якому випадку, навіть у випадку смерті, самогубства, вбивства, божевілля близької їм людини: «*Ne pas étaler ses sentiments... conserver sa dignité, le contrôle de soi... Dans nos familles on porte un masque, dans nos familles on crève sous son masque, on se suicide, on*

s'assassine, mais *on ne le dit à personnes, pas même aux enfants... dans nos familles, on a parfois l'impression de devenir fou...mais on reste là, assis dans un salon triste, entre quelques vieillards à attendre la mort de sa grand mère, en tenant le Figaro à la main* » (Rendez-vous aux enfers p.51). Від майже нейтрального вислову *ne pas étaler ses sentiments* автор переходить до більш стилістично забарвленого *on porte un masque* і закінчує негативно забарвленим *on crève sous son masque*. Смерть близької людини, яка природньо повинна викликати співчуття та почуття жалю, не викликає, в даному випадку, цих почуттів у героїв трилогії. Ставлення до смерті тут пов'язано з деградацією особистості, коли у людей атрофуються почуття, вони стають байдужими. Таким чином, концепт СМЕРТЬ пов'язаний в трилогії з концептом БАЙДУЖІСТЬ, який пронизує увесь твір, як на рівні індивіда, так і на рівні суспільства.

У суспільстві БАЙДУЖІСТЬ приймає інші форми, вона стає мізантропією, люди навіть ненавидять одне одного. Це прослідковується, наприклад, в описі балів у Парижі: « *Quel mouvement intérieur, quelle nécessité poussaient ces gens à s'inviter ainsi par fournées, à répondre aux invitations, à feindre le plaisir en des lieux où ils s'ennuyait, à danser par politesse avec des partenaires qui leur déplaisaient, à se vexer s'il étaient omis sur une liste mais à gémir chaque fois qu'ils recevaient un nouveau bristol, à applaudir des oeuvres ou des auteurs qu'ils méprisaient, à être méprisés de ceux-ci mêmes qu'ils applaudissaient, à se répandre en sourire pour des indifférents, à clamer leur misanthropie, leur lassitude du monde, et à user en ces jeux curieux leur temps, leurs forces et leur fortune ?* » (Rendez-vous aux enfers p.11) Такі висловлювання, як *feindre le plaisir, danser par politesse, avec des partenaires qui leur déplaisaient, des autres qu'ils méprisaient, à se répandre en sourire pour des indifférents* вживаються для виразу ненависті у суспільстві до собі ж подібних. Люди вдаються до того, що не приносить їм задоволення, але вони роблять вигляд, що це їм дуже приємно. НЕЩІРІСТЬ та БАЙДУЖІСТЬ відображають моральний занепад суспільства, його повільну ДЕГРАДАЦІЮ.

Показовою щодо індивідуально-авторської картини світу є авторська характеристика персонажа. Вона як показник авторської суб'єктивності є вираженням індивідуального стилю письменника. Саме в характеристиці сходяться два антропоцентри художнього твору – автор і персонаж. Як зазначає В.Б.Бурбело, «релевантними ознаками характеристики як особливої мовної форми є експліцитна анропологічність її змісту, багатогранна організація, що вибірково сполучає описовий, оповідальний і розсудливо-аналітичний компоненти, які утворюють цілісну структуру, відбиваючи різні аспекти характеристики: вихідну даність персонажа, розвиток його характеру в описуваному теперішньому, характер як наслідок виховання, соціально-економічних та інших умов за їх авторським аналізом» [9:5].

Залежно від того, чи авторське це мовлення, чи мовлення персонажів, слід виділити декілька способів характеристики персонажів: авторська характеристика та характеристика персонажа іншим(и) персонажем(ами). Авторська характеристика персонажа може будуватися на характеристиці однієї з його основних рис. Так, у М.Дрюона Зігфрід Шудлер, засновник банку Шудлерів і його постійний керівник, описаний автором з огляду на його дуже похилий вік. Він вже дуже старий, але ще тримає під контролем справи у банку і на підприємствах, якими володіє родина. Це зроблено для того, щоб показати, що у Франції нема достойних молодих людей, які могли б зайняти керівні посади. Для характеристики Зігфріда Шудлера, М.Дрюон використовує такі лексичні одиниці як : *le vieux Siegfried* (« Les grandes familles » p. 296), *le vieux baron* (« Les grandes familles » p. 176), *le veillard* (« Les grandes familles » p. 298), *ancêtre* (« Les grandes familles » p. 11), *l'aïeul* (« Les grandes familles » p.175), *Le père de mon mari est très, très vieux* (« Les grandes familles » p. 296). Щоб показати, що Зігфрід не належить до тогочасної Франції, що він є втіленням минулого, М.Дрюон віддаляє його у часі, порівнюючий його зі старим сфінксом: *vieux sphinx* (p.196), і навіть вдається до такого міркування: *Il avait franchi l'âge où les vieillards sont une gêne* (« Les grandes familles » p.179) - Він вже пережив той вік, коли старигани обтяжують оточуючих. М.Дрюон

наголошує на належності Зігфріда Шудлера до історії, приписуючи йому належність до стародавньої міфології: «*monstrueuse allégorie polychrome sortie des vestiges archéologiques d'une mythologie disparue*» («Les grandes familles» p.170).

Оскільки інколи номінації деяких понять відсутні у мовній картині французької нації, то автор сам намагається заповнити лакуну у номінуючий функції поняття. Так, М. Дрюон вводить такий новотвір у опис Зігфріда Шудлера, як *viellard prodige* (Les grandes familles p.179), зааналогією з вживаним у французькій мові: *enfant prodige* (дитина-вундеркінд).

Всі події в романі описуються з огляду на деградацію, чи то фізичну, чи то моральну. Навіть головного героя Сімона Лашома М.Дрюон описує завжди через згадку його аномальної, неприродно завеликої голови і акцентує на цьому постійну увагу протягом всієї трилогії: «*il aimait bien la grosse tête de Simon*» («Les grandes familles», p.113), «*la grosse tête de Simon contenait le cerveau bien fait, une bonne machine à penser*» («Les grandes familles» p. 114), «*Il continuait de sourire à la grosse tête un peu genée de Simon*» («Les grandes familles», p 121).

Міркування автора дають змогу зрозуміти його індивідуально-авторську картину світу і мають безпосередній вихід на концептуальну картину світу автора. Це загальні міркування про *зраду, занепад, самогубство*, що створюють загальну концептосферу ДЕГРАДАЦІЇ. Серед типів міркувань виділяють, як правило, умовиводи, узагальнення, афоризми і сентенції. Узагальнення - це загальна характеристика будь-якого явища. Узагальнення дозволяють суб'єктивній авторській характеристиці перейти на вищий рівень абстракції та перетворюють особисту думку автора якщо не на стовідсотково об'єктивну, то на об'єктивовану. Розглянемо як в одному з узагальнень автора йдеться про смерть через самогубство: «*Le suicide est la forme de mort qui, plus qu'aucune autre, donne à l'entourage le sentiment de culpabilité*» («Les grandes familles», p.269). Вислів М.Дрюона про те, що самогубство людини викликає у оточуючих почуття провини, як будь-яка інша форма смерті, характеризує думку не тільки автора, але й суспільства в цілому.

Іншим прийомом, за допомогою якого автор може висловлювати своє особисте ставлення до явищ, описаних у тексті, є авторські афоризми та сентенції. І.Р.Гальперін зазначає, що «сентенція мислиться тільки як індивідуально-творчий акт» [10:120]. Тобто, сентенція, загалом, незалежна від контексту і виявляється важливим засобом визначення змістово-концептуальної інформації твору. Так, підтверджуючі думку І.В.Смущинської про те, що «навіть у персонажному мовленні вона [сентенція] не стільки виражає манеру персонажа говорити парадоксами, скільки естетичні погляди самого автора» [4:179], ми наводимо приклад авторських сентенцій у М.Дрюона: «*L'humanité refuse d'être heureuse !*» («Les grandes familles», p.221) ; «*Une société peut-être heureuse tout en portant ses lésions internes ; le malheur vient après. Pareillement, une société peut paraître heureuse alors que beaucoup de ses membres souffrent.*» («Les grandes familles», p.22). Концепт ЩАСТЯ створюється завдяки використанню лексем, які несумісні з концептом ЩАСТЯ (прикметникового звороту *refuse d'être heureuse*, антоніма *le malheur* та дієслівних зворотів *souffrir* та *porter ses lésions*). Ілюзорність щастя в суспільстві підкреслюється дієсловом *paraître* та модальним дієсловом *pouvoir*. У цих авторських сентенціях висловлюється ставлення автора до стану тогочасного суспільства. Для цього використовуються такі вислови, як «*refuse d'être heureuse*», «*portant des lésions internes*», «*paraître heureuse*», «*beaucoup de membres souffrent*». Суспільство не тільки не хоче буди щасливим, його порівняно з хворим, у якого ознаки хвороби ще не помітні.

Отже, індивідуально-авторська картина світу відбивається в художньому тексті через створену автором концептосферу тексту, до якої входять загальні уявлення, власні авторські концепти, створені на основі вже існуючих понять, та новотвори автора. Вивчення концептів,

які входять до концептосфери автора, дають змогу дослідникові проаналізувати індивідуально-авторську картину світу письменника.

ЛІТЕРАТУРА

1. Караулов Ю.Н. Русский язык и языковая личность. – М., 1987. 2. Гетьман З.О. Текстовий аналіз композиційного стандарту іспанського діалогічного мовлення. – К.: Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет», 1994. 3. Спиркин А.Г. Мирозррение // ФЭС. – М., 1983. 4. Смуциньська І.В. Суб'єктивна модальність французької прози. – К.: Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет», 2001. 5. Виноградов В.В. Стилистика. Теория поэтической речи. Поэтика. М., 1963. 6. Бахтин М.М. Проблема текста // Вопросы литературы. – М., 1976. 7. Арнольд И.В. Стилистика современного английского языка. – М., 1990. 8. Корнилов О.А. Языковые картины мира как производные национальных менталитетов. – М., 1999. 9. Бурбело В.Б. Эволюция речевых форм характеристики персонажа во французской литературе: Дис... канд. филол. наук. – К., 1980. 10. Гальперин И.Р. Текст как объект лингвистического исследования. – М., 1981.

КАЛЬЧЕНКО Г.А.

Київський національний університет імені Тараса Шевченка

ЕКОЛОГІЗАЦІЯ ЯК НОВА ПАРАДИГМА СУЧАСНОЇ ПОЛІТИКИ: ІДЕОЛОГІЧНЕ ЗАБАРВЛЕННЯ ЕКОЛОГІЧНОГО ДИСКУРСУ

Сучасний рівень технологічного розвитку робить сучнівною самою можливістю збереження нашої планети для майбутніх поколінь через небаченого нищівного потенціалу катастрофи, що стали можливими у ХХ сторіччі. Захист навколишнього середовища поза суто технологічним, має і вкрай вагомий політичний аспект.

Отже, **мета** даного дослідження – виявити і обґрунтувати зв'язок та взаємозалежність сфер функціонування екологічного та політичного дискурсів, і, спираючись на отриманий висновок, проаналізувати ознаки ідеологічності дискурсу в сфері екології.

Вже сьогодні зрозуміло, що більшість соціально-економічних і політичних структур на планеті найближчими десятиліттями так чи інакше зазнають впливу екологічної кризи, що поглиблюється. Саме тому до численних ознак “цивілізованої” держави можна додати ще одну, а саме: соціальна і демократична правова держава має стати також і державою екологічною. В іншому випадку вона буде не в змозі задовольнити права своїх громадян проживати в здоровому природному середовищі [1:147-149]. Партії і політичні рухи, які недооцінюють роль екології, ризикують зійти з політичної арени, тому слід очікувати, що в їх межах будуть формуватися власні екологічні структури й органи, які відіграватимуть вирішальну роль у політичній діяльності. Це підтверджується тим, що нині відбуваються чітко виражені процеси політизації екології та екологізації політики. Закономірність цього двобічного процесу вивчається новою дисципліною – політичною екологією [2:171; 3:215-216].

Задля створення екологічно свідомого суспільства важливо виявити і гуманізувати процеси політизації екології (екологізації політики). Питання охорони довкілля на рівні самодіяльності та громадських ініціатив вирішити неможливо. Під тиском зниження рівня життя, загрози безробіття, відсутності дійового соціального захисту, громадяни схильні абстрагуватися від екологічних проблем.

Зіткнувшись з численними економічними негараздами, екологічна проблематика активно входить до сфери політики. Потреба у створенні теорії оптимізації природокористування зумовила політизацію екології. Сам термін “політична екологія” запропонував французький економіст Б.де Жувеналь, який закликав людство пройти рятівний шлях “від політичної економії до політичної екології” [4:25-27; 5: 202].

На зламі 60-х років ХХ століття екологічні проблеми набули якісно нових рис. Природа набула в суспільстві не лише споживчої вартості, а недалекоглядне управління нею

призводить до екологічних катастроф (досить назвати Чорнобиль або отруєння і омертвілення ґрунтів і вод в Іспанії у травні 1998 року).

Ось чому екологічну політику слід розглядати в тісному зв'язку зі змінами, які відбуваються в суспільстві, передусім в економічному його базисі. Проте ця зумовленість не позбавляє її специфіки, самостійного характеру, без чого просто не було б необхідності звертатися до цієї проблематики.

Тепер слово “екологія” широко вживається в значенні “стан довкілля”, хоча такий узус нічим не виправданий. Кажуть про “несприятливу екологію”, екологію, “що склалася” в тому чи іншому регіоні тощо. Однак для мовної практики таке зміщення значень не є чимось винятковим, скоріше воно є правилом, за яким загальна назва діяльності поширюється і на продукти чи об'єкти цієї діяльності.

Широкий суспільний розголос екологічної проблематики, залучення до обговорення спеціалістів різного профілю підготовки посприяло тому, що термін “екологія” повторно був асимільований наукою в його перетвореному вигляді.

Відтак термін “екологія” сьогодні побутує у двох основних значеннях: традиційному, як назва галузі біології; і у сучасній розширеній інтерпретації, яка охоплює не тільки широке коло міждисциплінарних досліджень, що пов'язані із довкіллям, а й практично всі аспекти, які стосуються даної проблематики в цілому (ідеологічні, суспільно-політичні, організаційно-управлінські, технологічні, економічні тощо).

Таким чином, сучасна екологія є не тільки наукою, скільки певною надбудовою, ментальним середовищем, в якому поєднуються дослідницькі, ідеологічні, філософсько-світоглядні та конкретно-організаційні засади управління зовнішніми ресурсами, моніторингу стану довкілля, визначення та підтримки належного рівня екологічної безпеки тощо [6:78].

Така трансформація поняття призвела і до певного переосмислення власне дослідницьких аспектів екології, її предметного поля та ролі в науковій практиці. Як зазначає Кисельов, у спрощеному вигляді можна можна виділити, окрім традиційного визначення екології як науки, ще дві точки зору на статус сучасної екології:

1. Притаманна ряду природодослідників і багатьом філософам точка зору, згідно з якою сучасна екологія виходить за межі конкретної наукової дисципліни (а відтак втрачає сенс пошук чіткого визначення її предмету) і перетворилась на комплексну міждисциплінарну проблему, у вирішенні якої мають взяти участь представники мало не всіх напрямів і галузей як сучасної науки, так і різноманітних гуманітарних студій; іншими словами, екологія тлумачиться як загальнонауковий підхід, а не як окрема дисципліна.

2. Точка зору, згідно з якою сучасна екологія набула статусу світогляду людства, яке прагне уникнути екологічної катастрофи; тобто екологія переросла межі дослідницької діяльності у вузькому розумінні і постала як світогляд, який визначає прагнення до радикальних змін економічного устрою суспільства, діяльності політичних інституцій, суспільної моралі, стилю мислення, засад природознавства, суспільствознавства, техніки, вироблення новітніх, “екологічних”, форм свідомості, норм, цінностей, ідеалів, тощо [6:34].

Приймаючи вищенаведені визначення екології і спираючись на міждисциплінарний характер досліджень природоохоронної проблематики, можемо констатувати доцільність вивчення екологічного дискурсу як лінгвістичного явища. А беручи до уваги явище політизації екології, розглянемо одну з характеристик екологічного дискурсу, яка притаманна дискурсові політичному – його ідеологічність.

Термін “ідеологія” найчастіше застосовується для визначення відносин між організованою думкою та суспільною владою у великомасштабних політико-економічних контекстах. Окремі ідеї, способи мислення забезпечуються і захищаються через різні комунікаційні канали тими елементами суспільства, які посідають широку економічну і

політичну владу. Постійне маніпулювання публічним інформуванням та використовуваною для цього образністю з боку тих, хто має владу, створює особливий різновид ідеології – панівну (домінантну) ідеологію, яка забезпечує захист матеріальних і культурних інтересів своїх творців.

Es necesario estar concientes de que con sus políticas están obligando, como bien lo afirma Wagle, a una cooptación en torno a sus intereses económicos bajo supuestos intereses en preservar el ambiente, el cual utilizan (al ambiente) en realidad como chantaje para manejar préstamos y líneas de créditos [Etapas del discurso ambiental en el tema del desarrollo. José Miguel Cruces].

Автор розглядає природоохоронну агітацію як засіб, використовуваний політичними силами і комерційними організаціями для власне звичайного накопичення матеріальних благ.

Ідеології є внутрішньо зв'язними способами мислення, вони є поглядами, які можуть бути правильними чи неправильними, іншими словами, ідеології не обов'язково ґрунтуються на історично чи емпірично достовірних фактах. Деякі ідеологічні положення мають тимчасовий характер, інші – дуже живучі. Одні зустрічають потужний опір, інші – мають негайний, часом дивовижний вплив. Організована думка не буває “безневинною”, вона завжди слугує певним цілям.

Нещодавно в іспанських ЗМІ відбулося обговорення конфлікту щодо моральної та етичної правомірності використання *píldoras del día después* (pdd – *протизаплідних пілюль, які приймають наступного після запліднення дня*). По-перше, автор звертає увагу на певну внутрішню професійну змову, за якою спеціалісти відмовляються публічно обговорювати дану проблему. По-друге, на переконання автора, який сам є науковцем і лікарем, в засобах масової комунікації шляхом заміни понять свідомо створювалася нова ідеологія, яка допомагає жінкам уникнути моральних вагань, а виробникам зазначених ліків – збільшити виробництво і збут своєї продукції. Зазначимо, що проблема набула розголосу саме в Іспанії, країні з глибокими католицькими традиціями, де аборт є в першу чергу гріхом.

Quiero tratar aquí de un punto que está en el fondo del problema...: me refiero al cambio léxico que permite a los promotores de la pdd afirmar que ésta no es abortiva. Porque no se trata sólo de un cambio léxico: viene a ser la imposición de una ideología.

Refería, en una de las Tribunas de abril, que se había recurrido a cambiar el significado de algunas palabras para hacer más convincente la idea de que la pdd no es abortiva.

La transición a una sociedad dominada por el ethos contraceptivo exigía un cambio de pensamiento y de actitudes sobre lo que haya de entenderse por concepción: sólo cambiando el sentido de la palabra podrían cambiar las costumbres sociales. La cosa resultó bastante sencilla: consistió en disociar concepción de fecundación e identificar concepción con implantación terminada [12].

Отже, завдяки просто заміні поняття “concepción” на “embarazo” вдалося змінити суспільну думку і схилити жінок до спокійного і “безневинного” користування медичною продукцією виробників протизапліднюючих засобів.

Ідеології невіддільні від свого походження, від пов'язаних із ними інституцій та їхнього призначення, хоча не всі ці зв'язки є ясними і очевидними. Власне кажучи, можновладці зазвичай воліють, щоб люди не надто добре розуміли, звідки походять ті чи інші поняття та ідеї, чий інтереси обслуговують ідеології, а чий – зовсім ні. Найчастіше термін “ідеологія” застосовується для визначення відносин між організованою думкою та суспільною владою у великомасштабних політико-економічних контекстах. Окремі ідеї, способи мислення забезпечуються і захищаються через різні комунікаційні канали тими елементами суспільства, які посідають широку економічну і політичну владу. Постійне маніпулювання публічним інформуванням та використовуваною для цього образністю з боку тих, хто має владу, створює особливий різновид ідеології – панівну (домінантну) ідеологію, яка забезпечує захист матеріальних і культурних інтересів своїх творців.

Ідеологія як система ідей набуває сили переконання, лише якщо ці ідеї знаходять відображення в процесах комунікації. Тому цілком природно, що у справі поширення ідеологій ключову роль відіграють мас-медіа та інші великі суспільні інституції. Творці домінантних ідеологій стають “інформаційною елітою”. Їхня влада прямо базується на їх здатності публічно артикулювати пріоритетні для них системи ідей. Теоретик культури Вільямс називав ідеологію “сукупністю ідей, породжених певною групою матеріальних інтересів чи, в ширшому сенсі, породжених певним класом чи суспільною групою” [8:156]. Він стверджував, що ідеологія тісно пов’язана з економічними інтересами, а особи та інституції, наділені владою, намагаються використовувати ідеологію, аби за будь-яку ціну зберегти свою привілейовану позицію. Дуже переконливим прикладом цього може слугувати викладена в наступному прикладі ідея про те, що глобалізація є невід’ємною умовою збереження навколишнього середовища. Для потужних економічних кіл така концепція є вигідною, і думка про це розповсюджується всіма доступними засобами, а саме через радіо, телебачення і, в основному, друковані видання.

La idea de globalización como una suerte de estrategia ambiental es totalmente ridícula. Pero el asunto es aún más serio de lo que parece a primera vista. En el hecho, la propia globalización económica - las mismas ideologías y estructuras que la dirigen - se opone intrínsecamente a la supervivencia de la naturaleza. Ni los acuerdos ambientales laterales, ni los controles de contaminación, ni las tecno-soluciones podrán mitigar los daños inherentes a una economía globalizada, con sus modelos de producción orientados hacia las exportaciones; los problemas están integrados dentro del diseño. Si hemos de proseguir este experimento global, vamos a obtener algunos resultados predecibles ... e inevitables. Son intrínsecos a la forma. Por ende, será preciso cambiar la forma [Jerry Mander 2004].

Суспільно – економічні еліти здатні наповнити суспільство пріоритетними для них ідеологічними уявленнями частково завдяки своєму потужному впливу на інституції, які створюють і поширюють символічні комунікаційні форми, передусім – на мас-медіа та культурні індустрії. Деякі з ідеологій розростаються в розмірах та набувають значної легітимності завдяки ЗМІ, які наполегливо і доволі ефективно поширюють її серед масових аудиторій. У цьому процесі ідеї набувають дедалі більшої вагомості, підсилюючи своє первісне значення і поглиблюючи свій суспільний вплив. Фрагменти інформації, якими завалюють ЗМІ читачів, перетворюються на “ідеологічну монету” в процесах суспільного обміну. Люди зазвичай обговорюють прочитане чи почуте. Фрагменти, запозичені з мас-медіа, не існують відокремлено один від одного – ані в цих медіа, ані в наших розмовах. Ці ідеологічні шматочки часто складаються в ідеологічні візерунки, в яких непропорційно сильно представлені інтереси можновладців і непропорційно слабо – інтереси бідніших або просто малопомітних людей. Така непропорційність може досягти справді гротескних обсягів, як це сталося, скажімо, в Іспанії. Останніми роками в цій країні проводиться широкомасштабна підготовка до прийняття нового законодавства в царині біоетики та біомедичних досліджень. І, незважаючи на застережливі зауваження нечисленних спеціалістів, широка громадськість завдяки пропагандальним заходам в пресі з ентузіазмом сприймає насправді згубні для людства ідеї:

Parecen, pues, gozar de predilección las leyes que paradójicamente han de gobernar la creación y la destrucción de seres humanos mediante la reproducción artificial y el aborto. Se nos persuade de que, si queremos ser competitivos y poner en juego nuestro ilimitado potencial intelectual y económico, no se puede diferir la investigación con todas las variantes de células troncales, pues el pueblo español, más que ningún otro en el mundo, cree a ciegas en la ilimitada capacidad de la medicina regenerativa [13].

Ідеології набувають сенсу, оскільки їх внутрішні складники утворюють певні систематизовані взірці. Такі взірці стають загальновідомими і загальноприйнятими, оскільки

ЗМІ регулярно постачають їх нам, а потім уже їх обіг триває в нашому повсякденному спілкуванні.

Сучасні комунікаційні технології поширюють вартості, погляди та ідеї по всьому світу, серед людей, які належать до різних культур, соціальних верств та вікових груп. Засіб масової комунікації – це не просто “носіє”, який переміщує “ідею” з одного місця в інші, він сам по собі є суб’єктивно - інтерпретативною, ідеологічною формою [9:102].

Подібно до того, як у повсякденному спілкуванні ми спершу набуваємо, потім підтримуємо володіння мовою чи іншим комунікаційним кодом, так само ідеологія стає для нас знайомою і узвичаєною (нормальною) завдяки повсякденному соціальному спілкуванню. Такий процес називається соціальним опосередкуванням. У ньому ідеологічні репрезентації ЗМІ розпізнаються, інтерпретуються, редагуються та використовуються представниками аудиторії в ході “конструювання” повсякденного життя. Те, що видається тривіальними уривками з реклам, новин тощо, внаслідок побутування у людському спілкуванні набуває значного ідеологічного впливу. Джон Томпсон називав це “дискурсивною розбудовою” ідеології [10].

По мірі того, як ідеологічні повідомлення переходять від однієї особи до іншої чи від одного засобу комунікації до іншого, ідеї й уявлення, вміщені в них, посилюються і розширюються. Ідеологічні фрагменти мас-медійного походження творчо використовуються в повсякденному соціальному спілкуванні, й нерідко ці використання підхоплюються (з дальшим опосередкуванням) суспільними інституціями, у тому числі і ЗМІ. Окремі вартості, ідеї, уявлення, фрази в цьому процесі широко популяризуються.

Вербалізації спрацьовують завдяки загальній обізнаності з образами і фразами, на які вони посилаються, та їхній стереотипності, - а все це є наслідком розповсюджувальної здатності мас-медійної техніки. Коли в повсякденних розмовах згадуються сюжети й образи зі ЗМІ, пріоритетні ідеологічні теми наново актуалізуються. Складні поняття часто редукуються до коротенького гасла, яке легко запам’ятати. Екологічне гасло “*Piensa global, actúa local*” покликане сприяти формуванню необхідного суспільного світогляду з приводу подолання екологічних проблем і уникнення екологічної кризи. В цьому коротенькому гаслі закладена схема дій кожної людини.

Більше того – сприйняття реальності “обрамлюється” відповідно до її медіа-репрезентацій та ідеологічних припущень, що слугували для них підґрунтям. У такий спосіб медіа-образність стає своєрідним еталоном, з яким порівнюється реальний світ. Однак вплив мають не самі лише повідомлення ЗМІ: коли представники аудиторії повторюють взяті звідти фрази, вони цим утверджують корисність і авторитетність самих засобів масової інформації.

Отже, в іспанському екологічному дискурсі можна констатувати наявність такої його особливості, як ідеологічне забарвлення. Характерне для дискурсу в сфері політики, воно не минає також екологічний дискурс в процесі його функціонування в суспільстві. Політизація екології вже є dokonаним фактом, переконливим прикладом якого є діяльність нечисленних політичних організацій “зеленого спрямування”.

Таким чином, в проведеному дослідженні ми дійшли висновку, що оптимізація дискурсу екології в іспанській мові відбувається не в останню чергу завдяки створенню ідеологічних моделей, які, шляхом висвітлення відповідної проблематики в ЗМІ, опановують суспільну свідомість, і покликані спрямувати суспільні дії в певне русло, а завдання кожного – з’ясувати для себе, чи веде цей шлях до порятунку, чи до катастрофи. Вивчення екологічного дискурсу на матеріалі різних мов дає змогу оптимізувати процес зацікавлення екологічними проблемами кожного пересічного громадянина. А виявлення специфічних характеристик дискурсу в природоохоронній сфері і його функціонування дозволяє набагато полегшити цей процес.

ЛІТЕРАТУРА

1.Хесле В. Философия и экология. – М.: Наука, 1993. 2.Климов Ю. Политическая экология – новое научное направление // Общественные науки и современность, 1992. - №6. – С.169-179. 3.Коммонер Б. Замыкающийся круг: Природа, человек, технология. – Л.: Гидрометеиздат, 1974. 4.Воронкова А.Г. О формировании политической экологии во Франции (Методологические проблемы исследований) // Проблемы и перспективы экологического образования и воспитания: Тез. докладов к респ. науч-методол. конф. – Запорожье, 1990. – С.25-27. 5.Шахназаров Г. Интернационализация и перспективы мира // Будущее в настоящем. Сб.: Сост. Н. Стрельцова. – М.: Прогресс, 1984. – С.174-211. 6.Кисельов М.М. Екологічні зрізи глобалізації // Практична філософія, 2002. – №1. – С.111-122. 7.Кисельов М.М., Крисаченко В.С. Методологія екологічного синтезу. – К.: Наукова думка, 1995. 8.Williams R. Key Words: A Vocabulary of Culture and Society. - New York: Oxford University Press, 1976. 9.Martin-Barbero J. Communication, Culture and Hegemony. - Newbury Park, CA: Sage, 1993. 10.Thompson J.B. Ideology and Modern Culture. - Cambridge, UK: Polity Press, 1990.

ДЖЕРЕЛА ІЛЮСТРАТИВНОГО МАТЕРІАЛУ

11.José Miguel Cruces. Etapas del discurso ambiental en el tema del desarrollo. www.ecoportal.net. 12.G.Gerranz, www.bioeticaweb.com. 13.Alfa y Omega 2005, www.bioeticaweb.com.

КЛИМЕНКО О.С.

Київський національний університет імені Тараса Шевченка

“BON USAGE” У АНТРОПОЛІНГВІСТИЧНОМУ ВИМІРІ: ІНДИВІДУАЛІЗАЦІЯ ЧИ ДЕПЕРСОНАЛІЗАЦІЯ НОРМАТИВНИХ СУДЖЕНЬ ? НОРМАТИВНИЙ КОМЕНТАР У СЛОВНИКУ ПРАВИЛЬНОСТЕЙ ФРАНЦУЗЬКОЇ МОВИ

Як відомо, одним із здобутків теорії культури мови, мовознавчої дисципліни (що становить пріоритет східноєвропейської мовознавчої науки), яка вийшла на передові позиції в розумінні природи мовних норм і принципів нормалізації в прескриптивній лінгвістиці доби структуроцентрично орієнтованого мовознавства, стало тяжіння до ідеалу наукової істини. Поряд з іншими підходами щодо подолання довільності мовнонормалізаторської діяльності тут сформувався об'єктивований, деперсоналізований принцип формулювання нормативних оцінок, рекомендацій і приписів. Незважаючи на те, що цей напрям, який спирався на переважно суто лінгвістичні критерії визначення нормативної прийнятності, виявився неспроможним перебороти відносність мовного внормування, він не втрачає свою перспективність у плані подальших пошуків наукового змісту свідомого регулювання мовних процесів [1:14].

У той період становлення антрополінгвістики, що збігся в часі з нестабільними мовними ситуаціями на зламі існування країн пострадянського блоку, пошуки подолання довільності нормативних оцінок були залишені. У кризову добу проходять кардинальні зміни мовного смаку товариства, який формує нові норми, і нормативісти стають практично безсилими щось протиставити всеосяжній жазі поновляння. При цьому особливість перехідних мовних ситуацій, коли норми, що відходять, сприймаються як безпідставні, узагальнюється як притаманна мовному внормуванню взагалі. Тим самим мовнонормалізаторська проблематика переноситься у площину антрополінгвістики як така, якій первісно властива відносність і яка зрештою прирівнюється до різновиду соціальних утопій. До цього знаходиться й відповідна наукова база з ділянки модальної логіки, де будь-які норми розглядаються як позбавлені істинності і кваліфікуються як деонтичні модальності (Г.Х.фон Вригт) [2:7-8; 3:226].

А втім реальність літературної норми як найефективнішого й найпрестижнішого засобу комунікації, якої потребують освічені мовці, що перебувають у стабільних мовних ситуаціях, в умовно кажучи, безконфліктні періоди існування благополучних європейських демократій, владно ставить питання про повернення справжнього мовного внормування і вирішення проблеми довільності нормативних оцінок і приписів. У ситуаціях мовної

стабільності невідносність мовнонормалізаторської діяльності пов'язується з розумінням мови як лінгвокультурного феномена, що має науково організовану нормалізацію і літературну норму серед своїх онтологічних характеристик. Повертається й вимога деперсоналізованості нормативних кваліфікацій, які підпорядковуються нормативному дискурсу, який фактично продукує послідовна й несуперечлива нормалізація, що зважає на ймовірність сприйняття її регулюючого впливу в конкретно-історичній соціокультурній ситуації і підтримує з реальним мовним ужитком постійний зворотний зв'язок. Отже найголовнішою ознакою нормативного дискурсу стає цілеспрямованість, або інтенціональність нормативних заходів [4: 207 – 209].

Новітні розробки з теорії прескриптивної лінгвістики припадають у Франції на “постлітературну” стадію існування “bon usage” (Концепт “bon usage” (гарний мовний звичай) втілює безперервність нормативної традиції у Франції з ХУІІ ст.). “Пост літературний” bon usage відходить від розуміння літературної норми як недосяжного для звичайного мовця рівня національної культурокумулятивної скарбниці, що через неосязність мовного матеріалу знаходиться поза часовим виміром. Він відстороняється від елітарного мовного звичаю, мови видатних письменників, що розглядається як втілення національної мови. Це обумовлює залишення критерію авторитетного літературного джерела і зростання ваги нормативістів, що виводять сучасний “bon usage” з усередненого мовного вжитку. За цих умов французькі нормативісти потребують нового осмислення своєї соціальної ролі й підоймів її реалізації. Отже, ми ставимо за мету цієї статті показати, на прикладі словника труднощів французької мови П.-В.Бертьє і Ж.-П. Коліньона “*Ce français qu'on malmène*” (BCFM), такі застосування нормативних коментарів, які практичний досвід і інтуїція лексикографів виводять на рівень опису нормативного дискурсу. Ми також доведемо, що брак стрункої теорії часто підводить практичних лексикографів, які, буває, викладають індивідуалізовані нормативні міркування, позбавлені інтенціональності.

У словнику “*Ce français qu'on malmène*” нормативний коментар має таку типову побудову. Коментареві передує заголовок, у який може виноситися ёмно сформульоване правило, типова помилка проти норми, пароніми, проти підміни яких застерігають нормативісти тощо. Коментар починається з атестації із засобів масової інформації з помилкою чи новим мовним явищем, що й становлять його предмет. Потім викладається суть нормативної проблеми, як правило, з поясненням суто мовних чи позамовних причин, що призводять до помилок. Атестація конкретної помилки чи неологізму може стати нагодою для висловлення власної думки щодо більш загальних проблем норми й нормалізації чи нагадування суміжних мовних явищ. Розглянемо, як ця загальна структура реалізується у нормативних коментарях BCFM. Спочатку дослідимо коментарі, що укладаються в нормативно-дискурсивний опис.

У коментарі “*Genèse se lit genèse*” читачі застерігаються від помилки проти норми, яка спричиняється аналогією. Атестація з “*Les Dossiers de l'écran*” за 24.08.1990 показує застосування варіанта написання *génèse* іменника *genèse n.f.* “*гене́за, походження, виникнення, процес створення*”, який відбиває вимову, що поширюється навіть за умови правильної акцентуації: “*[...] un livre tout à fait remarquable sur la vie, l'œuvre, et surtout, la génése de l'œuvre de Marcel Pagnol [...]*”. Помилкова вимова пояснюється лінгвістичним чинником аналогії, що вирівнює *génèse* за *génie, génération*. Як засіб аргументації автори наводять правило, яке говорить, що слова з *e* у першому складі, за яким іде ще один склад з кінцевим приголосним, вимовляються з [ə]. На сам кінець дається цілком визначений висновок, що дорівнює аргументованому нормативному припису: “*Le ge de *genèse* ne peut donc être prononcé que comme le jeu de *jeunesse**” (DCFM, 7).

Виправляючи помилку проти норми щодо вживання *h* придихового у прийменнику **hormis* (“*Les victimes se sont souvenues qu'hormis au Vatican l'infailibilité n'est pas de ce*

monde“ (France – *Soir* 12.12.1988)), автори дають практичне правило його написання. Для цього вони, по-перше, проводять походження *hormis* від **hors*, а потім застосовують як аргумент нормативний зразок, закарбований у колективній мовній свідомості: *au hors-la-loi* (не *à l'hors-la-loi*) (BCFM, 65).

У нормативному коментарі “La crête de la Crète” мовці застерігаються проти підміни паронімів *crête n.f.* „1. *гребінь, гребінець (птах)*; 2. *гребінь, хребет (гори)* і *Crète n.f.* “*Крим (острів)*”, якої допускається видання „Thalassa” (№ 36 за листопад 1989 р.): “*Suspense, pulsions sado-masochistes, meurtre, écument la crête de l’insoutenable vacuité de l’être*”. Як засіб аргументації наводиться синонім *crête n.f.* – *cime n.f.* (BCFM, 19).

Застереження від підміни паронімів *accroc n.m.* “1. *кляпоть, жмутик, жмуток; віхтик; діра, дірка*; 2. *перен. переешкода, завада, ускладнення*” і *accro adj. et n. (скорочення від accroché)* стає слушною нагодою, щоб нагадати повну структуру значень останнього: *accro adj. розм.* “1. *захоплений*; 2. *який призвичаївся до наркотику*; *n.m. ou f.* “*аматор, -ка, любитель, -ка чогось; фанат*” (BCFM, 32).

Помилкова атестація з нерозрізненням паронімів *pêcher v.i.* “*зривати*” і *pêcher v.t.* “*ловити, вудити рибу*” стає зачіпкою для висловлення власної думки щодо більш загальних проблем норми й нормалізації, які, однак, не переступають межі дискурсивних деперсоналізованих суджень. Так, автори остерігають проти скасування акцентуації взагалі, заклики до якого йдуть від розробників інформаційних систем (BCFM, 43).

У передмові до словника відзначається, що у порівнянні зі збіркою “Le français écorché” тих самих авторів (BCFE), відмічається погіршення нормативної ситуації з французькою мовою. У виданні 1987 року зазначалося, що, незважаючи на мимовільні помилки проти норми (особливо такої складної, як французька), які завжди траплялися, французька преса в цілому користувалася правильною, зрозумілою мовою. У новому ж виданні набирають сили помилки через неуміння, недостатнє опанування мовної норми на всіх рівнях: вимови, орфографії, граматики, словникового складу. Такий стан потребує оперативного втручання нормативістів з роз’яснення чинної норми. У протилежному разі французька мова може перетворитися на “приблизну мову” (*le français approximatif*), що криє в собі небезпеку не лише для майбутнього власне французької мови, але й для збереження належного рівня культури: історії, географії, літератури (BCFM, 3-4). Отже нормалізаторам доводиться нагадувати елементарні відомості про чинну норму, наприклад, форми третьої особи Subjonctif présent: *qu’il meure* (не *meurt*); *qu’on me croie* (не *croit*) (BCFM, 91).

У коментарі “Coin, coïn, co-in” наводиться атестація з “la Revue de l’électricité” за 1982 рік “*un équipement ethnicointellectuel*”, у якій останнє слово вжито згідно з тенденцією до більшої графічної злитості (пор. варіант *ethnico-intellectuel*), яка пізніше була урахована у змінах французького правопису 1990 р. А проте міркування проти перетворення послідовності графем *o + in* на триграму з вимовою *oin* [wɛ•], що призводить до затемнення змісту, застосовується як аргумент на користь збереження написання через дефіс. Нагадується, що у мові існують дві можливості запобігання сприйняття *oin* як триграми: 1) трема над *i*: *coïncidence, coïnculpé*; 2) дефіс: *pakistano-indien*. Згадується схоже фонографічне явище: обертання послідовності графем *o + i* у диграф *oi* [wa] (BCFM, 24).

Виходячи з прикладу застосування великої літери з назвою мови (не виключно, що під інтерферентним впливом англійської мови): “*dans les langues qu’il ne comprend pas (le Néerlandais)[...]*” (“*Télérama*” 04.11.1985), нормативісти порушують питання поширення недоречного вживання заголовних літер. Переконаливо доводиться ненормативність подібних уживань з огляду на псевдокультурну причину. Написання з великої літери *Château, Port, Romain* тощо викликано намаганням путівників привернути увагу туристів до малоцікавих у історико-культурному чи естетичному відношенні архітектурних пам’яток: “*On croise le Château d’If, et bientôt la navette accoste. Petit Port du Frioul : quelques immeubles bas, une église*

en forme de temple Romain[...]” (“*Le Méridional*“ 19.07.1990). Для запобігання надмірної уніфікації правил нагадуються випадки, коли застосування заголовної літери є цілком слушним: - коли *château, port* тощо входять до складу географічних назв, що не містять власних найменувань: *le Vieux Château, le Vieux(-)Port, le Port Noir*; - як назва національності *Romain* пишеться з великої літери: “*Astérix et Obélix mirent en fuite les Romains*” (BCFM, 64).

Коментар “*Le moment béni du pain bénit*” є присвячений одній з тих ділянок традиційної норми, що відзначаються надмірною ускладненістю. Наводячи приклад з “*France – Soir*” від 29.05.1989: “*En fait, cette guerre du Vietnam est pain béni pour les cinéastes en mal d’inspiration*”–, автори викладають чинну надто ускладнену норму, що, за свідченням А.В. Тома, склалася у XIX ст. Дієслово *bénir* v.t. “1. *благословляти*; 2. *рел. святити, освячувати*; 3. *хвалити, вітати когось*” має дві форми *participe passé* *béni, -e* і *bénit, -e*, які вживаються й як прикметники. Форма *béni, -e* може з’являтися з двома допоміжними дієсловами *avoir* і *être* (*le pape a béni la foule; vous tous soyez bénis!*). Дієприкметник *bénit, -e* використовується в суто релігійному значенні, він є менш поширеним і сполучається тільки з дієсловом *être* (*cette alliance a été bénite par l’évêque*). Не менш складною є й норма щодо ад’єктивних уживань *béni / bénit* (*une contrée bénie des dieux, Bois béni*, але *du pain bénit* (у тому числі й у переносних значеннях), *une médaille bénite, de l’eau bénite*). Толерантне ставлення до спрощення надто ускладненої норми у ділянці *béni / bénit* аргументується через посилення на відомих нормативіста А.В.Тома і лексикографа Е.Літтре. Ці авторитети наводять приклади взаємної підміни дієприкметників *béni / bénit*, якої допускалися письменники Баррес, А.Франс, М.Пруст, Вольтер. Це терпиме ставлення висловлюється через визнання помилки щодо нерозрізнення *béni / bénit* як незначної: “*c’est dire que la faute, pour réelle qu’elle soit, est relativement mineure*” (BCFM, 39).

Зовсім інше, жорстке нормативне ставлення виявляють автори до випадків порушення надмірно ускладнених ділянок французької орфографічної норми, які в колективній мовній свідомості носіїв еталонного типу мовної культури поки що не беруться під сумнів. На такому лінгвокультурному тлі атестації порушення чинної норми свідчать не про що інше, як недостатнє опанування складної норми. Такі помилкові вживання відмічаються стосовно орфографічних варіантів *participe présent / adjectif verbal* трьох груп дієслів: – приблизно 30 дієслів з чергуванням *-a- / -e-* у кінцевому складі: *équivaloir: équivalant / équivalent, -e*; *affluer: affluant / affluent, -e*; *exceller: excellent / excellent, -e*; *négliger: négligeant / négligent, -e*; – дієслів на *-guer*, що зберігають *-u-* у формах *participe présent* (*fatigant, navigant*) і втрачають цю літеру у прикметникових формах (*fatigant, navigant*); – дієслів з чергуванням *-qu- / -c-* (дієприкметники: *communiquant, provoquant*; прикметники: *communicant, provocant*). Як засіб доказу, щоб показати частину мови і помилковість ужитої форми, автори залучають найпростіший граматичний аналіз: “*Elle a poignardé de trente-trois coups de couteau [...] une paisible vieille dame [...] afin de lui voler une somme dérisoire équivalent à 60 francs*” (*France – Soir* 28.06.1989) (BCFM, 48-49).

Показавши приклади дискурсивно підпорядкованого застосування нормативних коментарів у словнику “*Ce français qu’on malmène*”, з’ясуємо випадки, коли брак інтенціональності знижує дієвість іншої її частини. Таке може статися через те, що декларації авторів на ділі не завжди впроваджуються в лексикографічну практику. Так, у передмові до словника зазначається, що метод атестації типових помилок чи нових мовних фактів з реальної мови ЗМІ (переважно газет “*Le Monde*”, “*France – Soir*”, “*La République du Centre*”, “*Le Canard enchaîné*”, що на думку авторів, є репрезентативними щодо кількості читачів і “якості” французької мови, якою пише сучасна столична та провінційна французька преса) дозволяє відійти від установа “*bon usage*” на власний розсуд, покладаючися на вподобання, зафіксовані в авторитетних лексикографічних посібниках. Проте три наступні приклади виявляють ретроспективний, невинуватно охоронний потяг авторів щодо

стабільності чинної норми, що підриває їх авторитет як нормативістів. В результаті нормативне засудження позбавляється аргументованого доказу. У словнику П.-В.Берт'є і Ж.-П.Коліньона всупереч деклараціям зустрічаються нормативні коментарі, у яких містяться посилання на авторитетних нормативістів минулих часів з одночасним зазначенням малої ймовірності дотримання їх рекомендацій щодо розповсюджених у наш час "помилки", які готують зрушення норми. Так, не приймаючи вимову складних числівників на двадцять (*vingteu – deux, vingteu - trois*), досить поширену в сучасних звукових засобах масової інформації, лексикографи прилучають свідомство нормативіста початку XX ст. Матрінона ("Martinon, dans *Comment on prononce le français*, Larousse 1913, réimpr. 1946") з такою "ностальгічною" ноткою щодо старої вимови: "*Martinon[...] condamne la prononciation 'vin(g)te-deux' [...] Mais qui, en 1990, a encore Martinon parmi ses livres de chevet ?*" (BCFM, 9).

У коментарі BCFM "«Il déchiquette» rime avec «étiquette»" відмічається помилка у відмінюванні дієслова *déchiqueter* v.t. "*pizati; иматувати; рвати на шматки, розривати*" ("*Les animaux en rage déchiquettent le corps*" (*France – Soir*, 14.03.1989). *Déchiqueter* v.tr., за словниками Літтре, Бешерелля, "Робер" і "Ларусс", відмінюється за моделлю *jeter* (*Les animaux déchiquettent le corps*). Цьому слідує метамовна рефлексія з невизначеною інтенціональністю: виходячи з форми похідного *déchiquètement*, запропонованої Міжнародною радою французької мови (CILF) у брошурі "Pour l'harmonisation orthographique des dictionnaires" (1988), указується на можливий орфографічний варіант з *è*: "*De toute façon, si l'on voulait n'en mettre qu'un, il faudrait au moins un accent grave sur l'e précédant le t*" (BCFM, 90). Брак цілеспрямованості стає особливо помітним при порівнянні з Правилем 5 змін французького правопису, де пропонується відмінювати всі дієслова на *-eler* і *-eter* за моделлю *peler* і *acheter* (за винятком дієслів *appeler* (*rappeler*) і *jeter*, форми яких з подвоєнням приголосних усталилися в реальному вжитку) [5, XVIII-XIX].

У вступному коментарі BCFM до розділу V. Accords et Désaccords узгодження оголошується однією з фундаментальних закономірностей французької норми. Незважаючи на те, що у більшості випадків узгодження не має функціонального значення (проте пор. приклад функціонального узгодження: *trois pièces et une entrée spacieuse / trois pièces et une entrée spacieuses*), колективна мовна свідомість франкофонів не може відмовитися від узгодження взагалі і прийняти реалізації типу "*Je préfère les boissons léger qui ne fait pas grossir*" на кшталт англійської мови. Інша справа, ділянка штучно ускладнених узгоджень *participe passé* типу "*la décision que j'ai prise*". Хоча й цього узгодження франкофони не додержуються (*la décision que j'ai pris*) поки що переважно за несприятливих умов спілкування з поспіху чи під впливом емоцій. За умов нормального спілкування, коли освічені мовці пильнують свою мову, чинна норма зберігається. Мета нормативного коментаря за таких обставин може полягати в тому, щоб обґрунтувати необхідність збереження *statu quo*. Проте спосіб, який для цього обирають автори, може викликати недовіру до нормалізації. Вони закликають дотримуватися чинної норми не тому, що поки не сталося неминуче з плином часу зрушення норми в бік її спрощення, а через недовіру до нового. Уведення спрощеного правила, яке неминуче отримало б нові винятки, за авторами, потребувало б додаткових зусиль для його засвоєння: "*Nous ne voyons guère de remède satisfaisant. Introduire une règle simplifiée obligerait simplement à apprendre ... une nouvelle règle, forcément assortie d'exceptions diverses ... Le mieux n'est-il pas, tout compte fait, de parler et d'écrire ... en bon accord ?*" (BCFM, 101-102).

Нормативний коментар не виходить за межі вільної метамовної рефлексії й через недостатність засобів доказу, на підставі яких робляться нормативна оцінка і засудження. По-перше, навряд чи підходить для нормативної кваліфікації дієслова *solutionner* v.t. "*вирішувати, розв'язувати (питання тощо)*", яку роблять автори BCFM у вступному коментарі до розділу VII. Barbarismes, термін "старої" нормалізації "варваризм". Це

позначення, за “Малим Робером” (PR), застосовується переважно до помилок проти норми, яких допускаються неосвічені мовці типу *aréoport* замість *aéroport*, *ils croivent* замість *ils croient*. (Пор. PR: *Barbarisme n.m. Faute grossière de langage, emploi de mots forgés ou déformés, utilisation d'un mot dans un sens qu'il n'a pas*). По-друге, натрапляючи на труднощі в розрізненні варваризмів і корисних неологізмів, автори все ж таки відносять *solutionner* v.t. до розряду варваризмів на підставі недостатніх критеріїв: повної синонімічності з *résoudre*, смакових критеріїв довжини і неестетичності (*disgracieux*). Головним же критерієм у авторів виступає підміна складного відмінювання дієслів простим. Це міркування може розглядатися як слушна установка на запобігання уніфікації відмінювання неправильних дієслів за дієсловами 1-ої групи, що призвела б до збіднення мови, втрати нею національної своєрідності. Проте цей критерій не є переконливим при його застосуванні до окремих випадків (не досить численних) придбання дієсловами 3-ої групи їх правильних варіантів (BCFM, 175).

Нормативний коментар BCFM “*Le beau sexe est-il un bon genre ?*”, що за формою наближається до нарису, втрачає ознаки нормативного дискурсу з того місця, де йдеться про правила фемінізації найменувань за фахом, посадою, ступенем чи званням, які, на думку авторів, зачіпають проблему жіночої емансипації. Обрана авторами стратегія схвалення міністерського циркуляра з фемінізації від 11 березня 1986 р. загалом не виключає умоглядну мовознавчу рефлексію, наприклад, щодо заперечення загально визнаного факту втрати словотвірної продуктивності суфіксом *-esse* в сучасній мові. Як “аргумент” автори наводять рідковживану в сучасній мові форму *chefesse (chêfesse) n.f.* “*розм. начальниця, завідувачка, старша*” (подальше існування якої в мові через фіналь *-fesse* їм самим бачиться як проблематичне). Як ще один “доказ” автори складають список слів з суфіксом *-esse*, що були утворені в період, який передує хронологічним рамкам сучасної французької мови: *abbesse, chasseresse, comtesse, déesse, duchesse, maîtresse, patronesse, princesse, papesse*. Чи зможе якоюсь мірою сприяти силовому відродженню застарілого суфікса *-esse* таке припущення про причини його словотворчого занепаду?

“*Le fait que ces mots soient antérieurs au français dit “moderne” refléterait-il l'évolution populaire d'une langue qui a peut-être rejeté ce suffixe parce qu'il avait orné trop de mots nobles ?*”

Щоб привернути увагу до існування в мові форм жіночого роду, які нібито ігноруються, нормативісти застосовують таку стилістичну прикрасу, як риторичне звертання “*ô pauvre Diane!*” при формі *chasseresse n.f.* “*мисливиця*” і “*ô pauvre Jeanne !*” при формі *papesse n.f.* “*naneca*”. Щодо стилістичного опрацювання, слід зазначити, що вишуканість і оригінальність мови нормативного коментаря, які ставляться над несуперечливістю і достатньою визначеністю оцінок і приписів, є відголоском нормалізації XVII – XVIII ст. Граматисти доби „долітературного“ *bon usage* почувалися арбітрами мовного звичаю і, повчаючи і правлячи видатних письменників, допускалися необмеженої індивідуалізації нормативних суджень. Наведемо ще один взірць стилістично бездоганного пасажу, у якому, однак, застосовується аксіологічно бездоказовий довід входження малопоширеного й “непрестижного” *ministresse n.f.* “*розм. міністерша*” у “Словник рим” П. Дефейя.

“*A noter anecdotiquement, que le Dictionnaire des rimes de Pierre Desfeuilles enregistre le mot ministresse, que, par conformité à la circulaire du 11 mars 1986, il serait malséant d'employer [...]*” (BCFM, 248-251).

Отже, дослідивши застосування нормативних коментарів у словнику правильностей “*Ce français qu'on malmène*”, ми доходимо такого висновку щодо вдосконалення теоретичної бази практичної лексикографії. Нормативний коментар є особливим лінгвістичним жанром, який, не маючи жорстко детермінованої структури побудови тексту, неодмінно має такі ознаки, як адекватна нормативна оцінка і інтенціональність його загального змісту, що визначає дієвість перформації нормативних приписів. Нормативний коментар належить до

своєрідного інструментарію нормативістики, що безпосередньо зачіпає реципієнтів заходів і прийомів мовного внормування, урівні з нормативними позначками, нормативними нотатками, екземпліфікацією. Отже ці знаряддя треба вивчати, організовувати й застосовувати як конструктивні елементи нормативного дискурсу, в остаточному підсумку підпорядковані основній меті: справити цілком визначений вплив на звичайних мовців.

ЛІТЕРАТУРА

1.Клименко О.С. Інтеграція теорії культури мови в антропологічно орієнтовану лінгвістику (сучасний стан і перспективи) // Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Іноземна філологія. – 2005. – № 39. – С.13-18. 2.Яворська Г.М. Прескриптивна лінгвістика як дискурс (методологічний, соціолінгвістичний, етнокультурний аспекти): Автореф. докт. дис. – К., 2000. 3.Яворська Г.М. Прескриптивна лінгвістика як дискурс: Мова, культура, влада. – К.: Нац. Академія наук України. Ін-т мовознавства імені О.О. Потебні, 2000. 4.Клименко О.С. Деякі онтологічні характеристики мови як лінгвокультурного феномена // Гуманітарний вісник. – Серія: Іноземна філологія. – 2005. – Ч. 9. – С.206-210. 5.Les Rectifications de l'orthographe. Conseil supérieur de la langue française // Péchoin D., Dauphin B. Dictionnaire des difficultés du français. – Paris : Larousse, 2001. – P. X – XXVIII.

ДОВІДНИКИ

1.BCFM (1995) Berthier P.-V., Colignon J.-P. Le français qu'on malmène. – Paris : Belin, 1995. 2.BCFE (1987) Berthier P.-V., Colignon J.-P. Le français écorché. – Paris : Libr. Classique E. Belin, 1987. 3.PR (2000) Le Nouveau Petit Robert. Dictionnaire alphabétique et analogique de la langue française / Sous la dir. De J. Rey-Debove et A. Rey. – Paris : Dictionnaires Le Robert, 2000.

КОПИЛЬНА О.М.

Київський національний університет імені Тараса Шевченка

ВІДТВОРЕННЯ БІБЛІЙНИХ АЛЮЗІЙ В УКРАЇНСЬКИХ ПЕРЕКЛАДАХ

Роль біблійних алюзій в англійській та американській літературі є надзвичайно великою. Про вплив, який справила на англійську мову Біблія, говорилось і писалось вже багато. Навіть сучасна англо-американська література, хоча в меншій мірі, ніж класична, насичена посиланнями на Біблію. Біблійним алюзіям присвячено багато праць, але певні аспекти залишилися поза увагою дослідників. Однією з таких **актуальних** проблем є відтворення їх у перекладі. Наша **мета** – розглянути методи відтворення біблійних алюзій у художньому тексті.

Автори художніх творів часто звертаються до відомих біблійних фактів, подій, і вони, звичайно, не викликають особливих труднощів для сприйняття і розуміння у читачів оригіналу. Біблія є елементом загальної картини християнського світу, що впливає на формування менталітету, моральних ідеалів і цінностей, з одного боку, а з іншого – має моделюючий вплив на мову і стиль художніх творів. Біблія часто є тим “смісловим ядром, силове поле якого породжує нові смисли і нові тексти” [1:10].

В англійській та українській мовах слова та словосполучення з Біблії набувають сили фразеологізмів. Вони часто є повністю асимільованими запозиченнями, оскільки майже автономізувалися [2; 3:15]. Спостерігається їх значний збіг щодо семантики і структури в обох мовах, оскільки вони мають одне джерело походження (хоча й існують деякі розбіжності). В обох мовах велика кількість фразеологічних одиниць біблійного походження (ФОБП) втратили зв'язок з текстом і настільки увійшли в склад сучасних мов, що вже не сприймаються як біблеїзми. Вони відображені в численних словниках: цитатних словниках біблеїзмів, словниках з поясненням біблеїзмів, фразеологічних словниках, словниках-довідниках, двомовних фразеологічних словниках, які можуть стати в нагоді перекладачам. У випадках, коли перекладачу важко виявити чи користується автор твору висловом як цитатою чи як усталеним фразеологізмом, прислів'ям, йому слід у першу чергу брати до уваги когерентність алюзивного вислову авторському задуму і стилу в цілому.

У сучасній літературі Біблія втрачає авторитетну функцію вираження загальнолюдських цінностей і норм поведінки. Нерідко біблійні алюзії використовуються для створення гумористичного (комічного, іронічного) ефекту. Біблійні алюзії певним чином характеризують персонажів, події. Біблія стає одним із рівноцінних джерел світової літератури, зводиться до “низького”, побутового контексту, письменники роблять біблійні алюзії та цитати об’єктом своєї гри, що особливо спостерігається у творах модернізму та постмодернізму.

Особливих труднощів для ідентифікації і відтворення біблійних алюзій не виникає, оскільки це загальнокультурне джерело. До загальновідомих біблійних виразів вживається прямий, усталений переклад, оскільки в культурі-реципієнті і мові перекладу є відповідники. Проте, це теж вимагає від перекладача позамовної компетенції через наявність кількох варіантів перекладу, наприклад, переклади Біблії П.Куліша, І.Огієнка, І.Хоменка та інші, з’являються і сучасні переклади.

Хоча Біблія є загальним джерелом алюзій, відомим в обох культурах, знання Біблії українського читача поступається знанням англійця чи американця через відомі ідеологічні причини. Однак, цитати з Біблії, як правило, порівняно легко розпізнаються перекладачем. Автори класичних художніх творів включають в текст цитати, орієнтуючись на те, що пересічний читач з ними обізнаний. Здебільшого, це повні або скорочені цитати з Євангелія (найчастіше від Матвія), книги Буття, Еклезіаста, рідше Псалмів, Приповістей Соломонових. Нерідко перекладачеві допомагають ідентифікувати їх графічні та лексичні маркери, наприклад, лапки, курсив, архаїчні форми слів, ритміко-синтаксична структура Біблії (в оригіналі найчастіше використовується Версія короля Якова – найбільш канонічна і розповсюджена серед людей старшого віку), авторський коментар, вказівка, що це слова чи цитата з Біблії – все це полегшує встановлення джерела алюзії, пошук цитати з Біблії, щоб ввести в текст вже існуючий переклад. Проте, навіть якщо в тексті присутні певні маркери, читач має згадати подію, ситуацію самостійно, відновити усі асоціативні зв’язки.

“And my advice to the rich young man would be – sell all thou hast, and give it to the poor – janitor for the privilege of living in a flat with your Art and your Delia” (O. Henry, 599).

“І от моя порада багатим молодим людям: продай усе, що маєш, і гроші роздай бідним ... можна швейцарові, щоб пізнати насолоду жити у такій квартирі зі своїм Мистецтвом і своєю Ділією” (Іванов, 23).

О.Генрі вживає алюзію на Євангеліє від Матвія (19:21), де мова йде про пораду Ісуса багатому юнакові. Лексичні маркери в оригіналі допомагають перекладачеві виявити алюзію і правильно її відтворити.

Інколи, навіть за наявності авторської підказки, у перекладах допускаються неточності.

“I felt rather than saw the quizzical look that Driffield gave him. He said something about the mammon of unrighteousness, which I recognized as a quotation, but did not gather the sense of it” (Maugham, 89).

“Я скоріш відчув, ніж побачив, глузливий погляд, яким нагородив його Дріффільд. Він сказав, що не можна поклонятися одночасно і Богу і Мамоні – очевидно, навів цитату з біблії, але я не зрозумів її сенсу” (Легкоступ, 64).

Зрозуміло, що це алюзія біблійна, вона маркована автором. Проте, щоб зрозуміти її смисл, перекладач повинен співвіднести цей текст з текстом Біблії. *The mammon of unrighteousness* вживається у Luke 16:9, 16:11, а в українських перекладах Біблії у Лук. 16:11, Лук. 16:9, 1Тим. 6:17, Пр. 10:2, Єр. 17:11 як *несправедливе, непевне, неправедне багатство* у різних контекстах. Перекладач має проникнути у зміст твору і даного уривку, проаналізувати зміст кожного біблійного тексту і виявити, який з них відповідає змісту даного уривку. З контексту видно, що підходять два біблійних тексти – Лук. 16:9, Лук. 16:11.

“And I say unto you, Make to yourselves friends of the mammon of unrighteousness; that, when ye fail, they may receive you into everlasting habitations” (Lk 16:9).

“І Я вам кажу: „Набувайте друзів собі від багатства неправедного, щоб, коли проминеться воно, прийняли вас до вічних осель” (Лк 16:9).

“If therefore ye have not been faithful in the unrighteous mammon, who will commit to your trust the true riches?” (Lk 16:11).

“Хто вірний у найменшому, - і у великому вірний; і хто несправедливий у найменшому, - і у великому несправедливий. Отож, коли в несправедливім багатстві ви не були вірні, - хто вам правдиве довірить?” (Лк 16:10-11).

Перекладач використав інший біблійний вірш (Мт. 6:24), де є згадка про мамону: *“Ye cannot serve God and mammon”*. *“Не можете Богові служити і мамоні”*. Контекст уривку підказує, що це алюзія на Лук. 16:9 і краще відтворити її як *“багатство неправедне”*.

Специфічні труднощі для перекладача викликає відтворення біблійних алюзій та алюзивних цитат меншої відомості. Перекладачеві слід враховувати цільову аудиторію, допомагати іншомовному читачеві впізнати і зрозуміти алюзію. Вибір стратегії залежить від функції алюзії, її питомої ваги та позиції в тексті.

У оповіданні *“З виру богемі врятована”* О. Генрі звертається до алюзії на вислів з книги Приповістей: *“Look not thou upon the wine when it is red, when it giveth his colour in the cup, when it moveth itself aright”* (Prov. 23:31). *“Не дивись на вино, як воно рум'яніє, як виблискує в келиху й рівенько лється,...”* (Пр. 23:31).

“The terrible thing that Medora had done was revealed to her in full enormity. She had sat in the presence of the ungodly and looked upon the wine both when it was red and effervescent” (O. Henry, 640).

Звичайно, читачу, не дуже добре обізнаному з Біблією, важко виявити тут натяк. Тому перекладач робить підказку, відтворюючи алюзію у поетичній формі через нетиповий порядок слів, завдяки якому вона присутня у перекладі, хоча й імпліцитно.

“Тут тільки усвідомила вона весь жах того, що наробила; вона перебувала цілий вечір серед нечестивих і пила вино, і червоне і піняве” (Рябова, 14).

Особливо складною справою для перекладачів є відтворення каламбуру, побудованого на алюзії. У цьому випадку при перекладі неможливо уникнути певних втрат.

“It was an ironical business. For, whatever the Scriptures said about the heart, it took more than mere longings to satisfy the law” (Galsworthy, 208).

Тут йдеться про розлучення Сомса і Айріні і справу Форсайт проти Форсайт і Форсайта. Це натяк на рядки з Псалма 42 царя Давида.

“As the hart panteth after the water brooks, so panteth my soul after thee, O God” (Ps. 42:1).

“Як лине той олень до водних потоків, так лине до Тебе, о Боже, душа моя ...” (Пс. 41(42):2).

Читач, добре обізнаний з Біблією розуміє, що автор обіграє два слова, однакових по звучанню – омофони *heart – hart, серце – олень*. У псалмі мова йде не про серце, а про оленя. Якщо посилатися на джерело, пояснити алюзію, гра слів буде втрачена.

“Чудернацька все-таки справа. Хай там що говориться в святому письмі про серце, однак, щоб удовольнити закон, самого жадання замало” (Терех, 544).

Іноколи перекладачі опускають біблійні цитати як незначні елементи або відтворюють біблійні тексти самотійно, внаслідок чого вони нівелюються у перекладі, залишаються непоміченими. *“Тільки читачі перекладу не знають, про що йдеться, оскільки біблієзми не відрізняються від контексту: просто герой ділиться своїми поглядами на життя”* [4:262]. *“Читач повинен “впізнати” цитату, зіставити її з першоджерелом, вловити її стилістичне забарвлення, зрозуміти художньо-естетичну функцію і, нарешті, зв'язати її з попередніми і*

наступними цитатами, визначити її місце в контексті твору. В усьому цьому іншомовному читачеві покликаний допомогти перекладач” [5:242].

“I remember a text that hung in my nursery as a child. Be sure thy sin will find thee out. It’s very true, that. Be sure thy sin will find thee out.” (Christie, 206).

“В моїй дитячій кімнаті висіло речення: “Стережися, бо гріхи твої повсюди йтимуть за тобою ...” Вельми правильне речення. “Стережися, бо гріхи твої повсюди йтимуть за тобою!”” (Хазін, 223).

В оригіналі А. Крісті не дає точну вказівку на вірш з Біблії, а тільки натякає, що ці слова належать Біблії. Перекладач має самостійно віднайти використані в оригіналі рядки, використовуючи різні додаткові засоби і відтворити цю цитату, оскільки автор вводить її свідомо, вона виконує певну стилістичну функцію: *“... і знайте, що ваш гріх знайде вас!”* (Чис./4 М. 32:23). Такими є загально прийняті вимоги щодо перекладу використаних у тексті біблійних цитат. Проте, перекладач сам переклав ці рядки, не помітивши, що стиль цих рядків високий, завдяки, зокрема, наявності архаїзмів, які часто слугують вказівкою того, що це Біблія. Співвіднесення тексту з текстом-попередником допомагає читачеві не тільки передбачити сюжет, усвідомити все, що відбувається з героями, але й зрозуміти основну думку.

У романі А. Крісті (“Ten Little Niggers”) Біблію цитує лише одна героїня, яка саме через свою надмірну жагу до дотримання високої християнської мораліспричинила смерть вагітної дівчини. Цитування Біблії – основна характеристика героїні.

“The Lord is mindful of his own”. “Thou shalt not be afraid for the terror by night; nor for the arrow that flyeth by day ...” It was daylight now – there was no terror” (Christie, 248).

Це рядки з Книги Псалмів: *“Не будеш боятися страху нічного, ані стріли, що вдень пролітає ...”* (Пс.91: 5).

У перекладі біблійна алюзія може і відчуватися, але не так виразно, як в оригіналі, і внаслідок цього знижується експресивність контексту.

“Господь потурбується про слуг своїх”. “Не бійся острахів нічних, не бійся й стріли, яку пустили вдень ...” А зараз ранок і острахів не було” (Хазін, 243).

Біблійні алюзивні цитати несуть особливе художнє навантаження: вони влітаються в художню тканину твору, певним чином характеризують мовлення, а через це і характер, персонажа, тому перекладачу слід розуміти їх роль в структурі твору і приділяти їм належну увагу.

У багатьох випадках спостерігаються українізовані версії російського синодального перекладу, а не існуючі українські переклади. Можливо, перекладачі зважали на те, що в основному ці біблійні вирази відомі українському читачу саме з цього перекладу. Наприклад, вживається слова та вирази *мінйали, палати, багато званих, та мало обраних* замість *мінйальники, оселі, багато покликаних, та вибраних мало*.

Коли перед перекладачем постає проблема різниці “фонових знань” читачів оригіналу і перекладу, що нерідко призводить до втрат алюзій, асоціацій, йому необхідно відновити певним чином асоціативний фон або ж компенсувати його втрати, вдаючись до прагматичної адаптації.

“And, moreover, my young friend,” added the Judge, “Santa Claus himself will personally distribute the offerings that will typify the gifts conveyed by the shepherds of Bethlehem to –” (O. Henry, 580).

“А потім, мій юний друже, - додав Суддя, - сам Санта Клаус прийде з подарунками до нас ознаменувати те, що колись волхви ...” (Мусієнко, 85).

Мається на увазі те, що різдвяні подарунки символізують дари, принесені віфлеємськими пастухами (крім мудреців, дитині Ісусу вклонилися і пастухи). Перекладач В. Мусієнко вдався до культурної адаптації, врахувавши те, що цей факт менш відомий

українському читачеві, оскільки ці дарунки асоціюються у нас з мудрецами зі сходу, волхвами.

Якщо посилення робляться на маловідомі чи невідомі читачу події, факти, то перекладач має вдатися до пояснюючого перекладу, без якого вони залишаються незрозумілими українському читачу. Коментар чи пояснення може бути внутрішньотекстовим або зовнішньотекстовим.

"It was Mrs. McCool's night to go with the can for beer. So she fetched it and sat with Mrs. Purdy in one of those subterranean retreats where housekeepers foregather and the worm dieth seldom" (О. Henry, 529).

"Цього вечора йти по пиво була черга місіс Мак-Куль. Вона взяла кухву, принесла пива і тепер сиділа з місіс Парді в одному з тих підземель, де збираються власники квартир і де черв не вмирає" (Логвиненко, 63).

Навряд чи пересічний читач зрозуміє цю біблійну цитату. Тому перекладач О. Логвиненко пояснив, що це натяк на слова з Євангелія: *"Де черв їх не вмирає і огонь не гасне"*, додавши пояснення- *тобто в "геєні огненній"*.

Проте, іноді примітки та коментар є зайвими, особливо коли це стосується посилення на відомі біблійні вирази. Читач може впізнати їх і без пояснень чи вказівок примітках, що це цитата з Біблії або з певної її книги, наприклад, *the Last Trump – остання Сурма*, *"...Male and female created He them"* – *"... чоловіка й жінку, сотворив їх"* та ін.

У випадку алюзій та алюзивних цитат меншої відомості, які настільки вплітаються в художню тканину твору, що їх важко вирізнити, перекладачі нерідко вдаються до їх графічного маркування – лапками або курсивом, щоб таким чином дати поштовх асоціативній уяві читача, а іноді до графічних маркерів додають ще і пояснення у тексті або в зовнішньотекстовому коментарі.

"In those days conversation was still cultivated as an art; a neat repartee was more highly valued than the crackling of thorns under a pot; ..." (Maugham, 15).

"У ті дні живу бесіду плекали, як мистецтво. Витончена дотепна репліка цінувалася вище, ніж „тріск тернини під казаном""; ... " (Жомнір, 30).

Так, автор вживає перефразовану цитату з книги Еклезіяста: *"For as the crackling of thorns under a pot, so is the laughter of the fool"* (Есс. 7:6). *"... бо як тріском тернини під горищем, такий сміх нерозумного"* (Екл. 7:6). Перекладач О.Жомнір маркує уривок цитати лапками і подає повну цитату з вказівкою її джерела.

Вибираючи певну стратегію для відтворення біблійної алюзії, перекладач має виходити з концепції, задуму автора, враховувати найтонші нюанси форми і змісту твору.

"When I was a young man, though his books sold but little and one or two were banned by the libraries, it was very much a mark of culture to admire them. He was thought boldly realistic. He was a very good stick to beat the Philistines with" (Maugham, 102).

"Хоча в мої юнацькі роки його книги користувалися невеликим попитом, а одна чи дві були навіть вилучені з бібліотек, - захоплюватись ними вважалося ознакою високої культурності. Дріффілда вважали гостро реалістичним. Його твори були доброю зброєю проти міщанства" (Легкоступ, 78).

Це алюзія на біблійну історію, про те, як пастух Давид, озброєний лише києм, каменями та пращою, але підкріплений вірою, вбив филистимлянина-велетня Голіята (1Кн. Сам. 17). Ім'я велетня жартівливо вживається в значенні ворог номер один, а слово *филистимлянин* увійшло у вжиток зі значенням *філістер, обиватель, міщанин*. Ці біблійні імена стали загальними назвами, тому прийом генералізації у перекладі є досить вдалим.

Стратегії відтворення біблійних алюзій можуть бути різними. Кожний окремий випадок вимагає від перекладача тонкого відчуття стилю, авторського задуму та вірної художньої оцінки тієї ролі, яку відіграють біблійні алюзії у творі.

ЛІТЕРАТУРА

1.Кременева А.В. Функционирование библейского мифа как прецедентного текста: Автореф. дис. ... канд. филол. наук: 10.02.19 / Алтайский гос. тех. ун-т. – Барнаул, 1999. 2.Кунин А.В. Курс фразеологии современного английского языка. – М.: Высшая школа, 1986. 3.Агачева С.В. Фразеологические единицы библейского происхождения в русском, немецком и английском языках // Лингвокультурологические, философские и педагогические аспекты изучения библеизмов. – Йошкар-Ола: Марийский гос. тех. ун-т, 2000. – С.14-18. 4.Абызов Ю. О культуре перевода // Мастерство перевода. Сб. шестой. – 1969. – М.: Сов. писатель, 1970. – С.219-270. 5.Микушевич В. Проблема цитаты // Мастерство перевода. – 1966. – М.: Сов. писатель, 1968. – С.239-260.

ДЖЕРЕЛА ІЛЮСТРАТИВНОГО МАТЕРІАЛУ

1.Генрі О. Вибрані оповідання: Пер. з англ. М. Рябової. – Харків-Одеса: Одесполіграф, 1930. 2.Генрі О. Останній листок: Пер. з англ. – К.: Молодь, 1983. 3.Голсуорсі, Джон. Сага про Форсайтів: Власник; В зашморгу; Здаємо в аренду: Пер. з англ. О.Тереха. – К.: Дніпро, 1988. 4.Крісті А. Три повісті: Пер. з англ. – К.: Рад. письменник, 1971. 5.Моем В.-С. Місяць і мідяки. На жалі бритви: Пер. з англ. – К.: Дніпро, 1989. 6.Моем В.-С. Радощі життя, або сімейна таємниця: Пер. з англ. В.Легкоступ. – К.: Рад. письменник, 1970. 7.Collected stories of O. Henry. – New York: Avenel Books, 1979. 8.Christie, Agatha. Selected Detective Prose. – М.: Raduga Publishers, 1989. 9.Galsworthy, John. The Forsyte Saga. In Chancery. Book 2. – М.: Progress publishers, 1975. 10.Maugham W.S. Cakes and ale: or the skeleton in the cupboard. – М.: Progress Publishers, 1980. 11.Maugham W.S. The Moon and Sixpence. Short Stories. – М.: Менеджер, 1999.

КОШАРНИЙ К.О.

Дипломатична академія України

СИМЕТРІЯ/АСИМЕТРІЯ ТРАНСЛЯЦІЇ ТЕРМІНІВ ПРИ ПЕРЕКЛАДІ ІСПАНСЬКИХ ВІЙСЬКОВИХ ТЕКСТІВ УКРАЇНСЬКОЮ МОВОЮ

На сучасному етапі розвитку теорії й практики перекладу пріоритетними напрямками є типологізація перекладу характерних за стильово-жанровою структурою текстів та дослідження структурно-функціональних трансформацій мовних одиниць під час перекладу [1], [2:14-32], [3], [4:3-10], [5], [6:20-32].

Перекладацька діяльність спрямована на адаптацію змісту оригіналу як обробку тексту перекладу, його теми й одиниць. Адаптація задовольняє комунікативні вподобання адресатів, а також відбиває стилістичні вимоги середовища-аудиторії [7:180]. Адаптація тексту здійснюється як на основі адекватного, так і еквівалентного способів перекладу одиниць мови оригіналу мовою перекладу. За адекватного перекладу зберігається симетрія (збіг) між планами одиниць оригіналу і тексту перекладу, тоді як під час еквівалентного перекладу виявляється асиметрія (невідповідність) мовних одиниць на рівні планів змісту і форми.

Наукова новизна дослідження. Ми розуміємо переклад як поліспрямований мовний процес, який ґрунтується на спробі ототожнення двох мовних систем, як спосіб трансляції образів свідомості однієї культури на іншу. На даний час існують два способи перекодування тексту оригіналу: знаковий та смисловий [8:101]. Під час знакового способу перекладу перетворення здійснюються на формально-знаковому рівні тексту. Смисловий спосіб перекладу базується на попередній ідентифікації денотата і відшукуванні йому іншомовного еквівалента у мові перекладу.

Розгляд логіки процесу перекладу як способу адаптації мови оригіналу до мови перекладу здійснюється в перебігу вивчення зіставляваних компонентів текстів оригіналу і перекладу через їхній лінгвістичний аналіз як на окремо взятому мовному рівні, так і в межах текстової структури в цілому. Лінгвістичний аналіз одиниць тексту пов'язаний із явищами всіх рівнів мови, їх значенням і формами вияву, прагне встановити факти, що складають лінгвістичну основу мови оригіналу, а також розглядає екстралінгвістичні чинники - усі фоніві і конотативні значення, пов'язані передусім із неадекватністю самих реалій мови перекладу й мови оригіналу. Така модель може бути автономною або генералізованою: якщо

автономні моделі не мають усвідомленої співвіднесеності з чинниками загальних уявлень про мову як засіб спілкування, то генералізовані моделі мають справу з конкретними мовами.

На сьогодні використовується декілька лінгвістичних моделей, здатних до генералізації. Генералізована модель формулюється в термінах універсальних форм і функцій, і має рівневу (глибинну або поверхневу) структуру.

У перебігу лінгвістичного аналізу рівнів тексту оригіналу кожен мовний факт вичленовується і як окрема лінгвістична одиниця, і як елемент системи мови в цілому [9:105-115], [10], [11]. Порівняння й зіставлення окремих мовних чинників з іншими визначає лінгвістичне значення і функції. Зіставлення - це порівняння з метою опису відмінностей, подібностей і тождеств у різних мовах, а також дослідження аналогічних мовних явищ планів вираження і плану змісту [12], [13:69-73]. Зіставлення – це також і порівняння способів та засобів вираження в різних мовах інваріантного змісту мовних одиниць. Отримані дані виявляють основні тенденції процесу мовного перекодування. Їхня класифікація є основою для визначення кордонів спектру мовних змін при перекладі.

У акті мовної комунікації істотно значимими є мовні засоби та способи їх ужитку, тому лінгвістичні дослідження у ряді випадків спрямовані на встановлення шляхів адекватної передачі мовних одиниць мовою перекладу. Стилістично адекватним називається переклад, під час якого зберігається семантичне ядро одиниць мови оригіналу в мові перекладу, а образотворчі елементи перекладу й оригіналу в функціональному і структурному сенсі відповідають один одному [7:99-100]. Адекватний переклад вимагає розуміння інформації на інших рівнях прихованих підтекстів. Розрізняються два критерії адекватності оригіналу тексту перекладові: стилістичний та функціональний. Адекватність мовних одиниць мови оригіналу та мови перекладу пов'язана з умовами перебігу міжмовного комунікативного акту і виявляє відповідність процесу перекладу комунікативним умовам даного тексту [14:81-88], [15:52-58].

Адекватний переклад простежується на рівні лексичних одиниць, граматичних категорій, синтаксичної структури пропозиції. Так, адекватний спосіб перекладу лексичних одиниць текстів оригіналу іншою мовою базується на явищі симетрії під час передачі плану змісту одиниць, тоді як передача плану вираження здійснюється як за симетрії, так і за асиметрії планів.

Адекватність передачі змістового плану одиниць оригіналу при перекладі на рівні лексичних одиниць заснована на семантичних відносинах слів в синонімічних рядах. Рівень лексичних одиниць є основою для адекватного перекладу одиниць решти рівнів тексту з мови оригіналу мовою перекладу.

Коли розглядається адекватне перекодування одиниць мови оригіналу мовою перекладу на рівні граматичних форм, слід урахувати, що граматичний опис одиниць текстів спрямований на встановлення і всебічну характеристику граматичних категорій, які перекодовуються під час перекладу [16], [17].

У своїх дослідженнях німецький лінгвіст В. Коллер запропонував п'ять чинників визначення видів еквівалентності знаків мов оригіналу та перекладу:

- 1) екстралінгвістичні чинники, що зумовлюють денотативну еквівалентність;
- 2) способи вербалізації, тобто мовні чинники, що обумовлюють конотативну еквівалентність;
- 3) текстуальні й мовні норми, які обумовлюють нормативно-текстуальну еквівалентність;
- 4) еквівалентність, орієнтована на реципієнта, яка забезпечує реалізацію комунікативної функції перекладу (прагматична еквівалентність);
- 5) формальні й індивідуальні властивості мови оригіналу визначають формально-естетичну еквівалентність [18:215-216].

В.С.Виноградов відзначає, що існують різні типи еквівалентів, які прослідковуються й на масиві іспанської військової термінології співвідносно з українською: **за способом співвіднесеності:**

- прямі відповідники - традиційно встановлені словникові еквіваленти: *juramento militar* – *військова присяга*;
- синонімічні відповідники - співвідносні синоніми міжмовного рівня: *escala de complemento* – *категорія запасу першої черги*;
- дескриптивні (перифрастичні) відповідники - відповідність слову оригіналу описового обороту, що роз'яснює сенс лексичної одиниці: *sahariana* – *куртка, використовувана військовослужбовцем у регіонах із тропічним кліматом*;
- prestaційні відповідники - між словом реалією тексту оригіналу і його транскрипцією в тексті перекладу: *comandante* - *команданте*.

За **формою** еквіваленти розрізняються на:

- еквівокабулярні (слову оригіналу відповідає слово в перекладі): *receptor*- *приймач*, *código* - *код*;
- нееквівокабулярні (слову оригінального тексту відповідає словосполучення в перекладі та навпаки): *porte militar*– *вишколення*, *represalia* - *удар у відповідь*.

Розподіл еквівалентів за типами сприяє тому, що структурно-функціональний аналіз планів мовних одиниць мови оригіналу та мови перекладу допомагає виявити ступені еквівалентності одиниць тексту на різних мовних рівнях. Ступінь смислової близькості текстів перекладу й оригіналу на лексичному, граматичному, синтаксичному рівнях виявляється різним. Умови передачі компонентів плану форми одиниць висхідного тексту при перекодуванні визначається особливостями структури того або іншого мовного рівня. Реальне досягнення еквівалентності одиниць оригіналу та перекладу залежить від суб'єктивних і об'єктивних чинників процесу перекладу, від контексту вживання мовних одиниць.

У перебігу історичного розвитку народів в їх уявленні складаються різні мовні картини світу [19], [10]. Ці відмінності виявляються в особливостях лексичної семантики і граматичної структури національних мов. Під час перекладу необхідно враховувати відмінності мовних картин світу перекладу й оригіналу. Культурологічна відносність мовної картини світу виявляється у варіативності форм й у різній категоризації системи значень. Компоненти, що складають дану систему, відбивають специфіку життєдіяльності та культури соціальної та національної спільності, описуваної в тексті [20: 34]. Реалії – це прояви мовної картини світу людини; до них відносять поняття, пов'язані зі світоглядом певного суспільства. Перекодування іншою мовою інонаціональних мовних реалій вирішує питання передачі історичної і культурної своєрідності інформації, закладеної в тексті оригіналу [21:64-72].

Лексико-семантичні групи іспанської мови, пов'язані з військовими реаліями, такі: підрозділи, зброя, обмундирування, військовослужбовці, вступати в бій, наносити конрудір, генеральний штаб [22:59-63]. Слід зазначити, що подібні семантичні об'єднання реалізуються лише у складі дискурсу, який, у свою чергу, слугує мовно-мовленнєвим тлом для їхнього функціонування.

Цікавим є розгляд п'яти типів лексико-синтаксичних перетворень планів змісту і форми одиниць мови оригіналу при перекодуванні іншою мовою, при адекватному й еквівалентному перекладах, а також при вживанні прийомів підсилення та нівелювання. Розглянемо такі типи лексико-семантичних перетворень мовних одиниць:

- 1) транспозиція граматичних категорій;
- 2) транспозиція частин мови;
- 3) трансформація засобів зв'язку між пропозиціями або їх частинами;

- 4) актантні трансформації (зміна синтаксичної функції слова);
- 5) лексико-семантичні трансформації слова [1:376].

Перераховані типи перетворень планів мовного знаку складають основу перекладацького коду.

Транспозиція граматичних категорій в іспанських військових термінів полягає у взаємозаміні форм в межах парадигми: зміна числа, роду іменника, заміна часової форми дієслова тощо. Наприклад:

Reunidos algunos miembros u oficiales, el primero que divise a un superior dará la voz de atención y todos tomarán rápidamente la posición indicada y ejecutarán el saludo – *Якщо група військовослужбовців перебуває поза строєм, то перший, хто побачить старшого за званням, подає команду «струнко» або «панове офіцери», і всі присутні приймають положення «струнко» та віддають честь.* [24:12]

Транспозиція частин мови у військовій терміносистемі при перекладі виявляється в наступних формах (де, N - іменник, V - дієслово, A - прикметник, D - прислівник, R - службове слово):

а) **синтетична**: переклад семантики з її переходом до нового функціонального класу виражається в мові перекладу морфологічним засобом (афіксом або флексією) або ж синтаксичним оточенням: A - N.

б) **морфолого-аналітична**: засобом транспозиції виступає службове слово (наприклад, прийменник), N - A.

в) **лексико-аналітична**: повнозначне слово в напівслужбовій функції застосовується як транспозит: V – N.

г) **суплетивізм**: елементи різних функціональних класів, що об'єднуються загальним значенням, відповідають різним лексемам. N – V.

Актантні трансформації поєднують у собі всі зміни синтаксичної функції слова без зміни його частиномовної приналежності. Є чотири типи актантних трансформацій:

а) **взаємозаміна основного і другорядного членів речення, у якому функціонують терміни**:

El batallón de carros tenía 500 carros de combate anfibio – *У танковому батальйоні нараховується близько 500 плавучих танків* [25:28]

б) **уведення до пропозиції фіктивного (помилкового) актанта** - підмета, який утворюється в результаті транспозиції дієслова. Уведення помилкового актанта збільшує валентність дієслівного предиката і кількість актантних трансформацій. Наявність нового актанта збільшує трансформаційну гнучкість пропозиції [1:415]:

Arribo – *Мій приїзд*

в) **виключення з пропозиції суб'єкта ситуації**:

Наказую саперному батальйону вийти на позицію для атаки о 6.00 – *El batallón de zapadores que oscure de la posición de ataque a las 6.00* [25:21] (використовується форма непрямого імперативу)

Семантичні перетворення базуються на логічних відносинах між поняттями (концептами). У основі переномінації (семантичної трансформації) так само, як і в основі зміни значень мовних одиниць, - формально-логічні закономірності мислення, відносини між поняттями [9:112]. Цю точку зору поділяв, зокрема, Р.Гіро [23].

Є п'ять універсальних типів міжпонятійних відносин, що виявляються при перекладі одиниць тексту оригіналу мовою перекладу:

а) **відносини тотожності**, що базуються на явищі синонімії: на семантичному рівні зберігаються всі семантичні компоненти, на лексичному ж рівні синонімічні перетворення відбиваються в синонімічній заміні або в заміні слова словосполученням:

saludar – ejecutar el saludo – efectuar el saludo; adoptar la posición de atención – ponerse en atención

б) **відносини позапокладеності**, які є основою семантичних зсувів.

У даному випадку для номінації видового поняття використовуються суміжні поняття в межах даного родового поняття: *mástil* - мачта, (арт.) станина, хобот лафету; *marcha* - рух, марш, перехід, (мор.) швидкість; *unidad* - одиниця, частина, підрозділ, корабель, орган, прилад, апарат, агрегат, установка; *traza* - траса, слід, схема, план, креслення; *escuela* - школа, училище; *enemigo* - супротивник, ворог; *casco* - шолом, каска, осколок, корпус.

в) **відносини включення** – заміна одного підрядного члена речення іншим: *Вартовий заряджає рушницю бойовими набоями* – *El guardia carga su arma con los cartuchos de guerra* [26:32]

д) **відносини перетину** (перехрещення) є основою семантичного процесу перенесення за подібністю (у метафорах: *мушка* – *punto de mira*; *сухий пайок* – *ración de frío*) або перенесення за суміжністю (метонімія: *плювати* – *вести вогонь* – *escupir tiros*).

Ми виходимо зі ствердження, що під час перекодування планів мовних одиниць із однієї мови іншою мовою стиль може бути переданий перекладачем як симетрично, так і асиметрично. Відповідно до цього твердження виділяються дві групи:

- до першої групи віднесені чинники симетричної передачі стилю;
- до другої групи віднесені чинники асиметричної передачі стилю мовою перекладу.

Висновки та перспективи дослідження. Лінгвістичний та перекладознавчий аналіз прикладів симетричної передачі стилю оригіналу мовою перекладу демонструє наявність чотирьох варіантів взаємозв'язку планів змісту і вираження лексичних одиниць на рівні мови перекодування, від симетрії обох планів мовної одиниці до їхньої повної асиметрії. У низці випадків симетрична передача планів змісту і виразу одиниць можлива лише за зміни їхньої форми в мові перекладу і, навпаки, зміна плану форми одиниць оригіналу веде до зміни плану змісту. Це мовне явище у перебігу перекладу характеризується як неповна симетрія/асиметрія планів мовної одиниці. Асиметрія при передачі стилю виникає як результат перетворення планів змісту одиниць. Явище симетрії/асиметрії розглядається при адекватному, еквівалентному способах перекладу, при нівелюванні і посиленні планів одиниць перекодованих текстів.

Виходячи зі сказаного, можна висунути гіпотезу про те, що під час перекладу термінів військової сфери, особливо структурно іншою мовою (наприклад, із української на іспанську або навпаки) у більшості випадків перетворень компонентів перекладацького коду здійснювана симетрична передача змісту оригіналу відповідно до вимог мови перекладу. Можливість симетричної передачі плану змісту в перекладеному тексті базується як на наявності словникових відповідностей у двох мовах, так і на комплексних структурних перетвореннях (трансформаціях) плану форми одиниць, реалізованих в обох мовах. Асиметрія плану форми та стилю оригіналу виникає як закономірний результат перетворень, спрямованих на симетричну передачу плану змісту оригіналу мовою перекладу.

ЛІТЕРАТУРА

1.Гак В.Г. Языковые преобразования. -М.: Школа “Языки русской культуры”, 1998. 2.Дудина Т.Б. Стилистические трансформации текста при переводе // Семантика перевода. Сб. научн. трудов. –Вып. 331. -М.: Моск. Орд. Др. Народов Инс-т ин. яз. имени Мориса Тореза, 1989. –С.14-32. 3.Зорівчак Р.П. Реалія і переклад. – Львів, 1989. 4.Комиссаров В.Н. Важная веха в истории перевода // Вопросы истории перевода. –М.: Моск. ордена Дружбы Народов Гос. ин-т ин. языков им. Мориса Тореза, 1989. –С.3-10. 5.Чередниченко А.Я., Коваль Я.Г. Теория и практика перевода. Французский язык. – К.: Вища школа, 1991. 6.Швейцер А.Д. Междисциплинарный статус теории перевода // Тетради переводчика. -Вып. 24. (Под ред. С.Ф. Гончаренко). –М.: МГЛУ, 1999. – С.20-32. 7.Попович А. Проблемы художественного перевода. –М.: Высшая школа, 1980. 8.Миньяр-Белоручев Р.К. Теория и методы перевода. –М.: Московский лицей, 1996. 9.Будагов Р.А. К проблеме устойчивых и подвижных элементов лексики в лингвистике: АН СССР, ОЛЯ. Вып. 2. –М.: Известия, 1951. – С.105-115. 10.Комиссаров В.Н. Современное переводоведение. – М.: ЭТС, 2000. 11.Минченков А.Г. Дискурсная частица: Анализ переводческих соответствий в английском и русских языках: Автореф. дис. ... канд. филол. наук. –СПб: РГПУ им. А.И.

Герцена, 1999. 12. *Бархударов Л.С.* Язык и перевод. -М.: Просвещение, 1975. 13. *Григорьева Я.Н.* Роль сопоставительного исследования в теории и практике перевода // Университетское чтение. Вып №1. Материалы первой Всероссийской науч. конф. "Федоровские чтения". 27-29 окт., 1999. -СПбГУ. -СПб.: Филологический факультет СПбГУ, 2000. - С.69-73. 14. *Галиева Н.Л.* Переводимость и некоторые принципы достижения адекватности перевода // Перевод как процесс и результат: язык, культура, психология. -Калинин: КГПИ 1989. - С.81-88. 15. *Швейцер А.Д.* Эквивалентность и адекватность // Коммуникативный инвариант перевода в текстах различных жанров. -Вып. 343. -М.: Наука, 1989. -С.52-58. 16. *Бондаренко А.В., Военкова М.Д., Козинцева Н.А.* Межкатегориальные связи в грамматике. -М.: "Дмитрий Буланин", 1996. 17. *Москальская О.И.* Грамматика текста. -М.: Высшая школа, 1981. 18. *Koller W.* Einführung in die Übersetzungswissenschaft Heidelberg. -Berlin, 1992. 19. *Анресян Ю.Д.* Лексическая семантика. Синонимические средства языка. Избранные труды, т.1, 2-е изд., испр. и доп. -М.: Школа "Языки русской культуры". Издательская фирма "Восточная литература" РАН, 1995. -8-е. изд. - 472 с. 20. *Петренко В.Ф.* Основы психосемантики: учебное пособие. - Смоленск: СГУ, 1997. 21. *Воркачев С.Г.* Лигвокультурология, языковая личность, концепт, становление антропоцентрической парадигмы в языкознании // Филологические науки. -2001. -№1. - С.64-72. 22. *Влахов С., Флорин С.* Непереводимое в переводе. Изд-ние -2-е испр. и дополн. -М.: Высшая школа, 1986. 23. *Guiraud P.* Les caracteres statistique du vocabulaire. - Paris, 1954. 24. *Deberes y derechos.* Ejército de tierra. 25. *Revista española "Ejército"* VII/99. 26. *Fuerzas y cuerpos de seguridad.* Ejército de tierra.

КРИШТАЛЮК Г.А.

Київський національний лінгвістичний університет

ІМПЛІЦИТНЕ ЗАПЕРЕЧЕННЯ У ЗАГОЛОВКАХ АНГЛОМОВНОГО ГАЗЕТНОГО ДИСКУРСУ: ДОСВІД ЛІНГВОКОГНІТИВНОГО АНАЛІЗУ

Заперечення привертає увагу дослідників невичерпністю, пов'язаних з ним проблем. Однією з них є розрізнення експліцитних та імпліцитних заперечних засобів [1:2; 2:3; 3:34; 4:13]. Для останніх характерною є невідповідність між значенням і формою [5:373]. Імпліцитне заперечення представлене лексичними одиницями [1:2; 6:250], що мають заперечну сему у словниковій дефініції [7:5; 8:25].

Імпліцитні заперечні засоби вивчались на рівнях слова, висловлення та тексту у таких аспектах: структурно-семантичному [9:5; 10:101; 11:56], прагматичному [12:1], функціонально-семантичному [8:24; 7:2]. Здійснено також комплексний аналіз імпліцитного заперечення, що спирається на теоретичні положення генеративної граматики і охоплює особливості його синтаксичної реалізації, семантичної інтерпретації, вплив на пресупозиції та комунікативну структуру речення [13:9-10]. У дискурсі, який об'єднує вказані рівні, імпліцитне заперечення розглядалось лише з прагматичних позицій [14:214; 15:129-140; 16:47].

На сучасному етапі розвитку лінгвістичної науки **актуальним** є звернення до когнітивно-дискурсивного підходу для здійснення дослідження імпліцитного заперечення, оскільки цей підхід дозволяє пояснити використання мовних явищ у конкретному різновиді дискурсу в зв'язку з когнітивною діяльністю комунікантів, когнітивними процесами, покладеними в основу мовлення. А тому імпліцитне заперечення вивчаємо у газетному дискурсі, який є поширеною сферою функціонування сучасної англійської мови.

Метою цієї статті є семантико-когнітивне пояснення функцій імпліцитних заперечних засобів у заголовках англomовного газетного дискурсу, які є першим композиційним елементом його текстів і обумовлюють подальше розгортання. У ході реалізації цієї мети враховуємо процеси концептуалізації, пов'язані з осмисленням світу людиною, окремим проявом якого є перцептивний досвід [17:204], а також те, що в основу сприйняття, мислення, моторної активності людини покладені одні й ті самі концептуальні структури [18:2].

Імпліцитне заперечне значення мовних одиниць визначаємо звернувшись до компонентного аналізу з опорою на словникові дефініції, які є обов'язковим засобом у його когнітивному вивченні [8:10], оскільки подане в словнику значення слова є мовною

інтерпретацією мислення [19:77], тобто когнітивної діяльності, відображенням процесу сприйняття дійсності носіями мови [20:94]. Суть компонентного аналізу полягає в розщепленні значення мовної одиниці на його складники, мінімальні смислові елементи, які позначають терміном “сема” [21: 50]. Отже, провідним критерієм диференціації імпліцитних заперечних засобів є наявність у словниковій дефініції лексеми експліцитних засобів заперечення, які можуть виявлятися на трьох етапах компонентного аналізу, що підтверджує тезу про існування градації імпліцитності [7:12; 22:112].

Відображення різних способів заперечення у словниковій дефініції обумовлено тим, що імпліцитні одиниці представляють в такий спосіб послідовність концептуалізації дійсності на трьох рівнях абстракції. Концептуалізацією першого рівня абстракції вважаємо наявність у словниковій дефініції імпліцитної одиниці експліцитних засобів, виражених часткою *not* або заперечними афіксами, напр., *forbid* → *not allow*; *hostile* → *unfriendly*. Концептуалізація другого рівня представлена імпліцитними одиницями, що містять у своїх дефініціях імпліцитні семи, які пояснюються експліцитними заперечними одиницями, напр., *decline* → *refuse* → *choose not to do*; *deny* → *prevent* → *ensure that it cannot happen*. Імпліцитні заперечення третього рівня пояснюються на декількох етапах компонентного аналізу, коли імпліцитні заперечні семи змінюються на експліцитні, напр., *bar* → *prevent* → *stop* → *discontinue*; *revolution* → *an attempt to change* → *become different* → *not like someone or something else*.

Появу прихованих заперечних засобів у мові пояснюють недостатньою кількістю мовних засобів, призначених для позначення негативного значення, необхідністю вираження будь-якого змісту [9:3], особливостями людської свідомості [8:103]. З цими аргументами можна погодитися, зважаючи на те, що кількість мовних засобів обмежується здатністю людини сприймати дійсність, а спроби її удосконалення виявляються в нових мовних репрезентаціях концептуалізації світу. Отже, наявність імпліцитних заперечних засобів пояснюється необхідністю людини розширювати свої можливості відображення світу. Порівняно з експліцитними, утворення імпліцитних заперечних одиниць вимагає здійснення складніших розумових операцій, про що свідчить відсутність заперечного елемента у синтаксичній конструкції, натомість його інкорпорація в концептуальній/семантичній структурі лексичної одиниці [23:34]. З іншого боку, імпліцитні заперечні засоби вимагають менше часу для обробки, оскільки сприймаються подібно до стверджувальних як одне слово [23: 31]. Крім того, чим більше етапів компонентного аналізу потрібно для виявлення заперечної семи, тим легша вона для розуміння [24:102].

Імпліцитні заперечні засоби є легшими для сприйняття, оскільки вони дають можливість позначати певний досвід безпосередньо, самотійно відображаючи певні дії, стани, властивості, а не опосередковано, як це роблять експліцитні, шляхом заперечення інших дій, станів та властивостей, позначених сусідніми одиницями. Так, у заголовку (1) *Ex-candidate fails to generate protests* (The International Herald Tribune 9-10.04.2005, 3) лексема *fail*, яка виражає імпліцитне заперечення, оскільки містить у своїй семантиці семи ‘not’ і ‘succeed’ [CCELD:508], безпосередньо стверджує нездатність суб’єкта, позначеного підметом *ex-candidate*, спричиняти протести. У випадку застосування експліцитного заперечення для відображення поданої у цьому заголовку ситуації “*Ex-candidate does not succeed in generating protests*”, нездатність суб’єкта спричиняти протести позначається опосередковано, шляхом заперечення здатності виконати дію. Наведені приклади ілюструють те, що імпліцитне та експліцитне заперечення спрямовані в різні сторони, оскільки імпліцитні засоби вживаються для ствердження заперечення, а експліцитні – для заперечення ствердження.

Серед дослідників переважає думка, що експліцитне та імпліцитне заперечення є тотожними у функціональному плані [25:63; 26:3], а відрізняються формально й рівнем осягнення вираженого значення [14:26; 7:5-6]. Однак, представляючи різні способи

концептуалізації дійсності, на що вказує відмінність в осягненні вираженого значення, вони також відрізняються функціонально, за своїм призначенням. Підтвердження цієї думки знаходимо у функціонально-семантичних дослідженнях, де відсутність абсолютної рівнозначності між сполученням заперечної частки з дієсловом та синонімічним імпліцитним дієсловом [27:189] пояснюється зверненням уваги на значимість виокремлення того чи іншого плану змісту, коли мовець стає перед вибором експліцитного або імпліцитного заперечного засобу [8:29].

При визначенні функцій імпліцитних заперечних засобів у заголовках газетного дискурсу, враховуємо послідовність концептуалізації, яка ґрунтується на принципах орієнтування. Згідно з ними, спочатку людина обирає об'єкт сприйняття, а потім поєднує його з іншим об'єктом, що визначає послідовність розгортання висловлення. Зв'язок між читачем або учасником події та об'єктом позначається мовними одиницями, які вказують на сприйняття або імплікують його. Контакт між об'єктом сприйняття та референтом-ціллю відображається за допомогою силових образ-схем, елементарних, динамічних доконцептуальних структур, пов'язаних з процесами сприйняття і необхідними для абстрактного розуміння та мислення [28:xvi; 29:249; 30:105]. Силкові образ-схеми формуються внаслідок взаємодії людини з навколишнім середовищем і складаються з трьох компонентів: джерела, цілі та вектора [28:42-43]. Джерело та ціль співвідносяться з об'єктами, а вектор вказує на напрям руху сили [28:43]. Функції імпліцитних заперечних засобів пояснюємо, простежуючи їх участь в активації силових образ-схем, оскільки більшість імпліцитних заперечних одиниць належить до лексико-граматичного класу дієслів [1:3; 8:103; 31:111], що позначають різноманітні види діяльності, які є основою людського досвіду.

Наш аналіз показує, що заперечення співвідноситься з елементами силових образ-схем, пов'язаних з перервами у русі, а саме ПОЗБАВЛЕННЯ МОЖЛИВОСТІ, ПЕРЕШКОДА, ПРОТИДІЯ. Залежно від відображеного імпліцитними заперечними засобами рівня абстракції концептуалізації, активовані ними силкові образ-схеми деталізуються, що обумовлює різні реалізації виконуваних цими одиницями функцій. Функціями імпліцитних заперечних засобів є вказівки на нездатність особи або об'єкта до дії, перешкоду та протидію.

Розглянемо вказані функції імпліцитного заперечення на прикладі дієслів. Дієслова *fail, lose, forbid, ban, delay, refuse, reject, deny, object* вказують на заперечення першого рівня абстракції, а *miss, collapse, decline* – другого. Це пояснюється тим, що в наведених групах дієслів сема 'not' виявляється відповідно на першому та другому етапах компонентного аналізу.

Відмінність між дієсловами, що мають перший рівень заперечення полягає у різновиді діяльності, що концептуалізується. Одиниці *fail, lose* вказують на нездатність до дії, оскільки в їх дефініції сема 'not' поєднується з семою 'succeed', яка активує образ-схему ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ МОЖЛИВОСТІ, що характеризується наявністю потенційного силового вектора та відсутністю бар'єрів і перешкод [28: 47]. Така взаємодія зумовлює трансформацію образ-схеми ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ МОЖЛИВОСТІ у гештальт ПОЗБАВЛЕННЯ МОЖЛИВОСТІ, що репрезентує втрату об'єктом здатності до руху [32:37]. Його вектор активують засоби *fail* та *lose*, напр., (2) *Chirac appears to fail in EU charter appeal* (The International Herald Tribune 16-17.04.2005, 4). У наведеному заголовку джерело ПОЗБАВЛЕННЯ МОЖЛИВОСТІ ідентифікується підметом *Chirac*, який позначає президента Франції, а ціль – обставиною *appeal*. Тому у заголовку стверджується про невдачу президента Ширака оскаржити статут Європейського Союзу. Однак, ці одиниці вказують на нездатність до дії в різних сферах: *fail* – у політичній сфері, напр., (2), а *lose* – у

спортивній, напр., (3) *Eli loses debut but inspires Giant hopes* (The International Herald Tribune 23.11.04, 21 Sports).

Імпліцитні заперечні дієслова *forbid*, *ban*, *delay*, *refuse*, *reject*, вказують на перешкоду, співвідносну з комунікативним та суспільним різновидами діяльності. Виявом КОМУНІКАТИВНОЇ ПЕРЕШКОДИ є присутність у заголовках лексеми, що позначає джерело мовленнєвої ініціативи, наприклад дієслова *say*, а СУСПІЛЬНОЇ ПЕРЕШКОДИ – одиниць на позначення суспільних діячів та інститутів. Образ-схема ПЕРЕШКОДА має силовий вектор, що зупиняється або змінює траєкторію руху внаслідок зіткнення з перепорою [28:46].

У дієслові *forbid* сема 'not' поєднується з семою 'allow' [CCELD:336], яка активує гештальт УСУНЕННЯ ПЕРЕШКОДИ, що пов'язаний з відновленням руху і ліквідацією бар'єра, що уможливорює застосування сили [28: 46]. Взаємодія сем 'not' та 'allow' призводить до його трансформації у СУСПІЛЬНУ ПЕРЕШКОДУ, напр., (4) *U.S.-backed channel is 'forbidden' by fatwa* (The International Herald Tribune 8.04.2005, 4). Дієслова *ban*, *delay*, *refuse* містять семи 'not' і 'do', взаємодія яких вказує на невиконання дії, а врахування того, що у заголовках ці імпліцитні заперечні засоби поєднуються з іменниками, які ідентифікують осіб або установи, чиє невиконання дії або відмова блокує її здійснення, то є підстави вважати, що зазначені одиниці активують гештальт СУСПІЛЬНА ПЕРЕШКОДА. Крім того, дієслівна одиниця *refuse* містить сему 'say', а *ban* – сему 'state' що вказують на комунікативний характер, активованої ними перешкоди. Однак, одиниці *forbid*, *ban*, *delay*, *refuse* концептуалізують різні прояви комунікативної та суспільної перешкоди.

Дієслово *forbid* сигналізує про здійснення перешкоди шляхом заборони. У заголовку (4) це дієслово вживається для того, щоб позначити перешкоду, яка спрямовується з боку джерела, ідентифікованого додатком *fatwa* до цілі, позначеної підметом *U.S.-backed channel*. Тому в заголовку стверджується про те, що робота американського інформаційного каналу забороняється релігійною організацією.

На відміну від дієслова *forbid*, імпліцитне заперечення *ban* повідомляє про встановлення перешкоди через заборону офіційними особами. У дефініції дієслівної одиниці *ban* свідченням заборони є сема 'must', а її офіційного характеру – семи 'state' та 'officially' [CCELD:98], напр., (5) *U.S. permanently bans imports of 58 types of assault weapons* (The International Herald Tribune 7.04.98, 3). У наведеному прикладі підмет *U.S.* ідентифікує джерело гештальтів СУСПІЛЬНА та КОМУНІКАТИВНА ПЕРЕШКОДА, а додаток *imports of 58 types of assault weapons* – ціль. Тому в заголовку стверджується про те, що США офіційно перешкоджає імпорту наступальної зброї.

Імпліцитне заперечне дієслово *delay* містить у дефініції сему 'until a later time' [CCELD:372], що вказує на короткочасність перешкоди, можливість її усунення в майбутньому, напр., (6) *American Airlines delays delivery of 54 jets* (The NYT 23.11.04, C11). Тому в наведеному заголовку стверджується про те, що компанія Американські Авіалінії відтягує поставку 54 реактивних літаків.

Дієслово *refuse* вживається в акціональних заголовках, де джерело ідентифікується підметом, що позначає особу або об'єкт, які блокують власні дії і у такий спосіб перешкоджають їх здійсненню. Тому цей засіб вказує на рефлексивну перешкоду, напр., (7) *Tight race for a senate seat refuses to loosen* (The New York Times 23.11.04, B1). У наведеному заголовку джерело, позначене підметом *tight race for a senate seat*, спрямовує перешкоду на самого себе. Тому в заголовку стверджується про те, що сповільнення сенаторських перегонів не передбачається.

На відміну від одиниці *refuse*, дієслово *reject* вказує на перешкоду, яку одні особи створюють для реалізації планів інших, про що свідчать семи 'not' та 'agree', що тлумачиться як згода [OALDCE: 18], напр., (8) *U.S. rejects Russia's own proposal for a joint system to protect*

Europe (The International Herald Tribune 10-11.06.2000). У наведеному заголовку дієслово *reject* вживається для того, щоб відобразити перешкоду, яка створюється джерелом, ідентифікованим підметом *U.S.*, для цілі, позначеної додатком *Russia's own proposal*. Тому в заголовку стверджується, що США відкидає пропозицію Росії щодо створення єдиної системи для захисту Європи.

Крім заголовків, де імпліцитні заперечні одиниці активують ПЕРЕШКОДУ, виявлено такі, де вони активують ПРОТИДІЮ, а саме її комунікативний та суспільний різновиди. Гештальт ПРОТИДІЯ формується під впливом зіткнення двох центрів сили, унаслідок чого жодна з них не може рухатися далі [28:46]. У газетних заголовках до найбільш вживаних імпліцитних заперечень цієї групи належать *deny* та *object*. Ці одиниці по-різному деталізують ПРОТИДІЮ. Дієслово *deny* вказує на протидію особи визнанню правдивості своїх дій, що впливає з його семантики стверджувати неправдивість чогось [CCELD:377], напр., (9) *Israel denies spying against the U.S., a 'cherished ally'* (The New York Times 29.08.2004, 1). У наведеному заголовку вживання цього заперечного засобу дозволяє представникам Ізраїлю стверджувати неправдивість звинувачень у виявленні секретної інформації проти США.

На відміну від *deny*, заперечення *object* вказує на протидію одних осіб реалізації певних дій іншими особами, свідченням чого є його семантика стверджувати несхвалення [CCELD:989], напр., (10) *White farmers object to land plan for blacks* (The International Herald Tribune 29.08.04, 8). У цьому прикладі джерело ПРОТИДІЇ ідентифіковано підметом *white farmers*, а ціль додатком – *land plan for blacks*. Тому в заголовку дієслово *object* вживається для ствердження протидії з боку білих фермерів реалізації земельного плану для чорношкірих.

Концептуалізацію дійсності другого рівня абстракції відображають імпліцитні заперечні одиниці *miss*, *collapse*, *decline*. Заперечні засоби *miss*, *collapse* представляють концептуалізацію нездатності до дії другого рівня, конкретизуючи цю функцію. Дієслово *miss* вживається для відображення нездатності скористатися шансом [CCELD:925], напр., (11) *The Jets have plenty of chances, but just miss against the Steelers* (The New York Times 16.01.05, 7 Sports), а дієслово *collapse* позначає повну і раптову втрату здатності до дії (CCELD:266), напр., (12) *MG Rover collapses* (The International Herald Tribune 16-17.04.05, 1).

Концептуалізацію перешкоди другого рівня представляє імпліцитне заперечне дієслово *decline*, оскільки виявлена в його дефініції сема 'refuse' [CCELD: 366] розкладається на складники 'not' і 'do'. На відміну від заперечного засобу *refuse*, дієслівна одиниця *decline* вказує на м'яку рефлексивну перешкоду, оскільки у її дефініції міститься сема 'politely' [CCELD: 366], напр., *High Court declines to hear suits over judges* (The International Herald Tribune 23.03.2004). У наведеному заголовку вживання імпліцитного заперечення *decline* дозволяє джерелу, ідентифікованому підметом *High Court*, блокуючи власні дії, відхилити слухання справ, які стосуються суддів.

Таким чином, у ході семантико-когнітивного аналізу імпліцитних заперечних дієслів було встановлено, що їх функціями є вказівки на нездатність до дії, перешкоду та протидію, оскільки їх семантика активує образ-схеми ПОЗБАВЛЕННЯ МОЖЛИВОСТІ, ПЕРЕШКОДА, ПРОТИДІЯ. Імпліцитним заперечним засобам властива градація імпліцитності, що дозволяє репрезентувати концептуалізацію нездатності до дії, перешкоди та протидії на трьох рівнях абстракції. З кожним наступним рівнем активована імпліцитними одиницями образ-схема набуває деталізації, а виконувана ними функція уточнення у заголовках.

У подальшому ми маємо на меті виявити роль семантики, позначеної імпліцитними заперечними засобами заголовків, в організації газетних текстів, що належать до жанру

новин, редакторського коментаря та авторського огляду. Крім того, плануємо співвіднести функції імпліцитних заперечних засобів у газетних текстах трьох обраних жанрів.

ЛІТЕРАТУРА

1. Кислякова Л.И. Высказывания со скрытым отрицанием в немецком языке: Автореф. дис. ... канд. филол. наук: 10.02.04 / Калининск. гос. ун-т. – Калинин, 1981.
2. Головченко Н.Ю. Лексико-реляционное отрицание в современном английском языке: Автореф. дис. ... канд. филол. наук: 10.02.04 / Киевск. гос. ун-т им. Т.Г.Шевченко. – Киев, 1991.
3. Грачева О.В. Мнимоотрицательные конструкции и их роль в английском языке: Автореф. дис. ... канд. филол. наук: 10.02.04 / Моск. гос. пед. ун-т. – Москва, 2001.
4. Saury J.-M. The Phenomenology of Negation and its Expression in Natural Language // Göthenburg Monographs in Linguistics. – 2004. – Vol. 27.
5. Есперсен О. Философия грамматики. – М.: Изд-во иностр. лит-ры, 1958.
6. Klima E. Negation in English // The Structure of Language. – Prentice Hall, Englewood Cliffs, NJ, 1964. – P.246-323.
7. Паславская А.И. Эксплицитное и имплицитное отрицание в немецком языке: Автореф. дис. ... канд. филол. наук: 10.02.04 / Львовск. гос. ун-т им. И.Франка. – Львов, 1990.
8. Кусова М.Л. «Смысл» отрицания в лексической семантике: Монография. – Екатеринбург: Уральск. гос. пед. ун-т, 1997.
9. Амиров А.Т. Имплицитное отрицание в современном английском языке: Автореф. дис. ... канд. филол. наук: 10.02.04 / Моск. гос. пед. ин-т иностр. языков им. М.Тореза. – М., 1981.
10. Бондаренко В.Н. Отрицание как логико-грамматическая категория. – М.: Наука, 1983.
11. Даргинавичене И.Ю. Категория отрицания и семантика бессоюзного противопоставления в современном английском языке // Проблемы грамматической семантики английского языка. – М.: МГПИИЯ, 1986. – Вып. 264. – С.56-61.
12. Федоренко О.Н. Коммуникативно-прагматический аспект отрицания во французском языке: Автореф. дис. ... канд. филол. наук: 10.02.05 / Минск. гос. лингв. ун-т. – Минск, 2004.
13. Паславська А.Й. Заперечення як мовна універсалія: принципи, параметри, функціонування. – Львів: Вид. Центр ЛНУ ім. І.Франка, 2005.
14. Белова А.Д. Лингвистические аспекты аргументации. – Киев: ИИА Асрея, 1997.
15. Литвак Я.С. Імпліцитне заперечення як засіб ідеологічної організації дискурсу // Нова філологія. – Запоріжжя: Запоріжськ. нац. ун-т, 2005. – Вип. 21. – С.138-144.
16. Downing L.H. Negation, Text Worlds and Discourse: The Pragmatics of Fiction // Advances in Discourse Processes. 2000. – Vol. 66.
17. Langacker R.W. Grammar and Conceptualization. – Berlin: Mouton de Gruyter, 1999.
18. Croft W., Cruse D.A. Cognitive Linguistics. – Cambridge: Cambridge Univ. Press, 2004.
19. Семантические вопросы словообразования. Производящее слово. – Томск: Томск. ун-т им. В.В. Куйбышева, 1991.
20. Денисов П.Н. Лексика русского языка и принципы ее описания. – М.: Рус. язык, 1980.
21. Арнольд И.В. Основы научных исследований в лингвистике. – М.: Высш. шк., 1991.
22. Шендельс Е.И. Имплицитность в грамматике // Вопросы романо-германской филологии. Синтаксическая семантика. – М.: МГПИИЯ, 1977. – Вып. 112. – С.109-119.
23. Lewandowska-Tomaszczyk B. Depth of Negation. A Cognitive Semantic Study. – Łódź: Łódź Univ. Press, 1996.
24. Givón T. Negation in Language: Pragmatics, Function, Ontology // Syntax and Semantics. 1978. – Vol. 9: Pragmatics. – P.69-112.
25. Борзенко Н.В. Отрицание в системе языка и текстовой деятельности: Дис. ... канд. филол. наук: 10.02.19 / Кубанск. гос. ун-т. – Краснодар, 1998.
26. Левина Л.М. Неграмматические способы выражения отрицания: Автореф. дис. ... канд. филол. наук: 10.02.04 / Нижегородск. гос. пед. ин-т иностр. языков им. Н.А. Добролюбова. – Нижний Новгород, 1994.
27. Русский язык в его функционировании. Коммуникативно-прагматический аспект. – М.: Наука, 1993.
28. Johnson M. The Body in the Mind: The Bodily Basis of Meaning, Imagination and Reason. – Chicago; L.: The Univ. of Chicago Press, 1987.
29. Johnson M., Lakoff G. Why cognitive linguistics requires embodied realism // Cognitive Linguistics. – 2002. – Vol. 13, № 3. – P.245-263.
30. Hampe B. When down is not bad and up not good enough: A usage-based assessment of the plus-minus parameter in image schema theory // Cognitive Linguistics. – 2005. – Vol. 16, № 1. – P.81-112.
31. Чукурова М.Ф. Лексические средства выражения отрицания // Структурно-функциональный аспект предложения и текста. – Л.: Ленинградск. пед. ин-т, 1987. – С.110-115.
32. Потапенко С.І. Мовна особистість у просторі медійного дискурсу (досвід лінгвокогнітивного аналізу). – К.: Вид. центр КНЛУ, 2004.

ДОВІДНИКИ

1. CCELD (1989). Collins Cobuild English Language Dictionary. – London and Glasgow: Collins, 1989.
2. OALDCE (1982) Hornby A.S. Oxford Advanced Learner's Dictionary of Current English – Oxford: Oxford Univ. Press, 1982. – Vol. 2.

ДЖЕРЕЛА ІЛЮСТРАТИВНОГО МАТЕРІАЛУ

1. The International Herald Tribune 7.04.1998; 10-11.06.2000; 23.03.2004; 16.06.2004; 29.08.2004; 23.11.2004; 8.04.2005; 9-10.04.2005; 16-17.04.2005.
2. The New York Times 29.08.2004; 23.11.2004; 16.01.2005.

МАКЕЄВ К.С.

Київський національний університет імені Тараса Шевченка

ДЕЯКІ АСПЕКТИ ПЕРЕКЛАДУ ФАХОВОЇ МОВИ ФАРМАЦЕВТИКИ (НА МАТЕРІАЛІ ПЕРЕКЛАДУ СКЛАДНИХ ПРИКМЕТНИКІВ З НІМЕЦЬКОЇ МОВИ УКРАЇНСЬКОЮ)

Незаперечним є твердження, що кожна нація повинна користуватися своєю національною мовою. Безсумнівно, саме вона є тією основою, на якій можна розбудовувати

й розвивати культуру, науку, техніку. Попри те, що українською видаються газети, журнали, підручники і книги, ведуться телепередачі, вона все ще досить далека від того, щоб стати визнаною мовою науки. Не забуватимемо – історія знає численні приклади існування диглосії та білінгвізму. Щось подібне спостерігається сьогодні в Україні. В деяких сферах науки російська мова, як і раніше, має зверхність. Звичайне явище – в українському спеціалізованому часописі лише незначна частина статей написана державною мовою. Та й часто-густо поданий текст є машинним або калькованим перекладом з російської, а якщо й ні, то в багатьох відношеннях мова цього тексту лише нагадує українську. Створюється враження, що російська й українська мови формують явище диглосії, а «етнічна самосвідомість» за умов диглосії – це абсурд» [1:66]. Якщо існування диглосії вельми спірний факт, то білінгвізм – непорушна істина. Повноцінний білінгвізм не може існувати, адже завжди домінує одна мова. У цій ситуації відповідальне завдання лягає на переклад – відтворення і поліпшення української мови як мови науки і техніки.

Останніми роками актуальною сферою перекладацьких досліджень стали фахові мови або, як їх ще називають, мови для спеціальних цілей. Як прийнято в науковому світі, необхідно дати визначення того, що ми розуміємо під фаховою мовою. Існують різні підходи, які по-різному інтерпретують цей термін: або ж виокремлюючи деякі аспекти, або ж намагаючись охарактеризувати всі, без винятку, особливості. Оскільки метою цієї статті не є подання всіх або принаймні більшості теоретичних напрацювань, то обмежимося більш-менш вдалою дефініцією: фахова мова – це сукупність усіх мовних засобів, що їх використовують у фахово відмежованій сфері комунікації з метою забезпечення порозуміння між людьми, які працюють у цій сфері [2:17]. Зазвичай цю дефініцію критикують за те, що «мова» в ній визначається через мовні засоби, а «фаховий» – через фахово обмежене середовище. Хотілося б звернути увагу на таку фразу: «... людьми, що працюють у цій сфері» (*den in diesem Bereich tätigen Menschen*). Це формулювання не зовсім підходить для фахової мови фармацевтики, оскільки в процесі комунікації можуть брати участь не лише люди, пов'язані безпосередньо з фармацевтикою, а, як буде показано нижче, залежно від рівня, на якому відбувається комунікація, адресатами можуть бути і люди без відповідної освіти і навичок. Тут можна говорити про деяку «відкритість» фахової мови. Внаслідок цієї «відкритості» фахова мова повинна мати таку терміносистему, яка була б зрозумілою непрофесіоналам і, зрештою, сприяла комунікації.

Пропоную свій варіант визначення: фахова мова – це мова певної сфери людської діяльності, що має власну термінологію і використовується для комунікації між усіма, причетними до цієї сфери. Безперечно, і така дефініція не позбавлена вад.

Наразі дамо визначення фармацевтиці, оскільки, ймовірно, перекладачі-неспекіалісти можуть переплутати її з фармакологією. Фармацевтика – це природнича наука, що досліджує властивості і дію лікарських препаратів, а також займається тестуванням, виготовленням і видачею їх. При цьому, що особливо важливо, вона містить деякі аспекти інших природничих наук, насамперед біології та хімії.

Перейдемо до розгляду структури фахової мови, зокрема фахової мови фармацевтики. Тут також існує безліч концепцій (Havranek (1932), Baldinger (1952), Ischreyt (1965), Reinhardt (1966), Heller (1970), Hoffmann (1976). Загальноприйнятим вважається вертикальне і горизонтальне членування фахової мови. Горизонтальне членування охоплює розділи даної сфери діяльності, а вертикальне можна пов'язати з рівнями комунікації. Горизонтальне членування фахової мови фармацевтики матиме такий вигляд:

1. Фармацевтична хімія, до якої входять хімічна структура, синтез, властивості, стабільність й аналітика (визначення, чистота, вміст) діючих і допоміжних речовин.
2. Фармацевтична біологія вивчає біологічні основи фармацевтики, використання біологічних джерел.

3. Фармацевтична технологія – це наука про лікарські форми, тобто вона займається виготовленням таблеток, капсул, розчинів тощо.

4. Фармакологія і токсикологія включають у себе фізіологію і патологічну фізіологію, а також вивчають дію лікарських препаратів та отрут в людському організмі.

5. Клінічна фармацевтика є з'єднуючим елементом між наукою і фармацевтичною практикою. На противагу фармакології, в центрі уваги клінічної фармацевтики є не діюча речовина, а пацієнт.

Що ж стосується вертикального членування, то його можна вельми умовно поділити на три рівні, які, своєю чергою, так само поділяються на підрівні. По-перше, це – науковий рівень, на якому відбувається комунікація стосовно фахових знань, при цьому тут слід розрізняти комунікацію між дослідниками, а також між дослідниками і відповідними лікарями. Один з можливих підрівнів – комунікація між дослідниками і населенням (наприклад, читачами неспеціалізованих журналів і газет); іноді посередниками можуть бути журналісти, які отримують інформацію безпосередньо від дослідників, а потім, після відповідної обробки або без неї, презентують її читачам. По-друге, це – практичний рівень, де відбувається комунікація між лікарями і медичним персоналом. І нарешті, на третьому рівні відбувається комунікація між лікарями і пацієнтами [2:193].

Як бачимо, перші три розділи фармацевтики – це рівень досліджень, на якому проводяться розробки відповідних лікарських препаратів, і, як згадувалося, відбувається комунікація між ученими. Два останні розділи – це втілення досліджень в практику. Якщо перші три розділи, як і відповідні сфери будь-якої науки, – це щось потаємне для пересічної людини, то фармакологія, а більшою мірою клінічна фармацевтика, – це те, з чим стикається більшість із нас. Найбільш цікавою є комунікація між представниками двох останніх сфер та громадськістю, адже кожен із нас, тією чи іншою мірою, – пацієнт. Крім того, звідси випливає ще один висновок – вже за своїм визначенням і з урахуванням сфер застосування фармацевтика використовує словниковий запас суміжних наук (наприклад, біології та хімії), а також галузей медицини (скажімо, хірургії, неврології, терапії та ін.) і послуговується лексикою інших фахових мов.

З'ясувавши більш-менш питання, пов'язані з фаховою мовою і фармацевтикою, звернімося до теорії перекладу. Переклад ось уже більше двадцяти років розглядається як «перенесення культури» (kultureller Transfer), згідно з Х.Вермеєром (H.Vermeer) [3:30-53]. При цьому сам термін «культура» аж ніяк не є однозначним. Це дає також право говорити про лінгвосемантичні, соціокультурні, етноспецифічні та деякі інші трансформації при перекладі, навіть називати переклад процесом декодування ментальної ідентичності нації [4]. Завдяки цьому можна розвивати окремі теорії перекладу, які якнайкраще відповідають потребам щоденної перекладацької практики. Як не дивно, та при перекладі текстів, пов'язаних з фармацевтикою, доводиться стикатися і з культурними особливостями. Взяти хоча б такий приклад: в одному вельми відомому в Україні санаторії на картці меню, де відпочиваючі кожного ранку роблять замовлення бажаних страв, великими літерами написано: «Що таке дієтичне харчування? Це харчування хворої людини». І чиєї культури це прояв? Української? Швидше ми тут маємо справу з негативним типом радянської культури. Що має робити перекладач, якщо він побачить перед собою такий варіант? Якщо він залишить цю семантику в перекладі, реципієнт відчує культурний шок.

Уявляється, що для перекладу текстів фахової мови фармацевтики вельми корисною є теорія М.Снел-Хорнбі (M.Snell-Hornby), яка разом з М.Ванерем (M.Vannerem) адаптувала для потреб перекладознавства теорію Ч.Філмора про фрейми і сценарії, так звану фреймову семантику [3:184-205]. При цьому перекладач зобов'язаний правильно зрозуміти семантику фреймів, а від неї вийти і на сценарії, які в більшості випадків визначають авторський вибір фреймів. Згодом перекладач вербалізує ці сценарії в цільовій мові так, щоб адресат якомога

повніше побачив сценарій за фреймами, з урахуванням усіх тих фактів, які приховуються за терміном «екстралінгвістична інформація». Наприклад, речення *«für demenzkranke Alte bietet die Medizin kaum Hilfe»* [5:161] передбачає кілька варіантів перекладу, в тому числі з використанням синонімів, проти наявності яких в терміносистемах протестують багато учених. При перекладі даного речення групою студентів перший варіант мав такий вигляд: *«літнім людям, хворим на деменцію, медицина навряд чи може зарадити»*. Відразу виникла дискусія, чи є насправді вдалим переклад терміна *«demenzkrank»*. Можна навіть і в словник не заглядати, щоб з латинського терміна зробити український. Але жоден із студентів цього терміна не знав, мабуть, як і більшість неспеціалістів. Якщо провести екстралінгвістичний аналіз, то дійдемо цікавих результатів. Речення взяте з журналу *«Der Spiegel»*, відомого своєю незвичною мовою й певною елітарністю. Проте він не є спеціалізованим, тобто розрахований і на широке коло читачів, серед яких можуть бути не лише фахівці, а й люди без відповідної підготовки в цій галузі, але високоосвічені. Звідси випливає, що метою автора може бути не просто інформування читача, але й збагачення його лексичного словника. Ось тут перекладач і згадує про рівні комунікації у фаховій мові, і це змушує його вже не автоматично перекладати фрейм за фреймом, що часто-густо трапляється при перекладі термінів. Звернувшись до історії розвитку цього терміна в німецькій мові, перекладач виявляє, що його абсолютними синонімами раніше були *«Schwachsinn»* і *«Blödsinn»* – обидва ці терміни мають вже яскраве пейоративне забарвлення. Підібравши в українській мові відповідний термін, можна запропонувати такий варіант – *«літнім людям, хворим на набуте слабоумство, медицина навряд чи може зарадити»*. Аби не спрощувати речення (це явище ще називають «нормалізацією» [6:1]), в дужках можна навести власне латинський термін, а далі в тексті його й використовувати. Крім того, існує ще кілька синонімів: *«знеумство»*, *«знерозумство»*, *«розумоспад»*. Щоб бути коректними (як і автори німецького тексту) і не вживати термін *«слабоумство»*, що викликає негативні конотації, його слід було б замінити терміном *«розумоспад»*. Оскільки перекладач-спеціаліст зобов'язаний знати, що деменцію (цю найлегшу форму олігофренії) людина набуває в процесі життя, всіма іншими формами вона хворіє або з народження, або внаслідок тяжких травм. А цей термін якраз і підкреслює, що розумові здібності людини були нормальними, але з часом погіршилися. Як бачимо, лексичне багатство української мови дає змогу повністю передати відтінки даного явища. Інша справа, що цим багатством перекладач повинен уміти користуватися, відшукуючи потрібний мовний відтінок. І це один з багатьох прикладів того, що явище синонімії не завжди слід розглядати лише негативно. Навпаки, воно сприяє комунікації і не робить фахову мову «китайською грамотою». Досить лише пригадати, що і німецька мова вже майже пройшла цей шлях – шлях перекладу латинізмів і грецизмів на зрозумілу всім німецьку. Безумовно, не все так ідеально, багато нововведень не прижилися – скажімо, *«Blutlosigkeit»* і *«blutlos»* замість *«Anämie»* і *«anämisch»*, зате *«Blutarmut»* і *«blutarm»* цілком звичні [7:271]. Недарма в XIX і XX століттях у Східній Азії німецька мова (а не звична в таких випадках латина) використовувалася як мова медицини. Безсумнівно, треба чітко розмежовувати сфери, де вживання синонімів допустиме, і завжди усвідомлювати, наскільки доцільним воно є. Для суто фахової комунікації синонімія є небажаною, але якщо терміносистема використовується пересічними людьми, то варіант, наближений до рідної мови, не можна називати небажаним або заперечувати його, адже йдеться про загальнозрозумілість терміна у повсякденній практиці. Проте слід зазначити, що в жодному разі не можна бездумно пересипати текст синонімами, щоб не ввести реципієнта в оману і не заплутати його. У разі будь-яких сумнівів потрібно вибирати або латинізм, або подавати його в дужках. Звичайно, при усному перекладі перекладачеві значно легше обрати свою стратегію або, в разі потреби, скоригувати її, оскільки він безпосередньо бачить реакцію слухачів.

Особливо цікавими, з перекладацької точки зору, є складні прикметники. Було проведене невелике дослідження вживання їх і можливостей перекладу. Адже одна справа, якщо прикметник перекладати ізольовано, і зовсім інша, якщо перекладати його в контексті всього речення, коли прикметник виступає означенням, з урахуванням і іменника, і можливих подальших означень. Проаналізовані прикметники можна згрупувати так:

1. Складні прикметники, що характеризують дію лікарського препарату: «*harntreibend*» – «сечогінний», «*blutstillend*» – «кровоспинний».

Для прикладу всієї різноманітності варіантів розглянемо один складний прикметник – «*blutzuckersenkend*».

«*Insulin hat blutzuckersenkende Wirkung*» – «інсулін знижує рівень цукру в крові»; конструкцію «*haben + irgendwelche Wirkung*», «*wirkt + Partizip I*» («*XXX wirkt fiebersenkend*» – «XXX знижує жар») перекладають майже завжди за допомогою конструкції «має якусь дію», але якщо складний прикметник має більше двох компонентів, доводиться повністю трансформувати речення.

«*Die blutzuckersenkende Wirkung von Insulin kann durch Anabolika verstärkt werden*» – «анаболіки можуть посилити здатність інсуліну знижувати рівень цукру в крові». Як тільки словосполучення, до складу якого входить складний прикметник, перестає бути прямим додатком, то зазначену вище формулу вже неможливо використати. В даному реченні перекладач відштовхувався від дії інсуліну, а тому слово «*Wirkung*» було замінене словом «здатність».

«*Diuretika können wegen ihrer blutzuckersenkenden Wirkung die Wirksamkeit der oralen Antidiabetika beeinträchtigen*» – «сечогінні засоби можуть негативно вплинути на ефективність оральних протидіабетичних засобів, оскільки вони знижують рівень цукру в крові»; в цьому випадку словосполучення взагалі було перекладене підрядним причини. Як бачимо, значення прикметника залишається те саме, однак можливості вираження досить-таки різноманітні. І тут професіоналізм перекладача, його вміння правильно, адекватно аналізувати текст і комунікативну цінність мають відігравати провідну роль.

2. Складні прикметники, які характеризують явище, не пов'язане безпосередньо з дією препарату, або власне лікарський препарат: «*körperfremde Stoffe*» – «чужорідні речовини», «*mikrokristalline Zellulose*» – «целюлоза мікрокристалічна». В українській мові при описові складових препарату все ще використовується інверсія (іменник + означення), що вже давно не застосовується в німецькій. Це є свідченням того, яким значним і дотепер є вплив латини. Подальші приклади з цієї групи: «*reißfeste Verbindung*» – «міцний зв'язок», «*zählflossiger Schleim*» – «в'язка мокрота», «*wasserfreie Zitronensäure*» – «зневоднена лимонна кислота». Тут ми бачимо, що вживаються терміни, які не є виключно фармацевтичними, і переклад їх уже значною мірою усталений. Більше того, досить часто складні прикметники перекладаються простими прикметниками. «*Langkettige Säuren*» – «довголанцюгові кислоти», «*energiereiche Phosphate*» – «високоенергетичні фосфати» – тип утворення складних прикметників, за яким до основи прикметника приєднується прислівник, досить продуктивний в українській мові, як і тип, коли приєднуються числівники, тому переклад таких прикметників не повинен бути нерозв'язним завданням: «*dreiwertiger Alkohol*» – «трьохатомний спирт/триол».

3. Складні прикметники, які позначають особливості застосування того чи того лікарського засобу: «*Krem großflächig anwenden*» – «наносити крем на великі ділянки шкіри»; «*kurmäßig etwa drei Monate anwenden*» – «курс лікування триває близько трьох місяців»; «*kann auch bei bestimmungsgemäßem Gebrauch das Konzentrationsvermögen beeinflussen*» – «навіть при рекомендованому вживанні препарат може вплинути на здатність зосереджуватися». Два останніх приклади свідчать, що при перекладі можуть вживатися усталені слова і вирази, особливо якщо йдеться про інструкції до лікарських препаратів. Ось

приклад: «*Kinder lutschen vier Tabletten täglich in vier- bis sechsstündigem Abstand*» – «*диму розсмоктують щодня чотири таблетки кожних чотири – шість годин*»; «*nach dreißigminütiger Einwirkzeit abwaschen*» – «*змити через 30 хвилин*». Та переклад інструкцій до ліків – це окрема тема, яка варта написання цілої дисертації.

Зрештою, було встановлено, що складні прикметники можна перекладати і складними прикметниками, і простими прикметниками, і складнопідрядними реченнями, і іменниками, і дієприслівниковими зворотами тощо (всього – 9 можливостей). Через незначний обсяг даної статті були наведені найбільш показові приклади, що ілюструють усю варіативність перекладу прикметників, які не дарма називаються складними.

ЛІТЕРАТУРА

1.Попович М.В. Нарис історії культури України. – К., 1998. 2.Roelcke Thorsten. Fachsprachen. - Erich Schmidt Verlag, 1999. 3.Snell-Hornby Mary. Übersetzungswissenschaft – eine Neuorientierung. Tübingen. – 1986. 4.Бурда-Лассен О.В. Переклад як процес декодування ментальної ідентичності нації // Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата філологічних наук. – К., 2004. 5.Der Spiegel 1/2001. 6.Kenny Dorothy. Creatures of habit? What translators usually do with words // Meta. – 1998. – № 4. – P.1-9. 7.Ruff Wolfgang. Zur Sprache der Medizin // Zeitschrift für ärztliche Fortbildung. – 1985. – № 6. – S.270-272.

МАРИНЕНКО П.І.

Київський національний лінгвістичний університет

ДИНАМІКА ІСПАНСЬКОЇ МОВИ: ВІД МОВНИХ ЗМІН ДО НЕОЛОГІЗМІВ

Розвиток лінгвістики останнього століття характеризується інтересом до проблем мовної еволюції та змін у мові, про що свідчить велика кількість праць таких вітчизняних та зарубіжних лінгвістів як Є.Аларкос Льорач, М.Альвар, Н.Д.Арутюнова, Ш.Балли, Є.Бенвеніст, І.А.Бодуен де Куртене, Р.О.Будагов, Н.С.Валгина, В.В.Виноградов, В.Г.Гак, Л.Гілберт, В.П.Григорьев, В.Гумбольдт, Ю.Зацний, М.Т.Кабре, Р.Келлер, Э.Косеріу, М.П.Кочерган, Л.П.Крисін, В.Лабов, Р.Лапеса, В.В.Лопатин, А.Мартіне, Г.Пауль, Р.Пенні, О.О.Потебня, О.В.Розен, Ф.Сосюр, Ю.С.Степанов, О.А.Стишов, С.І.Тогоєва, Д.М.Шмелев, Р.Якобсон та ін., які приходять до висновку, що всі мови змінюються, бо в іншому випадку вони вмирають, оскільки перестають функціонувати. Мова змінюється безперервно, проте зміни не порушують її, а змушують відбивати сучасний стан суспільства, в якому вона існує. **Метою** статті є визначення категорій “мовні зміни” та “інновація”, встановити їхній зв’язок з неологією, розглянути мовні зміни, причини, умови, фактори їх виникнення, спираючись на внутрішні і зовнішні закони розвитку мови шляхом аналізу функцій мовних змін кінця ХХ – початку ХХІ століть. **Об’єктом** вивчення є еволюційні процеси в іспанській мові, які відбулися протягом зазначеного періоду, і мали своїм наслідком кількісні та якісні зміни. Відсутність відповідних досліджень на матеріалі іспанської мови спричинило **актуальність** вибору теми.

Мовна система, оскільки вона вже реалізована в традиційних формах, далека від рівноваги. Всі модифікації повинні вдосконалювати систему і знищувати слабкі місця, маючи на меті тенденцію до гармонії. Однією з головних рушійних сил розвитку мови є суперечність між наявними мовними засобами і постійним зростанням номінативних і комунікативних потреб суспільства. Зміни в мові виявляються можливими завдяки закладеним в ній потенціям внутрішнього характеру, які виявляються під впливом зовнішнього соціального поштовху. Отже, мовні зміни відбуваються при взаємодії факторів **зовнішнього** та **внутрішнього** порядку [4:12-25; 9:343]. До внутрішніх факторів слід відносити такі закони як: системність, мовна традиція, мовна аналогія, мовленнєва економія, аглютинація, вираження різних значень різними формами, обмеження складності мовних одиниць, абстрагування мовних елементів, протиріччя.

Закон **системності** спостерігається на різних мовних рівнях і проявляється в тому, що мовна система опиняється перед необхідністю розв'язання адаптаційних завдань за короткий часовий проміжок, у результаті чого в конфлікт вступають два важливі чинники, що забезпечують призначення конкретної мовної системи: необхідність пристосування всіх її параметрів до функціонування в умовах, які різко змінилися, з одного боку, і прагнення до самозбереження, – з іншого. У самій системі мови закладено такі механізми саморегуляції, які фіксують параметри стану системи й на певному етапі відновлюють порушену рівновагу структурно і функціонально значущих елементів [16:35]. Закон **мовної традиції** представляє собою переплетіння зовнішніх і внутрішніх стимулів, що стримують перетворення в мові. Зрозумілість мови пояснюється об'єктивним наміром до стабільності, збереження вже досягнутого. Проте в мові може бути прорив в слабому ланцюзі системи, що є природним. Закон традиції добре діє, як стримуючий початок, що протидіє випадковому, немотивованому вжитку і перешкоджає занадто поширеній дії інших законів. Дія закону **мовної аналогії** проявляється у внутрішньому подоланні мовних аномалій, що відбуваються в результаті уподібнення однієї форми мовного вираження іншій. Це є одним із основних факторів мовної еволюції, оскільки результатом виявляється уніфікація форм. Особливо піддається дії закону аналогії розмовна мова, в той час як літературна мова більш спирається на традицію [14:203-210]. Одним з активних законів є **мовленнєва економія**. Прагнення до економічності мовного вираження спостерігається на різних рівнях мовної системи. А.Мартіне робив наголос, що постійну суперечність між потребами спілкування людини та її прагнення звести до мінімуму свої розмовні та фізичні зусилля є рушійна сила мовних змін. Поведінка людини підпорядкована законові найменшого зусилля, відповідно до якого людина втрачає свої зусилля лише тією мірою, якою це необхідно для досягнення певної мети [28:222]. **Аглютинація** стоїть поряд із законом економії в мові. Вона полягає в тому, що декілька слів спочатку відмінних, але часто вживаних всередині речення в одній синтагмі, об'єднуються в неподільну одиницю. Закон **вираження різних значень різними формами** полягає у віддаленні від омонімії. Згідно із законом **обмеження складності мовних одиниць** обсяг сприйняття довжини слова дорівнює оперативній пам'яті (7+2 склади). У мовах довжина слів, як правило, не перевищує 9 складів, а морфемна структура – 9 морфем [9:347]. Закон **абстрагування мовних елементів** полягає в тому, що конкретні мовні одиниці стають абстрактними: на основі конкретних значень розвиваються абстрактні значення в лексиці. Розвиток мови, як і розвиток в будь-якій іншій сфері життя і діяльності, стимулюється протиріччям процесів. **Протиріччя** властиві самій мові як феномену, без них неможливі ніякі зміни. Виділяють шість основних протиріч [4:19]: антиномія мовця та слухача; антиномія коду та тексту; антиномія узусу та можливостей мови; антиномія, викликана асиметричністю мовного знака; антиномія функцій мови; антиномія усної та письмової форми мови.

До зовнішніх факторів ми відносимо різні події в житті країни, суспільства, науки та техніки. Насамперед, це такі фактори, як перетворення Іспанського державного устрою на демократичний. Протягом останнього десятиліття ХХ століття Іспанія, зіштовхнувшись з тими ж труднощами, що і більшість розвинутих країн: економічні та соціальні проблеми, корупція в політичному житті та насилля. З'являється розчарування населення внаслідок збільшення безробіття, злочинності, наркоманії, расизму, тероризму. Виказується недовіра політичним силам, із-за численних скандалів; водночас Іспанія перетворюється на привабливу землю, яка приймає емігрантів з Африки, Латинської Америки. Важливою подією для Іспанії, було її прийняття в члени країн Європейського Союзу, що має як позитивні так і негативні наслідки. Утворенню ЄС сприяв феномен глобалізації, який є головним чинником розвитку суспільства, країн, людства на сучасному етапі. Особливостями глобалізації стали комп'ютеризація, мініатюризація, використання цифрової технології, оптики, зв'язок через

супутники, Інтернет [3:62; 18:31]. У глобалізованому світі утворюється споживче суспільство, під яким розуміється тенденція до зрівняння соціальних класів, збільшення звільненого часу, неконтрольоване вторгнення мас на соціальну сцену, культурна деградація, зникнення ідеологій, лінійність [21:12]. Внаслідок переміщення людей з сільської місцевості у міста, відбувається концептуалізація і міфологізація міського простору. Зміни в структурі і характері сучасної міської комунікації обумовлені політичними і соціально-економічними перетвореннями останніх років.

Всі ці світові процеси відбиваються на культурі та тенденціях розвитку сучасного іспанського суспільства. Масова культура Заходу в кінці XX століття – це найвідвертіша форма реалізації значень і цінностей – підносить ворогів як нелюдів, звірів [19:58]. Ця культура пропонує розвиток теми “надлюдини” в образі комп’ютерного генія, який маніпулює реальними та віртуальними людьми. Образ-концепт надлюдини розуміється як “нарцисична самотність”, яка здатна до численних ідентифікацій, але не має ідентичності [5:248-253]. Непомітно для себе європейська цивілізація виросла у велетенського Нарциса, який своїм образом затуляє і спихає на узбіччя історії решту світу [12:23]. Зазначені світові процеси та тенденції еволюції іспанського суспільства відображаються на розвитку сучасної іспанської мови, що спостерігається у певних напрямках еволюції мови: демократизація, інтернаціоналізація, посилення рис аналітизму та аглютинативності, зростання експресивності.

Мовні зміни відбуваються в діалозі при переході від мовних навичок, що виявляються в мовленні одного співрозмовника, до мовних навичок іншого. Все те, що відхиляється від моделей існуючих в мові, може бути названо інновацією [8:55]. Ми вважаємо, що результатом зміни є інновація, а власне зміни являються розповсюдженням інновацій. Для останніх в певному становищі мови повинні бути знайдені умови, сприятливі для її міжіндивідуального прийняття. Допущення інновації з боку слухача в якості моделі для подальших повідомлень можна назвати прийняттям, яке завжди відповідає необхідності вираження і може бути культурним, соціальним, естетичним і функціональним. В історії будь-якої інновації виявляють завжди два окремі моменти: 1) момент її виникнення у окремих людей; 2) момент її перетворення на факт мови, коли вона, зовні залишаючись незмінною, стає надбанням колективу [14:125]. А.Є.Левицький пропонує п’ять стадій, які проходить інновації у суспільстві: 1) усвідомлення і ознайомлення з інновацією; 2) інтерес до інновації, прагнення її усвідомити; 3) позитивна чи негативна оцінка; 4) період випробування; 5) прийняття або неприйняття інновації [10:292]. Мовні зміни завжди починаються і розвиваються як порушення норми, що має бути функціонально доцільно і водночас не порушувало б функціонування самої мови.

Інновація починає належати мові з моменту свого розповсюдження, тобто коли мовець починає приймати її в якості нового шаблонного виразу. В процесі мовних змін беруть участь всі мовці, активно чи пасивно [25:10]. Вчення про соціальну сітку змогли продемонструвати, що розповсюдження будь-якої мовної інновації з однієї соціальної групи в іншу відбувається через індивідуумів, які приєднані до певної групи слабкими ланцюгами. Мовці, що є мобільнішими, зазвичай встановлюють не тісні зв’язки з індивідуумами, що менше пересуваються, і мають стабільніший соціальний статус, і таким чином вони є периферійними елементами груп; саме тому вони мають властивість розповсюджувати інновації [29:108-109].

Оновлення мовних елементів відбувається на всіх мовних рівнях: фонетика, граматики, лексика. Найбільше мовних змін відбувається на лексичному рівні через її функції: відтворення матеріального та концептуального світу в мові. Лексика є рухомою та перехідною частиною, що змінюється постійно в мовленні всіх індивідуумів, в той час коли майже незмінними залишаються фонетика та граматики [7:99; 16:9; 17:10]. Кожна нова

лексична одиниця не просто міняє кількісне співвідношення одиниць, але й впливає на різнорівневі зв'язки [4:75; 16:24; 17:72-73]. Так, в кінці XX на початку XXI століть в іспанській мові, в наслідок специфіки розвитку світу, Іспанії та іспанського суспільства, поповнюються такі тематичні лексичні групи як політична, економічна, науково-технічна, медична, побутова, спортивна, культурно-мистецька. Розповсюдженню нових слів сприяють ЗМІ, мова яких виходить на перше місце у процесах формування, творення і поширення нових виражальних засобів, а найголовніше – утворення і закріплення нових мовних норм. ЗМІ відіграють у сучасній літературній мові роль головного чинника сприймання лексичних інновацій, поширення й узвичаєння їх у масовій свідомості читачів, слухачів, глядачів. Це засвідчує вивчення неологізмів та процесів неології на матеріалі мовної практики ЗМІ. Саме тому, слушно визначити дефініцію неології та неологізму.

Неологія є показником життєдіяльності будь-якої мови, процес утворення нових елементів в лексиці певної мови [27:10]. Різниця, яка сьогодні встановлюється між неологією та неологізмами, фундаментальна, і вона полягає в опозиції між процесом та продуктом. Неологізм є лише ЛО, в той час як неологія представляє систему, збірку правил та умов, що спостерігають утворення та вжиток. Проаналізувавши велику кількість визначень, слушно виділити, ствердження, яке підтримують більшість лінгвістів, що неологізми є інноваціями та мовними змінами на лексичному рівні мови [13:42; 17:64-65; 24:143].

Для визначення неологічного характеру ЛО, М.Т.Кабре пропонує різні параметри: 1)діахронічний; 2)лексикографічний; 3)нестабільність; 4)психологічний (одиниця є неологічною, коли мовці сприймають її як нову) [23:445]. Новизна слова як перехідна якість розрізняється за ступенем новизни. Найновішим в якісному відношенні вважаються слова, що володіють нестандартним звучанням, менший ступень новизни містять слова оригінального утворення, ще менше новизни в переосмислених словах [13:93]. За думкою деяких лінгвістів основним критерієм визначення неологізму є відчуття новизни [11:157; 24:143]. Н.Д.Арутюнова розглядає семантику новизни і визначає, що “нове” характеризує буття у всіх його аспектах і породжується на стику трьох параметрів буття: онтологічний, просторовий та часовий. Усі три поняття релевантні, хоча в різному ступені, для поняття новизни [1:698].

Для того, щоб нове слово прийшло в мову і набуло прав громадянства, воно повинно бути прийняте носієм мови, засвоєне ним, і регулярно використовуватися в певних контекстах, ситуаціях та мовленнєвих актах. Цьому сприяє та обставина, що нова лексика підбудовується до тематичних, словотворчих, семантичних рядів, заповнює собою існуючі лакуни [13:49]. Для прийняття неологізму в лінгвістичному плані науковці запропонувала ряд наступних умов, які гарантують певну життєдіяльність нововведення. **Лінгвістичні** умови включають наступні критерії: неологізм повинен позначати стабільний концепт; бути коротким та лаконічним; бути сформованим відповідно до норм власної мовної системи; бути прозорим і адаптуватися до фонетичної та графічної систем мови. **Соціолінгвістичними** умовами є наступні: неологізм є наслідком вимоги запобігання збігу слів та значень, а також заміні невідповідних форм; не повинен представляти негативні конотації та протидіяти в загальних рисах лінгвістичній політиці. **Методологічні** умови відображають присутність спеціалістів, що орієнтують неологічні пропозиції [23:451-452; 24:162; 27:14-66].

Процес інтеграції нововведення в мову виділяє декілька етапів: перший – це його поява та ідентифікація як неологізму мовцем; другий етап полягає в його надходженні і прийнятті до словника неологізмів; третій етап складається з переходу до загального словника із позначкою “неологізм”, і останній етап – входження до словника без позначок [22:50]. Коли нове слово адаптується формою до мови, слугує базою для утворення деривації та нових

значень і стає полісемантичним, можна з впевненістю сказати, що неологізм перестав ним бути.

Лінгвісти розрізняють два типи неології: деномінативна, яка виникає внаслідок практичних потреб, позначаючи новий об'єкт чи концепт, і стилістична – для експресивних потреб та естетичних цілей, спрямована на пошук експресивності слова в ньому самому і пов'язана зі свободою вираження індивідуума. Пропонують також розподілити неологію на чотири групи: стилістична, технологічна, соціальна та функціональна неологія [24:145-147]. **Стилістична** неологія намагається протистояти втраті експресивності та створювати особливий ефект при вживанні нових слів. **Технологічна** неологія полягає в необхідності створювати нові назви, викликані реалією, яка щойно з'явилася і яка потребує деномінації. **Соціальна** неологія стверджує, що деякі слова можуть походити з еволюції звичаїв і соціальних структур. Так, наприклад, зростання ролі жінок на ринку праці створило потребу у введенні жіночого роду до професій: *carabineras*. **Функціональна** неологія створює слова для найефективнішого вираження, вживаючи аналогію, запозичення іншомовного та інтердисциплінарного походжень. Наприклад сфера бізнесу запозичила медичне слово *diagnosticar* і військове *logística*.

В свою чергу неологізми розподіляють на лексичні, семантичні і стилістичні. Семантичні неологізми – ЛО, які отримали нове значення; стилістичні неологізми – ЛО, які зберегли своє значення і отримали новий стильовий вжиток або нове стилістичне забарвлення. Лексичні неологізми являють собою групу неологізмів, що постають новими в цілому, у всіх значеннях [15:206-215]. Класифікація лексичних неологізмів не може базуватися лише на одному критерію, а представляє собою багатовимірну систему. О.В.Розен наполягає на тому, що існують неологізми трьох порядків. Неологізми першого порядку містять слова незвичного звучання разом із незрозумілою морфологічною структурою. Якщо у склад нового слова окрім відомих морфем входить хоча б одна нова, воно вважається неологізмом другого порядку. Неологізми третього порядку складають слова складені із відомих морфем, але в нових комбінаціях, сюди відносять випадки набування словом нових значень [13:43-44]. У вітчизняному мовознавстві традиційно розподіляють новоутворення на власне неологізми, okazіональні слова та потенційні слова [4:137; 11:62; 17:69; 29:462]. Okazіональні слова – це індивідуальні авторські утворення, які існують лише в тому контексті, в якому вони з'явилися; насичені за змістом та емоційним навантаженням, вони завжди створюються в тексті, а не відтворюються як готові одиниці. Коли слова належать продуктивному типу, представленому в мові великою кількістю похідних слів, це потенційні слова, які потенційно існують в мові. Вони легко і вільно створюються в процесі спілкування в самому мовленні на основі високопродуктивних словотворчих типів мови.

Беручи за основу класифікацію, запропоновану М.Т.Кабре, ми розподіляємо неологізми на чотири великі групи за способом їх утворення: 1) формальні неологізми, що включають наступні структуральні типи: утворені деривацією, композицією, синтагмацією, скороченням; 2) функціональні неологізми, утворені конверсією; 3) семантичні неологізми: розширення значення, звуження базового значення і зміна значення; 4) неологізми запозичення, куди входять власне запозичення та кальки [23:447-448]. Ця класифікація дозволяє визначити рівень життєздатності мови, що вимірюється через аналіз частоти вжитку різних процесів і джерел створення нових слів. Якщо представити неологічні процеси розташовані на вісі, що утворює рівні різної дії та сили, то максимальний рівень життєдіяльності займуть процеси властиві системі мови, що застосовують власні джерела для утворення нових слів, тобто формальні неологізми. Мінімальний рівень життєдіяльності мови представлений запозиченнями.

Поява неологізмів у мові і, відповідно, в текстах відбувається згідно до основних функцій словотворення, які приводять в дію активні моделі мови і реалізують у новому матеріалі наявні у мові конкретні зв'язки, актуалізуючи в текстах усі зв'язки і відношення системи словотворення. Слід за А.Є.Левицьким ми вважаємо, що функція – це багатостороннє явище, що включає в себе: потенційну здібність номінативної одиниці виконувати певну роль у висловлюванні, реалізацію цієї здібності в конкретному акті комунікації, узагальнене значення форми, конструкції і позиції номінативної одиниці у висловлюванні, позицію одиниці у складі мовленнєвої конструкції, відношення між одиницями мови у висловлюванні [10:31-32].

Беручи до уваги дослідження Ф.С.Бацевича, Т.О.Космеди, О.А.Земської, Х.Гомеса Капуса [2:15; 6:199; 26:46], ми виділяємо наступні функції, які здатний виконувати неологізм. **Номінативна** функція неологізмів в іспанській мові має на меті номінацію нових реалій або перейменування старих назв предметів, дій, ознак. За допомогою номінативної функції називаються нові реалії згідно з номінативними ономазіологічними категоріями, метою яких є систематизація, типологізація і використання в мовленні номінативних одиниць, типів номінації. **Конструктивна** функція неологізмів слугує для зміни структури мовлення, її синтаксичної побудови, що простежується в іспанській мові посиленням рис аналітизму та аглютинативності. **Компресивна** функція неологізмів слугує для скорочення наявних у мові номінативних одиниць, для економії часового простору, зменшення витрати енергії інформанта та реципієнта. **Експресивна** функція неологізмів виражає суб'єктивне ставлення мовця і бажання викликати певні чуттєві реакції співрозмовника, має на меті отримати експресивну форму вираження і включає такі фактори психологічної мотивації як іронія, пародія, негативна або позитивна конотація, інтенсифікація та ін. **Стилістична** функція неологізмів використовує засоби вираження, що відповідають тій чи іншій сфері мови для надання тексту вищого або заниженого значення, підкреслити зв'язок з соціальною або професійною групою, активізуючи зростання процесів демократизації та інтернаціоналізації іспанської мови.

Таким чином, поява неологізмів у мові відбувається згідно до основних функцій словотворення, що являють собою багатостороннє явище, яке включає потенційну здатність номінативної одиниці виконувати певну роль у висловлюванні, реалізацію цієї здібності в конкретному акті комунікації. Спираючись на висвітлені дослідження, дамо визначення неологізму, який ми вважаємо новою ЛО, що увійшла в мову внаслідок суперечності між наявними мовними засобами і постійним зростанням номінативних та комунікативних потреб суспільства для виконання однієї із функцій, виконавши ряд певних умов та критеріїв, і сприймається носіями літературної мови окремого національного варіанта як нова. Перспективними представляються дослідження неологізмів з когнітивної точки зору в іспанській мові та в латиноамериканського варіанті.

ЛІТЕРАТУРА

1. Арутюнова Н.Д. Язык и мир человека. – М., 1999.
2. Бацевич Ф.С., Космеда Т.А. Очерки по функциональной лексикологии. – Львов, 1997.
3. Богданов К.А. Повседневность и мифология: Исследования по семиотике фольклорной действительности. – СПб, 2001.
4. Валгина Н.С. Активные процессы в современном русском языке. – М., 2001.
5. Загурская Н.В. Образ-концепт сверхчеловека в контексте нового реализма // Язык и культура: Факты и ценности: К 70-летию Юрия Сергеевича Степанова / Отв. Ред. Е.С. Кубрякова, Т.Е. Янко. – М., 2001. – С.248-2563.
6. Земская Е.А. Язык как деятельность: Морфема. Слово. Речь. – М., 2004.
7. Клименко Н.Ф. Як народжується слово. – К.: Рад. шк., 1991.
8. Косериу Э. Синхрония, диахрония и история. – М., 2001.
9. Кочерган М.П. Загальне мовознавство. – К., 2003.
10. Левицкий А.Э. Функциональные изменения в системе номинативных единиц современного английского языка: Дис. ... д-ра филол. наук: 10.0204. – К., 1999.
11. Лопатин В.В. Рождение слова: неологизмы и окказиональные словообразования. – М., 1973.
12. Разинов Ю.А. Я как объективная ошибка. – Самара, 2002.
13. Розен Е.В. Новое в лексике немецкого языка. – М., 1971.
14. Соссюр Ф., де. Курс загальної лінгвістики. – К., 1998.
15. Современный русский язык: учебник / Под ред. Акад. РАО В.Г. Костомарова и проф. В.И. Максимова. – М., 2003.
16. Стишов О.А. Динамічні процеси в лексико-семантичній системі та в словотворі української мови кінця ХХ ст. (на матеріалі мови засобів масової інформації): Дис. ... д-ра філол. наук: 10.02.01. – К., 2003.
17. Тогоева С.И. Психолінгвістическіе проблемы неологии. – Тверь, 2000.
18. Уткин А.И. Глобализация:

процесс и осмысление. – М., 2001. 19. *Якимович А.* Магия и супертехника коммуникаций // Язык культур: Взаимодействия / Сост. и отв. ред. В. Рабинович. – М., 2002. – С.56-72. 20. *Янко-Триницкая Н.А.* Словообразование в современном русском языке. – М., 2001. 21. *Alba de Diego V.* El lenguaje de la publicidad. – Madrid, 1975. 22. *Alvar Ezquerro M.* La formación de palabras en español. – Madrid, 1995. 23. *Cabrè M.T.* La terminología. Teoría, metodología, aplicaciones. – Barcelona, 1993. 24. *Dubuc R.* Manual de terminología. – Providencia, 1999. 25. *Fernández Sevilla J.* Neología y neologismos en español contemporáneo. – Granada, 1982. 26. *Gómez Capuz J.* Anglicismos léxicos en el español coloquial. – Cádiz, 2000. 27. *Guerrero Ramos G.* Neologismos en el español actual. – Madrid, 1995. 28. *Martinet A.* Función y dinámica de las lenguas. – Madrid, 1989. 29. *Moreno Fernández F.* Principios de sociolingüística y sociología del lenguaje. – Barcelona, 1998.

МИХАЙЛЕНКО Л.В.

Київський національний університет імені Тараса Шевченка

ІНТЕРТЕКСТУАЛЬНІСТЬ ЯК ПРОБЛЕМА ЛІНГВІСТИЧНОГО ПОШУКУ (НА МАТЕРІАЛІ ФРАНЦУЗЬКИХ ПУБЛІЦИСТИЧНИХ ТЕКСТІВ)

Появі будь-якої теорії передують певні ідеї, думки. Термін “інтертекстуальність”, введений Ю.Кристевой, став узагальненням та конкретизацією напрацювань багатьох дослідників, починаючи від Ф.де Соссюра, який дослідив анаграми богів, зашифровані в сакральних індійських текстах “Рігведи”, М.М.Бахтіна, який, спираючись на діалогізм попередньої та сучасної літератури, створив термін “чуже слово”, і закінчуючи працями наших сучасників І.П.Львіна [1], Н.А.Кузьміної [2], Н.А.Фатеевої [3] та інших. На сьогодні це поняття знаходиться на межі багатьох наук та належить не тільки лінгвістиці, стилістиці, теорії літератури, а й філософії чи семіотиці.

Основною проблемою дослідження інтертексту є визначення його меж, а фактично, меж дослідження. Життя людини, її вчинки та світосприйняття обумовлені її власним досвідом, збагаченим досвідом попередніх поколінь, навіть генетичною інформацією та оточенням, навіть воно є інтертекстуальним, тобто не може бути відірваним від того, що існувало, і не може існувати саме по собі, у цілковитому вакуумі. Сама мова є відображенням напрацювань людства, створених з метою передачі та обміну інформацією. Саме тому деякі дослідники інтертексту, як, наприклад, Н.Н.Белозьорова [див.: 4] з Тюменського державного університету, на основі теорії Ю.Лотмана про сфери, необхідні для семіозису, розглядають модель виникнення та функціонування інтертексту як продукту перетину різних сфер: біосфери та ноосфери, виділених В.І.Вернадським, семіосфери Ю.М. Лотмана, етносфери, соціосфери тощо.

Взагалі, існуючі теоретичні дослідження інтертексту розглядають його як явище різних рівнів людського буття, наприклад, як прояв культури. Саме з такої точки зору Ж.Дерріда аналізує текст та прояви інтертексту в ньому, врешті стверджуючи, що “світ є текст”. Фактично інтертекст вийшов за межі як літератури, так і мови взагалі і став засобом сприйняття людського буття. В результаті це призводить до ідеї неможливості визначення інтертексту як такого. Порівняймо визначення інтертексту, яке дав Р.Барт, фактично заперечивши його самостійне існування та вичленення з канви тексту. “Кожен текст є інтертекстом; інші тексти присутні в ньому на різних рівнях у формах, що можливо більш чи менш опізнати: тексти попередньої культури та тексти оточуючої культури. Кожен текст уявляє собою нову тканину, що зіткана зі старих цитат. Уривки культурних кодів, формул, ритмічних фігур, фрагменти соціальних ідіом і т. ін. – усі вони поглинуті текстом та перемішані в ньому, оскільки завжди до тексту та навколо нього існує мова. Як необхідна попередня умова для будь-якого тексту, інтертекстуальність не може бути зведена до проблеми джерел та впливів; вона представляє собою загальне поле анонімних формул, походження яких рідко можна визначити, несвідомих чи автоматичних цитацій, наведених без лапок”[5:218]. Можна зробити висновок, що дослідження на певному етапі перейшли від

практичного рівня “літератури – мови” до суто теоретичного – “особливостей людського світосприйняття – буття”. Тобто фактично досліджуються різні прояви інтертекстуальності – інтертекстуальності в контексті семіотичного простору і інтертекстуальності в контексті лінгвістики, тобто внутрішніх контактів, зв’язків між різними текстами. Гносеологічні основи досліджень цих понять теж суттєво відрізняються, оскільки отримання емпіричних доказів характерно скоріше для дослідження інтертексту в рамках лінгвістики.

Але такі високі теоретичні пошуки мають велике значення для найбільш загального розуміння механізмів формування інтертекстуальності публіцистичного стилю, оскільки з усіх літературних стилів він найбільш близький до розмовного, тобто зовнішнього вираження особливостей мислення та свідомості людини. Так, наприклад, для нього характерно використання вульгаризмів – особливостей розмовної мови. Публіцистичний дискурс найшвидше відображає у знаковій системі передачі інформації ментальні, соціокультурні та лінгвістичні зміни розвитку суспільства, тобто фактично розвитку людства.

З іншого боку, оскільки публіцистичний стиль є частиною стилістики мови і характеризується стилістичними та лінгвістичними маркерами, то для відтворення найбільш повної картини варто застосувати суто лінгвістичний і стилістичний дослідницький і понятійний апарат та досліджувати інтертекстеми як лінгвістичні і стилістичні явища.

Якщо розглядати інтертекст в межах лінгвістичного контексту, то варіанти визначення інтертексту можуть значно відрізнятися, наприклад, “текст в тексті”, “сукупність текстів, що вічно розвиваються та існують або на ідеальному, або на віртуальному, або на бібліотечному рівнях та яка к в сопрога” [4], “визначення загальної властивості текстів, яка виражається у наявності між ними зв’язків, завдяки яким тексти (або їх частини) можуть різними способами явно чи неявно посилатися один на одного” [6], “багатомірний зв’язок окремого текста з іншими текстами - по лінії змісту, жанрово-стилістичних особливостей, формально-знакового вираження” [8:2].

З будь-якого з цих понять для визначення інтертексту впливає необхідність встановлення міжтекстових зв’язків на основі референціальної, комбінаторної, звукової та ритміко-синтаксичної пам’яті слова та їх аналізу. Під комбінаторною пам’яттю слова ми розуміємо “зафіксовану сполучуваність для даного слова як в загальній, так і індивідуальній поетичній мові”, а референціальну використовуємо у сенсі того, що “референціальна пам’ять слова викликає до порога свідомості кола значень та асоціацій з попередніх контекстів, створюючи тим самим додаткові приращення змісту у текст, що наново створюється. Референціальна пам’ять слова ніби вбирає в себе зміст попередніх та послідовуючих слів, розширюючи при цьому рамки значення даного слова” [6].

Ці міжтекстові зв’язки французький дослідник Ж. Женетт класифікував відповідно у декілька типів [цит. за :7:47]:

1. Інтертекстуальність як співприсутність в одному тексті двох чи більше текстів (цитата, алюзія, плагіат та ін.);
2. Паратекстуальність як відношення тексту до свого заголовку, післямови, епіграфу;
3. Метатекстуальність як посилання коментуючого або критичного характеру на свій претекст;
4. Гіпертекстуальність у значенні осміювання чи пародіювання одним текстом іншого;
5. Архітекстуальність як жанровий зв’язок текстів.

Необхідно зауважити, що на сучасному етапі термін “гіпертекстуальність” отримав широкого вжитку в іншому значенні. Враховуючи те, що сьогодні термін “гіпертекстуальність” відноситься до форми організації зв’язків між текстами в мережі Інтернет у вигляді активованих посилань (гіперпосилань), які відповідно марковані та

об'єднані в ієрарховану розгалужену систему і теж певним чином відіграють роль інтертекстом, має сенс вживати цей термін саме в цьому розумінні.

Міжтекстові зв'язки у французькій публіцистиці найчастіше організовані за моделлю інтертекстуальності та метатекстуальності, рідше – паратекстуальності та архітекстуальності. А от періодичні публіцистичні видання в електронному вигляді усі наскрізь пронизані зв'язками, організованими за моделлю гіпертекстуальності.

Модель інтертекстуальності у французькій публіцистиці найчастіше реалізується у використанні цитат, алюзій та ремінісценцій. Найбільш поширеними є експліковані цитати, означені певними маркерами. Як правило, це лапки, оформлення прямої мови, використання різних дужок, курсивів або виносок. Імпліковані цитати не оформлюються графічно і можуть бути визначені лише завдяки механізму комбінаторної та референціальної пам'яті слова.

Характерною рисою статей інформаційних повідомлень французьких публіцистичних видань є використання подвійних цитат, тобто “цитат цитат”, коли цитата посилається на джерело, в якому вона сама слугує цитатою.

З погляду стилістико-лексикологічного аналізу та теорії літератури інтертекстеми можуть виступати у вигляді засобів словотворчого увиразнення мови, таких як неологізми, архаїзми, історизми, варваризми, екзотизми, діалектизми, жаргонізми, термінологізми або в цілому запозичення. *“La politique de Kremlin a mené a un “krach” de influence russe dans l'ex-URSS” (Le Monde 26.11.04).*

Тут варто зазначити, що суто теоретично, авторський неологізм, вжитий в перший раз, якщо не розглядати його морфологічну структуру (використання прецедентних словотворчих засобів, характерних для тієї чи іншої мови), не може розглядатися як інтертекстема, оскільки не існував у прецедентних текстах.

Цікавим спостереженням є достатньо низьке використання вульгаризмів у французькій публіцистиці, особливо у порівнянні з вітчизняними виданнями. Це можна пояснити тим, що вульгаризми найчастіше використовуються як елемент сатири, або як пародіювання, невластивий серйозним інформаційним виданням Франції.

Крім того, інтертекстеми можуть виступати у вигляді засобів синонімічно-контекстуального увиразнення мовлення – тропів. Дуже часто у публіцистичних текстах використовуються інтертекстеми у вигляді метонімії та метафор, перифраз. Ці тропи можуть бути марковані, зокрема, лапками або курсивом, що полегшує їх аналіз, або немарковані. В цьому разі їх опізнання може бути більш складним.

“Il y voit “la même signature” que dans le mouvement mené par Solidarité en Pologne, le renversement de Slobodan Milosevic en Serbie en 2000, ou la “révolution de roses” en 2003 en Géorgie” (Le Monde 30.11.2004). У цьому невеликому реченні ми зустрічаємо одразу декілька цікавих випадків. З одного боку, ми можемо аналізувати експліковану цитату *“la même signature”*, ремінісценції *“Solidarité en Pologne”*, *“le renversement de Slobodan Milosevic en Serbie en 2000”*, *“la “révolution de roses” en 2003”*, з другого – марковану когнітивну метафору *“révolution de roses”*.

“La situation est très négative, car Poutine se retrouve aux côtés de gens comme Loukachenko et Milosevic, seuls à applaudir à l'élection de M.Ianoukovitch” (Le Monde 26.11.2004). У наведеному прикладі прізвища відомих політичних лідерів *Loukachenko* та *Milosevic* можна розглядати як приклад такого виду метонімії, як антономазія, яка в данному випадку є немаркованою.

Взагалі, інтертекстеми можуть бути як емоційно забарвленими, так і нейтральними.

Таким чином, можна зробити висновок, що, з одного боку, як інтертекстеми можуть розглядатися або риторичні фігури, або такі засоби індивідуалізації дискурсу, що, виступаючи з загальної канви тексту, притягають увагу, або, врешті, відхилення від узусу.

Такі інтертекстеми нагадають айсберги, поєднуючи рельєфний денотативний зміст зі значно глибшим, ширшим та об'ємнішим конотативним.

З іншого боку, публіцистичному дискурсу, як і будь-якому мовному стилю, притаманний певний специфічний лексико-семантичний склад, тезаурус, що є його невід'ємною частиною і характерною ознакою та дозволяє окремий текст класифікувати та віднести як належний саме до нього. Одиниці такого тезаурусу можуть бути визначені лише шляхом аналізу частотності вживання словосполучень. Вони уявляють собою відносно стійкі словосполучення, так звані фрази-кліше, що переходять з одного тексту до іншого і фактично формують єдине спільне лексичне поле публіцистичного стилю. Їх різновидом можна вважати “фразеологізовані перифрастичні сполучення” Д.В.Сизова [9], під якими розуміються “створення евфемізмів, перифраз для “словникового камуфляжа”, ідеологізацію, політизацію нейтральної лексики, перетворення фразеології і усної народної творчості з творчість партійно-адміністративного апарату, трансформацію фразеології в “лозунгологію” [9:415]. Вони займають лише відповідний сегмент загального лексичного поля, оскільки, відповідно до визначення, яким користується Д.В.Сизов, вони завжди повинні бути емоційно забарвлені. Як і будь-які сталі словосполучення, відповідно до частини мови, що організує таке стає словосполучення, вони можуть бути субстантивні, дієслівні та ад'єктивні. У французькій публіцистиці такі словосполучення є переважно дієслівними, що обумовлено особливостями функціонування французької мови: “*arriver au pouvoir*”, “*prendre une tournure inquiétant*”, “*réveiller spectre de mesures*”, “*agiter la menace*”, “*s’asseoir à la table des négociations*”, “*passer dans l’opposition*”, “*exercer des pressions sur*”.

Враховуючи вищевикладене, ми пропонуємо вирізняти у публіцистиці два види інтертекстем: зовнішні – які, можуть відноситися і до інших стилей або існувати поза ними, та внутрішні – характерні саме для публіцистики, та розуміти під ними характерні усталені словосполучення або окремі слова, так звані фрази-кліше.

Варто зазначити, що І.В.Арнольд у статті “Проблеми інтертекстуальності у художньому тексті” поділяє інтертекстуальність на зовнішню та внутрішню за іншою основою. Під внутрішньою інтертекстуальністю розуміє “розпізнану інтертекстуальність”, а під зовнішньою – “нерозпізнану інтертекстуальність” та пропонує аналізувати усі види включень (реалії, алюзії, цитати) та їх функції в основному тексті [див.:10].

Внутрішні інтертекстеми, як правило, не бувають марковані і їх визначити можливо лише завдяки кількісному та частотному аналізу.

“*Dans l’est de du pays, traditionnellement favorable à la Russie et au candidat au pouvoir, Viktor Ianoukovich, des dirigeants locaux ont agité la menace séparatiste en envisageant de constituer une République autonome si l’opposition parvenait au pouvoir*” (Le Monde 29.11.2004).

“*La crise politique qui secoue l’Ukraine a pris une tournure inquiétante avec la menace séparatiste agitée, dimanche 28 novembre, par les régions orientales russophones du pays ainsi que la Crimée (sud) si jamais le dirigeant de l’opposition Viktor Iouchtchenko arriver au pouvoir*” (Le Monde 29.11.2004).

Для аналізу зовнішніх інтертекстем публіцистики можна використовувати трикутник М. Ріффатера, згідно з яким “інтертекстуальність не функціонує, а відповідно, не отримує текстуальності, якщо прочитання від Т до Т не проходить через І, якщо інтерпретація тексту через інтертекст не є функцією інтерпретанти” [цит. за:3:23]. Тобто однією з умов функціонування зовнішніх інтертекстем є наявність інтерпретанти, або якщо спрощено розглядати цю схему - забезпечення рецепції інтертекстеми та сприйняття її модальності. Якщо інтертекстема не буде опізнана та співвіднесена відповідним чином, модальність та авторська інтенція не будуть реалізовані.

Порівняльний аналіз зовнішніх та внутрішніх інтертекстем свідчить, що в механізмі їх функціонування спостерігаються досить суттєві відмінності. Наприклад, якщо розглядати

категорію модальності внутрішні інтертекстами фактично знаходяться на експліцитній площині модальності, імпліцитна площина для них створюється переважно завдяки аналізу дослідника. Хоча, це не стосується деяких випадків. Наприклад, метонімічні одиниці у французькій публіцистиці можуть виступати як у якості зовнішніх інтертекстом, так і завдяки частоті їх вживання (завдяки якій, вони, зокрема, ідентифікуються адресатом, породжуючи відповідні асоціативні конотації) у якості внутрішніх. *“Le Kremlin”, “Moscou”, “Kiev”, “Matignon”*.

Таким чином для зовнішніх інтертекстом характерно породження додаткової модальності, а для обох видів інтертекстом створення додаткового асоціативного поля, але якісно різного. Якщо для внутрішніх інтертекстом асоціативне поле буде відносити сприйняття даного повідомлення до певного стилю, для зовнішніх інтертекстом воно буде більш якісно наповненим, викликаючи у пам'яті більш складні асоціації, що надають додаткового значення, створюють ще один шар тексту.

Зовнішні та внутрішні інтертекстами відіграють багато функцій в тексті. Розрізняють експресивну, апелятивну, фатичну, поетичну, реферативну та метатекстову функції. Для зовнішніх інтертекстом, на відміну від внутрішніх, характерні такі функції як експресивна, фатична та поетична. В той же час і зовнішні і внутрішні інтертекстами можуть виконувати апелятивну та метатекстову функції. Але в будь-якому разі інтертекстами насичують текст, надають йому об'єму, то підключаючи читача до інтелектуальної гри, то заохочуючи його до пошуку, і врешті, навіть розвивають, виховують його.

ЛІТЕРАТУРА

1. Ильин И.П. Постструктурализм. Деконструктивизм. Модернизм. – М.: Интрада, 1996.
2. Кузьмина Н.А. Интертекст и его роль в процессе эволюции поэтического языка: Монография. – Екатеринбург: Изд-во Урал. Ун-та – Омск: Омск. Гос. ун-т, 1999.
3. Фатеева Н.А. Контрапункт интертекстуальности, или Интертекст в мире текстов. – М.: Агар, 2000.
4. Белозерова Н.Н. Модель функционирования интертекста // <http://www.utmn.ru/frgf/No3/text10.htm>.
5. Современное зарубежное литературоведение. Страны Западной Европы и США. Концепции, школы, термины. М., 1996. – С.218.
6. Интертекстуальность – <http://www.krugosvet.ru/articles/77/1007707/1007707a1/htm#1007707-A-101>
7. Денисова Г. В мире интертекста: язык, память, перевод/ Предисловие Ю.Н. Караулова. – М.: Азбуковник, 2003.
8. Михайлова Е.А. Интертекстуальность в научном дискурсе: Автореф. Дис. ... канд.филол.наук. – Волгоград, 1999.
9. Сизов Д.В. Фразеологизированные перифрастические сочетания расширенной конструкции как единица публицистического дискурса. Интертекст в художественном и публицистическом дискурсе: Сборник докладов международной научной конференции (Магнитогорск, 12-14 ноября 2003 года)/ Ред.-сост. С.Г. Шулежкова. – Магнитогорск: Изд-во МаГУ, 2003. – С. 414-419.
10. Арнольд И.В. Проблемы интертекстуальности//Вестник Санкт-Петербургского ун-та. Сер.2., 1992. – Вып. 4. – С.53-61.

МИХАЙЛИШИН У.І.

Київський національний лінгвістичний університет

ВІДОБРАЖЕННЯ КОСМОГОНІЧНИХ УЯВЛЕНЬ У НІМЕЦЬКИХ ЗООФРАЗЕОЛОГІЗМАХ (НАЦІОНАЛЬНО-КУЛЬТУРНИЙ АСПЕКТ)

Постановка загальної проблеми і її зв'язок із науковими завданнями. Лінгвістика ХХІ століття активно розробляє напрямок, у якому мова кваліфікується не тільки як засіб комунікації та пізнання, але і як культурний код нації. Основи такого підходу були закладені ще В.Гумбольдтом. Головні положення цієї концепції можна звести до того, що: “1)матеріальна і духовна культура втілені у мові; 2)будь-яка культура національна, її національний характер виражений в мові за допомогою особливого бачення світу; мові притаманна специфічна для кожного народу внутрішня форма (ВФ); 3)ВФ мови – це вираження “народного духу”, його культури; 4)мова є опосередкованою ланкою між людиною та навколишнім світом” [1:59]. Концепція В.Гумбольдта одержала своєрідну інтерпретацію О.О.Потебнею, Е.Сепіром.

Багато досліджень було присвячено культурному компоненту значення слова [2; 3; 4]. Лінгвокраїнознавча орієнтація у фразеології зумовила інтерес дослідників до вивчення національно-культурної специфіки фразеологізмів [5; 6; 7], національно-культурного [8; 9; 10] або культурологічного [11; 12] компонента як складника значення мовних одиниць взагалі та фразеологічних одиниць зокрема. Дослідження такого типу сприяли оформленню наприкінці ХХ століття самостійного напрямку в лінгвістиці – лінгвокультурології [13; 14; 15], предметом якої є безеквівалентна лексика і фразеологія.

Значний доплив нових праць, що базуються на розробці основних етнолінгвістичних ідей В.фон Гумбольдта, Е.Сепіра, Б.Уорфа, А.Вербицької, В.Телії, В.Мокієнка та інших, вивчення мовних одиниць під кутом зору вираження в них національної культури зумовили новий поштовх у дослідженні вербальних одиниць в інформаційно-пошуковому аспекті, який ефективно самоствердився в річці когнітивної лінгвістики. Об'єктом дослідження останньої є та частина концептуальної картини світу, яка стосується ментальних моментів, що зберігаються в пам'яті народу.

Народження фразеологізму пов'язане з концептуальною системою носіїв мови, з їхніми стандартними уявленнями про світ, із системою оцінок, які існують у світі самі собою і лише вербалізуються в мові. Природа значення фразеологічних одиниць тісно пов'язана з базовими знаннями носія мови, з практичним досвідом особистості, з культурно-історичними традиціями народу, який спілкується певною мовою. Фразеологічні одиниці приписують об'єктам ознаки, які асоціюються з картиною світу. Вони, “відображаючи у своїй семантиці тривалий процес розвитку культури народу, фіксують і передають від покоління до покоління культурні настанови і стереотипи, еталони й архетипи” [1:82].

Фразеологічний фонд як емоційно-образне відображення “духовної культури народу” відзначається великою культурно-національною значущістю, виступає джерелом культурологічної інформації, хоч і поданої у формі метафори. Кожна з них є, по суті, маленьким міфом [2:16]; саме метафора створює своєрідну “картину світу”, неоднорідну в носіїв різних культур.

Постановка завдання. Сучасна етнолінгвістика вивчає, як відображаються в мові, в лексико-фразеологічних одиницях, термінах ритуали, фольклор, магія, елементи народних вірувань, міфологія. Фундамент будь-якої міфології складає космогонічний міф. Космогонія “як розповідь про структурування, формування упорядкованого світу із його хаотичного першочергового стану” є “міфологічною інформацією” [16:229]. В.М.Топоров [17:227–284] подає свою думку про тісний зв'язок космогонії, мови і культури, визначаючи, що “космогонія є найбільш сприятливою сферою взаємодії мови й культури, оскільки мовні та міфологічні чинники тісно перетинаються і взаємодіють: мотиви, що утворюють сюжетний каркас міфу, реалізуються в семантичних мотиваціях ключових космологічних понять; у свою чергу, внутрішня форма слів постає як унікальне джерело міфологічної інформації”.

Актуальність дослідження. Виявлення космогонічних уявлень у німецьких фразеологізмах є актуальною проблемою у сучасній лінгвістиці, адже це дає змогу простежити зв'язки фразеосистем німецької мови з внутрішнім рефлексивним досвідом етносу, встановити кодування в мові найдавніших архетипових уявлень людини.

Завдання дослідження. Мета нашого дослідження полягає у виявленні космогонічних уявлень у семантиці німецьких зоофразеологізмів (ЗФ) в етнокультурному висвітленні; при цьому констатується значна роль “етимологічної пам'яті” у становленні внутрішньої форми ФО.

Для досягнення поставленої мети розв'язуємо такі основні завдання:

1) простежити зв'язок образної системи (внутрішньої форми) з етнокультурними (екстралінгвальними, мотивуючими факторами), зокрема з космогонічними уявленнями та віруваннями у німецьких ЗФ);

2) здійснити аналіз культурно-національної семантики ЗФ, що відображають космогонічні уявлення;

3) виявити семантичні й культурно-національні конотації на матеріалі трьох ЗФ, здійснивши їх семно-компонентний аналіз.

Наукові результати. У низці космогоній домінує уявлення про світ як космічне людське тіло, що демонструє єдність макро- і мікрокосму. Однак, поруч з такою антропоморфною моделлю існують сліди зооморфної: земля – це гігантська лосиця; земля зроблена з панциру черепахи або голови змії, підтримується змією, рибою, биком, слоном, китами тощо. Велика кількість образів водних або напівводних тварин, можливо, пов'язані з уявленнями про виникнення землі із світового океану і про водний хаос, локалізований під землею і навколо неї [16:212-213].

Тварини відігравали в житті давніх людей важливу роль. Існуючи здебільшого завдяки їм, людина не просто обожнювала тварин, забобонно приписуючи їм чудесні й надприродні властивості, але й підносила їх до рангу космічних істот, які утворюють собою світобудову і займають в його системі одне із найважливіших місць. Птахи, що ширяють в небесах, і тварини, що живуть на землі, мають здатність уособлювати протилежні космічні рівні всесвіту, зокрема, його полюси – верх і низ, добро і зло, світло і темряву, життя і смерть. Їхня основна функція полягає передусім у тому, щоб слугувати ланкою між істотами верхнього і нижнього світу, тим самим об'єднуючи всесвіт в єдине і завершене ціле.

Враховуючи зазначене вище, розглянемо символічне значення деяких тварин, що відображаються в окремих німецьких фразеологізмах.

Корова “вважалася небожителем, уособленням неба і божества” [2:105]. Через те люди поклонялися ідолу в образі тельця, вони виконували специфічні ритуальні танці, проголошували відповідні молитви. На спорудження статуї ідола використовували золоті прикраси, пожертвували віруючими, що й стало основою фразеологічного виразу нім. *das goldene Kalb anbeten* – укр. *поклонятися золотому тельцю* [18:310]. У переносному значенні фразеологізм характеризує жадобу до грошей. Віра в те, що на чорній корові з'являється смерть, породила фразеологізм нім. *Kuh hat ihn nicht getreten* – укр. *він ще не зробив нічого поганого* [18:353]; досл. *корова йому ще не зустрілася*.

Кінь уособлював сутінки хтонічного світу, він вважався народженням ночі. Співвідносячись із вогнем, кінь символізує одночасно життя і смерть [2:105]: нім. *da schaut (abо quckt) der Pferdefuß hervor (da quckt der Pferdefuß heraus; der Pferdefuß kommt zum Vorschein)* – укр. *тут якась чортівня, тут замішаний сам диявол* [18:437].

Кішку в давнину часто ототожнювали з чортом чи відьмою, тому вона була символом чаклунства, горя і зла: нім. *da ist die schwarze Katze zwischen gekommen; sie ist die eine falsche Katze (sie ist falsch wie die Katze)* – укр. *вона наскрізь фальшива; їй довіряти не можна* [18:317].

Собака згідно з міфопоетичною традицією супроводжувала душі померлих у потойбічний (нижній) світ і була незамінним сторожем біля воріт пекла. Собака вважається символом смерті, хтонічних і місячних божеств, він уособлюється тріадою “земля – вода – місяць”. Нижній світ, що асоціюється з пеклом, безперечно пов'язують із вогнем, а вогонь інтерпретується як “той, що несе шкоду, сіє смерть” [2:114]: нім. *da liegt der Hund begraben!* – укр. *ось де собака заритий! Ось де скарб закопаний!* [18:301].

Поняття птаха у міфологічній свідомості “пов'язувалося з периферією відносно до центру, де знаходився всесвіт і панував порядок, гармонія, на відміну від хаосу на периферії” [2:114]. Птах ідентифікувався також зі смертю (зі сном), з ніччю, з безоднею. Поняття птаха як провісника біди збігається з символікою коня (символ смерті, символ потойбічного світу).

Лебідь із давніх часів вважався пророчим птахом, який успадкував дар пророкування від Аполлона. Згідно з легендою лебідь, співаючи перед смертю, сповіщає про неї. На основі

цього виник зворот нім. *es schwant mir* – укр. *передчувати щось (недобре)* [19:206]. У Саксонії і Тюрингії рівнозначний вираз має форму нім. *mir waschen Schwansfedern* – укр. *передчувати щось (недобре)* [19:206].

Зозуля в народних віруваннях вважалася птахом щастя; також їй приписували пророчі сили, насамперед, здатність передбачати тривалість життя людини. Звідси й походить вираз нім. *den Kuckuck nicht mehr rufen* – укр. *він і до весни не дотягне* [18:352]. Вважалося, що зозуля є уособленням нечистої сили, часто її ототожнювали з чортом. Аналогічні вірування стали основою для створення значної кількості фразеологізмів у німецькій мові: нім. *der Kuckuck soll dich holen* – укр. *чорт тебе забери* [18:352]; нім. *der Kuckuck ist los* – укр. *діється чорт знає що* [18:352]; нім. *zum Kuckuck* – укр. *чорт забери* [18:352]; нім. *alles ist zum Kuckuck* – укр. *все до чорта* [18:352]; нім. *in des Kuckucks Namen* – укр. *чорт побери* [18:352]; нім. *scher dich zum Kuckuck* – укр. *забирайся до чорта* [18:352]; нім. *geh zum Kuckuck!* – укр. *іди до чорта* [18:352].

Ворона в античній і давньогерманській міфології вважалася птахом смерті завдяки своєму чорному кольору і як тварина, що годується падаллю. Вона виконує функції універсального медіатора між життям та смертю, небом і землею. Такі вірування стали основою для виникнення фразеологізму нім. *ein Unglücksraube sein* – укр. *бути вороною нещастя* [20,1661], нім. *daß dich die Raben fressen!* – укр. *щоб тебе ворони зжерли!* [18:446].

Сову вже в класичну давнину вважали передвісницею нещастя, оскільки вона була птахом потойбічного світу, птахом трауру і мертвих, яка любить бути поблизу могил. Її поява означала війну, голод, хворобу чи смерть. Ще сьогодні вважають, що вона приносить нещастя, смерть, коли опускається на дах будинку або поблизу чути її вигуки: нім. *ein Uhu sein* – укр. *зустріти передвісника нещастя* [20, 1656–1657]; нім. *da hat eine Uhl gesessen* – укр. *там мене (його та ін.) чекала невдача* [20,1655]. Північно-німецька форма *Uhl* = *Uhu* широко відома в розмовній мові.

Засобом втілення культурно-національної специфіки фразеологізмів служить образна основа, а способом вказівки на цю специфіку є інтерпретація образної основи у знаковому культурно-національному “просторі” домовного суспільства. Такого роду інтерпретація і складає зміст культурно-національної конотації (КНК).

У культурно-національному плані виразно конотованими є фразеологічні відшарування, підґрунтям яких є народні вірування, уявлення, повір’я, обряди тощо. Характерною особливістю вірувань та повір’їв, пов’язаних із космогонічними уявленнями, є те, “що народ переносить усю багатоманітність земної матеріально-духовної сфери на небо (“космос”), віддзеркалюючи його насамперед у їх внутрішній формі” [21:75].

Експлікація культурно-національної значущості фразеологізмів досягається на основі рефлексивного – несвідомого або свідомого – співвіднесення цього живого значення з тими “кодами” культури, які відомі мовцеві [15:219]. Конотація відображає кваліфікаційно-оцінну функцію номінативного знаку, тобто певною мірою суб’єктивне ставлення мовця до предметів і явищ об’єктивної дійсності. Будучи продуктом оцінної діяльності свідомості, вона є опосередкованим відображенням явищ дійсності і внаслідок цього пов’язана з денотативно-сигніфікативним змістом. До компонентів конотації відносяться такі явища, як експресивність, емоційність, оцінність та образність. Оцінність тісно пов’язана з емоційністю, оскільки емоції діляться на позитивні й негативні саме залежно від соціальної оцінки явищ, що їх викликають.

Для виявлення семантичних і культурно-національних конотацій зоофразеологізмів ми здійснюємо їх семно-компонентний аналіз на матеріалі трьох ЗФ. Конотативно-прагматичні елементи організовуються у формі сценаріїв або фреймів, які моделюють знання про типові ситуації. Взаємовідношення між ситуацією-сценарієм (фреймом), значенням і конотацією у ЗФ можна показати на прикладах, продемонстрованих у таблиці.

№	ФО	Ситуація (фрейм, сценарій)	Значення	Конотація
1	da ist die schwarze Katze zwischen gekommen	уявляється, що чорна кішка, пробігаючи поміж ким-небудь, розділяє цих людей, які до того були у дружних стосунках	хто-небудь посварився з кимсь, між ким-небудь виникла незгода	розуміється глуха незгода, ворожнеча, яка зовні прикривається толерантною поведінкою; у народних повір'ях кішка – посланець відьми (відьма теж охоче перетворюється в кішку); чорний кіт – перевертень, що спричиняє сварку. Подібна символіка спричинена чорним кольором і блиском очей у нічний час
2	da schaut (quckt) der Pferdefuß hervor (da quckt der Pferdefuß heraus; der Pferdefuß kommt zum Vorschein)	уявляється, що коли хто-небудь побачив сліди коня, його ситуація ставала небезпечною	тут якась чортівня, тут замішаний сам диявол	розуміється передчуття небезпеки; у народних повір'ях кінь уособлював сутінки хтонічного світу, вважався народженням ночі, кінь часто ототожнювався з чортом; співвідносячись з вогнем, кінь символізує одночасно життя і смерть
3	da hat eine Uhl gegessen	уявляється, що місце, на яке сідає сова, приносить невдачу та нещастя	там кого-небудь чекала невдача	у народних повір'ях сова – передвісниця війни, голоду, хвороби чи смерті; птах потойбічного світу, трауру і мертвих; вважалося, що місце, на яке сідає сова, приносить нещастя

Висновки та перспективи подальших розвідок. Аналіз мовного матеріалу дозволив простежити зв'язок образної системи (внутрішньої форми) з етнокультурними (екстралінгвальними, мотивуючими факторами), зокрема з космогонічними уявленнями та віруваннями в німецьких ЗФ та здійснити аналіз культурно-національної семантики ЗФ. Розглянуті нами вірування та уявлення були тим вихідним локусом, де відбувалося становлення ФО.

Таким чином, нами виявлено зв'язки фразеологізмів німецької мови з внутрішнім рефлексивним досвідом етносу, встановлено кодування найдавніших космогонічних уявлень людини у ЗФ, визначено їхній смисл та семантичні й культурно-національні конотації, завдяки яким фразеологізми у процесах їх уживання відтворюють характерні риси народного менталітету.

Перспектива дослідження полягає в подальшій розробці загальнофразеологічних проблем, установленні закономірностей і характеру віддзеркалення екстралінгвістичних реалій в образній системі і внутрішній формі фразеологічних одиниць.

ЛІТЕРАТУРА

1. Маслова В.А. Лингвокультурология: Учебное пособие для студентов высш. учеб. заведений. – М.: Издательский центр “Академия”, 2001. 2. Маковский М.М. Сравнительный словарь мифологической символики в индоевропейских языках. Образ мира и миры образов. – М: Гуманитарный издательский центр ВЛАДОС, 1996. 3. Бурбак О.Ф. Сутність та

функції національно-культурного компонента лексичного значення реалій // Мовознавство. – 1986. – № 4. – С.56-58. 4.Комлев Н.Г. Компоненты содержательной структуры слова. – М.: Издательство МГУ, 1969. 5.Верецагин В.Г. Национально-культурная специфика меронимических фразеологизмов// Фразеология в контексте культуры / Отв. ред. В.Н.Телия. – М.: Языки русской культуры, 1999. – С.260-265. 6.Данисенко С.Н., Хлівний В.А. Національно-культурна своєрідність фразеологізмів з погляду взаємозв'язку мови і культури // Язык и культура. // Международная научная конференция. Доклады. – К.: Библиотека журнала. “Collegium”. – С.96-99. 7.Райхштейн А.Д. Лингвострановедческий аспект устойчивых словесных комплексов // Словари и лингвострановедение / Под. ред. Е. М. Верецагина. – М.: Русский язык, 1982. – С.142-153. 8.Алларова Р.Р. Национально-специфические элементы семантики устойчивых словесных комплексов современного немецкого языка: Дис. ...канд. филол. наук: 10.02.04. – М., 1987. 9.Назаров С.Н. Устойчивые словесные комплексы с национально-культурным компонентом содержания в современном немецком языке (Опыт синхронного описания): Дис. ...канд. филол. наук: 10.02.04. К., 1987. 10.Остапович О.Я. Національно-марковані фразеологічні одиниці австрійського варіанту в сучасній німецькій мові: Дис. ...канд. филол. наук: 10.02.04. – К., 1999. 11.Денисенко С.Н. Культурологічний компонент в семантиці фразеологічних одиниць (на матеріалі німецької фразеології) // Мова і культура. – Вип. 1, Т. 2. Культурологічний компонент мови. – К.: Видавничий дім Бмित्रа Бурого. – 2000. – С.73-78. 12.Телия В.Н. Культурологічний компонент фразеології (к проблеме культурно-национального миропонимания) // Язык и культура. // Международная научная конференция. Тезисы. – С.69-70. 13.Воробьев В.В. Лингвокультурология: Теория и методы. – М.: Изд-во Российского ун-та дружбы народов, 1997. 14. Маслова В. А. Лингвокультурология: Учеб. пособие для студ. высш. учеб. заведений. – М.: Академия, 2001. 15.Телия В. Н. Русская фразеология. Семантический, прагматический и лингвокультурологический аспекты. – М.: Языки русской культуры, 1996. 16.Мелетинский Е. М. Поэтика мифа. 2-е изд., репринтное. – М.: Издательская фирма “Восточн. лит.” и РАН, Школа “Языки русск. Культуры”, 1995. 17.Топоров В.Н. Пространство и текст // Текст: семантика и структура. – М.: Наука, 1983. – С.227-284. 18.НРФС: Немецко-русский фразеологический словарь. / Бинович Л.Э., Гришин Н.Н.– М.: Русский язык. – 1975. 19.Гаврись В.І. Сталі сполучення слів у сучасній німецькій мові (походження та вживання). – Київ: Радянська школа, 1971. 20.LSR: Röhrich L. Das große Lexikon der sprichwörtlichen Redensarten. – Freiburg im Breisgau u.f.: Herder, 1999. – Bd.5. 21.Ужченко Д.В. Семантика українських зоофразеологізмів в етнокультурному висвітленні. Спец. 10.02.01. – укр. мова. Дисерт. на здобуття наукового ступеня канд. філол. наук. – Луганськ, 2000.

МОРЯКІНА І.А.

Київський національний лінгвістичний університет

АФЕКТИВНА СТРАТЕГІЯ В ПЕРСОНАЖНОМУ ДИСКУРСІ РОМАНІВ ФОРСАЙТІВСЬКОГО ЦИКЛУ ДЖ. ГОЛСУОРСІ

Невід'ємною складовою вивчення колективної мовної особистості англійців, яку відтворено у романах Дж.Голсуорсі форсайтівського циклу, є дослідження прагматикону зображених автором персонажів, зокрема стратегій і тактик їхньої мовленнєвої поведінки. Аналіз представлених письменником мовленнєвих подій в аспекті реалізації персонажами глобальних функцій мовленнєвої комунікації виявив, що їхній колективний стратегійний репертуар складається зі стратегій ввічливості (35%), маніпуляційної стратегії та стратегії інформування (по 21% кожна), а також афективної стратегії (23%) [1:126].

У романах форсайтівського циклу афективна дискурсивна стратегія є найвиразнішим показником “я-координати” індивіда, стрижнем якої є прагнення мовця до самовираження й самоствердження [2:22]. Через неї мовець, перш за все, виражає свої почуття, реалізує право на власну думку й повагу з боку адресата. Егоцентризм є основою самоствердження і тією істотною ознакою, за якою афективна стратегія протиставляється стратегіям інформування та ввічливості, для яких наріжним каменем є особистість адресата, його “обличчя” та комунікативні потреби. Від маніпуляційної афективна стратегія відрізняється тим, що людина ставить за мету не стільки змінити реальність, скільки нагадати про вартість власної особи, наявність власної позиції, бажань.

У мовленнєвому спілкуванні самоствердження полягає у захопленні мовцем комунікативного простору та встановленні ним свого домінування в інтеракції, піднесенні ним свого особистісного статусу над статусом адресата, що сприяє емоційному та інтелектуальному самовираженню мовця та підсилює їх. У досліджуваних романах емоційне забарвлення самовираження персонажів варіює від вихваляння до критики й презирства, при

цьому перевага належить прояву негативних емоцій (близько 80% афективного дискурсу має негативні конотації).

Афективна стратегія реалізується в мовленні переважно за рахунок нехтування мовцем правами співрозмовника, пониження його статусу шляхом грубого порушення принципів кооперації [3:220-223] та ввічливості [4:22]. Це виявляється, зокрема, в кількісному дисбалансі внесків комунікантів у розмову – переважанні реплік мовця, який прагне самоствердження, емоційній насиченості, образності його мовлення. Мовними маркерами афективної стратегії слугують мовленнєві акти-експресиви різних типів: звинувачення, образа, скарга, докір, вихваляння, а також мовленнєві акти-директиви [5:39]. Їх неодмінними складниками є лексика зі значенням почуттів, емоційно-оцінними конотаціями, фразеологізми, тропи, експресивний синтаксис. Специфічним проявом самоствердження є мовленнєвий акт мовчання [6:12, 161], який є виразом гідності й самоповаги мовця.

Аналіз афективного дискурсу в романах форсайтівського циклу показав, що втілення афективної стратегії, як правило, опосередковане стратегіями конкуренції і конфронтації, дискурсивної інтенсифікації. З метою реалізації афективної стратегії досліджувані персонажі обирають тактики критики, звинувачення, засудження, знущання, образа, вихваляння, відмови від співробітництва (рис. 1).

Рис. 1. Тактики реалізації афективної стратегії персонажами романів форсайтівського циклу

Розглянемо серію прикладів, які ілюструють вживання зазначених дискурсивних тактик дійовими особами аналізованих романів з метою реалізації ними афективної стратегії. Виразним проявом бурхливих емоцій і ствердження власної гідності служить фрагмент розмови одного зі старійшин-Форсайтів Джеймса з невісткою. Ображений тим, що його дорослі діти приймають важливі рішення самостійно, Джеймс навідує Айріні, аби нагадати про себе й висловити своє невдоволення вибором архітектора Босіні для проектування нового дому:

(1) “ [...] Now, what do you think of him? D’you think he knows his own mind? He seems to me a poor thing. I should say the grey mare was a better horse! ”

The colour deepened in Irene’s face; and James watched her suspiciously. –

“Perhaps you don’t understand Mr. Bossiney,” she said.

– “Don’t understand him!” James hurried out: “Why not? – you can see he is one of those artistic chaps. They say he’s clever – they all think they’re clever. You know more about him than I do,” he added; [...].”

– “He is designing the house for Soames,” she said softly, evidently trying to smooth things over.

– “That brings me to what I was going to say,” continued James; “I don’t know what Soames wants with this young man like that; why doesn’t he go to a first-rate man?”

– “Perhaps Mr. Bossiney is a first-rate!”

James rose and took a turn with bent head. “That’s it!,” he said, “you young people, you all stick together; you all think you know best!” [...] “All I can say is, these artistic people, or whatever they call themselves, they’re as unreliable as they can be; and my advice to you is, don’t you have too much to do with him!”

Irene smiled [...]

– “I tell you my opinion,” he said, “it’s a pity you haven’t got a child to think about, and occure you!” [...]” (Galswothy, 97).

У наведеному діалозі лейтмотивом мовлення Джеймса є обурення поведінкою творчих людей та молоді в цілому, яких він звинувачує у зухвалості, безвідповідальності й відкиданні традиційних цінностей. Для досягнення своєї комунікативної мети мовець застосовує стратегії конфронтації та дискурсивної інтенсифікації, які зокрема реалізуються через тактики критики, звинувачення й знуцання. Дискурс Джеймса ґрунтується передусім на порушенні максими кількості. Критикуючи архітектора, власного сина та невістку, Джеймс намагається відновити власний авторитет, захоплюючи при цьому комунікативний простір діалогу. Мовленнєве домінування Джеймса позначається надмірною довжиною його реплік, порівняно з репліками Айріні, чия дискурсивна стратегія в цій ситуації носить здебільшого захисний характер, опущенням реплік Айріні та описом її невербальних реакцій. Тактовна спроба Айріні заперечити свекру лише озлоблює його і провокує сплеск його емоцій. Комунікативна інтенція Джеймса втілюється за допомогою мовленнєвих актив-експресивів, втілених у паралельних конструкціях з окличними реченнями (*I should say the grey mare was a better horse! Don’t understand him! [...] – you can see he is one of those artistic chaps. They say he’s clever – they all think they’re clever [...] you young people, you all stick together; you all think you know best!*) та емпатичних конструкціях (*All I can say is, these artistic people, or whatever they call themselves, they’re as unreliable as they can be*), риторичному питанні (*Why not?*). Зазначені експресиви підсилюються стилістичними фігурами, зокрема іронією, що міститься в оцінці “розумник” (*clever*) та в епітетом “першокласний” (*first-rate*), яким, на думку Джеймса, Філіп Босіні не є. Його прямолінійна репліка “*it’s a pity you haven’t got a child to think about, and occure you*” порушує максиму такту і в контексті непорозуміння між Сомсом та Айріні звучить як знуцання.

За інших обставин Айріні змінює захисну дискурсивну стратегію на стратегію самоствердження. Вона не піддається вмовлянням тестя налагодити стосунки з Сомсом і займає жорстку позицію:

(2) – “*Soames is very fond of you – he won’t have anything said against you; why don’t you show him more affection?*”

Irene flushed and said in a low voice: “I can’t show what I haven’t got.” [...]

– “*I can’t see what you’re about,*” he said. “*He is a very good husband.*”

He caught the words: “You are not married to him!” (Galswothy, 230).

Наведений приклад свідчить, що у соціумі, зображеному Дж.Голсуорсі, вибір афективної стратегії не є виключною прерогативою чоловіків. Ця стратегія зустрічається також і у жіночому мовленні, де має свої особливості мовного втілення. Як видно з реплік Айріні, вона вже не боїться суперечити свекру і робить це у грубій формі. Її категорична відмова виявляти більше приязні до чоловіка (*I can’t show what I haven’t got*) є порушенням максими кількості, а коментар до заяви, що Сомс хороший чоловік, містить неприкриту загрозу “обличчю” співрозмовника і є відвертим знуцанням (“*You are not married to him!*”).

Ще емоційнішою, агресивнішою є її поведінка по відношенню до чоловіка:

(3) *He hardly recognized her. She seemed on fire, so deep and rich the colour of her cheeks, her eyes, her lips, and of the unusual blouse she wore.*

– “*I don’t like this blouse,*” he said slowly, “*it’s a soft shapeless thing!*”

He lifted his finger towards her breast, but she dashed his hand aside.

– *“Don’t touch me!” she cried. [...]*

– *“And where may you have been?” he asked.*

– *“In heaven – out of this house!” (Galsworthy, 239).*

Спрямованість дискурсу Айріні на самоствердження реалізується через відмову від кооперації, що безпосередньо виражається мовленнєвому акті-директиві (*Don’t touch me!*) та в іронічній відповіді (*In heaven*), яка інтенсифікується поясненням-окликом (*out of this house!*).

Найкатегоричнішою формою відмови від спілкування, яка, є специфічною властивістю мовлення Айріні, є мовленнєвий акт мовчання. Підтвердженням цього служить її розмова з чоловіком:

(4) *“But Irene’s silence this evening was exceptional. He has never before seen such an expression on her face [...]:*

– *“Anybody been here this afternoon?”*

– *“June.”*

– *“What did she want? [...] Came to talk about her lover, I suppose?”*

Irene made no reply.

– *“It looks to me,” continued Soames, “as if she were sweeter on him than he is on her. She’s always following him about. [...] I can tell you one thing; now that she has the buccaneer in tow, she doesn’t care twopence about you and you’ll find it out. But you won’t see so much of her, in future; we are going to live in the country.” [...] He had expected a cry of dismay; the silence with which his pronouncement was received alarmed him. “You don’t seem to be interested,” he was obliged to add.*

– *“I knew it already.”*

– *He looked at her sharply. “Who told you?”*

– *“June.”*

– *“How did she know?”*

Irene made no answer” (Galsworthy, 87-88).

Приймаючи рішення про спорудження нового будинку, Сомс не радиться з дружиною. Айріні дізнається про це випадково і при першій нагоді демонстративно виражає свою образу у формі часткової та повної відмови від спілкування з чоловіком. У наведеному фрагменті її репліки максимально стримані, короткі й категоричні (*June; I knew it already; June*). На будь-які спроби Сомса розговорити дружину вона тричі відповідає мовчанням (*Irene made no reply; the silence with which his pronouncement was received alarmed him; Irene made no answer*).

Дослідження афективного дискурсу в романах Дж.Голсуорсі крізь призму соціокультурних чинників спілкування показало, що питома вага такого дискурсу в мовленні персонажів-жінок та чоловіків (без урахування їхнього віку та класової приналежності) є однаковою і складає 23%. Варіації у частоті вживання афективної стратегії мовцями різних соціальних прошарків виявляє збільшення її частки в стратегійному репертуарі мовців середнього класу (27% всіх стратегій) порівняно з представниками аристократії та низів, у яких ця стратегія відіграє менш вагому роль (18% та 13% стратегій відповідно). Комплексне врахування класового, вікового та гендерного параметрів мовця при розгляді афективного дискурсу персонажів виявило, що афективна стратегія є дискурсивною домінантою чоловіків старшої та жінок середньої вікових груп, які належать до середнього класу. Афективна стратегія складає по 27% всіх стратегій вживаних цими категоріями мовців (див. рис. 2-7).

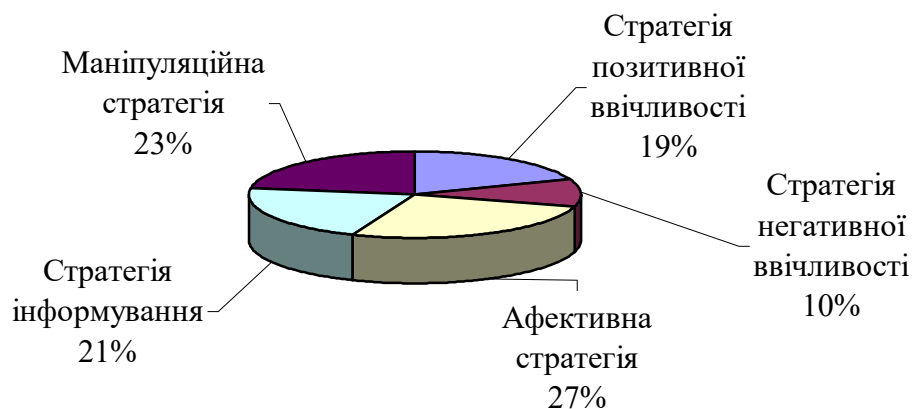

Рис. 2. Стратегійний репертуар чоловіків старшого віку

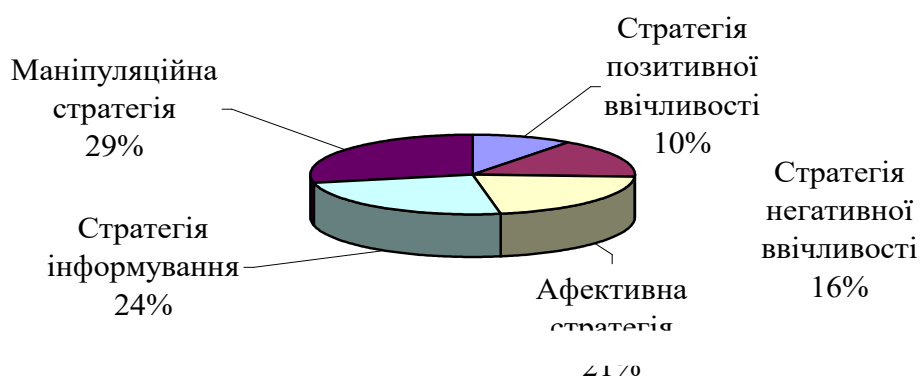

Рис. 3. Стратегійний репертуар чоловіків середнього віку

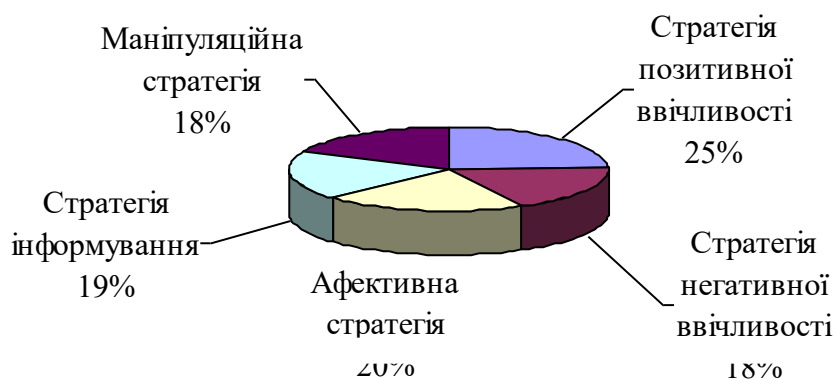

Рис. 4. Стратегійний репертуар молодих чоловіків

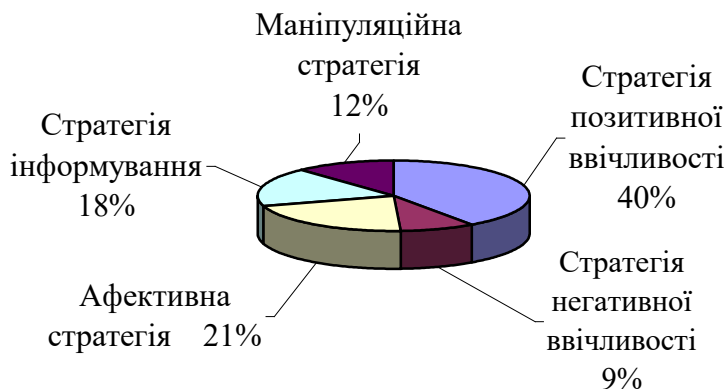

Рис. 5. Стратегійний репертуар жінок старшого віку

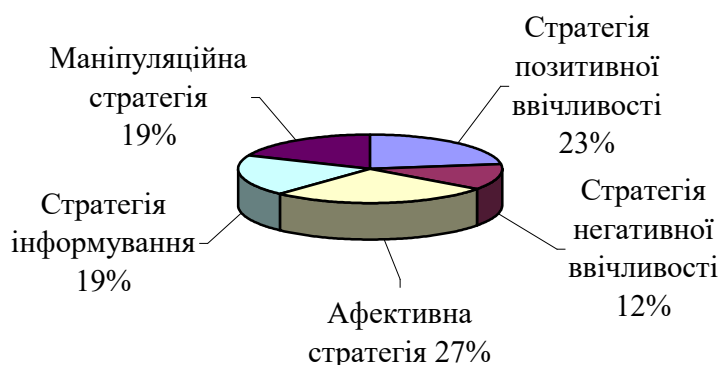

Рис. 6. Стратегійний репертуар жінок середнього віку

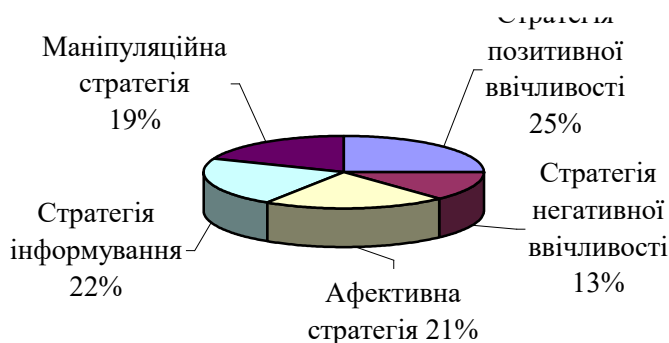

Рис. 7. Стратегійний репертуар молодих жінок

Таку ситуацію можна пояснити, з одного боку, патріархальністю суспільного устрою тогочасної Англії, у якій думка старшого чоловіка має вартість сама по собі, а його вік є підставою для вияву до нього особливої поваги, тоді як жінкам старшого віку традиційно притаманна стриманість у вияві емоцій. З іншого боку, зменшення регламентованості мовлення, зокрема серед представників середнього класу, відкривають можливості для емоційного самовираження й самоствердження жінок, які досягли певного віку й соціального статусу.

ЛІТЕРАТУРА

1. *Морякіна І.А.* Мовна особистість у художній прозі Дж. Голсуорсі: лінгвокогнітивний та прагматичний аспекти (на матеріалі романів форсайтівського циклу). – Дис. ... канд. філол. Наук: 10.02.04. – К., 2005. 2. *Бондаренко Я.О.* Дискурс акцентуованих мовних особистостей: комунікативно-прагматичний аспект (на матеріалі персонажного мовлення сучасної американської прози): Дис. ... канд. філол. наук: 10.02.04. – К., 2002. 3. *Грайс Г.П.* Логика и речевое общение: Пер. с англ. // Новое в зарубежной лингвистике. – Вып. XVI. Лингвистическая прагматика. – М.: Прогресс, 1986. – С.217-237. 4. *Brown P., Levinson S.* Politeness: Some Universals of Language Usage. – Cambridge: Cambridge University Press, 1987. 5. *Быценко Т.А.* Прагматические разновидности экспрессива в английском языке // Вісник Харківського національного університету ім. В.Н. Каразіна. – 2001. – №537. – С.39-46. 6. *Богданов В.В.* Молчание как нулевой речевой акт и его роль в вербальной коммуникации // Языковое общение и его единицы. – Калинин: Калининский гос. ун-т, 1986. – С.12-18.

ІЛЮСТРАТИВНИЙ МАТЕРІАЛ

1. *Galsworthy J.* The Man of Property. – М.: Progress Publishers, 1974. – 385 p.

МОСТОВА Н.А.

Київський національний лінгвістичний університет

ФРАНЦУЗЬКА РЕГІОНАЛЬНА МОВА ЯК ЛІНГВІСТИЧНИЙ ФЕНОМЕН ФРАНЦУЗЬКОЇ НАЦІОНАЛЬНОЇ МОВИ

Французька мова є однією з одинадцяти найбільших мов світу, якою говорять понад сто мільйонів людей, для яких французька є рідною і близько ста двадцяти мільйонів можуть спілкуватися нею і за потреби використовувати у професійній діяльності. Франкофонія об'єднала понад чверть країн світу (54 повноправні країни). Французька мова є дипломатичною і робочою мовою у таких міжнародних організаціях, як ООН, Європейський Союз, ОЕСР (Організація економічного співробітництва і розвитку), Рада Європи, Юнеско. У близько 30 країнах всього світу, здебільшого це країни Африки, французька мова є офіційною. Нею ведеться навчання й адміністративні справи. Це міжнародна мова, яка вивчається як друга іноземна. Такий стислий огляд питання про роль і місце французької мови в світі ми знаходимо у французькому лінгвістичному словнику [1:210-211].

В історії французької мови є чимало славетних прикладів, які ілюструють її унікальність і величезний внесок у розвиток світової культури й цивілізації. Так, у роботі з історії мови Катагощина Н.О. наводить яскраві приклади ролі й впливу французької мови на формування інших мов і культур [2:13-14]. Відомо, що у 1066 році французький феодал герцог нормандський завоював Англію. Внаслідок цього підкорення французька мова, тобто мова загарбників, стає не тільки писемно-літературною, але й державною мовою Англії. Французькою ведеться ділове листування, судочинство, навчання у школах, робота законодавчих закладів держави. Тривале панування французької мови в Англії лишило помітний відбиток на англійській лексиці. Так, в англійський словник увійшла велика кількість французьких запозичень, що й досі існують у мові. Нерідко французькі запозичення дублюють існуючі англійські слова, однак можна помітити дуже чітке стилістичне розмежування: у розмовній мові – англійське слово, у літературній мові – французьке запозичення. Наприклад: wish/desire “хотіти”, deed/act “справа”, “вчинок”, folk/people “народ”, storm/tempest “буря” та інші.

У XVIII ст., наприклад, французька мова розглядається як мова цивілізації взагалі [2:15]. І тому не випадково Берлінська академія оголосила конкурс на тему: “Що зробило французьку мову всезагальною? Чому вона на це заслуговує? Чи можна припустити, що вона збереже цю якість? Премію отримав французький письменник і журналіст Антуан Рівароль за “Промову про універсальність французької мови” (Discours sur l'universalité de la langue française 1784). У XVII і XVIII ст. популярність французької мови можна порівняти з популярністю латинської у Середньовічній Європі. Французька мова прийшла на зміну латинській в дипломатії, науці й суспільному житті.

Проте, у Франції окрім французької функціонує сім регіональних мов (нідерландсько-фламандська, альзаська, корсиканська, окситанська, каталонська, баскська, бретонська мови). Однак Франція є єдиною країною Європи, яка ніколи не підписала жодного документу на визнання й захист регіональних мов і уникала обговорення цієї проблеми у міжнародних установах. Хоча, починаючи з 1958 року до Національної Асамблеї і Сенату Франції поступило близько п'ятидесяти законодавчих пропозицій щодо урегулювання питання регіональних мов, але жодна з них не була винесена на порядок денний Парламенту [3:13]. Проте більшість з семи регіональних мов захищається законом в інших європейських країнах. Так, наприклад, окситанська є офіційною мовою Італії, каталонська і баскська – офіційними мовами Іспанії.

На превеликий жаль, у сучасній Франції регіональні мови не мають офіційного статусу. Про їх існування хочуть забути, але не можливо заборонити існування і розвиток тієї чи іншої мови. Наприклад, баскською мовою говорить один мільйон людей на півночі Іспанії і південному-заході Франції. Це єдина мова, яка залишилася і використовувалася на південно-західній території Франції до римської навали. Не дивлячись на схожість у звучанні з іспанською мовою, а також наявність чисельних запозичень з латини, баскська мова зберегла свою індивідуальність (в ній використовуються ударні суфікси для розрізнення відмінків і числа, а також для утворення нових слів) протягом двох тисячоліть зовнішніх контактів завдяки етнічній відособленості басків [4].

Без сумніву, регіональні мови є складовою культурної спадщини і багатства Франції і Європи попри чиєсь бажання чи небажання надати цим мовам офіційного статусу. І наведений приклад баскської мови яскраво підтверджує цей факт.

На території сучасної Франції поряд з регіональними мовами співіснує французька регіональна мова. “Регіональні мови” (*les langues régionales*) і “французька регіональна мова” (*le français régional*) є різними лінгвістичними поняттями. Поняття “французької регіональної мови” трактується мовознавцями дуже схоже. Так, Ж.Таверде зазначає, що французька регіональна мова є зібранням усіх усних і письмових мовленнєвих особливостей, позитивних і негативних, породжених мовцем і обмежених географічними рамками одного чи декількох населених пунктів [5:41-42]. Б.Потьє визначає французьку регіональну мову, як регіональну звичку мовленнєвої реалізації, яка за своїм ареалом рідко співпадає для окремих мовних явищ, тому варто говорити не про французькі регіональні мови, а безліч варіантів французької літературної мови [6:1144]. На думку П.Брассера французька регіональна мова є місцевою реалізацією французької мови. І як приклад, він наводить висловлювання нормандського селянина: “On a p't-etre bien des mots à nous, mais on cause comme il faut” (“У нас, можливо, є слівця, які належать нам, але все ж таки ми говоримо як слід”) [7:101].

Отже, французька регіональна мова являє собою сукупність певних лінгвістичних варіантів французької мови на тій чи іншій території країни, які відрізняються від загальної французької мови певними фонетичними, лексичними і синтаксичними особливостями.

Варіанти французької мови настільки відрізняються один від одного, що часто, переїжджаючи з одного регіону в інший, можна помітити, що там говорять іншою французькою мовою. Чудово ілюструє цю особливість французької регіональної мови герой роману П'єра Даніно майор Томсон: “Я вже знав про те, що по-різному говорять французькою мовою на півдні й півночі Арден. Але дуже швидко я був вимушений констатувати те, що існує один варіант французької на півночі Соми, другий варіант на півдні Луари, третій – праворуч від Центрального масиву, і (приблизно) п'ятдесят п'ять інших варіантів, таким чином, що врешті решт не можна з точністю сказати, хто у Франції говорить французькою. Ліонці сміються над марсельцями, бордосці над лільцями (коли це не жителі Ландів), жителі Ніци над тулузцями, парижани сміються над усією Францією, і вся Франція сміється над парижанами [7].

Наведені таблиці переконливо ілюструють мовне багатство французької регіональної мови. Для складання порівняльних таблиць була використана монографія Лоїка Депенера «Les mots des régions de France». Це своєрідний словник лексичних і фразеологічних одиниць, який охоплює різноманітний спектр понять, що характеризують відмінні риси побуту, культури, сприйняття природних явищ мешканцями різних регіонів Франції.

Таблиця 1

Особливості французької регіональної мови

Régions	Expressions	Significations
Aquitaine	Abat d'eau	Forte averse
Bourgogne	Agas d'eau	Forte averse
Anjou	Bousiner	La pluie fait des bulles en éclatant au sol
Lorraine	Calende f	Giboulée f
Touraine	Sécouée f	Forte pluie
Basse-Normandie	Chagriner	Pleuvoir à faible gouttes
Nord	Dracher	Pleuvoir à verse
Bourgogne	Faire des grelots	Pleuvoir à grosses gouttes
Touraine	Hargne f	Forte giboulée
Pilat	Mouillanchée f	Petite pluie
Ouest	Mouiller	Pleuvoir
Normandie	Pluie d'abat	Pluie abondante et de courte durée
Orléanais	Tomber de l'eau	Pleuvoir
Centre	Avoir son plumet	Être relativement ivre
Lorraine	Avoir une bonne hotte	Être bien ivre
Ouest	Battre les quatre coins de la route	Avoir une démarche zigzagante sous l'effet de l'ivresse
Normandie	Bu, -e	Ivre
Perche	Buvailler	Boire abondamment et souvent
Ouest	Échauffure f	Légère ivresse
Normandie	Ému, e, adj.	Légèrement ivre
Champagne	Être de bon vin	Être un peu ivre
Normandie	Genouiller	Avoir les genoux flageolants d'ivresse
Limousin	Prendre une bonne pompette	Être bien ivre
Ouest	Avette f	Abeille f
Bourgogne	Mouche à miel	Abeille f
Lorraine	Mouchotte f	Abeille f
Nord-Pas-de-Calais-Picardie	Bistouille f	Café additionné d'eau de vie, du genièvre le plus souvent
Languedoc	Cafetou m	Bon petit café
Lyonnais	Canis m	Café

У таблиці 1 показано, що для вираження поняття «дощ» існує тринадцять лексичних одиниць. Мешканці регіонів виділяють ознаку інтенсивності (forte pluie / petite pluie), тривалості (courte durée), форму дощових крапель (grosses gouttes / bulles), а також пору року, коли йде дощ (giboulée f – недовга весняна злива з снігом і градом). Поняття стану сп'яніння

передається десятима лексичними одиницями. Жителі французьких регіонів розрізняють ступінь хмелю (*relativement / bien / légèrement / un peu*), частотність вживання спиртних напоїв (*abondamment / souvent*), акцентують на зовнішності користувачів сильними напоями (*une démarche zigzagante sous l'effet de l'ivresse, les genoux flageolants d'ivresse*). Неординарним мовним явищем є синонімія у позначенні таких тварин, як бджола (*avette f, mouche à miel, mouchotte f*), осел (*baudet m, bourri m*), равлик (*cagouille f, caracole m, coquillard m*). *Avette f, mouche à miel, cagouille f, caracole m* зафіксовані французьким словником синонімів, *mouchotte f, coquillard m* – не зафіксовані. Оригінальність мовної номінації у французькій регіональній мові проявляється у позначенні поняття кави. Нами було виявлено принаймні три слова *canis m, cafetou m, bistouille f*, які зазначають різні смакові властивості й складові компоненти напою.

У таблиці 2 наведені приклади широковживаних слів французької національної мови, які у французькій регіональній мові змінюють своє значення.

Таблиця 2

Розбіжності між французькою регіональною мовою і французькою національною

Régions	Expressions	Significations en français régional	Significations en français national
Bretagne romane	Bonbon m	Amande de la noisette	Petite friandise, de consistance ferme ou dure
Provence	Bonne mère, interj	Exclamation d'insistance	Femme qui a mis au monde un ou plusieurs enfants
Provence	Calculer	Remarquer, faire attention à qn	Chercher, déterminer par le calcul
Midi-Pyrénées	Charger	Transmettre une maladie	Mettre sur qn un certain poids d'objets à transporter
Jura	Chaude f	Se dit d'une vache en chaleur	Homophone avec l'adj. f. chaude
Midi-Pyrénées	Cigale, adj	Être mince, fluet	Insecte
Bourgogne	Cravate f	Fanon	Bande d'étoffe que les hommes nouent autour de leur cou
Bretagne	Dîner	Déjeuner du midi	Repas du soir
Normandie	Ému, e, adj.	Légèrement ivre	En proie à une émotion plus ou moins vive
Bretagne celtique	Envoyer	Emporter, amener, accompagner	Faire aller, faire partir
Alpes du Nord	Goût	Odeur « ça sent un drôle de goût ici ! »	Sens grâce auquel on perçoit les saveurs
Alpes du Nord	Grain m	Morceau de sucre	Fruit comestible des graminées
Provence	Lune f	Soleil très chaud	Satellite de la Terre, recevant sa lumière du Soleil
Alpes du Nord	Mais, adv	De nouveau, encore	Conjonction qui introduit une idée

			contraire à celle qui a été exprimée
Lorraine	Monsieur m	Surnom du cochon	Homme
Midi-Pyrénées	Moustaches f, pl	Moisissure f	Poils qui garnissent la lèvre supérieure de l'homme
Aquitaine	Paquet m	Botte de légumes	Assemblage de plusieurs choses attachées ou enveloppées ensemble
Beaujolais	Paradis m	Premier jus qui s'écoule du pressoir avant le pressage du raisin	Lieu où les âmes des justes jouissent de la béatitude éternelle
Jura	Pâte f	Chiffon, serpillière f	Pâte f – préparation à la base de farine
Bourgogne	Marteau m	Molaire f	Outil de percussion, composé d'une masse métallique
Bas-Maine	Mentir	Fait pour une vache de tarder à vêler	Faire un mensonge
Touraine	Mine f	Surnom affectueux de la chatte	Aspect, apparence du corps
Midi-Pyrénées	Pauvre	Qualificatif affectif donné à une personne décédée	Qui manque du nécessaire
Provence	Petit m	Cochonnet m	jeune
Lyonnais	Peuple m	Peuplier m	Ensemble d'êtres humains
Normandie	Pièce f	Champ	Fragment, morceau
Midi-Pyrénées	Pistolet m	Petit pain au lait	Arme à feu
Lyonnais	Poupée f	Épi de maïs	Jouet m
Jura	Profiter	Grandir	Tirer profit

Наведені приклади демонструють метафоричність лексичних одиниць при сформуванні нового значення. Відбувається перенос певної ознаки з одного предмета на інший. Одне означаюче (signifiant) має два означуваних (signifié). Так слово *bonbon* m у французькій національній мові означає цукерку, а у французькій регіональній – ядро горішка. Спільною ознакою виступає форма предмета. Слово *cigale* f означає струнку й тендітну людину в регіональній мові, а комаху – в національній мові. Спільним для обох понять є розмір. Означаюче *cravate* f має означуване підгрудок і краватку. Спільним виступає форма предмета і його місцезнаходження на людині й тварині. Викликають зацікавленість приклади, які показують тотальну розбіжність між означуваними у французькій регіональній і національній мовах. Це слова *marteau* m (молоток / корінний зуб); *peuple* m (народ / тополь); *pistolet* m (зброя / маленький хлібець з молоком); *poupée* f (іграшка / качан кукурудзи); *épi* (схвильований / п'яний) та інші приклади, показані у таблиці. Постає питання про те, що стало причиною виникнення даного лінгвістичного феномену. Аналіз ілюстративного матеріалу дає всі підстави говорити про таке мовне явище, як міжмовну (французька національна / французька регіональна) омонімію.

У таблиці 3 наведені деякі фразеологізми французької регіональної мови. На нашу думку вони є яскравою ознакою самобутності мешканців різних регіонів Франції, які вміють помічати й передавати різні ознаки того чи іншого явища в культурі й побуті.

Таблиця 3

Фразеологічні вирази

Régions	Expressions	Significations
Provence	Caler le mur	Rester à ne rien faire
Alpes du Nord	C'est toujours la même charrue	C'est toujours la même chose
Orléanais	Chemin de saint Jacques	Voie lactée
Anjou	Clé de paradis f	Hyacinthe
Saintonge	Confiture f de vieux garçon	Mélange de fruits rouges
Bourgogne	Dame de Paris	Libellule f

На наш погляд, така варіативність французької пояснюється складними процесами становлення французької мови як національної мови. Наприклад, населення північної і центральної Галії – гали, чи кельти – належало до індоєвропейської родини, і латинська мова у Галії еволюціонувала швидше, ніж в Іберії (сучасна Іспанія), яка була заселена переважно іберійськими племенами, дуже далекими за своїм походженням від латинян, а отже латинська мова засвоювалася на території цієї країни у більш чистому виді [2:5]. У зв'язку з тим, що вплив мови завойованого населення (субстрату) був менше, сучасна іспанська мова більш наближена до латинської мови-основи. Щодо території північної і центральної Галії (її населення – кельти за своїм походженням стояли ближче до римлян), то на ній розвинулася французька мова, яка була більш віддалена від латинської мови (вплив субстрату був сильнішим), ніж іспанська. А південь Галії був заселений іншими племенами, не кельтського походження, і тому тут розвинулася провансальська мова, більш наближена до латині, ніж французька [2:4-5].

На початку XIII ст. відбувається змінення діалектної основи французької писемно-літературної мови: провідну роль починає відігравати франсійський діалект чи діалект Іль-де-Франс. Він розширює сферу свого впливу і лежить в основі формування національної державної мови [2:16]. У 1539 році за наказом Франсуа I французька мова стає єдиною офіційною мовою обов'язковою в усіх регіонах країни.

Однак французькою мовою не заговорили водночас усі мешканці країни. Вона поступово розповсюджувалася протягом наступних століть, витісняючи помалу і не без труднощів місцеві діалекти і говірки. Діалекти становили серйозну перешкоду у поширенні французької національної мови. Так, лише у XVII столітті французька мова проникає у північні провінції країни, такі, як Бургундія, Нормандія, Шампань, які знаходилися у безпосередньому контакті зі столицею. Приблизно в той же час, на півдні Франції ніхто ще не знає про існування французької мови. Проникаючи у найвіддаленіші куточки країни, французька національна мова несе на собі відбиток діалектів, які вона витісняла в процесі своєї еволюції. Цей феномен стає причиною утворення французької регіональної мови, тобто мови, зміненої під впливом місцевих діалектів і говірок.

З точки зору теорії мовленнєвої варіативності кожен мову можна розглядати як систему територіальних і соціальних варіантів. У наукових працях французьких мовознавців К.Дезіра і Г.Орде зазначається, що традиційно територіальна варіативність французької мови на території Франції досліджувалася як діалектальна, але у зв'язку із зникненням діалектів (проникнення в літературну мову, утворення архаїзмів, місцевих говірок, регіональних мов або взагалі відмирання) цю варіативність починають вивчати як систему регіональних різновидів (*français régionaux*) [10:17-18]. Під впливом зовнішніх і внутрішніх чинників

діалекти починають трансформуватися у регіональні мови і це є однією з особливостей сучасного розвитку мови, яка заслуговує найбільшої уваги мовознавців.

Якщо французькі територіальні діалекти сформувалися приблизно наприкінці XI – початку XII ст, то регіональні форми мови як потенційні системи з’являються на початку XIX ст. після французької буржуазної революції, яка знищує феодальну замкнутість. У XX ст. ці потенційні системи перетворюються у реальні регіональні системи. Звичайно не можна заперечувати існування окремих регіоналізмів у вигляді локальних особливостей мови у всі періоди існування французької мови.

Питання французьких регіональних мов вперше широко поставлене саме у Франції. І це не випадково, адже тут виник і отримав широкий розвиток новий напрямок у лінгвістиці – географічна лінгвістика або лінгвогеографія. Це пояснюється тим, що починаючи з XVII століття Франція є центром географічної думки. Своєрідність французької географічної школи позначилася найбільше на межі XIX – XX століть, коли з’явився регіональний напрямок як синтез фізичної географії і “географії людини” [11]. У цей же період французькі географи (Е.Реклю, П.Відаль де ля Бланш та інші) визнають існування природно-територіальних утворень (регіонів) як єдиної системи взаємопов’язаних і взаємозалежних компонентів географічного й економічного середовища. Таким чином, французька філологія запозичила у географії не тільки методику її дослідження (картографування), але й комплексну уяву про регіон як явище фізико-географічне, але водночас пов’язане з людиною. Такий підхід знайшов своє відображення у “Лінгвістичних і етнографічних регіональних атласах Франції” і багатьох інших лінгвоетнографічних працях [12]. Саме тому, при дослідженні французької регіональної мови, регіон розглядають як єдиний природний комплекс, пов’язаний з людиною, її взаємостосунками і психологією, побутом, виробництвом.

Інтерес до регіональних варіантів французької мови зростає лише в середині 1980-х років, особливо у працях соціолінгвістів. Раніше вчені вважали це питання маргінальним і таким, що не заслуговує на їхню увагу [9]. На початку XXI століття зацікавленість французькими регіональними мовами значно збільшується у зв’язку з процесами глобалізації й активізації руху франкофонії. Регіональна мова досліджена значно менше, ніж діалектальна, що не є дивним, оскільки це найпізніша мовна формація. Тривалий час літературна мова протиставлялася лише діалектам, співвідношення “літературна мова – регіональна мова” виникло недавно. До найперших і найцікавіших праць щодо французької регіональної мови можна віднести “Граматіку помилок” А.Фрея, в якій автор відзначає численні регіоналізми, характеризуючи їх як свідoctва „передової французької мови” (*le français avancé*) [13]. А. Доза у своїх працях також приділяє значну увагу проявам французької регіональної мови [14]. Несподіваним відкриттям для укладачів “Лінгвістичних атласів по регіонах” (на сьогоднішній день існує 40 томів цієї серії), став той факт, що вони картографують не тільки зникаючі діалекти, але й дещо інше, що вимагає до себе особливої уваги. Це “дещо” і було названо ними “французькою регіональною” або “французькими регіональними мовами”. Таким чином, не усвідомлюючи цього, діалектологи зробили об’єктом свого дослідження не тільки діалекти, але й елементи регіональних мов [12]

У літературі з питання французької регіональної мови відзначається, що регіоналізми існували ще у старо- і середньовісному періодах розвитку французької мови [15], тобто у період середньовіччя, але це різні типи регіональності: у період середньовіччя “регіональність” передувала утворенню літературної мови, вбираючи в себе діалектні елементи. У сучасній мові “регіональність” є результатом переродження і відмирання територіальних діалектів і створення варіантів, регіональних койне, які займають проміжне положення між літературною нормою і місцевою говіркою.

Наприклад, на території Провансу так само як і в інших регіонах Франції, за законом французька мова має монопольний статус. Але використання французької мови у Провансі не є привілейованим і гомогенним на території всього регіону. Причини мовної неоднорідності сучасної французької мови у цьому регіоні пояснюються тим, що впродовж тисячоліть французькій мові не вдалося витіснити рідну мову Провансу – провансальську [2:11]. Експансія французької мови на півдні Франції, у споконвічній області провансальської мови, затримала розвиток провансальської мови, яка втратила функції загальнолітературної, адміністративної, ділової мови і залишилася як засіб усного спілкування. Провансальська мова не пройшла ті етапи розвитку (мова народності, мова нації), які характерні для історії французької, іспанської, португальської і румунської мов. Самостійною романською мовою була лише старопровансальська. Мова багатой художньої літератури слугувала засобом спілкування у всіх сферах: старопровансальською складалися трактати з риторики, поезики, граматики, існувала дидактична література, вона використовувалася у діловому спілкуванні, у канцеляріях.

У теперішній час провансальська мова являє собою сукупність місцевих діалектів: (прованський (в області Провансу), лангедокський (в області Лангедоку), овернський (в області Овернь), лімузинський (в області Лімузин), гасконський (в області Гасконі), діалект області Керси і області Руєрга) [9], які у більшій чи меншій мірі відчувають вплив французької мови, втрачаючи свої характерні риси. А це у свою чергу зумовило появу особливої форми мови – французької регіональної мови (*français régional*) Провансу.

Провансальською говорять більше у сільській місцевості, ніж у місті і, безперечно, їй віддають перевагу люди похилого віку, а не молодь. Провансальська мова фактично зникла із повсякденного спілкування і використовується в обмежених комунікативних ситуаціях. Але цікавим є те, що проведене в останні роки анкетування за запитом Лінгвістичного атласу Провансу, а також дослідження провансальської самотності показало, що у всіх сільських адміністративно-територіальних общинах Провансу, а іноді й міських, говорять провансальською мовою [16:7-18]. Також було підтверджене існування різної категорії мовців. Поряд з “корінною” провансальською мовою, яку успадкували провансальці від своїх дідів й прадідів, існує “шкільна” мова, яку розпочинають вивчати в школах і університетах, або громадських асоціаціях і практикувати у різних ситуаціях. Існують різні категорії знавців провансальської мови: “пасивна”, які тільки розуміють, до “активного”, які говорять, але у дуже різних модальностях. Існують постійні або епізодичні мовці, мовці, які спілкуються з іншими на найрізноманітніші теми, і ті, які у французькій мові вживають елементи провансальської мови, створюючи тим самим афективне забарвлення висловлювання, як це роблять, наприклад, дуже часто персонажі театру Марселя Паньоля (наприклад п’єси М.Паньоля «Маріус», «Фанні», «Цезар»).

Французька мова Провансу має чітко виражені географічні розбіжності. І до речі, в одній й тій самій місцевості, існують різні варіанти французької мови. Цей феномен пояснюється сильним впливом провансальської мови на французьку. Присутність провансальської мови у французькій розмовній мові є успадкованим феноменом, “субстратом” як говорять лінгвісти, який залежить від способу передачі французької від одного покоління до іншого і може розвиватися автономно, різними шляхами залежно від індивідуумів, соціального середовища чи обставин. Сьогодні не ставиться питання про існування проміжної мови між французькою й провансальською, поєднання яких створило гібрид. У складі французької розмовної мови Провансу можна побачити більш менш чисельні риси провансальської мови, які надають мові місцевого колориту, але не змінюють ні структуру, ні статус французької мови. В наш час французькі дослідники вважають правомірним говорити не про можливість з’єднання французької і провансальської мов, що могло таки відбуватися, а про французьку регіональну мову.

ЛІТЕРАТУРА

1. Dictionnaire de linguistique et des sciences du langage. Sous la direction de Jean Dubois. Larousse. 1994. 2. *Гурычева М.С., Катагощина Н.А., Арутюнова Н.Д., Вольф Е.М., Карулин Ю.А., Лухт Л.И.* Романские языки. М: Наука, 1965. 3. Sous la direction de Henri Goetschy et André-Louis Sanguin Langues régionales et relations transfrontalières en Europe. L'Harmattan, 1995. 4. <http://www.ciril.fr/~mastinal/FranText>. 5. Les français régionaux. Actes [du colloque] publiés par Taverdet G. et Straka G. Paris, 1977. 6. *Pottier B.* La situation linguistique en France. - In: Le langage. Paris, 1968. 7. *Brasseur P.* Le français régional dans les îles anglo-normandes. - In: Les français régionaux. Paris, 1977. 8. *Loïc Depecker* Les mots de régions. Paris: Belin, 1992. 9. *Клоков В.Т.* Особенности территориальной вариативности французского языка в мире. 10. *Désirat Cl., Hordé H.* La langue française au XX-e siècle. P., 1976. 11. *Александровская О.А.* Французская картографическая школа конца XIX - начала XX века. М.: 1972. 12. *Бородин М.А.* Диалекты или региональные языки? К проблеме языковой ситуации в современной Франции / *Вопр. языкознания.* - №5 - С.29-31. 13. *Frei H.* La grammaire des fautes. Paris, 1929. 14. *Dauzat A.* Les patois. Evolution.- Classification.- Etude. Paris, 1946. 15. *Schmidt Chr.* La grammaire française des XVI et XVII-e siècles et les langues régionales. - In: Les français régionaux. 16. *Claude Marté, Jean-Claude Bouvier* Le parler provençal. Paris: Rivages, 1988.

МОСЬПАН Н.В.

Київського національного університету імені Тараса Шевченка

ПРОБЛЕМА ІНТЕРПРЕТАЦІЇ ХУДОЖНЬОГО ТВОРУ

Історія філології знає чимало підходів до інтерпретації тексту. **Мета** цього короткого дослідження: розглянути думки науковців щодо способів інтерпретації художнього твору, а також проілюструвати розроблену схему аналізу адекватності перекладів оригіналу з точки зору передачі художнього та емоційного враження від прочитаного прикладами з казки Р.Кіплінга “Слоненя”. Таким чином, як ми зазначили, **об’єктом** нашої уваги є казка Р.Кіплінга “Слоненя”. **Предметом** нашого дослідження є аналіз трьох українських перекладів, а саме: Л.Солонька, В.Ткачевича та Ю.Сірого, англomовної авторської казки з точки зору можливості відтворення елементів форми і змісту в перекладі у порівнянні з оригіналом і між собою.

Для потреб аналізу перекладів цікаво було б переосмислити одну з найяскравіших методик семіотики, а саме – структуралізм.

Вважають, що початок семіотиці поклав швейцарський мовознавець Фердинан де Сосюр (1857–1913). Щоправда, він називав новий напрямок досліджень семіологією – так само, як і американський філософ-математик Чарльз Пірс (1839–1914). Утім, джерела цього напрямку знаходимо ще в античній та середньовічній герменевтиках, зокрема, у Блаженного Августина та Джона Поінсота. Поштовхом же до появи семіотики в кінці XIX ст. стали роботи В.Гумбольдта та О.Потебні.

Загалом семіотику (семіологію) розглядають як науку про функціонування інформаційних знакових систем, за допомогою яких здійснюється спілкування в людському середовищі, а також спілкування тварин. Літературознавча семіотика передбачає насамперед дослідження художніх творів як змістово-формальних цілостей, в яких відбито реальну чи уявну дійсність. При цьому використовується поняття знака, коду, семіозису, актанта, дискурсу, ідеології, наративності, трансформації тощо. Інтерпретація у семіотиці постає передусім як процес декодування, розшифрування знаків.

Семіотика поміж науками посідає особливе місце, бо досліджує ту значеннєву матрицю, яка стосується всіх наук. Дж.Ділі також зазначає, що “семіотика стосується поновлення і розширення засад розуміння та досвіду, а тому і трансформації дисциплінарних надструктур через поширення розуміння на основі культур. Семіотика має відношення до відновлення будь-якої окремої дисципліни, що визначена в рамках, скажімо, гуманітарних знань через досягнення належного розуміння самого семіозу в кожному конкретному випадку” [3:129].

На наш погляд, слід з’ясувати, що викликає неоднозначність думок науковців щодо особистості перекладача та перекладацької інтерпретації. Цікаво, що термін “тлумачення”

(“інтерпретація”) розглядається в перекладознавстві як один з двох існуючих способів перекладу. В одному перекладач ототожнює отримане повідомлення з ситуацією, яку він потім відтворює мовою перекладу, в іншому він безпосередньо переходить від знаків мови оригіналу до знаків мови перекладу. І.Ревзін та В.Розенцвейг називають перший спосіб інтерпретацією, а другий – перекладом [8:43-44]. Проте вони зводять переклад до машинних операцій і тому їхня думка хибна. Інакше довелося б відмовити в існуванні перекладацькому ремеслу. Всякий переклад, зроблений людиною, – це інтерпретація [7:109].

Розрізняють три види письмового перекладу:

- послівний переклад (буквальний підрядний). Це механічний переклад слів іноземного тексту за тим порядком, в якому вони зустрічаються в ньому, без врахування їхніх синтаксичних та логічних зв'язків. Використовується в основному як база для подальшої перекладацької роботи;
- дослівний переклад. Цей вид перекладу при правильній передачі думки якнайближче відтворює синтаксичні конструкції і лексичний склад оригіналу;
- літературний, або художній переклад. Цей вид перекладу передає думки оригіналу за правилами літературної мови.

Останній – предмет найбільшої полеміки в науковому середовищі. Багато дослідників вважає, що найкращі переклади мають виконуватися не так шляхом знаходження лексичних та синтаксичних відповідників, як творчою кореляцією художніх цінностей, щодо яких мовні засоби відіграють підпорядковану роль.

Слід підкреслити, що головним рушієм перекладу є (або принаймні має бути) художня ідея, яку перекладач засвоює, прочитуючи оригінал. Саме вона примушує його шукати адекватні мовні засоби для відображення думок автора. Тобто, художній переклад являє собою адекватну відповідність оригіналу насамперед не в лінгвістичному, а в естетичному розумінні.

Так, наприклад, О.Смирнов вважає, що завдання художнього перекладу – передача змісту, емоційна виразність та словесно-структурне оформлення оригіналу [9:46]. На його думку, адекватним ми повинні визнати “такий переклад, в якому передані всі наміри автора (як продумані ним, так і несвідомі), в розумінні певного ідейно-емоційного впливу на читача, з дотриманням, в міру можливостей (шляхом підбору точних еквівалентів або вірних субститутів) всіх застосованих автором ресурсів виразності, колориту, ритму тощо; останнє треба розглядати, проте, не як самоціль, а тільки як засіб для досягнення загального ефекту. Безперечно, маємо жертвувати при цьому менш суттєвими моментами тексту” [9:53]. Утім, щодо “намірів автора”, а надто “несвідомих”, то визначення О.Смирнова чимало критикували, бо хто може знати ті наміри інакше, ніж читаючи самий текст?..

Звідси Г.Гачечиладзе робить висновок, що переклад, адекватний в художньому відношенні, може й не бути адекватним у мовному, в його окремих елементах. Тобто, в процесі перекладу самий мовний матеріал відіграє таку ж підрядну роль, що й у процесі оригінальної творчості. І тому висувати його на перший план, гадає грузинський теоретик, немає резону. Мова розглядається ним насамперед як засіб для втілення художньої ідеї. Тому специфічні мовні труднощі, що виникають при перекладі, повинні долатися разом із специфічними художніми проблемами жанру і носити підлеглий характер [2:83,133]. Інший погляд на проблему полягає в тому, що прекрасне виникає з мови закономірно і є її невід’ємною функцією, тож не буває і якихось окремих мовних труднощів поза художніми, як і окремої художньої адекватності, що не була б мовною [6:10].

Не підлягає сумніву, що кожний переклад як процес творчий позначений індивідуальністю перекладача. Але головним завданням перекладача все ж таки залишається відображення в перекладі характерних рис оригіналу. Для створення адекватного оригіналу

художнього та емоційного враження перекладач повинен знайти у своїй мові питомі їй засоби.

Звичайно, всі елементи форми й змісту відтворити однаково точно не вдається. При будь-якому перекладі можливе наступне:

- якась частина матеріалу не відтворюється і відкидається;
- якась частина матеріалу подається не у первісному вигляді, а через різного роду функціональні заміни;
- додається такий матеріал, якого зовсім немає в оригіналі.

З цього погляду далі ми розглянемо з-поміж казок Р. Кіплінга “Just so stories” (“Ось так казочки”) [11:5-16] в перекладах В.Ткачевича, Л.Солонька та Ю.Сірого казку “The Elephant’s Child” – “Слонятко” [12:8-22], воно ж двічі “Слоненя” [13:8-11; 14:17-25]. Ми взяли до уваги не один переклад зазначеного твору всесвітньо відомого майстра авторської казки, тому що при порівнянні художніх творів, написаних однією мовою, цікаво дослідити, як автори українських перекладів використовують ресурси рідної мови, які способи вони обирають для висловлення думки автора оригіналу, для передачі його особливого стилю. Кілька перекладів одного й того ж першоджерела – явище завжди бажане, тому що на відміну від оригіналу, завжди єдиного і неповторного, кожний переклад тільки приблизно відтворює образно-смыслову систему оригіналу. Великий витвір мистецтва безсмертне й невичерпно, і можливість його повторних перекладів – одне з виражень цієї невичерпності [4:30].

Нашим завданням було виявити семантичні розбіжності між текстом оригіналу та текстами перекладів. Для ілюстрації наводимо тут тільки найяскравіші й найпоказовіші з нашої точки зору фрагменти.

Переклад В.Ткачевича було надруковано 1907 року, а праця Ю.Сірого датується 1925 роком. При зіставленні цих двох прочитань з сучасною версією Л.Солонька виявлено вагомі відмінності.

Насамперед варто згрупувати лексичний матеріал, виходячи із запропонованої схеми. В. Ткачевич починає казку Р.Кіплінга словами “*перед віками, перед часами*” (Ткачевич, 5), щоб передати “*on the High and Far-Off Times*” (Kipling, 58). Ю.Сірий пропонує інший варіант вступу – “*давно-минулі часи*” (Сірий, 17). Л.Солонько вживає “*в далекі й давноминулі часи*” (Солонько, 16). Наведені фрази є знакозалежними і можуть бути інтерпретовані по-різному. Адже перший із зазначених варіантів перекладу має архаїчний відтінок внаслідок заміни цілком сучасного вислову застарілим. До того ж, він являє собою приклад буквалістського підходу і має кваліфікуватися як такий, що подається не у властивому вигляді. Навпаки, фрази, вжиті Солоньком й Сірим сприймається сучасним читачем цілком відповідно і можуть бути віднесені до прикладів літературного перекладу. Дотримуючись норми літературної української мови, ці два перекладачі передають оригінал без шкоди для стилю.

Авторське звернення до малечі “*O Best Beloved*” (Kipling, 58) В.Ткачевич перекладає “*любчику*” (Ткачевич, 5), а Л.Солонько і Ю.Сірий – однаково: “*моє серденько*” (Солонько, 16; Сірий, 17). Слід гадати, обидва варіанти мають право на існування. Р. Барт зауважив би, що в цьому фрагменті є код адресації, тобто прямого звертання до читача для підтримання зв’язку між ним та автором, а Р.Якобсон сказав би, що тут очевидна фактична функція мови, тобто функція встановлення (налагодження) контакту. Цей словесний знак застосовується Р.Кіплінгом кілька разів до того, як стає очевидним фактичне насичення, підкреслена присутність самого знака. Завдання вводу цього звертання полягає в тому, щоб викликати у читача зацікавленість, очікування. Це важливий елемент риторики оповідання [1:228].

Р.Кіплінг доброзичливо звертається до маленького читача, розказуючи цікаву історію про те, як у слоненяти з’явився хобот. Проте, спочатку “*he had no trunk. He had only a*

blackish, bulgy nose” (Kipling, 58). Іменник “trunk” має в українській мові декілька еквівалентів перекладу, як-от “ствол (дерева)”, “тіло (людини або тварини)”, “магістраль”, “вентиляційна шахта, труба”, “хобот, хоботок (у комах)” тощо. В.Ткачевич обирає лексичний варіант – “труба” (Ткачевич, 5), який, як і в раніше наведеному прикладі, неорганічний для свого семантичного контексту. Єдиним вдалим еквівалентом можна вважати вживання слова “хобот” (Солонько, 16; Сірій, 17), яке знаходимо у перекладах Л.Солонька та Ю.Сірого.

Яскравий приклад дослівного перекладу прослідковується ще в одному реченні. Так, фраза “*a new Elephant – an Elephant’s Child*” (Kipling, 58) може мати тільки одне-єдине значення – слоненя. Так і переклали Л.Солонько та Ю.Сірій, тоді як В.Ткачевич, дає буквально-тлумачення: “свіжий слон” (Ткачевич, 5), зовсім незрозуміле й неадекватне у своєму лексичному оточенні. Згідно з обраною схемою аналізу тексту перекладу два останні приклади мають бути віднесеними до одного класу. Можна поповнити список не зовсім вдалим лексичним відповідником ще одним прикладом з В.Ткачевича: фразу Кіплінга “*aunt, the Ostrich*” (Kipling, 59) він замінив характерним діалектним словом “вуйко” (Ткачевич, 5), що ним на заході України називають дядька. Слово це може бути не всім дітям зрозумілим, бо й у значної частини дорослих воно у пасивному словнику. Природний приклад перекладу знаходимо у Л.Солонька і Ю.Сірого – “*тітка Страусиха*” (Солонько, 16; Сірій, 17). У наступному фрагменті спостерігаємо невмотивовану заміну В.Ткачевичем слів “*tall uncle, the Giraffe*” (Kipling, 59) на “велику тітку жирафу” (Ткачевич, 5). Природніше у Ю.Сірого – “довгов’язий дядько Жираф” (Сірій, 17). У Л. Солонька, схоже, друкарська помилка – “долгов’язий дядько Жираф” (Солонько, 17). Так само “*broad aunt, the Hippopotamus*” (Kipling, 59) перекладено буквально – як “вуйко, широкий гіпопотам” (Ткачевич, 5) В.Ткачевичем і як “товста тітка Гіпопотамиха” (Солонько, 17) у тексті Л.Солонька або “гладка тітка Гіпопотамиха” (Сірій, 17) у Ю.Сірого.

Як зазначає Р.Зорівчак, головне правило перекладача – це почуття міри. Не слід створювати в тексті забагато кальок, бо тоді читач не може сприймати їх [5:91]. Переклад же В.Ткачевича містить досить багато архаїчних утворень або прямих кальок з англійської, що, безумовно, заважає повноцінному сприйняттю художнього твору. Багатий словник потрібен перекладачу саме для того, щоб перекладати не дослівно. Тут своєрідний парадокс діалектики: якщо хочеш наблизитися до оригіналу, відійди як можна далі від нього, від його словникової оболонки і перекладай його головну суть: його думка, його стиль, його пафос (як висловлювався В.Белінський). Буквалізм відтворює літеру літерою, замість того, щоб, за висловлюванням К.Чуковського, передавалася “усмішка – усмішкою, музика – музикою, душевна тональність – душевною тональністю” [10:73].

Наступний приклад можна віднести до лексичного матеріалу, який не було відтворено в перекладі, зокрема, в тексті В.Ткачевича. Маємо на увазі такий вислів Кіплінга – “*in the middle of the Procession of the Equinoxes*” (Kipling, 59). Наведена фраза є астрономічним терміном і означає прецесію, переддень рівнодення. Ткачевич взагалі уникає вказувати на астрономічне явище, спрощуючи текст таким чином: “саме під пору зрівняння дня з ніччю” (Ткачевич, 6). При цьому перекладач, звичайно, передає зміст оригіналу, але відходить від тексту казки надто далеко. Доречнішим, з нашого погляду, є варіант Л.Солонька: “в самісінький розпал весняного свята Рівнодення” (Солонько, 17). Ю.Сірій наводить інший від двох попередніх способів перекладу зазначеної фрази – „коли скінчилося весінне свято рівнодення” (Сірій, 18). Отже, маємо матеріал, що подається не у власному вигляді, а замінюється лексичною комбінацією, яка семантично не відповідає текстові оригіналу.

Уявімо собі, як, зачавівши подих, маля зачаровано слухає розповідь про те, що ж далі трапилося з допитливим слоненям. Р.Кіплінг підводить дитячу аудиторію до знайомства з пташкою Колоколо, яка сиділа на “колючому куці” “*Пожди трохи*” (Сірій, 17) – саме так

називається цей куш у Ю.Сірого. Або, читаючи цю казку в перекладі В.Ткачевича, знаходимо освіченого птаха “*посеред корча тернини-почекай крихітку*” (Ткачевич, 6). Ю.Солонько описує цей загадковий куш таким чином: “*колючий, як глід, що звався кушем Пожди-трохи-не-спіши*” (Солонько, 17). Ми навели три варіанти перекладу словосполучення, вжитого Р.Кіплінгом для поіменування казкового куща: “*wait-a bit thorn-bush*” (Kipling, 60). На наш погляд, при перекладі авторського неологізму слід насамперед брати до уваги жанр твору, вікову категорію, на яку він розрахований, а також намагатися максимально точно відчувати й передати засобами рідної мови стиль автора, його думки. Гармонічне поєднання всіх цих особливостей дає певне уявлення про те, яким хотів би бачити свій твір автор і в іншій мові. У нашому випадку ми маємо справу з казковим твором і основна аудиторія, яка цікавиться літературою цього жанру є, звичайна, дитяча. Тому при виборі лексичних засобів потрібно віддавати перевагу саме таким з них, які будуть зрозумілими для дітей, зможуть утримувати їхню увагу й цікавість упродовж читання всього твору. Саме такий переклад можна справедливо назвати художнім, тобто таким, який є відповідним оригіналові не тільки в лінгвістичному, а й в естетичному розумінні. Вочевидь, казку Р.Кіплінга в перекладі В.Ткачевича діти не в усіх деталях легко сприймуть і однозначно зрозуміють, особливо ж коли прийняти до уваги той факт, що вона таки писалася й перекладалася для дитячої аудиторії. Причиною цього є помітна тенденція до буквалістського методу перекладу. Два інші згадані варіанти назви казки наводять на думку, що обидва переклади Солонька і Сірого мають право на існування. Проте, варіант перекладу фрази “*wait-a bit thorn-bush*” (Kipling, 60), запропонований Л.Солоньком – “*колючий, як глід, що звався кушем Пожди-трохи-не-спіши*” (Солонько, 17), на наш погляд, найкращий завдяки вживанню художнього прийому порівняння, який стилістично збагачує твір.

Таким чином, можна сказати, що В.Ткачевич надуживав прийомом зміни денотата, подаючи предмет не у власному вигляді, а у вигляді різного роду замінів, архаїзуючи лексику або тлумачачи буквально. Є також приклад, який може бути віднесеним до першої групи, тобто як частина матеріалу оригіналу, яка не відтворюється і відкидається перекладачем. В проаналізованій нами казці не було знайдено жодного випадку, який би можна було віднести до третьої групи – тієї, яка об’єднує доданий перекладачем матеріал, відсутній в оригіналі. Казку Р.Кіплінга “*The Elephant’s Child*” В. Ткачевич переклав доволі буквально, бо в ній пропадають характерні для автора особливі художні коди. Стосовно перекладу Л.Солонька можна зазначити, що текст його версії свідчить про майстерність тлумача, бо містить взірцеві приклади декодування знаків твору, точної передачі думок, дотримання правил літературної української мови. Такий переклад вичерпно передає задум автора в цілому, всі змістові відтінки оригіналу і забезпечує повноцінну формальну й стилістичну відповідність йому.

ЛІТЕРАТУРА

1. Барт Р. Избранные произведения. Семіотика: Поэтика. Составление, общая редакция и вступительная статья Косикова Г.К. – М.: Прогресс, 1989.
2. Гачечиладзе Г.Р. Художественный перевод и литературные взаимосвязи. – М.: Советский писатель, 1972. – С.83-133.
3. Ділі Дж. Основи семіотики / Перекл. з англ. наук. ред. Анатолій Карась. – Львів: Арсенал, 2000.
4. Зорівчак Р.П. Лингвостиллистические характеристики художественного текста и перевод (на материале перевода украинской прозы на английский язык) Диссертация на соискание ученой степени доктора филологических наук. – Львов, 1987.
5. Зорівчак Р.П. Фразеологічна одиниця як перекладознавча категорія. – Львів: Вид-во при Львівському держ. ун-ті видавничого об’єднання “Вища школа,” 1983.
6. Радчук В.Д. Гармония и точность перевода // У кн.: Теорія і практика перекладу. Вип. 3. – Київ: Вища школа, 1980. – С.10-19.
7. Радчук В.Д. Що таке інтерпретація? // Нова філологія, № 1 (10). – Запоріжжя: ЗДУ, 2001. – С.108-121.
8. Ревзин И.И., Розейнцвиг В.Ю. Основы общего и машинного перевода. – М.: Высшая школа, 1984. – С.43-44.
9. Смирнов А.А. Мастерство литературного перевода. – Литературная энциклопедия, Т.VIII, М.: Искусство, 1987-1934.
10. Ревзін И.И., Розейнцвиг В.Ю. Основы общего и машинного перевода. – М.: Высшая школа, 1984. – С.43-44.
11. Смирнов А.А. Мастерство литературного перевода. – Литературная энциклопедия, Т.VIII, М.: Искусство, 1987. - 1934.
12. Чуковский К.И. Высокое искусство. - М.: Советский писатель, 1968.
13. Kipling, Rudyard. Just so stories. – С-П: Каро, 2004. – С.58-77.
14. Kipling P. Слонятко // От собі казочки (пер. Вас. Ткачевича). – Галицька накладня Якова Оренштайна в Коломії, 1907. – С.5-17.
15. Kipling P. Слонення // Як і чому. Казки /Для молодшого шкільного віку/ (пер. Л. Солонька). – К.: Школа, 2000. – С.16-26.
16. Kipling P. Слонення // От так казки! (пер. Ю. Сірого). – Прага-Львів-Київ, 1925. – С.17-25.

ФУНКЦІОНАЛЬНО-СИНТАКСИЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ТЕКСТІВ ПЕРСОНАЛЬНИХ ОГОЛОШЕНЬ СУЧАСНОГО КОМП'ЮТЕРНОГО ДИСКУРСУ

Постановка проблеми та її зв'язок із важливими науковими, практичними завданнями. Мережа Інтернет є важливим джерелом інформації у сучасному суспільстві. Інтернет надає необмежені можливості роботи з інформацією. Поява Інтернету та широке його поширення як глобального засобу масової інформації призвели до виникнення нових явищ у комунікації. Одним з жанрів електронного дискурсу є персональні оголошення мережі Інтернет. Мова персональних оголошень, маючи велику кількість рис, притаманних електронному дискурсу, характеризується специфічними лінгвістичними особливостями, що раніше не досліджувалися. Актуальність запропонованої статті визначається тим, що електронне спілкування стає усе розповсюдженішим видом комунікації, але разом з тим типи та жанри електронного дискурсу, зокрема жанр персональних оголошень, недостатньо висвітлені у лінгвістичних дослідженнях.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У сучасній лінгвістиці велика увага приділяється вивченню електронного дискурсу. Протягом останніх декад ХХ-го та на початку ХХІ-го століття електронний дискурс став об'єктом дослідження як зарубіжних, так і вітчизняних психологів та лінгвістів. Дослідження особливостей комунікації у Всесвітній мережі є надзвичайно актуальною проблемою, якою займаються багато лінгвістів, зокрема, В.Н.Давіс, J.P.Brewer, E.Aarset, J.Conklin, P.Wallace, Е.Н.Галичкина, Э.Крол. Незважаючи на велику кількість наукових робіт, що тим чи іншим чином торкаються питання електронної комунікації, питання вивчення англомовних персональних електронних оголошень залишилось відкритим.

Завдання даної статті полягає у систематизації та описі синтаксичних особливостей електронних персональних оголошень як жанру, які розглядаються на матеріалі англійської мови.

Сучасні технології сприяли створенню нових можливостей для зустрічі потенційного партнера у мережі Інтернет. Персональні оголошення – один з найпопулярніших та найцікавіших способів зустріти нових людей.

Оскільки персональні оголошення є одним з видів комерційних оголошень у мережі Інтернет, їм притаманні деякі риси, характерні для реклами загалом. Розміщуючи свою продукцію в привабливому оточенні та у сексуально провокуючі способи, рекламодавці змушують нас думати, що купуючи “правильну” продукцію ми можемо купити навіть те, чого не можна купити за гроші – молодість, красу, щастя, супутника життя. І персональні оголошення не є винятком з правил. Їх автори намагаються зробити усе можливе, щоб, перш за все привернути увагу потенційного партнера, і, по-друге - утримувати її [1:256].

Одним з таких способів є використання так званого слогану. При розміщенні приватного оголошення можна використати не лише прізвище, що за правилами сайтів приватних оголошень може складатися лише з одного слова, а й скористатись допоміжним реченням, яке слугуватиме заголовком до оголошення. У даному випадку спостерігається схожість таких заголовків із слоганами, що використовуються комерційними підприємствами у цілях реклами і коротко та чітко виражають мету діяльності та особливості підприємства. Використовуючи “слоган” у приватному оголошенні автор переслідує таку саму мету, як комерційно спрямована реклама – сформулювати через коротке речення або словосполучення мету пошуку і коротко охарактеризувати себе.

Частина слоганів несе у собі інформацію про те, яким би автор хотів бачити свого обранця/свою обранку, спонукають до дії, вказують причину розміщення даного оголошення.

У деяких випадках слогани можуть бути виражені складними словами. Наприклад, freethought.

Дуже популярним способом формулювання слогану є конструкції, які складаються з дієслова у формі Participle 1 + preposition + noun group, і є еліптичними реченнями. (*Looking for Mr. Right, Looking for strength, Looking for a cute down-to-earth guy, Looking for my soulmate, Looking for someone, Looking for a princess in this crazy castle*). Таким чином, автор одразу зазначає, кого він/вона сподівається знайти або розглядатиме як потенційного партнера.

Заголовок до персонального оголошення може бути виражений також дієсловом у формі Participle 2 + Prepositional phrase, наприклад, *Dumped on Valentines Day 2003*; прикметником, наприклад, *crazy, beautiful*; комбінацією прикметник + іменник, наприклад, *Sexy Latina*; загальним або спеціальним запитанням, наприклад, *Would like to meet?; Searching for...?; Care to join me? Where Have U Been?*; непоширеним реченням; директивом у формі наказового способу, наприклад, *Check this out, Come talk with me; Send me your mail*.

За слоганом слідує прізвисько та детальна інформація про автора оголошення. Тут важливою є різниця між прізвисками, які використовуються у чатах, на форумах і конференціях та прізвисками у приватних оголошеннях. Реєструючись на будь-якому сайті, присвяченому персональним оголошенням автор, надаючи відомості про себе, обирає прізвисько. Але якщо у чатах, форумах та на конференції воно може складатися з кількох слів, то у персональних оголошеннях воно завжди має бути виражене одним словом. До того ж, у чаті, наприклад, прізвисько – це єдине, що інші користувачі знають про анонімного учасника, у той час як у приватному оголошенні основна інформація надається у довідці та слогані, який першим привертає увагу при прочитанні оголошень. Можливо, саме цим пояснюється той факт, що деякі прізвиська обираються авторами оголошень довільно, та не мають ніякого відношення до їхнього характеру, зовнішності, або персональних уподобань.

Прізвиська у персональних оголошеннях можуть бути виражені іменниками, наприклад, *raven, teacher*; складними словами, наприклад, *workhorse, bluebear, babyblues, tragicomic*; прикметниками, наприклад, *magic, windswept*, дієсловами у наказовому способі. Наприклад, *Dance!*

Іноді автори у якості прізвиська використовують власні імена (*Sally, Isabelle, Catherine*), що є, наприклад, нетиповим для учасників чатів та конференцій.

Прізвиська також можуть бути виражені словосполученням прикметник + іменник (але оскільки за вимогою сайту прізвисько має бути єдиним словом, одиниці сполуки завжди пишуться разом на зразок складних слів), наприклад, *shygirl*.

Важливим є той факт, що при розміщенні оголошення у будь-яких періодичних виданнях автор платить за кожне слово, тому аналоги електронних персональних оголошень у пресі та на телебаченні є лаконічнішими.

Після відповіді на стандартні запитання стосовно віку, статі, зросту, кольору волосся та ін. автор отримує можливість створити так звану довідку ("personal profile"), що також відрізняє персональні оголошення у мережі Інтернет від аналогічних оголошень у друкованих виданнях. Форма такої невеличкої індивідуальної довідки зазвичай довільно обирається автором.

Однією з рис, притаманних персональним оголошенням, як жанру електронного дискурсу, є поєднання усного та писемного мовлення.

Для персональних оголошень характерне написання особового займенника першої особи однини "I" з маленької літери (65% оголошень), опускання апострофу в конструкціях

теперішнього тривалого часу, Present Continuous (іm замість I'm), та знаків пунктуації. Наприклад,

1) *Well let's see i'm an outgoing person that enjoys being outside in the warm weather, looking to have a blast, at what i don't know???*

2) *hi there im an australian, interested in and working with the environment*

3) *im a very open-minded person who loves to hang out as well as to stay at home and just cook a nice dinner for friends.*

Частотність використання смайликів, надзвичайно популярних у чатах та приватному листуванні, у приватних оголошеннях є невисокою (вони використовуються у ~ 3% оголошень). Наприклад,

1) *I lived in Alaska fro 17 years before moving here and I'm still thawing out! ;)*

2) *My best qualities are my honesty, loyalty and commitment to those I care about. I believe my worst quality to be that I can sometimes be too serious, but I'm working on that :) .(Need to laugh ☺)*

3) *im not the best looking guy in the world but im not bad lol :)*

Використання “смайликів” для висловлення емоцій пояснюється тим фактом, що друкуючи свої оголошення в Інтернеті люди намагаються максимально наблизити їх до розмовної мови. Розмовна мова за своєю природою є спонтанною, короткочасною, швидкоплинною. Усне мовлення не можна відділити від того, хто його продукує, від мовця, який не може сприйняти його ззовні. Усне спілкування відрізняється від письмового фонетично, морфологічно, лексично та синтаксично. Так в усному мовленні зазвичай використовуються скорочені морфологічні форми, велика кількість підсилювальних слів. Це вигуки, слова із сильним емотивним значенням, наприклад, лайки, та прикметники, які втратили своє первинне лексичне значення і використовуються з метою посилення емотивного навантаження вислову.

Ще однією характеристикою розмовної мови є уставляння у висловлювання слів, що не мають жодного значення, які за І.Гальперінім називають “fill-ups” або “empty words”. Певною мірою вони надають реченню завершеності, якщо використовуються наприкінці або всередині речення і допомагають мовцеві, якщо він не може підібрати відповідні слова. До них відносяться такі слова та сталі вирази, як *well, so to say, you see, you know, you understand, and all*. Наприклад,

1) *Life is much to short not to enjoy all of it. I think it would be great to meet someone with whom I could enjoy dinner and a movie, a sporting event or a concert...you know, the things couples do together.*

2) *Hmm, well, I think I'll wait and let you ask for now*

3) *I'm doing a PhD project in chemical engineering(well...sort of..)*

До категорії fill-ups також відносяться слова, які ще називають “mumbling words”, такі як *hmm, mm, er-r* та ін. Наприклад,

When I'm not studying or blowing myself up in the lab I enjoy running, my bicycle, nature, bird watchin', hearing good music, baking bread, brewing beer, and drinking good coffee. Hmmm. I think Willie Nelson is cool and regularly check his website.

So, if you think you are a calm and tender kind of woman, then please contact me. If you are like ladies in "Das Nibelungenlied", mmm....you are still welcome, to be honest.

Автори персональних оголошень у мережі Інтернет вживають також вигуки *Oh, Wow*, які використовуються в усному мовленні для заповнення пауз, переходу до нової думки, якщо цей перехід є не зовсім логічним [2: 180]. У персональних оголошеннях вигуки допомагають автору імітувати усну комунікативну ситуацію, підкреслювати певні твердження, акцентувати увагу. Наприклад,

1) *I consider myself passionate, creative, sensitive, intelligent, fun-loving and easy-going. Oh, and Im pagan.*

2) *They gotta be really nice and sweet, outgoing, understanding, respectful, etc etc...oh, and they should be able to like to go out and do fun stuff...*

3) *Wow! Fun, caring, giving(true!), appreciate good people.*

До розмовної мови персональні оголошення також наближує вживання авторами вставних слів на зразок *yes* та *yeah*. Наприклад,

1) *I like nice generous men, who like to wine and dine their woman, love movies, concerts, bikes, and yes i love to be dined.*

2) *Sexy, easy-going, responsible, independent, dependent (yes, both), perceptive...*

3) *Jazz, yeah..and please do not forget...PLAYS*

Вигуки та вставні слова у поєднанні з кличними реченнями також використовуються авторами персональних оголошень для надання мові оголошення більшої емотивності та експресивності. Наприклад,

I probably would have said it was a place for really desperate people, but hearing of recent successes of others has opened my mind. So here I am!

Oh...if you tend to use lots of pop relationship jargon like "friends first" and "chemistry" then you and I are in for some very interesting conversations yes sirreee!!

Синтаксичні особливості усного мовлення є, можливо, не такими помітними, як лексичні, але вони більше, ніж інші особливості розкривають справжню природу усного мовлення.

Це, перш за все, еліпсис. Еліптичні конструкції, використані у письмовому мовленні, імітують усне мовлення і допомагають нам зрозуміти стан автора оголошення та його думки [2: 200]. Наприклад,

I love the discovery of new places, trying new restaurants, and I love to dance. Graduation day is coming up. I'm ready to fly. Care to join me?

Автором вищенаведеного прикладу було випущено з питального речення допоміжне дієслово *to do* та займенник другої особи однини *you*, що є типовим для усного мовлення. Авторами наступних трьох оголошень навмисне опускається особовий займенник першої особи однини *I*:

.....let me just tell you bits about myself....am a little taller than average, into computer networking, looking for a friend, am 28, loves sports, music, driving, travelling, cooking, socialising among friends and mostly importantly am God fearing indeed am a committed xtian...

I love to read books, especially Harry Potter or Agatha Christie, am a Christian and regularly attend my church, love playing with my kids.

Would like to find an honest hard working friend to share my time with.

Типовим для еліптичних речень у персональних оголошеннях є випущення автором допоміжних дієслів. Так, наприклад, у наступному оголошенні опущене дієслово *to be*:

A sense of humor and positive outlook on life a big plus.

Незакінчені речення, що вживаються деякими авторами персональних оголошень, є також типовими для розмовної мови, наприклад:

Me: Intelligent, independent, creative, funky, easy- going (inherent as a Southern California native), considerate, patient and real; somebody who loves to cook gourmet meals for treasured friends; a traveller; a novice photographer with the perfect muse: New York City...

Email me and well... who knows...

You make life what you want it to be don't you think so..... Enjoy spending time with my family and friend..... im very out going love to laugh and to make others laugh enjoy the outdoors and going places and meeting new people

Для розмовної мови також типовими є цілі низки речень, не пов'язаних будь-якими засобами зв'язку, або пов'язаних за допомогою сполучника *and*. Наприклад,

1) *Most of all, I seek open communication from the heart... which includes compassionate, engaged listening, long talks about everything and anything... and feeling equally good about quiet times together.*

2) *I just read your profile on the nigeria.com website and you sound more like my sort of girl....let me just tell you bits about myself....am a little taller than average, into computer networking, looking for a friend*

3) *love to go out to eat to nice restruants and go for walks like to have quiet moments and just spend a lot of time together talking and doing things together*

Персональні оголошення мають ще деякі риси, зазвичай притаманні усному мовленню. Це, перш за все, часте використання різних типів запитань, особливо риторичних. Запитання є емоційнішими за твердження. За своєю суттю запитання належать до усного мовлення і передбачають наявність інтерлокутора, тобто зазвичай вони зустрічаються у діалогах. За визначенням І.Р.Гальперина, запитання в оповіді (*Question in the narrative*) змінює справжню суть запитання та перетворює його на стилістичний прийом. Запитання в оповіді ставиться та відповідається однією особою, тобто автором. Він нагадує вставну конструкцію із сильною емоційною імплікацією. Запитання притягують увагу слухача до того, про що говорить оратор і не дають йому відволіктися. [2:195]. Аналогічною меті використання запитання в оповіді оратором, є використання даного стилістичного прийому авторами приватних оголошень в Інтернеті. Наприклад,

1) *Having recently ended a long-term relationship I'm looking to meet new people. I figured I would give this a try. Why not? Worst that can happen is I make a few new friends.*

2) *Know what I think? I think people are mostly like sheep.(Mermaid)*

3) *What am I looking for? The million dollar question!!!*

Риторичні запитання, що використовуються авторами персональних оголошень, посилюють суттєву якість питальних речень і використовують її для передачі сильнішого відтінку емотивного значення. Наприклад,

1) *I seek someone who is affectionate, open-minded, enjoys healthiness and at least moderate fitness, sees the silver lining in dark clouds, and feels love for virtually all animals. Do I ask too much of the universe? ;)*

2) *...i think im stimulated by air signs but maybe need an earth person to ground my air?*

3) *How do I describe myself without feeling like I am arrogant, or bragging? Well, you have already read the "stats"*

4) *I'd love that special person to whisk me off my feet, treat me like a lady...eat, drink and be merry!We all can dream can't we!*

Для персональних оголошень у мережі Інтернет характерні короткі, непоширені речення, що також, зазвичай, є ознакою усного мовлення.

Беручи до уваги особливості спілкування в електронній мережі, коли продуктом спілкування є письмовий текст і його автор не має можливості висловити свої емоції або ставлення до змісту повідомлення інтонацією, або якимись невербальними засобами, популярності набуло використання вставних конструкцій у персональних оголошеннях:

1) *My Heart and Soul search for a kind, considerate, loving, sensuous and attractive (to me!) partner to share life's adventures and to grow healthily with (not to mention, to be dancing with and making passionate love with, rather often!)*

2) *Well, what to say (admit?) about me... . So far I have lived an adventurous life...I have come all the way from Tokyo recently and now I'm doing a PhD project in chemical engineering*

(well... sort of..) at umist. I like travelling, reading books, listening to classical music, films (no Hollywood stuff, please) and occasional dining out.

3) I am easygoing, good listener with GSH, very loving, like my own time(as we all do), sensual & openly shows affection, not a TV addict but do watch the box.

4) Creative about everything I can be, and enjoy showering my partner with loving (and of course, I enjoy receiving the same – I believe in a high level of giving in a relationship – in both directions!)

До графічних засобів, що допомагають підкреслити важливість певного слова або думки належить використання усіх великих літер при написанні. Зазвичай, якщо щось подібне використовується при спілкуванні у чаті або на форумі, вважається, що людина кричить. У персональних оголошеннях подібний прийом застосовується для того, щоб загострити увагу на певному питанні, вказати, що є найважливішим для автора. Наприклад,

1) I did my Master's in Manc a few years ago, so I feel quite home and I like this town very much, but the problem is that British girls often look very SCARY and even FRIGHTENING to my Japanese eyes, especially when they are drunk and overpowering at clubs on Friday evenings.

2) If you think you can take handle the busy life, with loads of fun to offer, send me a message or you can text me, I will answer ALL message by text or e-mail and I look forward to reading them. SO COME ON GIRLS, IF YOU WANT SOME HAPPINESS AND LAUGHS, WHAT ARE YOU WAITING FOR

3) Quick to smile, even quicker to laugh I DEFINITELY know how to have a good time.

Для електронного дискурсу є типовим широке вживання різних видів скорочень. Найчастіше скорочуються назви установ, організацій, країн. Особливістю аббревіації у комп'ютерних текстах є те, що скорочуються не лише терміни, а й часто вживані у розмовній мові словосполучення та речення. Наприклад, AAMOF= As A Matter Of Fact; GON= God Only Knows; TTYL = Talk To You Later; TYVM = Thank You Very Much; IMHO = In My Humble Opinion та ін. [3:12].

Згідно спостережень, основними функціями таких скорочень в електронному спілкуванні є економія місця (часу перебування у мережі) та інформативна компресія; підвищення виразності тексту; лімітивна функція.

Учасники електронного спілкування часто переносять використання формул та різних символів до електронного дискурсу, що дозволяє максимально його стиснути. Наприклад, PMJI = Pardon My Jumping In, PGY = Post Graduate year PGY-1, PGY- 2 etc. Оскільки спілкування у мережі відбувається переважно у письмовій формі, використовуються й незвичайні форми посилення експресивності. Наприклад, U замість you (BSU = Be Seeing You, SU = Seeing You), 2 замість too, to; B замість be; 4 замість for; 2B замість to be; B4 замість before та ін. [4:153].

Автори приватних оголошень уникають використання загальноприйнятих в Інтернеті скорочень. Тому аббревіатури, характерні для електронної пошти, чатів та форумів у персональних оголошеннях не зустрічаються. Виключенням є лише типове для користувачів мережі Інтернет скорочення lol, що розшифровується як laughing out loud (я помираю зі сміху). Наприклад,

1)I am A little shy at first but once i get to know you look out lol

2)Hiya, im not the best looking guy in the world but im not bad lol

Деякі автори використовують загальноприйняті для англійської мови аббревіатури, роз'яснення яких можна знайти у словнику. Наприклад,

1) I have separated after a long-term relationship, and from this 6 yr relationship I have 2 of the most FANTASTIC children in the world, of whom I see regularly.(yr – year)

2) Just an avg guy who's recently divorced.(avg – average)

3) Ok im from africa , you see my pic , im not black , But iam african ...(pic – picture)

4) *I'm a self-described sci-fi junkie who can admit to watching Star Trek reruns and can often be caught in that section of Barnes and Noble.*(sci-fi – science-fiction)

Деякі персональні оголошення закінчуються скороченням **x**, що розшифровується як kisses і зазвичай вживається наприкінці листа. Наприклад,

1) *Thank you for taking the time to read this message. xxxxxxx*

2) *I am very pretty, i'm told but you can decide that for yourself. xx*

Деякі скорочення, що використовуються у приватних оголошеннях, є суто індивідуальними авторськими скороченнями. Наприклад,

1) *N/S, N/D, prefers organic healthy food, bird watcher and feeder, bridge player, with my deceased wife adopted 5 interracial children who have created 11+ grandchildren, likes green spaces and trees with wild animals around, likes to read, concerts, and lister to music.*(N/S – non-smoker, N/D – non-drinker)

2) *Sales rep in Nothern VA, would like a lady whos fun to hang with at bars and also likes to chill at home on occasion.*(sales rep – sales representative)

3) *...am 28, loves sports, music, driving, travelling, cooking, socialising among friends and mostly importantly am God fearing indeed am a committed xtain..*(a committed Christian).

4) *Attractive, outgoing, g.s.o.h., great smile* (g.s.o.h. – great sense of humour).

В оголошеннях також зустрічаються авторські вирази та унікальні слова, характерні для розмовної мови та живого спілкування. Наприклад,

Im a very attractive tall sexy latina, long blk hair , natural grey eyes, nice full chest, and a nice Jlo behind!

Говорячи про *a nice Jlo behind*, автор оголошення (жінка), вдаючись до метонімії, натякає на популярну актрису та співачку Дженіфер Лопез, яка вважається однією з найсексуальніших жінок сучасності і яку у пресі, на телебаченні та радіо зазвичай скорочено називають Лло.

Автор нижченаведеного оголошення, описуючи свого потенційного партнера, іронічно порівнює її з перчинкою, яка не сприймає життя занадто серйозно:

Sensitive, sensual slightly silly soul seeks capsicum-muncher who doesn't take life too seriously.

Деякі авторські вирази, приклади яких наведено нижче, дають характеристики автору, спираючись на існуючі стереотипи:

1) *Im a clean, cut all-american guy. Look good, and talk politely.*

2) *I am not into games, or drugs just an all american boy.*

3) *I am an organic boy, sometimes rather crunchy, recycle, avoid driving when possible, and like to live simply. I'm a public radio kinda guy.*

Автор останнього оголошення, говорячи про свою балакучість та здатність спілкуватись з великою кількістю людей, порівнює себе із радіо, яке охоплює широке коло слухачів різного віку, професій та інтересів.

ЛІТЕРАТУРА

1. *Morrow Lance*. Advertisements for oneself // Reflections on language. – Oxford University Press, 1999 – P.254-258.
2. *Galperin I.R*. Stylistics. – Moscow Vysshaja Skola, 1981. 3. *Галичкіна Е.Н.* Специфика компьютерного дискурса на английском и русском языках (на материале жанра компьютерных конференций): Автореф. ... канд. филол. наук. - Волгоград, 2001. 4. *Дьяконова Л.Л.* Лексичні характеристики електронного листування // Мовні і концептуальні картини світу. Зб. наук. праць. – №7. – Київ: КНУ імені Тараса Шевченка, 2002. – С.150-154.

ВНУТРІШНЬОДІЄСЛІВНІ ТРАНСПОЗИЦІЇ В АНГЛО-УКРАЇНСЬКОМУ ХУДОЖНЬОМУ ПЕРЕКЛАДІ

Перекладацькі транспозиції становлять значну частину перетворень оригіналу під час перекладу. Розбіжності української й англійської мов полягають переважно у відмінностях складу синтаксичних конструкцій або морфологічних форм та у відмінностях функціонування граматичних елементів. Вивчення міжмовної транспозиції є актуальним у світлі необхідності повного опису перекладацьких транспозицій і з'ясування співвідношення вербальності й невербальності різних мов, навіть таких, де відмінності в їхній граматичній будові незначні.

Питання внутрішньодієслівної транспозиції становить великий інтерес у перекладознавстві. Внутрішньодієслівна транспозиція - це лексико-граматична перекладацька трансформація, внаслідок якої в перекладі з'являються додаткові дієслівні словоформи або збільшується кількість вербальних ознак у реченні перекладу; це комплексна лексико-граматична перекладацька трансформація, що поєднує в собі лексико-семантичні, граматичні (морфологічні й синтаксичні) перетворення та стилістичні перекладацькі трансформації [1:56].

Аналіз дослідженого нами матеріалу свідчить про те, що необхідність застосування внутрішньодієслівних трансформацій у перекладі з англійської мови на українську зумовлюється цілою низкою причин. Усі причини застосування цієї транспозиції можна поділити на мовні, пов'язані з співвідношенням систем мови перекладу й мови оригіналу; мовленнєві, пов'язані з співвідношенням частотності використання тих чи інших синтаксичних структур і частин мови в мовленні та особливими традиціями мовлення двома мовами; комунікативно-перекладацькі, пов'язані з необхідністю забезпечення успіху міжмовної комунікації [2:335].

У системі мови закладені передумови до переходу слова з однієї частини мови до іншої: «Відомо, що слово, яке належить до кола частин мови з багатим арсеналом словозмінування, виявляє собою складну систему граматичних форм, які виконують різноманітні синтаксичні функції. Окремі форми можуть відпадати від структури того чи іншого слова і перевтілюватись в самостійні слова (напр. форма дієслова стає прислівником) [3:260]. Використовуючи граматичну транспозицію як прийом у мовній грі, автор моделює не тільки нове граматичне значення слова, але й додаткову семантику текста.

Саме проблемі морфологічних транспозицій і присвячена ця стаття. А зокрема, транспозиціям дієслівних частин мови, таких як дієслово, дієприкметник I, II і герундій. Ці види транспозиції вживаються не так часто, як іменникові, але теж досить розповсюджені у перекладі з англійської мови українською.

Мета статті – визначити особливості транспозицій дієслівних частин мови у перекладі з англійської мови українською.

Для досягнення поставленої мети вирішувалися такі **задачі**:

1. Визначення транспозиції вербалізації.
2. Виявлення й опис причин застосування транспозиції дієслівних частин мови в перекладі з англійської на українську.
3. Виявлення дієслівних частин мови, які найчастіше зазнають транспозиції у перекладі.
4. Дослідження причин застосування транспозицій дієслівних частин мови у перекладі.

Об'єктами дослідження є лексичні одиниці та словосполучення, що зазнають внутрішньодієслівної транспозиції у перекладі. Усього проаналізовано 87 об'єктів.

Предметом дослідження є лексико-граматичні особливості вербалізації як перекладацької транспозиції та причини, умови й особливості її застосування у перекладі з англійської мови на українську.

Матеріалом дослідження слугували оригінальні художні твори ХХ та кінця ХІХ сторічч таких авторів, як О.Вайльд, А.К.Дойл, Ф.С.Фіцджеральд та Е.Хемінгуей. У статті були використані переклади таких перекладачів: Р.Доценка, М.Дмитренка, М.Пінчевського і В.Митрофанова.

Найчастіше за все транспозиції піддаються неособові дієслівні форми. Саме з перегляду їх транспонованості й почнемо розгляд заявленої теми.

Спочатку розглянемо транспозицію англійського дієприкметника І. Він вживається в реченні як вторинний предикат у функції обставини й означення. У функції обставини в деяких випадках дієприкметник І доцільніше перекладати не дієприкметником, а особовою формою дієслова у складі підрядного речення або однорідним до дієслова-присудка дієсловом, що приєднується сполучником *i, a* або *ta* [4:86], наприклад:

*In the bed of the river there were pebbles and boulders, dry and white in the sun, and the water was clear and swiftly **moving** and blue in the channels* (Е.Хемінгуей. A Farewell to Arms).

*У річці громадилося каміння, сухе й біле проти сонця, і вода **струмїла** між ними бистра, прозора й глибока* (Е.Хемінгуей. Прощавай, зброе).

У функції означення дієприкметник І звичайно перекладається особовою формою дієслова у складі підрядного присубстантивно-атрибутивного речення зі сполучниками *що, як, який*, наприклад:

*I can remember **you throwing** me into the bow where the wet coiled lines were and feeling the whole boat shiver and the noise of you clubbing him **like chopping a tree down** and the sweet blood smell all over me* (Е.Хемінгуей. The Old Man and the Sea).

*Пам'ятаю ще, **як ви відштовхнули** мене на ніс, де лежала мокра й холодна снасть, і як стрясався човен, а ви все гупали кийком, **наче дерево рубали**, а мені так слабкувато тхнуло кров'ю* (Е. Хемінгуей. Старий і море).

*I can remember the tail **slapping and banging** and the thwart **breaking** and the noise of the clubbing* (Е.Хемінгуей. The Old Man and the Sea).

*Я пам'ятаю, **як** вона **била** хвостом і **поламала** лавку, а ви гамселили її кийком* (Е.Хемінгуей. Старий і море).

Розглянемо тепер транспозицію дієприкметника ІІ. Дієприкметник ІІ за своїми семантико-синтаксичними властивостями ближчий до прикметника, ніж до дієслова. У цій формі значення стану домінує над значенням дії. Проте, англійський дієприкметник ІІ передається, як правило, українською особовою формою дієслова, оскільки, коли дія означає перехід у якісно або кількісно новий стан, в українській мові звичайно використовується предикат дії, тоді як англійська мова, за оцінками мовознавців, віддає перевагу предикату стану. У реченні дієприкметник ІІ зазвичай виконує функції означення, обставини та додатка і досить часто він перекладається особовою формою дієслова-присудка, наприклад:

*The trunks of the trees too were dusty and the leaves fell early that year and we saw the troops marching along the road and the dust rising and leaves, **stirred** by the freeze, falling and the soldiers marching and afterward the road bare and white except for the leaves* (Е. Хемінгуей. Прощавай, зброе).

*Та й стовбури дерев були геть запорошені, і падолист того року почався рано, і ми бачили, як дорогою іде військо, як здіймається за ним курява, як **спадє** листя від подувів вітру, як проходять солдати і врешті на голій білястій дорозі лишається тільки опале листя* (Е.Хемінгуей. A Farewell to Arms).

Це речення взагалі дуже цікаве для аналізу, тому що в ньому зустрічаються також транспозиції англійських дієприкметників І в особові форми дієслова.

Щодо перекладу **герундію** українською мовою, то прямого його відповідника в українській мові немає і тому він переважно транспонується в іменник, дієприслівник чи інфінітив [5:107]. Але іноді зустрічаються випадки коли його слід перекладати особовою формою дієслова. Як показує дослідження, це відбувається тоді, коли герундій виступає у функції додатка та означення, а також коли прийменниково-герундіальний зворот виконує функцію обставини, наприклад:

*The sister lay back stone dead in her chair, while the two brothers sat on each side of her **laughing, shouting, and singing**, the senses stricken clean out of them* (A.C.Doyle. Sherlock Holmes).

*Сестра лежала в кріслі, а по обидва боки від неї сиділи й нестямно **реготали, кричали та співали** брати* (А.К.Дойл. Шерлок Холмс).

*It may make him jump though and I would rather he stayed **circling** now* (E.Hemingway. The Old Man and the Sea).

*Однаке це може змусити її знову вистрибнути, а я волів би, щоб вона далі ходила **колами*** (Е.Хемінгуей. Старий і море).

Але найбільш за все транспозиціям серед дієслівних форм піддаються особові форми. Вони можуть переходити в дієприкметники, дієприслівники, прислівники, іменники і фразеологізми, наприклад:

*I have said that scattered towers marked the villages which **dotted** this part of Cornwall* (E.Hemingway. The Old Man and the Sea).

*Я вже казав, що нечисленні церковні вежі вказували на села, **розкидані** в цій частині Корнуолу* (Е.Хемінгуей. Старий і море).

*...I **associate** with my long and intimate friendship with Mr. Holmes. . .*
(A.C.Doyle. Sherlock Holmes).

*...**пов'язані** з моєю тривалою й близькою дружбою з Шерлоком Холмсом* (А.К.Дойл. Шерлок Холмс).

Ці приклади ілюструють транспозицію особових форм дієслова в пасивні дієприкметники минулого часу.

У наступних прикладах розглядається перехідність особових дієслівних форм та дієслівних словосполучень в прислівник і дієприслівник.

*But before we **start**, ...* (F.S.Fitzgerald. The Great Gatsby).

*Але **спочатку**,...* (Ф.С.Фіцджеральд. Великий Гетсбі).

*Whenever I have gone there, there have been either so many people that I **have not been able to see** the pictures, which was dreadful, or so many pictures that I **have not been able to see** the people, which was worse* (O.Wild. The Picture of Dorian Gray).

*Там вічно або так багато людей, що за ними **не видно** картин, або так багато картин, що за ними **не видно** людей* (О.Вайльд. Портрет Доріана Грея).

Ці речення ілюструють транспозицію особових форм дієслова у прислівники.

У наступних прикладах особове дієслово транспонується у дієприслівник:

*...and he **dropped** his oars and felt the weight of the small tuna's shivering pull as he held the line firm any commenced to haul it in.* (E.Hemingway. The Old Man and the Sea).

*...і коли старий, **полишивши** весла і міцно вхопившись за жилку, почав вибирати її з води, він відчув вагу невеликого тунця, що сіпався на гачку* (Е.Хемінгуей. Старий і море).

*But he suddenly started up, and closing his eyes, placed his fingers upon the lids, as though he sought to imprison within his brain some curious dream from which he **feared** he might awake* (O.Wild. The Picture of Dorian Gray).

Раптом він схопився і, заплющивши очі, притис пальці до повік, наче силкуючись утримати в пам'яті якийсь чудовий сон і боячись пробудитись (О.Вайльд. Портрет Доріана Грея).

Дуже цікавими є приклади перехідності дієслова в іменники. Таке явище належить до процесу транспозиції номіналізації дієслівних конструкцій. При наявності такого явища при перекладі основна увага концентрується не на дії, а на фактах, явищах в їх статистиці [6:360].

Наведемо приклади:

*It was a great relief, and I tried very hard to **die*** (F.S.Fitzgerald. The Great Gatsby).

*Вірите, друже, я навіть зрадив їй – ліз під кулі, шукав **смерті*** (Ф.С.Фіцджеральд. Великий Гетсбі).

*The tuna, the fishermen called all the fish of that species tuna and only distinguished among them by their proper names when they **came to sell*** (F.S.Fitzgerald. The Great Gatsby).

*Тунці – рибалки називали всю рибу цієї породи тунцями й розрізняли її за відмінками тільки тоді, коли **везли її на ринок*** (Ф.С.Фіцджеральд. Великий Гетсбі).

Особливий інтерес при перекладі становлять фразеологізми. Однослівні дієслова і дієслівні **фразеологічні звороти**, що складаються з дієслова широкої семантики і конкретизуючого слова, у перекладі з англійської мови українською можуть взаємно транспонуватися, наприклад:

*He **kneeled** against the bow and, for a moment, slipped the line over his back again* (E.Hemingway. The Old Man and the Sea).

*Він **став навколішки** їй, упершись в ніс човна, на часинку знов переклав снасть на плечі* (Е.Хемінгуей. Старий і море).

*And in front of the portrait, some little distance away, was sitting the artist himself, Basil Hallward, whose sudden disappearance some years ago caused at the time such public excitement and **gave rise** to many strange conjectures* (O.Wild. The Picture of Dorian Gray).

*А перед портретом децю віддалік сидів сам художник, Базіл Голворд, раптове зникнення якого кілька років тому так схвилювало все лондонське товариство і **викликало** чимало найрізноманітніших здогадок* (О.Вайльд. Портрет Доріана Грея).

*I am an early riser, and generally **take a walk** before breakfast* (A.C.Doyle. Sherlock Holmes).

*Я встаю рано і, як правило, перед сніданком **гуляю*** (А.К.Дойл. Шерлок Холмс).

У двох останніх прикладах англійські дієслівні фразеологічні звороти перекладаються українською мовою дієсловом-універбом.

За матеріалами статті можна зробити висновок, що особова форма дієслова нерідко у перекладі піддається номіналізації і трансфонується в неособові форми: дієприкметник I, II і герундій. Дієприкметники I і II вербалізуються при перекладі тоді, коли виконують у реченні оригіналу функції обставини й означення, вони перекладаються підрядними присубстантивно-атрибутивними реченнями зі сполучниками *який, як, що*. Разом із тим, в англо-українському художньому перекладі герундій може транспонуватися в особову форму дієслова. Під час перекладу дієслівних частин мови дуже часто піддається транспозиції само дієслово. Воно може переходити в українській мові в дієприкметники, дієприслівники, прислівники, фразеологізми і т.п. Особливий інтерес становлять заміни у перекладі дієслів-універбів у дієслівні фразеологічні звороти і навпаки. Саме цей вид заміни в англо-українському художньому перекладі заслуговує на окреме дослідження. Однослівні дієслова і дієслівні фразеологічні звороти, що складаються з дієслова широкої семантики і конкретизуючого слова, у перекладі з англійської мови українською можуть взаємно транспонуватися.

Явище внутрішньодієслівної і дієслівної транспозиції є досить розповсюдженими при перекладі. Вивчення міжмовної транспозиції є актуальним у світлі необхідності повного

опису перекладацьких транспозицій. А саме транспозиції дієслівних частин мови не були досить дослідженими у перекладі англійської художньої літератури. У цій статті було проведено стислий огляд перехідності англійських дієслівних частин мови та розглянуто особливості їх застосування при перекладі українською мовою.

ЛІТЕРАТУРА

1.Бархударов Л.С., Штелинг Д.А. Грамматика английского языка. – М.: Высшая школа, 1963. 2.Борисова О.В. Частотні види трансформації вербалізації при перекладі // Вісник ХНУ ім. В.Н. Карабіна – Харків: Константа. – 2002. – С.334-339. 3.Виноградов В.В. Русский язык (Грамматическое учение о слове). – М., 1972. 4.Аполова М. А. Specific English (Грамматические трудности при переводе). – М.: Международные отношения, 1977. 5.Огоновська О.В. Дієслівне заміщення в англійській мові. – Львів: Світ, 1991. 6.Степанов Ю.С. Имена, предикаты, предложения. – М.: Наука, 1981. 7.Вайльд О. Портрет Доріана Грея / Пер. з англ. Р. Доценка. – К.: Школа, 2003. 8.Конан Дойль А. Людина з Бейкер-стріт: Півість та оповідання / Пер. з англ. М.А. Дмитренка. – К.: Дніпро, 2001. 9.Фіцджеральд Ф.С. Великий Гетсбі / Пер. з англ. М. Пінчевського. – Харків: Фоліо, 2003. 10.Хемінгуей Е. Прощай, зброє / Пер. з англ. В. Митрофанов. – К.: Дніпро, 1985. 11.Хемінгуей Е. Старий і море / Пер. з англ. В. Митрофанов. – Київ: Дніпро. 12.Хемінгуей Е. Прощай, оружие! Книга для чтения на англ. яз. – СПб.: Корона принт, КАРО, 2004. 13.Conan Doyle A. His Last Bow. – Penguin Popular Classics, 1997.

НЕКРЯЧ Т.Є.

Київський національний університет імені Тараса Шевченка

ВИДИ АСИМЕТРІЇ ПРИ ПЕРЕКЛАДІ ДРАМАТИЧНОГО ДІАЛОГУ

У драматичних творах усі перепетії реалізуються через драматичний діалог, який має позначатися високим ступенем природності мовлення, щоб найповніше розкрити, за відомим визначенням К. С. Станіславського, життя людського духу у запропонованих обставинах. Переклад драматичного твору, окрім усіх інших невід’ємних складових, повинен включати і природність сценічного мовлення, так звану вимовляємість, тобто, граничну зрозумілість на слух і смислову прозорість кожного знаку. Це спонукає перекладача творів для театру вдаватися до більш розмаїтої палітри трансформційних прийомів — до перекладацької асиметрії.

Кожний перекладач добре знає, якими міцними є лещата вихідного тексту. Навіть прекрасно пам’ятаючи про системні «підводні камені», можна з незграбністю комп’ютера вкладати в уста героїв фрази *Я гадаю, що я це зроблю, Я вважаю, що він зможе, А ви знаєте, що тільки-но сталося?, Пробачте, що я так довго, але мені довелося обійти три крамниці.* Українською мовою так ніхто не говорить, особовий займенник першої особи випускається у переважній більшості випадків у живому мовленні. Те ж саме стосується невинувато великої кількості займенника **це** у перекладах початківців і непрофесіоналів. Правда, такі стилістичні прорахунки легко виправляються при першому редагуванні тексту.

Дещо складнішою є ситуація з відтворенням особового займенника *you*. Обираючи варіант *ти* чи *ви*, слід враховувати низку соціокультурних і психологічних факторів. Багато залежить від такту перекладача — як знайти золоту середину, не впадаючи ні у надмірну формальність, ні у вульгарну фамільярність. Вважається, що коли у англійському середовищі люди називають один одного по імені, то *you* слід перекладати як *ти*. Це далеко не завжди так, але саме такий вибір було зроблено автором даної статті при перекладі п’єси О.Вайльда *Конче треба бути Ернестом (The Importance of Being Earnest)*, коли Гвендолін, долаючи безліч вікторіанських світських умовностей, прагне встановити дружні стосунки із Сесілі.

GWEDOLEN. *I may call you Cecily, may I not?*

CECILY. *With pleasure!*

GWEDOLEN. *And you will always call me Gwendolen, won't you?*

CECILY. *If you wish. (Wilde, 246 – 247).*

ГВЕНДОЛІН. *Можже, перейдімо на ти?*

СЕСИЛІ. Залюбки!

ГВЕНДОЛІН. І ти будеш мене називати просто Гвендолін, згода?

СЕСИЛІ. Гаразд. (Т.Н.)

Дуже скоро юні панянки сваряться і повертаються до офіційних форм Miss Cardew, Miss Fairfax, і *you* одразу ж перетворюється на *ви*. Двоє героїв цієї комедії Джон Вордінг та Елджернон Монкріф, які називають один одного зменшувальними Джек і Елджі, не можуть спілкуватися інакше, ніж на *ти*.

Коли у відомій п'єсі Б.Шоу *Пігмаліон* сміттяр Дулітл з притаманною йому відсутністю вікторіанської шанобливості до сильних світу цього починає називати професора Хітінса *Генрі* (у відповідь на те, що Хітінс звертається до нього на ім'я – *Елфред*), то це є сигналом, що між ними встановлюються якісно інші, більш близькі стосунки, і було б доцільно підкреслити це у перекладі вживанням займенника *ти*. Подібний хід не лише краще відповідав би зміні у стосунках, але й посилив би комедійність ситуації і поглибив психологічну достовірність обох персонажів. На жаль, у жодному з наявних перекладів *Пігмаліона* така стратегія не реалізується.

Проте, вживання імені, а не прізвища не завжди виступає вирішальним фактором – вибір диктується загальною ситуацією, підказується контекстом. У драмі В. С. Моєма *Священне полум'я* (*The Sacred Flame*) місіс Тебрет називає своїх синів Моріса і Коліна, як і невістку Стеллу на *ти*. Моріс і Колін говорять матері і Стеллі *ти*, а Стелла свекрусі *ви*, хоча й називає її мамою. Майор Ліконда, який знав обох хлопців дітьми, з ними на *ти*, а до Стелли звертається на *ви*, називаючи її все ж по імені: вона значно молодша за нього, але знайомство їх дуже коротке. Медсестра Вейленд, яка доглядає скаліченого Моріса і є найманою робітницею, пильно стежить за дотриманням соціальної ієрархії: вона говорить усім *ви* і отримує *ви* у відповідь. Більше того, вона підкреслює свій нижчий соціальний статус, що підсилюється у перекладі експлікацією:

MRS.TABRET. *She calls the boys Mr.Maurice and Mr.Colin and Stella she calls Mrs.Maurice. She seems to be always on her guard. She certainly doesn't encourage familiarity.* (Maugham, 114).

МІСІС ТЕБРЕТ. Вона називає хлопців, **як служниця**, - Містер Моріс і Містер Колін, а Стеллу – Місіс Моріс. У мене таке враження, ніби вона завжди напружена і аж ніяк не заохочує до дружнього зближення. (Т.Н.).

Форми звертання, природність звучання і вірність «запропонованим обставинам» обумовлювала вибір відповідників для *you* при перекладі трагіфарсу Т.Джонсона *Істерія* (*Hysteria*) і комедії Дж.Кауфмана і М.Харта *Той, що прийшов на вечерю* (*The Man Who Came to Dinner*).

Драматичний діалог позначається високим ступенем ідіолектності, тобто системою індивідуальних мовленнєвих рис, які виступають одним із засобів характеристики персонажів. У талановитих драматургів кожний герой має свій темп, своє дихання, своє манеру говорити. Перекладач мусить відтворювати внутрішні ритми героїв, піклуватися про вірне звучання саме цього неповторного голосу, про специфіку інтонаційного малюнку. При перекладі слід відштовхуватись від цілісного живого образу, знайти точний камертон і добиватися того, щоб кожний персонаж говорив своїм власним голосом. Перекладаючи ідіолектні одиниці, слід пам'ятати про надзавдання: максимально повне розкриття внутрішнього світу героїв і їх взаємостосунків.

Ідіолектні одиниці позначаються більш високою частотністю вживання їх у мовленні людини. Для Моріса Тебрета такою преференцією є *old boy*. Він звертається так до свого молодшого брата Коліна, однолітка лікаря Гарвестера і старшого пана майора Ліконди. В оригінальному тексті ця фраза сприймається просто як дружній вигук, і перекладати її *стариганю* чи *старий* у кожному випадку означало б деформувати психологічний портрет

Моріса, людини тонкої і вразливої, та водночас мужньої. При перекладі було вжито **ситуативну асиметрію**, і *old boy* передавався то як *мій любий друже*, то як *хлопче*, то як *малий*, то взагалі вилучався і замінювався на ім'я або звання: *Коліне, майоре, лікарю*. Ідіолектна фраза Шерідана Вайтсайда (*The Man Who Came to Dinner*) “*We won't discuss it*”, якою він обриває неприємні чи невігідні для нього теми, в усіх випадках перекладалися однаково – «*Облишмо*», зберігаючи тим самим свій ідіолектний статус.

В *Істерії* Террі Джонсона найбільш ідіолектною є мова Сальвадора Далі. Він не лише розмовляє англійською із підкресленим іспанським акцентом, але й вживає іспанські слова і фрази, які автор залишає без перекладу. Згідно з вітчизняною перекладацькою традицією іншомовні вкраплення слід завжди перекладати. У прозовому художньому творі робляться виноски, але у драматичному творі все, що вимовляється, повинно бути гранично зрозумілим глядачеві. При перекладі п'єси ці фрази іспанською мовою дублювалися українською, начебто Далі вигукував рідною мовою те, що його емоційно вражало, а потім намагався сам перекласти їх своїм співрозмовникам:

DALI: *Buenos dias mi amor. Eres hermosa y yo soy un genio!* (Johnson, 29)

ДАЛІ: *Buenos dias mi amor. Eres hermosa y yo soy un genio!* **Добридень, кохана. Ти прекрасна, а я геній.** (Т.Н.)

Щоправда, загальновідомі іспанські *Si – так* та *Que? – що?* подавалися без перекладу. Для відтворення іспанського акценту, який проявляється у фонетичних і граматичних відхиленнях, робився деякий зсув у бік граматики. Як відомо, на слух українця іспанці шепелявлять та «сюсюкають». У англійській мові це легко досягається заміною сибілянтів *s* і *z* на глухий міжзубний *th* [θ]. При перекладі дзвінкі сибілянти замінювалися глухими.

DALI: *I thtayed behind to thpeak to Profethor Freud which ith why I wath thitting in the closet.* (Johnson, 39).

ДАЛІ: *Я салисився росмовляти с професоре Фрейд, черес се я сховатися у комірсіні.* (Т.Н.)

Правильна побудова оригінальної фрази порушується при перекладі для посилення іноземного акценту. У сценічному мовленні Далі іноземний акцент позначається такими граматичними рисами:

випущення займенника **it** – підмета у неособових реченнях: *Is tasteless. Is true. No, is not funny;*

випущення суфікса *-s* у третій особі однини Present Simple: *Dali paint... and then he think, no. She kick me...*;

невірне вживання артиклів: *Picasso is genius.*;

невиправдана інверсія: *Creature who live in the shell Dali eats.*;

вживання займенника **he** замість **it**.

Зрозуміло, що в українській мові довелося шукати інші засоби, які б у масштабах всієї ролі створили достовірний сценічний ідіолект. Здебільшого, це досягалося за рахунок заміни особових форм дієслова інфінітивами, нетиповим синтаксисом, помилками в узгодженні або числі.

ФРЕЙД. *І хто ж вони такі?*

ДАЛІ. *Далі. Він єдиний є вірні послідовники.* (Т.Н.)

ФРЕЙД: *Будь ласка, не турбуйтеся.*

ДАЛІ: *Жодних турбот. Є честь для мене. Я вішати сюди.* (Т.Н.)

Завадою на шляху до розуміння усіх підтекстових параметрів авторського задуму можуть стати у творах для театру власні імена, зокрема, алюзивні, які викликають направлені асоціації у вихідній культурі. Для відворення конотацій, закладених у власних іменах, що виступають сюжетним формантом, доводиться вдаватися до прийомів, які пропонується назвати **експлікативною асиметрією** у перекладі творів для театру. Це стратегія заміни при

наявності повного еквіваленту в мові перекладу з метою кращого розкриття авторських ідей та повнішої характеристики персонажів.

Різні типи експлікативної асиметрії вживаються при перекладі власних імен у комедії Дж.Кауфмана і М.Харта *Той, що прийшов на вечерю*. Головний герой Шерідан Вайтсайд — драматург, літературний критик, лектор, «улюбленець радіохвиль», знавець найгучніших злочинів є близьким другом усіх світових знаменитостей свого часу. Цей факт має суттєве значення для розвитку драматичного конфлікту, він стає рушійною силою сюжету. Текст рясніє іменами реальних людей, які були загальновідомими у час написання п'єси 1939 року, а надто у Сполучених Штатах. Згадуються державні діячі, політики, письменники, полярні дослідники, вчені, художники, мандрівники, журналісти, режисери, актори, кінозірки, музиканти і злочинці. Деякі імена і досі викликають цілком адекватні асоціації і не потребують при перекладі ніяких змін, — тут існує симетрія, і імена просто транскодуються: *H.G.Wells – Герберт Велс, Somerset Maugham – Сомерсет Моем, Salvador Dali – Сальвадор Далі, Picasso – Пікассо, Walt Disney – Волт Дисней, Matisse – Матісс*. Ряд власних імен транскодується з додаванням коротких пояснень:

WHITESIDE (to the NURSE). Go in and read the life of Florence Nightingale and learn how unfitted you are for your chosen profession (Man, 221).

БАЙТСАЙД (до МЕДСЕСТРИ). Підіть краще почитайте життєпис славетної медсестри Флоренс Найтінгейл. Тоді ви усвідомите, як схибили, обравши цю професію.(Т.Н.).

WHITESIDE. Send a cable to Arturo Toscanini. Where is he?

MAGGIE. I'll find him. (Man, 224)/

БАЙТСАЙД. Відправ телеграму Артуро Тосканіні. Де він зараз дирижує?

МЕГГІ. Я з'ясуую.(Т.Н.).

Експлікативна асиметрія контекстуальної заміни зберігає авторську ідею і не руйнує образ.

WHITESIDE. Did you see my wonderful Banjo in Hollywood?

BEVERLY. I did. He gave a dinner for me. I arrived in white tie and tails, to be met at the door by two bewigged flunkies, who quietly proceeded to take my trousers off. I was then ushered, in my lemon silk drawers, into a room full of Norma Shearer, Claudette Colbert, and Aldous Huxley, among others. Dear, sweet, incomparable Banjo! (Man, 267).

БАЙТСАЙД. Ти зустрічався у Голівуді з нашим солодятком Банджо?

БЕВЕРЛІ. Ще б пак! Він влаштував на мою честь бенкет. Я з'являюся у білому фракку, а на вході мене хапають двоє лакеїв у величезних перуках, мовчки стягають з мене штани, я залишаюся у своїх лимонно-жовтих шовкових кальсонах, і вони мене заводять до зали, де юрмиться весь цвіт Голівуду! Добрий, ніжний, незрівняний Банджо!(Т.Н.).

У даному випадку експлікативна асиметрія утворюється шляхом узагальнення: якщо ім'я письменника Олдоса Гакслі і знайоме частині публіки, навряд чи це можна стверджувати про Норму Ширер та Клодет Кольбер, і ці імена, якщо передати їх «симетрично», лише відволікали б глядачів. Вони несуть надлишкову інформацію, яка не сприяє сценічності і гальмує розвиток дії, отже, їх вилучення і заміна асиметричним експлікативним узагальненням видається цілковито доцільним.

Аналогічну стратегію вжито і у наступних прикладах:

MAGGIE (she calls to the library). Sherry, I'm going out for a few minutes. With Horace Greeley. I won't be long. (Man, 249).

МЕГГІ (звук до бібліотеки). Шері, я вискочу на кілька хвилин. З королем журналістики. Я швиденько.(Т.Н.).

WHITESIDE. You are behaving like a Booth Tarkinton heroine. It's incredible! (Man, 242).

ВАЙТСАЙД. Ти поводишся, немов якась слинява героїня сентиментального роману для підлітків. Неймовірно! (Т.Н.).

Меггі жартома називає свого коханого, журналіста Берта Джеферсона, ім'ям відомого у XIX ст. журналіста і політика, а розлючений Вайтсайд згадує представника "ніжного реалізму". Обидва імені подано через антономасію, у якій імпліковані асоціації експлікуються.

У тексті п'єси не один раз зустрічається ім'я *Catherine (Kit) Cornell*, надзвичайно популярної на той час театральної актриси, яка навряд чи відома нині поза вузьким колом театрознавців. Вайтсайд для здійснення своїх егоїстичних планів м'яко шантажує Лорейн Шелдон — актрису, другу з героїнь комедії, тим, що роль у новій п'єсі нібито дуже пасує Лорейн, але на неї зазіхає Корнел, тож Лорейн мусить звабити автора.

WHITESIDE. Now listen, my pet. I've grand news for you. I've discovered a wonderful play with an enchanting part for you. Cornell would give her eye teeth to play it, but I think I can get it for you... Now, now, wait. Let me tell you. The author is a young newspaper man from this town. Of course he wants Cornell. (Man, 246).

ВАЙТСАЙД. А зараз слухай уважно, крихітко. Маю для тебе грандіозну новину. Я натрапив на чудову п'єсу з розкішною роллю для тебе. Вівьєн Лі аж зі шкури лізе, щоб зіграти цю роль, та, гадаю, я зумів би видряпати її для тебе. Цить, дай договорити. Автор — молодий журналіст з цього містечка. Зрозуміло, він мріє про Вівьєн... (Т.Н.).

Контекстуальна заміна *Kit Cornell* на *Вівьєн Лі* обумовлюється такими факторами: Вівьєн Лі добре знайома вітчизняній аудиторії завдяки фільму *Віднесені вітром* (до речі, у іншій сцені комедії згадується партнер Лі по цій стрічці *Кларк Гейбл*, і його ім'я залишається "симетричним"); Лі, як і Корнел, була переважно актрисою театру; хоч вона і англійка, проте довгий час перебувала у Штатах, отже, вірогідність її претензій на роль досить висока. Така заміна не суперечить загальній сюжетній схемі, викликає адекватні асоціації і пояснює авторську ідею, включаючись тим самим до арсеналу експлікативної асиметрії.

З подібних міркувань *Louella Parsons* замінюється на *Мері Пікфорд*, *Ethel Barrymore* на *Грету Гарбо*, а *Mrs. Siddons* на *Сару Бернар*.

У тих випадках, коли ім'я, згадане у п'єсі, не вдалося знайти в біографічних довідниках, воно просто замінювалося на інше ім'я тогочасної знаменитості, без кореляції зі сферою діяльності. Головним фактором при виборі виступала відомість даної фігури на час сценічної дії і знайомство з нею цільової аудиторії — *Чарлі Чаплін*, *Жан Габен*, *Агата Крісті*, *Альфред Хічкок* чи *Альберт Ейнштейн*.

Усі розглянуті варіанти експлікативної асиметрії у перекладі власних імен-формантів сюжету — доповнення/уточнення, описовий переклад, узагальнення і контекстуальна заміна допомагають створенню українського варіанту п'єси, у якому виникають належні асоціації, закодовані автором, і не уповільнюється розвиток драматичного конфлікту.

Перекладач драми певним чином «переграє» усі ролі в п'єсі (як це, зрештою, робить і драматург). Без відчуття сценічності годі й братися за переклади п'єс. Вірність образу, а не букви при збереженні природності звучання драматичного діалогу, вимагає більше відхилень від мовних моделей оригіналу порівняно з епічним жанром. При будь-якому перекладі ми вдаємося до **системної** асиметрії, яка викликається розбіжностями у мовних системах, але при перекладі драматичних творів крім системної виникають ще **ситуативна** та **експлікативна** асиметрія, які допомагають глядачеві досягнути авторський задум, нерідко «озвучуючи» імпліковані змістовні параметри.

ДЖЕРЕЛА ІЛЮСТРАТИВНОГО МАТЕРІАЛУ

1. *Johnson, Terry. Hysteria. A manuscript. — The Agency (London) Ltd, London W11 4LZ. — 83 p.* 2. *Kaufman, George, Hart, Moss. The Man Who Came to Dinner // Three Plays by Kaufman and Hart. — N.Y.: Grove Press, 1980. — P.207-307.*

НЕЧИПОРЕНКО М.Ю.

Київський національний університет імені Тараса Шевченка

МОВНА ПРАКТИКА ГЕРОЇВ РОМАНУ Ю.АНДРУХОВИЧА “РЕКРЕАЦІЇ” ТА ОСОБЛИВОСТІ ЇЇ ВІДТВОРЕННЯ У ПЕРЕКЛАДАХ РІЗНОСТРУКТУРНИМИ МОВАМИ

Роман “Рекреації” є прикметним для новітньої української літератури щонайменше з двох причин: передусім, це перший опублікований роман Андруховича, а по-друге, це твір, що свого часу здобувся на феноменальний резонанс, де спектр реакцій варіювався від захоплення до абсолютної відрази та обурення. Однією з ключових підстав невдоволення читачів, не готових до письменства нового гатунку, стало авторське щеплення літературного тексту живою розмовною мовою на противагу мові книжній, узвичаєній. Розглядаючи цей факт з погляду наукового, втім, не можемо не зауважити, що використання розмовної мови у красному письменстві – явище виправдане, адже цей різновид літератури завдяки своїй неформалізованості як жоден інший здатен відобразити актуальну на час свого створення мовну ситуацію в середовищі, що змальовується.

У сучасному перекладознавстві кількість праць, присвячених дослідженню і науковому осмисленню перекладів української художньої літератури мовами світу залишається надзвичайно малою. Обсяг цих перекладів теж, власне, невеликий, але з того, що перекладалося і перекладається, можна зробити висновок, хто з українських авторів і наскільки цікавий іноземцям. Перекладацький інтерес до Юрія Андруховича найвищий порівняно з усіма іншими сучасними письменниками. Причини такого успіху неодноразово визначалися літературознавцями і критиками і не потребують додаткового обговорення на сторінках цієї статті. Ми, натомість, ставимо перед собою завдання звернутися до тих моментів у творчості Андруховича, котрі виразно вказують на покликання першовідкривача, притаманне йому тією ж мірою, що і художній талант, і безсумнівно становлять труднощі при перекладі. Зокрема у цій науковій розвідці ми маємо за мету шляхом порівняльного аналізу дослідити, як така новаторська риса авторського стилю Андруховича, як широке використання ним усіх різновидів розмовної української мови та художнє обігрування ситуації двомовності в Україні відображається в тексті англійського та польського перекладів роману “Рекреації”, а також зробити висновки, щодо того, наскільки повне уявлення про національний колорит першотвору і культурні реалії змальовуваного часу дають тексти перекладів через ступінь відтворення творчої манери автора.

Персонажі “Рекреацій” заговорили у тексті так, як вони б, найвірогідніше, розмовляли відповідно до способу свого життя у дійсності. Відступивши від мовного пуризму, котрий панував у літературі того часу, і використавши багатство виражальних засобів розмовної мови Андрухович спромігся зробити художню оповідь максимально переконливою і динамічною.

Мовна практика кожного з героїв “Рекреацій” – це його найвичерпніша особистісна характеристика, адже в романі простір відведений для діалогів, полілогів і внутрішніх монологів суттєво перебиває той, що його призначено на опис зовнішності персонажів чи послідовний виклад перебігу подій, а авторської оцінки дійових осіб

шукати годі. У зв'язку з цим надзвичайного значення набуває точність відтворення у перекладі оригінальної техніки застосування розмовної мови, оскільки саме від неї залежить адекватність сприйняття образу кожного з персонажів іншомовним читачем, не кажучи вже про розпізнання ним вплетеної у канву першотвору іронії та екстралінгвістичних чинників, як то, приміром, об'єднавча чи роз'єднувальна роль мовної практики у міжособистісних стосунках героїв.

Переходячи безпосередньо до розгляду особливостей мовлення конкретних персонажів роману та труднощів, пов'язаних з їхнім відтворенням різноструктурними мовами, варто, мабуть, перш за все звернутися до фігури пана Попеля, оскільки його мовна практика просторово (він запевняє, що є громадянином Швейцарії) і часово (інший герой “Рекреацій” – Юрко Немирич, вперше зустрівши Попеля, робить висновок, що він розмовляє українською мовою передвоєнного зразка, а п. Оля Гнатюк визначає її як мову “галицького довоєнного зразка” [1:136]) віддалена від мовної практики решти дійових осіб. Мова доктора Попеля пересипана численними діалектизмами, застарілими словами і зворотами, що до визначеного автором моменту створює досконалий ефект належності персонажа до української діаспори. “Діалектні включення в оригінальний текст створюють особливі труднощі для перекладу, і не лише тому, що ці елементи іноді дуже різняться від загальнолітературних, але ще й тому, що їх використання завжди вмотивоване...” [2:89]. У даному разі своєрідність мови цього персонажа непомітно відвертає увагу читача від усіх супутніх подій, навіть його з'ява на фантастичному “крайслері-імперіалі” не викликає особливих підозр чи передчуттів, адже в свідомості звичайного українця всі без винятку представники діаспори – люди заможні і можуть собі дозволити порозкошувати, а заодно й почудувати інших.

А зараз звернімося безпосередньо до тексту першотвору та перекладів. Розглянемо кілька найпоказовіших прикладів мовної практики пана Попеля та їх тлумачення.

1. – *Я є громадянин Швайцарії, доктор медицини Попель, – відрекомендувався дідусь, коли вони рушили, – приватна лічниця в Люцерні, кантон Байонна* (Андрухович, 33).

“I am Popel, Doctor of Medicine, citizen of Switzerland”, said the old man once they had set off, “private clinic in Lucerne, canton of Bayonne” (Павлишин, 27).

– *Jestem obywatelem Szwajcarii, doktor medycyny Popiel – przedstawił się dziadek, kiedy ruszyli. – Prywatna klinika w Lucernie, kanton Bayonne* (Гнатюк, 17).

В оригіналі маємо цікавий синтаксис, незвичний для вуха сучасника варіант вимови назви закордонної держави та діалектизм – очевидний зв'язок з польською мовою, котрий видає чи мав би видавати в панові Попелю вихідця з Галичини. Натомість в обох перекладах, і в англійському перекладі Марка Павлишина, і в польському Олі Гнатюк відсутній навіть найменший натяк на відхилення від унормованої відповідно англійської чи польської мови.

2. – *Дуже мені приємно їхати з такими славними поетами, – гречно ошелешив доктор Попель* (Андрухович, 33).

“Delighted to travel with such renowned poets.” Dr Popel’s esteem was dumbfounding (Павлишин, 27).

– *Bardzo mi miło podróżować w towarzystwie tak sławnych poetów – uprzejmie wprowadził ich w osłupienie doktor Popiel* (Гнатюк, 17).

3. – *Тоді дайте щось закурити, бо в нас закінчилися, – висунувся ззаду Гриць.*

– *То прошу дуже, – і дві пачки винятково смачних сигарет “голуаз”, випірнувши з магнатської кишені пана Попеля й на мить затримавшись у його правій руці, перелетіли до дірявих кишень мандрівних поетів (Андрухович, 33-34).*

“Then let’s have a smoke, because ours have run out,” said Hryts, leaning forward from the back seat.

“But of course.” And two packets of exceptionally flavourful Gauloise cigarettes surfaced from the magnanimous pocket of Mr. Popel, hovered for an instant in his right hand, and flew into the perforated pockets of the itinerant poets (Павлишин, 27-28).

– *W takim razie niech pan da coś zapalić, bo fajki nam się skończyły – rzucił z tyłu Grześ.*

– *Ależ proszę – i dwie paczki markowych gauloise’ów wynurzyły się z magicznej kieszeni pana Popiela, na chwilę zatrzymały się w jego prawej ręce i przefrunęły do dziurawych kieszeni wędrownych poetów (Гнатюк, 17).*

4. – *Дуже радо прийду. Дякую за запрошення. Дуже мені мило (Андрухович, 37).*

“With pleasure. Thanks for the invitation. Delighted.” (Павлишин, 33)

– *Z przyjemnością posłucham. Dziękuję za zaproszenie, bardzo mi miło (Гнатюк, 21).*

У прикладах 2, 3, 4 знаходимо характерні для галицького діалекту запозичення сталих польських виразів (ритуальних виразів ввічливості, що використовуються в повсякденній комунікації) укупі з синтаксисом мови походження – польський переклад відтворює їх майже дослівно. Однак ані польський, ані англійський переклади не наближаються до оригіналу в плані створення відповідного емоційного впливу на читача за рахунок пересотворення колізії між загальною унормованою мовою середовища художнього тексту та мовною поведінкою окремого персонажа.

Ще одне зіткнення відбувається “поміж різними мовними практиками (праксис), презентованими героями” [1:137].

5. – *А Фрейда Ви знали?*

– *Фрөйда? Особисто не знав, але слухав його лекції перед війною в Зальцбурзі (Андрухович, 35).*

“What about Freud? Did you know him?”

“Freud? Not personally, but I attended his lectures in Salzburg before the war” (Павлишин, 30).

– *A Freuda pan znał?*

– *Freuda? Osobiście go nie znałem, ale przed wojną słuchałem jego wykładów w Salzburgu (Гнатюк, 18).*

Цей приклад особливо виразно протиставляє пана Попеля та поетів не тільки як представників віддалених у часі поколінь, але і як людей, ментально належних до різних світів, вільного і пост-колоніального, і чи не тому попри всю послужливість першого, знайомство завершується кинutoю вслід йому Немиричем дошкульною фразою “Веселих свят, старий мудаче”. І знову жоден з перекладів не дає нам уявлення про оригінальний авторський задум.

У фразах, виголошених у тексті паном Попелем, зустрічаємо також варіанти вимови українських слів, характерні для сучасної діаспори: *долярів, клясику, молодости, соціальних* (Андрухович, 34, 35, 35, 91) але, на жаль, перекладачі обходять і ці особливості першотвору увагою: в англійському варіанті маємо нормативні *dollars, classics, youth, social* (Павлишин, 30, 30, 30, 93) у польському – *dolarów, klasykę, młodości, społecznych* (Гнатюк, 18, 18, 19, 72). Навіть англіцизм “*номаранчевий джус*”

(Андрухович, 36), вжитий Попелем, Марко Павлишин перетворює на зручний для англійської *orange juice* (Павлишин, 31), а Оля Гнатюк – на звичний польський *sok pomarańczowy* (Гнатюк, 19).

З прикрістю зауважуємо, що обидва тлумачення руйнують авторську концепцію образу пана Попеля, котрий покликана містифікувати мовна практика героя: замість того, щоб шукати стратегію відтворення колоритного галицького діалекту більш як півстолітньої давності, його в обох випадках перетворено на унормовану мову. Те ж саме відбулося в перекладах і з відображенням особливостей мовлення містичного почту Попеля, зокрема Амальтеї Гараздецької, героїні, мовна практика котрої вибудована автором відповідно до тієї ж схеми, що і мовна практика химерного доктора. Наведемо лише один показовий приклад:

– ... *To це не ви деклямували там Рілького?* (Андрухович, 96)

“... *So it was not you who recited Rilke there?*” (Павлишин, 97)

– ... *Więc to nie pan recytował tam Rilkego?* (Гнатюк, 77)

Оригінальний текст має виразні ознаки діалекту, натомість обидва варіанти перекладу, як і у всіх попередніх випадках, його повністю нейтралізують.

Перекладацькі результати, котрі ми щойно проаналізували, переконливо свідчать, що переклад діалектизмів – завдання не з простих. Проте теоретики перекладу неодноразово зверталися до цього питання, і практикам слід було шукати допомоги саме у них. Науковці пропонують різноманітні стратегії підходу до відтворення таких стилістично маркованих лексичних одиниць як діалектизми. Згадаємо тут ті, котрі здаються нам цікавими. Влахов і Флорін у своїй праці “Неперекладане в перекладі” авторитетно заявляють, що “діалектизм взагалі не можна перекладати діалектизмом” [3:254] і що у цьому випадку “єдину можливість нюансувати текст перекладу пропонує ... просторіччя, про що каже ціла низка теоретиків перекладу, додаючи, що робити це потрібно обережно і економно, з чим ми цілком згодні” [3:254]. Схожі погляди висловлює англійський науковець Пітер Ньюмарк, котрий вважає, що перекладати діалекти, використані у іншомовних текстах, британськими діалектами зараз недоцільно, оскільки через занепад діалектів сучасного варіанту британської англійської мови “існує ризик архаїзувати текст” [4:195]. Натомість він пропонує обрати для перекладу “природню просторічну мову, якщо можливо, нейтралізувавши ознаки її притаманності представникам конкретного суспільного класу, і просто робити натяк на діалект, “обробляючи” лише незначну кількість діалектних слів оригінального тексту” [4:195]. Московська дослідниця Н.Г.Єлина, висловлює переконання, що діалектизми, вживані для характеристики героїв у художньому творі, “характеризують не тільки і не стільки територіальне, скільки соціально-культурне “середовище проживання” і наполягає, що саме “на цю роль діалектизмів перекладачеві слід звернути увагу, оскільки ця стилістична функція діалектизмів може бути збережена у перекладі за допомогою просторічної лексики” [2:90]. Єлина заохочує перекладачів звертатися до стилістичних ресурсів мови перекладу і наводить такі приклади вдалого відтворення діалектної лексики як “рознесення” реплік за стилем” [2:90], тобто прийом протиставлення, за якого стиль використовуваних одним із героїв (героями) слів знижується до розмовного, а інший герой (герої) натомість послуговується мовою книжною, літературною, а також використання зменшувально-пестливих суфіксів, що надають мовленню фамільярного характеру, вигуків, часток, прикметників, котрі мають розмовне, просторічне забарвлення та розмовних синтаксичних структур.

Одним із актуальних явищ мовної ситуації в Україні, представлених автором у тексті шляхом використання його як мовної практики персонажів, є суржик. Суржилом

у “Рекреаціях” розмовляє наркоман, котрий вночі стрічається Хомському та дружині Мартофляка по дорозі до готелю. Також дуже наближеним до суржика варіантом розмовної мови послуговується повія Марта: її українська не настільки скалічена, як та, котра злітає з уст наркомана, проте так само пересипана російськомовними вкрапленнями (прикметно, що у творах Андруховича суржик – типова ознака представниць цієї “професії”, пригадаймо собі Лілю й Марлену з “Дванадцяти обручів” та нічну співрозмовницю ліричного героя у вірші “Familiya Hruzina”). Суржик у Андруховича виступає незмінним знаком належності героя до однієї з маргінальних суспільних груп, а також, завдяки невлесній присутності автора у тексті – суржикумовці у Андруховича завжди персонажі другорядні, жоден з них не спростається суттєво вплинути на розвиток сюжету – значною мірою стереотипує такого героя в уявленні читача. Врешті-решт цей стереотип виявляється справедливим: суржикумовні герої у Андруховича ніколи не бувають ані розважні, ані кмітливі, ані сильні духом.

Переклад суржиком – надзвичайно серйозний виклик навіть для найдосвідченішого перекладача, адже це явище локально-українське, в більшості країн світу не простежуване. Йдеться тут не про макаронічність, просте змішання української та російської лексики, а про створення химер, мовних покручів, що постають на основі стихійного схрещення двох мов. Оскільки знайти прямий формальний відповідник суржиком в іноземних мовах практично неможливо, для перекладу слід підбирати функціональний еквівалент. Як такий в англійській мові, особливо в її американському різновиді, можна винести на розгляд піджин-інгліш, що вирізняється “фонетичними і морфологічними викривленнями англійської мови” [3:255] або знову ж таки, що справедливо у випадку з будь-якою іноземною мовою, “за відсутності відповідників чи функціональних аналогів, перекладач може вдатися до просторіччя, котре й надасть перекладаному тексту необхідну характеристику відхилення від літературної норми” [3:253].

Вводячи до тексту репліки героїв, котрі послуговуються суржиком, Андрухович найчастіше користується фонетичним принципом українського правопису. Цей принцип дозволяє максимально точно відтворити довільні зрощення та перекручення українських та російських слів, а також змішання словників двох мов. Погляньмо на наступний приклад, котрий наводимо на підтвердження цієї тези та на відповідні місця в текстах англійського та польського перекладів.

– *A tu!* – крикнув наркоман. – *Ти, старий! Ти вдар мене от сюда.* – Він показав на груди. – *Вдар. Поняв, ти, казьол?!* (Андрухович, 105)

– *“And you!” shouted the junkie, “you, old man! Hit me right here.” He pointed to his chest. “Hit me. Do you understand, you old goat?”* (Павлишин, 107)

– *Ty!* – *krzyknął narkoman.* – *Ty, stary! Uderz mnie tu.* – *Wskazał na piersi.* – *Uderz. Poniał, ty, kaziol**?* (Гнатюк, 86)

В англійському перекладі відсутня усяка мовна гібридизація. Проте помітне бажання перекладача розформалізувати текст. З цією метою він використовує сленгове слово “junkie”, замість книжного “drug addict”, перекладаючи оригінальне “наркоман”, котре в українській мові звучить цілком офіційно. Завдяки такому, у незвичний спосіб застосованому, прийому компенсації, перекладач створює лінгвістичну ситуацію, де одне стилістично марковане слово покликане викликати той самий ефект, що й у тексті першотвору суржик. Мова персонажа в англійському варіанті перекладу має достатній рівень розмовності, щоб читач повірив, що перед ним справді людина не найвища за суспільним становищем. Дещо дивним є, однак, використання Павлишином питомо

слов'янської образності при відтворенні вульгаризму “казьол”, котрий маємо в тексті оригіналу. “Казьол” у нього перетворюється на “old goat”, тим часом як мовна свідомість англومовного читача не сприймає такий епітет як лайку, тим паче настільки частотну і звичну, якою вона є для людини, інтегрованої в російську мовну дійсність. З огляду на це в перекладі англійською мовою варто було б використати один із легко розпізнаваних англофоном вульгаризмів, близьких за значенням до цього російського.

У польському перекладі використано іншу стратегію: тут фраза “Поняв, ти, казьол?!” відтворюється перекладачем за допомогою практичної транскрипції, а внизу сторінки додається виноска-переклад “***Jasne, ty pedale?”. Слід зауважити, що тут вона обирає підхід, котрим теоретики перекладу, зокрема Влахов і Флорін, радять користуватися у перекладі іншомовних вкраплень. Перекладачка у цьому випадку раціонально враховує обидва ймовірні варіанти: розуміння і не розуміння російської мови різними представниками цільової аудиторії. Однак іншу фразу наркомана: “*Ти вдар мене от сюда*”, що теж має в собі ознаки суржика, Гнатюк перекладає без урахування її особливостей. Виходить, що в перекладі актуалізуються лише певні відрізки тексту, а це перешкоджає іншомовному читачеві отримати повне уявлення про авторську техніку і задум.

Наділяючи каліченою мовою іншу героїню “Рекреацій”, повію Марту, Андрухович послуговується тими ж засобами, що й при створенні ефекту суржикомовності наркомана, а саме принципом практичної транскрипції при вживленні російських слів до мовного середовища тексту (“*касету*”, “*по відіку*”, “*ізвесний*”, “*цвести*”, “*квартиру*” (Андрухович, 86, 87, 87, 87, 87), подекуди супутньо характерним для суржика чином перекручуючи вимову (“*заколебали*”, “*конфети*”, “*получила*”, “*вопше*” (Андрухович, 87, 87, 87, 88) або створюючи химерні мутації на морфологічному рівні (“*надоїло*”, “*віддыхают*”, “*моюму*”, “*одітий*”, “*непонятне*”, “*Микола Кондратович*” (Андрухович, 87, 87, 87, 87, 87). Мовна практика цього персонажа видається нам особливо цікавою, оскільки суржик у ній незвичайним чином переплітається з західноукраїнським діалектом (“*сто п'ятдесят*” (Андрухович, 86) замість “сто п'ятдесят”, “*розбиратися*” (Андрухович, 86) замість “роздягатися”, “*мало-м не накричала*” (Андрухович, 86) замість “ледве не накричала”, “*виділа-м*” (Андрухович, 87) замість “бачила”).

На жаль, поза увагою перекладачів залишається не лише чудернацьке схрещення суржика і діалекту, а й суржик як такий.

Візьмемо лише один характерний приклад.

...а Микола Кондратович мені панчохи імпортні дарував і *цвести*, й *конфети*, і на машині возив з ресторану, а мені не було де жити, то я від нього *квартиру* *получила*... (Андрухович, 87)

...and Mykola Kindratovych gave me imported stockings and flowers and chocolates and brought me home in his car from the restaurant, and I had nowhere to live so he got me a flat... (Павлишин, 89)

...а Władysław dawał mi pończochy zagraniczne, czekoladki i kwiaty kupował, samochodem do restauracji woził, nie miałam gdzie mieszkać, to dostałam od niego mieszkanie... (Гнатюк, 69)

Як бачимо, ані в англійському, ані в польському перекладах не актуалізуються виражальні засоби оригіналу.

Поруч із суржилом у мовній характеристиці героїв автор широко використовує іншомовні вкраплення. На початку зупинімося на англійських і розглянемо два подані нижче приклади.

1. – *Старий, ти крейзі.* (Андрухович, 105)

“Old man, you’re crazy”. He said “crazy” in English. (Павлишин, 106)

– *Stary, jesteś crazy.* (Гнатюк, 86)

2. – *Що не треба? – спитав наркоман. – Що не треба? Ти крейзі вумен. Ти не туда йдеш...* (Андрухович, 105)

“What do you mean, ‘don’t’?” asked the junkie. “What do you mean ‘don’t’? You’re a crazy woman. You’re going the wrong way...” (Павлишин, 107)

– *Komu dać spokój? – zapytał narkoman. – Komu? Jesteś crazy woman. W kulki lecisz?..* (Гнатюк, 86)

Припускаємо, що Андрухович використовує англійські вкраплення у мові наркомана задля того, щоб поіронізувати над глобалізацією, прояви котрої іноді набувають найхімерніших форм.

Як бачимо, до відтворення англійських вкраплень в українському тексті перекладачі обирають різні підходи. Очевидно, що перекладачеві на англійську мову складніше зберегти цей колоритний штрих першотвору і зробити так, щоб він не злився з рештою тексту. Тому, коли англійське вкраплення зустрічається в оригіналі вперше, Павлишин подає у своєму варіанті перекладу, причому прямо поряд із фразою, де його було вжито, а не внизу сторінки, невеличку примітку щодо вживання героєм англіцизму. Ця примітка сприймається в англійському тексті скоріш як авторське зауваження, а не як пояснення, зроблене перекладачем для цільової аудиторії. Дійсно, автори подекуди пояснюють прямо в тексті оповіді, слова якої іноземної мови поруч з рідною використовують їхні герої, а що одним із засадничих принципів постмодернізму є усі форми співтворчості, то хід Павлишина здається нам цілком прийнятним. Схвалення такого підходу знаходимо також у Влахова і Флоріна, котрі пишуть, що “натяки на іншомовність можна за необхідності комбінувати з поясненнями. Такі натяки на іншомовність з боку перекладача виявляються ще більш неунікними, якщо твір перекладається мовою самого вкраплення...” [3:267] Пояснювальна фраза певною мірою компенсує втрату колориту, що, правда, відповідну “нотатку” Павлишину, певно, слід було зробити і перекладаючи фрагмент тексту, який ми позначили як приклад 2.

Оля Гнатюк у своєму варіанті відступає від принципу практичної транскрипції, застосованої до англіцизмів в оригіналі. У відповідних місцях вона “перекладає” їх англійською і записує відповідно до англійського правопису.

Окрема категорія героїв “Рекреацій” користується російською мовою, котра для надання текстові автентичності, створення специфічно української лінгвоатмосфери навіть представлена автором у двох її варіантах. Перший – це варіант, яким послужливо розмовляє з королем рекету Петею член оргкомітету Білінкевич (також інший герой – супутник Хомського у поїзді до Чортополя). Фрази, у котрих він звертається до Петі, автор подає за допомогою практичної транскрипції. Цей факт дає нам привід припустити, що російська мова, чи то пак, вимова, у цього героя не найдосконаліша – виразно чути українську фонетику. Натомість Петя (також “офіцери” з інсценізованого захоплення наприкінці роману), очевидно, розмовляє російською природніше: його репліки Андрухович записує графічними засобами власне російської мови.

Порівняймо, як відтворено відповідні мовні епізоди першотвору у перекладах.

1. – *Разрешите вам представить моих хороших друзей-паетов*, – казав йому Білінкевич. – *Это очень славные паеты, известные*. (Андрухович, 57)

“Allow me to introduce some poets, good friends of mine”, Bilynkevych said in Russian. *“They’re very good poets, very famous.”* (Павлишин, 56)

– *Razrieszitie wam priedstawit’ maich charoszych друзей, paetow* – zrekł do niego Bielinkiewicz. – *Eta oczień sławnyje paety, izwiestnyje**. (Гнатюк, 40)

2. – *Приехали отдохнуть?* – *вреши* запитав Петя. (Андрухович, 58)

“You’ve come for a vacation Petia asked finally, in Russian. (Павлишин, 56)

– *Prijechali otдыхnut’*?* – *zapytał Pietia*. (Гнатюк, 41)

Слід зауважити, що російськомовні вкраплення, цілком зрозумілі читачеві оригіналу, можуть виявитися незрозумілими читачеві польського перекладу і вже напевно будуть такими для читача англomовного. Тому перекладач мусить шукати стратегію, за допомогою якої вдасться відтворити колорит оригіналу або принаймні частково компенсувати його втрату. Один із можливих варіантів такої стратегії пропонують Влахів і Флорін, зазначаючи, що іноді “перекладач може дозволити собі додавання перекладу іншомовного вкрєплення безпосередньо після нього в авторському тексті, як це роблять і самі автори” [3:268-269], причому іншомовні вкраплення в перекладі з мов, котрі користуються кирилицею на мови, що послуговуються латинкою, слід транскрибувати латинкою [3:260]. Які ж підходи обрали перекладачі “Рекреацій”? Проаналізувавши обидва переклади, помічаємо, що кожен з них залишився вірним стратегії, попередньо використаній у перекладі англomовних вкраплень. Павлишин вдається до ремарки “сказав він...мовою”, а Оля Гнатюк, використовує в тексті перекладу практичну транскрипцію, паралельно під зірочкою подаючи виноску-тлумачення польською мовою того ж фрагменту. Послідовність перекладачів у застосуванні обраної стратегії усуває дисбаланс між варіантом російської Білінкевича і іншим варіантом російської – Петіним, зрівнюючи їх у виражальній силі і мірі емоційного впливу на читача цільової аудиторії. Втім, це не становить загрози реалізації авторського задуму. Герої-поети та Петя з Білінкевичем перебувають по різні боки української барикади двомовності, тому найважливішим для перекладачів є все ж таки зберегти таку розстановку сил завдяки створенню відповідної мовної опозиції у тексті свого перекладу, що більшою чи меншою мірою таки вдалося їм обом, з застереженням на ступінь близькості культур і мов перекладу до української.

Використовуючи у мовній практиці своїх героїв усе розмаїття виражальних засобів сучасної розмовної мови, автор, однак, ставив перед собою завдання не лише реалістичного відтворення вербальних знаків сьогодення – водночас він переслідував іще одну, як покаже час, принципову для нього мету: “зруйнування одного дуже шкідливого стереотипу, закоріненого в нашій національній свідомості, - це ставлення до поета як до месії, здатного порятувати націю, порятувати людство” [5:141]. Вкладаючи в уста поетів, дійових осіб “Рекреацій”, розмовну мову, подекуди навіть в її найбільш крайніх проявах (вульгаризми, нецензурна лайка), Андрухович представляє читачеві власне переконання, що письменники – ті ж самі люди, що й усі інші, зі своїми недоліками і дивацтвами, а через незаспокоєність душі, з чого проростає творчість, може навіть більше від інших піддані різним суперечливим пориванням і спокусам, і аж ніяк не сонм німбоносців, що живляться самою лише амброзією і ведуть бесіди виключно про національну ідею.

Поети у Андруховича (а також Марта, дружина Мартофляка, котра за волею обставин належить до їхнього кола) об’єднані спільною мовною практикою, що одночасно протиставляється у тексті мовним практикам решти героїв: вони не

розмовляють ані діалектом, ані суржилом, ніколи не вживають русизмів і не переходять на російську мову, натомість ці персонажі надзвичайно схильні до використання сленгу і вульгаризмів (меншою мірою – дружина Мартофляка). Експресивність цих відхилень від літературної норми іноді сягає навіть вищої точки – табуованої лексики, тому перекладач має дбати не лише про те, щоб знайти аналоги використаним автором засобам, але і про належне відтворення міри ненормативності, а отже рівня експресивності вжитих у першотворі виразів. Нижче наводимо кілька прикладів з оригіналу та їхні переклади.

1. – *І взули її?* – *поцікавився Юрко* (Андрухович, 38).

“Did you bang her?” Yurko inquired (Павлишин, 34).

I posunął pan ją – zainteresował się Jurek (Гнатюк, 21).

2. – *Веселих свят, старий мудаче*, – сказав Немирич, коли величний “імперіал” уже від’їхав від них, і по цих словах розглянувся довкола (Андрухович, 38).

“Have a good time, old codger”, said Nemyrych, when the majestic Imperial had driven away. Then he looked around (Павлишин, 34).

– *Wesołych świąt, stary durniu – powiedział Niecnota, kiedy ogromny chrysler ruszył i po tych słowach rozejrzał się wokół* (Гнатюк, 21).

3. – *Там вийде не більш як півтори сотні. Можна я зараз викличу його надвір і дам йому по чайнику?* *Ти ж знаєш, я можу* (Андрухович, 56). (фраза Штундери)

“It won’t come to more than a hundred and fifty. If you want, I’ll get him out here right away and let him have it. I can, you know –easily.” (Павлишин, 54)

Wyjdzie nie więcej niż półtorej stowy za wszystko. Może zaraz go wywołam i mu dosunę w papę? Wiesz, że potrafię... (Гнатюк, 38)

4. – *Пішли ви всі...* – злостилася Марта, але здавалося, що їй дуже хочеться плакати. – *Чого я сюди приперлася?* У мене вдома діти, а я поїхала за тим старим придурком... (Андрухович, 77)

“I wish you’d all...” Marta began angrily, but she looked as though she really wanted to cry. “Why the hell did I come here? I’ve got kids at home, and instead I follow that old half-wit.” (Павлишин, 76)

– *A niech was...* – *złościła się Marta, ale wydawało się, że chce się jej płakać.* – *No i po co się tu pchałam. Dzieci zostawiłam i pojechałam za tym starym durniem* (Гнатюк, 59).

Як бачимо, обидвоє перекладачів знаходять у мовах перекладу способи відтворення вульгаризмів та сленгу, використаних для мовної характеристики героїв у першотворі, причому Павлишину навіть вдається відтворити рівень експресії ненормативних одиниць тексту в чотирьох випадках із чотирьох. Пані Гнатюк знайшла вдалі перекладацькі рішення для випадків 1 і 3, а от у випадках 2 і 4 вона не була уважна до рівня експресії відповідних виразів в оригіналі, де маємо вульгаризми “мудак” і “придурок” (перший –табуований, другий – широко вживаний), які вона перекладає одним і тим самим словом – “dureń”. Цим вульгаризмом цілком правомірно було відтворити українське “придурок”, але для слова “мудак” слід було пошукати в мові перекладу “сильнішого” відповідника. Тим не менш, позиція автора чітко простежується в тексті перекладів: завдяки зусиллям перекладачів його поети ані в Америці, ані в Польщі не здаватимуться небожителями, відірваними від цього життя.

Зіставний аналіз першотвору та його англійського і польського перекладів показує, що при відтворенні мовної практики героїв роману “Рекреації” аналітичною та

синтетичною мовами перекладачі стикаються з одним і тим самим різновидом труднощів, а саме відсутністю в обох мовах прямих формальних відповідників майже для всіх відхилень від літературної норми, котрі як засіб мовної, і часто не лише мовної, характеристики, автор використовує в оригіналі. Завданням перекладачів стає пошук функціональних аналогів, завдяки котрим можливо зберегти експресивність і неоднорідність тексту першотвору, а також дозволити читачеві мови перекладу вповні насолодитися розкодуванням тих складових авторського задуму, котрі він закодував у опозиції “текст – мовна практика героя¹ – мовна практика героя²...” Відзначимо, що складнішим це завдання виявляється для перекладача на англійську мову, оскільки тут дається взнаки значна віддаленість англословної культури від української, котра спричинює повне несприйняття англофонами усього російського, що побутує в культурі українській і знаки чого присутні в романі, та що в силу історичних обставин і досі залишається принаймні частково зрозумілим нашим західним сусідам, полякам. Звідси випливають мотиви вибору Марком Павлишиним та Олею Гнатюк несхожих перекладацьких підходів та різних засобів відтворення мовної практики персонажів роману “Рекреації”. Що ж до міри відображення національного колориту та культурних реалій зображуваного автором у романі часу, то тут простежується чітка залежність між нею та ступенем пильності і майстерності кожного з перекладачів щодо розпізнання і відтворення окремих деталей авторської манери письма. Це дозволяє зробити наступний висновок: що ретельніше перекладачі відтворюватимуть нюанси авторського стилю, то вищим є шанс, що разом із ними вони донесуть до читачів перекладу уявлення про специфічність змальовуваного середовища.

ЛІТЕРАТУРА

1.Гнатюк О. Авантюрний роман і повалення ідолів // Юрій Андрухович. Рекреації. Роман. – Львів: Піраміда, 2005. – С.130-140. 2.Елина Н.Г. О переводе на русский язык стилистически окрашенных пластов итальянского языка // Тетради переводчика. Вып. 21. – М.: Высшая школа. – 1984. – С.89-99. 3.Влахос С., Флорин С. Непереводимое в переводе. – М.: Международные отношения, 1980. 4.Newmark P. A textbook of Translation. – Phoenix ELT, 1995. 5.Замість післямови до “Рекреацій” (Уривок інтерв’ю Миколи Рябчука з Юрієм Андруховичем) // Юрій Андрухович. Рекреації. Роман. – Львів: Піраміда, 2005. – С.141-143.

ДЖЕРЕЛА ІЛЮСТРАТИВНОГО МАТЕРІАЛУ

1.Юрій Андрухович. Рекреації. Роман. – Львів: Піраміда, 2005. 2.Yuri Andrukhovych. Recreations. Translated and with an introduction by Marko Pavlyshyn. – Edmonton – Toronto: Canadian Institute of Ukrainian Studies Press, 1998. 3.Jurij Andruchowycz. Rekreacje. Przekład Ola Hnatiuk. – Izabelin: Świat Literacki, 2005.

ОНАНКО А.А.

Київський національний університет імені Тараса Шевченка

СУЧАСНА ФРАНЦУЗЬКА ПІСНЯ ЯК ОБ’ЄКТ ЛІНГВОПОЕТИЧНОГО АНАЛІЗУ: ІСТОРИЧНИЙ АСПЕКТ

Актуальність статті визначається недостатнім вивченням мови сучасних французьких пісень. Адже пісня реагує на зміни у лексиці сучасної французької мови, виявляє те, що не зафіксовано у словниках, відображає у своїх текстах характерні лінгвістичні, стилістичні та поетичні процеси.

Мета статті: висвітлити сучасний стан розвитку французької пісні як об’єкту лінгвопоетичного аналізу, спираючись на її історичний розвиток.

Відповідно до поставленої мети в статті зроблена спроба розв’язати наступні завдання:

- 1) визначити особливості лінгвопоетики як окремого напрямку філології;
- 2) систематизувати основні етапи розвитку французької пісні;
- 3) виявити перспективні напрямки для подальшого дослідження.

Для деяких мовознавців 1960-70 років стало зрозумілим, що традиційну методику лінгвістичного аналізу художнього тексту треба замінити іншою. На перший погляд традиційне мовознавство і нова лінгвістика мали один і той самий об'єкт дослідження – слово, проте предмет вивчення у них суттєво різний: комунікативно-інформативна функція слова у першого та естетико-образна у другої. Ця нова філологічна галузь не мала визначеної назви: “літературознавча стилістика” у В.В.Виноградова, “стилістика декодування” у І.В.Арнольд, “інтерпретація тексту” у В.М.Жирмунського, Е.Г.Різель, В.А.Кухаренко, А.І.Домашнєва, “стилістичний аналіз” у М.П.Брандес, “лінгвостилістика” у багатьох інших. Наприклад, Р.Якобсон, намагаючись підсумувати зв'язок між лінгвістикою та поезією, вважав, що поезія займається проблемами мовленнєвих структур подібно до того, як мистецтвознавство структурами живопису. «Оскільки загальною наукою про мовленнєві структури є лінгвістика, поезію можемо розглядати як складову частину лінгвістики» [1:465]. Отже, за Р.Якобсоном поезія як частина лінгвістики розглядає поетичну функцію співвідносно з іншими функціями мови.

Провідними типологічними формами лінгвопоетичного аналізу треба вважати наступні: дослідження окремого белетристичного тексту, творчості письменника в цілому, окремого жанру, літературного напрямку, зіставлення оригіналу і перекладу [2:98].

Об'єктом нашого лінгвопоетичного дослідження є пісня як особливий жанр, що відображає як почуття автора, його внутрішній світ, ставлення до життя, так і історичний, етнічний, політичний та лінгвістичний контекст. Адже пісня реагує на всі модифікації та зміни у словнику будь-якої мови, ілюструє формування нових слів, запозичень з інших мов, вживання розмовної мови, говірки та діалектів у текстах пісень, розмаїття стилістичних та поетичних засобів. Специфікою пісні як жанру є органічне поєднання музики та тексту. Відповідно поетичному тексту пісні притаманні свої особливості. Для повного аналізу пісні як окремого жанру необхідно зробити екскурс в історичний розвиток французької пісні.

Відомо, що пісня ніколи не була мистецьким привілеєм якогось певного класу, в усі часи пісня знаходила свого слухача майже у всіх прошарках суспільства, не змінюючи своєї форми та суті. Відомо також, що пісня відображала повсякденне життя з різних боків, висвітлюючи такі вічні теми як кохання, побут, політика та інші важливі аспекти людської діяльності. Звичайно, все це притаманне також і французькій пісні.

Майже всі джерела – антології, енциклопедії, довідники, - подають приблизно однакову періодизацію, а також стильову та жанрову класифікацію французької пісні. *Перший* період, доволі тривалий – від зародження в кінці XV ст. до кінця XIX ст., - французькі дослідники характеризують як період «До бель-епок». *Другий* період – це «Бель-епок» - золотий вік розвитку французької культури та пісні зокрема (1870–1914). *Третій* період має назву «Патріотична пісня війни 1914–1918 рр.». *Четвертий* період характеризується як «Шалені роки» (20-30-ті роки XX ст.). *П'ятий* період пов'язаний з другою світовою війною і називається «Доба окупації». *Шостий* період охоплює 50-ті роки, це так званий «Прихід великих класиків». *Сьомий* період (1958–1965) називають роками «йе-йе». Після революції 1968 року починається *восьмий* період, який триває протягом сімдесятих років: в цей час розвиваються пісні протесту.

Французькі дослідники вважають, що «Нова хвиля» (*восьмий* період) французької пісні починається під впливом зміни політичних орієнтирів на початку 80-х років, а саме з 1981 року. А в 90-ті роки приходить так звана «Нова пісня» (*дев'ятий* період), яка несе в собі ознаки англосаксонської культури. На зламі тисячоліть виникає напрямок пісенної творчості,

який Жан-Клод Пер'є називає «Нова нова хвиля» [3:12], а «Енциклопедія французького року» [4:146] визначає його як «Шансон і ф'южн» (десятий період).

Перший період «До бель-епок» (кінець XV ст. - кінець XIX ст.).

Про французьку пісню як таку можна говорити починаючи з кінця XV століття [5:9], хоча існує і інша думка, за якою першими слід вважати епічні поеми, в яких оспівували подвиги історичних героїв Франції. Найяскравішим прикладом є «Пісня про Роланда», створена приблизно на початку XI століття [6:8]. А, наприклад, автори підручника «Мойе епоке. XVIe siècle» відзначають також творчість *жонглерів* у XII столітті [7:12]. На жаль, за тих часів ще не записували музику, тому трубадури, відомі своїми прекрасними композиціями, не лишили нічого по собі. Наприкінці XII століття під час хрестових походів вже вміли записувати музику. Годфруа де Буйон складав «радісні пісні», щось на зразок сучасних «військових пісень», темою яких є радість перемоги [8:20]. Кожна подія в житті людини супроводжувалася піснею, відповідним репертуаром: святкові та жалобні пісні, пісні моряків, солдатів, ремісників, пастухів, врожайні пісні. Здебільшого це пісні з французького фольклорного фонду, так звані вічні пісні, такі як «Auprès ma blonde», «Sur la route de Dijon», «La belle se promène» [9:14-18].

Вважати фольклор єдиним джерелом французької пісні було б неправильно. Широкого поширення набула також і «міська пісня», яку виконували вуличні співаки у селах, у дворах, у домівках та на вулиці. За жанром «вулична пісня» могла бути драматичною або сатиричною. Мелодраматичні балади складалися з багатьох куплетів, де дуже детально зображалася доля бідлої звабленої та покинутої дівчини, нещасного закоханого або самотньої сироти. Сатирична пісня виникла у XVI столітті. У цих піснях висміювалися багатії, впливові люди та тирані. Все почалося з так званих «пон-неф» («ronp-neuf»), а потім за аналогією вже складали мазаринади, пісні проти Людовика XIV та проти Марії-Антуанетти [10:37].

Варто зазначити, що всі пісні цього періоду були анонімними. Вони передавалися усно, і дуже часто співак щось змінював у тексті пісні або щось додавав від себе.

Другий період «Бель-епок» (1870 – 1914).

«Бель-епок» - епоха процвітання, мрій та насолод для мешканців Парижу. З'являються мюзик-холи, кафе-концерти та кабаре, такі як «Мулен Руж» та «Чорний кіт».

У 1877 році Томас Едісон винайшов фонограф, що дозволило робити аудіозаписи тривалістю не більше трьох хвилин, що змусило як авторів, так і виконавців навчитися виражати свої почуття більш стисло. Цей стандарт трьох хвилин панує і в наші часи.

Поряд з багатством та розкішшю центру у кварталах периферії, таких як Бельвіль та Монмартр, вирує інше життя. Сюди приходять ті, хто хоче послухати авторську, іноді інтелектуальну пісню, зовсім відмінну від тієї, що звучить на великих бульварах.

Також були популярними такі жанри пісень як пісня-реванш, пов'язана з втратою Францією Ельзасу та Лотарингії, антимілітаристська пісня, так звана «ідіотська» пісня, лукава пісня, побудована на символах та алюзіях, пісня про кохання, що являє собою «стандартне» на той час сполучення гарної мелодії та ностальгічних слів [5:20].

На початку першої світової війни більшість французів, передусім парижани, що полюбили різноманітні вистави та концерти, не бажали змінювати свій спосіб життя. Оскільки Франція не була окупована, складалося враження продовження «бель-епок», що було видно з репертуару мюзик-холів, кабаре, кафе-концертів. Але війна, зрештою, наклала свій відбиток і на пісенну творчість. Основним героєм військової пісні стає «хоробрий солдат», образ якого має подвійне трактування. З одного боку, він – рятівник Франції (патріотична пісня), з іншого – комічний герой (пісня-реванш). Уряду було вигідно розвивати саме патріотичний напрямок, тому цензура забороняла критику військових дій та

антимілітаристські пісні. До кінця війни вимальовується єдиний образ солдата-героя, якого оспівували артисти, що виїжджали на фронт, щоб підбадьорити солдатів.

Період між двома світовими війнами отримав назву «шалених років», мабуть тому, що одразу після війни люди почали розважатися, щоб відчутти радість життя, забути про війну. Мюзик-хол продовжує розвиватися в дусі «бель-епок», відмирає кафе-концерт, в Парижі відкривається нове кабаре. Проте такий «божевільний» стиль життя практично не торкнувся нижчих верств населення. В усьому відчувається американський вплив: в одязі як жінок, так і чоловіків, у стилі життя, на дозвіллі. Стають модними так звані «дансинги», де танцюють чарльстон, фокстрот, пасодобль, румбу. З'являються перші нічні клуби з американізованими назвами, де переважно п'ють віскі та коктейлі. Проводяться перші конкурси співаків, де переможців визначає публіка. Так, у 1932 році тріумфує дует Піл та Табе з піснею Мірей і Жана Ное «Коханці в сні», що призвело до відновлення французького шансону. Продовжує процвітати жанр ідіотської пісні, в якій оспівується безтурботність та радість життя. Паралельно розвивається драматична, здебільшого особиста пісня, сповнена мрій та фантазій, яку пізніше Лео Ферре назвав «сльозливою». Народна пісня відображає соціальні та політичні настрої простого населення [5:42].

Під час другої світової війни, за часів фашистської окупації («Доба окупації») лише дві «ангажовані» пісні намагалися підтримати дух населення Франції: відома «Маршале, ми поряд», що стала своєрідним національним гімном, та «Пісня партизан» [8:51]. Але «цензура зобов'язує», і у піснях 1940-1944 років підіймалися виключно актуальні політичні теми. Як і більшість фільмів, книжок, театральних вистав, пісня повинна була «відволікати». Такі пісні можна було почути як по радіо, так і у кінозалах.

Після закінчення війни у повітрі панує дух свободи. В цілому умови життя покращилися, відбувається демографічний вибух – «бебі-бум». Молодь іде розважатися вже не до величних мюзик-холів, а до так званих «печер». Період п'ятдесятих років тісно пов'язаний з Сен-Жермен-де-Пре: у переповненому та прокуреному приміщенні танцюють американське «бугі-вугі». Дехто вважав цей феномен істерії та божевілля вісником певного декадансу, але насправді цей рух спричинив справжній вибух нової філософської течії – екзистенціалізму. Сен-Жермен-де-Пре став культурним центром, де збиралися джазові музиканти, співаки, поети, філософи та натовп студентів, відкритих до всього нового. Це спричинило появу нової, більш витонченої та інтелектуальної авторської «текстової» пісні. Це вже не були шансонетки та куплети, це була поезія, покладена на музику, і навпаки. Теми пісень суттєво не змінилися, можливо, стало менше драми та з'явилося більше гумору. З іншого боку, пісня стала більш особистою («Прихід великих класиків» - Жак Брель, Жорж Брассен) [5:65].

Наступний, сьомий період (1958-1965 рр – «Роки йе-йе») характеризується продовженням впливу американської популярної музики, особливо стилю Елвіса Преслі, якого намагалися наслідувати французькі виконавці. Американське “yeah-yeah” перетворюється на французьке «у́е-у́е». Цей вигук став одним із ключових слів даного періоду французької пісні, поряд з такими поняттями як «приятелі», «фани» та «ідоли» [4:122]. Виникненню останніх двох явищ посприяв науково-технічний прогрес, а саме поява транзисторів, переносних програвачів, розвиток телебачення з великою кількістю програм, присвячених сучасній музиці. З'являються перші хіт-паради та шалена ротація нових пісень. Як наслідок, виникають фан-клуби та істерія навколо ідолів. Хоча треба зазначити, що поряд із хвилею «йе-йе» продовжувала існувати традиційна пісенна творчість.

Після революції у травні 1968 року починається період «Пісень протесту». Можна виділити три основні музичні напрямки, що розвивалися у сімдесяті роки:

- «йе-йе», які адаптували свій репертуар до вимог часу;
- «класики», які продовжували співати на вічні теми;

- «чисті та міцні», молоді виконавці пісень протесту, які, в свою чергу, поділяються на три підгрупи («незворушні», «гнучкі» та прибічники фольклору) [5:115].

На тематику пісень наклав відбиток рух хіпі з їх проголошенням загального миру та вільного кохання. На зміну романтичному коханню приходять нетривалі «приятельські» стосунки. Це ставить під загрозу існування такого вічного жанру як «сентиментальна пісня». Продовжується вплив англосаксонських виконавців, їхні пісні перекладаються та виконуються французькою. Хоча варто зазначити, що виконавці пісень протесту не були відомі широкому загалу, оскільки офіційні засоби масової інформації надавали перевагу «контрольованим» виконавцям. Проте під кінець сімдесятих зростає занепокоєння людей щодо власного, особистого майбутнього, і ці настрої поклали кінець пісням протесту та викликали повернення до традиційних пісень про кохання та так званих «ідіотських» пісень.

На початку вісімдесятих років виникають нові напрямки французької пісні, віддалені від настроїв «йе-йе» та соціально-політичних протестів («*Нова хвиля*») [3:9]. Актуальним стає процес опортунізму або «пристосування» до запитів ринку, тому зі зміною моди співаки змінюють свій стиль. Подібні процеси зумовлені соціально-економічними змінами: йде боротьба не проти системи, а за своє місце в ній. Індивідуалізм набирає обертів. Науково-технічний прогрес дозволяє домогтися ідеального звучання пісень, але виникає певний «акустичний парадокс»: фонограма стає настільки обтяженою аранжуванням, що голос співака майже не чути, а слів не розібрати. На першому плані ритм. Можливо, саме через це приспів або певна фраза у пісні повторюється десятки разів, щоб донести зміст до слухача. Подібні пісні називали «піснями для глухих» [5:133]. Нові соціально-економічні процеси безпосередньо впливають на творчість авторів пісень. Індивідуалізм породжує плюралізм. Виникає маса нових стилів виконання пісень: сентиментальний, фантазійний, інколи бунтівний та соціальний, екзотичний, гумористичний, еротичний, реалістичний, джаз, фанк, рок, диско...

У кінці вісімдесятих виникає «шоу-бізнес» як явище, яке диктує свої закони й по нині. Завдяки таким поняттям як «розкрутка», «хіт-парад», «топ» новим виконавцям легше набути популярності, але й важче втриматися на верхівці. Співаки старої школи вже не можуть конкурувати, тому що їхні альбоми погано продаються. Проте як реакція на часи стагнації повертається модернізована «ідіотська» пісня, яка тепер називається «жартівлива» пісня. Певною ностальгією зумовлено також велику кількість рімейків на старі відомі пісні. «*Нова пісня*» дев'яностих років несе в собі англосаксонську музичну культуру, змішану з традиційною французькою піснею.

У новому тисячолітті традиційну французьку пісню підхоплює «*Нова нова хвиля*» [3:12], або так званий «*Шансон і ф'южн*» [4:146]. Варто відзначити таку тенденцію цього періоду, як створення музики вдома за допомогою професійних студійних програм (Cube Base, Logic, Protools, Nuendo,...) та звукових модулів, встановлених на домашньому ПК, що зумовило специфіку звучання та появу нових напрямків та стилів у музиці. Поряд з традиційним шансоном та роком розвиваються такі стилі як фолк-рок та цілий напрям, пов'язаний з кельтською музикою. Відбувається повернення відомих авторів-композиторів-виконавців з їх інтимними піснями. Інша хвиля «*ф'южн*» ввібрала в себе такі стилі як «нойз», «треш», «інду», «постгранж» з елементами «хеві-метал», «спід-метал», «гранж», «техно-хардкор», «панк»... [4:147]. Пісні цього періоду вирізняються своєю оригінальністю, красивим та якісним текстом. Паралельно існують та розвиваються інші пісенні стилі, такі як реп, рай, хіп-хоп, африканська та франкофонна музика. Але чи варто розглядати їх як відгалуження саме «французького шансону»? Адже кожен із цих стилів – це окремий світ. А французька пісня, на думку Жан-Клода Пер'є, «завжди залишається живою, еклектичною та популярною, тому що Франція остання (єдина?) країна, яка мужньо відмовилась від

культурної уніформізації та від американського тиску...» [3:13]. Французькі пісні співають французькою.

Отже, на розвиток французької пісні вплинули соціальні, побутові, політичні, історичні чинники та, безумовно, науково-технічний прогрес.

Перспективний напрямком є лінгвопоетичний аналіз сучасної французької пісні, насамперед визначення специфіки поетичного тексту пісні як особливого жанру, з урахуванням мелодики французької мови, адже текст пісні залежить не тільки від суто лінгвістичних факторів, але й пов'язаний з такими аспектами як музичний стиль, композиція, структура та аранжування пісні [11:9]. Також пісенний текст можна розглядати та аналізувати з огляду на те, що було первинним: текст чи музика? Тобто, можливо виділити три групи текстів: текст, який покладено на музику, текст, який написано до музики, текст, що народився одночасно з музикою (творчість авторів-виконавців).

ЛІТЕРАТУРА

- 1.Зубрицька М. Антологія світової літературно-критичної думки ХХ ст. – Львів: Літопис, 2001. – С.465-490.
- 2.Науменко А.М. Філологічний аналіз тексту (Основи лінгвопоетики). – Вінниця: НОВА КНИГА, 2005.
- 3.Perrier, J-C. Nouvelle vague. La geune chanson française depuis 1981. Antologie. – P.: Edition de la Table Ronde, 2002.
- 4.Verlant, G. L'encyclopédie du Rock Français 1960-2000. Toute l'histoire du rock francophone. – P.: Edition Hors Colléction, 2000.
- 5.Salachas, G., Bettet, B. Le guide de la chanson française contemporaine. – P.: Syros/Alternatives, 1989.
- 6.Saka, P. La chanson française à travers ses succès. – P.: Larousse, 1995.
- 7.Armand, A. Moyen Age XVI siècle. – P.: HATIER, 1988. – P.12.
- 8.Leitoun, F. Toutes les chansons ont une histoire. – P.: Edition Ramsay, 2000.
- 9.Verlant, G. L'encyclopédie de la chanson française. – P.: Les éditions Hors Colléctions, 1997.
- 10.Saka, P. La grande antologie de la chanson française. – P.: Librairie Générale Française, 2001.
- 11.Authelain, G. La chanson dans tous ses états. – P.: EDITION VAN DE VELDE, 1987.

ПЕРІНА О.О.

Київський національний лінгвістичний університет

АДМІНІСТРАТИВНО-ЮРИДИЧНИЙ ДИСКУРС ЄВРОПЕЙСЬКОЇ СПІЛЬНОТИ (НА МАТЕРІАЛІ ТЕКСТІВ ДОКУМЕНТІВ РАДИ ЄВРОПИ)

При вивченні дискурсу, як і будь-якого природного феномену, постає питання щодо класифікації: які існують типи й різновиди дискурсу. Формування і диференціація дискурсів відбувається в умовах органічної єдності і цілісності репродуктивно і творчо орієнтованого процесу мовлення на тлі різних часово-просторових й соціально-культурних вимірів. В сучасному мовознавстві відсутні критерії таксономії дискурсу, а отже, загальновизнана типологія дискурсів, проте існують різні погляди на цю проблему. Велика кількість різних типологій дискурсу, пропонованих сучасними дослідниками, є наслідком того, що в основу класифікацій покладено різні принципи.

Так, диференціація дискурсів може бути здійснена за каналом передачі інформації [1]; у межах аргументативного підходу [2:13; 3:155-161]; з позицій соціолінгвістики [4:423-424]; за допомогою поняття жанру [5:136-137]; за принципом валоризації [6:6-8]; з позиції національної приналежності [7:201]; типологічні дослідження дискурсу здійснюються з позицій особливостей мовлення, символічного відображення реальної ситуації певним дискурсом, комунікативної ситуації [8:76] тощо.

На сьогодні до провідних критеріїв виділення типів дискурсу відносяться ті, що пов'язані з категоріями дискурсу (адресатністю, ситуативністю, інформативністю, інтенціональністю, його стратегіями й тактиками, когезією, когерентністю, інтертекстуальністю та інтердискурсивністю) [9:235-236]. Протиставлення спілкування, зорієнтоване на індивіда або його статусну роль (адресатний критерій) дозволяє виділити інституційний і персональний типи дискурсу. Інституційний дискурс – комунікативні

практики, що мають місце в суспільних інститутах, які представляють собою певний набір доцільно зорієнтованих стандартів поведінки у певних ситуаціях. Для сучасного соціуму представляється можливим виокремити політичний, військовий, релігійний, діловий, юридичний, рекламний, масово-інформаційний та інші види інституціонального дискурсу. Варто відмітити, що інституціональний дискурс історично мінливий: зникає суспільний інститут як особлива культурна система – втрачає життєздатність, відповідно, притаманний даному інституту дискурс як цілісний тип спілкування [4:279].

Виокремлення *адміністративно-юридичного дискурсу* (далі АЮД) вмотивовано низкою причин, головною з яких є особлива **актуальність** досліджуваної проблематики в умовах поглиблення міжнародного співробітництва й глобалізації, коли сучасне світове співтовариство міцно тримається за ідею “нового всесвітнього соціального порядку” (“the new global social order”), ініціаторами якого є ЄС та РЄ, та його прямим зв’язком з “ідеологічно мотивованим новим дискурсом” (“a new discourse which is ideologically motivated”). Останній являє собою складний стратегічний механізм, основною характеристикою якого є “гнучкість, що проявляє себе на різних рівнях” (“flexibility at various levels”). Саме “гнучкий дискурс” (“the discourse of flexibility”) поєднує мовленнєву комунікацію з соціокультурною реальністю, стає ареною боротьби старого й нового та виступає потужною зброєю в цій боротьбі [10:7].

Дана ідеологія відображена в текстах документів РЄ, які, з одного боку, мають юридичний характер, оскільки є міжнародно-правовими інструментами, а з іншого – адміністративний, будучи продуктом внутрішньої адміністративної діяльності РЄ. Тому, зважаючи на появу нової соціальної дискурсивної реальності, відображеної у вербалізованому вигляді в адміністративних документах РЄ, ми маємо підстави виокремити новий тип дискурсу – адміністративно-юридичний з усіма його лексико-семантичними та комунікативно-прагматичними особливостями.

АЮД функціонує на засадах інституціонального дискурсу як статусно-орієнтованого та має наступні дискурсивні ознаки [4:432-433]:

- конститутивні ознаки: адміністративна діяльність Ради Європи як головного провідника ідеології, стратегій та інтересів європейської спільноти втілюється в офіційно-юридичних документах як писемного способу спілкування з європейськими країнами;
- ознаки інституціональності: тексти-документи РЄ як соціально-політичного інституту відбивають гіперстратегію даної організації – інтеграцію всіх європейських держав та подальшу гармонізацію їх діяльності в політичній, економічній та соціальній сферах;
- мовні ознаки АЮД (лексичні, граматичні, прагматичні), детальне вивчення яких представлено в дослідженні;
- нейтральні ознаки: в АЮД залучено елементи інших типів статусно-орієнтованого дискурсу, наприклад, юридичного та ділового, що пояснюється різною комунікативною спрямованістю текстів документів РЄ.

Дана стаття висвітлює комунікативно-дискурсивні особливості текстів документів Ради Європи, які в своїй сукупності утворюють новий тип дискурсивної лінгвістики, а саме адміністративно-юридичний дискурс. Адміністративно-юридичний різновид тексту ніколи не досліджувався в лінгвістиці з позиції його дискурсивної природи. Структурно-семантичні та прагматичні властивості міжнародних угод розглядалися С.Є.Максимовим [11] виключно на матеріалі двосторонніх або багатосторонніх англomовних договорів, угод, пактів, конвенцій тощо, тексти яких мають “перформативний”, зобов’язуючий характер, а сторони таких міжнародно-правових актів мають керуватися виключно базовим принципом міжнародного права *pacta sunt servanda* (“угоди мають виконуватися”).

Стильові, лексичні та граматичні особливості англomовних текстів міжнародних організацій (здебільшого документів ООН) вивчалися В.В.Калужною [12], проте це

дослідження комунікативно-прагматичного аспекту згаданих текстів взагалі не торкалось. Була зроблена спроба з'ясувати мовні особливості міжнародних документів і дипломатичної кореспонденції [13] в юридичному ракурсі.

Семантичними та дискурсивними особливостями англomовної лексики міжнародних угод займалися О.Р.Зарума-Панських [14]; проблему взаємозв'язку стильових рис та мовних ознак у текстах офіційно-ділового стилю у висвітлено в роботі Ігнатової О.І., Лісової І.Г [15].

У випадку з документами РЄ ми маємо принципово нове явище, коли соціально-правовий устрій нової об'єднаної Європи будується на дещо інших засадах – не шляхом політичного диктату і навіть не підписанням здебільшого двосторонніх угод, де юридична мова мала директивну прагманастанову, а шляхом створення толерантної європейської родини. В рамках адміністративно-юридичного дискурсу спостерігається тенденція не до надання вказівок або директивів, а скоріше порад або рекомендацій іншим державам під гаслом інтеграції: якщо хочете жити разом з нами й так як ми – виконуйте наші резолюції та рекомендації, приєднуйтеся до наших конвенцій та хартій, а ми будемо стежити за вами, вказувати вам на ваші прорахунки й допомагати вам. Тому і мова адміністративно-юридичних документів нової Європи ХХІ століття значно відрізняється від мови документів тих самих міжнародних організацій 70-х або 80-х років минулого століття, оскільки відбиває гіперстратегію РЄ до діалогічних, гармонійних, дружніх відносин між усіма її країнами-членами. Так, наприклад, в Раді Європи всіляко уникають писати й казати “*fulfillment of obligations before the Council of Europe*” або “*protection of human rights*”, а надають перевагу більш “гнучким” та “позитивно маркованим” варіантам – “*honouring of obligations and commitments of a member-state*” та “*respect for human rights*”, про що свідчать наступні приклади:

The Co-rapporteurs are aware of the substantial progress made by Latvia concerning democracy and social integration – thus honouring its obligations and commitments [CoE Doc. 8924, с. 1].

It should however be clear from the outset that there will be no subsequent negotiations and extensions and that the assembly expects the Georgian Government to honour their promises fully and in time [CoE Doc. 10383, с. 2].

Таким чином, під адміністративно-юридичним дискурсом ми розуміємо процес комунікації/інтерації в адміністративно-юридичній галузі діяльності Ради Європи з урахуванням інтралінгвальних – структурних, лексико-семантичних та комунікативно-прагматичних – особливостей англійської мови як адміністративної лінгва-франка та екстралінгвальних чинників – конситуації, стратегій та прагманастанов РЄ в умовах глобалізації, що в кінцевому результаті призвело до створення цілого корпусу адміністративно-юридичних документів РЄ з їх певними текстовими й дискурсивними особливостями. Для нашого дослідження представляють інтерес лише ті документи РЄ, які створюють зріз адміністративно-юридичної діяльності РЄ. До них входять тексти *декларацій* (*declarations*), *відповідей* (*replies*), *повідомлень* (*communications*), *висновків* (*opinions*), *доповідей* (*reports*), *пропозицій щодо подання резолюції/рекомендації* (*motion for a resolution/recommendation*), *рекомендацій* (*recommendations*), що є власне адміністративними документами РЄ, та тексти резолюцій (*resolutions*), які носять проміжний характер і становлять перехідну ланку між адміністративними документами та документами, що входять до сфери міжнародно-правового регулювання.

Якщо виходити з афористичного виразу, що дискурс – це “мова, занурена в життя”, то під адміністративно-юридичним дискурсом в нашому дослідженні будемо розуміти мову, занурену в “адміністративно-юридичне життя”, тобто тип ситуативного дискурсу, що використовується з метою розкриття сутності діяльності Ради Європи як пан-європейської організації та всього корпусу її юридичних документів, які втілюють сучасні новітні аспекти

теорії та практики міжнародного права під гаслом інтеграції, глобалізації, взаємодопомоги та співпраці.

Спілкування в рамках адміністративно-юридичного дискурсу підпорядковане головній прагманастанові на співіснування та співробітництво між країнами європейського співтовариства, що зумовлює ускладнення динаміко-силових відношень та параметрів комунікації [16:51] між країнами-членами РЄ, а також встановлення зворотного зв'язку між ними, що найкращим чином відповідає моделі *інтерактивної (інтераційної) взаємодії* у процесі адміністративно-юридичного спілкування. Дана модель визнає, що комунікація відбувається не як трансляція інформації, її декодування або маніфестація наміру, а як демонстрація смислів, які не обов'язково підлягають розпізнанню та інтерпретації реципієнтом. Можна сказати, що інтерпретація смислів комунікантами відбувається в процесі постійних “переговорів”, гнучкої діалектики колективного осмислення соціальної дійсності на шляху досягнення інтерсуб'єктивності як психологічне або феноменологічне переживання спільності (“togetherness”) інтересів, дій тощо. Ця спільність не є чимось постійним, вона завжди “рухається” і частина комунікативної “роботи” завжди націлена на її відтворення, досягнення й підтримання в кожному новому акті спілкування [17:39-41].

Інтерактивна модель передбачає сильну ситуативну прив'язаність, що може виражатись у використанні широкого соціально-культурного контексту. Роль спільних значень залишається високою, незважаючи на перенесення пріоритету від мовних до соціокультурних конвенцій. В інтеракції шляхом дискурсних дій виробляються та відтворюються соціальні інститути та культурні схеми, системи цінностей, формуються людські спільноти та соціальні аспекти особистостей.

По відношенню до адміністративно-юридичного дискурсу було виділено дві моделі інтерактивної комунікації – основна та альтернативна – відповідно до наявності або відсутності тих чи інших конститuentів (комунікантів). Перша модель може бути представлена в такому вигляді:

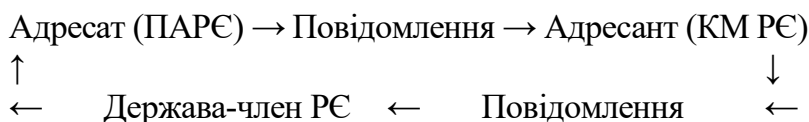

Рис. 1. Інтерактивна модель комунікації № 1 в межах АЮД

В рамках даної моделі зворотній зв'язок забезпечується тоді, коли адресант спочатку породжує, а потім сприймає повідомлення, а адресант, відповідно, сприймає, а потім породжує його. Таким чином здійснюється почергова зміна комунікантів, або комунікаторів в гнучкому та динамічному режимі інтерактивного спілкування [18:40], результатом якого є адміністративно-юридична документація РЄ (доповіді, висновки, резолюції, рекомендації).

Альтернативна модель має такий схематичний вираз:

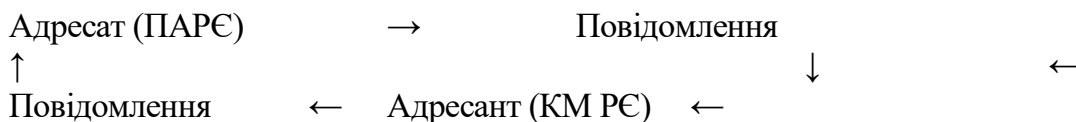

Рис. 2. Інтерактивна модель комунікації № 2 в межах АЮД

В даній моделі спілкування відбувається лише між головними структурними підрозділами РЄ: Парламентською Асамблеєю та Кабінетом Міністрів РЄ. Продуктом цієї взаємодії є внутрішня кореспонденція, документи суто процедурного, адміністративного характеру (питання, відповіді, доручення, декларації, повідомлення тощо).

Говорячи про адміністративно-юридичний тип документів РЄ, варто наголосити на існуванні комунікативної теорії тлумачення офіційно-юридичних документів, яка передбачає з'ясування смислу тексту з позиції його комунікативно-прагматичної спрямованості. Створюючи документ адміністративно-юридичного характеру та формулюючи його положення, автори документу намагаються досягти максимальної відповідності між їхньою волею, задумом, інтенціями та їх відображенням в мові тексту документу. [19:259-260]. Розглядати адміністративно-юридичні документи не як прості тексти, а як процеси комунікації та співробітництва, що відбуваються в широкому контексті міжнародного співтовариства є першим головним правилом в комунікативній теорії. Крім цього, втілення ключових для діяльності РЄ документів – резолюцій та рекомендацій – вимагає виконання трьох завдань: 1) інтерпретації; 2) суплементатії; 3) інтеграції.

Інтерпретацією є визначення спільних суб'єктивних очікувань (shared expectations) щодо майбутніх взаємних зобов'язань комунікаторів (РЄ і країни-члена цієї організації). Суплементатія (доповнення) полягає в усуненні неминучих при створенні тексту угоди прогалин і двозначностей у спільних очікуваннях сторін. При цьому усунення прогалин відбувається поза комунікацією між сторонами угоди з урахуванням конситуації за допомогою інтересів та цінностей міжнародного співтовариства. Під інтеграцією мають на увазі процес включення (інтеграції) резолюції/рекомендації в контекст фундаментальних цінностей європейського співтовариства, тобто критику виявлених у результаті інтерпретації спільних очікувань сторін. Причому такі цінності відображені передусім у імперативних нормах міжнародного права (jus cogens) та міжнародних зобов'язаннях (erga omnes) [19:265-266].

Отже, комунікативна теорія тлумачення міжнародних договорів віддає помітну перевагу не тексту договору і не його словам, оскільки значення слів змінюється з плином часу, а контексту і суб'єктивним намірам сторін. Дане положення знаходить підтвердження в роботах багатьох дослідників дискурсивної лінгвістики: дискурс має не лише смислові, але й функціональні виміри, тобто мова несе в собі не лише інформативну, а й спонукальну функції, і при аналізі необхідно приділяти увагу не тільки питанню, що саме промовив учасник спілкування, але й чому він це промовив [20].

Таким чином, **перспективним** в нашій подальшій роботі здається дослідження комунікативно-прагматичних параметрів текстів адміністративно-юридичних документів РЄ, тобто визначення, як впливає їх композиційна побудова, вживані в них лексичні одиниці та граматичні моделі на належне (тобто на таке, на яке розраховували автори документу) сприйняття та тлумачення цього документу адресатом/ адресатами. Від цього залежить “перлокутивний ефект”, тобто ефективне виконання чи усталене втілення вимог або положень документу певною країною в контексті фундаментальних цінностей європейського співтовариства.

ЛІТЕРАТУРА

- 1.<http://www.krugosvet.ru> 2.Белова А.Д. Лингвистические аспекты аргументации. – 2-е изд. – К.: Логос, 2003.
- 3.Кривий А. Дискурсивний аналіз і сучасне мовознавство // Дискурс іноземної комунікації (колективна монографія) – Лівів: Видавництво Львівського національного університету імені Івана Франка, 2001. – С.152-161.
- 4.Карасик В.И. Языковой круг: личность, концепты, дискурс. – Волгоград: Перемена, 2002.
- 5.Лингвистический энциклопедический словарь / Под ред. Н.Д. Арутюновой. – М.: Рус. яз., 1999.
- 6.Бурбело В.Б. Типологія дискурсів у просторі мовленнєвої діяльності // Вісник КНУ ім. Тараса Шевченка. Сер.: Іноземна філологія. – К.: Вид.центр “Київський університет”. – 2000. – Вип. 28. – С.6-9.
- 7.Красных В.В. Основы психолингвистики и теории коммуникации. – М.: ИТДГК “Тнозис”, 2001.
- 8.Почепцов Г.Г. Теорія комунікації. – 2-ге вид., доп. – К.: Вид. центр “Київський університет”, 1999.
- 9.Шевченко І.С., Морозова О.І. Проблеми типології дискурсу // Дискурс як когнітивно-комунікативний феномен / Під загальн. ред. Шевченко І.С. : Монографія. – Харків: Константа, 2005. – С.233-237.
- 10.Fairclough N. Democracy and the public sphere in critical research on discourse (Paper given at conference on Discourse, Politics and Identity in Europe). April, Vienna, 1988.
- 11.Максимов С.Е. Прагматические и структурно-семантические особенности текста международного договора (на материале английского языка) // Дис. ... канд.филол.наук. – Киев: КПИИЯ, 1984.
- 12.Калужная В.В. Стилль англоязычных документов международных организаций. – К.: Наук.думка, 1982.
- 13.Борисенко И.И., Евтушенко Л.И. Английский язык в международных документах и дипломатической корреспонденции. – Киев: Вища школа, 1992.
- 14.Зарума-Панських О.Р. Англomовна лексика

міжнародних договорів: структурні, семантичні, дискурсні особливості: Авторефер.дис. ... канд.філол.наук. – Л., 2001. 15.Ігнатова О.І., Лісова І.Г. Своєрідність та взаємозв'язок стильових рис та мовних ознак у текстах офіційно-ділового стилю у сучасній французькій мові // Вісник КНУ ім. Тараса Шевченка. Сер.: Іноземна філологія. – К.: Вид.центр “Київський університет”. – 2000. – Вип. 28. – С.38-41. 16.Потапенко С.И. Мовна особистість у просторі медійного дискурсу. – К.: КНЛУ, 2004. 17.Макаров М.Л. Основы теории дискурса. – М.: ИТДГК “Гнозис”, 2003. 18.Почетцов А.Г. Теория коммуникации. – К.: Ваклер, 2001. 19.Мережко О.О. Право міжнародних договорів: сучасні проблеми теорії та практики: Монографія. – К.: Таксон, 2002. 20.<http://www.hum.uva.nl/teun/>

ДЖЕРЕЛА ІЛЮСТРАТИВНОГО МАТЕРІАЛУ

1.CoE Doc. 8924 – Honouring of obligations and commitments by Latvia. – Doc. 9824./ Parliamentary Assembly. Council of Europe. Report. – Strasbourg, 2001. – 21 p 2.CoE Doc. 10383 Honouring of obligations and commitments by Georgia. – Doc. 10383/ Parliamentary Assembly. Council of Europe. Report. – Strasbourg, 2004. – 21 p.

ПІДПРИГОРА Ю.Г.

Київський національний лінгвістичний університет

ІМОВІРНА ЕНЕРГЕТИЧНА МОДЕЛЬ ПРОЦЕСУ ДЕКОДУВАННЯ ВИСЛОВЛЮВАННЯ

Інтегрованість людини в оточуючий світ збагачує лінгвістику новими формами мовного вираження явищ з об'єктивного простору, який людина опановує. Гумор, каламбур, метафора, перифраза та інші форми вираження думки, що базуються на паралельності образів і, як наслідок, є складнокодованими, все частіше стають предметом досліджень мовознавців і психологів у межах когнітивної наукової парадигми, яка приділяє пріоритетну увагу саме розкриттю закономірностей мовленнєво-мисленнєвих процесів у мозку людини та механізмів вироблення, передачі та обробки інформації, що надходить до нас різними каналами [1; 2; 3; 4; 5; 6; 7; 8; 9].

У цьому зв'язку, дослідження декодування висловлювання як процесу, пов'язаного з переходом із одного – реального, простору в інший – абстрактний і навпаки, залишається **актуальною** проблемою для вчених-лінгвістів.

Отже, **об'єктом** цього дослідження є процес декодування сприйнятого адресатом висловлювання, а його **метою** – розкриття закономірностей організації мовленнєво-мисленнєвої діяльності, яка відбувається в мозку людини в процесі декодування сприйнятого повідомлення, шляхом побудови ймовірної енергетичної моделі цього процесу.

Відомо [9:391], що процес декодування починається із сприйняття фонематично, лексично, семантично й логіко-граматично зашифрованого висловлювання адресанта, для розуміння якого адресату необхідно:

- перетворити його у власне розгорнуте висловлювання з предикативно побудованим внутрішнім мовленням;

- трансформувати власне внутрішнє мовлення у первинний смисловий запис, який формує загальну думку й мотив висловлювання.

Очевидним є те, що закодована в повідомленні структура внутрішнього мовлення адресанта буде істотно впливати на процес розшифровки. Справа в тому, що ця структура є дискретною, оскільки складається із зон, які містять ключові мовленнєві компоненти, що формують думку, а також зон, де такі елементи відсутні. При цьому окремо сприйняті слова як елементи мовленнєвого повідомлення адресанта передають лише одне з їх можливих зовнішніх значень. У такий спосіб, виокремлюючи з висловлювання лише явні, очевидні значення слів, які легко схоплюються, адресат диференційовано ставить до сприйняття смислу мовленнєвого повідомлення. У той же час кожне слово завдяки розгалуженій мережі структурних мовленнєвих зв'язків у межах повідомлення вбирає в себе ще й значення попередніх і наступних слів, збагачуючи своє значення їх додатковими смислами. Цей феномен, названий Виготським “вливанням смислів” [8], істотно впливає на розуміння

основного змісту повідомлення. При цьому він і досі залишається актуальною темою для досліджень лінгвістів і психологів, оскільки є недостатньо вивченим.

Дослідження показали, що труднощі в розумінні виникають під час сприйняття дистантних, порівняльних конструкцій, а також конструкцій із подвійним запереченням, між компонентами яких, як правило, існують складні ієрархічні відношення. Для їх декодування адресату необхідно багаторазово перетворювати слова, які сприймаються послідовно, у відносні (симультанні) схеми, а потім вдаватися до квазіпросторової організації відношень між компонентами повідомлення [9:392]. У такий спосіб адресату вдається провести пошук, виокремлення і зближення саме тих ключових елементів фрази, активний аналіз і синтез значень яких дозволяє найбільш точно розкрити основний зміст висловлювання і встановити його мотив чи мотиви.

Разом із тим, кожне окреме сприйняття повідомлення адресанта відбувається в умовах наявності випадкових чинників впливу на цей процес, зумовлених дискретністю структури повідомлення, ступенем складності структурних зв'язків між елементами висловлювання, а також індивідуальними особливостями здатності адресата до сприйняття, його настроєм та загальним станом. Тому типологія перетворення сприйнятої адресатом інформації у власне розгорнуте висловлювання з предикативно побудованим внутрішнім мовленням виявляється різною для кожного окремого сприйняття. Є цілком імовірним, що трансформований адресатом із внутрішнього мовлення первинний смисловий запис, який формує загальну думку, також не може бути спрогнозований заздалегідь. Отже, якщо окремі фази сприйняття як частини неперервного процесу декодування відбуваються у часі під впливом випадкової складової, то і весь процес підпадає під цей вплив.

Такий підхід до процесу декодування не суперечить психолінгвістичним канонам, оскільки випадкове сприйняття висловлювання здійснюється з дотриманням єдності змістовних сегментів мовних елементів, їх структурних формалізованих корелятивів і зв'язків між ними.

У цьому зв'язку, з метою кращого розуміння принципів випадковості, які впливають на формування внутрішнього мовлення адресата і його наступну трансформацію в первинний смисловий запис, ми пропонуємо дослідити процес декодування, використовуючи метод паралельного процесора, який дозволить описати та формалізувати особливості цього процесу за допомогою теорії випадкових функцій.

Можливість застосування такого підходу базується на визначенні випадкової функції як такої, що "в результаті досвіду може набути того чи іншого конкретного вигляду, якого саме – заздалегідь невідомо" [10:360].

З цього визначення випливає, що кожен окрему фазу процесу сприйняття адресатом повідомлення адресанта логічно розглядати як звичайну функцію часу: $x_1(t) \dots x_n(t)$ [10:360], оскільки вона є конкретним втіленням випадкової функції $X(t)$ в певний момент часу.

Цей висновок наочно підтверджується в реальних умовах комунікації, коли під час декодування адресатом сприйнятого висловлювання вплив зашифрованої в ньому структури внутрішнього мовлення адресанта на об'єкт управління – структуру внутрішнього мовлення адресата є послідовністю випадкових функцій часу.

Крім того, такий підхід дозволяє статистично зафіксувати кожен окрему фазу інтерпретації адресатом випадково сприйнятого ним повідомлення, в якому в певній логіко-граматичній формі закодовано внутрішнє мовлення адресанта.

Отже, виходячи з набраного статистичного матеріалу, декодування можна буде представити як процес поступового зближення структури закодованого внутрішнього мовлення адресанта, що умовно описується за допомогою випадкової функції $X(t)$, зі структурою внутрішнього мовлення адресата, яке формується в міру того, як відбувається розшифровка висловлювання, й умовно описується за допомогою випадкової функції $Y(t)$.

Таким чином, ми запропонували умови **завдання**, вирішення якого дозволить зрозуміти, як із послідовно, багаторазово, випадково схоплених адресатом значень мовних компонентів висловлювання утворюється його власне предикативно побудоване внутрішнє мовлення, а також дозволить формалізувати його ймовірну психолінгвістичну основу.

Для вирішення поставленого завдання побудуємо ймовірну модель зближення, яка з одного боку повинна відповідати стохастичній (випадковій) природі сприйняття, а з іншого базуватися на психолінгвістичних законах, які забезпечують предикативну форму викладення думки висловлювання.

В основу моделі ми пропонуємо покласти енергетичний принцип, який полягає в тому, що зближення структури закодованого внутрішнього мовлення адресанта зі структурою внутрішнього мовлення адресата, сформованого як продукт декодування попереднього, здійснюється пропорційно до застосованої адресатом розумової енергії.

У цьому випадку можна стверджувати, що вплив структури внутрішнього мовлення, закодованого адресантом, на кожен фазу послідовного формування адресатом його власного внутрішнього мовлення відбувається в динамічно врівноваженій системі декодування і його можна математично змодельовати як лінійне стаціонарне перетворення випадкової функції $X(t)$ у випадкову функцію $Y(t)$ відповідно (рис. 1). При цьому будь-яке відхилення між окремою реалізацією $x_1(t) \dots x_n(t)$ структури внутрішнього мовлення адресата, яка поступово формується в процесі сприйняття висловлювання, і закодованою в цьому висловлюванні структурою внутрішнього мовлення адресанта згладжується розумовим зусиллям адресата за рахунок “вливання смислів”.

Видається логічним припущення, що “вливання смислів” теж може призводити до змінення функцій мовних компонентів і їх передислокації з утворенням нових зв’язків у процесі створення альтернативних синтагм, через те що структура внутрішнього мовлення адресата формується в замкненій динамічній системі під постійним впливом його розумової енергії. При цьому гіпотеза про лінійність процесу зближення безсумнівно спрощує реальний механізм декодування. Однак, об’єктивною підставою для застосування лінійного закону до досліджуваного процесу може бути відоме положення теорії випадкових функцій про те, що в результаті впливу лінійного оператора на нормально розповсюджену випадкову функцію отримується також нормально розповсюджена випадкова функція [11].

Таким чином, незважаючи на приблизність, запропонований підхід є цілком припустимим, оскільки дозволяє більш глибоко зрозуміти природу структурних перетворень, які відбуваються під час формування внутрішнього мовлення адресата.

Отже, якщо припустити, що ідентичність структур внутрішнього мовлення адресанта й адресата і, як наслідок, адекватність основних параметрів випадкових функцій $X(t)$ та $Y(t)$, які їх умовно описують, досягається за рахунок пропорційно витраченої на їх зближення S розумової енергії адресата E , то можна отримати опис цього процесу як лінійного перетворення у вигляді:

$$S = AE \quad (1),$$

де A – коефіцієнт пропорційності.

Враховуючи те, що $E = PV$ [12], а звідси й ту обставину, що зближення відбувається при середній швидкості мислення адресата V під впливом багаторазової сумарної дії номінальної сили його мислення P в певні моменти часу протягом всього часу декодування t , значення зближення S може бути встановлено за допомогою відомої інтегральної функції Лейбниці [13] у вигляді:

$$S = \int_0^t AVP(t) dt \quad (2),$$

де V – середня швидкість мислення, а P – номінальна сила мислення.

При цьому знак інтеграла $\int$ є курсивним S , початковою літерою слова “summa”, а цифра 0 та літера t , розташовані відповідно під і над знаком інтеграла $\int$, вказують на початкове та змінне значення функції часу, протягом якого відбувається процес декодування. Диференціал цієї функції, рівний $P(t)dt$, є типовою формою окремих доданків, і основне завдання інтегрування полягає у встановленні функції за її диференціалом, який фактично є похідною від цієї функції.

Диференціювання формули (2) дозволяє встановити швидкість зближення $V(t)$:

$$V(t) = \frac{dS}{dt} = AVP(t) \quad (3)$$

Застосуємо формулу (2) до ординат абстрактних точок $1^1 \dots 1^n$ (рис. 1), які належать випадковій функції $Y(t)$, що умовно описує змінну структуру внутрішнього мовлення адресата в різні моменти часу сприйняття.

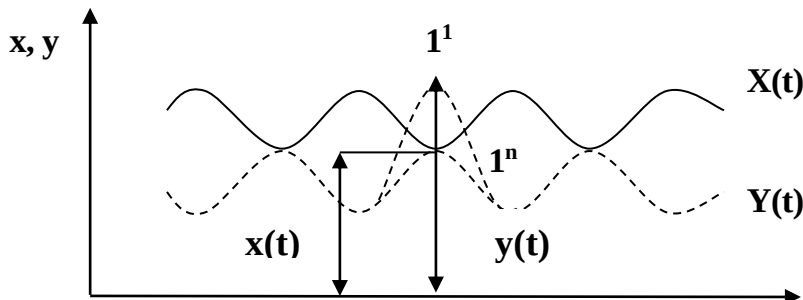

Рис. 1. Модель зближення внутрішнього мовлення адресанта й адресата

З моделі зближення (рис. 1) випливає, що $[y(t) - x(t)] > 0$. Змінення ординат точок $1^1 \dots 1^n$ від значення $y(t)$ до $x(t)$ умовно відображає характер поступового згладження впливу випадкової складової на процес зближення, який відбувається під дією локальної динамічної сили мислення P адресата, викликаного його активною мовленнєво-розумовою діяльністю, спрямованою на декодування висловлювання.

Враховуючи прийняту лінійну залежність локальної сили мислення P від різниці ординат випадкових функцій $X(t)$ та $Y(t)$, які описують структури внутрішнього мовлення адресанта й адресата, маємо:

$$P(t) = K[Y(t) - X(t)] \quad (4),$$

де K – лінійний коефіцієнт зв'язку.

Формула (4), виведена на підставі логічних операцій, демонструє, що структура внутрішнього мовлення адресата формується під впливом сили його мислення в процесі усвідомлення ним випадково сприйнятої закованої структури внутрішнього мовлення адресанта і є її генетичною похідною, оскільки обидві структури належать до одного родового ментального джерела, що базується на психолінгвістичній спільності всіх людей.

Якщо у формулі (3) замінити змінну величину на , $\frac{dS}{dt}$ $\frac{dY(t)}{dt}$

оскільки швидкість зближення $V(t)$ дорівнює швидкості змінення ординати випадкової функції $Y(t)$, а замість P підставити його значення з формули (4), можна отримати рівняння динаміки формування структури внутрішнього мовлення адресата в процесі декодування ним висловлювання адресанта:

$$T \frac{dY(t)}{dt} = Y(t) - X(t) \quad (5),$$

де $T = 1 / AVK$ – постійна величина часу.

Цінність виведеного рівняння (5) полягає в тому, що за його допомогою вдалося описати випадковий процес декодування шляхом застосування невеликої кількості параметрів і формалізувати основний постулат прийнятої гіпотези про існування функціональних зв'язків між особистісними характеристиками структур внутрішнього мовлення адресанта й адресата.

Якщо наповнити абстрактну формулу (5) конкретними фізичними і психолінгвістичними даними, які характеризують процес формування структури внутрішнього мовлення індивідуума, можна дійти таких висновків.

Постійна величина часу T з фізичної точки зору характеризує інерційність процесу формування внутрішнього мовлення адресата під час декодування ним висловлювання адресанта. У той же час із психолінгвістичної точки зору T виступає показником, який характеризує рівень підготовки адресата до процесу декодування. При цьому чим вищими є значення різнорідних показників A , V , K , від яких тією чи іншою мірою залежить значення T , тим вищою виявляється кваліфікація адресата. Разом із тим, показники A і K з фізичної точки зору можуть бути розглянуті як параметри, від яких залежить інтенсивність зближення особистісних структур внутрішнього мовлення адресанта й адресата.

З формули (3) випливає, що $A = V / VP$, а залежність V від P і V при декодуванні прийнята за лінійну. Отже, інтенсивність зближення закодованого внутрішнього мовлення адресанта і сформованого внаслідок його декодування внутрішнього мовлення адресата виявляється незалежною від номінальної сили P і середньої швидкості V мислення адресата.

Разом із тим, із психолінгвістичної точки зору показник $A = A_1 \cdot A_2 \cdot A_3 \cdot A_4$, на нашу думку, характеризує “спеціальну орієнтувальну діяльність людини” [9: 304], спрямовану на виявлення й виділення “сміслових ядер” (суб’єкт – предикат і т.п.) висловлювання на основі аналізу фонематичної структури – A_1 , лексичного складу – A_2 , логіко-граматичної структури – A_3 , а також зовнішніх значень його окремих мовних елементів – A_4 .

У той же час, показник $K = K_1 \cdot K_2 \cdot K_3$ з психолінгвістичної точки зору містить комплексну оцінку динаміки процесу проникнення адресата в смислову складність закодованого внутрішнього мовлення адресанта. Динамічність цього процесу, що відбувається під впливом сили мислення адресата, на наш погляд, залежить від його когнітивних здатностей здійснювати метафоризацію – K_1 , концептуалізацію – K_2 , і категоризацію – K_3 мовних компонентів висловлювання з обов’язковим урахуванням контекстуальних чинників. При цьому значення показника $K = K_1 \cdot K_2 \cdot K_3$ можуть змінюватися в широкому діапазоні, оскільки вони залежать від особистісної здатності адресата за власною шкалою цінностей оцінювати об’єкти, їх ознаки і спрямовані на них дії, а також встановлювати в структурі власного внутрішнього мовлення векторні зв’язки між уже ототожненими в такий спосіб елементами.

Таким чином, розроблена нами ймовірна енергетична модель процесу декодування висловлювання та її опис за допомогою теорії випадкових функцій дозволила підтвердити той факт, що ефективність розшифрування висловлювання залежить від особистісної

психолінгвістичної підготовки адресата і може бути встановлена через значення коефіцієнтів **А** і **К**. Ці показники мають безпосередній вихід на емпіричну основу, оскільки дозволяють шляхом тестування за параметрами **А₁, А₂, А₃, А₄, К₁, К₂, К₃** здійснити комплексну об'єктивну оцінку особистісних індивідуальних здатностей адресата до декодування, які він виявляє в процесі розшифрування типових мовних конструкцій різного ступеня складності.

ЛІТЕРАТУРА

1.Кубрякова Е.С. Семантика в когнитивной лингвистике (о концепте контейнера и формах его объективации в языке) // Изв. РАН. Серия лит. и яз. 1999. – Т. 58. – № 6. – С.3-12. 2.Кубрякова Е.С. Части речи с когнитивной точки зрения. – М.: Ин-т языкознания РАН, Тамбовский госуд. ун-т, 1997. 3.Кубрякова Е.С. Модели порождения речи и главные отличительные особенности речепорождающего процесса // Человеческий фактор в языке: Язык и порождение речи. – М.: Наука, 1991. – С.65-66. 4.Буйнова О.Ю. Универсальные и специфические черты процесса метафоризации // Лингвистические исследования. К 75-летию профессора В.Г.Гака. – Дубна: Феникс +, 2001. – С.49-65. 5.Мерзлякова А.Х. Типология адекативной метафоры // Лингвистические исследования. К 75-летию профессора В.Г.Гака. – Дубна: Феникс +, 2001. – С.104-116. 6.Касевич В.Б. Языковые структуры и когнитивная деятельность // Язык и когнитивная деятельность. – М.: Наука, 1989. – С.8-18. 7.Рамендик Д.М., Зонабенд Ф.М., Клименко А.Н. О значении когнитивных и коммуникативных свойств в понимании вербальных и невербальных сообщений // Психологический журнал. – Т. 15. – № 5. – 1994. – С.80-88. 8.Выготский Л.С. Мышление и речь. – М.: Наука, 1996. 9.Лурия А.Р. Язык и сознание. – Ростов-на-Дону: Феникс, 1998. – 416 с. 10.Вентцель Е.С. Теория вероятностей. – М.: Физматгиз, 1962. 11.Свеиников А.А. Прикладные методы теории случайных функций. – М.: Наука, 1968. 12.Дубровский И.М., Егоров Б.В., Рябошапка К.П. Справочник по физике. – К.: Наукова думка, 1986. 13.Выгодской М.Я. Справочник по высшей математике. – М.: Государственное издательство физико-математической литературы, 1962.

ПУЛАТОВА Л.Й.

Національний педагогічний університет ім. М.П.Драгоманова

СЕМАНТИКА ВЕСІЛЬНИХ ОБРЯДОВИХ НОМІНАЦІЙ ДОШЛЮБНОГО ЦИКЛУ В УКРАЇНСЬКОМУ ТА НІМЕЦЬКОМОВНОМУ АРЕАЛАХ

Постановка проблеми у загальному вигляді, її актуальність та зв'язок із науковими завданнями. В сучасній лінгвістиці панівним є антропоцентричний підхід до опису мовних фактів, згідно з яким постулюється принцип розуміння мови в тісному зв'язку з мисленням, свідомістю, духовно-практичною діяльністю людини. Така лінгвістична установка спрямована на реалізацію ідей В.фон Гумбольдта, який вважав, що вивчення мови “не є кінцевою метою, а разом з усіма іншими сферами служить вищій і загальній меті сумісних устремлінь людського духу, меті пізнання людством самого себе і свого ставлення до всього видимого і невидимого навколо себе” [1:380]. В рамках цих постулатів активізувалося вивчення традицій і обрядів різних етносів [О.Тищенко, В.Шевченко, Т.Голі-Оглу, В.Філатова, Д.Антонкова, М.Бігусяк, О.Чайка та ін.], яке розкриває нові аспекти семантики обрядових знаків, специфіку їх синонімії, ареальну варіативність мовних і позамовних явищ обряду.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Вивчення метамови традиційної культури й етнокультурного світобачення [Є.Д.Глуховцева], мовних і культурних стереотипів [П.Грищенко, В.Жайворонок] в їх кореляції із ціннісно маркованими концептами [Т.Вендіна] дозволяє уже сьогодні говорити про створення культурно-антропологічного портрету певного етносу – носія конкретної мови [2:42]. Утім, обрядовість українського етносу, а також її мовна концептуалізація й вербалізація, демонструючи виразні національні риси, має чимало спільного з обрядами інших народів, зокрема німецькомовних. Проте, на сьогодні цей зіставний аспект дослідження обрядових знаків є спорадичним, а тому може претендувати на нові наукові результати в цій сфері.

Мета статті – розкрити семантику обрядових фразеологічних номінацій дошлюбного циклу в українському та німецькомовному ареалах з огляду на їх зовнішню та внутрішню форму.

Завдання статті:

- уточнити поняття фразеологічного значення та його трансформацію в обрядових номінаціях;
- охарактеризувати семантику обрядових фразеологічних номінацій дошлюбного циклу в українському та німецькомовному ареалах;
- виявити еквівалентні обрядові фраземи та етнокультурні фраземні лакуни на основі зовнішньої та внутрішньої форми.

Наукові результати. Порівняно новий когнітивний напрям у мовознавчій науці сприяв розширенню меж досліджень фразеологізмів, змінивши підхід до їх розгляду [Телия 1996, Селіванова 2004]. Застосування когнітивного підходу до розгляду складної природи фразеологічних знаків, на думку Магіровської О.В., дозволяє здійснювати аналіз концептуальної суті фразеологізмів як образних одиниць, які є невід’ємною когнітивною частиною мови, описувати типи їх концептів, досліджувати особливості мовних засобів, які використовуються у фразеологізмах у процесі вербалізації концептів в рамках окремої мови, а також вивчати їх як актуалізаторів специфіки національної свідомості [3:19].

Як відомо, фразеологізми характеризуються специфічністю форми, лаконічністю й одночасною смисловою ємкістю, наявністю прихованого значення, який потрібно зрозуміти. Питання про фразеологічне значення – одне з найважливіших у фразеології. Дослідники свого часу жваво сперечалися щодо суті фразеологічного значення. Деякі з них вважали, що фразеологічні одиниці мають своєрідне лексичне значення [Шанський 1971, Молотков 1977], тимчасом як інші припускали існування багато спільного між фразеологізмом і словом, підкреслюючи, що фразеологічні одиниці мають власне фразеологічне значення, яке необхідно розглядати як особливий тип мовного значення [Архангельський 1964, Мелерович 1979]. “Фразеологізми, на відміну від слів, мають фразеологічне значення, яке складається з образного уявлення метафоричного, метонімічного чи порівнювального типу, за допомогою яких називається денотат і дається його конотативна характеристика в сигніфікаті” [4:15].

Визначаючи фразеологічне значення як особливу семантичну категорію, що має лінгвокреативну основу, М.Ф.Алефіренко виділяє, по-перше, когнітивну єдність асоціативно-образного відображення вторинної денотативної ситуації і фразеомутворюючої взаємодії різнорівневих одиниць первинного знакопозначення; по-друге, порівняно цілісний зміст і спосіб конкретного функціонування фразеологізму; по-третє, ідеєгенеруючим засобом формування фразеологічного значення служить внутрішня форма фразеологізму [5:37].

Внутрішня форма фразеологічної одиниці, яка виступає як основа її мотивації, виконує функцію зв’язку між змістом і формальними сторонами фразеологічного знака і відповідно впливає на різні аспекти функціонування цієї одиниці. План змісту фразеологічного знака виступає як динамічна категорія, яка визначається дією позамовних і мовних факторів в процесі актуального буття фразеологічної одиниці [6:78]. Завдяки народності характеру фразеологізми використовуються незалежно від соціального, інтелектуального, вікового, професійного статусу членів суспільства. Вони є важливою ланкою процесу комунікації як одиниці, які відображують основні моменти в світогляді нації [3:20.]

Розглянемо докладніше, як виражається фразеологічне значення в конкретних типах обрядових фразеологічних знаків, які виникли внаслідок традицій весільного обряду в українському та німецькомовному ареалах.

Кожний народ має свої вікові традиції і звичаї, які пов’язують різні покоління. Скільки країн – стільки і різних обрядів, звичаїв. Традиційно у середовищі німецькомовних спільнот

був вільний вибір нареченої та молодої пари. Ймовірно тому існує фразема на позначення цього вільного вибору нім. *in Liebe zu j-m erglühen* – букв. “спалахнути любов'ю до когонебудь” [7:23]. Нелюба жінка чи нелюб були трагедією родинного життя. Хоч часом батьки наречених брали до уваги заможність зятя чи невістки, головними мотивами укладання шлюбу була закоханість, почуття подружньої вірності, у зв'язку з якими маємо укр. *жити душа в душу* [8:225].

Знайомство молоді відбувалось, як правило, під час вечірок, вулиць, вечорниць, свят. З ранньої весни аж до зими молодь збиралася гуртом на обраному місці, яке називалося “*вулицею*”. Тут порядкували парубоча та дівоча громади. *Ходити на вулицю*, як на досвітки та вечорниці, мали право тільки визнані члени парубочої та дівочої громади. До парубочої громади приймали хлопців віком від 16 – 18 років. Дівочі громади приймали дівчат від 15 – 16 років. Заборонялося ходити на “*вулицю*” покриткам, одруженим, переросткам.

Йдучи на “*вулицю*”, молодь вбиралася по-святковому, а тому маємо укр. *вбратися як на весілля* [8:59]. Тут відпочивали й розважалися, лунали пісні й музика, танцювали. Бували тут і бійки – переважно за дівчат, переможений міг *впіймати облизня*. Також тут могли парубки покарати дівчину за зраду – *обмазати дьогтем ворота, безжально висміяти* [9:139-14].

Однією з найголовніших форм спілкування молоді в українців були вечорниці. Коли восени наставала негода, молодь не могла збиратися на вулиці. Для вечорниць вибирали хату, де жила вдова або самотня жінка. Дівчата приносили прядіння, вишивання чи плетіння. Іноді вони збиралися для *луцення кукурудзи*. Кожна дівчина намагалась показати свою майстерність. На Лемківщині, наприклад, було прийнято закінчувати прядіння до новорічних свят, інакше *люди засміють*. Праця чергувалась з відпочинком: танцями, іграми, піснями, жартами, розповідями. Тут відбувалось знайомство молоді, кожний *шукав собі пару*, дивився, *котра припаде до серця* [10:16-20].

За свідченням В.Камінського, вечорниці були звичайною моральною розвагою молоді, які надавали зручні форми зближення і вважалися першим *кроком до шлюбу* [11:103].

На вечорниці починали ходити з 16-17 років; тут молодь парувалася, а незабаром *справляли весілля*. Тривали вечорниці десь з 7 до 10-11 години вечора. Приготувавши в складчину вечерю, дівчата сідали за роботу: за столом вишивали, пряли на підлозі, на лавках. Працюючи, дівчата співали й *стріляли очима* по парубках, пор., з нім. *j-m (schöne) Augen machen* [7:56] або його синонімічним трансформом *mit den Augendeckeln klappern* [7:60]. Хлопці також мали роботу – хто стругав ложку або шпичку для галушок, хто плів бриля. Проте вони більше *милювалися дівчатами*. Спостерігаючи за їхньою роботою, думали, *котра ж випаде на долю* [10:95].

Наодинці хлопці з дівчатами стояли в сінях або в затишку – під деревом, біля перелазу [9: 150]. Вважалось неприпустимим, якщо молодь затримувалася на вечорницях допізна, і зовсім погано, якщо затримувалися дівчата. Таких називали “*гулящими*”. Про це йдеться в народній мудрості: “*Коли сонце сяде на баню церкви, дівчина повинна бути вдома*” або “*Як сонце заходить і вівиці з поля йдуть – дівчина має бути вдома*”. Парубки могли затримуватися до першої години ночі. Проводжати дівчину дозволялося лише тоді, коли хлопець обирав її до шлюбу, а таке було можливе лише після освідчення в коханні й офіційного дозволу батьків дівчини. Після цього парубок мав право не тільки проводити її, а й, не ховаючись, тримати за руку, але *не давав рукам волі* [12:417- 418].

Протягом усієї Пилипівки на вечорницях *співали щедрівки та колядки*. Особливо весело вечорниці проходили на свята, наприклад, Катерини (7 грудня), Андрія (13 грудня), Різдво, Новий рік, Водохреще [9:152].

Українські вечорниці аналогічні російським *посиделкам*, білоруським *вечеркам*, болгарським *седянкам*, польським *посадам*, чеським *прядкам*, румунським *сезатоарам*, грецьким *волтам* [13:232].

На території України молодіжне спілкування, орієнтоване на шлюб, залежно від регіонів було різним. Наприклад, у Карпатах вечорниці проходили як творчі вечори співаків і розповідачів, де брали участь не лише молодь, а й люди старшого покоління [14:172]. Для Правобережжя більш характерні були *денні гуляння* – музики. “Молодь у неділю *наймає музику*, – писав А.Диминський, – танцює різні танці, достатньо оригінальні. Музичні інструменти були: скрипка, бас, цимбали, бубон з мідними тарілками...” [15:25].

На Поділлі, де проживали не лише українці, а й молдаване, поляки, євреї, росіяни, молодіжні гурти мали, окрім регіональної, ще й етнічну специфіку. Серед українців побутували *вечорниці, годенки, вулиці, ігрища*; серед росіян-старообрядців – *посиделки*, серед поляків – *поседи, музики і ремізії*, серед молдаван – *клаки* [12:415].

Часто вечорниці ототожнюють з досвітками. Різниця між ними полягає в тому, що з вечорниць молодь поверталася додому ввечері, а на досвітках хлопці залишалися ночувати зі своїми дівчатами. Наймали хату, господиня, як і на вечорницях, слідувала за порядком, за поведінкою молодих. *Легковажні стосунки* засуджувалися народною мораллю [9:153].

Після вечорниць найпоширенішими на Україні були *годенки (оденки, воденки, оденьки)*. Молодь *приходила на годенки* з роботою. Дівчата на виданні для себе *готували посаг*: рушники, сорочки, запаски, постіль. В деяких регіонах на *годенки приходили* і заміжні жінки, щоб попрацювати й порозмовляти. Іноді ввечері сюди приходили і хлопці, але вони не працювали, а співами, іграми, грою на музичних інструментах *розважали дівчат* [12: 418].

Цікавими і дещо схожими були звичаї дошлюбного спілкування молоді і в німецькомовних країнах.

У середньовічній Німеччині шлюбний вік був низьким. Сільським дівчатам дозволялось виходити заміж у 14, а парубкам одружуватись у 18 років. До XIX ст. середній вік дівчат і хлопців, які одружувались, був відповідно 20 – 25 років.

В деяких областях Німеччини велику роль в сільському житті відігравали юнацькі та дівочі союзи. Прийом до союзу “*дорослих парубків*” або “*дорослих дівчат*” був великою подією в житті молоді і проходив святково. Юнаки, які були прийняті до союзу (*Burschenschaft*), відповідали за дівчат з дівочих союзів (*Rosengarten* – букв. “сад троянд”) [16:11].

Поширеним у Німеччині був звичай „продажу” дівчат з аукціону *Mailehen, Mädchenlehen*. За свідченням західнонімецького етнографа М. Цендера, до XVIII ст. аукціону не існувало, а дівчат розігрували за жеребкуванням [17:249, 252].

Якщо в Північній Баварії хлопцю подобалася дівчина *j-m ans Herz gewachsen sein* пор., з укр. *припала до душі* [7:331], то він, відвідуючи вперше з нею трактир (гастхауз), давав їй кусок білого хліба. Якщо дівчина *приймала хліб* і дозволяла себе провести додому, то це означало, що він їй подобається. В Рейланді, якщо парубок дівчині не подобався, то, зустрівшись з ним наступного разу, вона вручала йому квітку “товстого боба”, що означало відмову *abgehängt sein*, пор., з укр. *дати гарбуза (пиймати облизня, зазнати невдачі в любовних справах)* [7:14], [16:12]. Ці фраземи при однаковій образності й близькій семантиці у зіставляваних мовах мають різний національно-культурний компонент, властивий культурам кожного етносу.

Після того, як парубок завоював дівчину на аукціоні, він повинен був оберігати її честь, піклуватись про неї. І хоча дошлюбні зв'язки в Німеччині були порівняно вільними, все ж люди чітко стежили за моральною поведінкою дівчини. Молоді люди самі обирали собі дівчину і намагалися до того, як заслати сватів, запитати в дівчини, чи погодиться вона вийти за нього заміж.

Велику роль у знайомстві молоді відігравали і зимові *посиденьки*, на які збирались групи з чотирьох – восьми дівчат – подружки, родички. Посиденьки починались о 7 годині вечора, парубки приходили пізніше, починались різні ігри, які тривали до пізнього вечора. Якщо дівчина пізно поверталася з посиденьок і мало за вечір напрацювала, батько її карав [16:12].

В Брауншвайзі до участі в святкових змаганнях не допускались знеславлені юнаки й дівчата. Дівчатам з *підмоченою репутацією* на Духів день парубки перед дверима *ставили солом'яне опудало* чоловіка. Знаковий характер мали також рослини і квіти, які ставили дівчатам 1 Травня. Так, наприклад, в Ангальті гілка терну, чорної бузини чи шипшини, яку послали дівчині, означала сором для неї. Улюбленим дівчатам парубки 1 Травня *ставили зелене деревце* [18:143].

В XVIII – XIX ст. форми шлюбу і ставлення до них австрійців мало чим відрізнялися від існуючих у сусідніх народів. Безшлюбність і бездітність засуджувалась *sitzen bleiben* – букв. “не вийти заміж”, *ein eingefleischter Junggeselle* – букв. “запеклий холостяк” [19:319]. В українській мові маємо ті ж образи й однакову семантику в таких фраземах, як *залишитися старою дівкою, посивіти в дівках* [7:197]. Але, залежно від областей, ставлення було різним: в одних навіть неодружені чоловіки, які мали позашлюбні зв'язки з жінками, засуджувались, в інших – стримано ставились і до дошлюбних зв'язків, і до жінок легкої поведінки. Велика кількість дітей розглядалась як Боже благословення. Традиційними були *шлюби за розрахунком*, що передається німецькою фраземою *eine gute Partie machen* (букв. “вигідно одружитися”) [19:134].

Хлопець, який досягнув 18-річного віку, ставав членом союзу своїх ровесників – *буришеншафту*, з якими він відсьогодні проводив свій час. Дівчат вважали потенційними нареченими з 16 років у Нижній Австрії, з 20 років – в Бременському лісі. *Буршенишафти* регулювали стосунки між хлопцями й дівчатами, стежили за *мораллю закоханих*. Високо цінували *порядних дівчат*, під вікнами *дівчат легкої поведінки* співали сатиричні куплети.

Існували різні форми зустрічей молодих. В Зальцбурзькому форланді існував звичай “*ходіння до троянд*” (*Roasgeh'ns*) [20:310]. *Роазіннен* (*Roasinnen*), як називались *дівчата на виданні*, – селянські дочки та служниці йшли в сусіднє поселення на посиденьки. Парубки, знаючи про це, очікували їх на зворотному шляху. Дівчат зустрічали шумом: гриміли жерстяними кришками, свистіли і т.ін. Додому молодь відправлялась парами, причому дорогою вони повинні були мовчати, інакше їм натирали лице сажею чи снігом [21:45].

В Австрії, як і в сусідній Баварії, були поширені нічні зустрічі біля вікна дівчини – *фенстерлен* (*Fensterlen*). В деяких областях їм передували *гассельгеен* (*Gasselgehen*) – парубки ходили по вулицях, наспівуючи пісні. Нічне “*женихання*” (*Nachtfreierei*) час від часу влада забороняла. В 17 ст. за порушення цієї заборони молодих людей віддавали у солдати [21:46].

В Нижній Австрії з 1880 р. в ніч всіх святих парубок кидав на подвір'я 16-17-річної дівчини, яка йому сподобалася, сплетену з соломи і прикрашену стрічками косу. Така дівчина приймалась в коло старших, якими цікавились хлопці. Дівчатам, якими не цікавились парубки, вішалися на двері негарні коси. В місті молодь ознайомилась на карнавалах. Своєрідно розвивались стосунки між служницями. Парубок пропонував дівчині відремонтувати її чоботи і приносив їй свою білизну, щоб вона її випрала. Відтоді він ставав її парубком. На храмове свято він купував їй подарунок, і тепер ніхто з товаришів не міг танцювати з цією дівчиною без дозволу її парубка. Стосунки поступово ставали близькими, але не завжди це закінчувалось весіллям, адже спільнота дозволяла одружуватись тільки тоді, коли парубок мав 300 гульденів. І як наслідок в общині за рік з'являлось 1/3 позашлюбних дітей [21:2].

Як бачимо, основою для виникнення дошлюбних обрядових стійких висловлень або фразем були традиції і власне саме побутове життя кожного етносу. Простежимо тепер спільні та відмінні семантичні характеристики таких фраземних номінацій в українській та німецькій мовах. Зокрема, фразема *спалахнути любов'ю до кого-небудь* містить семантику почуття сильної, раптової закоханості (як спалахує вогонь, так і запалюється почуття, пор., антонім – *спалахнути ненавистю до кого-небудь*). В німецькій мові семантичним і образним відповідником є фразема *in Liebe zu j-m erglühen* [7:23] або *in Flammen stehen* – букв. – “палати полум'ям” [7:215]. Коли дівчина хотіла справити враження на парубка, тобто *сподобатись парубкові*, вона, як-то кажуть, *стріляла очима*, або можна сказати синонімічними варіантами цього фразеологічного трансформа *bіsіkі пускала* [8:33], *пряла очима* [8:581]. В німецькій мові така дія молоді дівчини передавалася еквівалентними семантично й образно тотожними фраземами, як *j-m (schöne) Augen machen* – букв. “робити комусь (гарні) очі” [7:56] або *mit den Augendeckeln klappern* “стріляти прикритими очима” [7:60]. В останньому прикладі наявна семантика прикритого/неприкритого. Семантично подібним є також фразеологізм *sich mit jm in einen Flirt einlassen* – букв. “почати флірт з ким-небудь” [7:217].

Щодо фраземи *жити душа в душу* [8:225], то на її образно-семантичному ґрунті розвинулось чимало фразеологічних знаків із соматичним компонентом *душа* на позначення психічного світу людини, її почуттів, переживань, настроїв: *душа крається – краяти душу; до душі* (синонім – *до серця*); *як душа до душі; душею і серцем; прихилитися душею; припасти до душі (до серця)*, які в цьому контексті, тобто у фразеосемантичній групі весільних обрядових знаків, мають буквальне значення “відчувати” і похідні від нього – “процес відчуття”, “приховані почуття, переживання”. У цій парадигмі пряме номінативне значення слова *душа* має домінуючу функцію в семантичній структурі цих фразем [22:15]. Німецький відповідник *j-m ans Herz gewachsen sein* – букв. “припасти до серця” [7:331] маркує однаковий образний потенціал цієї фраземи, проте зовнішня форма є дещо різною.

Шукає собі пару говорять в Україні про тих, хто шукає нареченого чи наречену [12:20]. Проте в німецькій мові такого відповідника немає, а активно вживається антонім *j-d, etw. ist ein paar Nummern zu groß für j-n* (розм.) – букв. “хтось не пара комусь” [7:82].

Фразема *вбратися як на весілля* [8:59] має семантику вдягнутися по-святковому, причепуритися. У німецькій мові є еквівалентні семантичні й образні відповідники *in vollem Wachs* (розм.) – букв. “причепурений як на весілля” та його синонімічні трансформи: *an j-m knackt alles* (розм.) – букв. “хтось вбраний як на весілля”, *wie aus dem Ei g pellt geschält* (розм.) – букв. “вбраний як лялька, вбраний як на весілля” [7:142, 388]. Остання фразема при однаковій образності має різну форму вираження, зокрема символіку іграшки.

Висновки та перспективи подальших досліджень.

Отже, антропологізована концептуалізація весільних обрядових фразем дошлюбного циклу, які вербалізують глибоко закорінені в когнітивно-ментальній діяльності людини, її досвіді, аксіологічній орієнтації факти ментального світу, здійснювалася на підставі образної характеристики певних обрядодій та тих зіставляваних одиниць, які виникли на їх позначення.

Спільними для зіставляваних мов виявилися мотиви знайомства молодих, спалаху кохання, залицяння, зустрічей та прощання, які сприяли виникненню еквівалентних фразем. Така подібність зумовлена загальними закономірностями розвитку людського буття, що дають єдиний досвід, єдине знання “правил життя”, його моральних цінностей. Відмінність фразем простежується на рівні зовнішньої форми та поодиноких випадків вживання національно-культурних реалій.

Перспективами дослідження є зіставно-типологічний аналіз обрядових фразем на позначення періоду весілля та перебування в шлюбі.

ЛІТЕРАТУРА

1. Гумбольдт В. фон. Характер языка и характер народа // Язык и философия культуры. М.: Прогресс. - 1985. - С.370-381. 2. Тищенко О.В. Аксіологічно марковані номінації та стереотипи ритуальної поведінки в різномовному віддзеркаленні (на матеріалі української, польської та російської мов) // Проблеми зіставної семантики. Зб. наук. статей. - К.: Вид. Центр КНЛУ. - 2005. - Вип. 7. - С.42-47. 3. Магіровська О.В. Вторичная номинация концепта в современном английском языке : Дис. канд. филол. наук. - Красноярск, 2001. 4. Федоров А.И. Сибирская диалектная фразеология. - Новосибирск: Наука, 1980. 5. Алефіренко М.Ф., Золотих Л.Г. Проблеми фразеологічного значення змісту. - Астрахань: Вид-цтво Астраханського держ. педагогічного ун-ту, 2000. 6. Алефіренко М.Ф. Фразеологія в системі сучасної російської мови. - Волгоград: Вид-цтво Волгоградського держ. ун-ту, 1993. 7. Гаврис В.І., Пророченко О.П. Німецько-український фразеологічний словник. - К.: Радянська школа, 1981. 8. Білоноженко В.М., Гнатюк І.С. Словник фразеологізмів української мови. - К.: Наукова думка, 2003. 9. Українська родина: Родинний і громадський побут / Упорядник Лідія Орел. - К.: Видавництво імені Олени Теліги, 2000. 10. Борисенко В.К. Весільні звичаї та обряди на Україні. - К.: Наук. думка, 1988. 11. Камінський В. Парубоцькі громади на Поділлі як звичаєво-правовий інститут // Праці комісії для вивчення звичаєвого права України. - К., 1928. 12. Пономарьов А. Традиції дошлюбного спілкування // Українці: Історико-етнографічна монографія у двох книгах. Книга 1. - Опішне: Українське народознавство, 1999. 13. Іванова Ю.В. Брак у народів Центральної і Юго-Восточної Європи. - М.: Наука, 1988. 14. Гнатюк В. Збірки сільської молодіжної на Україні // Матеріали до української етнології. - Львів: Етнографічна комісія наук т-ва ім. Т.Г.Шевченка, 1918. - Т.18. (2). - С.172. 15. Дыминский А.И. Быт крестьян Каменецкого и Проскуровского уездов Подольской губернии 1864г. // Архив ГО СССР. - Р.30. - Оп.1. - Д 23. - С.25. 16. Іванова Ю.В. Немці // Брак у народів Західної і Південної Європи. - М.: Наука, 1989. С.11-24. 17. Zender M. Das Kölnische „Niederland“ in Gestalt und Sonderart seines Volkslebens // Rheinische Vierteljahrsblätter, jahrgang 36 (Heft 1/4) Bonn, 1972. S.249-252. 18. Spamer A. Die deutsche Volkskunde. Bd. I. B., 1934. 19. Осовецька Л.С., Сильвестрова К.М. Фразеологічний словник німецької мови. - К.: Радянська школа, 1964. 20. Adrian K. Zur Salzburger Volkskunde // Deutschösterreich. Weimar, 1927. 21. Іванова Ю.В. Австрійці // Брак у народів Західної і Південної Європи. - М.: Наука, 1989. - С.2-45. 22. Каракуця О.М. Фразеологізми української мови з компонентом "душа": Автореф. дис. канд. филол. наук. - Харків, 2002.

РАДЗІЄВСЬКА С.О.

Київський національний лінгвістичний університет

ТИПОЛОГІЯ СЛОВЕСНИХ ПОЕТИЧНИХ ОБРАЗІВ, ОБ'ЄДНАНИХ КОНЦЕПТОМ ДІМ, В АМЕРИКАНСЬКІЙ ПОЕЗІЇ ХХ–ХХІ СТОЛІТЬ

Словесний поетичний образ як явище динамічне постійно розвивається і зазнає змін, супроводжує людство протягом тисячоліть і накопичує досвід людини в процесі пізнання навколишнього світу. З народженням когнітивної поезики вивчення природи словесних поетичних образів вийшло на якісно новий рівень наукових досліджень.

На сучасному етапі спостерігається підвищений інтерес вітчизняних та зарубіжних дослідників не тільки до специфіки творення і функціонування словесних поетичних образів, але й до певного їх упорядкування і систематизації.

Метою статті є виявлення основних типів словесних поетичних образів, об'єднаних концептом ДІМ, в американській поезії ХХ–ХХІ ст.

Актуальність обраної теми обумовлена тим, що для сучасної лінгвістики характерним є дослідження взаємодії мови і мислення, вихід у площину ментальних процесів. Тому в цих дослідженнях особливої уваги набуває концепт як базова категорія ментальних процесів. Одним з таких концептів є ДІМ, який визначаючи способи членування дійсності людиною, є характерним для мовної картини світу будь-якого народу. Цей концепт містить в собі найсуттєвіші риси менталітету народу, оскільки він є вмістилищем життя єдиного соціального організму, сім'ї (навіть такої, що складається з однієї людини), первинного осередку і суспільства (народу), і держави. Саме у ДОМІ кожна людина проводить значну частину свого життя. Зазвичай вона у ньому починає ходити і говорити і у ньому переходить "у інший світ". Концепт ДІМ тому і являє собою єдність, взаємодію фундаментальних, архетипних концептів ЛЮДИНА, ЖИТТЯ, ПРОСТІР (ВМІСТИЛИЩЕ). На це вказує і Г.М.Яворська, говорячи про поняття дому не тільки як про будівлю, але й як про місце, де людина знаходиться "у себе" [1:723]. Розв'язання питання типології словесних поетичних образів, об'єднаних концептом ДІМ, є актуальним тому, що сприяє окресленню

культурно-ціннісної картини світу в американській поезії ХХ–ХХІ ст. Актуальність вищезгаданої проблеми також зумовлена тим, що у ХХ ст., особливо наприкінці його і на початку ХХІ ст. життя американського суспільства характеризується значними змінами, притаманними епосі глобалізації. Цілком закономірно це знаходить своє відображення в нових словесних поетичних образах американської поезії, які дають можливість за допомогою когнітивної поетики пояснити специфіку розумової діяльності людини, менталітет спільноти і досягнути ті зміни, які тут відбуваються, оцінити їх наслідки з точки зору подальшого існування людства, буття планети Земля.

Мета статті визначає необхідність вирішення наступних завдань:

1) проаналізувати наукові здобутки в розробці проблеми типології словесних поетичних образів взагалі та в американській поезії зокрема;

2) описати типологію словесних поетичних образів, об'єднаних концептом ДІМ, в американській поезії ХХ–ХХІ ст. і проілюструвати її на прикладі конкретних словесних поетичних образів.

Матеріалом дослідження обрано 1000 словесних поетичних образів, об'єднаних концептом ДІМ, та вилучених методом суцільної вибірки з віршованих текстів американської поезії ХХ–ХХІ ст.

Дослідження виконується в руслі когнітивної поетики і спирається на теорію прототипів і прототипову семантику. Робота базується на когнітивних принципах аналогового мапування світу, теорії концептуальних тропів і концептуальної інтеграції. Слід зазначити, що в його основу покладено фундаментальні праці в галузі когнітивної лінгвістики і поетики таких видатних вчених, як Рош Е., Лакофф Дж., Джонсон М., Ленекер Р., Стоквел П., Тернер М., Фокон'є Ж., Фріман Д., Фріман М., Чейф У., Цур Р., Лабов У., Вежбицька А., Воробйова О.П., Белехова Л.І. Концептуальний аналіз нових типів словесних поетичних образів свідчить про певні зміни як у поетичному мисленні, так і у світосприйнятті, а також дозволяє окреслити зміни у концептуальній і мовній картинах світу.

Теоретичне значення роботи полягає у подальшій розбудові теорії словесних поетичних образів і критеріїв їх класифікації шляхом дослідження особливостей формування і функціонування образів в поетичному тексті, в упорядкуванні і систематизації образів, об'єднаних певними концептами, з метою окреслення культурно-ціннісної картини світу в поезії того чи іншого народу.

Практичне значення роботи вбачається у можливості використання теоретичних положень в курсі стилістики англійської мови, у спецкурсах з теорії поетичного мовлення та когнітивної поетики.

Образи супроводжують людство з найдавніших часів, адже вони є спробою узагальнити та зрозуміти сам факт людського існування, його доцільність і місце в навколишньому середовищі.

За традицією, образ вивчали, беручи до уваги багатоаспектність цього феномену: як спосіб відбиття зовнішнього світу у свідомості людини (референційний аспект) [Арутюнова Н.Д.]; як основний засіб художнього узагальнення дійсності (естетико-концептуальний аспект); як знак об'єктивного корелята людських переживань (емотивний аспект) [Воробйова О.П.]; як модель дійсності, яка відновлює інформацію про дійсність у новій структурі (евристичний аспект) [Белехова Л.І.]; як спосіб передачі авторського бачення світу (інтенційний аспект); як ефективний спосіб компресії інформації та втілення переживань, що не піддаються вербалізації (сугестивний аспект). Зазвичай створення образів базується на використанні подібності предметів, характеризується конкретністю, емоційністю, експресивністю і може бути описовим чи символічним. Саме вищезазначеним пояснюється велика кількість словесних поетичних образів, систематизація яких стає об'єктивною потребою. Зазначимо також, що "наука, навіть найпередовіша, за своєю природою не може

займатися питаннями духу. Ця царина доступна або поетам (рідше письменникам), або співакам релігійного одкровення" [2:107-108]. Звідси можна зробити висновок про особливу роль словесних поетичних образів у проникненні у ментальну і духовну сутність людини.

На сучасному етапі розвитку філології проблема опису типів образів є предметом наукових розвідок. Ознайомившись з дослідженнями, присвяченими проблемі типології образів, виконаними представниками різних гуманітарних дисциплін, ми вирішили спиратись на праці лінгвістів-когнітивістів.

Для досягнення поставленої нами мети спираємося на типологію словесних поетичних образів, розроблену Л.І.Белеховою. За результатами її дослідження образного простору американської поезії в цьому просторі існує чотири типи словесних поетичних образів: архетипні, стереотипні, ідіотипні та кенотипні.

Згідно з концепцією Л.І.Белехової, концептуальну базу словесних поетичних образів становить прототипова концептуальна схема, яка і є їх основою і на тлі якої відбувається їх осмислення [3:278].

Охарактеризуємо наведені чотири типи словесних поетичних образів. Зазначимо, що в контексті даної роботи ми обмежимося двома критеріями класифікації словесних поетичних образів: змістовим та мовним.

Перш за все відзначимо, що "архетип – це несвідоме утворення, а точніше – змістова сторона колективного несвідомого, яке є підсумком життя роду та однаковою мірою притаманне всім його представникам. Архетип хати, свого дому, домівки, своєї праці впливає на світоглядні орієнтири людини. Для українців хата – це не лише житлова будівля, вона – сімейний затишок, родинне гніздо, яке любовно доглядали й прикрашали, куди прагнули повернутися з далеких життєвих доріг" [4:13].

Тобто, архетипні словесні поетичні образи – це праобрази, укорінені у колективному позасвідомому, що має не індивідуальну, а загальнонаціональну природу. ДІМ як складова архетипного словесного поетичного образу виступає і при його сакралізації в якості однієї з форм релігійної свідомості [5]. Якщо архетип – це довільна форма мислення, то словесний поетичний образ – продукт свідомої творчості, експлікація передконцептуального та концептуального знання шляхом словесного втілення в поетичному тексті [3:299].

Проілюструємо архетипні словесні поетичні образи, об'єднані концептом ДІМ, на прикладі образу "Out of this same light, out of the central mind,/We make a dwelling in the evening air,/In which being there together is enough." з поетичного твору "Final Soliloquy of the Interior Paramour" У.Стівенса. Для цього представимо текст твору:

*Light the first light of evening, as in a room
In which we rest and, for small reason, think
The world imagined is the ultimate good.*

*This is, therefore, the intensest rendezvous.
It is in that thought that we collect ourselves,
Out of all the indifferences, into one thing:
Within a single thing, a single shawl
Wrapped tightly round us, since we are poor, a
Warmth
A light, a power, the miraculous influence.*

*Here, now, we forget each other and ourselves.
We feel the obscurity of an order, a whole,
A knowledge, that which arranged the rendezvous.*

*Within its vital boundary, in the mind.
We say God and the imagination are one...
How high that highest candle lights the dark.*

*Out of this same light, out of the central mind,
We make a dwelling in the evening air,
In which being there together is enough. (Stevens, 524)*

Архетип СВІТЛА, що має концептуальну імплікацію “космос, народження життя, прагнення, спрямоване вгору, сподівання на краще”, є підґрунтям прототипової концептуальної схеми **ДІМ – СВІТЛО, ДУХОВНИЙ ЗАТИШОК** у словесному поетичному образі “*Out of this same light, out of the central mind, We make a dwelling in the evening air, In which being there together is enough.*” В цьому образі експлікується знання людини щодо упорядкування простору, в результаті якого вона одержує можливість розбудувати дім для знаходження у безпеці, під благословенням Бога. В ДОМІ всі СВОЇ, щасливі люди, які збираються в такому ДОМІ, що несе їм СВІТЛО. Поет наголошує на необхідності бути разом: “*we collect ourselves, Out of all the indifferences, into one thing*”, “*We feel the obscurity of an order, a whole, A knowledge, that which arranged the rendezvous.*”, “*being there together*”. Концепти ДОМУ та СВІТЛА актуалізуються через втілення концептуальних імплікацій архетипу СВІТЛА у реченнях “*Light the first light... in a room*”, “*How high that highest candle lights the dark*”, “*Out of the.. light, .../We make a dwelling*”.

Зауважимо, що “Архетипам притаманно зв'язувати свідоме і несвідоме” [6:5]. А саме це і спостерігається у цьому поетичному образі. Тому він і може бути віднесений до типу архетипних словесних поетичних образів. Про це свідчить і факт посилення у тексті твору на Бога: “*We say God and the imagination are one...*”

Стереотипні словесні поетичні образи – це ті, що повторюються, відображаючи схеми мислення, притаманні тому чи іншому народу. Тобто стереотипні словесні поетичні образи є соціально, культурно, національно маркованими: “Стереотипи формуються в межах національно-культурного середовища і залежать від “духу народу” [7:18]. Проаналізуємо словесний стереотипний образ “*The farm I made my home on in the mountains/I had to take by force rather than buy*” з поетичного тексту “New Hampshire” Р.Фроста:

*Not even New Hampshire farms are much for sale.
The farm I made my home on in the mountains
I had to take by force rather than buy.
I caught the owner outdoors by himself
Raking up after winter, and I said,
“ I’m going to put you off this farm: I want it.”
“Where are you going to put me? In the road?”
“I’m going to put you on the farm next to it.”
“Why won’t the farm next to it do for you?”
“I like this better.” It was really better. (Frost, 163-164)*

Прототиповою концептуальною схемою цього стереотипного словесного поетичного образу є модель **ДІМ – ЗДОБИЧ**, причому ДІМ безпосередньо виражається лексемою “*the farm*”, а ЗДОБИЧ – “*I’m going to put you off this farm*”. Цікаво відзначити, що ця модель симетрично протилежна моделі **ДІМ – ФОРТЕЦЯ**, яка є основою відомого англійського стереотипного образу “*my home is my castle*”.

Формування цього стереотипного образу відбувалося не тільки під впливом творчої уяви Р.Фроста. Зміст образу є мотивованим лінгвоментальним простором всієї американської культури, а його інтерпретація залежить від наявності у читача знань з історії США. Образ *"The farm I made my home on in the mountains/I had to take by force rather than buy"* (*"ферму, яка стала моїм домом в горах, мені довелося відібрати силою, а не купити"*) містить інформацію про те, як пересічний американець сприймає і оцінює світ. Всі елементи, що містяться в семантико-когнітивній структурі стереотипного словесного поетичного образу *"The farm I made my home on in the mountains/I had to take by force rather than buy"*, підкреслюють головну ідею тексту – досягнення мети будь-якою ціною.

У ході розгортання подій у текстовому світі читач приходять до висновку, що головний герой віддає перевагу матеріальному і найважливішим для нього є комфорт в ДОМІ. За допомогою *"to take by force rather than buy"*, *"to put you off this farm"*, *"I like this better"* актуалізується роль і місце американця в світі.

Головний герой твору вважає, що він має право жити в своєму комфортному ДОМІ, і якщо такий ДІМ не можна придбати, то слід просто його відібрати чи відвоювати у його хазяїна, особливо якщо цей ДІМ є кращим або просто стає до вподоби. Ключовими на семантичному рівні є також *"to take by force rather than buy"*, *"I'm going to put you off this farm: I want it."*, *"I'm going to put you on the farm next to it."* Ця мораль сягає своїм корінням тих часів, коли колоністи (іспанці, французи та англійці), захопивши землю, використовували її для задоволення своїх потреб, для примноження багатства і отримання прибутку, часом знищуючи індіанців.

Знання загальновідомих історичних фактів, які стають стереотипними, містяться в цьому словесному поетичному образі *"The farm I made my home on in the mountains/I had to take by force rather than buy"* (змістовий критерій) й проявляються у використанні ідіоматичних виразів *"to make one's home"*, *"to take by force"* (мовний критерій).

Привласнення ферми описується Р.Фростом як щось несправедливе *"I caught the owner outdoors by himself/... and I said,/ 'I'm going to put you on the farm next to it.'/'Why won't the farm next to it do for you?'"*/*"I like this better."*, те, що заважає людині спокійно жити на своїй території. Недаремно події розгортаються навесні, коли в природі все відновлюється *"I caught the owner outdoors by himself/Raking up after winter"*.

Р.Фрост чітко висловлює своє негативне відношення до захоплення чужої нерухомості і вживає гіперболи, метафори, але головну роль відіграє іронія *"Where are you going to put me? In the road?'"*/*"I'm going to put you on the farm next to it.'"*/*"Why won't the farm next to it do for you?'"*/*"I like this better."* *It was really better"*. завдяки якій доходимо висновку, що головна проблема – в виборі засобів для досягнення мети.

Як бачимо, в цьому вірші його автором створено образ американця, який для досягнення своєї мети, привласнення ферми, дому, що має свого хазяїна, не зупиняється перед насильством, захопленням майна і переселенням цього хазяїна на сусідню, гіршу, на його думку, ферму. Саме так і поступали американці, витісняючи індіанців до резервацій. Тому цей словесний поетичний образ цілком логічно може визначатися як стереотипний. Зауважимо, що цей образ дозволяє побачити таку рису менталітету американців як досягнення своїх бажань будь-яким шляхом, що видається хибним Р.Фросту.

Для пояснення особливостей ідіотипних словесних поетичних образів будемо базуватись на дослідженнях, виконаних в межах прототипової семантики, одним з прикладів яких є робота М.Фріман, виконана на матеріалі віршованих текстів Е.Дікінсон [8]. Зазначимо, що ідіотипні словесні поетичні образи характеризуються авторським стилем словесного втілення відомих концептів. Саме виявлення особливостей концептуального універсуму Е.Дікінсон і мала на меті М.Фріман.

Доречним також видається пригадати що основними механізмами творення ідіотипних словесних поетичних образів є лінгвокогнітивні операції розгортання й модифікації, які у свою чергу супроводжуються низкою таких лінгвокогнітивних процедур як: узагальнення, розширення, компресія, спеціалізація [3:331].

Для ілюстрації ідіотипного словесного поетичного образу представимо уривок з тексту твору “Van Winkle” Х.Крейна:

*The cinder pile at the end of the backyard
Where we stoned the family of young
Garter snakes under... And the monoplane
We launched – with paper wings and twisted
Rubber bands (Crane, XX)*

В ідіотипному словесному поетичному образі “*at the end of the backyard/Where we stoned the family of young/Garter snakes*” віддзеркалюється специфіка когнітивного стилю поета. Розглянемо, як Х.Крейн використовує неологізми та змінює семантичне наповнення відомих слів, розгортаючи прототипову концептуальну схему **ДІМ – ПРАЦЯ**, внаслідок чого концептуальна іпостась цього словесного поетичного образу моделюється у вигляді ідіотипної концептуальної схеми: **ДІМ – ПРАЦЯ, ЯКУ ВИКОНУЄ ВСЯ СІМ’Я РАЗОМ**. Для цього також видається необхідним звернутись до біографії поета. Батько Х.Крейна мав консервний завод, на якому працювала вся сім’я поета. Згадуючи дім, в якому мешкала родина малого Х.Крейна, він писав як його родина й найближче оточення консервували продукти.

Прототиповою концептуальною схемою цього словесного поетичного образу є модель **ДІМ – ПРАЦЯ**. Розгортання концептуальної схеми здійснюється через “*where we stoned*” (“там, де ми виймали кісточки”) та “*the monoplane/We launched – with paper wings and twisted/Rubber bands*” (“запускали моноплани – з паперовими крилами й крученими резиноними кришками”).

Царина джерела ПРАЦЯ об’єктивується у словесній тканині образу номінативними одиницями “*The cinder pile*” (“попілова кінка”), “*Garter snakes*” (“ленти для підв’язування”), “*the monoplane*” (“моноплани”), “*paper wings and twisted/Rubber bands*” (“паперові крила й кручені резиноні кришки”), а СІМ’Я – “*at the end of the backyard/Where we stoned the family*” і “*We launched*”, внаслідок чого концептуальна іпостась словесного поетичного образу “*at the end of the backyard / Where we stoned the family of young / Garter snakes*” моделюється у вигляді ідіотипної концептуальної схеми **ДІМ – ПРАЦЯ, ЯКУ ВИКОНУЄ ВСЯ СІМ’Я РАЗОМ**. Пояснення “яку виконує вся сім’я разом” виконує функцію розгортання і перетворює звичайну прототипову модель у ідіотипну.

Для ілюстрації кенотипного словесного поетичного образу, об’єднаного концептом ДІМ, розглянемо вірш Е.Бішоп “One Art”:

*I lost my mother’s watch. And look! my last, or
next-to-last, of three loved houses went.
The art of losing isn’t hard to master.*

*I lost two cities, lovely ones. And, vaster,
some realms I owned, two rivers, a continent.
I miss them, but it wasn’t a disaster.*

–Even losing you (the joking voice, a gesture

*I love) I shan't have lied. It's evident
the art of losing's not too hard to master
though it may look like (Write it!) like disaster.*(Beach, 172)

Цей вірш містить словесний поетичний образ “*my last, or/next-to-last, of three loved houses went*”, який і може бути віднесений до типу кенотипних, що здійснюють прорив у звичному концептуальному просторі поняттєвої системи людини. Прототиповою концептуальною схемою цього словесного поетичного образу є модель ДІМ – ЛЮБОВ. Концепт ЛЮБОВ актуалізується за допомогою номінативної одиниці “*loved houses*”.

Смисл словесного поетичного образу “*my last, or/next-to-last, of three loved houses went*” можна зрозуміти лише у ході аналізу семантики всього поетичного тексту, звертаючись до фонових знань.

Аналізуючи наведений приклад, доцільно зауважити, що поетеса мала нетрадиційну сексуальну орієнтацію, що і знайшло своє відображення в створенні кенотипного словесного поетичного образу “*my last, or/next-to-last, of three loved houses went*”. Вірш було написано після смерті її третьої коханки Лоти, яку Е.Бішоп вважала членом своєї родини, оскільки жила з нею в Бразилії.

Формування цього образу руйнує архетип через парадоксальне осмислення **ДОМУ ЯК ЛЮБОВІ МІЖ ДВОМА ЖІНКАМИ**. За допомогою номінативної одиниці “*loved houses*” актуалізується зміст кенотипного образу. Відправною точкою інтерпретації наведеного словесного поетичного образу, орієнтиром осмислення його є варіанти заголовків: спочатку “How to Lose Things”, потім “The Art of Losing Things” й нарешті “One Art”. Втративши Лоту, Е.Бішоп втратила не тільки коханку, сім’ю, будинок, Південну Америку, але весь світ, що і є для неї великим горем. Слід зазначити, що в цьому образі по суті третя коханка Лота входить не до ядра ДОМУ, а до його периферії, актуального шару. А саме: “Завдяки актуальному шару концепти національної культури змінюються, адаптуються до нових уявлень про світ. Саме у цьому шарі виникають нові смисли, і в результаті формуються зміни, що впливають на національну картину світу” [9:2].

Зазначимо, що розглянуті словесні поетичні образи розміщені в просторі різних ізотипних словесних поетичних образів, тобто в їх основі лежать різні прототипові концептуальні схеми. Та це, на нашу думку, не має особливого значення, тому що і наведені приклади підтверджують існування чотирьох типів словесних поетичних образів, об’єднаних концептом ДІМ, в американській поезії ХХ–ХХІ ст.

Слід також зазначити, що розглянуті нами стереотипний та кенотипний словесні поетичні образи, об’єднані концептом ДІМ, в американській поезії ХХ–ХХІ ст. свідчать про те, що поведінка пересічного американця все у більшій мірі обумовлюється матеріальними, а не духовними факторами [10]. Але, на думку провідних філософів, тільки духовне удосконалення може врятувати людство від загибелі, зберегти та зміцнити для прийдешніх поколінь наш загальний дім-світ.

ЛІТЕРАТУРА

1. *Яворская Г.М.* О концепте 'ДОМ' в украинском языке // Сокровенные смыслы. Слово, Текст. Культура. / Сб. ст. в честь Н.Д.Арутюновой. – М.: Языки славянской культуры, 2004. – С.716-729.
2. *Павловский И.В.* Православие и русский национальный характер // Вестник московского университета. Серия 19. Лингвистика и межкультурная коммуникация. – 2004. – № 2. – С.107-114.
3. *Белехова Л.И.* Образный простір американської поезії: лінгвокогнітивний аспект: Дис. ... д-ра філол. наук: 10.02.04 / Київський національний лінгвістичний університет. – К., 2002.
4. *Бойчук Г.* Актуалізація архетипів національного підсвідомого засобами художнього слова. (На матеріалі творчості Тараса Шевченка). (Стаття перша) // Дивослово. – 2005. – № 10. – С.12-18.
5. *Богуславський В.М.* Сакралізація жилища как одна из форм русского религиозного сознания // Вісник Міжнародного слов'янського університету. Серія “Мистецтвознавство”. Том VII. – 2005. – № 1. – С.3-7.
6. *Шередека Г.В.* Архетипи та архетипичні образи (на прикладі казки “Про Івана-царевича та Царевну-жабу” // Наукові записки Харківського національного педагогічного університету ім. Г.С.Сковороди. Серія літературознавство. 2005. Вип. 4 (44). Частина 1.–Х., 2005. – С.3-7.
7. *Мовчун Л.* Стереотипний образ української мови // Дивослово. – 2004. – №

2. – С.18-21. 8. *Freeman M.* Mataphor making meaning: Dickinson's conceptual universe // *Journal of Pragmatics*. – 1995. – № 24. – Р.43-666. 9. *Фадеева Ю.А.* К определению понятия "концепт" // *Русская филология. Украинский вестник*. № 3 (28). Х., 2005. – С.41-43. 10. *Татаренко Н., Макуха В.* Ментальний аспект монодетермінантної глобалізаційної поведінки "американської нації" // *Збірник наукових праць: Вип. 43 / Відп. ред В.Є. Новицький*. – К.: Ін-т світ. екон. і міжн. відн. НАН України, 2004. – С.19-51.

ДЖЕРЕЛА ІЛЮСТРАТИВНОГО МАТЕРІАЛУ

1. *Beach*: The Cambridge Introduction to Twentieth-Century American Poetry / Christopher Beach: Cambridge University Press, 2003. – 224 p. 2. *Crane*: Complete Poems of Hart Crane / Ed. by Marc Simon. – N.Y.: Liveright Publishing Corporation, 1993. – 265 p. 3. *Frost*: The Poetry of Robert Frost. The Collected Poems, Complete and Unabridged / Ed. by Edward Connery Lathem. – N.Y.: Henry Holt and Company, 1979. – 607 p. 4. *Stevens*: The Collected Poems of Wallace Stevens. – N.Y.: Alfred A. Knopf, 1995. – 534 p.

РАЄВСЬКА І.В.

Одеський національний університет ім.І.І.Мечникова

ДЖЕРЕЛА ТА ІНСТРУМЕНТАРІЙ ВИВЧЕННЯ ДІАЛЕКТІВ ІТАЛІЇ

Джерела та інструменти вивчення діалектів численні, їх вибір залежить від мети і завдань наукового дослідження, яке проводиться нами. Словники діалектів, підручники з граматики, писемні тексти, лінгвістичні атласи, теле- й аудіозаписи програм, які ведуться на діалектах, – ось далеко не повний перелік інструментів діалектології. Нижче мова піде про деякі з них.

Словники діалектів

Ще у XVI столітті вчені розпочали створювати словники діалектів. Найвідоміший словник того часу має назву '*Specilegium*', він був укладений Луціо Скоппа. Словник складається з двох частин: перша з них – це словник розмовної латини, кожному слову відповідає ряд варіантів з різних діалектів; друга частина – розмовник у сучасному розумінні. Ось як це виглядає:

Arculus- lo coroglio, la spara, pannello, collura, corona;

Coclea- la maruza, limaca con scorza, la zameruca, babaluxa.

Слово «*la spara*» можна почути і сьогодні у центральних та південних регіонах Італії, а слово «*babaluxia*» (у перекладі позначає "равлик") часто звучить у мові неаполітанців та сицилійців і по сей день [1:71].

З причини наявності великої кількості діалектних слів у словнику на нього була спрямована критика захисників так званої "чистої" мови, тобто мови, якою розмовляла у Флоренції у XIII столітті.

У той самий час виходить словник під редакцією Л.К.Ескобара «*Vocabolarius vulgare cum latino apposito*» (1519р.). Іспанець за походженням, Ескобара відкрив школу латини у Сицилії і для полегшення розуміння творів класиків разом із своїми учнями створив латино-сицилійський словник, а трохи пізніше (у 1520 році) – латино-іспано-сицилійський. Також він уклав "Граматичку латинської мови", яка побачила світ у 1512 році [2:37].

XVIII-XIX століття – час наполегливої роботи вчених у цьому напрямку. Слід згадати словник Дж.Боеріо, який вивчав венеціанський діалект (1856 р.), словник п'ємонтського говору В.Альбіно (1859 р.) та працю Ф.Керубіні, який з 1839р. по 1856р. працював над укладанням словника міланського діалекту. Ось як останній пояснив призначення словника у передмові до нього: "надати можливість нам, міланцям, зрозуміти вчених, які пишуть про технічні засоби, сільське господарство, архітектуру" [3,V].

Протягом тривалого часу словники укладалися на основі слів та виразів представників буржуазних верств і зовсім не вбирали у себе лексику жителів віддалених місцевостей. Пізніше це упущення було виправлено сучасними лексикографами.

Об'єднання Італії дало новий поштовх лексикографії, що пов'язано з необхідністю розповсюдження італійської мови на всій території держави і у всіх верствах населення. У

рамках цих заходів міністр освіти того часу П.Бозеллі у 1890 році оголосив конкурс на укладання кращих словників діалектів, які, на його думку: "...були правильно укладені та структуровані і лише сприяли освоєнню італійської мови" [4:303].

У конкурсі взяли участь 33 конкурсанти, а кращими були визнані 2 роботи. Один зі словників "*Vocabolario abruzzese*" був укладений вчителем молодших класів та опублікований у 1893 році. Подібні конкурси більше не проводилися, але дослідження у цьому напрямку проводиться ведуться й зараз.

В останні десятиліття з'явилась велика кількість нових словників. Очевидно, це можна пояснити сильним інтересом до проблеми використання діалектів у повсякденному спілкуванні людей, особливо з боку хранителів традицій. Їх діяльність активізується по мірі зникнення або послаблення місцевих говорів. Робота лексикографів сьогодні схожа на роботу археологів, оскільки вони змушені приділяти багато часу вивченню старовинних писемних джерел з метою виділення "архаїчних" діалектів.

Говорячи про сучасні словники діалектів наукового характеру, необхідно згадати серію словників тосканських діалектів, які були представлені читачам журналу "*L'Italia Dialettale*", також слід згадати словник під редакцією Дж. Піччитто "*Vocabolario siciliano*" та працю провідного спеціаліста з діалектології в університеті міста Перуджа А.Батисти "*Appunti sulla parlata perugina*" (2004р.).

Інший напрямок лексикографічних досліджень складає вивчення етимологічного аспекту слова, для чого необхідно мати глибокі знання з історії мови та граматики. Поки, на жаль, таких словників не так вже й багато. Одним з найвдаліших вважається "Етимологічний словник сардинського діалекту" Макса Леопольда Вагнера (1960 р.) й "Етимологічний словник області Ломбардія" Р.Бракки та Г.Антоніоні, а також "Етимологічний словник діалектів Італії" видатного лінгвіста М.Кортеллоццо.

Граматика говору

Граматики говору – ще один інструмент у руках вченого, який вивчає певну групу діалектів.

Першою стала граматика неаполітанської мови під назвою "*Del dialetto napoletano*" Ф. Галіана, яка описує різні комунікативні ситуації [5:143].

Потім виходить "*Grammatica piemontese*" за редакцією М. Піпіно (1783 р.). Сам він працював у галузі медицини, і, в першу чергу, його цікавило питання письмової реалізації того чи іншого діалекту. Піпіно був першим, хто розпочав розробляти діалектну орфографію.

Треба сказати, що багато роботи провели й служителі Бога. Відтак, у 1840 році була надрукована граматика Дж.Сіано (священника), який вивчав функціонування усної та письмової реалізації сардинського діалекту. Результати його досліджень можна прочитати у книзі "Орфографія Сардинської мови" (1847р.).

Всі граматичні довідники більшою чи меншою мірою приділяють увагу структурі діалекту з метою виділення норм для створення алфавіту та письмової реєстрації говорів.

Поряд з вищезгаданими існує й історична граматика. У цьому напрямку найгрунтовнішою вважають працю німецького вченого Г.Ролфса "*Grammatica storica dell'italiano e dei suoi dialetti*" (1966-69pp.). Ролфс виділив свій підхід до вивчення діалектів Італії. Так, наприклад, він не вважав діалектами ані сардинський, ані латинський, ані фруїльський, а визначав їх як окремі мови. Він також говорить про корсиканський діалект як про різновид, дуже схожий, до тосканського говору.

Лінгвістичні атласи

При зборі та систематизації даних про діалекти треба подивитися на них і з іншої, географічної, точки зору. Це необхідно враховувати при проведенні польових досліджень, коли метою є "фіксація" живого мовлення. Реалізація таких досліджень полегшилась останніми десятиліттями завдяки комп'ютеризації, і їх практичне значення відбилося на

створенні лінгвістичних атласів. Перший лінгвістичний атлас був створений у Франції наприкінці XIX століття, в Італії такий атлас з'явився у 1920 році.

Лінгвістичні атласи – важливі інструменти діалектології, тут йдеться про втілення результатів лінгвістичних досліджень засобом інтерв'ю носіїв мови.

Вперше ідея зобразити графічно зони розповсюдження діалектів була запропонована німецьким вченим Г.Вінером, який у 1889 році закінчив систематизацію даних про діалекти Германії.

Інший відомий французький лінгвіст Ж.Гальєрон запропонував створити лінгвістичний атлас Франції. Він уклав список з 1900 питань. Інтерв'юер ставив їх респондентам і записував відповіді у вигляді фонетичної транскрипції. Дослідження продовжувалося 4 роки і було проведено у 639 населених пунктах. Цей метод став фундаментальним і згодом використовувався при укладанні інших атласів. Така форма (запитання – відповідь) досить вдала й полегшує обробку гомогенних даних. Важливо, щоб опитування було складено таким чином, аби отримати дані про різні мовні рівні, наприклад, про використання артикля, про лексичну складову, про фонетичне оформлення слова.

Стосовно ж Італії, існує три лінгвістичні атласи, які охоплюють територію всієї країни і відносяться до категорії “національних атласів”. Перший, скорочено, *AIS* (*Sprach und Sachatlas Italiens und Sudschweiz*), був опублікований у 1928 році у співавторстві К.Яберга та Я.Юда. Другий – *ALI* (*Atlante linguistico italiano* – Лінгвістичний Атлас Італії) – випущений у 1995 році, хоча дані для його створення були зібрані ще між 1925 та 1964 роками. Найповнішою вважається *CDI* (*Carta dei dialetti italiani* – Карта діалектів Італії) Пеллегрині 1977 року. Це звуко-графічний атлас, укладений на основі анкет і аудіозаписів носіїв тих чи інших діалектів.

Далі виділяють обласні атласи, які охоплюють обмежену територію, як правило, відповідно до адміністративного розподілу країни. Нижче наводиться перерахування деяких з них: *ALEPO* – *Atlante linguistico di Piemonte Occidentale* (Лінгвістичний атлас західної частини П'ємонта), *ALS* – *Atlante linguistico della Sicilia* (Лінгвістичний атлас острова Сицилія), *ALERU* – *Atlante linguistico regionale dell'Umbria* (Лінгвістичний атлас регіону Умбрії) та інші.

Останнім словом у цьому напрямку стало створення електронних версій, що дає змогу прослухати “матеріал” дослідження.

Писемні джерела

Важливі й корисні дані при вивченні діалектів можна отримати з так званих текстів, написаних різними діалектами. Одним з піонерів у цьому напрямку був Л.Сальвіоті, флорентійський вчений і член Академії Круска, який у 1586 році створив 12 версій першого розділу твору Боккаччо “Декамерон” різними діалектами. На жаль, єдиним варіантом, який можна було реалізувати письмово, був флорентійський варіант.

Три століття потому у 1875 році Дж.Папанті представив увазі читачів 704 варіанти одного й того ж розділу “Декамерона” [6:54]. При цьому на кожний регіон або навіть місто приходилося по декілька варіантів. У розділі “Сієна” знаходимо два варіанти, у розділі “Венеція” – 4. З наукової точки зору цікавим є підхід автора до виділення діалектів. Папанті виділив діалект буржуазії, селян та інших верств суспільства, що можна вважати першими начерками соціальної діалектології [7:478].

Ще одне джерело даних про діалекти – текст, що має назву “*Parabola del figlio prodigo*” В.ді Лука. Думка про використання такого тексту для лінгвістичних досліджень виникла у Наполеона Бонапарта, який видав наказ префектам 130 провінцій його імперії перекласти цей текст місцевими говорами. До цього тексту звернувся у XIX столітті видатний лінгвіст Б.Біонделлі. Він залучив уривок цього тексту до своєї роботи “*Saggi sui dialetti galloitalici*” (1853p.), а вже у XX столітті про нього згадали вчені державної фонотеки.

Також цікавим для дослідження є діалог, між господарем та слугою, який можна знайти у книзі 1864 року “*Raccolta di dialetti italiani con illustrazioni etnologiche*” А.Орландіні.

Крім того, тим, хто цікавиться діалектологією Італії, слід включити у список джерел дослідження Антологію діалектних текстів у фонетичній транскрипції (“*Testi dialettali in trascrizione fonetica*”), яка була опублікована у 1914 році К.Баттисти.

Безумовно, зараз у розпорядженні дослідників є велика кількість творів сучасних авторів, які використовують для стилістичного забарвлення своїх творів вирази на рідних діалектах, досить часто вони включають навіть цілі розділи, написані тим чи іншим діалектом.

ЛІТЕРАТУРА

1.Cortelazzo M. I Dialetti e la dialettologia in Italia. – Tubingen, Narr., 1980. 2.Leone A. Il vocabolario siciliano-latino di Lucio Scobar. – Palermo: Centro di studi filologici e linguistici siciliani, 1990. 3.Chirubini F. Vocabolario milanese-italiano. – Milano: Imp. Regia Stamperia, 1839-1856. 4.Barozzi B. Il concorso per i vocabolari dialettali del 1890// in La ricerca dialettale. – 1981, Vol.3-Pisa: Pacini. 5.Bianchi. De Blasi. I 'te vurria parla'. Storia della lingua a Napoli e Campagna. – Napoli: Pironti, 1993. 6.Cortelazzo M. Avviamento critico allo studio della dialettologia italiana. – Pisa: Pacini, 1969. 7.Papanti G. I parlari italiani in Certaldo alla festa del V Centenario di messer G.Boccaccio. – Livorno. Vigo, 1875. 8.Marcato C. Dialetto, dialetti e italiano. – Bologna: Il Mulino, 2002. 9.Pellegrini G. Carta dei dialetti italiani. – Pisa: Pacini, 1977. 10.Cortelazzo M. Dizionario etimologico dei dialetti italiani. – Torino: UTET, 1992. 11.Лингвистический энциклопедический словарь / Под ред. В.Н.Ярцевой. – Москва: Сов. энциклопедия, 1990.

РОЗУМЕЄНКО Н.В.

Київський національний університет імені Тараса Шевченка

СТАТУС КАТЕГОРІЇ ОКЛИЧНОСТІ В ЕМОТИВНО-ЕКСПРЕСИВНОМУ СИНТАКСИСІ (НА МАТЕРІАЛІ ІСПАНСЬКОЇ ТА ПОРТУГАЛЬСЬКОЇ МОВ)

Категорія окличності за своєю природою дуже тісно пов'язана з поняттями емоційності (емотивності), експресивності та оцінності. Ці категорії неодноразово привертали увагу багатьох видатних мовознавців таких, як О.М.Вольф, О.В.Александрова, Ю.М.Малинович, В.І.Шаховський, Е.Ю.Мягкова, Н.В.Могутова, В.Г.Гак та інших.

Підвищення зацікавленості до цих категорій з боку лінгвістів є закономірним, оскільки ці явища пронизують всі сфери людського життя, і таким чином здійснюють безпосередній вплив і на мову як невід'ємну частину діяльності людини і саме в цьому полягає **актуальність** статті. З огляду на це неможливо вивчати їх, не спираючись на положення суміжних наук: психології, філософії, психолінгвістики, комунікативної лінгвістики. Природу емоцій, емоційних станів, почуттів та афектів вивчали Я. Рейковський, О.М. Леонтьєв та інші. Ці поняття є надзвичайно важливими для розуміння самої природи категорії окличності, тому необхідно зупинитися на їх розгляді більш детально.

Окрім того, вивчення різноманітних питань перекладу для пар іспанської та української, а також португальської та української мов на теперішній момент знаходиться на початковому етапі, і в цих часткових теоріях проблеми відтворення іспанських та португальських окличних конструкцій, як і багато інших граматичних явищ, при перекладі українською мовою не були належним чином висвітлені, що також свідчить про актуальність обраної теми.

Метою цієї статті є визначити статус категорії окличності в емотивно-експресивному синтаксисі і виявити місце окличних структур у загальній класифікаційній

схемі речень, а також створити підґрунтя для подальшого дослідження засобів відтворення цього явища при перекладі.

Для досягнення цієї мети були поставлені такі **завдання**: дослідити взаємозв'язок категорії окличності з суміжними поняттями емоційності, експресивності й оцінності, встановити комунікативно-прагматичні функції категорії окличності, а також місце окличних конструкцій у загальній комунікативній класифікації речень за метою висловлення

Об'єктом дослідження є комунікативно-прагматичні категорії, пов'язані з емотивно-експресивним синтаксисом, а також окличні конструкції іспанської та португальської мов. Основною формальною ознакою пошуку цих конструкцій виступає знак оклику, однак, він не є єдиним критерієм визначення вищевказаних структур, а тому об'єктом дослідження можуть слугувати такі одиниці, які за іншими мовними та комунікативно-прагматичними ознаками відносяться до окличних.

Предметом дослідження є мовні засоби відбиття категорії окличності, а також емоційності, експресивності та оцінності і комунікативна роль цих категорій у мові.

Матеріалом дослідження слугують теоретичні праці, які розглядають проблеми емотивно-експресивного синтаксису, а також твори іспанської, португальської та латиноамериканської прози кінця XX ст.

Наукова новизна викладеного у статті матеріалу полягає у тлумаченні існуючих положень емотивно-експресивного синтаксису, визначенні комунікативно-прагматичних функцій категорії окличності, а також узагальненні класифікацій речень за метою висловлення з огляду на окличність.

Теоретичне значення. Ця стаття являє собою короткий вступ до вивчення категорії окличності в межах емотивно-експресивного синтаксису, її комунікативно-прагматичних функцій, основних мовних засобів її відображення та взаємозв'язку з іншими суміжними категоріями.

Існує декілька точок зору на визначення самих понять **експресивності** та **емоційності**. Так, О.В.Александрова розглядає категорію експресивності з точки зору її функції у мові і зазначає, що «експресивна функція мови – це здатність виражати емоційний стан мовця, його суб'єктивне відношення до певних предметів та явищ дійсності» [1:7]. Водночас, серед функцій експресивного синтаксису вона зазначає й виразність мови [1:8], яка не завжди має на меті передачу емоційного стану мовця.

Ю.М.Малинович стверджує, що такі терміни, як «експресія», «емоціонально експресивна семантика», «емоційно-експресивний компонент змісту», «емоційно-експресивне речення», «емоційно-експресивний синтаксис речення», мають на меті ні що інше, як вираження емоцій людини за допомогою мовних засобів [2:14]. При цьому, він слушно зауважує, що «не все експресивне у мові служить для вираження емоцій, в той час як вираження емоцій... завжди експресивне. Тому можна вважати, що емоційно-експресивний синтаксис мови є специфічною складовою частиною експресивного синтаксису» [2:15]. Це дійсно так, адже термін експресія є багатозначним і узагальнює такі поняття як емоційність, образність, інтенсивність.

Водночас, Ю.М.Малинович наголошує на актуальності емоційно-експресивного фактора у мові у зв'язку з її прагматикою, яка найтіснішим чином пов'язана з функціональним призначенням мови [2:35]. Причому, визнаючи важливість прагматичної функції, пов'язаної з потребою людини «здійснювати вплив на емоційно-вольову та інтелектуальну сферу психіки (шляхом емоційного переконування, навіювання, наказу) з метою регуляції поведінки інших людей» [3:41], Ю.М.Малинович фактично дорівнює цю функцію до «основної функції мови – комунікативної» і не вважає правомірним виділення окремої прагматичної функції в експресивному синтаксисі [2:36].

Привертає увагу і емотивна стилістика тексту В. І. Болотова, присвячена розгляду деяких психолінгвістичних, соціолінгвістичних та мовленнєвих засобів емоційного впливу. В.І.Болотов зазначає, що «будь-яке порушення нормальних відносин між компонентами тексту може бути в певних умовах джерелом емоційності тексту» [4:4] До мовленнєвих засобів емоційного впливу В.І.Болотов відносить порушення фонетичних, морфологічних, лексичних та синтаксичних норм [4:5]

Під емоціональністю В.І.Болотов розуміє категорію мовлення, а не мови і підкреслює, що вона передбачає вплив на людину. [4:14] Експресивність автор визначає, як «здатність мовного знаку виражати інтенсивність предметно-логічної або стилістичної інформації мовного знаку» [4:15], таким чином, дозволяючи зробити висновок про те, що емоційне відноситься до чуттєвої сутності на рівні відчуття, а експресивне спрямоване на вербальний зміст.

В.І.Шаховський також наголошує на існуванні у будь-якій мові емотивних знаків, за допомогою яких «вербалізуються, тобто, відображаються і виражаються, емоційні ставлення людини до світу» [5:1]. Цікаво те, що окрім традиційної комунікативно-прагматичної функції впливу на інших людей через емоційно-експресивне мовлення, В.І. Шаховський виділяє ще один аспект психологічного впливу мовця на самого ж себе, пояснюючи це тим, що «навмисне звернення до емотивів у мовленні може викликати у психіці мовця той емоційний стан, знаками якого є використані емотиви» [5:2]. Для прикладу такого емоційного стану В.І.Шаховський наводить випадки, коли людина гнівними словами сама може «розпалити себе» до втрати контролю за своїми вчинками. Це і є те, що він називає «магією слова» і його прагматикою.

Поняття емотивності тісно пов'язане з емоціями, афектами та почуттями. **Емоції** (від лат. *emovere* «хвилювати, збуджувати») – одна з форм відображення світу, що позначає душевні переживання, хвилювання, почуття [6:181]. Емоції виражаються у формі безпосередніх переживань задоволення чи незадоволення актуальних потреб людини і є одним з головних регуляторів її діяльності. Головна особливість людських емоцій полягає у тому, що саме вираження емоцій набуває рис соціально сформованої історично мінливої «емоційної мови» [7:9]. І хоча є багато класифікацій емоцій, науковці доходять висновку, що існують універсальні емоції, які відчують представники різних культур: гнів, радість, страх, щастя, горе, ненависть та ін. [6:30].

Іншою формою емоцій є **афекти** – дуже сильні емоційні і відносно короткочасні переживання, які виникають у критичних умовах і пов'язуються з активною поведінкою по вирішенню екстремальної ситуації.

Почуття ж мають чітко окреслений предметний характер, який виникає в результаті специфічного узагальнення емоцій, пов'язаного з уявленням або ідеєю про певний об'єкт – конкретним або узагальненим, наприклад почуття любові до людини, ненависті до ворога і т. ін. [7:10].

Уявлення про різноманітні емоційні стани людини дають нам можливість зробити припущення про те, які саме психологічні процеси стають мотивацією категорії окличності, а також про те, як саме мають відтворюватися різноманітні емоційно-зabarвлені структури при перекладі з іспанської та португальської мов на українську з урахуванням не тільки лінгвістичних, але й психологічних та культурних аспектів обох мов.

Говорячи про категорію окличності, і про суміжні їй категорії емоційності та експресивності, не можна не згадати суб'єктивний фактор **оцінності**, притаманний більшості окличних конструкцій. «Оцінність як мовна категорія, що спирається у своїй семантиці на аксіологічну категорію оцінки, з формального боку являє собою вираження

за допомогою різнорівневих мовних засобів узагальненого інваріантного значення схвалення / несхвалення кого-небудь або чого-небудь» [8:139-140].

Оцінність вивчається в межах таких розділів лінгвістики, як семантика, стилістика, прагматика, соціолінгвістика, психолінгвістика. Проте, у сучасному мовознавстві немає однозначного вирішення питання про трактування категорії оцінності. Існує думка, що оцінка охоплює всю сукупність мовних засобів, які виражають емоційно-оцінне ставлення мовця до навколишньої дійсності [9:87-95], до яких безумовно відноситься і окличність.

Вивчення вищезазначених категорій (емоційності, експресивності та оцінності) в межах дослідження окличності дозволяє зрозуміти не тільки її комунікативні, стилістичні та прагматичні функції в мовленні, але й саму природу категорії окличності, що є обов'язковим та визначним фактором у вивченні засобів перекладу окличних структур.

Важливим науковим питанням є визначення граматичної структури та комунікативних функцій окличних конструкцій. Значний внесок у вивчення цього питання на матеріалі іспанської та португальської мов було зроблено такими мовознавцями, як А.Гонсалес Ермосо, Х.Р. Куенот, М.Санчес Альфаро, М.В.Зеліков, С.І.Канонич, Н.І.Попова, Ю.А.Смичковська, О.А.Жебіт, Г.Б.Кузнецова. На матеріалі як іспанської, так і португальської мови ґрунтовний аналіз власне-емотивних речень був зроблений Н.Г.Мед у її роботі "Структурные типы собственно-эмотивных предложений в современном испанском и португальском языках". Досить детально окличні речення досліджувалися на матеріалах французької та англійської мов. Серед робіт, що привернули нашу увагу, можна назвати такі дисертації: "Структура, семантика і прагматика окличних речень у сучасній французькій мові" Т.В.Трішкіної-Аудіа, "Грамматическая структура и коммуникативные функции восклицательных предложений в современном французском языке" Д.С.Писарева, "О восклицательных предложениях" Т.С.Ратової та "Восклицательные предложения в современном английском языке" Ф.В.Локшиної.

Окличними називаються такі синтаксичні конструкції, в яких, окрім основного змісту, виражаються різноманітні емоції та почуття мовця (радість, гнів, здивування, захват, іронія, страх, докір і т. ін.), тобто реалізується експресивна функція мови. Наприклад:

¡Qué gran injusticia han cometido con su libro! (Sábado) - Як несправедливо повелися з вашою книжкою!; ¡Qué barbaridad! – murmuró. (Márquez 2003, 22) – Який жах! (с. 7); O senhor é que é irresponsável! (Coelho 2000, 96) – Це ви безвідповідальна людина!

Думки мовознавців збігаються у тому, що основним граматичним засобом оформлення окличних речень є особлива інтонація, яка виражається не тільки підвищенням тону речення, але й додатковим наголосом і паузою, вимовою більш високим тоном з виділенням слова, що несе основне емоційне навантаження. Насправді, коли мовець має на меті насамперед висловлення своїх емоцій або бажань, або привернення уваги співрозмовника, інтонація речення змінюється наступним чином: найбільший тональний підйом спостерігається на першому наголошеному складі висловлення, і від нього інтонація знижується поступово або різко до повної каденції [10:55].

За допомогою такої інтонації мовець може виражати найрізноманітніші почуття та емоції: непорозуміння, образу, докір; розчарування; обурення; погрозу; здивування, подив; захват; співчуття, незручність; сум, прикрість; радість; страх [11:29-30].

Насправді, як зазначає у своїй роботі «О модальности предложения» В.Г.Адмоні, «...категорія "окличності", яка оформлюється в особливому типі речень – окличних речень, служить... для того, щоб виразити підвищено емоційне ставлення мовця до того, що висловлено у мовленні чи дано в оточуючій ситуації або контексті... Такі

комунікативно-граматичні категорії... спеціалізовані саме на вираженні того, як відноситься мовець до висловленого». [12:54]:

¡Qué ternura sentía en mi alma, qué hermosos me parecían el mundo, la tarde de verano, los chicos que jugaban en la vereda! (Sábato) - *Яку ніжність відчував я в своїй душі, якими прекрасними видавалися мені навколишній світ, літній вечір, дітлахи, що гралися на тротуарі!*

A visão do meu país me dá alegria! Viva a Assíria! (Coelho 1999, 70) – *Образ моєї країни звеселяє мене! Нехай живе Ассирія!* (с. 94)

Завдяки семантиці таких слів та словосполучень, як “*ternura, alma, hermosos, la tarde de verano, alegria*”, що передають позитивний настрій і оптимістичний заряд, речення набувають емоційного забарвлення і, таким чином, передають емоції радості, задоволення мовців. Окрім того, емоційність першого окличного речення є результатом сполучення іменників, прикметників та дієслів оцінно-якісного значення або нейтрального забарвлення із займенником *qué* за певного порядку їх розташування у реченні. У другому реченні другого прикладу висловлюється заклик, який сам по собі вже є піднесеною емоцією. В іспанських та португальських окличних реченнях загалом спостерігаємо наявність наступної структури: відносні займенники *qué, cómo, cuánto / que, como, cuánto, quanto* + іменник/прикметник (емоційно-оцінного або нейтрального значення) + дієслово (емоційно-оцінного або нейтрального значення).

Наступні приклади - *¡Yo, tan estúpido, tan ciego, tan egoísta, tan cruel!* (Sábato) - *Я, такий безголовий, такий сліпий, егоїстичний, жорстокий!; Que tolice! – disse a mulher do prefeito* (Coelho 2000: 55) – *Яке безглуздя! – сказала дружина префекта* (с.72), - демонструють вираження емоцій обурення, розчарування знову ж таки завдяки вживанню емоційно-забарвленої, експресивної лексики, проте, цього разу вже зовсім протилежної семантики. Окрім прикметників у першому прикладі “*estúpido, ciego, egoísta, cruel*”, що несуть заряд негативної оцінки мовця, і передають емоцію розчарування, у реченні вжито стилістичні повтори інтенсифікуючого прислівника *tan*. Метою таких повторень є виділення, підкреслення, акцентування певного факту, явища або думки.

На письмі емотивні конструкції виділяються головним чином знаком оклику, але окрім нього, окличні речення можуть бути оформлені і крапкою, і знаком питання, і трьома крапками. Таким чином, знак оклику не може слугувати єдиним критерієм окличних структур. Отже, ці конструкції, окрім передачі основного змісту, мають на меті, насамперед, реалізацію експресивної функції мови, і основним граматичним засобом оформлення такого виду структур є особлива підвищена інтонація, яка дозволяє передавати найрізноманітніші емоції та почуття мовця.

Необхідно сказати, що існує декілька дискусійних точок зору щодо місця окличних речень у загальній класифікаційній схемі речень. Існують, в основному, три базових погляди.

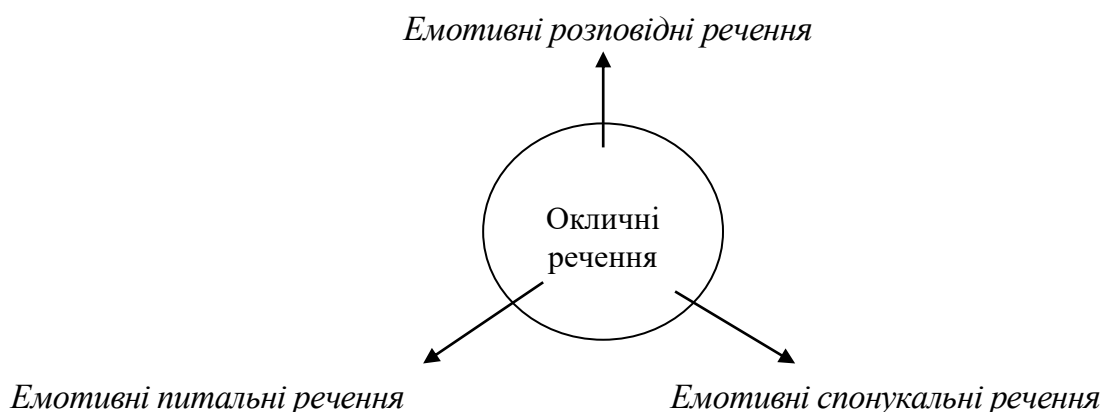
Деякі дослідники дотримуються традиційної класифікації комунікативних речень за метою висловлення, виділяючи окличні речення як самостійний структурний тип речення, поряд з розповідними, питальними, спонукальними та десидеративними (Н.І.Попова; А.Гонсалес Ермосо, Х.Р.Куенот, М.Санчес Альфаро). Основною метою окличних речень є передача емоційного змісту мовлення. Вважається, що окличність є одним із засобів інтонаційного вираження суб'єктивного відношення до повідомлення.

Ще одна класифікація речень пов'язана з тим, що з синтаксичної точки зору окличність є супутнім, факультативним фактором, який може накладатися на структуру основних типів речень – розповідних, питальних, спонукальних, привносячи у висловлення емоційного змісту (Ю.А.Смичковська; Х.Альсіна Франк, Х.М.Блекуа; Е.Аларкос Лорак). Згідно з цією класифікацією кожне речення може бути виражено у двох

варіантах: окличному й нейтральному. Таким чином, функціонально-комунікативна класифікація визнає наявність шести типів речень в залежності від того, окличні вони, чи нейтральні.

Третя точка зору є, так би мовити, поєднанням обох вищезазначених класифікацій, оскільки вона допускає існування як чисто окличних речень, так і емотивних різновидів розповідних, питальних та спонукальних речень. (М.В.Зеліков, Н.Г.Мед, Д.С.Писарєв, Т.В.Трішкіна-Аудіа, Ф.В.Локшина) Насправді, як зазначає М.В.Зеліков, «сутність оклику – в експресивному дублюванні висловлювання будь-якої модальності – як реальної (ствердження та заперечення), так і ірреальної (дубітативність)». [13:148] Окрім того, М.В. Зеліков наголошує на тому, що оклик може маркувати і розповідні, питальні та спонукальні речення. Таким чином, окличні речення розподіляються на оклично-стверджувальні і оклично-заперечні, кожне з яких може бути розповідним, питальним чи спонукальним. [13:148-149] Поряд з ними виділяються власне-окличні речення, основною функцією яких є вираження емоційного ставлення мовця до певної ситуації, явища або події.

Зогляду на вищезазначене наведемо наступну структурно-семантичну схему, запропоновану Д.С.Писарєвим і яка, на наш погляд, найбільш повно виражає категорію окличності [14:7]:

Власне-окличні речення (тобто, такі, що не мають нейтральних відповідників) займають центральне місце у цій схемі. Периферійне положення посідають окличні речення, які мають відповідники серед нейтральних типів.

У свою чергу, Ф.В.Локшина розподіляє окличні речення наступним чином: [15:4]

- 1) власне-окличні речення;
- 2) розповідні окличні речення;
- 3) спонукальні окличні речення;
- 4) питальні окличні речення.

Необхідно окремо виділити нетрадиційний підхід Т.Є.Ратової, яка пропонує засновувати класифікацію окличних речень на семному аналізі, коли у якості головних комунікативних сем виступають сема повідомлення інформації та сема запиту інформації, а вторинними комунікативними семами є сема соціального статусу і сема підтримання комунікації [16:2]. Таким чином, згідно з цим підходом виділяються чотири різновиди речень за комунікативно-семантичною ознакою:

- 1) розповідні;
- 2) питальні;
- 3) речення соціального статусу (привітання);
- 4) комунікативні сигнали.

Окрім того, на всі ці види речень можуть накладатися додаткові так звані модулюючі семи: емотивна та сема окличності, яка ще може бути охарактеризована як апелятивно-імпресивна сема, тобто сема посиленого комунікативного впливу на співрозмовника. Саме ця апелятивно-імпресивна сема надає розповідним реченням окличності, а також утворює окличні речення соціального статусу і підтримання комунікації [16:3].

Т.Є.Ратова не вважає окличність та емоційну забарвленість ідентичними поняттями, доводячи, що існує багато окличних речень, які не мають емотивної семи. Це такі речення, як заклик, оцінні, іронічні окличні речення та інші [16:3].

На підставі матеріалу, викладеного у статті, можемо зробити такі **висновки**. Категорія окличності найтіснішим чином пов'язана з поняттями емоційності, експресивності та оцінності. Уявлення про ці явища дозволяють нам глибше зрозуміти природу окличності і побачити її сутність та головні комунікативно-прагматичні функції передачі емоційного стану мовця, вираження його ставлення до певних явищ або ситуації і здійснення певного комунікативного впливу на адресата.

Окрім того, ми виділяємо три базові наукові погляди на місце окличних речень у загальній класифікаційній схемі речень:

- **традиційний**, що виділяє окличні речення як самостійний структурний тип речення, поряд з розповідними, питальними, спонукальними та десидеративними;
- **нетрадиційний**, за яким окличність є супутнім, факультативним фактором, який може накладатися на структуру основних типів речень – розповідних, питальних, спонукальних, привносячи у висловлення емоційного змісту;
- **поміrkований**, згідно з яким допускається існування як чисто окличних речень, так і емотивних різновидів розповідних, питальних та спонукальних речень. З огляду на всебічний підхід поміrkованого погляду на місце окличних структур у загальній класифікаційній схемі речень вважаємо його найбільш виваженим.

Окремо можна виділити науковий підхід Т.Є.Ратової, яка засновує класифікацію окличних речень на семному аналізі і окремо розглядає поняття емоційної забарвленості та окличності.

Перспективним напрямком дослідження вважаємо вивчення категорії окличності як засобу категоризації емоцій в межах різноманітних літературних жанрів з подальшою проекцією дослідження засобів відтворення іспанських та португальських окличних структур українською мовою.

ЛІТЕРАТУРА

1. *Александрова О.В.* Проблемы экспрессивного синтаксиса. - М.: Высш. шк., 1984.
2. *Малинович Ю.М.* Экспрессия и смысл предложения: Проблемы эмоционально-экспрессивного синтаксиса. – Иркутск: Издательство Иркутского университета, 1989.
3. *Киселева Л.А.* Вопросы теории речевого воздействия. – Л.: Изд-во ЛГУ, 1978.
4. *Болотов В.И.* Эмоциональность текста а аспекте языковой и неязыковой вариативности (Основы эмотивной стилистики текста). – Ташкент: Фан, 1981.
5. *Шаховский В.И.* О роли эмоций в речи. 1990 <http://www.voppsy.ru/issues/1991/916/916111.htm>
6. *Шаховский В.И.* Категоризация эмоций в лексико-семантической системе языка. Воронеж: Изд-во ВГУ, 1987.
7. *Леонтьев А.Н.* Потребности, мотивы и эмоции. М., 1971. <http://flogiston.ru/library/leontev>
8. *Приходько Г.І.* Міждисциплінарний характер категорії оцінності // Проблеми семантики слова, речення та тексту. К.: Вид. центр КНЛУ, Вип.. 15. – 2005. – С.139-147.
9. *Гак В.Г.* Эмоции и оценки в структуре высказывания и текста // Вестник МГУ. – 1997. - № 3, сеп 9.
10. *Alarcos Llorach E.* Gramática de la lengua española. Quinta reimpresión, enero 1995. – Madrid: Editorial Espasa Calpe, S.A., 1995.
11. *Смычковская Ю.А.* Синтаксис современного испанского языка. – К.: Вища школа, 1979.
12. *Адмони В.Г.* О модальности предложения // Уч. Зап. Фак-та иностр. языков. Л., 1956.
13. *Зеликов М.В.* Синтаксис испанского языка: Особенности структуры предложений по характеру высказывания. – СПб.: КАРО, 2005.
14. *Писарев Д.С.* Грамматическая структура и коммуникативные функции восклицательных предложений в современном французском языке: Автореф дис... канд. филол. наук: 10.02.05. – М., 1985.
15. *Локишина Ф.В.* Восклицательные предложения в современном английском языке: Автореф дис... канд. филол. наук: 10.02.05. – Ленинград, 1958. - 17 с.
16. *Ратова Т.Е.* О восклицательных предложениях. Автореф дис... канд. филол. наук: 10.02.05. – Ленинград, 1973.

ДЖЕРЕЛА ІЛЮСТРАТИВНОГО МАТЕРІАЛУ

1.Coelho P. O demônio e a Srta. Prym. 2000. www.paulocoelho.com.br. 103 p. 2.Coelho P. O Diário de um Mago. 2001. www.paulocoelho.com.br. 104 p. 3.Coelho P. O Monte Cinco. 1999. www.paulocoelho.com.br. 191 p. 4.García Márquez G. Buen viaje, señor presidente // Doce cuentos peregrinos. - Barcelona: Debolsillo, 2003. - P.13-45. 5.Sábato E. El Túnel. - Madrid: Cátedra, 1995. - 165 p. 6.García Маркес, Габріель. Щасливої дороги, сеньйоре президенте! (Перекл. з ісп. М. Жердинівська) // Всесвіт. - 2002. - Вип. 5-6. - С.3-15. 7.Сабато Е. Тунель. (Перекл. з ісп. О. Буценка). - К.: Графіті, 1996. - 112 с.

СИВАК Ю.В.

Київський національний університет імені Тараса Шевченка

ПОЛІТИЧНА ПРОМОВА: АКСІОЛОГІЧНИЙ АСПЕКТ

Сьогодні політика стала одним із найбільш вагомих критеріїв оцінки розвитку суспільства. Неможливо переоцінити її вплив на життя кожної окремої людини. Політичні діячі через свої промови не тільки доводять до відома громадськості певну інформацію, а й моделюють її сприйняття. Саме тому дослідження лінгво-прагматичних характеристик політичного дискурсу становить інтерес не тільки для сучасної лінгвістики, а й для інших наук.

Вивченням особливостей текстів політичних промов у різних мовах займалися такі лінгвісти, як Попова (Коваль) Н.М. (іспанська мова), Іванова Г.Б. та Пономаренко О.В. (італійська мова), Жуковець Г.Л., Хоецяні А.К., Фоменко О.С. та Ущина В.А. (англомовний дискурс), Пуленко І.А., Гулей М.Д. (дискурс французьких політиків) та інші. Вчені-філологи, зазвичай, досліджували політичні промови у складі політичного дискурсу. Однак деякі політологи визначають промову як жанр політичної реклами [1]. Ми вважаємо, що політичну промову варто досліджувати, виходячи з її приналежності як до політичного, так і до рекламного дискурсу. Матеріалом нашого аналізу слугують надруковані у пресі тексти передвиборчих та інавгураційних промов французьких президентів періоду П'ятої Республіки (починаючи з 1958 року і дотепер), у яких, на нашу думку, найбільш яскраво простежується симбіоз двох дискурсів.

Метою політичних промов є здійснення інформативно-прагматичного впливу на електорат, що виступає поліадресатом. Необхідність звернення до аудиторії, розширеної відповідно до ряду критеріїв (вік, гендерна приналежність, рівень освіти, соціальний статус, рівень матеріального забезпечення, віросповідання та ін.), вимагає пошуку ключових понять, які адекватно розуміються та сприймаються усіма особами, на яких поширюється вплив. Такими поняттями у політичному та рекламному дискурсі виступають різного роду цінності (універсальні та національно-специфічні). Як зазначає Арутюнова Н.Д., "головним призначенням ціннісних суджень є не повідомлення фактів, а здійснення впливу" [2:181], що, у свою чергу, і сприяє реалізації прагматичної функції досліджуваних текстів. Враховуючи важливу роль, яку відіграють цінності у політичних промовах, ми можемо говорити про їх аксіологічний характер.

Аналіз передвиборчих та інавгураційних промов французьких президентів П'ятої Республіки дозволив виявити такі **категорії цінностей**:

1. Національно-специфічні цінності
2. Політичні цінності
3. Загальнолюдські моральні цінності
4. Негативні цінності.

Найбільш відомими ціннісними системами у французькій культурі були і залишаються принципи П'ятої Республіки (*les principes de la V-e République*) та гасло Великої французької революції "Свобода, рівність і братерство" (*Liberté, Egalité, Fraternité*). Ці

системи знаходять відображення у політичних промовах усіх президентів другої половини ХХ – початку ХХІ ст. Так, Шарль Де Голль вживав революційне гасло, під яким об'єдналися французька метрополія та новоутворені африканські держави:

Destin de la Communauté! Il s'agit de faire vivre cette institution magnifique qui unit, en vertu d'un contrat passé en toute indépendance, d'une part la métropole française ainsi que les départements et les territoires d'outre-mer, d'autre part, les Républiques nées dans les contrées d'Afrique, où, sous les plis du drapeau tricolore, ont fleuri la Liberté, l'Egalité et la Fraternité.

Його наступник, Жорж Помпиду, вважав своїм головним завданням слідування нормам Конституції П'ятої Республіки (*le strict respect de la Constitution de la V-e République*).

Жіскар Д'Естен, завершуючи свій виступ під час інавгурації, закликав народ до єдності та братерства (*ensemble comme un grand peuple uni et fraternel abordons l'ère nouvelle de la politique française*).

У дискурсі Франсуа Міттеррана категорія братерства виступає ключовою (*rien ne se fera sans la fraternité et sans la justice*). Розмірковуючи про роль кожного громадянина у створенні Республіки, він стверджує, що головним завданням є боротьба за її цінності: *La République n'appartient à personne. Nous en sommes tous, à des titres différents, les garants et les artisans. Sur le chantier de ces valeurs toujours neuves, pour ces combats de chaque jour qui se nomment liberté, égalité, fraternité, aucun volontaire n'est de trop*. Президент також звертається до цінностей П'ятої Республіки, підкреслюючи, що дотримання їх є головним прагненням Франції (*par le coeur et par la raison, la France aspire à rassembler ses forces dans le respect de ses valeurs, les valeurs de la République*).

Даючи присягу на вірність країні, дійсний президент Франції Жак Ширак обіцяє дотримуватися основних принципів французької демократії: *je veillerai à ce que les principes de liberté, d'égalité et de fraternité inspirent constamment l'action du gouvernement*.

Тексти передвиборчих та інавгураційних промов зазвичай мають футуральну спрямованість: адресант повідомляє аудиторії про своє бачення розвитку країни, про ті дії, які будуть втілені у разі його перемоги на виборах. Однак прагматичний вплив на електорат буде менш ефективним, якщо мовець з перших слів не зможе створити сприятливу комунікативну ситуацію, тобто, здобути позитивне ставлення аудиторії до себе. Одним із способів знайти прихильність виборців є звернення до спільного історичного минулого. По-перше, таким чином адресант підкреслює свою приналежність до народу, адже йому теж щемить у серці, коли він пригадує ті чи інші події, які відіграли виняткову роль в історії країни. По-друге, політики найчастіше згадують про такі події та таких осіб, яких однозначно схвально оцінюють усі члени суспільства: *le Front populaire, la Libération, la Grande Révolution, la Résistance, la Déclaration des droits de l'homme et du citoyen* та ін. Апелювання до таких подій зустрічаються у багатьох промовах президентів П'ятої Республіки. Розглянемо початок інавгураційного виступу Франсуа Міттеррана, у якому він віддає шану усім французам, завдяки яким відбулися найважливіші події в історії держави:

En ce jour où je prends possession de la plus haute charge, je pense à ces millions et ces millions de femmes et d'hommes, ferment de notre peuple qui, deux siècles durant, dans la paix et la guerre, par le travail et par le sang, ont façonné l'Histoire de France, sans y avoir accès autrement que par de brèves et glorieuses fractures de notre société.

C'est en leur nom d'abord que je parle... alors que, troisième étape d'un long cheminement, après le Front populaire et la Libération, la majorité politique des Français démocratiquement exprimée vient de s'identifier à sa majorité sociale.

Міттерран згадує тисячі людей (*ces millions et ces millions de femmes et d'hommes, ferment de notre peuple*), які створили французьку історію, при цьому мовець вживає метафоричний вираз *façonner l'Histoire de la France* (*façonner* – надати форму, виготовити), підкреслюючи таким чином виключну роль простих людей, які стали творцями історії (при

цьому слово “історія” написано з великої літери) завдяки їх важкій праці. Емоційний вплив на виборців посилюється за рахунок вживання протиставлення “мир - війна” (*la paix – la guerre*), усталеного виразу “потом і кров’ю” (*par le travail et par le sang*) та метафоричного вислову “переломи нашого суспільства” (*fractures de notre société*). Крім того, новообраний президент вживає вираз “тривале просування” (*long cheminement*) на позначення важкого і довгого шляху до демократії, який довелося пройти французькому народу. До найважливіших віх історії становлення демократії мовець відносить діяльність Народного фронту (*le Front populaire*) та визвольний рух (*la Libération*) під час Другої світової війни.

Промови Франсуа Міттеррана характеризуються апелюванням до багатьох історичних постатей, наприклад, у його передвиборчих текстах фігурують Наполеон Бонапарт та Луї-Наполеон, виступаючи у паризькій мерії після першого обрання президентом, він цитує Віктора Гюго - “*Qui adresse la parole à Paris, s’adresse au monde entier*” – підкреслюючи, таким чином, великий вплив, що має столиця на усю країну.

Однією з найавторитетніших постатей у французькій історії є перший президент П’ятої Республіки Шарль Де Голль. Він залишається найвидатнішим політичним діячем і зараз, хоча пройшло вже більше 35 років після його смерті. Генерала Де Голля згадують у своїх промовах і Франсуа Міттерран, і Жак Ширак, і Жіскар Д’Естен, але найбільше місце йому відведене у промовах Жоржа Помпиду, який був прем’єр-міністром за часів президентства Де Голля. Його передвиборча промова розпочинається так:

Au moment où s’ouvre la campagne présidentielle, je voudrais, Français, Françaises, vous demander à tous, sans distinction d’opinions d’avoir une pensée pour le général de Gaulle. Il a refusé la défaite, incarné la Résistance et la Libération... Mais enfin, pour la première fois depuis plus de cinquante ans, nos soldats, vos fils, vos frères, vos maris, ne se battent plus nulle part, sur la terre.

Саме генералу Де Голлю французи мають завдячувати врятуванням Республіки у післявоєнний період, вирішенням алжирського конфлікту у 1958 році, наведенням ладу під час студентських заворушень та страйків робітників 1968 року і, що є найважливішим, збереженням миру в країні. За такі заслуги у своїх виступах Жорж Помпиду називає Де Голля визволителем батьківщини (*libérateur de la patrie*) та найвизначнішим з французів (*le plus grand des Français*).

Політичні цінності. Серед політичних аксіологем, які вживаються у передвиборчих та інавгураційних промовах президентів П’ятої Республіки, необхідно виділити наступні 7 ключових концептів:

- єдність (*unité*);
- могутність (*puissance*);
- зміна (*changement*);
- мир (*paix*);
- демократія (*démocratie*);
- незалежність (*indépendance*);
- глобалізація (*mondialisation, globalisation*).

Результати аналізу текстів промов, проведеного шляхом підрахунку лексем із ціннісною конотацією, представлені у наступній таблиці:

Політичні цінності	Де Голль (1958- 1969)	Помпиду (1969- 1974)	Д’Естен (1974- 1981)	Міттерран (1981-1995)	Ширак (1995-)

Єдність	12	8	7	10	9
Могутність	3	15	5	2	5
Зміна	11	4	9	5	9
Мир	9	4	3	7	11
Демократія	-	2	4	7	12
Незалежність	5	4	4	-	4
Глобалізація	-	-	-	-	15

Серед політичних цінностей французьких політиків найбільш яскраво простежується ідея **єдності**. Ця аксіологема вербально реалізується у таких іменниках як *unité, union, solidarité, cohésion*, прикметниках *uni, solidaire, commun*, прислівнику *ensemble*, займенниках *pous, tous*, а також у дієсловах наказового способу першої особи множини. Категорія єдності в усіх її проявах наявна у дискурсі п'яти президентів, що свідчить про її актуальність протягом усього періоду П'ятої Республіки. Наприклад:

Jusqu'alors, au long des siècles, l'Ancien Régime avait réalisé l'unité et maintenu l'intégrité de la France (Де Голль).

Il faut faire une France moderne et en même temps ne pas oublier que la solidarité nationale doit jouer pour les régions déshéritées, les catégories défavorisées, les professions menacées (Помпідю).

Ensemble comme un grand peuple uni et fraternel abordons l'ère nouvelle de la politique française (Жіскар Д'Естен).

Une France juste et solidaire qui entend vivre en paix avec tous peut éclairer la marche de l'humanité (Міттерран).

Quelles sont les valeurs que nous avons en commun, quels sont nos devoirs, nos espoirs, les messages dont nous pouvons être porteurs dans le monde, ici et ailleurs, dans nos régions et hors de nos frontières? (Жак Ширак)

Для здійснення інформативно-прагматичного впливу на електорат, політичні лідери у своїх передвиборчих промовах мають звертатися до таких ціннісних категорій, які будуть позитивно сприйняті усіма виборцями, незалежно від їх політичних переконань. Такою категорією є ідеал могутньої, розвиненої держави, до якого прагнуть будь-які політичні сили, однак кожна своїм шляхом. Ми умовно назвали цей ціннісний орієнтир **могутністю**, адже лексема *puissance* є, на наш погляд, центральною у ланцюгу синонімічних слів *stabilité, prospérité, progrès, développement* та однокорінних прикметників. Як ми бачимо з таблиці, цю аксіологему вживали усі президенти, а найбільша кількість випадків звернення до цієї ціннісної категорії була виявлена у дискурсі Жоржа Помпідю, який своїм важливим завданням вважає досягнення політичної та соціальної стабільності:

Notre autorité internationale ne dépend pas seulement de notre volonté, mais de nos propres capacités techniques et économiques et de notre stabilité politique et sociale (Помпідю).

Його попередник Шарль Де Голль під час інавгурації використовує стилістичний прийом градації, вживаючи лексеми з позитивною конотацією, що утворюють синонімічний ряд до концепту “могутність”:

Ainsi ai-je pu, pendant quatre années, sans altérer les droits des citoyens ni les libertés publiques, assurer la conduite du pays vers le progrès, la prospérité, la grandeur, étouffer à mesure les menaces criminelles qui se dressaient contre l'État et empêcher le retour aux vices du régime condamné (Де Голль).

Істотною за кількістю є група ціннісних орієнтацій, які об'єднуються навколо поняття “**зміна**” (*changement*). До неї належать лексеми *renovation, renouveau, transformations, modification, réformes*, а також однокорінні дієслова і прикметники. Частотність вживання даної аксіологеми, особливо, у промовах Шарля Де Голля, пояснюється тим, що французьке

суспільство кінця 50-х – початку 60-х років XX ст. усвідомлювало необхідність у радикальних змінах через політичну й економічну кризу цього періоду. Внаслідок таких процесів поняття “зміна” набуло ідеологізованого значення [3:13] і стало одним із центральних понять дискурсу Де Голля:

Nous avons à mener à bien, malgré d'immenses difficultés, une rénovation profonde qui conduise chaque homme et chaque femme de chez nous à plus d'aisance, de sécurité, de joie, et qui nous fasse plus nombreux, plus puissants, plus fraternels.

У даному прикладі політик вживає поряд із лексемою “поновлення” й інші іменники з позитивним значенням – достаток, безпека, радість. Саме ці явища, на думку мовця, мають бути результатом успішних змін.

Важливими цінностями у будь-якому політичному дискурсі є поняття **миру й безпеки**, що реалізуються за допомогою лексем *paix, pacification, sécurité*. За результатами проведеного аналізу, ця категорія завжди була важливою частиною дискурсу президентів П’ятої Республіки. Слід відзначити зростання ролі даної аксіологеми у післявоєнний період, коли люди ще не встигли забути трагічні наслідки війни, країна була охоплена робітничими й студентськими страйками і нерозв’язаним залишалося питання щодо статусу Алжиру. Напруженість того періоду і прагнення до встановлення мирної ситуації відобразилися у промовах Де Голля:

Le devoir de ramener la paix en Algérie, ensuite celui de la mettre en valeur, enfin celui de régler la question de son statut et de sa place dans notre ensemble, nous imposent des efforts difficiles et prolongés.

Останнім часом зростає роль такої ціннісної категорії, як **демократія**, що втілюється у тексті за допомогою лексеми *démocratie* та його дериватів. Демократичні цінності закріплюються у свідомості громадян з часом усе більше, про що свідчить такий факт: у промовах Шарля Де Голля такого концепту нами виявлено не було, натомість у Жака Ширака демократія є одним із центральних понять:

Ce projet pour la France, je m'engage à le faire vivre dans une démocratie rénovée et rassemblée. Une démocratie vivante. Une démocratie participative où, à tous les niveaux et partout, par le dialogue, par la consultation, par le respect, chacun pourra trouver sa place.

La France veut défendre haut et fort l'honneur de la démocratie.

У своїх промовах президент визначає демократію як найцінніше добро (*c'est le bien le plus précieux*), завданням президента він вважає побудову нової демократії (*construire une nouvelle démocratie*) та посилення демократичних інституцій (*renforcer les institutions démocratiques*) у Франції.

Категорія **незалежності** (*indépendance, indépendant*) наявна у дискурсі усіх п’яти французьких президентів приблизно в однаковій мірі. До неї апелюють зазвичай у контексті міжнародних відносин. Зокрема, Жорж Помпиду вживає дану лексему, коли висловлюється щодо відносин із країнами Європи:

Il s'agit d'abord de maintenir notre indépendance dans le respect de nos alliances, le rapprochement et la coopération avec tous les peuples, et d'abord en Europe (Помпиду).

До числа нових політичних цінностей слід віднести поняття **глобалізації**, яке превалує у передвиборчих промовах Жака Ширака і відсутнє у дискурсі його попередників. Даний концепт реалізується у лексемах *globalisation* та *mondialisation*, поряд із якими часто вживається вираз «міжнародна спільнота» (*communauté internationale*) та «європейське будівництво» (*construction européenne*), наприклад:

La mondialisation des économies est source d'échanges, de création de richesses, d'activité et d'emplois nouveaux... La mondialisation des économies doit impérativement s'accompagner d'une mondialisation de la solidarité.

Notre pays a un rôle essentiel à jouer pour mobiliser la communauté internationale.

Il ne perdra pas son âme en s'engageant résolument dans la mondialisation. Il ne perdra pas son âme en poursuivant et en animant la belle aventure de la construction européenne.

Загальнолюдські моральні цінності у дискурсі французьких президентів відображаються за допомогою таких лексичних одиниць, як *dignité, justice, respect, amour de la patrie, dévouement, collaboration, coopération, esprit d'initiative*. Такі поняття мають завжди позитивне забарвлення і здійснюють емоційний вплив на виборців, створюючи відповідну довірливу атмосферу, яка сприяє успішній агітації.

Негативні цінності. Як теорія цінностей, аксіологія пов'язана з вивченням не лише позитивних цінностей, які враховуються традиційно, а й нейтральних та негативних [4:10]. Останні вживаються у передвиборчих промовах дуже широко: негативні цінності, що зазвичай стосуються проблем сьогодення, часто протиставляються позитивним цінностям, за допомогою яких мовець розкриває свою політичну програму. Прийом протиставлення здійснює великий емоційний вплив на слухачів або читачів. Це обумовлюється тим, що протиставлення і бінарність, які перетворилися на універсальний і розповсюджений прийом організації повідомлення, відповідають фундаментальним особливостям людського мислення [5:28].

Проведений аналіз політичних промов дозволяє виділити такі бінарні опозиції: *injustice/justice, intolérance/tolérance, instabilité/stabilité, la France partagée/unie, faiblesse/puissance, guerre/paix, mépris/respect, crise/prospérité, rivalité d'intérêts/solidarité* та ін. Перераховані цінності залишаються актуальними протягом усього періоду П'ятої Республіки. Однак, слід зазначити, що є такі негативні цінності, про які заговорили лише в останні роки. До таких належить проблема міжнародного тероризму, висвітлена у промовах Жака Ширака, який ставить її поряд з іншими лексемами з негативною конотацією:

Notre pays a un rôle essentiel à jouer pour mobiliser la communauté internationale. Il saura agir pour réduire les incertitudes et l'instabilité d'un monde troublé par les conflits entre les peuples, par le sous-développement, par la violation des libertés et des droits fondamentaux, et par l'irruption de nouvelles formes de terrorisme, dont plusieurs de nos compatriotes, hélas ! viennent encore d'être victimes. Pour contribuer à faire progresser l'organisation du monde, la France doit être forte, affirmer sa place et son rang.

На думку президента, Франція має зробити свій внесок у боротьбу проти тероризму, мобілізуючи світову спільноту. Окрім цього, у промові перераховуються такі негативні цінності, як сумніви, нестабільність, міжнародні конфлікти, відсталість, порушення головних прав і свобод.

Таким чином, політичні промови французьких президентів П'ятої Республіки мають чітко виражений аксіологічний характер. Звернення до системи цінностей, яка співпадає зі світоглядними позиціями реципієнта, сприяє успішному вирішенню ключового комунікативного завдання – спрямувати вибір електорату шляхом зміни його політичних переконань або закріплення вигідної адресанту політичної позиції.

ЛІТЕРАТУРА

1. Лисовский С.Ф. Политическая реклама. – М., 2000 ([http://: evartist.narod.ru/text7](http://evartist.narod.ru/text7)) 2. Арутюнова Н.Д. Язык и мир человека. – М., 1998. 3. Гулей М.Д. Лексико-граматичні особливості та композиційна структура французької політичної промови (на матеріалі виступів Ш. Де Голля і Ж. Ширака): Автореф. дис. ... канд. філол. наук. – К., 2004. 4. Белова А.Д. Теорія аргументації та аксіологія // Мова у соціальному і культурному контексті. Зб. наук. праць. – К., 1997. 5. Белова А.Д. Мовні картини світу: принципи утворення та складові // Проблеми семантики слова, речення та тексту. Зб. наук. праць. – К., 2001. – Вип. 7.

ОСОБЛИВОСТІ СИСТЕМИ РЕГІОНАЛЬНОГО ПИСЬМА СТАРОФРАНЦУЗЬКОЇ МОВИ

(на матеріалі писемних пам'яток пікардійського діалекту)

Системний аналіз фонетико-графічних особливостей писемних пам'яток пікардійського діалекту XIII ст., здійснений у даній роботі, дає можливість з'ясувати його роль у формуванні окремих рис правописної системи сучасної французької літературної мови. У процесі дослідження було виявлено й проаналізовано основні фонетико-графічні відмінності між писемністю пікардійського діалекту та старофранцузької мови. Проведене дослідження дає можливість зробити ряд висновків.

Пікардійський діалект – територіальний діалект сучасної французької мови, що засвідчується пам'ятками з XII ст. У XIII ст. йому належить дуже помітне місце в мовній палітрі середньовічної Франції. Пікардійським діалектом були написані перші засвідчені на території Франції літературні твори та адміністративні документи.

Аналіз літературних творів, написаних пікардійським діалектом XIII ст. свідчить, що у системі вокалізму пікардійського діалекту відбулися такі основні фонетичні процеси:

- а) монофтонгізація деяких дифтонгів: [ei] > [i], [öw] > [ö];
- б) назалізація голосних, у результаті якої у пікардійському діалекті з'явилися такі носові звуки, як [ã], [õ], [œ];
- в) вокалізація [l];
- г) перехід закритого [o] у [u].

Спостереження над пам'ятками дало можливість з'ясувати, що в системі консонантизму у пікардійському діалекті на час їх появи також відбулися певні зміни серед яких основними є такі:

- а) старофранцузьке сполучення *–able* у пікардійському діалекті розвинулося в *–avle*, *aule*;
- б) зберігся звук [g] перед голосним [a], який у старофранцузькій мові розвинувся у [ǧ], а з часом – у [ž];
- в) відбулася палаталізація [k] перед [e] та [i] у кінці слова або складу;
- г) зберігається вибуховий звук [k] перед [a], який у старофранцузькій мові розвинувся спочатку у [ć], а з часом – у [š];
- д) почасти спостерігається відсутність перехідних приголосних у групах *ml*, *nr*, *lr*; е) засвідчується існування метатези *er/re*;
- є) звук [s] у середині слова перед приголосним розвинувся у [r]; ж) послідовно простежується збереження кінцевого приголосного [t].

Пікардійська фонетична система XIII ст. вплинула на розвиток фонетичної системи сучасної французької мови свідченням чого є, по-перше, більш ранній процес вокалізації [l] у пікардійському діалекті XIII ст., ніж у старофранцузькій мові; по-друге, завершення процесу розвитку закритого [o] у пікардійському діалекті задовго до того, як він розпочався у старофранцузькій мові; по-третє, процес назалізації звуків у пікардійському діалекті відбувся значно раніше, ніж у старофранцузькій мові.

Основними графічними засобами, які використовувалися у пікардійському скрипті при написанні монограм, були:

- а) літерна діакритика: у ролі діакритичного знака досить часто виступає монограма *h*, яка не мала самостійного фонетичного значення;

б) використання однієї літери для передачі різних фонем; Таку функцію у пікардійському діалекті виконували монограми *c, g, e*

в) інші діакритичні знаки – трема, *accent aigu, accent grave*: трема використовувалась для позначення відокремленої вимови голосних звуків, а *accent aigu, accent grave* та субграфемний знак – седій вживалися для розширення парадигми фонем-поліграфем.

Серед основних графічних засобів написання пікардійських диграм можна назвати такі:

а) використання літерної діакритики: в усталених буквосполученнях *qu, gu* та у написаннях графічних відповідників носових звуків літери *u, n, m* виконують роль діакритичних знаків;

б) використання різних літер або буквосполучень для передачі однієї фонemi; у пікардійському діалекті у цій функції виступають диграми *ai, ei, eu, au, ie, ou, gu, gh, ph, qu*;

в) використання подвоєних літер; цей засіб був характерним для літер, які на письмі передавали голосні, частіше – приголосні звуки: у пікардійському діалекті майже половина літер, що передавали приголосні звуки, подвоювались.

Основним графічним засобом написання пікардійських триграм було широке вживання подвоєних літер та використання літерної діакритики; так, для відтворення на письмі носових звуків вживалися літери *n, m*, хоча вони звичайно мали у пікардійській графічній системі самостійне значення.

Отже, пікардійська графічна система характеризується широким використанням літерної діакритики, діакритичних знаків, подвоєних літер, відсутністю відповідностей між літерою та звуком, існуванням великої кількості рівнозначних графем. Графічний інвентар пікардійського діалекту значно ширший, ніж у старофранцузькій мові.

Фонографічний інвентар пікардійського діалекту був представлений 32 монограми: *a, e, ě, é, è, i, ĩ, o, u, ŷ, y, ŷ, b, c, ç, d, f, g, h, j, k, l, m, n, p, r, s, t, v, w, x, z*. Кількість використовуваних монограм у пікардійському діалекті була значно більшою, ніж у старофранцузькій мові, у якій монограми *ě, è, ĩ, ŷ, y, ŷ, w* не вживалися.

Більшість пікардійських однолітерних графічних комплексів були монофонами, тобто одній графемі відповідав один звук. Таким чином, для пікардійського діалекту XIII ст. було характерним дотримання основного правила графіки: відповідність букви звукові. Але разом з тим у пікардійській писемності уживались і монограми, які мали кілька звукових відповідників, тобто були собою поліфонами. Так, монограма *c* виступала графічним відповідником зімкненого піднебінно-язикового звука [k] та зубно-язикового [s]; монограма *e* використовувалась як графічний еквівалент звуків [ɛ] та [e]; монограма *g* була графічним аналогом звуків [g] та [ʒ].

Поліфонія свідчить про позиційний характер пікардійської графіки: монограми звичайно функціонували як засіб позначення додаткових звукових відповідників у певній позиції. Так, літера *c* у пікардійському діалекті виконувала дві функції залежно від сполучення з іншими літерами: вона могла передавала або приголосний [s], або [k].

У пікардійській графіці XIII ст. фонemi були поліграфами: одна й та ж фонема могла мати кілька графічних відповідників; звук [ɛ] виражався чотирма графічними еквівалентами – монограмами *e, ě, é, è*; звук [ü] мав два графічні відповідники – *u, ŷ*; Звук [i] позначався чотирма літерами – *i, ĩ, y, ŷ*; на позначення зімкненого звука [k] використовувалися дві рівнозначні монограми – *c, k*; щілинний звук [ʒ] позначався двома взаємозамінними монограми *j* та *g*.

Під час дослідження нами було виявлено і проаналізовано 41 пікардійську диграму. Диграма у пікардійській графіці складалася з таких компонентів:

а) з літер, які графічно передавали голосний та приголосний звук і відповідали носовому звуку; у пікардійському діалекті XIII ст. на позначення носових звуків використовувались 9 диграм:

am, an, em, en, im, in, om, on, un ;

б) з різних літер, що передавали один голосний звук; основними серед них були: *ai* – [ɛ], *au* – [o], *eu* – [ö], *ie* – [ɛ], *ie* – [ye], *iu* – [ɛu], *oi* – [wa], *ou* – [u], *ou* – [y], *ue* – [ö], *ui* – [wi];

в) з двох різних літер, що графічно передавали певні приголосні звуки; у пікардійському діалекті вони представлені 8 орфограмами: *ch* – [ʃ], *ch* [ć] –, *gh* – [g], *gn* – [ŋ], *ng* – [ŋ], *gu* – [g], *il* – [y], *ph* – [f], *qu* – [k];

г) з двох однакових літер, що графічно відповідали одному приголосному звуку; у пікардійському скрипті налічується 9 подібних диграм: *cc* – [k], *ff* – [f], *ll* – [l], *mm* – [m], *nn* – [n], *pp* – [p], *rr* – [r], *ss* – [s], *tt* – [t];

д) з двох однакових літер, що графічно передавали один голосний звук; серед таких диграм нами було виявлено й проаналізовано 3 диграми: *aa, ee oo*.

Більшість пікардійських звуків мали кілька графічних виражень. Так, чотирьом носовим звукам відповідали 9 диграм та 2 триграми. Для передачі звука [ã] використовувались два графічних варіанти: *am, an*. Для передачі носового звука [ɛ] – чотири варіанти: *em, en, im, in*. Для передачі звука [ö] – два варіанти: *om, on*. Звук [ɛ] мав 7 графічних еквівалентів: монограми *e, ë, é, è* та диграми *ai, ie, ee*. Звук [ö] мав 2 графічні аналоги: *eu, ue*. Звук [o] виражався двома графічними відповідниками: *ou* та *au*. Звук [a] мав 2 графічні засоби вираження: монограму *a* та диграму *aa*. Звук [o] мав 2 графічні варіанти: монограму *o* та диграму *oo*. Зімкнений звук [k] позначався 4 рівноцінними графемами: монограмами *c, k* та диграмами *qu* і *cc*. Звук [g] мав 3 графічні аналоги: *g, gh, gu*. Носовий звук [ŋ] виражався рівноцінними взаємозамінними орфограми – диграми *gn* та *ng*. Губно-зубний [f] мав 2 графічні еквіваленти: монограму *f* та диграму *ph*.

Деякі графеми були поліфонами, тобто одна графема мала декілька звукових відповідників: пікардійська диграма *ch* одночасно могла передавати аффрикату [ć] та щільний зубно-язиковий звук [ʃ]; диграма *ou* була графічним аналогом двох різних звуків: [u] та [o]; диграма *eu* – двох звуків: [ö], [ë].

У пікардійському діалекті XIII ст. майже половина літер, які передавали приголосні звуки, подвоювались, при цьому диграми не виражали нових звуків – вони тільки розширюють парадигму фонем-поліграфів.

Деякі диграми можуть бути умовно поділені на сполучення монограм з монограмою. Під час дослідження нами було виявлено 12 сполучень монограм: *a* з *ï, a* з *ÿ, e* з *ï, e* – *ÿ, ë* – *u, i* – *e, i* – *ë, i* – *i, o* – *ï, u* – *ë, я*кі вживались для позначення роздільної вимови голосних звуків.

Таким чином, повний графічний комплекс диграм нараховує 39 одиниць, серед яких 9, що відповідають носовим звукам; 10, що складаються з різних голосних; 3, що позначають два однакових голосних звука; 9, що виражають два однакових приголосних звуки; 8, що мають у своєму складі дві різні літери на позначення приголосних звуків. Крім того, засвідчено 12 сполучень монограм з монограмою.

Диграми не використовувались як засіб позначення нових фонем, вони тільки розширювали графічні парадигми звуків.

Трилітерні графічні комплекси – триграми – у пікардійському діалекті XIII ст. представлені трьома типами:

1) триграми, що складаються з трьох літер, які звичайно позначали голосні звуки. У пікардійському діалекті використовувались 2 таких триграми: *iau* – [yaw], *uei* – [oi];

2) триграми, що складаються з двох літер, які передавали голосні, і однієї літери, що передавала приголосний звук. Серед таких триграм нами було виявлено і проаналізовано 4 триграми: *aim, ain, aus, iun*;

3) триграми, що мають у своєму складі одну літеру, яка передавала голосний, та дві, що передавала приголосні звуки. У пікардійському діалекті цей тип представлений однією триграмою – *ill* – [y].

Триграм, що передавали приголосні звуки, у пікардійському діалекті нами не виявлено.

Більшість триграм, окрім *iau, uei, iun*, не виражають нових звуків, а тільки поширюють парадигму фонем-поліграфів. Носовий звук [ɛ] має 6 графічних варіантів: диграми *em, en, im, in* та триграми *aim, ain*; звук [o] має 3 графічних відповідники: диграми *ou, ai* та триграму *aus*; триграма *iun* відображає специфіку пікардійського діалекту XIII ст.; триграма *ill* має ще 2 графічних аналоги: диграму *il* та триграму *ill*.

Деякі триграми можна поділити на сполучення монограми з диграмою та диграми з монограмою. У результаті проведеного дослідження нами було виявлено і проаналізовано 2 сполучення монограми з диграмою – *a* з *ai*, *a* з *ge* та 2 сполучення диграми з монограмою – *ai* з *i*, *oi* з *i*. Як правило, у пікардійському діалекті використовуються такі сполучення для відображення більш точної вимови.

Повним графічним комплексом триграм є 7 одиниць, з яких 2 складаються з трьох літер на позначення голосних, 4 складаються з двох літер на позначення голосних і однієї літери на позначення приголосного звука, 1 складається з однієї літери на позначення голосної і двох літер на позначення приголосних звуків. Крім того, засвідчено також 2 сполучення монограми з диграмою, 2 сполучення диграми з монограмою.

У пікардійській графіці XIII ст. нами було виявлено одну тетраграму, що складається з трьох літер на позначення голосних і однієї на позначення приголосного звука – *ieus* – [ö]; вона доповнила парадигму звука [ö], що мав, таким чином, 3 графічних аналоги: диграми *eu, ie* та тетраграму *ieus*.

Пікардійський скрипт не має у своїй графіці пентаграм. Існування невеликої кількості триграм та однієї тетраграми свідчить про те, що у пікардійському скрипті спостерігалася прагнення до уникання складних написань, до точнішого відображення вимови та відносної простоти графіки.

Пікардійський скрипт XIII ст. відображав графічну систему північного ареалу середньовічної Франції і мав власний писемний стандарт. Він мав універсальний характер. Одна пікардійська графема у старофранцузькій мові мала певну кількість графічних відповідників. Пікардійський скрипт мав досить вільний характер: один звук міг мати кілька графічних засобів вираження, які вживалися автором у одному і тому ж творі. Він засвідчує відсутність у той період єдиних орфографічних норм, оскільки використовувалися кілька різних графем на позначення одного звука, які мали однаковий статус. Писемна практика пікардійського скрипту сприяла формуванню і становленню принципів французької орфографії. Для передачі голосних фонем пікардійський діалект XIII ст. використовував фонетичний принцип правопису. Це підтверджується великою кількістю діакритичних знаків, подвоєних літер та сполучень. Для передачі приголосних фонем пікардійська писемність в основному базувалася на етимологічному принципі правопису. Пікардійські графічні традиції вплинули на розвиток графічної системи сучасної французької мови. У пікардійській графічній системі широко вживалися подвоєні літери, які не були притаманні для старофранцузької мови, але використовуються в сучасній французькій мові. Отже, пікардійський скрипт XIII ст. закладав основи майбутньої французької орфографії.

ЛЕКСИЧНА ТА ГРАМАТИЧНА ОМОНІМІЯ У СИСТЕМІ ІМЕННИКІВ І ДІЄСЛІВ ДАВНЬОГРЕЦЬКОЇ МОВИ

Проблема лексичної омонімії не випадково останнім часом привертає увагу лексикологів, адже вона є складовою частиною центральної проблеми лексикології – проблеми слова і його меж. Саме омонім дуже часто є семантичною межею слова.

Проблема омонімії є об'єктом дослідження найрізноманітніших напрямків сучасної лінгвістики. Як зазначає О.М.Кім, “Жодна галузь лінгвістики не мала в XX столітті такої стрімкої кар’єри, як вивчення омонімів. Література, присвячена цьому питанню, така різноманітна, одержані результати такі неочікувані, що для вирішення цих проблем виник особливий підрозділ мовознавства, який можна назвати “омонімікою” [1:125-126].

Аналіз теоретичної літератури з лексикології давньогрецької мови показав, що є потреба поглиблення і уточнення уявлень про національно-мовну картину світу давніх греків через систему омонімії, а також недослідженість цієї проблеми на матеріалі давньогрецької мови і зумовлюють **актуальність** нашого дослідження.

Новизна роботи полягає у дослідженні омонімії на матеріалі давньогрецької мови, оскільки дана тема обмежена лише підручковим матеріалом і не була предметом спеціального дослідження.

Питання омонімії здавна цікавило як лінгвістів, так і філософів. Вивчення омонімії має свою **історію розвитку**.

Арістотель сферу вживання омонімів бачить у “трі слів”, “у хитрощах софістики” [2:177].

Теоретичний інтерес до структури слова відродився у романтиків у зв’язку з проблемою типу мови та характеру слів у різних мовах. Багато цінних думок висловив В.О.Гумбольдт. Слово, за В.О.Гумбольдтом, як ознака поняття може існувати тільки в звуковій формі [3].

Як зазначає О.М.Кім, проблема омонімії мало цікавила представників порівняльного мовознавства (Бопп, Остгоф, Бугман, Пауль, Делюбрюк, П.Ф.Фортунатов, О.О.Шахматов, Мейє) і не була вирішена й у працях психологістів другої половини XIX ст. (Штейнталь, Вундт) [1:78].

Заперечуючи багатозначність слова і визнаючи нове значення слова окремим словом, О.О.Потебня, наприклад, вважав, що “у дійсності є тільки співзвучність різних слів, тобто та властивість, що різні слова можуть мати одні й ті ж звуки” [4:143]. На його думку, багатозначність слів – “хибне поняття: де два значення, там два слова” [4:143].

У 20-30 - ті роки почалися пошуки шляхів розрізнення типів рівноменності в системі мови. Перші відгуки на цю тему належать Л.А.Булаховському в українській лінгвістиці і Ш.Баллі та А.Сеше – в зарубіжній, які майже одночасно порушували питання омонімії.

Робота Л.Булаховського “Из жизни омонимов” – приклад детального аналізу омонімів, яка базується на багатих фактах. У статті пропонується розрізняти омоніми лексичні, морфологічні, омоніми “натуральні”, непохідні та похідні; омоніми, які належать до близьких семантичних сфер і семантично далекі [5].

Ш.Баллі та А.Сеше у своєму виступі на I Міжнародному конгресі в Гаазі у 1928р. вперше звернули увагу на можливість утворення нових слів у зв’язку з розпадом полісемії.

У радянській лінгвістиці до проблем омонімії неодноразово звертався В.В.Виноградов. У статті “О грамматической омонимии в современном языке” він детально аналізує випадки збігу форм у російській мові. Він виділив такі типи омоформ:

- омоформи в межах парадигми одного слова;
- омоформи різних слів у системі однієї системи мови;
- омоформи різних слів у системі однієї частини мови;
- омоформи, які належать до різних частин мови.

У статті В.В.Виноградов вперше поставив за мету поглибити вивчення специфіки структурних якостей омонімів у сфері слів, які відносяться до різних частин мови, а також наголосив на важливості дослідження внутрішніх закономірностей утворення омонімів у колі похідних слів як префіксального, так і суфіксального типів [6].

У роботі “Проблемы морфематической структуры слова и явления омонимии в славянских языках” В.В.Виноградов підсумував дослідження в області омонімії і визначив основні напрямки подальшого розвитку омоніміки [7].

У цьому ж напрямку працював О.І.Смирницький. Його заслугою є введення поняття часткової лексичної і лексико-граматичної омонімії (на матеріалі англійської мови) і включення явищ конверсії у сферу процесів утворення омонімів [8].

Основні положення В.В.Виноградова і О.І.Смирницького про омонімію і суміжні з нею явища стали теоретичною основою великої кількості цікавих і різноманітних конкретних досліджень (О.С. Ахманова, Т.А. Соболева, І.С. Тишлер, Л.В. Малаховський, О.М. Kim).

Наукові результати. У сучасному мовознавстві виділяють такі рівні омонімів: оморфеми (морфемні омоніми), граматичні омоніми, лексичні омоніми, фразеологічні омоніми та синтаксичні омоніми. Крім названих однорівневих, є міжрівневі типи омонімів: лексико – граматичні, синтаксично – фразеологічні та лексико – синтаксичні.

Найбільш повно і різноаспектно омоніми виявляються в лексиці. **Лексичні омоніми** належать до однієї частини мови і мають однаковий набір граматичних ознак. Наприклад: $\mathfrak{L} \spadesuit \blacksquare \text{Ж} \text{☞} \blacksquare \bullet \square \square \text{er}$, $\square \Pi$ – сальник і наближення флоту;

○☙□○□*er*☎ □◆☎ □Π – намісто і пристань;

– збирати та солити;

– розділяти і запалювати.

Лексичні омоніми виникають унаслідок як внутрішніх закономірностей розвитку певної мови, так і її контактів з іншими мовами. Серед внутрішніх чинників омонімії виділяють: семантичний, фонетичний, словотворчий.

Відношення омонімії можуть бути між питомими та запозиченими словами, наприклад: 𐤀𐤓𐤁𐤏𐤍 𐤏𐤍 – тернина та 𐤀𐤓𐤁𐤏𐤍 𐤏𐤍 𐤏𐤍 (запозичення з єврейської мови) – міра рідин, яка дорівнює двом аттичним хоам.

У давньогрецькій мові поширена омонімія загальної і власної назв. Наприклад:

м♦📁📁ет📞 📁П – місце та м♦📁📁ет, 📁П – північно-західний вітер. Цей тип омонімів становить значну частину від загальної кількості лексичних омонімів у системі іменника.

Граматичні омоніми у давньогрецькій мові поділяються на такі типи:

а) тотожні за звучанням граматичні форми одного й того ж слова:

– омонімія форм називного, знахідного та кличного відмінків однини іменників середнього роду (𐌆𐌿𐌸𐌰𐌹𐌸𐌰 від 𐌆𐌿𐌸𐌰𐌹𐌸𐌰, 𐌿𐌰𐌹𐌸 – ярмо);

– омонімія форм називного, знахідного та кличного відмінків множини іменників середнього роду (♂♦♂♂♂ від ♂♦♂♂♂♂, ♦♂♂ – дар);

– омонімія форм іменників називного та кличного відмінків множини (●◆☞&☐✎ від ●◆☞&☐✎, ☐✎ – вовк);

– омонімія форм іменників називного, знахідного та кличного відмінків двоїни (❖❖■□□♦❖❖❖♦ від ❖=■□□♦❖❖❖❖, □□ – людина);

– омонімія форм іменників родового та давального відмінків двоїни (■Х□&□Х■ від ■Х□&□, □Π – перемога);

– омонімія форм іменників першої відміни називного та кличного відмінків однини (□Π○М□□□ від □Π○М□□□, □Π – день);

– омонімія форм praesens indicativi activi та praesens conjunctivi activi контрагованих дієслів на -□□♦ (♦Х○□□♦М – praesens indicativi activi, persona 2 pluralis; praesens conjunctivi activi, persona 2 pluralis; praesens imperativi activi, persona 2 pluralis);

– омонімія давального та кличного відмінків іменників жіночого роду третьої відміни з основами на -о (□□♦□Х□ від □□♦□, □□♦□er, □Π – Лето);

б) тотожні за звучанням граматичні форми різних спільнокореневих слів, що належать до однієї і тієї ж частини мови:

МХ□□М■ – називний відмінок однини від МХ□□□□М М■□er□Π – ірента МХ□□М■ – знахідний відмінок однини від МХ□□□□М □Π – місце збору;

□МХ□□■ – називний відмінок однини від □МХ□□□□ □□ – сірка, та □МХ□□■ – знахідний відмінок однини від □МХ□□er□Π – дядько;

□♦□□er – називний відмінок однини від о♦□□er□Π – сік та □♦□□er – родовий відмінок однини від □□□□□Π – голос;

в) тотожні за звучанням граматичні форми слів, які належать до різних частин мови (міжчастиномовні омоніми). Наприклад: □□□□er, □Π – бездоріжжя і □□□□er, 2 – той, що не має доріг. ХХ□□er, □Π – друг і ХХ□□er, 3 – дружній. У цілому ж такий тип омонімів не продуктивний у давньогрецькій мові. Перший та другий види ще називають морфологічними омонімами [9;10].

Залежно від ступеня омонімічності розрізняємо **повні та часткові (неповні) омоніми** [10:402].

Повні омоніми – слова, що збігаються за звучанням у всіх граматичних формах. Наприклад, &♦□□■, ♦□er, □Π – дзвінок і п'янство; о□□&□er□Π – крючок біля леза стріли та о□□&□er□Π – тягар; &□□□М□○♦ – розділяти та приносити. Однак деякі вчені, зокрема М.Г.Арсеньєва, Т.В.Строєва, О.М. Хазанович, вважають повними омонімами слова однакові за звучанням, які, належачи до однієї частини мови, мають різні парадигматичні схеми (тип відміни, утворення множини, рід, тип відмінювання та ін.) [10:25]. Звичайно, це твердження є хибним. У даному випадку вчені сплутують повну омонімію з частковою.

Неповні (часткові) омоніми – слова, що збігаються за звучанням не у всіх граматичних формах. Наприклад, □□□♦Хer□Π Х□er□Π – законний чоловік та □□□♦Хer□Π М♦er□Π □Π – напій; М□□М□□er□Π М□er□Π ♦□□ – сором та М□□М□□er□Π □Π – доказ.

На наш погляд, варто також поділяти омоніми на ті, які відносяться до однієї і тієї ж частини мови. Вперше класифікацію за цією ознакою запропонував Л. А. Булаховський [5]. Проте деякі вчені надають занадто великого значення даній класифікації. “Послідовне розмежування омонімічних типів, що дозволяє спостерігати у кожного з них сукупність взаємопов'язаних відносин, повинно виходити з приналежності омонімів до однієї і тієї ж або різних частин мови. Це основний критерій їх класифікації. Що ж стосується збігу омонімів у всіх і в окремих формах, то ця ознака повинна розглядатися як похідна” [9:26].

1) Омоніми, які належать до однієї і тієї ж частини мови. Наприклад:

а) іменники:

□□&□er□Π □Π – крючечок біля вістря стріли та □□&□er□Π □Π – тягар;

3) слова, які відрізняються типом і місцем наголосу:

●◻◻◻er☎ ◻◻ – народ і ●◻◻◻◻er☎ ◻◻ – камінь;
 ℳ✱○✱◻ – бути та ℳ✱◻○✱ – йти;
♦◻◻◻er☎ ◻◻ – плече та ♦◻◻◻er☎ ◻ – сирий.

Встановили, що на 50 квазіомонімів у системі іменника та дієслова 68% слів, які відрізняються місцем наголосу, 24% слів, які відрізняються типом наголосу, 8% слів, які відрізняються місцем і типом наголосу.

Виділили **омофони** (◻◻◻◻ℳ◻◻ – затримувати ◻◻◻◻◻◻◻◻ – простягатися; ◻◻◻◻◻◻er, ◻◻ – тік і ◻◻◻◻◻◻er, ◻◻, ◻◻ – інший). У давньогрецькій мові, на відміну від української, голосні розрізняються за довготою і короткістю (ℳ – ◻◻, ◻ – ♦). Наприклад, ♦ у I ст. н.е. після втрати довготи перестає відрізнятися від о. Отже, з цього часу такі слова можна вважати омофонами. У цілому ж, омофони не є продуктивним типом омонімів давньогрецької мови.

Щодо **омографів**, то такий тип омонімів не властивий давньогрецькій мові, оскільки наголос фіксується на письмі.

Виявили змішування квазіомонімів та омофонів (✱♦◻◻◻ – Ніса та ◻♦◻◻◻◻◻ ◻◻ – стовп на початку та кінці поля бою; ✱♦◻◻◻◻◻◻◻◻ ◻♦◻ – листок і ✱♦◻◻◻◻◻◻◻◻ ◻♦◻ – рід)

Варто виокремити такі омонімічні пари :

✱♦◻◻◻◻◻◻◻◻ ◻♦◻ – листок і ✱♦◻◻◻◻◻◻◻◻ ◻♦◻ – ряд;
&◻◻◻◻◻er, ◻◻ – мотузка та &◻◻◻◻◻er, ◻◻, ◻◻◻ – красивий;
ℳ◻◻◻◻◻er, ◻◻ – молодий олень, ℳ◻◻er, ℳ◻er, ♦◻◻ – болото та ◻◻◻◻◻er, ◻◻ – цвях.

Ми спостерігаємо змішування квазіомонімів (різний тип наголосу) та омофонів (тотожність слів за звучанням при відмінності їх фонемного складу).

Підсумовуючи проведену роботу, потрібно зазначити, що омонімія – закономірне явище у мові, що охоплює всі ланки мовної структури: лексику, морфологію, словотвір, синтаксис. Проте найбільш повно й різноаспектно омоніми виявляються в лексиці.

ЛІТЕРАТУРА

1.Ким О.М. Транспозиция на уровне частей речи и явление омонимии в современном русском языке. – Ташкент: ФН, 1978. 2.Античная теория языка и стиля. – М.–Л.: Издательство Московского университета, 1936. 3.Гумбольдт В.О. О различии строения человеческого языка и его влияния на духовное развитие человеческого рода // Звегинцев В.А. История языкознания XIX – XX веков в очерках и извлечениях, ч.1. – М.: Наука, 1964. – С.125-184. 4.Потебня А.А. Из записок по русской грамматике, т.1-2, изд. III. – М.: Госуд-учебно-педагог. Мин. Просвещения РСФСР, 1958. 5.Булаховский Л.А. Из жизни омонимов // Русская речь. Вып. III. – Л., 1928. – С.47-61. 6.Виноградов В.В. О грамматической омонимии в русском языке // Исследования по русской грамматике – М.: Наука, 1975. – С.13-536. 7.Виноградов В.В. Проблемы морфологической структуры слова и явления омонимии в славянских языках // Исследование по русской грамматике. – М.: Наука, 1975. – С.86-102. 8.Смирницкий А.И. К вопросу о слове. Проблема тождества слова, т. IV. – М.: Новый мир, 1954. 9.Рихтер Г.И. Вопросы классификации омонимов // Филологические науки, 1961, №1. – С.24-31. 10.Енциклопедія. Українська мова. – К.: Видавництво “Українська енциклопедія імені М.П. Бажана”, 2000. 11.Арсеньєва М.Г., Строева Т.В., Хазанович А.Н. Многозначность и омонимия.– Л.:Изд-во Ленинградского ун-та,1966. 12.Вейсман А.Д. Греческо-русский словарь. – М., 1991. 13.Звонська-Денисюк Л.Л. Давньогрецька мова. – К.: Томіріс, 1997.

СЛАВОВА Л.Л.

Житомирський державний університет імені Івана Франка

ПРОБЛЕМА УСПІШНОСТІ АМЕРИКАНСЬКОГО ТА УКРАЇНСЬКОГО ПОЛІТИЧНОГО ДИСКУРСУ (НА МАТЕРІАЛІ ІНТЕРНЕТ-ДЖЕРЕЛ)

У сучасному мовознавстві спостерігається загальний інтерес до вивчення комунікативної природи мови [1; 2; 3; 4; 5; 6; 7; 8]. Лінгвістична прагматика вивчає мовні “правила поведінки”, тобто низку моментів, пов’язаних з мовцем, слухачем та їх взаємодії в “мовних іграх”. У процесі комунікації комуніканти повинні притримуватись певних правил, підпорядковуючись принципу кооперації (Г.П.Грайс), в основі якого - постулати кількості, якості, відношення та способу. Актуальність дослідження зумовлюється направленістю дискурсивно-комунікативних досліджень на вивчення проблем успішності комунікації, зокрема політичної. Метою дослідження є визначення факторів, що сприяють досягненню успішності політичного дискурсу американськими та українськими політиками. Специфіка політики полягає в її переважно дискурсивному характері: більшість політичних дій за своєю природою є мовленнєвими діями.

А.М.Баранов та Е.Г.Казакевич вважають, що політичний дискурс утворюють “сукупність всіх мовленнєвих актів, що використовуються в політичних дискусіях” [9:6]. З точки зору В.В.Зеленського при визначенні політики слід розмежовувати два рівні: “Політика визначається як набір певних дій спрямованих на розподіл влади... Цей офіційний рівень політики включає в себе засоби масової інформації та всі ті інститути, що контролюють явища соціального життя. Другий рівень політики – особистісний; він представляє собою сам спосіб, яким перший рівень аналізується в індивідуальній свідомості...” [10:371]. У нашому дослідженні слідом за О.Шейгал бачиться логічним притримуватись широкого розуміння політичного дискурсу та включати до нього будь-які мовленнєві утворення, суб’єкт, адресат або зміст, який відноситься до сфери політики [11:23].

Успішність політичного дискурсу визначається досягненням цілей, які ставлять перед собою політики. Політика – цілеспрямований хід дій, спроектована програма цілей, цінностей і практичних заходів [12:53].

Мовленнєва поведінка політиків будується на принципі кооперації. Дотримання цього принципу забезпечує правильність комунікації. Умови успішності комунікації представлені постулатами якості, кількості, відношення і способу Г.П.Грайса [13], які мають задовольняти принципу комунікативного співробітництва, що розкриває та відображає комунікативну компетенцію людини. Постулат кількості передбачає, що повідомляється рівно стільки інформації, скільки потрібно для даної мети спілкування і для подальшого успішного продовження розмови. Постулат якості зводиться до того, що комуніканти виходять з презумпції достовірності інформації, тобто інформація не повинна бути неправдивою та мовець не повинен говорити те, на що у нього немає достатніх підстав. Постулат релевантності інформації передбачає важливість повідомлення відповідно до даних умов спілкування. Постулат манери мовлення передбачає ясність, логічність, послідовність і виразність висловлювання [13:217-238].

Суспільне призначення політичного дискурсу у тому, щоб запевнити адресатів про необхідність “політично правильних” дій та оцінок, що зумовлює його ефективність. У своєму виступі Ю.Костенко досягає ефективності політичного дискурсу, зумівши зачепити потрібну струну у свідомості слухачів, його міркування співпадають з думками та внутрішнім світом його адресатів. Оскільки всі погодяться з тим, що якщо необхідні корективи мають вноситись у склад уряду, якщо будуть невдоволення та заперечення, з іншого боку, всі хочуть бачити Україну демократичною державою, і не виникає ніяких сумнівів, що нові прізвища, які з’являться у складі уряду найближчим часом сприятимуть цьому:

Після того, як ці кандидатури будуть обговорені Прем’єром з Президентом, буде запропоновано склад уряду, який представлять керівникам фракцій. І якщо будуть якісь відводи, або категоричні протести, будуть внесені корективи. Так ми, принаймні,

домовлялися кілька днів тому під час круглого столу з Президентом. Якщо ця процедура буде дотримана, то, я думаю, Україна зробить великий крок до демократії і до того, що парламент сам буде формувати уряд уже в наступному скликанні. А конкретні прізвища наших представників в уряді вкаже найближчий час" [14].

Успішна комунікація включає в себе використання комунікантами нормативних мовних знаків у ситуації спілкування. Успішність мовлення оцінюється з точки зору відповідності сучасним мовним нормам, які співвідносяться тільки з системою мови. Основними ознаками мовної системи вважається взаємопов'язаність та упорядкованість елементів. Так, наприклад, успішне мовлення характеризують ясність, чіткість, стилістична витриманість, виразність, відсутність інформаційно зайвих компонентів:

Our strategy in Iraq is clear, and it's a common strategy that our coalition has agreed to, and that is to train Iraqi soldiers, Iraqi security forces, so that they can do the hard work of securing their country. And that's what's happening. And I appreciate the contribution that the Ukrainian people have made toward liberating Iraq and helping provide stability in Iraq and providing security for the elections of Iraq.

And the President made clear to me in my first conversation with him that there -- that he campaigned on the idea of bringing some troops out. He's fulfilling a campaign pledge, I fully understand that. But he also has said that he's going to cooperate with the coalition, in terms of -- in terms of further withdrawals, and I appreciate that [15] .

У наведеному уривку з виступу американського президента Дж.Буша можна простежити взаємопов'язаність та упорядкованість елементів: президент чітко і ясно пояснює американську стратегію в Іраці, необхідність підготовки іракських солдатів, сили безпеки для захисту власної держави. Мовлення президента характеризується виразністю, відсутністю інформаційно зайвих елементів, він логічно проводить паралель між тим, що робить він та український президент та позитивно оцінює спільну готовність до співпраці в іракському питанні.

Аналіз двох вище наведених прикладів українського та американського політиків показує, що дотримання принципу кооперації сприяє ефективному мовленню. У першому і другому випадку політикам вдається переконати своїх адресатів у правильності політичних дій та оцінок.

Існують також принципи [див. 7], які уточнюють постулат кооперації – ввічливість та тактовність звертання, які враховують, що будь-яке спілкування проходить в рамках соціально прийнятої поведінки, тобто адресоване висловлювання оформлюється етикетною рамкою (експліцитною та імпліцитною), оскільки мовцю забороняється наносити своєму співрозмовнику шкоду, якщо стоїть мета досягти комунікативної узгодженості [5:29]. Так, наприклад, у своїх виступах у Білому Домі американський та український президенти притримуються принципів ввічливого та тактовного звертання:

PRESIDENT BUSH: Thank you. It's an honor to stand with a courageous leader of a free Ukraine. Mr. President, you are a friend to our country and you are an inspiration to all who love liberty. Welcome to America, and we're pleased to welcome your wife, as well. We're looking forward to having lunch with you [16].

PRESIDENT YUSHCHENKO: (As translated.) Mr. President, dear American friends, for me, for my wife, it is a great honor and privilege to be received here in the White House and to hear the words that are addressed to my country, my nation, my homeland [16].

Американський та український президенти оформлюють свої висловлення експліцитною етикетною рамкою, використовують тактовні та ввічливі звертання: пане президент, мої дорогі американські друзі. Таким чином, вони налаштовують подальше спілкування на комунікативну узгодженість.

Успішна комунікація – це дотримання певних мовних норм. Умови успішності комунікації сформульовані в постулатах Г. П. Грайса, які проте, нерідко ігноруються у реальному спілкуванні. Мовці часто бувають багатослівними та неінформативними. Крім того, вони можуть говорити зайве, не завжди висловлюються ясно, і нерідко говорять одне, маючи на увазі зовсім інше. Крім постулатів Г. П. Грайса для організації ефективного мовлення слід мати на увазі наступні вимоги [17:409-410]:

-усне мовлення сприймається на слух, отже, слухач не може прослухати почуте ще раз, якщо він щось не зрозумів;

- мовлення повинно відповідати інтересам аудиторії – необхідно враховувати вік, професію, освіту адресантів;

- мовлення має бути конкретним;

-процес мовлення передбачає певну реакцію – мовлення, яке нікому не потрібне, не виконує своєї функції;

-мовлення повинно мати мету – завдання мовлення переконувати, інформувати;

- мовлення має відповідати вимогам свого часу.

До проблеми розуміння належить встановлення намірів мовця. Щоб зрозуміти повідомлення, адресат намагається подивитись на речі очима адресанта і реконструює його намір у двох напрямках:

1) встановлення того, що мається на увазі, і, можливо, виражено неадекватно (наприклад, із-за низького рівня мовної компетенції, невміння адекватно висловити свої почуття тощо);

2) розпізнавання стратегічного задуму автора висловлювання [3:124].

В.З.Дем'янков також виділяє два напрямки дослідження зазначеної проблеми:

1) буквальне розуміння інтенції, яку вкладено адресатом у висловлювання, при цьому автор не завжди адекватно і уважно використовує ресурси мови для формування своїх задумів (він може обмовитись, говорити з сильним акцентом, але, незважаючи на це, зміст його повідомлення можна зрозуміти за умови докладання достатніх для цього зусиль);

2) виявлення істинних та удаваних намірів адресанта, коли він приховує свої наміри, не бажаючи передавати певну інформацію [17:25]. Цю або інші особливості процесу передачі інформації можна враховувати, якщо зацікавитись своїм співрозмовником як особистістю, зокрема, як "генератором" намірів, що дає змогу швидше визначити намір висловлювання.

Таким чином, розуміння включає в себе не тільки правильну інтерпретацію значення референції, але й прагматичних цілей, інтенцій адресата. Розуміння характеризується різним ступенем наближеності до істини залежно від цілеустановки співрозмовників.

Політики не завжди лаконічні, щирі, тобто в процесі комунікації досить часто порушуються постулати Г.П.Грайса, оскільки вони скоріше характеризують те, як слід вести розмову, ніж те, як проходить реальне спілкування. У процесі спілкування співрозмовники не завжди виконують ті комунікативні ролі, які їм притаманні та нерідко припускають помилок. Помилка – це порушення мовних та інших правил, норм, конвенцій тощо [18:22]. Досягнення позитивного результату в спілкуванні, як правило, пов'язано з адекватним і правильним накопиченням інформації у одного комуніканта про іншого. Негативний результат під час спілкування нерідко є наслідком неадекватного сприйняття співрозмовника як мовної особистості, помилкового трактування інформації, якою кожний з комунікантів володіє.

Залежно від того, які мовленнєві норми порушуються, констатуються мовленнєві помилки на різних рівнях мовної системи. Ф.Зейтель називає декілька причин виникнення помилок у процесі комунікації [19:182-183]:

1. Погане слухання – слухання має бути активним.

2. Врахування орієнтації на слухача.

3. Невірні вербальні сигнали – невербальна комунікація нараховує до 65% того, що передає мовець.

4. Незнання аудиторії – повідомлення повинно спиратися на інтереси, характеристики, потреби конкретної аудиторії.

5. Неврахування того, що комунікація є двостороннім процесом. Оскільки крім процесу передачі інформації, значну роль відіграє зворотня реакція.

6. Недотримання елементарних правил ввічливості – агресивного і грубого комунікатора сприймають інакше, ніж ввічливого і зацікавленого інтересами аудиторії.

Якщо уявити процес комунікації між ідеальними мовцем і слухачем, то перебіг спілкування буде проходити при дотриманні всіх постулатів Г.П.Грайса. Через ігнорування комунікантами цих постулатів здебільшого й трапляються ситуації непорозуміння. Так, нерідко порушується постулат кількості:

Серед призначень є міністри, які працювали у минулій владі. Але залишилися і міністри, які не є професійними і все-таки більше дбають про піар-кампанії, ніж про системне вирішення щоденних проблем. І цей момент свідчить про деяку нерішучість президента провести цілковите оновлення, застосувати принципово нові підходи при призначеннях на посади [14].

Наведений уривок задовольняє принципам якості, релевантності та манери мовлення, але порушується постулат кількості, оскільки політик узагальнено згадує про міністрів, які працювали у минулій владі, про тих, які не є професіоналами, не уточнюючи хто саме.

Постулат способу вираження, тобто вимога говорити ясно і однозначно, також порушується у повсякденному мовленні. Недбале ставлення мовця до вибору структури речення, належних лексичних одиниць створює труднощі слухачеві при сприйнятті та розумінні інформації, потребує від нього додаткових зусиль для встановлення змісту повідомлення:

Libya has now agreed to extend that deadline by three months, and Bush said in his statement Friday that Libya still must finish "a complete renunciation of all ties to terrorism." He said that the decision to certify to Congress that Libya has fulfilled all the requirements of the U.N. resolution concerning the Pan Am 103 bombing "does not prejudice the removal of Libya from the terrorism list or detract from Libya's obligation to fulfill its continuing Pan Am 103 commitments" [15].

У наведеному прикладі використовуються абстрактні лексичні одиниці a complete renunciation, Pan Am 103 commitments, 103 bombing, які віддалені від повсякденного досвіду людини. Завелика кількість таких лексичних одиниць створює труднощі адресатам при сприйнятті та розумінні того, про що говориться.

Професійний політик у своїй комунікації порушує постулат якості, вдаючись до перекручування інформації:

Mr. Bush has made "the war on terrorism" to cover everything his administration has done. But the Iraq war has nothing to do with the war on terrorism as we now know. It was a plan of Cheney, Rumsfeld and their coterie of "neo-conservative" intellectuals (like Paul Wolfowitz) long before they came to power.

The "war on terror" was only a pretext to implement this plan, as accounts of the early White House reaction to the Sept. 11 attack seem to indicate. Does one have to say that none of these goals have been achieved or can be achieved? [15].

Намір політика завуалювати свої дії “війною з тероризмом” реалізується невизначеністю та прихованістю його висловлювань.

Таким чином, можна виділити основні фактори, які значною мірою впливає на успішність політичного дискурсу: дотримання американськими та українськими політиками певних мовних норм, принципу кооперації, який реалізується в постулатах Г.П.Грайса

кількості, якості, відношенні та способу, а також інших принципів, які уточнюють принцип кооперації, а саме принципу тактовного та ввічливого звертання. Перспектива дослідження вбачається в аналізі когнітивних особливостей англомовного та україномовного політичного дискурсу.

ЛІТЕРАТУРА

- Богданов В.В. Коммуникативная компетенция и коммуникативное лидерство // Язык, дискурс и личность. – Тверь: Изд-во ТГУ, 1990. 2.Каменская О.Л. Текст и коммуникация. – М.: Высшая школа, 1990. 3.Кубрякова Е.С. Номинативный аспект речевой деятельности. – М.: Наука, 1986. 4.Почепцов Г.Г. Теория коммуникации. – М.: Центр, 1998. 5.Формановская Н.И. Коммуникативно-прагматические аспекты единиц общения. – М.: Ин-т русского языка им. А. С. Пушкина, 1998. 6.Dijk T.A. van, Kintsch W. Strategies in Discourse Comprehension. – L.; N.Y.: Academic Press, 1983. 7.Leech G. Principles of Pragmatics. – L., N. Y.: Longman Linguistic Library, 1983. 8.Tarnopolsky O., Sklyarenko N. Lifestyle Communicative Behavioral Patterns in the USA. – К.: Вид. центр КДПУ, 2000. 9.Баранов А.Н., Казакевич Е.Г. Парламентские дебаты: традиции и новации. – М.: Знание, 1991. 10.Зеленский В.В. Послесловие// В.Одайник Психология политики. Психологические и социальные идеи Карла Густава Юнга. – СПб.: Ювента, 1996. – С.368-380. 11.Шейгал Е.И. Семиотика политического дискурса. – М.: ИТДГК “Гнозис”. 12.Колбеч Г.К. Політика: основні концепції в суспільних науках. – К.: Вид. дім “КМ Академія”, 2004. 13.Грайс Г.П. Логика и речевое общение // Новое в зарубежной лингвистике. – М.: Прогресс, 1985. – Вып. 16. Лингвистическая прагматика. – С.217–237. 14. <http://hotline.net.ua/content/view/11478/3/> 15. [http://www.timesunion.com/AspStories/story.asp?storyID=241890&category=NATIONAL&newsdate=](http://www.timesunion.com/AspStories/story.asp?storyID=241890&category=NATIONAL&newsdate=4/24/2004) 4/24/2004 16. <http://www.whitehouse.gov/news/releases/2005/04/20050404.html>. 17.Демьянков В.З. Ошибки продуцирования и понимания (интерпретирующий подход) // Речевые приемы и ошибки: типология, деривация, функционирование. – М.: Ин-т языкознания АН СССР, 1989. – С.22-34. 18.Weigand E. Misunderstanding: The Standard Case // Journal of Pragmatics. – 1999. – Vol.7, №2. – P.763-785. 19.Seitel F. P. The Practice of Public Relations. – N. Y.: Academic Press, 1992. – P.182-183.

СМУЩИНСЬКА І.В.

Київський національний університет імені Тараса Шевченка

ХУДОЖНІЙ ТЕКСТ ЯК ОБ’ЄКТ ЛІНГВІСТИЧНОГО ПОШУКУ

Різні філологічні дисципліни займаються дослідженням художнього прозового тексту, виходячи з невичерпного багатства художнього твору. Перш за все можна назвати поетику (загальну, історичну, контрастивну, жанрову, структурну), наратологію, риторіку, філологічну семіотику, літературознавство, психологію творчості, естетику, стилістику (літературну, структурну, жанрову), семіостилістику тощо. Численними є методики аналізу (огляд див. у: [1; 2]): історико-хронологічне дослідження форми та змісту художнього твору, синхронічне дослідження структурних типів художнього універсуму, компаративний аналіз основних жанрових форм. Аналіз може проводитися з формально-структурного, тематико-сюжетного, семантичного, функціонального, семіотичного, генеративного, когнітивного, актантного підходів тощо. Можна сказати, що більшість напрямків вписується в рамки двох основних парадигм - *структурно-семіотичної* (російський формалізм, празький, французький, американський структуралізм, французький постструктуралізм тощо (праці Р.Барта, А.-Ж.Греймаса, Ж.Дерриди, Ю.Кристеві, Ю.Лотмана, Ж.Молін’є, Я.Мукаржовського, М.Риффатера, Ю.Тиньянова, Ц.Тодорова, Р.Якобсона й інш.) з їх установками на виявлення структур, структурних та інтертекстуальних відношень) та *риторико-герменевтичної* (Р.Будагов, В.Виноградов, Г.Винокур, Г.Гадамер, О.Потебня, Ф.Растьє, Л.Шпіцер), скерованої на виявлення “внутрішньої форми” твору, образності, основних художніх категорій, індивідуального стилю, інтерпретаційний аспект.

Так, якщо *поетика* досліджує будову літературних творів та систему їх естетичних засобів, то *стилістика* більше цікавиться виразними можливостями власне мови, що знаходять своє застосування у художньому тексті, проблемою вибору (див., напр., працю М.Крессо [3:18] і його визначення цілей стилістики). У той же час *стилістика жанрів* більше скерована на ракурс текст – літературний контекст (див., напр.: [4:8-9]). Якщо *теоретична*

поетика розробляє систему літературних категорій, зосереджуючись на їх понятійно-логічному аналізі, то *історична поетика* вивчає походження та розвиток цієї системи [5:7]. Нові лінгвістичні підходи дозволяють аналіз художнього тексту з позицій розумово-мовленнєвої діяльності, з врахуванням текстової єдності екстра- та інтралінгвістичних факторів, особливостей художнього дискурсу, дослідження мовленнєвої схеми тексту як жанрово-композиційного стандарту, входження художнього твору в культурний контекст, його інтертекстуальних ознак тощо. Отже, становлення понять “*текст*” і “*дискурс*” відкрило можливості вивчення більш “ємних” одиниць мови і мовлення, їх семантики, граматики, структури, функцій, прагматики. Такий підхід дозволив по-новому подивитися на деякі категорії, що завжди вважалися граматичними, в плані їх текстової ознаки (напр., категорія модальності). Однак основне питання стосовно літературного твору, що завжди було в центрі уваги французької філології, це визначення того, що саме робить з певного мовленнєвого утворення витвір мистецтва, а отже, питання *літературності* (“*littérarité*” – термін, у свій час запроваджений Р.Якобсоном).

Творчість як таку прийнято визначати як “виробництво певного оригінального продукту для комунікативної мети” [6:128], при цьому дві основні її характеристики – *оригінальність* і *комунікація* – певним чином заперечуючи одна другу, створюють нерозривне коло. *Мистецтво* – це різні види творчої діяльності, пов’язаної з *досягненням естетичного ефекту* [7:38], а отже, особливого значення набувають дослідження художніх явищ як в плані виражально-експресивному, так і в комунікативно-рецептивному (напр., створення концепту “*архічитача*” як абстрактної суми всіх потенційних читачів у концепції М.Риффатера). Поетична мова як будь-яка мовленнєва поведінка є не випадковою та цілеспрямованою, тим більше, що письмовий текст є формою фіксації мовлення, перетвореною формою спілкування. Відповідність між засобами, що використовуються, та бажаним ефектом, заданою метою, є проблемою, що все більше зацікавлює дослідників художньої комунікації.

З одного боку, оригінальний підхід, неповторний погляд на світ, застосований автором тексту, дає змогу читачу побачити смисл та красу твору. З іншого боку, *література* – це *перш за все особливе використання мови* [7:37]. Художній текст – це особлива “ціла структура”, яка вже є самодостатньою, скерованою на саму себе, а внутрішньо притаманною, невіддільною властивістю будь-якого скерованого на самого себе повідомлення є *неоднозначність* [8:371], яка і вважається його основною категорією, від конкретизації якої залежить *естетичність тексту*. У концепції М.Риффатера основою літературності визнається *інтертекстуальність*, яка розуміється ним не лише як зв’язок з попередніми контекстами, але і з майбутніми (що, в принципі, і працює на неоднозначність). Щоправда, і вона розуміється дослідниками по-різному: якщо для В.Ізера [9], це позитивна ознака (саме завдяки семантичній розсіяності текст стає фікцією), то для Р.Інгардена невизначеність є текстуальною вадою, що зумовлена мовною та екзистенційною неможливістю окреслити будь-яке явище в його повній онтологічній даності.

На думку Г.Гадамера [10:33], існує три основні види текстів - релігійні (з їх прописовістю), юридичні (з деонтичною спрямованістю) та літературні, суттю яких вважається поетичне слово, що і скеровує дослідників на пошук характеристик літературності, тобто тих рис, що дозволяють читачу ідентифікувати текст як художній твір, з погляду чого важливим виявляється не “те, що передається повідомленням”, а саме “*повідомлення як система*” [11]. Як підкреслюють автори “Загальної риторики” [7:36], прекрасне завжди унікальне, а *естетична цінність твору завжди залежить від оригінальності його структури* (зазначимо, що естетична думка пройшла складний шлях, через період розуміння мистецтва як “форми” і тільки “форми” під впливом естетики Б.Кроче). Характеристики літературності починають вивчатися як на основі протиставлення

словесно-художньої творчості іншим функціональним стилям, так і всередині самих художніх систем, з урахуванням ідейно-художнього задуму (при *лінгвопоетичному підході*) і без зважання на нього. Представники російського формалізму, наприклад, підкреслювали конструктивну роль *літературного прийому* у художньому мовленні (напр., праці В.Б.Шкловського). Так, якщо для епохи синкретизму характерним був прийом *кумуляції* як найбільш архаїчна форма образу та *паралелізму* (двочленного, багаточленного, заперечного), то традиціоналістична (риторична) поетика через зародження принципу відмінності створює розгалужену *систему тропів*.

Отже, основна увага зосередилася на механізмі дії *поетичної* (інакше -естетичної, стилістичної, риторичної, художньої) *функції*, яка виходить передусім із *метафоричного* характеру мови. Тут думки дослідників розійшлися: якщо одні вважали, що художній текст не має *референції* (напр., відмова Р.Барта від “ефекту реальності”: “література – це лише мовлення”); на цих самих позиціях стоїть група з Льєжського університету, вважаючи, що у своїй поетичній якості поетична мова безреферентна); або він є *інтрареференційним*, тобто таким, що створює свій власний референт, референційний універсум (Ж.Молін’є [12] вважає, що література не відтворює світ, а дає символічний образ певної категоризації світу через мовлення, уводячи для неї термін “le mondain”); то на думку інших, напр., Р.Якобсона [8:372], *переважання поетичної функції над референтною не знищує саму референцію*, але робить її неоднозначною, при цьому, подвійному смислові повідомлення (тобто розщепленості референції) відповідає розщепленість адресанта й адресата. Як акцентує Р.Барт, сама структура оповідного тексту передбачає змішання часової послідовності й причинного слідування подій, хронології й логіки; хронологічна послідовність подій розчиняється в ахронній матричній структурі (К.Леві-Строс), а “справжній” час стає лише референтною, “реалістичною” ілюзією (В.Пропп). Навіть конкретно названа деталь (сам предмет, його певна якість, стан, дія) створює *чуттєвий мікрообраз* (зоровий, слуховий, навіть, нюховий), що формує уявлення, яке сприймається читачем; саме з такого чуттєвого мікрообразу і починається художній твір. Естетизація висловлення тісно зв’язана з асоціативним творенням, що виростає з мовної тканини, а неповторна канва художнього тексту створює неповторний вигаданий світ.

Р.Якобсон намагається з’ясувати лінгвістичний критерій поетичної функції, спираючись на мовленнєву концепцію, згідно з якою існують два фундаментальні способи вербальної поведінки – *селекція* та *комбінація*. Щоб висловитись з певної теми, мовець відбирає слово з семантично йому споріднених (отже, селекція здійснюється на основі еквівалентності), а потім відібрані таким чином слова комбінують між собою у мовленнєвому ланцюгу (отже, комбінація ґрунтується на суміжності). Таким чином, формулою дії поетичної функції можна вважати те, що *вона проектує принцип еквівалентності з осі селекції на вісь комбінації*. Поетична функція, за Р.Якобсоном, передбачає той факт, що слова відбираються у відповідності з фонічною комбінаторикою в синтагмі, яка і є продуцентом смислу. Так, саме симетрія трьох двоскладових дієслів у виразі Цезаря про перемогу – “*Veni, vidi, vici*” – надає висловлюванню особливого блиску й лаконічності. Такий принцип повторювання (слів, фраз, структур), паралелізм і паронимазія, відіграють ключову роль у концепції Р.Якобсона, який підкреслює, що “вимір послідовностей – це прийом, який, поза поетичною функцією, у мові не використовується” [8:365], отже, він і є основою літературності. Можна сказати, що ця яacobсонівська теорія лягла в основу концепції підтексту Т.І.Сільман [13], згідно з якою механізмом творення підтексту вважається повтор. І навпаки, французькі лінгвісти, які не працюють в руслі структуралістської парадигми, напр., А.Мешонік, відмовляються визнавати за повторами і паралелізмами основу літературності.

Лінгвопоетичне перетворення, естетична організація мовленнєвих засобів затушовує пряме значення мовної одиниці, висвітлюючи новий поетичний смисл. *Поетичне слово*

відтворює в собі нові семантичні можливості. ““Слово взагалі” реалізує себе в поетичному слові і стає елементом структури мислення” [10:50]. Простий номінативний характер вокабуляру може нести значний експресивний потенціал, підкреслюючи, напр., екзистенціальний характер картини, тобто цілісний характер такого прийому переводить стрілки з референційно-номінативної семантики на символіко-естетичну, як це має місце в субстантивній стилістиці Гонкурів чи Золя. Аналізуючи роман “Азіяде” імпресіоніста П.Лоті, Р.Барт [11:173] зазначає, що, в принципі, сюжет – це просто нагромадження “*des incidents*”: *promenade, attente, excursion, conversation, cérémonie, soirée d’hiver, incendie, l’arrivée d’un chat*, де ніби нічого й не відбувається (“*il se passe rien*”), однак саме ця відсутність динаміки і створює імпресіоністичну семантику. Отже, метою художньої актуалізації мовного знаку визнається *творення образу*: “Поетична функція – це функція перетворення природної мови на стилістичний образ і художній смисл” [14:166], вона є синкретичною і трансформативною за своєю суттю, при цьому *метою образу* є не наближення його значення до нашого розуміння, а створення особливого сприйняття предмета, *бачення* його, а не *упізнавання* (В.Б.Шкловский). Таким чином, явище поетизації полягає у творенні цілісного образу, ізоморфного реальному, який має чітке *суб’єктивне чуттєво-сприйняттяве спрямування*. Підкреслимо, що, на думку У.Чейфа [15:8], процеси сприйняття мають інтерпретативний характер, оскільки інформація, що йде через сприйняття у свідомість, а потім у пам’ять, є інтерпретацією, а не точною копією стимулу; вербалізація теж має інтерпретативний характер. Результатом процесу образотворення виступає розгалужена система образів - *мікрообразів* (словообразів, які можуть бути як *тропом*, так і *художньою деталлю*) та *макрообразів* (характерів, пейзажів, картин) з великою палітрою перехідних форм, при цьому не лише значення слова, але й звукова та ритмічна організація слів часто створюють додаткову образність текстового сегмента.

Семіозис художньої функції відбувається на засадах відтворення/творення та актуалізації/віртуалізації в референційно-ідентифікаційному, аксіологічному та рефлексивному вимірах мовленнєвої діяльності [16:14-15]. Художній смисл будується як процес сприйняття/інтерпретації/співтворення трансформаційних категоріальних парадигм, які поєднують глибинні і поверхневі мовленнєві структури в просторі *знаного/незнаного, очікуваного/невідомого, суб’єктивного/об’єктивного*. Естетична мотивація кожного мовного засобу забезпечує індивідуальність художнього мовлення. “По суті поетична функція являє собою *своєрідну рефлексію*, оберненість до різних аспектів процесу породження, функціонування, сприйняття мовлення, їхню валоризацію” [16:104]. При цьому у комунікативному ракурсі цього процесу може відбуватися *цілеспрямована валоризація* – мовця, адресата, предмета повідомлення, мовленнєвого коду, цілісної комунікативної ситуації. Саме поетична функція не дозволяє використання стандарту, шаблону та стереотипу в мові (*мовні стереотипи* є категоріальними ознаками таких функціональних стилів, як науковий, офіційно-діловий, публіцистичний), тому *індивідуальний стиль* розуміється як “структурне вираження особистості” (Д.С.Лихачев). Особливу роль у художньому дискурсі відіграють *риторичні фактори*, оскільки поетичному мовленню властива особлива тенденція до збільшення миметичних прийомів: ввести фігуру в мовлення – це те ж саме, що відмовитися від тієї “прозорості” знаку, що виходить із його довільності, тобто відмовитися від ідеї про непорушність зв’язку між позначеним і позначенням [7:45], напр., у випадку метафори, символу, алегорії, гіпалаги тощо. Новим історичним типом художнього слова пост-традиціоналістської “епохи художньої модальності” стає двоголосе стилістично тривимірне слово, що включає в себе не тільки 1) предмет, а й 2) його відображення і 3) відображення цього відображення, образ образу; тобто в ньому акцентується відношення слова не просто до предмета, але й до іншого слова, що виводить мистецтво на вищий рівень духовної реальності [5:310-311].

Інше розуміння неоднозначності пропонує герменевтичний підхід, де комунікативна асиметрія як одна з основних текстових ознак створює множинність інтерпретацій художнього тексту (хоч, з іншого боку, Ф.Растьє [17:14], будуючи свою теорію інтерпретативної семантики на понятті *ізомонії*, критикує постмодерністську тезу про те, що будь-який текст дозволяє безкінечну множинність можливих прочитань). *Розщепленість* сприйняття тексту, існування “лабіринтів розплутування” оповіді (У.Еко) дозволяє говорити про існування двох дискурсивних модальних моделей – *когнітивно-продуцентної* та *рецептивно-інтерпретаційної* (що теж є певним узагальненням, оскільки різні когніції читачів передбачають різні варіанти інтерпретації сприйнятого смислу).

Надбанням експансіоністського підходу до художнього тексту стало поєднання основних положень лінгвостилістики, поетики, теорії тексту з *семіотикою*, а отже, погляд на *породження тексту як на процес глобального семіозису*, що створює *можливий світ художнього тексту (естетичної дійсності)*, в якому можуть стикатися різні світи: *модельний світ* (стан справ якого відповідає стану справ у реальному світі, а отже, це фізично та логічно можливий світ) та *немодельний світ*, “неможливий можливий світ” (З.Я.Тураєва), де стан справ суперечить реальному світу. Отже, якщо в основі художнього твору перебуває модельний світ, то його індивідуальність буде базуватися на суб’єктивних особливостях *сприйняття* реального світу мовцем, а отже, на особливостях його модального ставлення до сприйнятого/позначеного. Якщо йдеться про немодельний світ, то суб’єктивність буде поширюватися не тільки на процеси фокусування та сприйняття об’єктів, але й на самі об’єкти як такі, що особливим чином валоризує *референційну функцію художнього тексту*, яка значно відрізняється від референційної функції природної мови: якщо для природної мови властиве пряме та однозначне бачення світу та відтворення дійсності, то художньому тексту притаманна *розщеплена референція* (“це було і цього не було”) та *багатовимірність*. Вигадані події, ірреальні персонажі, фіктивні інтриги – художній дискурс перебуває в ірреальному та символічному просторі, створення якого тісно пов’язано з проблемою начала, що *відтворює* (мімікрія) та *перетворює* (трансформація). Референційна співвіднесеність художнього тексту зумовлена взаємодією різних *настанов у процесі створення можливого світу естетичної дійсності*. Як правило, виокремлюються дві основні авторські настанови: 1) та, що віддзеркалює (характерна для мемуарів, історичних романів), 2) креативна настанова на створення “*референційної алюзії*”.

Розуміння тісного зв’язку, що існує між вигаданим світом і світом реальним, дозволив ученим, починаючи з античності, постулювати існування двох моделей художнього тексту, в основі яких лежать *мимезис* і *дієгезис* (Аристотель, Е.Ауербах, М.Риффатер). Для миметичних текстів характерна правдоподібність, схожість з реальністю, наслідування життя, збереження хроніки подій, деталізація, що притаманне натуралізму, модернізму, екзистенціалізму. Так, система натуралізму передбачала безпристрасне, науково достовірне зображення людського життя, однак при цьому реальна дійсність, людина починають висвітлюватися вузько і приноситься в жертву “деталі заради деталі” (стилістика Золя, Гонкурів). Тексти, де домінує дієгезис, породжують правду вигадки, а отже, перемогу семіозису, оскільки мова починає виступати посередником для передачі картини світу, яку створює сам митець [18: 19]. Такі тексти заперечують просту референцію як елементарну форму взаємодії мистецтва з дійсністю, детальне копіювання життя, постулюється релятивність та багатозначність істини, що і вважається справжнім реалізмом. Референція до дійсності стає “*референцією другого порядку*” (термін З.Я.Тураєвої), що розкриває глибинні, потенційні можливості реальності, відлучені від обставин реального життя. Отже, художньому тексту притаманне *стереоскопічне (подвійне) бачення світу*, де *фіктивність* та *вірогідність* суміщаються й перебувають у відношеннях *кон’юнкції*, при якій утворюється нове багатогранне художнє ціле. З іншого боку, для художньої референції існує названа річ

насправді чи ні не є суттєвим [7:46]. Це призводить дослідників групи μ до думки, що поетичне мовлення виявляє свою неспроможність як засіб комунікації, з його допомогою не можна нічого повідомити або, скоріше, можна повідомити лише те, що стосується його самого; повідомлення, що міститься в ньому, адресовано йому самому і ця внутрішня комунікація є не що інше, як *основний принцип художньої форми*. Як наслідок, відбувається процес певного затушовування власне референції і валоризація модальності як суб'єктивно-авторської думки.

Процеси *референції* як ідентифікації знака, що існує в уявленні автора, тісно пов'язані з процесами *номінації* (денотативної, конотативної) й *інтерпретації* (як експлікації смислів, що вкладаються суб'єктом в розуміння об'єкта). Це може бути *рефлексія* як епістемічно-об'єктивований шлях й *аксіологізація* як суб'єктивно-оцінний. Процеси номінації як утворення пропозитивних імен подій є дуже важливими в творенні тексту, однак вони холістично співіснують з такими важливими процесами як *предикація* (віднесення номінативного змісту до дійсності), *тематизація* (скріплення пропозитивних значень в ціле), *стилізація* (добір засобів, що постачають тексту необхідні конотації відповідно до певних комунікативних умов) [19:124]. При цьому текст не може не бути *прагматично визначеним* та *модально організованим*, оскільки людина, що створює текст, не тільки організує мовний матеріал для передачі змісту, але й передає експліцитно/імпліцитно своє ставлення до повідомлюваного.

Отже, категорії *інформативності, модальності та інтенційності* тісно пов'язані між собою, при цьому *комунікативно-прагматичний аспект тексту* певним чином об'єднує структурну, семантичну, композиційну, риторичну, концептуальну сторони тексту, що і стають основними об'єктами аналізу сучасної текстолінгвістики. О.І.Москальська [20], говорячи про семантику тексту, виокремлює логіко-семантичну структуру, комунікативну ціленастанову та реляційні відношення (систему смислових відношень між текстовими складниками), модальність вона відносить до текстових актуалізаторів. М.І.Откупщикова [21:22] виокремлює такі аспекти тексту як комунікативний, модальний, номінативний, структурний, прагматичний. І.Р.Гальперін у своїй відомій праці розглядає всі текстові категорії як *граматичні* і поділяє їх на *змістові* і *формально-структурні*, серед яких виокремлює інформативність, інтеграцію, ретроспекцію, проспекцію, модальність. Підхід до тексту як до макрознака у концепції О.П.Воробйової [22] дозволяє говорити про чотири текстові компоненти: референційність та концептуальність як власне семантичні, адресантність і адресованість як прагмасемантичні. У багатьох працях постулюється факт існування двох основних текстових ознак – *цілісності* та *зв'язності, когерентності та когезії*. Акцентується той факт, що саме зв'язність є основною структурно-семантичною ознакою тексту [21:26], яка і розглядається у двох аспектах: як наявність спільного у фактах, що передається мовленням; як об'єднання фактів/явищ в одне ціле в смисловому відношенні. На думку Е.А.Реферовської [23:3], основною характеристикою будь-якого тексту є зв'язність та логічність просування його змісту, при цьому зв'язність тексту забезпечується зв'язністю елементів, що утворюють речення, надфразові єдності, і така зв'язність може бути не тільки смисловою, але й формальною. Хоч з іншого боку, текст може мати всі способи локального зв'язку (анафоричний, логічний, темо-рематичну прогресію, семантичну ізотопію), однак не мати смислової цілісності; отже, єдність теми теж не забезпечує текстової цілісності.

Таким чином, можна сказати, що і на сьогоднішній день основними питаннями у дослідженні тексту як лінгвістичного об'єкту залишаються його категорії, онтологічні ознаки та одиниці-конституенти. Розв'язання цих питань продовжується і у наш час.

ЛІТЕРАТУРА

1.Хованская З.И. Анализ литературного произведения в современной французской филологии. – М.: Высшая школа, 1988. 2.Valette B. Le roman. – P.: Nathan, 1996. 3.Cressot M. Le style et ses techniques. Précis d'analyse stylistique. – P.: PUF, 1974. 4.Stolz Cl. Initiation à la stylistique. – P.: Ellipses, 1999. 5.Бройтман С.Н. Историческая поэтика. – М.: Изд. центр РГГУ, 2001. 6.Роменец В.А. Психология творчества. – К.: Либідь, 2001. 7.Дюбуа Ж. и др. Общая риторика. – М.: Прогресс, 1986. 8.Якобсон Р. Лінгвістика і поетика // Антологія світової літературно-критичної думки ХХ ст. – Львів: Літопис, 1996. – С.359-377. 9.Ізер В. Процесс чтения: феноменологичне наближення // Там само. – С.261-277. 10.Гадамер Г.-Г. Герменевтика і поетика. – К.: Юніверс, 2001. 11.Barthes R. Le degré zéro de l'écriture suivi de Eléments de sémiologie. – P.: Seuil, 1972. 12.Molinié G. Eléments de stylistique française. – P.: PUF, 1997. 13.Сильман Т.И. Подтекст как лингвистическое явление // Филологические науки, НДВШ. – 1969. - № 1. – С.84-90. 14.Поляков М.Я. Вопросы поэтики и художественной семантики. – М.: Сов. пис-ль, 1986. 15.Чейф У. Память и вербализация прошлого опыта // Текст: аспекты изучения семантики, прагматики и поэтики / Сб. статей. – М.: Эдиториал УРСС, 2001. – С.3-41. 16.Бурбело В.Б. Художний дискурс в історії французької мови та культури 9-18 ст.: Дис. ... докт. філол. наук. – К.: КУ ім. Т.Шевченка, 1999. 17.Растье Ф. Интерпретирующая семантика: Пер. с франц. – Нижн. Новгород: Деком, 2001. 18.Тураева З.Я. Лингвистика текста на исходе второго тысячелетия // Вісник КЛУ. Серія Філологія. – К.: ВЦ КДЛУ, 1999. – Т. 2. - № 2. – С.17-25. 19.Тураева З.Я. Лингвистика текста. – М.: Просвещение, 1986. 20.Москальская О.И. Грамматика текста. – М.: Высшая школа, 1981. 21.Откупщикова М.И. Синтаксис связного текста. – Л.: ЛГУ, 1982. 22.Воробьева О.П. Текстовые категории и фактор адресата. – К.: Вища школа, 1993. 23.Реферовская Е.А. Коммуникативная структура текста в лексико-грамматическом аспекте. – Л.: Наука ЛО, 1989.

СОБОЛЬ О.Ю.

Київський національний університет імені Тараса Шевченка

ПОРІВНЯЛЬНИЙ АНАЛІЗ ПОЛІФОНІЧНОГО ФУНКЦІОНУВАННЯ ПРЯМОЇ МОВИ В ЖАНРАХ АНАЛІТИЧНОЇ СТАТТІ, ІНФОРМАЦІЙНОЇ СТАТТІ ТА ІНТЕРВ'Ю

Метою даної статті є розгляд і порівняння поліфонічної сутності та поліфонічного функціонування прямої мови в трьох жанрах дискурсу преси: аналітичній статті, короткій інформаційній статті та інтерв'ю сучасного французького медійного дискурсу.

Явище поліфонії, і зокрема поліфонії переданої мови, привертає все більшу увагу дослідників, але, якщо в сучасній зарубіжній лінгвістиці проблема поліфонії посідає одне з провідних місць, у вітчизняній науці вона є недостатньо дослідженою. Крім того, більш глибоке усвідомлення сутності поліфонії потребує її вивчення в різних типах дискурсу і, зокрема, у медійному дискурсі, а також її порівняльного аналізу в різних жанрах.

Очевидно, що пряма мова визначається багаторівневою автономністю, а саме автономністю синтаксичною, семантичною та автономністю на рівні висловлювання. Така природа прямої мови зумовлює наявність двох різних мовців, висловлення яких чітко відмежовуються, тобто пряма мова представляє собою поліфонічну структуру першого типу в розумінні О. Дюкро [1:203].

В рамках скандинавської теорії поліфонії пряма мова, як і непряма мова, належить до так званої “відкритої поліфонії”, тобто мовець, який передає, відкрито говорить, що він представляє висловлення іншого, тоді як невластива пряма мова і вільна пряма мова є випадками „прихованої поліфонії”, адже мовець не говорить прямо, а показує висловлення іншого і тим самим ніби ховається за суб'єктом того висловлення, що передається [2:64].

Порівнюючи поліфонічне функціонування прямої мови в трьох жанрах дискурсу преси, ми пропонуємо розпочати розгляд зі співставлення спочатку жанрів аналітичної та короткої інформаційної статті, які характеризуються значними жанровими збіжностями, а потім розглянути жанр інтерв'ю. Зазначимо, що приклади ми будемо виділяти курсивом, при цьому курсив, яким у французькій пресі виділяють висловлення у прямій мові, буде нейтралізуватися.

Поліфонія прямої мови (як і переданої мови взагалі – на відміну від деяких інших засобів вираження поліфонії) характеризується наявністю конкретного джерела, іншого, окрім мовця, що передає, голосу у висловленні. Насамперед, всі джерела можна розділити на усні (які ми будемо власне і позначати терміном “пряма мова”) і письмові (що будуть

позначатися терміном “цитата”). Природа цитати зумовлює можливі джерела цитування, коло яких є досить обмеженим порівняно з можливими джерелами прямої мови. Джерела цитування в жанрі аналітичної статті можна розділити на дві основні групи. По-перше, це цитати з творів, робіт видатних особистостей у різних галузях науки, мистецтва та суспільного життя, причому це можуть бути діячі, які є сучасниками журналіста, та історичні постаті:

(1) *Après ses deux défaites consécutives, le [le Parti socialiste – O. C.] voici prisonnier du théorème énoncé par Tocqueville: «Il est de l'essence même des gouvernements démocratiques que l'empire de la majorité y soit absolu; car, en dehors de la majorité, dans les démocraties, il n'y a rien qui résiste»* (Le Monde. L'horizon bleu de M. Chirac. 18.06.2002).

До цієї ж групи можна віднести цитати не видатних, а просто відомих людей сучасності, думка яких є значущою для аналізу, який проводить журналіст:

(2) *C'est une certaine ambiance européenne: «Il ne se passe guère de jour sans que je ne sois confrontée à telle ou telle forme de sentiment antiaméricain, écrit Chelsea [Chelsea Clinton – O. C.] dans le magazine Talk (décembre-janvier); tantôt la remarque d'un étudiant ou bien un éditorial dans le journal ou encore des manifestants pour « la paix».»* (Le Monde. L'Amérique mal-aimée. 26.11.2001).

До другої групи входять цитати із певних документів: угод, постанов, звітів тощо. Характерно, що в даному випадку конкретний автор цитати, як правило, не зазначається:

(3) *«Voulant néanmoins s'assurer qu'un Etat faible en Bosnie ne constituera pas un danger pour les institutions européennes et transatlantiques, les Etats-Unis ont tenu à s'assurer que leurs investissements politiques dans la région et les progrès sécuritaires obtenus depuis les accords de Dayton ne seront pas remis en cause par leur départ», lit-on dans le dernier rapport du think tank International Crisis Group consacré à la Bosnie* (Le Figaro. Les Européens aux commandes en Bosnie. 2.12.2004).

В останньому прикладі треба звернути увагу на те, що цитата вводиться не з точки зору її первісного автора, а з точки зору реципієнта, читача, причому цей читач не є одиничним, конкретним, тобто можна говорити про рецептивну поліфонію, або поліфонію сприйняття.

Окремими і досить рідкісними є випадки цитування якого-небудь повідомлення з метою засвідчення реальності описаних фактів, причому статус автора не має значення:

(4) *Là encore, un passager, réfugié dans les toilettes, a lancé un appel sur son téléphone portable «nous sommes détournés, nous sommes détournés»* (Le Monde. «America under attack», en direct sur les écrans du monde entier. 13.09.2001).

Треба також звернути увагу на випадки, коли цитується відомий вислів, афоризм історичної особистості, який не завжди може мати письмову фіксацію, або який журналіст цитує, не звертаючись до письмових документів. Ми вважаємо, що в даному випадку недоречно говорити про пряму мову (в значенні передане усне висловлення), а треба розглядати ці приклади як цитати:

(5) *Mais il [Jacques Chirac – O. C.] garde cet adage napoléonien: «On gagne et puis après on voit»* (Le Monde. Les milles visages du président. 24.06.2002).

Цей приклад є також цікавим з іншої точки зору: тоді як, з одного боку, цей вислів належить Наполеону і він виступає як первісний мовець, з другого боку, ця цитата, а точніше, позиція, яка через неї виражається, приписується Ж. Шираку, який виступає суб'єктом висловлювання, тобто відповідальним за певну точку зору, і цю відповідальність він поділяє з первісним мовцем, Наполеоном.

В жанрі інформаційної статті цитування письмових джерел є також досить розповсюдженим, але їх коло значно звужується у порівнянні з аналітичними статтями. Насамперед, це цитати з документів:

(6) *«C'est la conséquence de moyens supplémentaires et de l'implication des équipes en ZEP», souligne le rapport, qui s'appuie sur une comparaison entre les résultats au brevet (Le Figaro. Les élèves de ZEP haussent leur niveau, 7.12.2005).*

Як і в жанрі аналітичної статті, можуть цитуватися певні повідомлення безвідносно до їх авторства:

(7) *«J'admire votre flegme», écrit un autre: «Profitez de la journée de samedi car les températures descendent lundi...» (Le Monde. «Qu'il est doux, sans péril, d'observer du rivage», 25.10.2005).*

Щодо цитат визначних або відомих особистостей, афоризмів тощо, то в даному випадку інформаційні статті відзначаються певними особливостями. Продемонструємо це на прикладі:

(8) *Citation de Lucrèce à l'appui, un internaute invite l'ancien premier ministre à se tenir à l'écart de l'agitation: «Suave, mari magno, turbantibus aequora ventis, e terra magnum alterius spectare laborem...» «Quand l'océan s'irrite, agité par l'orage, qu'il est doux, sans péril, d'observer du rivage...», notait le poète... (Le Monde. «Qu'il est doux, sans péril, d'observer du rivage», 25.10.2005).*

Як бачимо, в останньому прикладі цитується фрагмент вірша Лукреція, але первісною інстанцією передачі цитати є не журналіст, а та людина, яка використала її в своєму електронному листі, тобто журналіст не виступає ініціатором такого цитування. Це важливо саме для жанру інформаційної статті, адже не всі джерела цитування, що можуть бути присутніми в аналітичній статті, використовуються в інформаційній статті, і це як раз афоризми, висловлювання відомих історичних особистостей, фрагменти з їх творів, робіт тощо. Тобто це те, що не має безпосереднього відношення до конкретних подій сучасного життя, про які йдеться мова в інформаційних статтях. Цитування журналістом подібних джерел завжди пов'язане із представленням власної позиції, аналізом, аргументацією, що є основою жанру аналітичної статті, але є майже відсутнім або другорядним в короткій інформаційній статті.

Інтерпретація прямої мови, як і інших форм переданої мови, в значній мірі залежить від тієї прагматичної інформації, що закладена в висловлюванні, яке передає первісне висловлювання, адже дискурс, що передає, відображає комунікативну установку первісного мовця. У. Туомарла пропонує термін “атрибуція висловлювання” (“attribution du dire”) для позначення “комплексу відомостей про первісну ситуацію висловлювання (хто, коли і як), які надаються дискурсом, що вміщує цитату” [3:113]. Найважливішу роль в цьому комплексі відомостей відіграє маркер вводу, який найчастіше виражається дієсловом. Д. Менгено вважає, що вибір дієслова повністю впливає на інтерпретацію прямої мови [4:62]. Дійсно, первісне висловлювання актуалізується, набуває певного смислу, сприймається та інтерпретується тільки через призму його представлення і пред'явлення мовцем, що цитує, адже інакше передана мова існувати просто не може. Саме в цьому полягає семіотичне і власне лінгвістичне значення переданої мови.

Саме тому поліфонія переданої і, зокрема, прямої мови полягає не в механічному співположенні двох висловлень, а у взаємопроникненні двох висловлювань: з одного боку, первісне висловлювання, в силу свого вихідного об'єктивного характеру, передбачає певні межі можливої його інтерпретації мовцем, що цитує, і цим самим воно є присутнім у висловлюванні, що вводить. З іншого боку, мовець, що передає, є присутнім у первісному висловлюванні тим фактом, що він обрав саме це висловлювання для передачі, що він його представив тим чи іншим способом, ввів у той чи інший контекст, встановивши власні рамки для його подальшої інтерпретації вже як частини нового висловлювання.

В дискурсі преси семантика дієслів вводу є дуже різноманітною. Дійсно, ці дієслова, звичайно, окрім тих, що означають власне мовленнєву діяльність в різних її проявах, можуть

означати супрасегментні, паравербальні характеристики, емоційний стан, інтелектуальну діяльність, міміку, жести, рухи тощо. Це характерно як для аналітичних (9), так і для інформаційних статей (10):

(9) *Chirac n'a pas voulu sabrer le champagne au soir du premier tour: «Je ne suis pas heureux», a-t-il lâché à son équipe de campagne qui se rejouissait* (Le Monde. Les milles visages du président. 24.06.2002).

(10) *«Mais cette taxe représente un quart des ressources fiscales des 24 000 communes de moins de 500 habitants», calcule-t-on à l'AMF...* (Le Figaro. La revendication de la liberté fiscale, 16.11.2004).

З дієсловами вводу пов'язана проблема агентивності, яка полягає в складності локалізувати джерело суб'єктивної інформації, а точніше, в складності визначення, чи вживання дієслова вводу є адекватним, тобто чи це дієслово дійсно відповідає ілюкутивній інтенції первісного мовця [3:125]. Розглянемо приклад із аналітичної статті:

(11) *«Si le Parlement ne fait pas son travail en exigeant le limogeage de Ianoukovitch, c'est le peuple qui parlera», a menacé le député de Notre Ukraine Evgueni Tchervonenko, qui est aussi le chef de la sécurité de Viktor Iouchtchenko* (Le Figaro. A Kiev, l'opposition refait monter la pression. 1.12.2004).

В даному випадку неможливо однозначно проінтерпретувати вибір дієслова „menacer”, адже це може бути лише суб'єктивне враження журналіста від слів депутата, яке не відповідає дійсності, а може бути і адекватна інтерпретація журналістом ілюкутивного акту.

Проблема агентивності може також поставати в інформаційних статтях:

(12) *«Tout dépend des résultats du bilan en cours», se contente de répondre son [du président algérien – O. C.] entourage...* (Le Monde. M. Bouteflika hospitalisé à Paris, 29.11.2005).

В даному випадку вживання дієслова “se contenter” може бути проінтерпретоване по-різному: або це суб'єктивне враження журналіста, якому така відповідь здалася недостатньою, або це дійсна комунікативна інтенція джерела, яке вважає таку відповідь достатньою.

Окрім дієслова вводу, в двох жанрах пряма мова часто перефразується, журналіст може подавати її стислий зміст або основну думку у вигляді коментаря або резюме. Наведемо приклади з аналітичної (3) та інформаційної статті (14):

(13) *Leur président, Luca di Montezemolo, reproche à l'exécutif de ne pas faire assez pour soutenir la compétitivité des entreprises. «Nous sommes englués dans des tactiques électorales qui ne résolvent pas les priorités d'avenir du pays», a-t-il lancé dans une allusion aux baisses d'impôts décidées pour l'an prochain* (Le Figaro. Grève générale contre les réformes de Silvio Berlusconi. 1.12.2004).

(14) *Pour les autorités, la recherche scientifique pourrait subir le contre-coup de vote: «Cette initiative nuit au site de recherche suisse», affirmait le gouvernement avant le scrutin* (Le Figaro. La Suisse impose un moratoire sur les OGM, 28.11.2005).

Окрім дієслів в особових формах та резюме-коментарів, в жанрах аналітичної (15), (16) та інформаційної статті (17) існують інші способи вводу прямої мови, такі як іменник або номінальна синтагма, інфінітив дієслова з прийменником „de” та власна номінація:

(15) *Bernadette Chirac, lorsqu'on lui fait remarquer cette petite transformation physique de son mari, n'a qu'un haussement de sourcil: «Croyez-vous vraiment que le premier tour de la présidentielle a été une bonne nouvelle?»* (Le Monde. Les milles visages du président. 24.06.2002).

(16) *Et Boris Kolesnikov, sûr de son fait, d'appeler les journalistes locaux à orienter leurs articles: «Insister dans vos reportage pour dire que le séparatisme n'est jamais sorti et ne sortira jamais du Donbass»* (Le Figaro. L'Est russophone en proie à un étrange malaise. 1.12.2004).

(17) *Il y a aussi des encouragements: «Bravo! Acceptez donc que certains en France ne vous oublient pas et continuent de croire en vous»* (Le Monde. «*Qu'il est doux, sans péril, d'observer du rivage*», 25.10.2005).

Спільним для обох жанрів є також те, що пряма мова може взагалі не мати маркера вводу. В цьому випадку вона ідентифікується за допомогою типографічних показників, найчастіше лапок і курсиву. Як правило, джерело висловлення вказується в іншому реченні:

(18) *Peu après une heure de l'après-midi, le président Bush, qui a quitté Sarasota non pour Washington, mais pour la base militaire de Barksdale, dans le Nebraska, prend à nouveau la parole. Le ton, cette fois, a changé. «Les forces armées américaines dans le monde entier ont été mises en état d'alerte». «Les Etats-Unis vont pourchasser et punir ceux qui sont responsables de ces lâches actions»* (Le Monde. «*America under attack*», en direct sur les écrans du monde entier. 13.09.2001).

Зазначимо, що в прикладі (17) представлено явище анонімною цитати (за термінологією У. Туомарли), тобто джерело переданого висловлення не вказане і його неможливо вивести з контексту.

Ми розглянули різні способи вводу прямої мови в жанрі аналітичної статті. Очевидно, що вибір того чи іншого способу зумовлений певним прагматичним ефектом, який автор розраховує справити на читача. Прагматика переданої мови взагалі полягає в двох протилежних стратегіях, між якими розташовані різноманітні перехідні нюанси: або вербально передати іншу ситуацію висловлювання, іншу комунікативну подію, тобто сконцентрувати увагу на формі, або зосередити увагу на змісті, одночасно показуючи, що передане висловлення початково належало іншому. Багато дослідників вважають, що пряма мова передбачає тільки першу стратегію. Цю точку зору заперечує У. Туомарла, на думку якої пряма мова може вживатися і з метою реалізації другої стратегії. Зокрема, це виявляється при аналізі різних способів вводу прямої мови. Як зазначає дослідниця, непоширена форма вводу, як, наприклад, дієслово, що позначає мовленнєву діяльність, підкреслює зміст переданого висловлення, тоді як поширена форма вводу, яка локалізує передану комунікативну подію, коментує її і специфікує її джерело, спрямована насамперед на її формальний бік [3:122-123].

Поліфонічна структура сегменту вводу може ускладнюватися за рахунок епістемної поліфонії, тобто поліфонії, яка створюється внаслідок наявності епістемічного маркера як носія кількох точок зору на правдивість, достовірність змістовного аспекту прямої мови [5:105]. Основними епістемічними маркерами у синтагмі вводу є певні дієслова вводу, зокрема дієслово „*prétendre*”, яке зустрічається в обох жанрах.

За наявності епістемічної поліфонії ускладнюється поліфонічна структура всього висловлення: з одного боку, це поліфонічна структура першої форми, коли поліфонічний ефект досягається за рахунок присутності двох мовців, а з іншого боку, сегмент вводу представляє собою поліфонічну структуру другої форми, коли у висловленні, окрім мовця, є присутніми точки зору, позиції кількох суб'єктів висловлювання.

Отже, як бачимо, сегмент вводу може представляти собою окрему поліфонічну структуру, тим самим поглиблюючи поліфонічну структуру всього висловлення з прямою мовою. Але подібне поглиблення і ускладнення можна спостерігати і в другій частині цілого висловлення – фрагменті, що передається. Наведемо приклад із аналітичної статті:

(19) *Parlant à Venise sous une pluie battante devant 40 000 syndicalistes, le leader de la confédération modérée CISL, Savino Pezzotta, a revendiqué le caractère politique de la manifestation: «On nous accuse de vouloir faire une grève politique. Et bien oui, c'est une grève politique. C'est notre réponse à un gouvernement qui a décidé de rompre la concertation avec ses partenaires sociaux et de n'en faire qu'à sa tête»* (Le Figaro. *Grève générale contre les réformes de Silvio Berlusconi*. 1.12.2004).

Як бачимо, в самому висловленні, що передається, присутня інша форма переданої мови, а отже, розшарування голосів. Причому це розшарування не обмежується двома голосами, а залучає невизначену і, певною мірою, нескінченну кількість голосів, що виражається вживанням займенника "on".

Для інформаційної статті таке розшарування голосів є також цілком можливим:

(20) *Le 8 novembre, le footballeur avait critiqué l'emploi du terme «racaille»: «Moi aussi, on me disait «Tu es une racaille». Mais je ne suis pas une racaille. Ce que je voulais, c'est travailler. Il n'a peut-être pas saisi cette subtilité»* (Le Figaro. Sarkozy reçoit Thuram et répond à Kassovitz, 27.11.2005).

Крім того, можлива ситуація, коли висловлення, що передається, має двох мовців, не враховуючи мовця, що передає. По суті, в таких випадках передають висловлення два мовці:

(21) *Le ministre de l'économie, qui se lançait dans une trop longue explication à propos des négociations européennes à venir, a entendu le chef de l'Etat lâcher: «Je m'occuperai des discussions sur le pacte de stabilité»* (Le Monde. Les milles visages du président. 24.06.2002).

Таким чином, ми розглянули поліфонічний статус прямої мови в жанрах аналітичної та інформаційної статті на мікрорівні, тобто на рівні окремих висловлень. Можна констатувати, що на мікрорівні істотних відмінностей між поліфонічним функціонуванням прямої мови в двох жанрах не виявлено. Між тим, дослідники і, зокрема, прихильники скандинавської теорії поліфонії підкреслюють необхідність аналізу всіх поліфонічних явищ на макрорівні, що включає спочатку текстовий рівень, а потім рівень дискурсивний [2:99].

Дійсно, пряма мова не може бути повною мірою усвідомлена як один із засобів створення поліфонізму конкретного жанру, якщо обмежитися її розглядом на мікрорівні, адже функціонально-прагматичний аспект прямої мови може бути виявлений лише за умови її дискурсивного аналізу.

Розглядаючи пряму мову на мікрорівні, ми, по суті, залучали до аналізу і перехідні утворення, такі як поліфонічний пасаж, який характеризується поліфонічною автономністю [2:101]. До цього рівня можна віднести заголовок, адже він одночасно має певну структурну самостійність і в той же час актуалізується на дискурсивному рівні. Непоодинокими є випадки введення прямої мови в заголовок, причому зовсім необов'язково, щоб пряма мова в заголовку повністю відповідала цьому ж висловленню у тексті статті. Пряма мова в заголовку може вводитися різними засобами, зокрема власною номінацією, як в цьому прикладі з аналітичної статті: *George Bush: «L'Amérique ne pliera pas devant des poseurs de bombes»* (курсив мій – О. С.) (Le Monde. 2.12.2005). В інформаційних статтях в заголовку також може бути присутньою пряма мова, як, наприклад, в заголовку *«Qu'il est doux, sans péril, d'observer du rivage»* (Le Monde, 25.10.2005), де представлена частина цитати, яка повністю відтворюється в тексті статті. Треба також звернути увагу на те, що в цьому прикладі в заголовку відсутнє джерело цитати, на яке пізніше вказується в тексті. Можна припустити, з одного боку, що для автора джерело не є важливим, а є важливою сама ідея, що закладена в цитаті, а з іншого боку, що цитата є досить відомою і автор розраховує на упізнавання цитати освіченим читачем.

Окрім заголовку, в самому тексті аналітичної статті можна знайти поліфонічні пасажі з прямою мовою іншої структури, наприклад:

(22) *Et Boris Kolesnikov, sûr de son fait, d'appeler les journalistes locaux à orienter leurs articles: «Insister dans vos reportages pour dire que le séparatisme n'est jamais sorti et ne sortira jamais du Donbass.» Gêne dans les rangs. «Et l'autonomie?», demande un confrère de Donetsk. Réplique du gouverneur: «Quelle autonomie? Il n'a jamais été question d'autonomie. Vous comprenez: jamais!» «Mais...», tente le journaliste interloqué. «Jamais, c'est tout!», le coupe le grand Boris. «Et le référendum qui doit être organisé le 5 décembre», reprend un autre. «Je ne sais pas, soupire le gouverneur. Nous n'avons pas encore formulé de question. Et puis, il faudrait*

reporter ce référendum. A moins que l'on ne s'interroge sur une formule fédérale» (Le Figaro. L'Est russophone en proie à un étrange malaise. 1.12.2004).

В цьому фрагменті журналіст використовує засіб діалогізації, досягаючи ефекту за рахунок чергування реплік, які представлені в прямій мові, та вибору специфічних форм синтагм вводу, що передають динамічний характер живого діалогу.

Для жанру інформаційної статті подібних прикладів не знайдено, що, звичайно, може пояснюватися специфікою зібраного матеріалу.

Переходячи на рівень текстового аналізу, поняття поліфонії набуває дещо іншого значення, і вже треба говорити не про присутність двох мовців в одному висловленні, а про багатоголосся, яке притаманне всій статті, багатоголосся, яке досягається, в тому числі, і введенням прямої мови.

Отже, щоб зрозуміти прагматичне значення прямої мови на дискурсивному рівні, треба розглянути її функції в двох жанрах.

У. Туомарла розрізняє дві основні функції прямої мови: аргументативну функцію і функцію драматизації. На її думку, аргументативна орієнтація прямої мови полягає у виборі джерел і висловлень цитування, у способі їх інтеграції і засобах їх вводу [3:64].

Функція драматизації, на думку У. Туомарли, пов'язана з суб'єктивним аспектом прямої мови як з точки зору стилю, так і в плані змісту, адже часто передане висловлення має стилістичні і змістовні нюанси, за які журналіст не може нести відповідальність. Вживання саме прямої мови дозволяє йому зняти таку відповідальність [3:71-72]. Проявом функції драматизації є передача емоційного мовлення, розмовної, грубої лексики, слів-табу, висловлень на іноземній мові тощо.

У. Туомарла виділяє також другорядні функції прямої мови, до яких вона відносить зняття відповідальності, дистанціювання, дидактизацію та вульгаризацію [3:76-82].

Насамперед, спробуємо представити нашу класифікацію функцій прямої мови в жанрі аналітичної статті. Ми погоджуємося з виділенням аргументативної функції як однієї з функцій прямої мови в аналітичних статтях. Але розрізнення поряд з нею функції драматизації видається дещо сумнівним внаслідок відсутності спільного критерію. На нашу думку, драматизація є не функцією, а засобом реалізації певної функції, що буде розглянуте нижче. Якщо ми визнаємо існування аргументативної функції прямої мови, то очевидно, що критерієм для її виділення є її прототипічна дискурсивно-жанрова роль в розумінні текстових прототипів Ж.-М. Адама. Отже, цей критерій має лежати в основі всієї класифікації. Тобто якщо пряма мова може виступати як аргументативний дискурс, то треба розглянути можливість її функціонування як дискурсу дескриптивного і наративного. Таким чином, ми пропонуємо виділити три основні функції прямої мови в жанрі аналітичної статті: аргументативну, дескриптивну і наративну.

Крім того, повертаючись до підходу У. Туомарли і, зокрема, до виділених нею другорядних функцій зняття відповідальності та дистанціювання, ми вважаємо, що вони є дуже близькими, що ставить під сумнів доцільність їх розрізнення. До того ж, віднесення цих властивостей прямої мови до її функцій теж викликає сумнів, адже зняття відповідальності та дистанціювання характеризують пряму мову взагалі, обираючи пряму мову, журналіст в будь-якому разі експлікує цю дистанцію (хоча, звичайно, в різній мірі). Тому доцільніше, на нашу думку, говорити не про повне зняття відповідальності, а про делегування автором відповідальності джерелам прямої мови, яке, звичайно, може бути частковим, що залежить від інтенцій журналіста. Отже, делегування відповідальності як базова властивість прямої мови лежить в основі всіх її функцій, але виявляється в них по-різному. Розглянемо кожну з запропонованих нами функцій.

Аргументативна функція прямої мови базується на представленні, аргументації і доведенні певної точки зору. Журналіст як організуючий центр в медійному дискурсі обирає

для передачі ті висловлення, які найбільш ефективно будуть сприяти цьому доведенню. Тобто журналіст бере на себе частину відповідальності за передане висловлення, зменшує дистанцію між собою та первісним джерелом в тому розумінні, що він вводить обране висловлення для успішної реалізації власної комунікації і визнає за цим висловленням здатність обґрунтувати аргументацію. Отже відбувається лише часткове делегування відповідальності. Причому, зовсім необов'язково, щоб журналіст поділяв точку зору, представлену в переданому висловленні, адже аргументація передбачає не тільки безпосереднє підтвердження думки, а й полеміку, заперечення, сумнів. Отже, аргументативна функція може реалізовуватися двома шляхами: з одного боку, автор може наводити висловлення, які підтверджують точку зору, що доводиться; а з іншого боку, передане висловлення може слугувати йому тезою для заперечення, запитування, сумніву. Але обидві ці стратегії передбачають прийняття автором прямої мови, часткової відповідальності за неї, прийняття не в значенні згоди з висловленою позицією, а в значенні необхідності її для конкретної аргументативної мети. Наведемо приклади:

(23) *Même si elle est sûre de gagner, l'opposition n'est pas favorable à un tel scénario qui laisserait le pays entre les mains de l'équipe de Koutchma pendant près de trois mois, temps réglementaire pour l'organisation d'un nouveau scrutin. «Le vide de pouvoir qui en résulterait, vu l'illégitimité de Koutchma, serait trop dangereux», explique le député de Notre Ukraine Igor Ostach (Le Figaro. A Kiev, l'opposition refait monter la pression, 1.12.2004).*

В даному фрагменті позиція журналіста чітко простежується, і зрозуміло, що передане висловлення пояснює точку зору, яку журналіст хоче донести до читачів, тобто журналіст обрав те висловлення, яке підтверджує його точку зору.

(24) *Les journalistes locaux ont protesté de leur bonne foi. «Jamais, nous n'avons encouragé le séparatisme», ont clamé en public leurs représentants syndicaux (Le Figaro. L'Est russophone en proie à un étrange malaise, 1.12.2004).*

Позиція журналіста в цій статті полягає в тому, щоб викрити неправду, яку журналістів зобов'язувала говорити влада. Висловлення в прямій мові як раз і є це та неправда, яку намагалися видати за правду. Ці слова не збігаються з точкою зору журналіста, не підтверджують, не доповнюють її. Навпаки, вони суперечать їй, але журналіст ввів цю пряму мову саме для того, щоб показати, викрити це протиріччя і тим самим досягти власної аргументативної мети.

Очевидно, що пряма мова може виконувати аргументативну функцію тільки тоді, коли її автор є наділений певною комунікативною роллю, яка і зумовлює важливість конкретного висловлення для аргументації. Аналіз матеріалу дозволив нам виділити чотири ролі автора прямої мови в рамках аргументативної функції. По-перше, це роль авторитета, яка є однією з основних ролей в аналітичних статтях, адже журналіст часто вдається до передачі слів тих осіб, що підпадають під категорію “авторитет”, як раз у формі прямої мови, що додає ефект реалізму. Вибір саме прямої мови зумовлений важливістю їх слів, намаганням справити на читача враження їх значимості не тільки в змістовному, а й у формальному плані, що посилює прагматичний потенціал категорії „авторитет”.

По-друге, це роль експерта, адже часто журналіст для пояснення певних проблем, явищ суспільного, політичного, економічного, культурного життя тощо залучає думки фахівців в різних галузях. І саме до повноважень цієї ролі ми вважаємо доцільним віднести те, що У. Туомарла називає функціями дидактизації та вульгаризації. Тобто ми не розглядаємо їх окремо як функції, а вважаємо одними із проявів ролі експерта в рамках аргументативної функції, адже, дійсно, журналіст може передавати слова фахівців з метою пояснення, тлумачення того чи іншого явища, тієї чи іншої проблеми, які він вважає не досить зрозумілими для пересічного читача, що в підсумку сприятиме успішній аргументації.

Третя роль – це роль свідка, яка актуалізується при передачі слів осіб, які є свідками тих чи інших подій, що описує журналіст, і їх відомості є цінними для розгортання змістовно-аргументативного плану статті. На відміну від ролі авторитета, джерелами прямої мови в цій ролі найчастіше виступають звичайні, нікому не відомі люди, що часто позначається вживанням неозначеного артикля.

Нарешті, можна також говорити про роль учасника, коли журналіст надає слово особам, що були учасниками певних подій і внаслідок цього мають перевагу проаналізувати ці події ніби “зсередини”.

Друга важлива функція прямої мови в жанрі аналітичної статті – це дескриптивна функція. Сутність її полягає в тому, що пряма мова самим фактом своєї присутності описує той аспект, який потрібен журналісту, як то характер людини, її настрій, її особистість, або певну ситуацію тощо. Пряма мова в такій функції виступає завдяки її драматизації, тобто те, що У. Туомарла називає окремою функцією, ми розглядаємо як засіб реалізації дескриптивної функції. Отже, на нашу думку, введення одиниць, які У. Туомарла пов’язує з реалізацією функції драматизації, є не функцією, а прийомом драматизації. З точки зору аргументації, ці одиниці не несуть ніякого навантаження, але вони вводяться журналістом для реалізації іншої функції – дескриптивної. Наприклад, введення грубої лексики може служити для опису або характеру, або настрою людини; слова, що передають місцевий колорит, служать для опису місця і ситуації, яка розгортається саме в цьому місці; тощо. Тобто в цьому випадку журналіст не сам безпосередньо описує об’єкт опису, а робить це шляхом введення прямої мови, яка сама дає потрібну характеристику об’єкту опису. Наведемо приклад:

(25) *Et au soir de la victoire de l'UMP, c'est bien le président qui s'est félicité d'un «on les a eus!», visant autant la gauche explosée que l'UDF de François Bayrou, quasiment désossée* (Le Monde. Les milles visages du président, 24.06.2002).

В даному випадку пряма мова – це розмовний вислів, який характеризує Ж. Ширака з певної позиції, тобто , з одного боку, його задоволення, а з іншого – дещо фамільярний спосіб спілкування з оточенням. Отже, журналіст, замість того, щоб вдаватися до власної характеристики і опису таких рис президента (що потребувало б ще певних доказів), обрав інший, більш вдалий, лаконічний і виразний спосіб – пряму мову.

Як бачимо, у порівнянні з аргументативною функцією в даній функції дистанція між первісним джерелом і мовцем, що передає, є значно більшою, і мовець що передає, повністю делегує відповідальність автору переданої мови.

Третя функція прямої мови – наративна. В аналітичних статтях, незважаючи на перевагу аргументації, певне місце займає і розповідь, коли журналіст повідомляє про якісь події, факти тощо, які будуть підлягати аналізу. Обираючи пряму мову для реалізації цієї функції, журналіст ніби ховається і передає слово тим, хто може розповісти про ситуацію, подію з більшою компетентністю і вірогідністю, наприклад, безпосереднім учасникам подій. Причому, учасники події не розповідають про подію як про щось минуле, вони ніби розігрують її перед читачами, створюючи ефект присутності. Таке вживання прямої мови сприяє динамізації дискурсу, його пожвавленню, робить його більш динамічним, виразним, ніж проста авторська розповідь.

Звернімося до прикладу (22). Динамізації тут сприяє, по-перше, діалогізація, по-друге, вживання дієслів вводу в теперішньому часі, що створює ефект безпосереднього розгортання діалогу під час читання статті, і, по-третє, вживання такої форми вводу прямої мови як інфінітив з прийменником “de”, форми, яка передає спонтанність, динамічність дії. Як і дескриптивна функція, наративна функція також характеризується значним делегуванням відповідальності і значною дистанцією між первісним джерелом і мовцем, що передає.

Розглянемо макрорівень, а отже, функції прямої мови у жанрі інформаційної статті. Логічно припустити, що основні функції будуть відрізнятися внаслідок різної прагматичної спрямованості двох жанрів. Дискурсивно-жанрова специфіка короткої інформаційної статті полягає насамперед в інформуванні читача про певні події і факти, саме тому, на нашу думку, основною функцією прямої мови в цьому жанрі буде інформативна функція. Сутність її полягає в тому, щоб надати певну інформацію, певні дані не з метою підтвердження або заперечення певної точки зору, тобто не з метою аргументації, а власне для інформування. Очевидно, що інформативна функція передбачає значну дистанцію між мовцем, що передає, і первісним мовцем, і пряма мова характеризується повним зняттям з себе відповідальності мовцем, що передає.

З цього приводу цікаво навести думку Л. Перрена про співвідношення функцій переданої мови в наративному дискурсі (з яким частково можна порівняти дискурс інформаційної статті) і в аргументативному дискурсі (з яким можна асоціювати дискурс аналітичної статті). Дослідник підкреслює, що розповідь не передбачає аргументативної функції переданої мови, що пояснюється тим, що розповідь розмежовує, роз'єднує передані висловлення і ті висловлювання, які належать мовцю, що передає. Це й призводить до дистанціювання мовця. В аргументативному ж дискурсі, навпаки, відбувається поєднання, злиття цих двох різних ситуацій висловлювання, внаслідок чого мовець, що передає, частково бере на себе відповідальність за передане висловлення [6:148-149].

Наведемо приклад інформативної функції в жанрі інформаційної статті:

(26) *Dominique de Villepin souhaite créer un «service public d'orientation» destiné à informer de manière exhaustive les jeunes sur leur parcours dans le supérieur. «Il existe aujourd'hui de multiples dispositifs d'aide à l'orientation, mais aucun service public cohérent», a dénoncé la semaine dernière le premier ministre... (Le Figaro. Naissance d'un service public d'orientation, 7.12.2005).*

Як бачимо, пряма мова в даному випадку вводиться для інформування про стан даної служби. Звичайно, слова прем'єр-міністра слугують для підтвердження необхідності створення такої служби, що може навести на думку про аргументативну функцію прямої мови. Але різниця між інформативною та аргументативною функціями полягає в тому, що аргументативна функція виявляється при вводі прямої мови для аргументації точки зору, яку проводить журналіст у статті. Тобто це точка зору, якої дотримується журналіст, хоча часто вона може збігатися офіційною позицією влади тощо. Пряма мова в інформативній функції також може підтверджувати або заперечувати певні точки зору, але ці точки зору не проводяться журналістом, в статті він залишається до них нейтральним (хоча як громадянин може підтримувати їх або ні). Тобто пряма мова в цій функції просто демонструє точку зору того, кому надається слово.

Але, звичайно, пряма мова в інформаційних статтях виконує не лише інформативну функцію, адже досить часто журналіст залучає в даному жанрі також елементи аналізу, з чим пов'язана реалізація аргументативної функції. Цю функцію не можна розглядати як другорядну, адже питома вага переданих висловлень у прямій мові, що реалізують дану функцію, є досить значною:

(27) *Le président serbe Boris Tadic, un réformateur pro-européen, a échappé, mardi soir, à une apparente tentative d'assassinat. Cette attaque est révélée par la présidence au moment où l'engagement de Tadic en faveur d'une coopération avec le Tribunal pénal international (TPI) est de plus en plus critiqué par les ultranationalistes. Hier, le président, qui semble s'en être sorti indemne, s'est dit serein. «Aucune menace, aucune violence verbale, ne pourront nous détourner de notre mission, a-t-il expliqué. La Serbie doit être démocratisée. Soit nous ferons partie de la communauté européenne des nations soit nous serons pour toujours une société négligée» (Le Figaro. Le président serbe aurait échappé à une tentative d'assassinat, 2.12.2004).*

Незважаючи на те, що це є фрагмент інформаційної статті, в ньому тим не менш відчувається точка зору автора, а саме характеристика президента Сербії як проєвропейського президента, що підтверджується і прямою мовою. Журналіст обрав для передачі те висловлення президента, яке якнайяскравіше підтверджує цю точку зору.

Звичайно, що дуже різноманітна тематика інформаційних статей, ті ситуації, які в них висвітлюються, передбачають наявність різних ролей авторів прямої мови, що сприяють реалізації аргументативної функції. Тобто немає принципової різниці між ролями автора прямої мови в аналітичних та інформаційних статтях.

Щодо дескриптивної і наративної функцій, то зібраний матеріал не містить подібних прикладів, але ми припускаємо, що вони є можливими в жанрі інформаційної статті (і особливо наративна функція), але нечасто реалізуються внаслідок жанрової специфіки статей.

Отже, на макрорівні в поліфонічному функціонуванні прямої мови в жанрах аналітичної та інформаційної статті відмінності виявляються в домінуючій ролі різних функцій.

Перейдемо до розгляду прямої мови в жанрі інтерв'ю. Очевидно, що цей жанр суттєво відрізняється від двох попередніх своїми дискурсивними і структурно-композиційними особливостями, і основна роль в цьому відводиться прямій мові як базовому механізму, що лежить в основі жанру. Але таке функціонування прямої мови в інтерв'ю відрізняється від її функціонування в інших розглянутих жанрах.

Композиційно-структурною формою інтерв'ю є діалог, тобто висловлення, передані прямою мовою без синтагми вводу. Внаслідок цього ці висловлення зберігають (або набувають) ті формальні показники, які є характерними для прямої мови, як то наявність знаків оклику і питання, еліпсисів, фатичних і хезитаційних елементів, мовленнєвих маркерів, випущень як ознак розмовного синтаксису тощо:

(28) Vincent Vittoz. – ...*Ça va un week-end, mais bon, fallait pas s'endormir!..* (Le Figaro. Vincent Vittoz: «Un vrai climat de confiance». 2.12.2004).

Звичайно, не можна стверджувати, що інтерв'ю, представлене в газеті чи журналі, дійсно відповідає тій розмові, яка відбувалася (часто заочно) між журналістом і його співрозмовником. Щодо формальних показників прямої мови, то далеко не всі вони зберігаються журналістом при написанні статті, а лише ті з них, які прямо не суперечать літературним нормам мови і є достатніми для створення ефекту реалізму.

В чому ж виявляється поліфонічна сутність прямої мови в жанрі інтерв'ю? Ми вважаємо, що стосовно цього жанру треба говорити про поліфонію прямої мови різного роду. Насамперед, беручи до уваги інтеракціональний характер інтерв'ю, треба розглядати поліфонію як умову існування цієї інтеракції, де виявляється діалогічний аспект поліфонії, адже, перефразовуючи слова М. Бахтіна, кожна репліка цього діалогу виникає у відповідь на попередню і є спрямованою на наступну репліку. Дійсно, в ході інтерв'ю питання журналіста зазвичай виникають не самі по собі, а як реакція на певну думку, позицію, висловлену співрозмовником, нарешті, питання можуть взагалі провокуватися попередньою відповіддю. Це ж стосується і першого питання, яке, здавалося б, не може виникнути як реакція на відповідь, але, тим не менш, інтерв'ю зазвичай беруться після певних заяв, висловлень або вчинків, дій конкретних осіб, і в цьому плані навіть перше питання ніколи не є нейтральним, спонтанним, воно виникає як реакція на подію, яка відбулася (або має відбутися) за межами інтерв'ю. Ось, початок інтерв'ю з Ж.де Ромійї:

(29) LE FIGARO. – *Où en est votre combat en faveur de l'enseignement des langues anciennes?* (Le Figaro. Jacqueline de Romilly: «Le désenchantement? Je suis contre!». 8.12.2005).

З іншого боку, в питанні журналіста потенційно існує точка зору його співрозмовника, яка тільки має бути висловлена у відповідь. Часто журналіст у питанні навіть експліцитно

формулює цю точку зору (яка насправді має належати співрозмовнику), і співрозмовнику залишається або прийняти її, або уточнити, або заперечити:

(30) *LE FIGARO*. – *Peut-on dire que La Clusaz a constitué un déclic?* (Le Figaro. Vincent Vittoz: «Un vrai climat de confiance». 2.12.2004).

Як бачимо, журналіст не тільки пропонує співрозмовнику вже за нього сформульовану точку зору, він навіть підібрав слова, які, на його думку, міг би вимовити співрозмовник.

В той же час, відповідь співрозмовника на питання журналіста неодмінно вміщує в собі певні точки зору, позиції, висловлені журналістом. Саме тому М. Йохансон пропонує говорити про “співстворення смислу” (“co-construction du sens”) як про основну умову і мету існування будь-якого інтерв’ю, що розвивається в рамках кооперативної стратегії [7:63-65]. Отже, як бачимо, інтерв’ю базується на діалогічному аспекті поліфонії, коли кожне висловлення одного зі співрозмовників, тобто кожне висловлення у формі прямої мови, несе в собі відбиток такого діалогічного їх співіснування.

Але інтерв’ю передбачає також поліфонію іншого роду. Як слушно зазначає Ш. Клодель, інтерв’ю є дворівневим утворенням, де перший рівень відношень складають відношення інтерлокутивної репрезентації між тим, хто буру інтерв’ю, та особою, у якої береться інтерв’ю, а другий рівень – відношення між журналістом, який пише статтю у формі інтерв’ю, і читачами [8:11]. Дійсно, на відміну від телеінтерв’ю, де глядачі є безпосередніми свідками розгортання інтеракції, читачі не можуть з достатньою вірогідністю уявити, як відбувалася ця взаємодія між журналістом та його співрозмовником, вони отримують продукт переробки і сприйняття журналіста, який представляє бесіду у формі діалогу, тим самим створюючи у читачів ілюзію саме такої розмови, але насправді кожне висловлення у прямій мові несе на собі визначальний відбиток трансформативної та інтерпретативної діяльності журналіста. Пряма мова реплік інтерв’ю є далекою від істинного значення прямої мови, адже вона представляє собою поліфонічне утворення між, з одного боку, висловлюваннями, точками зору співрозмовника (або журналіста, якщо мова йде про питання) саме такими, якими вони отримали свої первісне існування, а з іншого боку, тими слова, якими їх представив журналіст, і тими точками зору, якими він їх наділив під час написання статті. Голос журналіста-автора є неодмінно присутнім і в певній мірі домінуючим – хоча це не усвідомлюється читачами – в кожній репліці інтерв’ю.

На відміну від інших жанрів, де голос мовця, що передає, проникає у первісне висловлення через вибір контексту вводу і взагалі фактом вибору форми прямої мови для передачі первісного висловлення, в інтерв’ю присутність голосу журналіста-автора в переданому висловленні зумовлена іншими факторами, адже сама специфіка жанру нейтралізує можливість вибору іншої форми передачі висловлень співрозмовника і не передбачає наявності синтагми вводу, як і взагалі будь-якого контексту вводу (за винятком вступного параграфу). Тобто в інтерв’ю голос журналіста-автора є присутнім безпосередньо всередині прямої мови, хоча, звичайно, неможливо вичленити сліди цієї присутності. Можна сказати, що в даному випадку мова йде про інгерентну, внутрішню притаманну поліфонію. В жанрах же аналітичної та інформаційної статті голос журналіста не є інгерентною ознакою фрагменту, що передається у формі прямої мови, цей голос проникає ззовні, з контексту і контексту, і тому ми пропонуємо говорити про адгерентну поліфонію.

Отже, ми розглянули пряму мову в жанрі інтерв’ю як висловлення, що належать співрозмовнику та журналісту і є представленими у формі діалогу, тобто ми розпочали розгляд прямої мови в інтерв’ю з макрорівня. Що ж відбувається на мікрорівні? Як і в двох попередніх розглянутих жанрах, і журналіст, і співрозмовник можуть цитувати слова інших осіб і вводити їх у свої висловлення у формі прямої мови. Але, на відміну від розглянутих жанрів, аналіз показав, що у жанрі інтерв’ю в дискурсі преси випадки цитування слів інших осіб у формі прямої мови є рідкісними і, швидше, становлять виключення.

Ця особливість видається характерною лише для інтерв'ю у дискурсі преси, адже дослідники такого комунікативного жанру як усна бесіда стверджують досить високий відсоток присутності прямої мови як форми цитування слів інших осіб або співрозмовника [9:166-170]. В жанрі політичних теледебатів пряма мова взагалі визначається як домінуючий спосіб цитування [10:22]. Під цитуванням ми розуміємо не тільки передачу слів третьої особи, а також запозичення слів співрозмовника, тобто те, що Е.Руле визначає поняттям діяфонії [11: 73-83].

Звичайно, не можна ототожнювати комунікативну ситуацію інтерв'ю з комунікативними ситуаціями неформальної бесіди, дискусії або політичних дебатів, але, враховуючи те, що всі ці ситуації є різновидами діалогу, цілком можливо провести між ними паралель, що приводить до висновку про різну питому вагу передачі висловлення у формі прямої мови в усних і писемних жанрах діалогічної структури. Тобто в усних жанрах, як ми вже зазначали, пряма мова є важливим способом передачі слів, тоді як в писемних жанрах – до яких відноситься інтерв'ю в медійному дискурсі – прямій мові відводиться дуже незначний відсоток. На нашу думку, це пов'язано саме з природою жанру. Усне мовлення, коли воно є непідготовленим або частково підготовленим, тобто в певній мірі спонтанним, передбачає дещо неточний характер висловлення, де можливі вагання, збої тощо, і зокрема при передачі чужої мови. Крім того, усне мовлення відзначається більшою емоційністю, ніж писемне. Пряма ж мова є в цьому плані найбільш натуральним, безпосереднім способом передачі чужої мови, який дозволяє передати емоційний аспект висловлювання, робить мовлення більш жвавим, виразним, натуральним, а також дозволяє уникнути певних заминок (звичайно, не тільки цим пояснюється вдавання до прямої мови, адже головним чином все залежить від комунікативних інтенцій мовця). Крім того, нагромадження висловлень у прямій мові – особливо часто це зустрічається при розповіді про бесіду, яка мала місце – відзначається недостатньою логічністю і зв'язністю. При писемному мовленні, навпаки, мовець має змогу продумати і обрати більш вдалий спосіб передачі чужої мови, писемне мовлення вимагає логічності викладення, більшої економії мовленнєвих засобів, що зумовлює вживання інших форм переданої мови. Щодо жанру інтерв'ю у дискурсі преси, то читачі взагалі не знають істинних слів особи, у якої було взяте інтерв'ю, не знають, які форми передачі чужої мови вона вживала під час інтерв'ю, тобто коли це було усне мовлення. Звичайно, журналіст при написанні статті не може вдаватися до повного недотримання формального плану слів свого співрозмовника, але очевидно, що спонтанне мовлення не може відзначатися тією логічністю, зв'язністю, які притаманні будь-якій статті.

Крім того, ми вважаємо, що низький відсоток цитувань у прямій мові в інтерв'ю може пояснюватися ще й іншими причинами. Основна частина зібраного нами матеріалу – це інтерв'ю з відомими особистостями, в яких порушуються, аналізуються важливі проблеми політичного, соціального економічного, культурного життя. Такий різновид інтерв'ю значно відрізняється від інтерв'ю наприклад, з зірками шоу-бізнесу, в яких вони розповідають, насамперед про свої власне життя, події, зустрічі з іншими людьми. Такі інтерв'ю не передбачають важливого змісту переданої мови, саме тому неточності передачі слів у формі прямої мови не тягнуть за собою значних непорозумінь тощо. В проаналізованих же інтерв'ю, де здійснюється аналіз проблеми, навпаки, співрозмовник часто вдається до передачі слів, думок відомих людей, які виступають у даному випадку в ролі авторитету. Саме тому, вживаючи пряму мову для передачі їх слів, співрозмовник дозволяє собі значні неточності і у формальному, а тим більш, у змістовному плані. Але ситуація інтерв'ю є такою, що найчастіше співрозмовник не може бути готовим до того, щоб цитувати з достатньою точністю слова тієї чи іншої відомої особи (на відміну від журналіста, який готується до інтерв'ю і може підготувати конкретні цитати, або стосовно жанрів аналітичної та інформаційної статті, де журналіст зазвичай має справу з матеріально зафіксованими

джерелами). Отже, переважне вживання інших форм переданої мови є засобом самоубезпечування. Саме тому найчастіше у формі прямої мови цитуються дуже відомі висловлення, які наближуються до афоризмів, або власне афоризми:

(31) *André Glucksmann: ...Mieux eût valu méditer ces mots d'Ernst von Salomon émis dans les années 20: «La guerre est finie, mais les guerriers sont toujours là.»...*(Le Point. «Le message de terreur s'adresse aux Européens et à la planète entière. 14.07.2005).

Повертаючись до того рівня, на якому журналіст виступає як автор статті-інтерв'ю, треба зазначити, що пряма мова отримує тут свої існування не тільки як єдиний спосіб передачі слів співрозмовника та власних слів журналіста. На цьому рівні інтерв'ю набуває ознак, які є спільними з іншими жанрами дискурсу преси. Це заголовок, надписи до ілюстрацій, фотографій, вступний параграф, тобто ті елементи, де виявляється тільки діяльність журналіста, і ніяким чином не виявляється діяльність його співрозмовника. Саме в цих структурних елементах інтерв'ю пряма мова функціонує таким же чином, як і в інших розглянутих жанрах, тобто журналіст виступає мовцем, який передає висловлення первісного мовця – свого співрозмовника – у формі прямої мови, і при цьому журналіст актуалізується як мовець, що передає, адже він вводить пряму мову в певний контекст, обирає конкретні фрагменти для передачі тощо. В заголовку інтерв'ю у більшості випадків присутня пряма мова, тобто журналіст наводить якесь висловлення співрозмовника, яке фігуруватиме в тексті інтерв'ю. Тобто, як бачимо, в заголовку інтерв'ю використовуються ті ж самі засоби, як і в заголовках аналітичних та інформаційних статей, з тією тільки різницею, що в інтерв'ю це майже єдиний засіб, а в інших жанрах такі приклади складають меншість. Найтиповіша синтагма вводу для інтерв'ю – це власна номінація: *Dominique Reynié: «A gauche, la victoire sera cruelle»* (курсив мій – О. С.) (Le Figaro. 22.11.2005). Крім того, часто у заголовку синтагма вводу є взагалі відсутньою, а джерело вказується окремо: *«Une pandémie de grippe aviaire émergera un jour ou l'autre»* (курсив мій – О. С.) (Le Monde. 18.10.2005). Спільним для всіх жанрів є те, що майже завжди фрагмент, наведений у прямій мові в заголовку, не повністю відповідає цьому ж фрагменту в тексті, а цитується зі змінами.

Як і в інших жанрах, в інтерв'ю журналіст часто цитує слова співрозмовника як коментар до ілюстрації, фотографії, вміщуючи їх у власний контекст, причому найчастіше цитований фрагмент теж не відповідає словам у тексті.

Отже, ми бачимо, що поліфонічне функціонування прямої мови в жанрі інтерв'ю принципово відрізняється від інших жанрів в силу специфічного онтологічного статусу прямої мови в інтерв'ю та різної природи її виявлення на різних рівнях.

Таким чином, розглянувши поліфонічне функціонування прямої мови в жанрах аналітичної статті, короткої інформаційної статті та інтерв'ю, ми прийшли до висновку, що на мікрорівні поліфонічне функціонування прямої мови в жанрах аналітичної та інформаційної статті є схожим, а значні відмінності виявляються на макрорівні, тоді як жанр інтерв'ю представляє особливий тип поліфонічного функціонування прямої мови.

Перспективами розпочатого дослідження є вивчення поліфонічної сутності інших форм переданої мови в цих жанрах медійного дискурсу.

ЛІТЕРАТУРА

1. Ducrot O. Le dire et le dit. – Paris: Les Editions de Minuit, 1984. 2. Nølke H., Fløttum K., Norén C. ScaPoLine: La théorie scandinave de la polyphonie linguistique. – Paris: Editions Kimé, 2004. 3. Tuomarla U. La citation: mode d'emploi. Sur le fonctionnement discursif du discours rapporté direct. – Saarijärvi: Gummerus Kirjapaino Oy, 2000. 4. Maingueneau D. Nouvelles tendances en analyse du discours. – Paris: Hachette, 1987. 5. Dendale P. La polyphonie comme notion épistémique // Enonciation et parti pris. Actes du colloque de l'Université d'Anvers. – Amsterdam – Atlanta: Editions Rodopi B. V., 1992. – P.105-120. 6. Perrin L. De la structure énonciative et de l'organisation polyphonique d'un échange épistolaire // Cahiers de linguistique française. – № 18. – 1996. – P.129-156. 7. Johansson M. Recontextualisation du discours d'autrui. Discours représenté dans l'interview politique médiatique. – Turku: Turun Yliopisto, 2000. 8. Claudel C. De l'utilisation du système d'adresse dans l'interview de presse écrite française // Langage et société. – № 108. – Juin 2004. – P.11-25. 9. Mochet M.-A. Mention et/ou usage: discours direct et discours

direct libre en situation de type conversationnel // Parler des mots. Le fait autonymique en discours. – Paris: Presses Sorbonne Nouvelle, 2003. – P. 63-174. 10. Torck D. Diaphonie et interaction dans le débat politique // Littérature. – № 93. – Février 1994. – P.15-30. 11. Roulet E. et al. L'articulation du discours en français contemporain. – Berne: Peter Lang, 1991.

ДЖЕРЕЛА ІЛЮСТРАТИВНОГО МАТЕРІАЛУ

1. *Le Monde* 13.09.2001; 26.11.2001; 18.06.2002; 24.06.2002; 18.10.2005; 25.10.2005; 29.11.2005; 2.12.2005. 2. *Le Figaro* 16.11.2004; 1.12.2004; 2.12.2004; 22.11.2005; 27.11.2005; 7.12.2005; 8.12.2005. 3. *Le Point* 14.07.2005.

СОЛОДЯК О.Ю.

Київський національний університет імені Тараса Шевченка

СТРУКТУРНА ХАРАКТЕРИСТИКА СУЧАСНИХ АНГЛІЙСЬКИХ ВІЙСЬКОВО-ПОЛІТИЧНИХ ТЕКСТІВ

Військовому перекладачу постійно доводиться мати справу з перекладами військово-політичних текстів, які пов'язані з матеріалами воєнно-політичного співробітництва, нормативно-правовими документами регулятивного характеру, актами воєнно-стратегічного планування тощо. При цьому, труднощі перекладу часто пов'язані з відсутністю належної теоретичної підготовки військового перекладача щодо структури військово-політичного тексту, його функціональних та стилістичних ознак, категорій та жанрів.

Загальній характеристиці текстів присвячено значну кількість ґрунтовних праць (М.І.Кондаков [1], Б.О.Зільберт [2], І.В.Смущинська [3], Ю.В.Ванніков [4], І.Р.Гальперін [5]), які трактують окремі аспекти цього питання. Натомість, проблема визначення структурної ґрадації військово-політичних текстів залишилася не визначеною.

Звданням статті є аналіз ознак та категорій військово-політичного тексту.

Матеріалом дослідження стала вибірка сучасних американських військово-політичних текстів присвячених проблемам воєнної безпеки, політики, стратегії, військового міжнародного співробітництва, оборонного планування.

Огляд наукової літератури, пов'язаної з проблематикою визначення поняття “текст” дає можливість стверджувати, що в сучасній лінгвістиці під “текстом” розуміють певну систему комунікативних елементів (висловлювань), функціонально і тематично об'єднаних в єдину замкнену ієрархічну семантико-смыслову структуру загальною концепцією чи задумом (М.І.Кондаков, Б.О.Зільберт). “Текст” може означати мовлення, перетворене на “річ”, тобто закарбоване на пергаменті, камені, глині, папері, плівці, комп'ютерному диску та відчужене таким чином від суб'єкта, що говорить або пише. “Текстом” називають також мовлення, яке передається в спілкуванні від одного суб'єкта іншому, мовлення, яке стало зовнішнім щодо автора, існує окремо від нього [6].

Таким чином, вчені ще не дійшли єдиного висновку щодо загального визначення тексту та створення його моделі. Домінують два основних підходи: пропозиційний (системний, статичний) та комунікативний (динамічний). При системному підході головними є правила граматики. Текст абстрагується від конкретних умов комунікації і визначається як нерозчленована у часі одиниця. За комунікативного підходу текст розглядається як мовний феномен, що перетворюється у принципово нове ціле внаслідок поєднання окремих членів мовної структури.

Серед ознак, притаманних тексту, лінгвістами та перекладознавцями виділяються і системність тексту, і наявність змісту, смислу, цілісності, зв'язності, смислової завершеності, модальності та смислової інформації.

Системність тексту проявляється в тому, що текст представляє собою завершене повідомлення, що має свій зміст, організоване згідно абстрактної моделі однієї з існуючих в літературній мові форм повідомлень (функціонального стилю, його різновидів і жанрів) і що характеризується своїми дістинктивними ознаками [5:19].

Зміст – це інформація, що міститься в тексті в цілому [5:20].

Смисл відноситься до завершеного відрізка мови, що виражає судження, ситуаційно зорієнтоване [5:20].

Цілісність визначається як результат замислу, що характеризує текст з точки зору його вмотивованості і смислової завершеності [7:152].

Зв'язність допускає структурну, смислову і комунікативну цілісність [7:152]. Якщо розглядати співвідношення назви (заголовку) і тексту, то його можна сформулювати як: максимальну стислість вербального простору назви (заголовку) за безмежної ємності змісту тексту [8:202].

Завершеність тексту – це функція замислу, що покладено в основу твору і що розгортається в низці повідомлень, описів, роздумів та інших форм комунікативного процесу [5:131]. Ця категорія є обов'язковою для будь-якого повноцінного тексту. Інтеграція в тексті повинна нейтралізувати відносну автосемантию окремих глав (частин) і підпорядковує їх загальній інформації, що міститься в творі [5:124].

Модальність, на думку І.В.Смушинської [3:54], є сутнісною характеристикою тексту, що безпосередньо виходить з мови продуцента мовлення, у ролі якого виступає автор тексту. Саме ця модальність й виконує у текстовій структурі інформативну роль тексту, оскільки поруч із об'єктивною предметною інформацією про зовнішній світ вона повідомляє метаінформацію про особливе бачення автора до основної інформації.

Остання ознака – смислова інформація, складає загальний зміст тексту. Інформативність є інтегральною характеристикою тексту і допускає, що зміст тексту поліфонічний, багатоаспектний, пов'язаний з великою кількістю ступенів свободи, неоднозначний за інтерпретації тексту. Інформативність характеризує не абсолютну кількість інформації в тексті, не загальну його інформаційну насиченість, проте лише ту смислову інформацію, яка стає надбанням реципієнтів, враховуючи ставлення названого “набуття” до комунікативного наміру його автора. Тому інформативність, на думку Т.М.Дрідзе [9:84], – це відносна характеристика тексту, що вже на стадії аналізу вводить його в систему зв'язків з безліччю імовірних інтерпретаторів.

Ознаки тексту формують його категорії. Так, Ю.В.Ванніков [4:23] до категорій відносить наступні ознаки тексту:

- лінгвістичну організованість;
- функціональний стиль;
- функціональний підстиль;
- мовний модус;
- домінуючий логічний зміст;
- предметний (тематичний) зміст;
- форму мовної презентації;
- жанрову диференціацію;
- первинність/непервинність джерела інформації;
- інформаційну первинність/непервинність;
- експресивно-стилістичну відміченість;
- головні прагматичні функції;

- конкретні цільові установки;
- адекватність (для текстів перекладів).

В.Л.Наєр [10:4-9] пропонує досліджувати тексти за наступними категоріями: домінуюча мовна форма (оповідання, опис, міркування), загальний характер композиції (стереотипна, вільна), переважаючий принцип членування (співвідношення речення, абзацу та понадфразової єдності), переважаючі форми та засоби когезії (формальні, лексичні, асоціативні), переважаючий вид інформації згідно схеми І.Р.Гальперіна (змістовно-фактуальна, змістовно-концептуальна, змістовно-підтекстова), деякі загальні тенденції в характері прояву пресупозицій (внутрішньотекстові та позатекстові), інваріативна прагматична спрямованість (директивна, переконуюча, естетичного впливу), домінуючі форми реалізації прагматики (відкрита, прихована, логічна емоційна).

В інших роботах зустрічаються категорії перед- і постінформації, ініціальності/неініціальності, прогресії та стагнації, образу автора, підтексту, художнього простору і часу, цілісності та зв'язності. Представляється, що саме цілісність як співвіднесеність тексту з одним (простим чи складним) об'єктом опису, як інваріант змісту, визначає смислову структуру тексту. Зв'язність (когезію) можна визначити як очікування появи певних складових в певних частинах. Найбільш повно це очікування проявляється у формальній зв'язності, яку можна визначити як обов'язкову спільну реалізацію складових [11:31].

Таким чином, стає очевидним факт розуміння під категоріями тексту різних часткових обов'язкових і факультативних ознак, що зводяться в ранг факультативних. За цих обставин О.М.Мороховський [12:2-8] розглядає текст як мовну одиницю, якій притаманні ознаки всіх одиниць мови – слів, словосполучень, висловлювань. Останні, в свою чергу, також володіють властивістю інформативності, членовані, пов'язані між собою формально і семантично, тобто у всіх даних одиницях виявляється когезія, вони також володіють лінійністю (довжиною), модальністю, інтегративністю. На думку вченого слід говорити про ознаки, а не про категорії. Серед ознак він виділяє ті, що диференціюють (тобто роблять дане мовне утворення текстом, відрізняючи його від інших мовних одиниць) і ті, що інтегрують (тобто є спільними для всіх мовних одиниць, але на різних рівнях здобувають різний характер). О.М.Мороховський визначає головні ознаки тексту як мовні одиниці крізь універсальні типи відносин – парадигматичний, синтагматичний та інтегративний. Відносини інтегративності обумовлюють наявність ознаки розгорнутості тексту і синтагматичність – його дискретність. Розгорнутість допускає, що текст складається як мінімум з двох одиниць більш низького рівня – абзаців, речень тощо. Цілісність визначається можливістю його входження в різноманітні парадигми, де він протистоїть іншим текстам як певне цілісне утворення. Дискретність тексту зумовлюється тим, що він представляє собою лінійну послідовність комунікативних блоків (їх субстанційний аспект може бути різним – речення, абзаци, абзацні комплекси), які знаходяться між собою в певних синтагматичних відносинах. Ці ознаки діалектично взаємозалежні і взаємопов'язані: розгорнутість визначає якісну своєрідність текстової цілісності та розчленованості. Розчленованість – один з засобів забезпечення його цілісності, а цілісність припускає поєднання в єдине ціле будь-яких окремих частин.

На основі аналізу 64 текстів військово-політичної спрямованості експериментально були доведено, що всі військово-політичні тексти мають заголовки і певну установку. Наприклад: заголовок *“The United States shall reduce its vulnerabilities to terrorism, at home and abroad”* [13] (*“Сполучені Штати Америки повинні зменшувати вразливість до проявів тероризму на території власної країни та закордоном”*) дає вказівку на те, що в статті будуть запропоновані шляхи зменшення рівня вразливості Сполучених Штатів від терористичних нападів; назва *“The New Triad”* [14] (*“Нова тріада”*) дає установку на розкриття важливого питання реорганізації збройних сил США.

Всі проаналізовані військово-політичні тексти мають єдину модальність, завершені в смислового відношенні. Тексти наказового характеру, такі як директиви Президента або Міністра оборони, складаються з підпунктів-абзаців, кожний з яких представляє собою перелік рівнозначних наказів. Так, наприклад, текст “*Presidential Decision Directives*” [13] (“*Директиви Президента Сполучених Штатів Америки*”) представлений у вигляді двох речень зі зворотом *with regard to ensuring security*, який виконує функцію когезії, тобто поєднує дві частини висловлення стандартно-граматичною формою. Текстоутворююча функція реалізована графічно – розбивкою одного речення на окремі абзаци. Подібна структура дозволяє зосередити увагу читача на важливій інформації, полегшує сприйняття тексту і підвищує інформаційну насиченість.

У військово-політичному тексті існує ряд визначальних складових, що утворюють його специфіку. В наявності мовні реалізації таких його ознак, як чіткість, стандартизованість, підкреслена логічність. Військово-політичні тексти відрізняються від будь-яких інших текстів широким використанням військової термінології у поєднанні з суспільно-політичною (*A peace support operation falls under the category of crisis response operations, just as peacekeeping is one aspect of crisis management.* <-> *Операція з підтримання миру входить до категорії операцій з реагування на кризи, так само як миротворча діяльність є одним з аспектів врегулювання криз*) [15:254], наявністю словосполучень, які використовуються військовим керівництвом в офіційній сфері спілкування (*public safety* <-> *суспільна безпека, security environment* <-> *клімат безпеки, promoting peace* <-> *сприяння миру*), насиченістю скорочень (*NPM(Nuclear Planning Manual)* <-> *Настанова з ядерного планування; PO(peace operations)* <-> *миротворчі операції; PE(peace enforcement)* <-> *примусове встановлення миру*). Синтаксис у військово-політичних текстах представлений стиснутою формою висловлення, конструкціями-кліше, інфінітивними та дієприкметниковими зворотами. Все це пов'язано з певним функціональним навантаженням, притаманним військово-політичним текстам – точно передати інформацію, яка може служити основою для прийняття важливих рішень, оскільки у військово-політичних текстах головна функція – функція повідомлення, ефективність сприйняття якої багато в чому залежить від особливостей аудиторії. Адресати повинні бути військово-політично досвідченими, мати високий рівень освіти, тощо.

Військово-політичні тексти існують у формі закінченого “мовленнєвого фрагменту”, що складається з висловлювань, які, взаємозбагачуються, забезпечують розвиток спільної теми, об'єднують змісту. Тобто військово-політичні тексти складаються з висловлювань, які промовець або автор письмового тексту створює, відбираючи мовні одиниці і з'єднує їх згідно правил граматики даної мови у відповідності до своїх комунікативних намірів.

Всі військово-політичні тексти характеризуються переважно безособовим характером викладу. Проте, як і більшість інших текстів, військово-політичні тексти здійснюють вплив на читача і нав'язують йому своє бачення проблеми. Напрямок впливу може бути і наказовим. Прямий вплив з метою зміни поведінки людини на мовному рівні виражається в авторитарному дискурсі керівників високого рангу, категоричності, безапеляційності суджень, підвищеній асертивності, поширеному використанні директивів (команди, накази, інструкції) [16:139].

Таким чином, функціональними ознаками військово-політичних текстів є

- реалізація тексту переважно у письмовій формі і орієнтація на норми книжкової мови;
- не спонтанність, а системність;
- залучення не лише мовних аспектів, а й соціальних, які створюють їх певну гармонію;
- смисл та зміст;
- монологічність;

- наявність назви (заголовку);
- цілісність і зв'язність (когерентність);
- завершеність;
- модальність;
- інформаційність.

Категоріями військово-політичного пропонується вважати:

- інваріативну прагматичну спрямованість;
- цілісність;
- переважаючий принцип членування;
- загальний характер композиції;
- розгорнутість.

Зведемо дані відносно переважаючих категорій військово-політичного тексту в таблицю 1:

Таблиця 1

	Параметри		Військово-політичний текст
1.	Цілісність	завершеність	+
		інформативність	+
		когезія	стандартна форма, лексична форма
2.	Ознака дискретності	членимість	
		ПФЄ=A *	+
		ПФЄ>A	+
		ПФЄ<A	—
		P=A	
	P>A	—	
3.	Розгорнутість	Континуум	часовий
		Політопія	—
		Прогресія	—
4.	Прагматична спрямованість		директивна, переконуюча
5.	Композиція		стереотипна

* ПФЄ – понадфразова єдність, P – речення, A – абзац.

Перспективи дослідження полягатимуть в уточненні понять “військово-політичний стиль”, “військово-політичний жанр” та “військово-політичний текст”.

ЛІТЕРАТУРА

1. Кондаков Н.И. Логический словарь-справочник. – М., 1975.
2. Зильберт Б.А. Социопсихолінгвістическое исследование текстов радио, телевидения, газеты / Под ред. В.Г.Костомарова. – Саратов, 1986.
3. Смуциньська І.В. Модальність тексту та художня інформація//Вісник КНУ ім.Тараса Шевченка. – К., 2003. – С.109-114.
4. Ванников Ю. В. К обоснованию общей типологии текстов, функциональных сфер научно-технического перевода//Текст как объект лингвистического анализа перевода. – М., 1984. – С.15-26.
5. Гальперин И.Р. Текст как объект лингвистического исследования. – М., 1981.
6. Старовойтенко О. Текст у психологічному розумінні. – <http://politicon.iatp.org.ua/mag/starovoitenko1.htm>.
7. Таюпова О.И. Типология текста и вариативная лингвистика//Текст – 2000: теория и практика. – Ижевск. – 2001. – С.150-151.
8. Новгородова Р.Г. Заглавие и текст//Текст: варианты интерпретации. – Бийск, 2001. – С.202-207.
9. Дридзе Т.М. Текстовая деятельность в структуре социальной коммуникации. – М., 1984.
10. Наер В.Л. О текстовых параметрах функционального стиля//Текст в функционально-стилевом аспекте. – М., 1988. – С.4-9.
11. Богушевич Д.Г. Средства связи как приглашение к сотрудничеству//Текст: структура и анализ. – М., 1989. – С.31-36.
12. Мороховский А.Н. Текст и его категориальные признаки. – К., 1989.
13. Presidential Decision Directives 23.01.1997.
14. Donald H. Rumsfeld. Annual Report to the President and the Congress, 2002. Chapter 7. – P.83-92.
15. SIPRI yearbook 2002. Armaments, disarmament and international security. – Stockholm International Peace Research Institute. – 2002.
16. Белова А.Д. Лингвистические аспекты аргументации. –К., 2003.

СТАРОВОЙТОВА Х.В.

РОЗУМІННЯ АРХЕТИПУ ТА КОНЦЕПТУ У СУЧАСНІЙ ЛІНГВІСТИЦІ

В останні роки помітно зросла увага лінгвістів до когнітивних аспектів вивчення мови та механізмів формування значення мовних одиниць. Актуальність вивчення архетипу та концепту визначається загальною спрямованістю сучасної науки на антропоцентричний характер мовлення, а саме на вивчення архетипу і концепту у світогляді мовної особистості.

Когнітивні конституенти свідомості мовної особистості привертають увагу дослідників, що підтверджується значною кількістю праць з філософських, психологічних та гуманітарних наук у цьому напрямі (К.Г.Юнг, Дж.Фрейд, Р.Робертсон, П.О.Флоренський, М.М.Бахтін, С.С.Аверінцев, С.Х.Ляпін, Ю.В.Фоменко, Й.А.Стернин, А.П.Бабушкін, О.С.Кубрякова, С.А.Жаботинська, Л.І.Белєхова, С.Г.Воркачев та інші). Інтерес до цих понять значно зростає в останнє десятиліття, що зумовлено зміною наукової парадигми. На сьогоднішній день існує значна кількість визначень архетипу та концепту, але немає єдиної думки щодо визначення їх співвідношення. Архетип та концепт близькі у своєму тлумаченні, але водночас вони мають індивідуальні риси та ознаки.

Об'єктом аналізу цієї статті є архетип та концепт у системі сучасної лінгвістичної науки.

Предметом дослідження є співвідношення архетипу і концепту та їх основних рис та ознак.

Метою статті є спроба описати архетип та концепт з позиції сучасних лінгвістичних підходів та виявити їх особливості. Визначена мета передбачає вирішення наступних завдань:

- 1) виявити суттєві ознаки та визначити зміст таких когнітивних одиниць як архетип та концепт;
- 2) диференціювати архетип та концепт з метою виявлення спільних та відмінних ознак.

Наукова новизна полягає у тлумаченні основних постулатів існуючих теорій архетипу та концепту з огляду на їх співвідношення.

Вивчення теорії архетипу ґрунтується передусім на ідеях та філософських концепціях Дж.Фрейзера та К.Г.Юнга. Архетип - це частки самого життя, образи, які пов'язані з емоціями живої людини [1:95]. За теорією К.Г.Юнга архетипом є "первісні образи", моделі досвіду, збереженні у "колективному позасвідомому" людства. Колективне позасвідоме – це загальна пам'ять всього людського роду, збережена у свідомості людської душі. Архетип завжди носить колективний характер, тому що він однаково притаманний цілим народам та епохам [2:541]. Динаміка архетипів (наприклад, образів героя, демона, матері-землі), за К.Г.Юнгом, лежить в основі міфів, символіки художньої творчості людства, сновидіння [3:859]. Міф - це особливий стан свідомості, символічний континуум, який, якщо використовувати термін М.М.Бахтіна, називають етнокультурним хронотопом, засіб існування якого реалізується на межі свідомого та позасвідомого, як колективного, так і індивідуального [4:54]. Міфи - це насамперед психічні явища, які відображають глибинну сутність душі [2:135]. У цих культурних формах відбувається поступове шліфування заплутаних та жахливих образів, вони трансформуються у теми, сюжети, символи, все довершеніші за формою та всеоб'ємніші за змістом. Л.Леві-Брюль позначає позасвідомий зміст терміном "représentations collectives", який використовується для позначення символічних фігур у первісному світогляді [2:134]. На початку 60-х років XX ст. у філософії К.Г.Юнга здійснюється перехід до наступної стадії дослідження архетипу, минаючи міфологічну школу [5:39]. Таким чином, архетипи у філософській парадигмі відбивають

зміст колективного позасвідомого.

Ближче до вирішення питань мовознавства стоїть психолого-аналітична теорія С.С.Аверінцева. С.С.Аверінцев вважає, що “архетипи –це не що інше, як ейдоси Платона у психіці позасвідомого, і ще П.О.Флоренський вживав термін “схеми людського духу” стосовно аналізу образів християнської міфології” [6:127]. С.С.Аверінцев ототожнює архетип зі схемою, формою, феноменологічною структурою, підкреслюючи матричні можливості архетипу, він представляє архетип як “пусту форму, яку можна кожного разу заповнювати новим конкретним змістом” [6:124]. Наприклад, архетип *матері* - це форма, яка може заповнюватися кожного разу новим змістом. Таким чином, якщо розглядати архетип *матері* більш ретельно, то ми побачимо, що архетип *матері* має значну кількість символічного вираження: родителька, мачуха, Батьківщина, мати природа, мати-земля, Матір Божа тощо. Отже, у філософському розумінні, архетип існує у свідомості людства та передається від одного покоління до іншого.

Рубіж XX-XXI ст.ст. позначається зміною загальної філософської парадигми, на якій ґрунтується західна культура. Відмічається зацікавленість у ретроспективному пошуку ментальних першооснов, архетипних форм свідомості, відхилення від зосередженості на міфі.

У літературно-філософській практиці термін “архетип” вже міцно увійшов до наукової сфери. Проблемою архетипу в літературі займалися М.Бодкін, Ф.Ферейсон, Г.Меррея, Дж.Уестон, Н.Фрай, Дж.Кемпбелл, Ж.-П.Рішар, О.Лосєв та інші.

На початку XXI ст. спостерігається значний інтерес до проблеми архетипу в літературознавчій науці. Сучасна теоретико-літературна думка, спираючись на положення теорії К.Г. Юнга та юнгіанців, згідно з якою архетип належить до височайших цінностей людської душі, прямує виокремити його у самостійну літературну категорію [5:47]. У літературі архетип вивчається в значенні “скрізного образу” у всій світовій культурі.

Виходячи за межі літературознавчої сфери аналізу архетипів, слід відмітити інновацію, запропоновану Р.Робертсоном. Цей дослідник замість терміна “архетип” використовує інший термін як абсолютний синонім – “когнітивний інваріант”, вважаючи, що для сучасної науки він може здатися більш доступним для розуміння: “когнітивний” – який має відношення до процесу пізнання або сприйняття, “інваріант” – постійний, незмінний; тому що мова йде про постійні явища, які часто визначають наші знання про реальний світ” [7:63].

У сучасній лінгвістичній науці термін “архетип” має більш ширшу та багатозначну семантичну структуру, ніж в аналітичній психології К.Г.Юнга, але водночас цей термін більш точний і скорегований. На думку А.Ю.Большакової, архетип - це “комунікативна модель, що і зумовлює його поліфункціональність” [5:44].

Архетип визначається початковою мовною формою, яка реконструюється на підставі закономірних відповідностей у споріднених мовах. Він є репрезентантом прамовного стану сім’ї або групи споріднених мов (наприклад, індоєвроп. *māter* – для загальнослов’ян. *māti*, лат. *māter*, фр.*mère* і т.п.) [8:73].

Архетипи колективного позасвідомого розглядаються у лінгвістиці як своєрідні когнітивні образи, на які мовна особистість орієнтується у своїй інстинктивній поведінці [9:225]. Ментальний образ предмету (ейдос), який послідовно розгортається у своїх конкретно-побутових моментах (логос), виступає текстом, у якому образ предмету проявляється у властивостях та якостях, але залишається при цьому єдиним як ідея, яка породжує або помножує його у різних варіантах [10:17]. Актуалізація архетипу в свідомості мовної особистості пов’язана з першими актами осмислення свого психічного відчуття та пізнання сутності явищ і предметів реальності. Осмислюючи дійсність, мовна особистість інтуїтивно синтезує спочатку змістові елементи, які є результатом безпосереднього

сприйняття, а потім ті, яких не було у безпосередньому досвіді, але які потенційно закладені як в природі сприйняття, так і в природі речей [9:151]. Тобто першообраз, архетип, як формує підґрунтя іншого змісту, “прорив до істотного” відзначається трансцендентним характером [11:274]. Архетипи трансформуються у теми, сюжети, символи, довші за формою та всеоб’ємніші за змістом.

Л.І.Белехова вважає, що інформація про поведінку, життя та уявлення мовної особистості, яка міститься в міфах, казках, фольклорі сформувалась у своєрідний каркас відомостей про свідомість людей [12:17]. На певній стадії свого формування цей інформаційний каркас стає комплексом систематизованих уявлень про навколишній світ, тобто фрагментом концептуальної картини світу окремої нації, яка передбачає первісні концепти [2:98]. До таких первісних концептів, що виникають позасвідомо, відносяться психологічні архетипи. Психологічні архетипи – це концептуальні імплікації, передзнання, що дані мовній особистості від народження, тоді як культурні архетипи – це концептуальні структури обробки, зберігання та репрезентації колективного культурного досвіду [12:303]. До психологічних архетипів відносяться архетипи: *самість, дух, его, тінь, вода* тощо. До культурних архетипів – *трийця, персону, життя, смерть, вічний мандрівник* тощо. Архетип виявляє прихований вимір слова – ту прадавню гармонію буття, яка відшаровує стереотипність, буденність, наближаючи мовну особистість до сутності речей, а не тільки до значення слова [9:153].

Значна інформація зберігається у свідомості мовної особистості у вигляді мовленнєвих структур – концептів різного ступеню складності й абстрактності, у зміст яких постійно включаються нові характеристики [12:119]. Під базовим терміном (вербальний) концепт в когнітивній лінгвістиці розуміють будь-яку оперативну одиницю мислення, яка може припускати або не припускати наявності чіткої логічної форми [13]. За О.С.Кубряковою, концептом може бути поняття, образ, схема, дія, генштаб або картина [9:141].

Проблемою вивчення концепту у лінгвістиці займалися такі мовознавці, як О.С.Кубрякова, В.Н.Телія, Ю.С.Степанов, В.В.Колесов, С.Г.Воркачев, А.П.Бабушкін, С.Х.Ляпін, В.І.Карасик, Н.Н.Панченко, В.П.Нерознак. У сучасній лінгвістичній науці можна виокремити наступні підходи до розуміння концепту:

1. У самому широкому смислі концепти маніфестуються через лексеми, значення яких складає зміст національної мовної свідомості і які формують картину світу носіїв мови конкретного мовного соціуму. Сукупність таких концептів утворює концептосферу мови, в якій концентрується культура нації.

2. У більш вузькому розумінні концепти – це семантичні утворення, відмічені лінгвокультурною специфікою і які характеризуються носіями окремої етнокультури. Семантичні утворення є ключовими для розуміння національного менталітету як специфічного відношення до світу його носіїв [14:70]. Сукупність таких концептів не утворює концептосфери як цілісного та структурованого семантичного простору, але складає певну частину – концептуальну область.

Поділяючи думку Ю.Г.Фоменко, зазначаємо, що концепт як лінгвокогнітивне явище пояснює одиниці ментальних або психічних ресурсів людської свідомості та тієї інформаційної структури, яка відображає знання і досвід людини. Вчений відзначає, що концепт – це, насамперед, “оперативна змістова одиниця пам’яті, ментального лексикону, концептуальної системи та мови мозку (*lingua mentalis*), всієї картини світу, відображеної у людській психіці” [15:114].

А.П.Бабушкін звертає увагу на те що, концепт як дискретно-змістова одиниця колективної свідомості відображає предмет реального або ідеального світу, збереженого у національній пам’яті носіїв мови у вигляді пізнаного субстрату [16:29].

С.Г.Воркачев підкреслює, що концепт співвідноситься з кількома лексичними одиницями та з планом вираження усій сукупності різнорідних синонімічних (лексичних, фразеологічних, афористичних) засобів. У текстах концепти “опредмечиваются”, “об’єктивуються”, “предстають у вигляді узагальненого змісту багатьох форм вираження”, “наповнюються смыслом” тощо [14:67-68]. Концепту властива складна багаторисна структура, яка містить семантичні складові: понятійну, образну, ціннісну, мовну [14:64].

З позиції когнітивної лінгвістики концепт розуміється як замісник поняття, як “натяк на можливе значення” і як “відгук на попередній мовний досвід людини” [17:282].

Й.А.Стернин зауважує, що оскільки концепт - це складне явище і в ньому виокремлюються ознаки, які співвідносяться поміж собою, тому про структуру концепту можна говорити як про структуру складного об’єкту [18:13].

Так, відношення концепту та його мовної реалізації можна змодельовати на базі антонімічної парадигми в лексиці, яка фіксує “розбіжності у середині однієї і тієї ж сутності”, наприклад, радість-горе, щастя-біда, любов-ненависть [19:244].

Узагальнення точок зору дозволяє зробити наступне заключення: концепт – це одиниця колективної свідомості, яка має мовне вираження і відмічається етнокультурною специфікою [14:70]. Концепт має багатокомпонентну та багатопланову структуру, яку можна виявити лише через аналіз мовних засобів її репрезентації. Концептуальні ознаки в умовах вербалізації концепту репрезентуються у вигляді сем, а концептуальні шари іноді можуть співпадати з семемами [18:14-15].

Якщо розглядати архетип та концепт у їх співвідношенні, то можна зазначити, що вони мають точки зіткнення. Якщо зіставити архетип та концепт, слід констатувати, що це дискретні одиниці колективної свідомості, які відображають предмет реального або ідеального світу і зберігаються в національній пам’яті у вербально зазначеному вигляді [16:11]. Це дозволяє нам погодитись з думкою С.Г.Воркачева, що компонентом семантики архетипу та концепту є когнітивна пам’ять слова – смислові характеристики мовного знаку [14:66]. Ми вважаємо, що вони тісно пов’язані з їх прямим призначенням та системою духовних цінностей мовної особистості.

Архетип, як і концепт, презентує дещо узагальнене, але чуттєво-образне, заховане у глибинах свідомості [21:21].

Варто зазначити, що хоча архетип і концепт є семантичними утвореннями високого ступеню абстрагування, вони зберігають однозначну відповідність у різних мовах світу. Гіпотетично, така відповідність є універсальною першоосновою людського мислення, початковими “цеглинками” смислів, які служать для представлення нових знань.

Поділяючи думку О.С.Кубрякової, вважаємо, що слід звернути увагу на такі тонкі розходження між когнітивно свідомими та позасвідомими явищами, як архетип та концепт. На відміну від концепту в архетипі відображається зміст та способи поведінки, які закладені у кожної мовної особистості. Іншими словами, архетипи є однаковими для мовних особистостей і складають єдиний психічний субстрат найособистішої природи, який характерний для кожної мовної особистості.

Архетип є та частка душі (psyche), яку можна виокремити від концепту на підставі того, що вона не зобов’язана своїм існуванням особистому досвіду і не є особистим надбанням. Зміст архетипу завжди знаходиться поза свідомістю, таким чином, ніколи не є індивідуальним, а лише передається виключно у спадок [2:69]. На протилежність концептам, архетипи у повсякденному житті важко виокремити, але ж у той час вони постійно існують у нашій свідомості як спадок від прадідів, батьків. Архетипів рівно стільки, скільки є життєвих ситуацій. На відміну від концептів, архетипи зафіксовані в нашій свідомості не у вигляді форм, заповнених змістом, а у вигляді форм без змісту [2:76].

Концепт – це результат суб'єктивного, індивідуального пізнання, узагальнення, категоризації. Концепт народжується у вигляді первісного суб'єктивного конкретного образу. Потім, у процесі пізнавальної діяльності і комунікативної практики мовної особистості концепт поступово набуває нових концептуальних рівнів, з'являються нові концептуальні шари, що веде до збільшення об'єму концепту та поповнення його змісту. Архетип при цьому перетворюється на, так звану, “ручку”, за яку коли берешся, свідомість починає оперувати концептами. Архетип для свідомості як “вхід” до концепту, який забезпечує доступ до його змісту. Хоча концепт – це структурне явище, але відмічаються деякі зсуви у структурі та послідовності шарів, тому що послідовність, так само, як і склад (набір концептуальних ознак) індивідуальні та залежать від умов формування і функціонування концепту в кожній мовній особистості [18:14].

Погоджуючись з С.Г.Воркачевим, ми визнаємо, що концепт – це синтезоване ментальне утворення, яке прийшло на зміну архетипу, редукована форма значення та поняття, свого роду “гіперонім” останніх [22:77], тому, ми вважаємо, що не можна ототожнювати архетип та концепт.

На відмінну від архетипу концепту притаманні такі ознаки:

1. індивідуальний зміст значення – незалежність від сфери національної свідомості, оскільки концепт формується у свідомості індивідуальної мовної особистості [14:68];
2. “переживання” – концепти не тільки мисляться, але й емоційно переживаються через те, що вони є предметом позитивного та негативного особистісного відношення мовної особистості до будь-якого явища та мають здібність інтенсифікувати духовне життя мовної особистості [22:77];
3. семіотична (“номінативна”) щільність - представлення у плані вираження цілою низкою мовних синонімів (слів та словосполучень), тематичних рядів, прислів'їв, приказок, фольклорних та літературних сюжетів, що безпосередньо пов'язано з релевантністю, важливістю конкретного концепту для мовного соціуму [22:78];
4. зорієнтованість на план вираження – включення імені концепту до асоціативних парадигматичних та синтагматичних зв'язків, які існують у лексичній системі мови [22:78];
5. інформативна насиченість – концепт має такий рівень інформаційної насиченості, залишаючись при цьому цілим утворенням, який може поповнюватися, змінюватися і відображати досвід мовної особистості [10:14].

Концепт обов'язково вербалізується, позначається словом, на відміну від архетипу, інакше існування концепту не було б можливе. Концепт має високий рівень абстрагування. Понятійні одиниці, які використовуються в концептуальному аналізі, є більш загальними у порівнянні з початковими (архетипами) [9:13], тобто одиницями, які вербалізують архетипи. Лише через аналіз семем у мові ми можемо виокремити концепти.

Вибір мовних засобів відображення концептів безпосередньо залежить від мовної особистості, натомість, архетипи існують у свідомості кожної людини і мають приблизно однакову форму вираження, яка в свою чергу залежить від приналежності до певної нації і колективного світогляду певного народу.

Висновки та перспективи подальших досліджень. З вищезазначеного можна зробити висновок, що архетип - це позасвідомий зміст, який змінюється, і згодом стає свідомим і сприйнятим. Архетипи є передконцептуальною основою формування словесних образів. Постулюється, що архетип є основою, ядром концепту, тому що ментальність суспільства завжди має вплив на свідомість мовної особистості, яка живе, спілкується, мислить, діє у світі концептів, по відношенню до яких традиційні поняття, образи, поведінкові стереотипи виступають їх частками, проєктивними, редуційними формами.

Отже, архетипи, які представлені символами, знаками, є репрезентантами відносних концептів.

На нашу думку, дослідження архетипів, зокрема культурних архетипів, з точки зору когнітивної лінгвістики, розгляд їх особливостей є досить перспективним, оскільки наукові розвідки такого плану не є чисельними, особливо на конкретному мовному матеріалі. Зокрема, вважаємо перспективним дослідження архетипу *матері* у сучасній французькій драмі з огляду на те, що образ матері є основним, базовим у культурі та свідомості конкретної нації та конкретного народу. Вибір драматургічного жанру зумовлений тим, що мова драми відображає сучасний світогляд та сучасне мислення мовної особистості, що дає нам можливість дослідити розгортання архетипу *матері* у позитивному та негативному прояві у мові персонажів драматичного твору, а також побачити, як приналежність авторів драматургічних творів до конкретної нації накладає відбиток на розуміння архетипу *матері*.

ЛІТЕРАТУРА

1. Юнг К.Г. Человек и символы / Под общ. ред. С.Н.Сиренко. – М.: Серебряные нити, 1997. 2. Юнг К.Г. Психологические типы / Пер. с нем. С.Лорие, под ред. В.Зеленского. – М.: Прогресс-Универ, 1995. 3. Новейший философский словарь / Сост. А.А. Грицанов. – Мн.: Изд-во В.М. Скакун, 1998. 4. Седых А.П. Языковое поведение, конвенциональная семантика и национальные архетипы // Филологические науки. – №3, 2004. – С.51-56. 5. Большакова А.Ю. Теория архетипа на рубеже XX-XXI вв. // Вопросы филологии. – 2003. – №1. – С.37-47. 6. Аверинцев С.С. Аналитическая психология К.Г.Юнга и закономерности творческой фантазии // Вопросы литературы. – 1970. – №3. – С.124-125. 7. Робертсон Р. Введение в психологию Юнга. – М., 1999. 8. Большой энциклопедический словарь. – 2-е изд., перераб. и доп. – М.: Большая Российская энциклопедия, 1999. 9. Кубрякова Е.С. Роль словообразования в языковой картине мира // Роль человеческого фактора в языке. Язык и картина мира / Ред. Б.А.Серебренников – М.: Наука. – 1998. – С.141-172. 10. Жаботинская С.А. Концептуальный анализ: типы фреймов // Вісник Черкаського університету. Серія Філологічні науки. – Вип.11. – 1999. – С.12-19. 11. Кубрякова Е.С. Об установках когнитивной науки и актуальных проблемах когнитивных лингвистики // Известия АН Серия Литературы и языка, 2004, том 63, №3. – С.3-12. 12. Белыхова Л.И. Словесный образ в американской поэзии: лингвокогнитивный аспект: Монография / Вид. 2-е, доп. и перераб. – М., ООО “Звездопад”, 2004. 13. Кубрякова Е.С., Демьянков В.З., Панкрат Ю.Г., Лузина Л.Г. Краткий словарь когнитивных терминов. – М.: Изд-во МГУ, 1996. 14. Воркачев С.Г. Лингвокультурология, языковая личность, концепт: становление антропоцентрической парадигмы в языкознании // Филологические науки, – №1, 2001. – С.64-72. 15. Фоменко Ю.В. Что стоит за термином «концепт»? // Вестник Омского университета. – Омск. – 2004. – №4 (34). – С.113-116. 16. Бабушкин А.П. Типы концептов в лексико-фразеологической семантике языка // Филологические науки. – Воронеж. – 1998. – №2. – С.114-117. 17. Лихачев Д.С. Концептосфера русского языка // Русская словесность. От теории словесности к структуре текста: Антология. – М.: Academia, 1997. – С.280-287. 18. Стернин И.А. Может ли лингвист моделировать структуру концепта // Когнитивная семантика. Материалы II международной школы-семинара. Ч.2, Тамбов, 2000. – С.13-17. 19. Новиков Л.А. Семантика русского языка. – М., 1982. 20. Лингвистический энциклопедический словарь / Гл. ред. В.Н.Ярцева. – 2-е изд., дополненное. – М.: Большая российская энциклопедия, 2002. 21. Лятин С.Х. Концептология: к становлению подхода // Концепты. Вип.1, Архангельск, 1997. – С.11-35. 22. Воркачев С.Г. Лингвоконцептология и межкультурная коммуникация: истоки и цели // Филологические науки. – 2005. – №4. – С.73-79.

ТАРАСОВА В.В.

Житомирський державний університет імені Івана Франка

ЗІСТАВНІ ОСОБЛИВОСТІ СЕМАНТИКИ НОМІНАТИВНИХ ОДИНИЦЬ НА ПОЗНАЧЕННЯ ЗАСОБІВ ПЕРЕСУВАННЯ В СУЧАСНИХ АНГЛІЙСЬКІЙ ТА НІМЕЦЬКІЙ МОВАХ

Сучасний стан розвитку лінгвістики визначається активізацією досліджень, спрямованих на пошук з'єднуючої ланки між мовою та мисленням. Значна увага приділяється встановленню особливостей когнітивних аспектів людської діяльності. Зокрема, для когнітивної лінгвістики актуальними є питання вербалізації знань про навколишній світ [1; 2; 3; 4; 5]. Ці знання існують у людській свідомості у формі концептів. Існують різні підходи до розуміння терміна “концепт”. Власне *лінгвістичні* визначення терміна тяжіють до його когнітивно-психологічного розуміння. Наприклад, за О.С.Кубряковою, концепт – термін, який слугує для пояснення одиниць ментальних або

психічних ресурсів нашої свідомості й тієї інформаційної структури, що відображає знання та досвід людини; оперативна змістова одиниця пам'яті, ментального лексикону, концептуальної системи й мови мозку (*lingua mentalis*), усієї картини світу, відображеної у людській психіці [6:90]. Концепти фіксуються у мові, набуваючи лексичного вираження. Лексичні одиниці (ЛО), будучи мовною репрезентацією певної сторони концепту, групуються у лексико-семантичні поля (ЛСП).

Використання когнітивних методик лінгвістичного аналізу пояснюється тим, що традиційний семантичний підхід до мовних одиниць не дає змогу зробити онтологічні висновки і здебільшого дозволяє отримати лише приблизні результати, оскільки під час семантичного аналізу ігноруються асоціативні зв'язки слова, його когнітивний фон. Нефілологічні знання є не менш важливими для інтерпретації тексту, ніж власне філологічні, онтологічний статус цих знань принципово єдиний.

Мета лінгвокогнітивного дослідження полягає в наступному: описавши значення всіх слів і виразів, що вербалізують певний концепт засобами національної мови, систематизувати, тобто системно описати, представити у впорядкованому вигляді ділянку системи мови.

Вивчення принципів вербалізації ментальних одиниць – концептів та їхнього функціонування в тексті методом зіставлення з аналогічними одиницями іншої мови з метою виявлення культурно значущої інформації та культурно значимих концептів певної мови дозволяє вичерпно описати мовну картину світу та її специфіку.

Зіставне вивчення мов дозволяє виявити певні розбіжності в мовах, що порівнюються. Актуальність проведеного дослідження полягає у спрямованості низки сучасних семантико-когнітивних розвідок різних мов у порівняльно-типологічному аспекті [див., напр., 7; 8].

Метою запропонованого Вашій увазі дослідження є контрастивне вивчення ЛСП "Засоби пересування" в сучасних англійській та німецькій мовах.

Чимало робіт присвячено проблемі семантичного поля в лінгвістиці [9; 10; 11; 12; 13; 14; 15; 16; 17; 18]. У теорії ЛСП досліджуються групи ЛО та визначаються межі лексико-семантичних областей. Під ЛПС у лінгвістиці розуміється сукупність парадигматично пов'язаних лексичних одиниць, які об'єднані спільністю змісту (іноді й спільністю формальних показників) і відображають поняттєву, предметну й функціональну подібність позначуваних явищ [19: 50]. Отже, ЛО, що належать до однієї частини мови та групуються на основі схожості лексичного значення, утворюють ЛСП [10; 20].

Кожне поле має у своєму складі спільну (інтегральну) ознаку, яка об'єднує всі одиниці поля. Така ознака називається архісемою і виражається лексемою з узагальненим значенням, у нашому дослідженні це "засоби пересування". Кожна окрема одиниця лексико-семантичного поля відрізняється від інших хоча б однією диференційною ознакою. Наприклад, англ. *bicycle* ("велосипед") [LDCE: 112] і *moped* ("мопед") [LDCE: 924] різняться диференційною ознакою 'наявність двигуна', *clipper* („кліпер, швидкохідне парусне судно") [LDCE:238] і *lugger* ("люгер") [LDCE:856] – ознакою 'розмір', *cattle ship* ("судно для транспортування великої рогатої худоби") [LDCE:200] і *ice breaker* ("криголам") [LDCE: 703] – ознакою 'функціональне призначення'; нім. *der Großraumbus* ("автобус великої місткості") [БНРС: 400] і *der Autobus* ("автобус") [БНРС:122] – ознакою 'розмір', а *das Passagierflugzeug* ("пасажирський літак") [БНРС: 654] і *das Militärflugzeug* ("воєнний літак") [БНРС:596] – ознакою 'сфера використання'.

Склад і структура ЛСП у різних мовах не повністю збігаються. Якщо уявити собі ЛСП як певну мозаїку слів, то в різних мовах вона буде неоднаковою, тобто поля матимуть неоднакову кількість клітинок, які в одній із мов будуть заповненими. Те, що в одній мові міститься в одній клітинці, в іншій може бути розподілене між двома чи кількома меншими клітинками [19:212]. Наприклад, якщо „пасажирський автомобіль” англійською

позначається однією номінативною одиницею *passenger car* [LDCE:188], то німецькою трьома – *der Fahrgastwagen* [LGDF: 332], *der Personenkraftwagen* [LGDF:777], *der Passagierwagen* [LGDF: 771]; або ж „пожежний автомобіль” англійською лише *fire-engine* [LDCE: 525], то німецькою – чотирма – *der Löschwagen* [LGDF: 658], *das Löschfahrzeug* [LGDF: 658], *der Feuerwehrwagen* [LGDF: 352], *der Feuerwehrauto* [LGDF: 352]. Проте наведені вище одиниці мають відповідники в двох мовах, а нім. *der Viersitzer* („чотиримісний автомобіль”) [LGDF:1136], *der Zweisitzer* („двомісний автомобіль”) [LGDF:1239] не мають еквівалентів у сучасній англійській мові.

Поле є ієрархією його конститuentів. Воно складається з лексико-семантичних груп (ЛСГ), а лексико-семантичні групи з менших за обсягом мікросистем – гіперо-гіпонімів [10; 12]. Кожний конститuent належить до певного рангу залежно від рівня абстракції його значення. Так, одиниці першого рангу мають найбільш узагальнююче значення і формують ядро поля. Конститuentи „нижчих” рангів характеризуються послабленням домінуючих і появою факультативних ознак. ЛСП "Засоби пересування" в сучасних англійській та німецькій мовах складається з трьох ЛСГ:

Англійська мова:

ЛСГ **Vehicle** („наземний транспорт”) [LDCE:1589], напр.: *bicycle* („велосипед”) [LDCE: 112], *moped* („мопед”) [LDCE: 924], *chaise* („капета”) [LDCE: 207], *car* („автомобіль”) [LDCE: 188], *tractor* („трактор”) [LDCE: 1533], *bus* („автобус”) [LDCE: 177], *trolleybus* („тролейбус”) [LDCE: 1546], *train* („поїзд”) [LDCE: 1535], *wheelchair* („інвалідне крісло”) [LDCE: 1629], *tank* („танк”) [LDCE: 1474], *limousine* („лімузин”) [LDCE: 823], *tram* („трамвай”) [LDCE: 1536], *lorry* („грузовик”) [LDCE: 850];

ЛСГ **Vessel** („водний транспорт”) [LDCE: 1592], напр.: *boat* („човен; шлюпка, судно”) [LDCE: 132], *canoe* („каное; човник; байдарка”) [LDCE: 185], *catamaran* („катамаран”) [LDCE: 197], *clipper* („кліпер”) [LDCE: 238], *yacht* („яхта”) [LDCE: 1662], *barge* („баржа”) [LDCE: 89], *cargo ship* („вантажне судно”) [LDCE: 191], *submarine* („підводний човен”) [LDCE: 1439], *cattle ship* („судно для транспортування великої рогатої худоби”) [LDCE: 200], *ice breaker* („криголам”) [LDCE: 703], *tanker* („танкер”) [LDCE: 1474];

ЛСГ **Aircraft** („повітряний транспорт”) [LDCE: 29], напр.: *aeroplane* („літак”) [LDCE: 21], *airliner* („повітряний лайнер; рейсовий літак”) [LDCE: 29], *jet* („реактивний літак”) [LDCE: 759], *bomber* („бомбардувальник”) [LDCE: 136], *helicopter* („вертоліт”) [LDCE: 666], *airballoon* („аеростат”) [LDCE: 85], *spaceship* („космічний корабель”) [LDCE: 1377], *rocket* („ракета”) [LDCE: 1282], *space shuttle* („космічний човен”) [LDCE: 1377], *zeppelin* („цепелін”) [LDCE: 1667], *airbus* („аеробус”) [LDCE: 28].

Німецька мова:

ЛСГ **Die Fahrzeuge** („наземний транспорт”) [LGDF: 334], напр.: *das Fahrrad* („велосипед”) [LGDF: 333], *das Motorrad* („мотоцикл”) [LGDF: 706], *der Motoroller* („моторолер”) [LGDF: 706], *die Panzer* („танк”) [LGDF: 767], *die Wagen* („капета; автомобіль”) [LGDF: 1156], *der Traktor* („трактор”) [LGDF: 1030], *die Straßenbahn* („трамвай”) [LGDF: 988], *der Autobus* („автобус”) [LGDF: 116];

ЛСГ **Die Wasserfahrzeuge** („водний транспорт”) [LGDF: 1163], напр.: *das Boot* („човен; шлюпка”) [LGDF: 189], *die Brigantine* („бригантина”) [LGDF: 195], *die Jolle* („ялик, шлюпка; швертбот”) [LGDF: 550], *das Schiff* („корабель, судно”) [LGDF: 883], *das U-boot* („підводний човен”) [LGDF: 1055], *das Kanu* („каное”) [LGDF: 560], *das Motorkutter* („моторний катер”) [LGDF: 706], *das Motorschiff* („менлохід”) [LGDF: 706], *der Motorlastkahn* („самохідна баржа”) [LGDF: 706], *die Yacht* („яхта”) [LGDF: 546], *das Dingi* („шлюпка; човен для прогулянок”) [LGDF: 235];

ЛСГ **Die Luftfahrzeuge** („повітряний транспорт”) [LGDF: 661], напр.: *der Luftballon* („аеростат”) [LGDF: 661], *der Zeppelin* („цепелін”) [LGDF: 1207], *das Luftschiff*

(“дирижабль”) [LGDF: 661], *der Helikopter* (“вертолім”) [LGDF: 482], *das Flugzeug* (“літак”) [LGDF: 362], *der Hubschrauber* (“вертолім”) [LGDF: 523].

Усі конституенти ЛСП “Засоби пересування” пов’язані гіперо-гіпонімічними зв’язками, тобто вступають у родо-видові відношення в лексико-семантичній системі мови. *Vehicle* [LDCE: 1589], *vessel* [LDCE: 1592], *aircraft* [LDCE: 29] у сучасній англійській мові та відповідно *die Fahrzeuge* [LGDF: 334], *die Wasserfahrzeuge* [LGDF: 1163], *die Luftfahrzeuge* [LGDF: 661] у сучасній німецькій мові є конститuentами першого рангу, тобто гіперонімами відносно до конститuentів другого рангу. *Two-wheeled vehicle* (“двоколісні транспортні засоби”) [LDCE: 1560], *carting* (“гузовий транспорт”) [LDCE: 193], *railway transport* (“залізничний транспорт”) [LDCE: 989], *vehicle with special function* (“транспортні засоби спеціального призначення”) [LDCE: 1589], *military vehicle* (“військові засоби пересування”) [LDCE: 902], *cars* (“автомобілі”) [LDCE: 188] є гіпонімами до гіпероніму *vehicle*. У сучасній німецькій мові, відповідно, *die Zweiradfahrzeuge* (“двоколісні транспортні засоби”) [LGDF: 1238], *der Gespanntransport* (“гузовий транспорт”) [LGDF: 425], *der Schienentransport* (“залізничний транспорт”) [LGDF: 883], *die Spezialkraftfahrzeuge* (“транспортні засоби спеціального призначення”) [LGDF: 953], *die Militärfahrzeuge* (“військові засоби пересування”) [LGDF: 691], *die Kraftwagen* (“автомобілі”) [LGDF: 610] є гіпонімами до гіпероніму *die Fahrzeuge*.

Можливий і подальший поділ поля. Наприклад, конституенти другого рангу *cars* [LDCE: 188] в англійській та *die Kraftwagen* [LGDF: 610] у німецькій мові, в свою чергу, поділяються на конституенти третього рангу. *Cars* в англійській мові виступає гіперонімом до гіпонімів *passenger cars* (“пасажирські автомобілі”) [LDCE: 188], *lorries and tractors* (“грузовики та трактори”) [LDCE: 850, 1533], *urban transport* (“міський транспорт”) [LDCE: 1582]. Відповідно, в німецькій мові *die Personenkraftwagen* (“пасажирські автомобілі”) [LGDF: 777], *die Traktoren, die Laftkraftwagen* (“грузовики та трактори”) [LGDF: 1030, 629], *die Straßenfahrzeuge* (“міський транспорт”) [LGDF: 988] є гіпонімами до гіпероніму *die Kraftwagen* [LGDF: 530].

Гіперо-гіпонімія близька до синонімії. Її навіть називають квазісинонімією, але на відміну від синонімії, яка допускає двосторонню заміну в тексті (першого синоніма на другий і навпаки), у гіперо-гіпонімії можлива тільки одностороння заміна – заміна гіпоніма на гіперонім [20; 207]. Наприклад: *Він купив автомобіль.* - *Він купив засіб пересування.* Протилежна заміна тут неможлива, оскільки засобом пересування можуть бути не тільки автомобілі, а й літаки, велосіпеди, тролейбуси та інші. Значення гіпоніма є складнішим, ніж значення гіпероніма, а представлений ним клас предметів – вужчим. Гіпоніми включають у себе зміст гіпероніма і протиставляються один одному певними семами. Так, лексеми *bicycle* (“велосипед”) [LDCE: 112], *motorbike* (“мотоцикл”) [LDCE: 929], *moped* (“мопед”) [LDCE: 924], *scooter* (“самокат”) [LDCE: 1275], *motorscooter* (“моторолер”) [LDCE: 930] мають спільне значення ‘two - wheeled vehicle’ (“двоколісні транспортні засоби”), але кожне з них протиставляється всім іншим за певними ознаками.

ЛСП *Vessel, Aircraft* в англійській та *die Wasserfahrzeuge, die Luftfahrzeuge* в німецькій мові також складаються з конститuentів другого та третього рангів, які пов’язані гіперо-гіпонімічними зв’язками.

У сучасній англійській мові гіперонім *vessel* підпорядковує гіпоніми *light vessel* (“невеликі судна”), *sailing vessel* (“парусні судна”), *large vessel* (“великі судна”). Останній, у свою чергу, будучи одиницею другого рангу, підпорядковує конституенти третього рангу *passenger ships* (“пасажирські судна”), *vessel with special function* (“судна спеціального призначення”), *war ships* (“військові судна”).

У сучасній німецькій мові гіперонім *die Wasserfahrzeuge* підпорядковує гіпоніми *die Leichtschiiffe* (“невеликі судна”), *die Segelschiiffe* (“парусні судна”), *die Großschiffe* (“великі

судна”). Останній, у свою чергу, будучи одиницею другого рангу, підпорядковує конституенти третього рангу *die Fahrgastschiffe* (“пасажирські судна”), *die Sonderschiffe* (“судна спеціального призначення”), *die Kriegsschiffe* (“військові судна”).

Конституенти другого рангу ЛСГ *aircraft* в англійській мові – *helicopters* (“вертольоти”), *dirigibles, balloons* (“дирижаблі, стратостати”), *space ships* (“космічні кораблі”), *airplanes* (“літаки”). Гіпонімами до гіпероніму *airplanes* виступають конституенти третього рангу *military planes* (“військові літаки”), *planes with special function* (“літаки спеціального призначення”), *passenger planes* (“пасажирські літаки”).

Конституенти другого рангу ЛСГ *die Luftfahrzeuge* в німецькій мові – *die Hubschrauber* (“вертольоти”), *die Luftballons, die Luftschiffe* (“дирижаблі, стратостати”), *die Raumfahrzeuge* (“космічні кораблі”), *die Flugzeuge* (“літаки”). Гіпонімами до гіпероніму *die Flugzeuge* виступають конституенти третього рангу *die Militärflugzeuge* (“військові літаки”), *die Sonderflugzeuge* (“літаки спеціального призначення”), *die Passagierflugzeuge* (“пасажирські літаки”).

Отже, ззовні поля “Засоби пересування” в сучасних німецькій та англійській мові мають однакову структуру (поділяються на однакові ЛСГ). Це свідомство спільності концептосфер англійського та німецького етносів. Проте наповнюваність поля, склад його конституентів істотно відрізняється в англійській і німецькій мовах. Кількість конституентів поля в сучасній німецькій мові (400) істотно перевищує цей показник в сучасній англійській мові (160). Можна пояснити це особливостями словотвору в сучасній німецькій мові, її тяжінням до складних слів (див., напр.: *das Raketenschnellboot* (“ракетний катер”) [БНРС:683], *das Fernkampfflugzeug* (“бомбардувальник дальньої дії”) [БНРС:311], *das Ferngüterzug* (“вантажний поїзд дальнього проходження”) [БНРС:311], *das Langstreckenverkehrsflugzeug* (“повітряний лайнер”) [БНРС:551], *die Baumwollpflückmaschine* (“бавовнозбиральний комбайн”) [БНРС:132], *der Fernlastzug* (“автопоїзд для вантажних і міжміських перевезень”) [БНРС: 311]. У сучасній англійській мові ці поняття виражаються у формі словосполучення: *das Ferngüterzug* [БНРС:311] = *a long-distance train for carrying goods* [LGED:234]; *das Raketenschnellboot* [БНРС:683] = *a launch with rocket missiles* [LGED:874]; *die Baumwollpflückmaschine* [БНРС:132] = *a mechanical cotton-picker* [LGED:145]; *das Fernkampfflugzeug* [БНРС:311] = *a long-range bomber* [LGED:235]). Крім того, для сучасної німецької мови більш типовим є наявність розгалуженої семантики для певних одиниць, особливо на позначення групи “транспортні засоби спеціального призначення”, наприклад, ЛСГ *die Sonderflugzeuge* (“літаки спеціального призначення”) у сучасній німецькій мові включає значну кількість конституентів, які відсутні в тій же групі у сучасній англійській мові. Наприклад: *das Infantflugzeug* (“літак військової авіації”) [БНРС:470], *der Kippflüger* (“літак з поворотним крилом”) [БНРС:504], *das Kurierflugzeug* (“літак зв’язку”) [БНРС:543], *das Lufttaxi* (“повітряне таксі, невеликий літак, який можна зафрахтувати”) [БНРС:571], *das Mehrzweckflugzeug* (“багатоцільовий літак”) [БНРС:588], *das Mittelstreckenflugzeug* (“літак середньої дальності польоту”) [БНРС:602], *das Nurflügelflugzeug* (“літак-крило”) [БНРС:639], *das Sanitätsflugzeug* (“санітарний літак”) [БНРС:639], *das Schleppflugzeug* (“літак-буксирівик”) [БНРС:738], *das Seenotflugzeug* (“аварійний, рятувальний гідролітак”) [БНРС:762] та ін. У сучасній англійській мові ці поняття представлені словосполученнями, а в сучасній німецькій – лексемами.

Таким чином, між лексичними угрупованнями сучасних англійської та німецької мов існують певні відмінності. Випадки аломорфізму в об’ємі значення англійської та німецької лексики на позначення засобів пересування є такими:

1) семантичний об’єм слова в одній мові відрізняється від іншої, наприклад, *carriage* в англійській мові вужче за німецьке *der Wagen*, англійське *train* вужче за німецьке *der Zug*, англійське ж *transporter* ширше за німецьке *der Transporter*;

2) значення слова в одній мові може дробитися: англійське *balloon* відповідає *der Ballon, der Luftballon, der Stratosphärenballon* в німецькій, англійське *warship* відповідає німецьким *der Militärschiff, der Kampfschiff*;

3) деякі слова в одній мові передаються словосполученнями в іншій, наприклад, німецькому *das Begleitboot* відповідає англійське *accompanying boat*, *das Ausflugsschiff* – *excursion boat*, *der Einmaster* – *single-masted sailing boat*.

У результаті компонентного аналізу ЛСП "Засоби пересування" в сучасних англійській та німецькій мовах виявлені типи співвідношень на двох рівнях: на рівні кількісних відповідностей/невідповідностей і на рівні якісних відповідностей/невідповідностей.

Перший рівень включає в себе відношення, пов'язані із семантичним навантаженням слова. При цьому можливі такі випадки:

а) одній чи кільком семам англійського іменника відповідає стільки ж семем у німецькому еквіваленті; б) англійській лексемі з однією семемою відповідає німецька лексема з двома і більше такими семемами; в) протилежне явище, коли в англійській лексемі є кілька семем, а в німецькому перекладі – лише одна; г) у складі англійського слова є семема з даного ЛСП, а в німецькому словнику не зафіксована семема із схожим семантичним змістом і навпаки.

Рівень якісних відповідностей/невідповідностей включає в себе такі типи співвідношень між семемами в лексемах мов, які зіставляються:

а) повна відповідність англійської семами німецькій у семному складі і семантичному об'ємі; б) часткова відповідність; в) невідповідність у семантичному складі і семантичному об'ємі лексем, що зіставляються.

Аналіз репрезентації одного і того ж поняття в різних мовах дозволяє виявити національну специфіку мовних систем, що виявляється в різних способах репрезентації, у ступені узагальненості представлення в різних мовах, у кількості і наборі лексем. Таким чином, може бути виявлена національна специфіка представлення поняття в різних мовах.

Перспектива дослідження вбачається в контрастивному вивченні ЛСП "Засоби пересування" в сучасних англійській та німецькій мовах у лінгвокогнітивному аспекті.

ЛІТЕРАТУРА

- 1.Стернин И.А. Лексическое значение слова в речи. – Воронеж: Изд-во ВГУ, 1984.
- 2.Попова З.Д., Стернин И.А. Лексическая система языка. – Воронеж: Изд-во ВГУ, 1985.
- 3.Жаботинская С.А. Когнитивная лингвистика: принципы концептуального моделирования // Лінгвістичні студії. Черкаси: Сіач, 1997. – Вип. 2. – С.3-11.
- 4.Zhabotinska S. Cognitive linguistics: "Human Factor" in Language and Language in "Human Factor" // English in an Open Society. The 1st National IATEFL Conference. - К.: KSLU. - 1994. - P.132-136.
- 5.Демьянков В.З. Когнитивизм, когниция, язык и лингвистическая теория // Язык и структуры представления значений. – М., 1992. – С.39-77.
- 6.Кубрякова Е. С. Части речи с когнитивной точки зрения. – М.: ИЯ РАН, ТГУ, 1997.
- 7.Кислицина Н.М. Прикметники із значенням узагальненої позитивної оцінки як фрагмент мовної картини світу (на матеріалі російської, української та англійської мов): Автореф. дис. ... канд. філол. наук. – К., 2002.
- 8.Пирогов В.Л. Структура і семантика паремійних одиниць японської, англійської, української та російської мов: типологічний та лінгвокультурний аспекти: Автореф. дис. ... канд. філол. наук. – К., 2003.
- 9.Беляева Е.И. Функционально-семантические поля модальности в английском и русском языках. – Воронеж: Изд-во ВГУ, 1985.
- 10.Вердиева З.Н. Семантические поля в современном английском языке. Учеб. пособие для пед. ин-тов. – М.: Высшая школа, 1986.
- 11.Гулыга Е.В., Шендельс Е.И. Грамматико-лексические поля в современном немецком языке. – М.: Просвещение, 1969.
- 12.Денисенко В.Н. Семантическое поле как единица // Филологические науки. - 2002. – №4. – С.43-51.
- 13.Понік І.П. Лексико-семантичне поле "жестікуляція" в мові та мовленні (на матеріалі англомовних словників і текстів): Автореф. дис. ... канд. філол. наук. – Одеса, 2004.
- 14.Новикова Л.Н. Семантическое поле как лексическая категория. – Уфа: Башкирский университет, 1991.
- 15.Васильев Л.М. Теория семантических полей // Вопросы языкознания. – 1971. – № 5. – С.105-112.
- 16.Левицкий А.Э. Функциональные подходы к классификации единиц современного английского языка. – К.: ЄАСА", 1998.
- 17.Левицкий А.Э. Функционально-семантическое поле квалификации степени проявления признака в современном английском языке: Автореф. дис. ... канд. філол. наук. – К., 1991.
- 18.Щур Г.С. Теория поля в лингвистике. – М.: Наука. 1974.
- 19.Гайсина Р.М. Диалектика триединства „значение – форма – функция” в сфере частей речи (на материале имени существительного) // Філол. науки. – 1986. – №4. – С.49-55.
- 20.Арнольд И.В. и др. Проблемы варьирования языковых единиц. – К.: УМК ВО, 1990.
- 21.Кочерган М.П. Вступ до мовознавства: Підручник для студентів філологічних спеціальностей вищих навчальних закладів. – К.: Академія, 2004.

ДЖЕРЕЛА ІЛЮСТРАТИВНОГО МАТЕРІАЛУ

1.БРНС (2000) = Большой русско-немецкий словарь/ Под ред К. Лейна. - 14-е изд., стереотип. - М.: Рус. яз., 2000.
2.БРНС (2000) = Большой немецко-русский словарь/ Под ред К. Лейна. - 7-е изд., стереотип. - М.: Рус. яз., 2000. 3.РАС (1965) = Русско-английский словарь / Под ред. Р. К. Даглиша. – М.: Советская Энциклопедия, 1965. 4.LGDF (2003) = Langenscheidt Großwörterbuch Deutsch als Fremdsprache / Herausgeber D. Götz.– Berlin: Langenscheidt, 2003. 5.LGED (2005) = Langenscheidt German-English Dictionary / Herausgeber S. Frank.– Berlin: Langenscheidt, 2005. 6.LDCE (1995) = Longman Dictionary of Contemporary English / Ed. by A. Gadsby. - Barcelona: Longman dictionaries, 1995. 7.ORD (1999) = The Oxford Russian dictionary / Ed. by P. Falla. – N.Y.: Oxford University Press, 1999.

ТЕРЕХОВА Д.І.

Київський національний університет імені Тараса Шевченка

ХЛІБ - УСЬОМУ ГОЛОВА

Постановка загальної проблеми і її зв'язок з науковими завданнями. Останні два десятиліття розвитку психолінгвістики присвячено здебільшого розробці проблематики мовної свідомості, її ядра та окремих фрагментів. Психолінгвістичні дослідження, які ґрунтуються на матеріалі асоціативних експериментів, якнайближче підходять до розуміння проблеми взаємозв'язку мови, мислення та свідомості. Асоціативне поле окремого слова-стимулу, одержане в результаті аналізу наслідків експерименту, можна вважати ділянкою загального образу світу певного етносу, у якому відбиваються спільні та специфічні риси мовної свідомості носіїв мови.

Постановка завдання. У цілому наше дослідження має на меті дати комплексний зіставний аналіз асоціативних полів слів, які пов'язані з внутрішнім світом людини, з'ясувати загальне та специфічне в асоціюванні представників східнослов'янських народів.

Актуальність дослідження зумовлена посиленою увагою психолінгвістів до вивчення проблем мовної свідомості носіїв різних мов з метою виявлення національно-культурних образів світу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій засвідчує ретельне вивчення мовознавцями, у тому числі й психолінгвістами, окремих концептів, у яких розкривається етнокультурна специфіка, цінності, риси менталітету певного народу, аналізуються ціннісні установки етносів, ділянки моральності (наприклад: Арутюнова, 1994; Берестнев, 1999; Бескоровайная, 2004; Бобринская, 2003; Голикова, 2003; Голубовская, 2002; Крыга, 2003; Караулов, 2000; Летова, 2000; Мариньчак, 2000; Подолян, 1999; Радзієвська, 1999; Сукаленко, 1992; Чернейко, Долинский, 1996 тощо). Комплексного психолінгвістичного дослідження внутрішнього світу людини поки що не проведено.

Завданням роботи є зіставний аналіз стимулу ХЛІБ та його корелятивів у східнослов'янських та німецькій мовах з метою виявлення етнокультурної специфіки асоціювання представників даних народів, їхніх ціннісних орієнтацій та символічності вербальних асоціацій.

Наукові результати. Проаналізовані асоціативні поля стимулів-корелятивів є вербальною репрезентацією мовної свідомості, «фрагментами» загальних образів світу народів. Разом з іншими «фрагментами» вони допоможуть скласти цілісну уяву щодо внутрішнього світу людини.

Етнопсихолінгвістичні дослідження базуються на вченні О.М.Леонтьєва про образ світу і теорії сприйняття як суб'єктивному відбиттю об'єктивної реальності.

За визначенням Є.Ф.Тарасова та Н.В.Уфимцевої, мовна свідомість – це опосередкований мовою образ світу певної культури, тобто сукупність перцептивних, концептуальних та процедурних знань носія культури про об'єкти реального світу [1:162].

Асоціативне поле слова можна вважати фрагментом образу світу народу. Предметом нашого дослідження є зіставне вивчення мовної свідомості українців, росіян, білорусів та німців.

У попередній статті («О хлебе насущном», 2006) проведено кількісний та якісний зіставний аналіз стимулу ХЛІБ та його корелятивів у східнослов'янських мовах за наслідками проведеного нами асоціативного експерименту в Україні, Росії, Білорусі в 1999-2000 рр. серед студентів гуманітарних і технічних вищих навчальних закладів (по 100 представників кожного народу). Будемо спиратися на висновки з цієї роботи та продовжимо аналізувати даний стимул, але на матеріалі словників («Славянский ассоциативный словарь», 2004 та «Ассоциативные нормы русского и немецкого языков», 2004). Такий ракурс дослідження, на наш погляд, є важливим і цікавим, бо словникові статті складено на базі значно більшої кількості реакцій, отже розширюються й межі структури асоціативних полів. Окрім цього, простежуються й діахронічні зміни у мовній свідомості.

Асоціативні поля слів, подані в словниках, мають свої ядра та периферійні зони. Ядра асоціативних полів містять найчастотніші асоціації. Саме вони експлікують найбільш стійкі, стабільні компоненти мовної свідомості [2:73]. Розглянемо ядра асоціативних полів стимулів-корелятивів у чотирьох мовах:

Таблиця 1

Ядра асоціативних полів стимулів ХЛІБ / ХЛЕБ / ХЛЕБ / BROT

Українська	Російська	Білоруська	Німецька
<i>сіль (49)</i>	<i>еда (48)</i>	<i>ежа (58)</i>	<i>essen (121)</i>
<i>їжа (35)</i>	<i>соль (46)</i>	<i>галава (31)</i>	<i>Essen (das)(34)</i>
<i>свіжий (32)</i>	<i>всему голова (45)</i>	<i>усяму галава (30)</i>	<i>Brötchen (28)</i>
<i>смачний (27)</i>	<i>насущный (31)</i>	<i>соль (29)</i>	<i>Butter (22)</i>
<i>життя (23)</i>	<i>черный (26)</i>	<i>смачны (21)</i>	<i>Nahrung (22)</i>
<i>чорний (19)</i>	<i>белый (23)</i>	<i>чорны (21)</i>	<i>Hunger (21)</i>
<i>їсти (18)</i>	<i>голова (23)</i>	<i>еда (18)</i>	<i>Bäcker (15)</i>
<i>всьому голова (17)</i>	<i>горячий (16)</i>	<i>жыцце (18)</i>	<i>Lecker (14)</i>
<i>насущный (15)</i>	<i>мягкий (16)</i>	<i>батон (16)</i>	<i>backen (8)</i>
<i>голова (12)</i>	<i>масло (15)</i>	<i>есці (15)</i>	<i>Grundnahrungsmittel (8)</i>

Стимул ХЛІБ пов'язується українцями насамперед з сіллю, що вказує на символічне значення хліба й солі в українській культурі. Як частотна ця реакція є в ядрах асоціативних полів російської та білоруської мов з відповідною частотністю *соль (46)* (Р) / *соль (29)* (Б), що також свідчить про наявність традицій хлібосольства у східних слов'ян. До стійких культурних стереотипів представників цих народів належать також асоціації *всему голова (45)*, *голова (23)* (Р) / *галава (31)*, *усяму галава (30)* (Б) / *всьому голова (17)*, *голова (12)* (У), подані із зазначеною частотністю, вони вказують на першорядність цього продукту в житті людини й зафіксовані стійким виразом або його компонентом. В асоціативному полі німецького стимулу відповідних реакцій немає навіть у периферійних зонах.

Реакції *ежа (58)*, *еда (18)* (Б) / *еда (48)* (Р) / *їжа (35)* (У) / *Essen (das)(34)* (Н) подані в усіх мовах, але найбільш частотними є в асоціативних полях російської та білоруської мов, другі позиції вони займають у полях української та німецької мов. Дані реакції фіксують головне значення слова-стимулу - хліб як основний продукт харчування. Саме на це значення вказують також реакції *Nahrung (харчування) (22)*, *Grundnahrungsmittel (основний продукт харчування) (8)* (Н) у німецькій мові, а різноманітні характеристики цього продукту подано в асоціативних полях східнослов'янських мов: *черный (26)*, *белый (23)*, *горячий (16)*,

мягкий (16) (Р) / *свіжий* (32), *смачний* (27), *чорний* (19) (У) / *смачны* (21), *чорны* (21) (Б), переважно в російській. Ці асоціації підкреслюють важливу рису процесу асоціювання східних слов'ян – визначення головних властивостей, якостей предмета при сприйнятті відповідного поняття.

На першочергове значення хлібу в житті східнослов'янських народів указують асоціації ядер полів української та білоруської мов : *життя* (23) (У) / *жыцце* (18) (Б), що мають символічне значення. Реакції *насущный* (31)(Р) / *насушний* (15) (У) наявні переважно в ядрі поля стимулу російської мови, а присутні в усіх східнослов'янських (у білоруській на периферії), торкаючись іншого значення, переносного, - харчування, прожиття.

В асоціативному полі BROТ (Н) найчастотнішою є реакція *essen* (121) (*їсти*), що вказує на переважність цього напрямку асоціювання для німецьких респондентів, а для східнослов'янських народів цей напрям є менш значущим, про що свідчать відповідні реакції : *їсти* (18) (У) / *есці* (15) (Б), у них невелика частотність, а в ядрі асоціативного поля російської мови такої реакції немає, вона знаходиться на периферії.

Асоціації ядра асоціативного поля слова-стимулу в німецькій мові пов'язані насамперед із значенням «продукт харчування»: *Brötchen* (*булочка*) (28), *Butter* (*масло*) (22), *Lecker* (*смаченьке*)(14) тощо. Інші асоціації також торкаються цього значення, але з інших боків : *Bäcker* (*пекар*)(15), *backen* (*пекти*) (8) (процес виготовлення хліба), *Hunger* (*голод*) (21) (наслідки відсутності хліба).

Отже, зважаючи на різноманітність реакцій асоціативних ядер слів-корелятивів, на розбіжності кількісних показників, які висвітлюють специфічні риси процесу асоціювання представників чотирьох народів, маємо відзначити, що більше подібних напрямів асоціювання притаманно респондентам східнослов'янських народів, їхні образи свідомості близькі, схожі, але не тотожні. Більш наочно видно це у процесі якісного аналізу асоціативних полів, і ядерних, і периферійних зон. Периферійні асоціації, хоча і є низькочастотними, але виявляються найбільш цікавими для якісних характеристик структури асоціативних полів, для виявлення етноспецифічних рис мовної свідомості респондентів.

Якісний аналіз асоціативних полів проведено за методом гештальту, який, як вид концепту, являє собою закріплений словом цілісний образ, що показує чуттєві та раціональні елементи, динамічні та статичні аспекти відображуваного об'єкту чи явища[3:57]. Асоціативний гештальт відбиває структуру асоціативних полів, показує їхні спільні та відмінні риси, відбиває особистісні смисли, бо враховує усі, навіть одиничні, реакції [4:119].

У попередніх дослідженнях на матеріалі проведеного нами вільного асоціативного експерименту в асоціативних гештальтах стимулу ХЛІБ та його корелятивів у східнослов'янських мовах виявлено наступні 17 зон:

- Зона 1. Хліб як символ, обряди та звичаї, пов'язані з хлібом.
- Зона 2. Хліб як головний продукт харчування, виробу з хліба.
- Зона 3. Хліб у значенні "зерно".
- Зона 4. Якість хліба.
- Зона 5. Хліб насущний.
- Зона 6. Робота, пов'язана з вирощуванням, добуванням хліба.
- Зона 7. Продукти харчування, що вживаються з хлібом.
- Зона 8. Предмети домашнього побуту, пов'язані з хлібом.
- Зона 9. Хліб – основа життя.
- Зона 10. Процес виготовлення хліба.
- Зона 11. Сільське господарство.
- Зона 12. Частини людського тіла.
- Зона 13. Ситість - голод.
- Зона 14. Вага хліба.

Зона 15. Розпорядок дня.

Зона 16. Хліб як товар.

Зона 17. Засоби доставки хліба.

За наслідками якісної обробки словникових матеріалів відповідно до більшої кількості реакцій визначаємо ще такі зони:

Зона 18. Родина.

Зона 19. Здоров'я.

Зона 20. Батьківщина.

Зона 21. Ставлення до хліба.

Зона 22. Влада.

Зона 23. Професії, пов'язані з хлібом.

Зона 24. Продукти, виготовлені із зерна.

Зона 25. Персоналії.

Зона 26. Житло.

За даними чотирьох мов збільшилася кількість зон, тобто розширилася структура асоціативного ґешталту ХЛІБ.

Розглянемо більш детально ґештальти стимулів ХЛІБ/ХЛЕБ / ХЛЕБ / BROT.

Асоціативний ґештальт стимулу ХЛІБ (У)

I. Зона 4 (160 реакцій, 33 %): *свіжий (32), смачний (27), чорний (19), теплий (11), білий (10), житний (9), пахучий (8), добрий (6), духмяний (6), круглий (4), м'який (4), пахучий (4), гарний (2), гарячий (2), пшеничний (2), черствий (2), вкусний (рус.); духмяний, запечений; м'який, з виставки, нічний, печений, присмажений, свіжий (рус.), свіжість; смачний, пахучий; холодний; чорний, круглий.*

II. Зона 1 (136 реакцій, 28 %): *сіль (49), всьому (усьому) голова (21), голова (12), і сіль (7), святий (7), багатство (4), добробут (4), святе (4), золото (3), вода (2), добро (2), повага (2), святість (2), святиця (2), багатство українського народу, достаток (рус.), Ісус, національний, Отче наш, пошана, розум, світло, та сіль, хліб всьому голова, цінність, цінний, чесність, щастя.*

III. Зона 2 (66 реакцій, 13,7 %): *їжа (35), їсти (18), запах (2), коровий (2), паляниця (2), смачно (2), булка, ніжинський, смак, смачне.*

IV. Зона 9 (27 реакцій, 5,6 %): *життя (23), все, головне, основа, основне.*

V. Зона 5 (19 реакцій, 3,9 %): *насущений (15), і мій, повсякденність, свій, щоденний.*

VI. Зона 3 (15 реакцій, 3,1 %): *зерно (8), колос (3), пшениця (3), колосся.*

VII. Зона 6 (12 реакцій, 2,5 %): *праця (9), важко, гіркий, годувальник.*

VIII. Зона 8 (10 реакцій, 2 %): *на столі (4), піч (3), ніж, стіл, у печі.*

IX. Зона 11 (9 реакцій, 1,8 %): *земля (3), поле (3), родить, сіяти, трактор.*

X. Зона 7 (7 реакцій, 1,4 %): *масло (4), борщ, з маслом, каша.*

XI. Зона 13 (5 реакцій, 1 %): *голод (2), очікуваний, ситний, спасіння.*

XII. Зона 18 (3 реакції, 0,6 %): *батько (3).*

XIII. Зона 10 (2 реакції, 0,4 %): *мука, тісто.*

XIV. Зона 19 (2 реакції, 0,4 %): *здоров'я, сила.*

XV. Зона 20 (2 реакції, 0,4 %): *Батьківщина (2).*

XVI. Зона 16 (1 реакція, 0,2 %): *дешевий.*

XVII. Зона 21 (1 реакція, 0,2 %): *берегти.*

XVIII. Зона 22 (1 реакція, 0,2 %): *влада.*

XIX. Зона 26 (1 реакція, 0,2 %): *рідний дім.*

Асоціативний ґештальт стимулу ХЛЕБ (Р)

I. Зона 4 (164 реакції, 28 %): *черный (26), белый (23), горячий (16), мягкий (16), свежий (12), вкусный (11), черствый (11), теплый (10), ржаной (9), вкусно (3), вкус (2), душистый (2),*

круглый (2), сдобный (2), горелый, дырочки в нем, желтый, заплесневел, нарезной, пасмурный, пахнет, пахучий, печеный, плохой, пиеничный, рыхлый; свежий, теплый; сеймский, серый цвет, с корочкой; черный, горячий и мягкий; черный, мягкий; черный хлеб.

II. Зона 1 (135 реакций, 23 %): соль (46), всему голова (45), голова (23), вода (7), тепло (7), богатство (2), родной (2), Бог, встреча, гостеприимство, единый, золото, и соль, радость, свято.

III. Зона 2 (118 реакций, 20 %): еда (48), есть (14), пища (12), батон (11), булка (8), каравай (6), кушать (4), горбушка (3), резать (2), бородинский, булки, буханка; буханка, еда; краюха, лепешка, ломать, мучной продукт, основная пища, хлебный.

IV. Зона 7 (38 реакций, 6,4 %): масло (15), Рама (6), молоко (4), и Рама (2), водка, закуска, и Рама (Rama), масло Рама, мед, с икрой, с маслом, суп, сыр, Рата, каша.

V. Зона 5 (32 реакции, 5,4 %): насыщенный (31), наш.

VI. Зона 3 (26 реакций, 4,4 %): рожь (7), зерно (6), пшеница (6), колос (4), жито, злак, колосок.

VII. Зона 9 (23 реакции, 3,8 %): жизнь (12), нужен (2), без чего нельзя, все, главное; еда, жизнь; начало, необходимость, основа жизни, суть, это жизнь.

VIII. Зона 10 (11 реакций, 1,9 %): мука (9), завод, мельница.

IX. Зона 8 (9 реакций, 1,5 %): печь (5), стол (2), к столу, на столе.

X. Зона 13 (9 реакций, 1,5 %): сытость (3), аппетит, голод, есть хочется, надоело, сытно, хочу есть.

XI. Зона 11 (6 реакций, 1 %): поле (4), на поле, сдавать.

XII. Зона 16 (4 реакции, 0,7 %): булочная, деньги, закончился, магазин.

XIII. Зона 19 (4 реакции, 0,7 %): здоровье, очень вредно, полнота, сила.

XIV. Зона 18 (3 реакции, 0,5 %): отец (2), сын.

XV. Зона 6 (2 реакции, 0,3 %): достаток, коммуна.

XVI. Зона 20 (1 реакция, 0,1 %): родина.

XVII. Зона 21 (1 реакция, 0,1 %): нужно беречь.

Ассоциативный гештальт стимулу ХЛЕБ (Б)

I. Зона 2 (146 реакций, 23 %): ежа (58), еда (18), батон (16), есці (15), каравай (5), скарынка (5), пах (3), смачна (3), смак (2), акрайчык; бохан, еда; бохан чорнага хлеба; булка, вкус, галоўна ежа, горбушка, духмяны пах; ежа, чорны; ем; закуска, ежа; кавалачак, каравай толькі з печы; корка, круглы бохан, ляжыць, «Нарачанскі», пища, прадукт, рэзаць, страва.

II. Зона 1 (137 реакций, 21,5 %): галава (31), усяму галава (30), соль (29), багацце (9), вада (7), родны (7), і соль (4), з соллю (2), святы (2), всему голова, вяселле, галава ўсяму, дабро, да соль, душа, любоў, любоў-каханне, наша багацце, нешта святое, повага, святое, сімвал, скарб; смачна, усяму галава; цяпло.

III. Зона 4 (131 реакция, 20,4 %): смачны (21), чорны (21), свежы (14), цеплы (14), белы (13), духмяны (12), гарачы (9), мяккі (9), чэрствы (4), аржаны (2), белый (батон і т.д.), вкусный; гарачы, духмяны; жытневы, жытні; карычневы, круглы, нясмачны, румяны, салодкі, свой; цяплае, духмянае.

IV. Зона 3 (39 реакций, 6 %): жыта (9), збожжэ (8), пшаніца (6), зерне (5), колас (4), калоссе (3), зерно (2), каласы, пшеница.

V. Зона 6 (30 реакций, 4,7 %): праца (14), легкі (4), работа (4), цяжкі (4); ежа, праца; зарбіць, карміцель, карміцелька.

VI. Зона 9 (25 реакций, 3,9 %): жыцце (18), галоўнае (2), жыць, існаванне, неабходнасць, нужно, это все.

VII. Зона 7 (23 реакции, 3,6 %): масла (7), малако (3), і Рата (2), каўбаса (2), сала (2), бутерброд, варэнне; з'есці з каўбасой, з маслам, з салам; кефір, мяса, «Рата».

VIII. Зона 11 (26 реакции, 4 %): поле (10), зямля (3), комбайн (3), жатва, жніво; земля, пшаніца; калгас, луг, ніва; поле, комбайн; поле, колос; расце, рожь, рост.

- IX. Зона 8 (16 реакцій, 2,5 %): *на сталі (4), ніж (3), печка (3), стіл (2), ніжик, печ, скатерка, чирвоны збан з сухарамі.*
- X. Зона 16 (14 реакцій, 2,1 %): *магазин (5), гроші (3), дарагі (2), даваць на адной булцы, дарагі вельмі, купляць, магазин.*
- XI. Зона 10 (8 реакцій, 1,2 %): *мука (3), пячы (3), згареў; зерно, мука.*
- XII. Зона 13 (7 реакцій, 1 %): *сыты (2), вайна, галадоўка, не галодны, не хачу, патрэба.*
- XIII. Зона 5 (6 реакцій, 0,9 %): *надзенны (3), насуцны, наш насуцны, у хаце заўсёды.*
- XIV. Зона 19 (6 реакцій, 0,9 %): *сіла (2), вреден, жэстудок, здароўе, карысна.*
- XV. Зона 15 (3 реакції, 0,5 %): *карміць, піць, смакаваць.*
- XVI. Зона 18 (3 реакції, 0,5 %): *Маці, бацька.*
- XVII. Зона 20 (3 реакції, 0,5 %): *Беларусь, радзіма, рэчка ў бабулі.*
- XVIII. Зона 12 (2 реакції, 0,3 %): *рот, рукі.*
- XIX. Зона 21 (2 реакції, 0,3 %): *жаданне, обожваю!!!*
- XX. Зона 26 (1 реакція, 0,1 %): *кухня.*

Асоціатыўны гештальт стымулу **BROT** (H)

- I. Зона 2 (265 реакцій, 55 %): *essen (121), Essen (das) (34), Brötchen (28), Nahrung (22), Lecker (14), Grundnahrungsmittel (8), Laib (8), schneiden (3), Stulle (3), teilen (3), Kruste (2), Scheibe (2), Stück (2), brocken, Brot essen, Duft, Geruch, Grundnahrung, Lebensmittel, Mahl, riechen, riecht, Schimmel, täglich, Toasten, viel, was zum Essen.*
- II. Зона 4 (49 реакцій, 10,7 %): *trocken (7), braun (5), schmeckt (5), frisch (4), schmecken (3), schwarz (3), warm (2), weich (2), braun backen, dumm, dunkel, einfach, essbar, Feinbrot, fettes, geschmeckt, hart, hässlich, knusprig, liebes, luftig, nahrhaft, sättigend, schmackhaft, schmeckt gut, wohlriechend.*
- III. Зона 7 (38 реакцій, 7,8 %): *Butter (22), Wurst (5), Salz (3), Wein (3), Belag, Getränk, Käse, Nutella, Zucker.*
- IV. Зона 13 (25 реакцій, 5,5 %): *Hunger (21), satt (3), Armut.*
- V. Зона 10 (20 реакцій, 4 %): *backen (8), Mehl (5), Teig (5), Bäckerei, Hefe.*
- VI. Зона 23 (15 реакцій, 3,3 %): *Bäcker (15).*
- VII. Зона 1 (14 реакцій, 2,9 %): *Wasser (5), Welt (3), Gabe (2), für die Welt, Jesus, Kirche, Russland.*
- VIII. Зона 9 (14 реакцій, 2,9 %): *wichtig (5), lebensnotwendig (3), Grundlage (2), Leben (das) (2), lebenswichtig, überleben.*
- IX. Зона 8 (8 реакцій, 1,7 %): *das Messer (5), Ofen (2), Teller.*
- X. Зона 11 (8 реакцій, 1,7 %): *Krümel (5), Schnitte (2), Getreide.*
- XI. Зона 15 (7 реакцій, 1,4 %): *Abendmahl (3), Abendbrot (3), Frühstück.*
- XII. Зона 24 (4 реакції, 0,8 %): *Vollkorn(3), Bier.*
- XIII. Зона 3 (3 реакції, 0,6 %): *Korn, Kornart, Weizen.*
- XIV. Зона 16 (2 реакції, 0,4 %): *kaufen, teuer.*
- XV. Зона 19 (2 реакцій, 0,4 %): *Kohlenhydrate, kraftgebend.*
- XVI. Зона 5 (1 реакція, 0,2 %): *Nahrungsmittel.*
- XVII. Зона 12 (1 реакція, 0,2 %): *oral.*
- XVIII. Зона 18 (1 реакція, 0,2 %): *Mutter.*
- XIX. Зона 25 (1 реакція, 0,2 %): *Dali (Salvador).*
- XX. Зона 26 (1 реакція, 0,2 %): *Wohnung.*

Перше, що слід відмітити, подані асоціатывні гештальти мають різну кількість зон (найбільше їх у гештальтах білоруської та німецької мов – по 20 зон, 19 зон у гештальті української мови, найменше – 17 – російської мови). Ця риса свідчить про різний ступінь стереотипності реакцій, найвищий він у респондентів-росіян, в інших відповідно нижчий.

Дві найбільш великі за обсягом реакцій зони вважаються гештальтними асоціативними ядрами [4:120]. Порівнюючи найчисленніші зони, визначаємо гештальтні ядра: для східнослов'янських мов це зона 4 «Якість хліба» (У – 33 %, Р – 28 %) та зона 1 «Хліб як символ, обряди та звичаї, пов'язані з хлібом» (У -28 %, Р – 23 %); для білоруської мови ядро складають ті самі зони, але на першому місці зона 1 (21,5 %), на другому – зона 4 (20,4 %). Гештальтні ядра відрізняються обсягом реакцій, але збігаються здебільшого в напрямках асоціювання.

Гештальтне ядро німецької мови складається із зони 2 «Хліб як головний продукт харчування» (55%) та зони 4 «Якість хліба» (10,7 %). У німців одразу проглядає чітке, прагматичне бачення речей.

Виявлені розбіжності в ядрах гештальтів є найбільш істотними в дослідженні. Вони яскраво демонструють, якими є стратегії формування образів мовної свідомості східних слов'ян і німців. Причини відмінностей криються в особливостях культурно-історичного розвитку цих народів.

Зіставляючи реакції, які належать до зони 4 «Якість хліба», звертаємо увагу на її великий обсяг у гештальтах аналізованих мов, але чітко бачимо кількісну відмінність у східнослов'янських (33 % У, 28 % Р, 20,4 % Б) та німецькій (10,7 % Н) мовах. Якісний склад також відрізняється, наприклад, респонденти – східні слов'яни визначають здебільшого характеристики хліба за кольором, причому дещо переважають сорти темного кольору, для німців це не є суттєвим; мало звертається уваги на форму хліба. Велику кількість становлять: 1) характеристики за якістю, напр.: *свіжий, теплий, м'який, духмяний* (У) / *горячий, мягкий, свежий, пахучий* (Р) / *свежы, цёплы, духмяны, мяккі*(Б) / *frisch (свіжий), weich (м'який), knusprig (хрусткий)* (Н), більшість з них має позитивне значення, але в російській мові є і з негативним (*черствый, горелый, плохой*); 2) смакові властивості, напр.: *смачний, добрий* (У) / *вкусный* (Р) / *смачны* (Б) / *schmeckt (вкусный), schmeckt gut (очень вкусный)* (Н).

Реакції зони 1 «Хліб як символ, обряди та звичаї, пов'язані з хлібом» є дуже красномовними й етноспецифічними. Відмітимо, по-перше, суттєву розбіжність кількісних показників : у східнослов'янських мовах – 28 % У, 23 % Р, 21,5 % Б; у німецькій – 2,9 %, яка фіксує збереження у народній пам'яті прадавніх традицій, повагу до власної етнокультури, певну самотність, архаїчність свідомості респондентів-слов'ян на противагу німцям.

У східнослов'янських народів з прадавніх часів хліб вважався символом добробуту, гостинності, хлібосольства (це проявилось в асоціаціях *багатство, добробут, національне добро* (У) / *богатство, гостеприимство, встреча* (Р) / *багацце, дабро, скарб* (Б)); протягом віків вироблялося ставлення до нього як до священного, найціннішого та найголовнішого предмета, що збереглося й до наших часів (*всьому голова, голова; святий, святість, святиня; цінність, золото, пошана* (У) / *всему голова; свято; золото* (Р) / *галава, усяму галава, святы, нешта святае, повага* (Б)). Хліб вважався найвиразнішим атрибутом слов'янського харчування, пов'язувався з теплом батьківського дому (*вода; рідний дім* (У) / *вода; родной, тепло* (Р) / *вада; родны, цяпло* (Б)).

Зазначена символічність хліба зберігається у фольклорі народів: «*Веселий гість – дому радість*», «*Хліб та вода – козацька їда*», «*Без хліба суха бесіда*», «*Хліб та вода – от і вся їда*»; «*Хлеб – всему голова*» та ін..

Асоціації *Ісус, Отче наш* (У) / *Бог* (Р) / *душа* (Б) вказують на релігійну символічність хліба, на астральну тріаду місяця, сонця та Господа. На думку Ю.С.Степанова, розуміння хліба як головного продукту харчування в індоєвропейській культурі пов'язано з більш загальним розумінням «розпорядника благ» - «хазяїна» і навіть «бога». Слов'янське позначення бога означає буквально «подавач благ» [5:291].

Респонденти-білоруси навели асоціації *вяселле, любов, любов-каханне*, які пов'язуються з весільним обрядом. Асоціації *сіль / соль / соль*, наявні у трьох асоціативних

полях, свідчать про нерозривність поняття «хліб-сіль» для слов'янських народів, що закріплено у багатьох приказках: «Хлеб-соль принимаем, а вас под образа сажаем», «Сыр-каравай примите, золоту гривну положите» (Р); «Ой мати дочці щастя-долю дарує. Ой, частуй, матінко, частуй, щастя-долю даруй» (У); «Надзеляем хлебом, соллю, і добрай доляй, золатам, серабром і усялякім дабром! Щасця, долі, хлеба-солі, крынічнай вады, і ніякой бяды» (Б).

Хліб-сіль для східних слов'ян - символ глибокої прихильності, поваги; гостинності; братерської дружби; взаємодопомоги; святості; чистоти і благородства намірів; прощання; вічної пам'яті.

На Русі-Україні дорогих гостей зустрічали хлібом-сіллю і вважали, що цим можна зробити друзями навіть запеклих ворогів. У російських царів також існував звичай надсилати гостям хліб-сіль, що символізувало велику ласку.

Асоціації німецьких респондентів поодинокі, але також тісно пов'язані з народними звичаями, наприклад, реакція *Gabe (подарунок)* може вказувати на різдвяний обряд випікання різноманітних булочних виробів, які потім дарували, їли самі та віддавали худобі. Асоціації *Welt (мир)*, *für die Welt (для миру)* пов'язуються із щорічним зібранням євангелійської церкви, що проходить під гаслом: „Brot für die Welt“ (Хліб для миру). Релігійну спрямованість мають також асоціації *Iesus (Ісус)*, *Kirche (церква)*, які торкаються складової життя та менталітету німців.

Символічне значення має асоціація *Russland (Росія)*, яка нагадує про широко відомий звичай гостинності росіян.

За обсягом реакційзона 2 «Хліб як головний продукт харчування» є дуже показовою для характеристики специфіки асоціювання німців. На долю цієї зони припадає більша половина загальної кількості реакцій німецьких респондентів. Найчисельнішими тут є такі асоціації: *essen (їсти)(121)*, *Essen (das) (їжа)(34)*, *Nahrung (харчі)(22)*, *Grundnahrungsmittel (головний продукт харчування)(8)*, *Mahl (їжа у високому стилі)* тощо, які називають процес та констатують головне значення стимулу. Серед інших реакцій за чисельністю привертає увагу такий різновид хлібобулочних виробів: *Brötchen (булочка) (28)*, *Stulle (булочка dial.) (3)*, *Schimmel (булочка dial.)*. Виявляється, що свіжі булочки є обов'язковою приналежністю сніданку німців. Ця побутова особливість зафіксована навіть у фразеологізмі: *etwas geht ab(weg) wie warme (frische) Semmeln (щось продається дуже швидко, швидко розходиться)* [6:75].

Найчастотніші реакції східних слов'ян у цій зоні також називають їжу та процес їжі, але із значно нижчою частотністю: *ежа (58)*, *еда (18)*, *есці (15)* (Б) / *еда (48)*, *есть (14)*, *пища (12)*, *кушать (8)* (Р) / *їжа (35)*, *їсти (У)*. Очевидно, цей напрям асоціювання у слов'ян не є провідним, відбувається за прислів'ям: «Не хлібом єдиним живе людина», що стосується духовних засад життя.

При порівнянні реакцій у зонах: 3 «Хліб у значенні зерно», 6 «Робота, пов'язана з вирощуванням, добуванням хліба», 11 «Сільське господарство» суттєво виділяються за частотністю та розмаїттям асоціації респондентів-білорусів: *жыта (9)*, *збожжя (8)*, *пшаніца(6)*, *зерне (5)*, *колас (4)*, *калоссе(3)*, *зерно (2)*, *каласы, пшеница; праца (14)*, *легкі (4)*, *работа (4)*, *цяжкі (4)*; *ежа, праца; зарабіць, карміцель, карміцелька; поле (10)*, *зямля (3)*, *комбайн (3)*, *жатва, жніво; земля, пшаніца; калгас, луг, ніва; поле, комбайн; поле, колос; расце, рожь, рост*. Дані напрями асоціювання свідчать про аграрну спрямованість, наближеність носіїв мови до землі, нелегкої сільської праці трударів-білорусів. Трохи меншою мірою ця риса виявилася у росіян та українців і дуже мало або взагалі не проявилася у респондентів-німців.

У народній творчості слов'ян таке значення слова **хліб** закріплено в обрядах сіяння, прибирання врожаю, обмолоту зерна: «Сей хлеб, не спи, будешь жать, не станешь

дремать». « Не жди урожая, сей жито, хлеб будет». « Днем раньше посеешь, неделей раньше пожнешь». « Как в мае дождь, так будет и рожь» (Р); «Весна - наши батько й матери, а як не посієш - не будеш збирати». « Глибше орати - більше хліба матери». « Не вважай на врожай - а жито сій, то хліб буде». « Не той урожай, що на полі, а той, що в коморі» (У); «Будзе жыта - будзе й жытка». « Жні жыта у пору - будзе што вазиць к двару». «На Іллю поўну печ хлеба налью» (Б).

Зона 20 «Батьківщина» репрезентована асоціаціями тільки слов'янських респондентів, здебільшого білорусами: *Батьківщина* (2) (У) / *родина* (Р) / *Беларусь, радзіма, рэчка ў бабулі* (Б), що також вказує на певні духовні цінності, патріотизм та особливості менталітету слов'ян.

Окремі зони наявні лише в окремих гештальтах: зона 12 «Частини людського тіла», зона 15 «Розпорядок дня» у гештальтах білоруської та німецької мов, зони 23 «Професії, пов'язані з хлібом», 24 «Продукти, виготовленні із зерна», 25 «Персоналії» - лише німецької мови, але за умов проведення асоціативного експерименту з більшою кількістю респондентів такі реакції можуть з'явитися і в інших мовах.

Серед реакцій останніх зон про етноспецифіку можна говорити лише стосовно реакції *Bier* (пиво), яке занесено до традиційних свят німців. «Не можна сказати, щоб пиво було якимось дуже специфічним напоєм німців. Інші народи також п'ють пиво. Але ... пиво до такої міри німецький винахід, що вся Німеччина...тече цим пінистим напоєм янтарного, блідо-жовтого, бурого або молочно-бурого кольору. Пристрасть до пива і вміння чудово готувати його – є характерною рисою німців і цим вони відрізнялися вже з прадавніх часів [6:73], і це закріплено у стійких виразах, напр.: *beim Biere gibt's viel tapfere Leut* (пиво робить багатьох хоробрими).

Для більшої наочності як підсумок подамо загальну таблицю наявності зон та розподілу асоціацій за ними в гештальтах чотирьох мов:

Таблиця 2

Структура стимулу ХЛІБ та його корелятивів

Мови Зони	Українська %	Російська %	Білоруська %	Німецька %
Зона 1	28	23	21,5	2,9
Зона 2	13,7	20	23	55
Зона 3	3,1	4,4	6	0,6
Зона 4	33	28	20,4	10,7
Зона 5	3,9	5,4	0,9	0,2
Зона 6	2,5	0,3	4,7	-
Зона 7	1,4	6,4	3,6	7,8
Зона 8	2	1,5	2,5	1,7
Зона 9	5,6	3,8	3,9	2,9
Зона 10	0,4	1,9	1,2	4
Зона 11	1,8	1	4	1,7
Зона 12	-	-	0,3	0,2
Зона 13	1	1,5	1	5,5
Зона 14	-	-	-	-
Зона 15	-	-	0,5	1,4
Зона 16	0,2	0,7	2,1	0,4
Зона 17	-	-	-	-
Зона 18	0,6	0,5	0,5	0,2
Зона 19	0,4	0,7	0,9	0,4
Зона 20	0,4	0,1	0,5	-

Зона 21	0,2	0,1	0,3	-
Зона 22	0,2	-	-	-
Зона 23	-	-	-	3,3
Зона 24	-	-	-	0,8
Зона 25	-	-	-	0,2
Зона 26	0,2	-	0,1	0,2

Аналіз асоціативних полів слів, пов'язаних із внутрішнім світом людини та її ціннісними орієнтаціями, наочно показує структуру та етноспецифіку аналізованої ділянки цього фрагменту мовної свідомості українського, російського, білоруського та німецького етносів. При подальшому дослідженні слів-стимулів ми одержимо більш повний, цілісний образ світу носіїв східнослов'янських мов, створимо уявлення про внутрішній світ людини-представника свого народу на межі XX-XI століть.

ЛИТЕРАТУРА

1. Уфимцева Н.В. Языкоуосознание: этнопсихолінгвістическая парадигма исследования // Методология современной психолінгвістики. - М.; Барнаул: Изд-во Алт. ун-та, 2003. - С.162-174. 2. Бескоровайная И.Г. Ассоциативный эксперимент как способ реконструкции фрагментов языкового сознания // Вопросы психолінгвістики. - 2004. - № 2. - С.73-77. 3. Стернин И.А., Быкова Г.В. Концепты и лакуны // Языковое сознание: формирование и функционирование / Отв. ред. Н.В. Уфимцева. - М., 1998. 4. Марковина И.Ю., Данилова Е.В. Специфика языкового сознания русских и американцев: опыт построения «ассоциативного гештальта» текстов оригинала и перевода // Языковое сознание и образ мира. - М., 2000. - С.116-132. 5. Степанов Ю.С. Константы: словарь русской культуры: Изд. 2-е, испр. - М.: Академический проект, 2001. 6. Мальцева Д.Г. Страноведение через фразеологизмы. Пособие по нем. яз. - М.: Высшая школа, 1991.

ДОВІДНИКИ

1. Славянский ассоциативный словарь: русский, белорусский, болгарский, украинский / Н.В. Уфимцева, Г.А. Черкасова, Ю.Н. Караулов, Е.Ф. Тарасов. - М., 2004. - 792 с. 2. Ассоциативные нормы русского и немецкого языков / Н.В. Уфимцева, И.А. Стернин, Х. Эккерт, В.И. Милехина. - Москва-Воронеж: «Истоки», 2004. - 130 с.

ТЕРЕХОВА С.І.

Київський національний лінгвістичний університет

СПЕЦИФІКА ФУНКЦІОНАЛЬНО-СЕМАНТИЧНИХ РЕПРЕЗЕНТАЦІЙ “ТУТ - ТАМ” В УКРАЇНСЬКІЙ, РОСІЙСЬКІЙ ТА АНГЛІЙСЬКІЙ МОВАХ

Постановка загальної проблеми і її зв'язок із науковими завданнями. Сучасні наукові студії функціонально-семантичних досліджень переважно орієнтовані на граматичні типи репрезентацій, проте функціональна семантика ними, як відомо, не вичерпується, адже мови різних типів та структур обирають мовні одиниці (МО) різних рівнів для її репрезентації, і участь лексичних одиниць у цьому процесі реалізується, як відомо, в їх функціонально-семантичному та граматичному оформленні. Для репрезентації просторової вказівної семантики українська, російська, англійська та деякі інші мови обрали переважно лексичні одиниці (пор., наприклад, списки інфіксів просторового та особового вказування в нововавилонських граматичних творах та ін.).

Постановка завдання. Спробуємо дослідити особливості функціонально-семантичних репрезентацій просторових вказівних концептів “тут - там” у типологічному зіставленні української, російської та англійської мов згідно з зазначеним вище підходом.

Актуальність дослідження. Аналіз останніх досліджень і публікацій. Ідея польової репрезентації вказування в мові була розвинена дослідниками останніх десятиріч ХХ століття [1; 2:83-92; 3:4-22; 3:492-505; 4; 5; 6:50-54; 7; 8:57-68; 9; 10; 11:63-66; 12]. В основу диференціації мовних одиниць у структурі функціонально-семантичного поля (ФСП) була покладена

ознака локалізованості / нелокалізованості (конкретності / неконкретності дії) в часі і просторі відносно певної точки відліку [4:492-505; 5:66-94, 181-203]. Часова репрезентація (переважно дейктична) досліджена на матеріалі ФСП темпоральності української мови в функціонально-ономасіологічному аспекті [12:5-30]. ФСП як оптимальна форма репрезентації вказування в мові [8:57-68; 5:17-33; 13:58-62] визначається дещо по-різному структурованою. На відміну від Г.А.Уфимцевої, Й.А. Стерніна, Ю.М.Караулова та ін., М.А.Хмелевська відносить до складу ФСП дейксису дієслова руху (включаються в ядро ФСП), прикметники з просторовим значенням, прислівники з просторовою координацією, іменники вказування на місце, прислівники, здатні репрезентувати просторову і часову координацію [6:50-54]. При цьому МО різних функціональних реалізацій у межах однієї частини мови мають різні ступені дейктичності залежно від способу репрезентації вказування на різних рівнях мови (слова, словосполучення, речення) [3:4-21; 14:5-19; 15:63-69].

Актуальність дослідження системи просторових, часових і особових координат як репрезентації основної лінгвістичної проблеми – людина в світі – посилюється необхідністю розв'язати проблему концептуалізації “системи координат”, виявити її універсальні й специфічні ознаки, шляхи відтворення в українській мові порівняно з російською та англійською мовами через аналіз можливого усвідомлення й ідентифікації вказівних концептів різного типу в мовленні, комунікативної точності просторової, часової і особової орієнтації відносно умовної точки відліку та безвідносно неї, прагматичного визначення й однозначного врахування точки відліку (мовця), семантичної та смислової розбіжності представлення системи координат у картині світу української, російської та англійської мов. Вивчення особливостей концептуалізації поняттєвої категорії може суттєво полегшити розв'язання перелічених проблем, встановити чіткіші межі цієї категорії і, таким чином, збагатити й певною мірою поглибити сучасну загальнонаукову теорію, лінгвістику, зіставну типологію і т.д.

Завдання дослідження. Пропонована робота має на меті дослідити особливості функціонально-семантичної репрезентації просторових указувань “тут - там” у типологічному співвідношенні української, російської та англійської мов як одного з проявів концептуалізації системи актуальних просторових, часових та особових координат.

Наукові результати. Визначальними є такі положення.

Указування “тут - там” є базовими у визначенні просторової орієнтації, оскільки історично людина спочатку усвідомила своє місцезнаходження в просторі, розміщення навколишніх предметів та осіб, значущих для її буття (“територія “тут”); потім освоювала дещо віддалену місцевість (“там”), мандруючи (“туди”) і повертаючись (“сюди”). Паралельне мешкання в певній місцевості і переміщення навколо неї визначили диференціацію вказувань на місцезнаходження і напрям (окремо або у поєднанні), які в зіставлюваних мовах представлені лексемами. Деякі з цих МО (в різних ЛСВ) водночас належать до тематичних груп (ТГ) указувань на місцезнаходження, прямий та (іноді) зворотний напрям (переважно загальноновживані МО англійської мови та лексеми церковнослов'янського походження – в українській та російській мовах), інші – чітко розмежовують цю семантику (в основному, сучасні питомі українські і російські репрезентації, вживані в синтаксичній функції обставини місця¹).

Семантика парадигматичного дейксису аналізованих МО спричинила розвиток інших указівних і невказівних сем у їх семантичних структурах, переважно репрезентації синтагматичного дейксису та референції. Це, в свою чергу, актуалізувало їх уживання в

¹ МО-репрезентації вказування на місцезнаходження в українській мові (меншою мірою – в російській) у відповідному синтаксичному оточенні можуть набувати семантики прямого напрямку. Пор.: укр. *пішли собі, десь там, удалину*.

мовленні, дещо розширило міжпольові та внутрішньопольові семантичні відношення, напрям їх розвитку і специфіку в зіставлюваних мовах.

Значна кількість аналізованих загальноновживаних² англійських МО, а також усі домінанти зіставлюваних ТГ, полісемантичні і поліфункціональні. Характер поліфункціональності різниться від однієї ТГ до іншої (наприклад, у ТГ “тут - там”, “туди - сюди” прислівники спроможні реалізувати функції вигуків та / або часток, у ТГ “уперед - назад”, “попереду - позаду”, “вгорі - внизу” та ін. – прийменників, в англійській мові – різною мірою також іменників, прикметників та дієслів). Функціонально-семантична специфіка розгляданих ТГ полягає і у відсутності форм ступенів порівняння прислівників. Їм не властиві зменшувально-пестливі та ін. оцінності (окрім поодиноких українських МО), якщо не вважати такою семантичну деталізацію вказівної ознаки шляхом градації, як укр. *десь тут, приблизно тут, майже тут, саме тут* тощо, рос. *где-то здесь, приблизительно тут, почти здесь, именно здесь, вот здесь* та ін., англ. *somewhere here, approximately here, almost here, right here* та ін.

ТГ укр. “тут - там”, “туди - сюди”, “звідти - звідси”, рос. “здесь - там”, “туда - сюда”, “оттуда - отсюда”, англ. “here - there”, “herefrom - therefrom” репрезентують суб’єктивне за своєю природою вказування, що походить від найвищого ступеня відносності й узагальненості самого концепту. Визначення “безпосереднього, суб’єктивного вказування” [16:9-10; 17:182, 188; 18:6; 19:53] відповідно до певного комунікативного акту є загальною рисою семантики цих ТГ. Домінанти перелічених ТГ характеризуються абсолютною семантичною оборотністю, тобто залежно від умовної точки відліку те саме місцезнаходження предмета, людини і т. д. може визначатися протилежними або суміжними вказуваннями. Ступінь прояву цієї ознаки в інших ТГ аналізованих мов нижчий (має місце так звана відносна оборотність), оскільки концептуалізація навколишнього світу не завжди характеризується симетричністю інших указувань системи координат (СК). Фактично, репрезентації концептів “тут - там” є мікромоделями мікрополів місцезнаходження зіставлюваних ФСП³. Ці ТГ найбільш однорідні (в тому числі, й щодо функціональної закріпленості), “прозорі” серед усіх репрезентацій СК, чому сприяє їх структурна упорядкованість. Іншими словами, їх парадигматична і синтагматична ієрархія складається з двох антонімічних парадигм стилістичних (переважно в російській мові) або семантичних синонімів (переважно в англійській мові), які водночас є членами синонімічних парадигм антонімів. Між домінантами, як правило, встановлюються відношення контрарності, щодо інших членів ТГ – контрадикторності. Аналізовані парадигми протиставляються у складі ТГ за їх семантичними, стилістичними та морфологічними ознаками. Вони характеризуються цілісністю, відносною вичерпністю структурно-семантичної та функціональної репрезентації. У той же час, будучи найузагальненішими, вони виявили непослідовність у концептуально-мовному вираженні, про що свідчить нерівномірність парадигматичних ієрархій: англійська ТГ, наприклад, представлена оптимальним, найбільш узагальненим набором сем на рівні домінант ТГ (мікрополів і ФСП просторового вказування (ПВ) у цілому); інші її репрезентації виражають набагато більше конотацій і семантичних “перехідних” відтінків, ніж відповідні репрезентації в українській і російській мовах, які переважно диференціюють указування на місце та прямий напрям і не є настільки ж численними.

² Загальна вживаність, спричинена “оптимальним” семантичним наповненням, є причиною того, що, на відміну від багатьох інших ТГ, у складі розгляданих ФСП відсутні професіоналізми цієї семантики. Лише англ. *front!* у якості військової команди означає “сюди, до мене, увага” [22, 4: 564].

³ Можна вважати аксіомою семантичного включення той факт, що лексеми-мікромоделі ФСП (з урахуванням мовної логіки) проєкціюють семантику інших репрезентацій структурних рівнів поля, їх склад і наповнення.

ТГ “тут – там”. Концептуально вказування “тут - там” співвідносяться з категоріями суб’єктивної і об’єктивної оцінки, що переважно корелюють (відповідно) як “суб’єктивне - об’єктивне”, “суб’єктне - об’єктне”. Концептуальна асиметрія підкріплюється семантичною нерівноцінністю різного ступеня прояву в кожній з мов. Тому розглянемо кожну парадигму окремо.

Укр. *тут*, рос. *здесь* / *тут* та англ. *here* повністю збігаються в їх домінантному значенні “в цьому місці; протилежне - там” [20, 4:1168; 21, 10:329; 22, 5:235-236; 23:752; 24, 1:532]. Інші ЛСВ диференціюють і по-різному специфікують їх⁴. На відміну від рос. *здесь*, його український та англійський відповідники виражають часову семантику “в цей час, у цей момент” [21, 10:329; 20, 15:1166; 22, 5:235-236; 23:761; 24, 1:532]. У російській мові це значення передається рос. розм. *тут*, яке останнім часом набуває характеристик загальноновживаної МО і є частотним. Усі аналізовані домінанти виражають вторинне анафоричне вказування “в даному випадку”, “за таких обставин” [зазнач. джерела], яке може актуалізуватися в певному контексті за рахунок зниження первинної дейктичної семантики, що зумовлюється інтенцією мовця і контекстом. Оптимальна “вичерпність” і об’єктивна конкретизованість указування укр., рос. *тут*, рос. *здесь* у сучасному житті наділили ці МО окремою суспільно-комерційною функцією – вона стала своєрідним рекламним символом (на зразок англ. *here*)⁵.

На відміну від інших, російська парадигма “здесь” характеризується структурно-словотворчим паралелізмом. Англійська парадигма “there” найбільша серед усіх у ТГ “тут - там”. Її коренева парадигма перебільшує антонімічну їй за кількістю так званих “перехідних” семантем (див. далі детальніше). Ці риси спрямовують подальший семантичний розвиток і специфіку наповнення концептів “тут - там”, що підтверджується й аналізом асоціативних зв’язків їх репрезентацій.

У цілому на рівні розгляданих ТГ не можна говорити про поширену в них поліфункціональність, порівняно з іншими ТГ. Цим МО властива моно-, бі- або трифункціональність; на рівні ФСП ПВ поліфункціональність зростає від моно- до полісемантичності разом із ступенем відносності семантики. Англ. *here* в функції вигука виражає звернення до людини з метою привернути до себе увагу “гей, послухайте!” (наприклад, на засіданнях парламенту). Ним також репрезентується вказування на прямий напрям “сюди”. Українська і російська домінанти до нашого часу втратили семантику напрямку, хоча в попередні часи існувало таке семантичне сполучення⁶. Просторову семантику місцезнаходження і напрямку передає і рос. розм. *тут* (подібно до англ. *here*) “в місці, напрямі, куди показує мовець” [20, 15:1164-1165] (пор.: друс. *туть* = *тут* в окремих ЛСВ указувало на місце “тут”, напрям руху та обставину дії “при этом” [25:1903, 3:1040]). Тож у процесі розвитку мови сучасне рос. *тут* набуло часової семантики “моментально” і стилістичної забарвленості (розмовне), втративши при цьому значення способу дії. У його

⁴ У способі семантичної репрезентації словників англійської мови, залучених до аналізу, не подається пояснення “від протилежного”, що характеризує спосіб мислення і усвідомлення навколишнього світу носіями мови як такі, що не схильні до надмірної схематизації.

⁵ Привертають до себе увагу, наприклад, великомасштабні постери на підмосковних магазинах косметики (наприклад, рос. ЗДЕСЬ вы можете купить...), київських мережах канцелярських та будівельних товарів, бізнесових порталів мережі інтернет (наприклад: www.tut.kiev.ua, реклама в метрополітені: “не придбав ТАМ...? Купуй ТУТ!”; “ТУТ (номер телефону) найдешевша реклама”) тощо, на яких формат дейктичних указувань у декілька разів перебільшує величину надпису (зображення) рекламованого товару. Іноді при складному або незручному розміщенні торговельних компаній у дворі, далеко від центральних шляхопроводів тощо також стало популярним зображувати напрям шляху стрілками, а місцезнаходження офісу позначати словом *тут* (*здесь*).

⁶ Друс. *здбсе* = *здбсь* = *здбса* “здбсь”, “сюда”. *А здбсь, господине, на Москвѣ игумень Царко*. Уст. и гр. М. Кипр. Конст. Мон. 1392 г. [25, 1: 968]; ст.-укр. *зде* 1. “тут”, 2. “сюди”. Синонімічні ст.-укр. *здесь*, *здесе*, *здбсь* вказували лише на місцезнаходження “тут” [26, 1: 393]. У процесі історичного розвитку ст.-укр. *зде*, *здес* були витіснені більш поширеним і вживаним *тут*.

семантиці моментальність дії підсилює просторове вказування та, певною мірою, конкретизує його під впливом контексту і / або в комунікативному акті.

У функції підсилювальних часток аналізовані лексеми виявили такі розбіжності: укр. *тут* виражає водночас семантику точки відліку (“тут, тепер”) і способу дії: *Що тут діяти в світі божому?* (Коцюб.) [21, 10:329]. Рос. *тут* у сполученні з займенником і прислівниками виражає підсилення негативного, заперечення чого-небудь: *Может, с дороги чаю покушает?* – *спросила дьячиха. – Куда тут чаи растивать!* – *нахмурился почтальон.* (Чех.) [20, 15:1165] (пор.: укр. *коли там чаї ганяти!*). Рос. *тут* як частка використовується на початку мовлення або при переході до іншої теми розмови, прикладу і т. ін.: *Все уже знают, Аннушка. Тут по радио без тебя передавали* (Леон.) [20, 15:1165-1166]. Ця семантика спостерігається і в українському мовленні, в ремарках: укр. *Я тут згадав один випадок...* та ін. У сполученні з часткою *же* укр., рос. *тут* набуває уточнення, певної конкретизації вказування на місцезнаходження – “у цьому самому місці”, водночас реалізуючи дейктичне і анафоричне вказування, наприклад: укр. *От спасибі вам, Катре, що прийшли...* *Уже й ім'я знає, і на “ви”...* – *подумала Катря...* і *глянула здивована на Макара Івановича, що сидів тут же в кімнаті біля вікна з газетою в руках* (Головка) [21, 4:329]; рос. *Солдаты, выбегая из покинутых, полуразрушенных халуп, строились тут же на улице* (Шолох.) [20, 15:1164].

У ТГ української та російської мов поширення семантико-стилістичних ознак розгляданих вказувань відбулося шляхом морфологічних змін⁷. Заміна парадигматичного дейктичного значення на референційне або анафоричне властива більшості прислівникам, утвореним від англ. *here* (пор.: в інших зіставляваних ТГ це особливість лише домінант). Так, англ. *hereat* має референційне значення “при цьому”. Розм. амер. *hereaway* набуває неозначеності в ЛСВ “там, десь, поруч” і поєднує вказування на місце і прямий напрям “сюди”. Англ. *hereby* у процесі десемантизації дещо втрачає зв'язок з первинним номінативним *here* і за рахунок своєї професійної обмеженості (юридичне) набуває референційного вказування “цим”, канц. “отже, таким чином; при цьому” та репрезентує первинне вказівне значення “тут, поблизу” [22, 5:235-236; 23:762; 24, 1:532]. На основі англ. *here* утворена значна кількість прислівників-канцеляризмів, які поєднують у своїй семантиці різні типи вказування (причому серед них повністю або частково нейтралізуються власне дейктичні), наприклад: *herein* “у цьому, тут, при цьому” поєднує вказівну семантику місцезнаходження зі способом дії [22, 5:235-236; 23:762; 24, 1:532]. Англ. *hereinafter* конкретизує семантику “тут” у поєднанні “внизу” і “далі” (вживається в договорах, ін.

⁷ Продуктивними твірними основами виступають домінанти аналізованих ТГ. Стилiстична синонiмiя була розвинена за рахунок додавання оцiнних суфiксiв укр., рос. -*очк*-, -*оньк*-, -*а*, також укр. -*еньк*-, -*ось*, та iн. (наприклад: укр. *тут* → *тутось*, *туточки*, *тутеньки*, *тутки*; рос. *тут* → *туточки*, *тутоньки*, *тута*). Суфiксальним або суфiксально-префiксальним способом утворенi репрезентацiї змiшаної (дейктичної i недейктичної) семантики, що належать до iнших частин мов (як правило, прикметникiв), наприклад: укр. *тут* → *тутешний*, розм. *по-тутешньому*, рос. *тут* → *тутошний*, *туточко*; *здесь* → *по-здешнему* та iн. В англiйськiй мовi семантико-стилiстична синонiмiя переважно спричинена складанням основ як головним способом збiльшення аналізованої парадигми. У нiй частиномовна належнiсть iнодi виражається афiксацiєю; типовою є омонiмiя граматичних форм як прояв мовного аналітизму.

Семантика більшості двоскладових репрезентацій, утворених від англ. *here*, переважно лише частково успадковується від домінанти і підсилює значення другої основи. Наприклад, англ. *hereabout(s)* “поблизу, десь тут” передає змішану вказівну просторову семантику “близько”, “навколо”, “тут”. Англ. *hereafter* як іменник репрезентує часову номінацію “майбутнє, прийдешне”, “потойбічний світ, загробне життя”. Прислівник англ. *hereafter* успадковує часове вказування “в майбутньому, надалі” і може поєднувати просторові й часові семи в ЛСВ “слідом за цим, потім; нижче, далі”. У цьому значенні просторове вказування характеризується референційністю на відміну від дейктичних *here* й *after* та ін.

Специфічним є походження деяких власних назв від англ. *here*, наприклад, геогр. *Herefordshire* Херефорд(шир), чоловіче ім'я *Hereward* Гереуард / Герхард [24, 1: 532] (укр. *тут*, рос. *здесь* таких утворень не мають).

текстах) [22, 5:235-236; 23:762; 24, 1:532]. Англ. *hereof* “щодо цього, про це” виражає здебільшого анафоричне або інше референційне вказування, втрачаючи власне дейктичне значення [22, 5:235-236; 23:762; 24, 1:532]. Англ. *hereon* виражає інші анафоричні значення: “на цій підставі” і часове “слідом за цим, після цього” [зазнач. джерела]. Такими ж за характером семантики є ЛСВ англ. *hereto* “до цього (документа)”, “на це, на те” [22, 5:235-236; 23:762; 24, 1:532], які можуть у контексті актуалізувати поперемінно анафоричне, дейктичне та ін. референційні вказування. У семантиці канц. *hereunder* “під цим”, юр. “на підставі цього закону (договору)” [22, 5:235-236; 23:762; 24, 1:532] анафоричне й ін. референційні вказування заміщають його дейктичність. Канц. *hereupon* “унаслідок цього, щодо цього, з приводу цього” [22, 5:235-236; 23:762; 24, 1:532] та канц. *herewith* “цим, при цьому, через це, за допомогою цього” [зазнач. джерела] втратили дейктичність. Деякі англійські канцеляризми раніше розвинули на основі просторової дейктичної семантики часову і в сучасній мові репрезентують саме часову співвіднесеність з комунікативним актом або звичайне референційне посилення. При цьому в них додатково з’являється семантика граничності, межі або послідовності, як, наприклад, в англ. *hereunto* “до цих пір, до цього, досі” [22, 5:235-236; 23:762; 24, 1:532], *hereupon* “після цього, слідом за цим” [22, 5:235-236; 23:762; 24, 1:532], *heretofore* “колись, раніше, до цього, досі”; прикметник *heretofore* виражає відповідну ознаку якості вказування “колишній, попередній” [22, 5:235-236; 23:762; 24, 1:532]. Абсолютно синонімічні *hereout* і *here-hence* “звідси” [22, 5:235-236; 24, 1:532] також набули референційності за рахунок втрати дейктичної співвіднесеності. Перелічені МО свідчать про продуктивність словотвірної моделі складання основ щодо творення не лише загальноновживаних указівних прислівників, а й канцеляризмів із змінним типом вказування (просторове → часове, дейктичне → анафоричне і / або референційне). В українській і російській мовах у більшості випадків до перелічених канцеляризмів можна добрати лише часткові відповідники-словосполучення, як, скажімо, укр. у *зазначеному вище*, рос. в *вышеупомянутом*, укр. *при цьому*, рос. *при этом*, укр. *внаслідок цього, далі*, рос. *вследствие этого, дальше* та ін., які дуже віддалено співвідносяться з аналізованими ТГ.

Популярність і поширеність укр. *тут*, рос. *тут*, англ. *here*, як і їх антонімів, у мовленні підкріплюються певною кількістю сталих висловів, утворених у кожній із зіставляваних мов (найбільше в англійській)⁸, наприклад: конгруентні укр., рос. *то тут, то там*, частково еквівалентні до англ. *here and there (and everywhere)*. При цьому семантика стійких висловів змінюється на “скрізь, поперемінно”. Англійський відповідник успадковує від *here, there* спроможність вказувати на місцезнаходження і напрям, як і укр. *туди-сюди, туди й сюди, туди й назад*, рос. *туда-сюда, туда и обратно* (які, до того ж, виражають вказування на прямий і зворотний напрям). Характерною моделлю побудови більшості стійких словосполучень аналізованої ТГ в українській і російській мовах (меншою мірою – в англійській) є семантична домінантна опозиція укр. *тут – там*, рос. *тут – там*, англ. *here – there* (пор.: рос. *то там, то сям; тут как тут; то тут, то там; Фигаро тут – Фигаро*

⁸ При цьому, як правило, зберігається вказівна (дейктична) семантика, хоча ступінь дейктичності дещо послаблюється через конкретизацію домінантного значення в умовах ситуації спілкування і, внаслідок цього, встановлюються перехідні семантичні зв’язки з іншими ТГ. Наприклад, такими є: укр. *(і) там і сям; (і) тут і там; то там то сям (там, тут); то тут, то там*; рос. *там і там*; англ. *here and there (and everywhere)* (звертає на себе увагу кількісна асиметрія парадигм російської та англійської мов порівняно з українською). Перелічені фраземи успадкували домінантне просторове вказівне значення місцезнаходження, дещо змінивши його на “в різних місцях, подекуди” [21, 10: 27; 20, 15: 88-89; 22, 5: 235-236; 23: 761-762]. За рахунок семантичного уточнення, експлікованого часткою укр., рос. *же* і займенника укр. *само*, повні еквіваленти укр. *так само* і рос. *точно так*, конгруентні укр. і рос. *так же* поєднують водночас дейктичну і референційну вказування “в тому самому місці, де й раніше”, при чому під впливом семантичного оточення недейктична референція має інтенсивніший ступінь прояву, ніж дейкис.

там і вот тебе и на..., вот тебе, ну вот..., укр. то там, то сям, тут як тут, то тут, то там, Фігаро тут – Фігаро там і ось тобі, ну ось... та ін.).

Указівні звороти типу англ. *here is / are smth, here it is / here they are, there is, there are* та ін. уживаються при безпосередньому повідомленні або під час коментарів до показу: *Here's the money you lent me; Here are some pictures of John when he was little* [22, 11:283-286; 23:712]. Ці МО диференціюють семантику висловлення за критерієм видимості / невидимості (пор.: укр. *ось тут, он там*, рос. *вот здесь, вон там* та ін.). Англ. *here you are* вживається при переданні чого-небудь кому-небудь (повністю еквівалентні укр. *ось, будь ласка*, рос. *вот, пожалуйста*). Англ. *here goes!, here we go* виражає певну непередбачуваність, невпевненість у позитивному результаті, подібно до укр. *вже що буде*, рос. *будь, что будет*, які не належать до розгляданих ТГ.

Серед репрезентацій англійської мови більшою мірою, ніж в інших зіставляваних мовах, спостерігається поєднання просторової та часової семантики в різних семантичних проявах. Якщо в українській мові переважно сполучається семантика способу дії та просторового вказування, в російській мові – це, як правило, моносемантичне поєднання вказувань на просторову, часову координацію та спосіб дії, то в англійській мові ступінь прояву цієї ознаки деталізованіший. В інших аналізованих мовах такі значення відсутні або виходять за межі розгляданих ТГ. Англ. *here we go* вказує на початок дії (укр. *ну ж, розпочнемо!*, рос. *ну, начнем!*; *ну, поехали!*). Англ. *here we are* використовується водночас для репрезентації часової і просторової граничності, процесуальної завершеності дії: *Here we are – home at last* [22, 5:235-236; 23:761] (пор.: не стійкі словосполучення укр. *[ну,] ось ми і вдома*; рос. *[ну,] вот мы и дома*). При виголошенні тосту, висловленні поваги до кого-небудь англ. *here* вживається в стійкому звороті *here's to smbd / smth* (укр., рос. *за вас!*). Як видно з наведених прикладів, майже всі стійкі звороти, утворені на основі англ. *here*, втрачають первинну семантику вказування на місце в просторі, замінюючи її іншою або втрачаючи взагалі (наприклад: *here we go again* вживається на позначення чогось неприємного, що вже раніше колись відбувалося, *neither here nor there* у значенні “не є важливим”, *the here and now* тобто “зараз” тощо) [22, 5:235-236; 23:762].

Побудова синонімічних парадигм аналізованих ТГ ґрунтується на кореневих гніздах, переважно прислівникових. На відміну від інших ТГ мікрополя місцезнаходження, репрезентації “тут - там” у частиномовному плані повноцінно представлені прислівниками, частково – прикметниками (в усіх досліджуваних мовах), частками (в українській та російській мовах), вигуками (в англійській мові). Для українського і російського ФСП ПВ кореневі гнізда змішаного типу⁹ не є характерними, в англійській мові – це поширена репрезентація вказувань істими координат у цілому, особливо серед інших ТГ (“попереду - позаду”, “вгорі - внизу”, “близько - далеко”). ТГ “here - there” кількісно є значно більшою, причому семантичний обсяг зіставляваних МО в усіх трьох мовах приблизно однаковий (на відміну від багатьох інших ТГ, у ній семантичні парадигми є меншими за кількістю, але семантичний обсяг їх складників більший, ніж в інших зіставляваних мовах).

В українській і російській мовах стилістична розшарованість репрезентацій “тут - там” обмежується нейтральним і розмовним слововжитком, в англійській мові також представлений офіційно-діловий (канцелярський, юридичний) стиль. У російській мові більшою мірою, ніж в українській, наявні діалектні лексеми суфіксального¹⁰ творення: укр. *тутенька* [21, 4:329], *тутки* [21, 4:330], єдині в українській парадигмі, і рос. діал. *тута*,

⁹ Див. детальніше в 27: 51.

¹⁰ Очевидно, наявність більшої кількості мовних репрезентацій “тут” у російській мові спричинена наявністю більшої кількості діалектних зон, ніж в Україні і Великій Британії.

тутось, тутотка, туточка (туточки, туточко) [20, 15:1166-1167]. Перелічені лексеми, похідні від домінанти, є моносемантичними (пор із полісемантичними домінантами).

В українській аналізованій парадигмі на відміну від російської та англійської представлені МО оцінної семантики (пестл. *тутеньки*, розм. *тутечка, тутечки* [21, 4:329]). У ній словотворчі форманти поширюють внутрішню структуру парадигми. В англійській мові далеко не всі МО, утворені від *here*, успадковують його вказівну семантику, внаслідок чого утворюються інші семантичні внутрішньопольові та міжпольові зв'язки.

В українській і російській ТГ поширена міжмовна омонімія (термін М.П.Кочергана [27]). Омоніми різняться тільки стилістичною забарвленістю. Російська парадигма *здесь* найменша і найпростіша за структурою, семантичними і стилістичними характеристиками; вона не є продуктивною в словотворчому плані. Рос. *тут* утворює значно більшу кореневу парадигму, і, таким чином, становить словотворчий і семантичний центр російської ТГ.

У складі аналізованих парадигм відсутні інтернаціоналізми; англійській ТГ не характерні запозичення. Це свідчить про те, що продуктивні шляхи поповнення словотворчих і корневих гнізд шляхом запозичення слів зі зв'язаним коренями або створення нових слів на основі іншомовних корневих елементів, поширені в російській мові [28, 1:51], не властиві вказуванням із семантикою “тут” в усіх зіставляваних мовах. Українській і російській парадигмам не властива словотворча синонімія (і антонімія в межах ТГ), тоді як в англійській мові словотворчими антонімами є *herein, therein – hereout, thereout; hereby, thereby – hereabout, thereabout*; словотворчі синоніми: (абсолютні) *hereabout* і *hereabouts*, (часткові) *hereto* і *hereunto*; *herewith* і *hereunder, hereon* і *hereby* та ін., які поєднують вказівну семантику “тут” з іншими просторовими, більш конкретними значеннями. Якщо домінанти є полісемантичними за своєю природою, то й похідні від них англійські МО є переважно полісемантичними, тоді як похідні українські й російські МО – переважно моносемантичні й стилістично розшаровані. Більшість похідних МО, утворених від англійських домінант, у сучасній мові застарілі або офіційні, іноді – діалектні. В українській та (меншою мірою) російській парадигмах більше поширена оцінна семантика, яка не характерна англійським МО. В основному, серед творених лексем мають місце діалектні й просторічні МО.

МО аналізованої семантики утворюють дво-, тричленні синонімічні парадигми. В парадигмах укр., рос. “там” шляхом суфіксації досягається стилістичне розшарування парадигм (нейтральні МО набувають пестливої, оцінної, емоційно-експресивної семантики в українській мові, розшаровуються російські діалектні та ін. МО). Семантичного розшарування МО набувають шляхом складання основ (укр. *тамтой, тамтуди, там-сям*, одиничне рос. *там-сям*; в англійській парадигмі 27 з 34х членів парадигми утворені саме так), постфіксацією, особливо серед абсолютних синонімів (наприклад: *thereabout – thereabouts*). Деякі репрезентації англ. “*here – there*”, утворені шляхом складання основ, характеризуються структурною зворотністю своєї побудови, наприклад: *thereupto – up to there, upto there; therefrom – from there; herefrom – from here* та ін. Вони є однаково вживаними в сучасній мові.

В аналізованій англійській ТГ, на відміну від російської та української, поширеною є антонімія синонімічних парадигм як наслідок складання протилежних за семантикою основ; їй сприяє розповсюджена енантіосемія. Англійські антонімічні парадигми складаються з двох, чотирьох, рідко – шести членів і базуються не лише на опозиції домінант. Антонімію синонімічних парадигм можна спостерігати серед членів кожної семантичної парадигми: англ. *thereto – therefrom, herein – hereafter, hereto – herefro /herefrom* та ін. Проте серед деяких загальновживаних та застарілих англійських лексем є такі, що не мають прямих опозиційних

пар, наприклад: заст. *therenigh*, заст. *thereover*, офіц. *therewhile(s)*, офіц. *thereup*, *theredown*, діал. *thixel*, рідк. *heretoforetime* та ін.

Українські і російські складники аналізованих парадигм є вільними щодо сполучуваності і синтаксично не закріпленими, хоча з приводу їх усвідомлення і семантизації нерідко в процесі спілкування виникають певні непорозуміння, навіть серед природних носіїв мов, що спричиняється найвищим ступенем абстрактності їхньої семантики. З цієї ж причини вони є найчастотнішими за вживанням у мовленні серед усіх указувань системи просторових координат.

Семантичні зв'язки аналізованих парадигм, які впливають на концептуалізацію світу носіями кожної з мов, підтверджуються й асоціативними зв'язками. “Тут” – це вказування на місце, час, особу, тобто умовну точку відліку, оцінність (для українців та росіян), процесуально-особові вказування (для росіян). У цілому і українці, і росіяни характеризують простір як частину дво- / тривимірної системи координат, “безмежність, абстрактність, безперервність життя; позитивне місце, там, де мовець; у той самий момент”, виявляючи в такій репрезентації головні особливості просторового вказування (абстрактність, безпосередня обумовленість фактом комунікації, співвіднесеність з часом і особою).

Аналіз парадигми “там” показав наявність асиметрії антонімічних рядів синонімів “тут” в усіх зіставлюваних мовах, проте характер їх розбіжностей різниться. Вже на рівні домінант визначається незбіг їх семантичних обсягів: укр., рос. *там* різняться в функції частки. Як домінанти ці МО та їх антоніми вказують на місцезнаходження “в тому місці, не тут” [20, 15:87; 21, 10:29]. Англ. *there*, на відміну від *here*, функціонує як іменник і прикметник (прислівникові функції *here* і *there* є відповідними [22, 5:235; 11:282; 23:1719; 24, 2:510]). В іншому ЛСВ *there* виступає домінантою мікрополя прямого напрямку і ТГ “туди”. Як *here*, так і *there* виражають дійктичне вказування на певне місце в просторі, розташоване неподалік, у полі зору (наприклад: *there he comes!* “он він іде”, “а ось і він” [22, 5:235-236; 23:1719; 24, 2:510]). Специфічним для англ. *there*, порівняно з опозитивним йому *here*, їх українськими та російськими відповідниками є енантіосемія прислівникової семантики (пор.: *there* “там” і “на цьому, в цьому відношенні, тут” [22, 5:235-236; 23:1719; 24, 2:510]). Енантіосемічні значення припускають заміну дійктичної семантики на референційну.

Безеквівалентний іменник *there* водночас номінує місцезнаходження і вказування на певне “те місце” [22, 11:283-286; 23:1719; 24, 2:510]. Залежно від синтаксичної функції, а також під впливом оточуючих прийменників і \ або прислівників, *there* набуває контекстуальної конкретизації і енантіосемічності, наприклад: *from there* “звідти”, *up to there* “до того місця”, *near there* “недалеко від того місця, в тих місцях”, *he left there last night* “він виїхав звідти минулої ночі” та ін. При цьому пре- або постпозиція *there* в структурі речення може не впливати на семантику аналізованої домінанти (пор.: *from there* і *therefrom*¹¹ та ін.). У функції прикметника *there* виражає вказування на місцезнаходження опосередковано через частиномовне значення якості в ЛСВ “той, та, те, ті”. В інших ЛСВ ця МО репрезентує не вказівну семантику (наприклад: розм. “надійний, готовий”, *he is always there* “на нього завжди можна покластися” (пор.: букв. “він завжди там”), “невимушений, вільний, розкутий” [22, 11:283-286; 23:1719; 24, 2:510]).

Спільним для всіх домінант є вживання разом з питальними займенниками (пор.: укр. *хто там ?*, рос. *кто там ?*, англ. *who is there ?* і укр. *що там ?*, рос. *что там ?*, англ. *what's there ?*, *what is happened ?* *what's the matter ?*). Проте укр., рос. *там* функціонують як співвідносні слова в головному реченні, якому в підрядному відповідають сполучникові слова *де, куди* (наприклад: укр. *Любов к отчизні де героїть*, *Там сила вража не устоїть* (Котл.) [21, 10:29], рос. *Немного лет тому назад*, *Там, где сливаясь шумят*, *Обнявшись*,

¹¹ Постпозитивні прийменниково-прислівникові сполучення в процесі історичного розвитку мови злилися в суцільну незмінну прислівникову словоформу.

словно две сестры, Струи Аргавы и Куры, Был монастырь (Лерм.) [20, 15:87]). Рос. там у сполученні з часткою *то* набуває семантики “в якому-небудь певному місці”, “саме в тому місці” (пор.: рос. *найдете его там-то; там-то все и случилось* і укр. *знайдете його там; там усе і сталося*; пор.: англ. *you will find him there; there that happened*). Усі зіставлявані домінанти вживаються в значенні вказівного слова, що референційно пов’язане з попереднім реченням (в українській мові – це переважно обставина місця). Спільною для них є семантика “в цьому місці..., в іншому місці”. За такого використання дейктичне вказування ослаблюється за рахунок актуалізації анафоричності або іншої референції (пор.: англ. *hereandafter, herein* та ін.). Ця особливість відрізняє ТГ “тут - там” від інших складників ФСПП ПВ. У розмовному мовленні всі домінанти набувають часової семантики “потім, згодом, незабаром”, семантики частки [21, 10:29]. На відміну від них, англ. *there* в розмовному мовленні реалізує інші специфічні значення. Воно використовується на позначення згоди з тим, що зроблено правильно або має бути зроблене саме так (наприклад: *There! I've done it! I've resigned. There, what did I tell you? I knew it would not work* [22, 11:283-286; 23:1720]), набуває семантики заспокоєння того, хто плаче, особливо дитини (*there, there!*, пор.: укр. *тихо, тихо!*, рос. *тихо, тихо!*; *тише, тише!*); у сполученні *so there* вживається для вираження стану хвилювання з приводу того, що думають інші про це, байдужості і небажання змінити свою думку (*I'm going to Elly's party, and you can't stop me, so there!* [22, 11:283-286; 23:1720], пор. частково еквівалентні укр. *от і все! Будь, що буде; вже що буде* та ін., рос. *вот и все! будь, что будет; уже что будет* та ін.).

Як було зазначено вище, опозиції укр., рос. *тут – там*, англ. *here – there* утворюють основу для формування стійких словосполучень і фразеологізмів. Деякі з них утрачають свою співвіднесеність із домінантною семантикою і набувають більшої неозначеності (пор.: рос. *там-то и там-то*), наприклад: укр. *Хтось передає, що бачили Юрчика там і там: уже найнявся ватагувати* (Хотк.); - *Я й скажу товаришу Сазону, що так, мовляв, і так, куркуль живе там і там* (Тют.) [21, 10:27]. У сполученні укр. *одна нога тут, друга(я) там*, рос. *одна нога тут, другая там* формально репрезентоване просторове дейктичне вказування перетворюється на часове “швидко”, енантіосемічне до укр., рос. *там* “потім, скоро, незабаром”. Таким чином, спостерігається розвиток семантики “там” від просторового дейктичного вказування до часового, конкретизованішого. Залежно від контекстуального оточення ці значення можуть поперемінно актуалізуватися і приховуватися.

У функції вигуку англ. *here* і *there* не виявляють опозитивності і втрачають указівну семантику (пор.: англ. *here* “гей, послухай!” і *there* “ну ось! ну звичайно! треба ж! годі!” [22, 5:235-236; 11:283-286; 24, 1: 532; 2:510; 23:1719-1720]. Ці МО спроможні своєрідно утворювати сталі словосполучення (розмовні й просторічні) з дієсловом *to be* та особовим займенником, наприклад: англ. *here it is* “ось воно, візьміть”, *here you are* “ось те, що вам потрібно” [22, 5:235-236; 23:1720; 24, 2:532]. У них підкреслена прислівникова семантика визначає необхідність граматичної інверсії¹².

Прислівник *there*, як і його опозитивна пара, утворює значну за обсягом семантичну парадигму синонімів за моделями “*there* + йменник”, “*there* + прийменник”, “*there* +

¹² Наведені стійкі словосполучення є синтаксично завершеними, частотними за вживанням, мовними і мовленнєвими кліше. Англ. *there* в сполученні з дієсловом *to be* утворює стійкі граматичні звороти *there is, there are*, які можуть вживатися на початку речення і обов’язково потребують його продовження, наприклад: англ. *there is no one here* “тут немає нікого”, *there is no stopping her* “її не зупинеш” [22, 11: 283-286; 23: 1720; 24, 2: 510]. У складі таких зворотів семантика прислівника *there* “розчиняється” в загальній семантиці речення, яке означає місцезнаходження або перебування кого-небудь, чого-небудь у певному місці. В українській і російській мовах речення структурного типу “об’єкт / суб’єкт + обставина місця + дієслово стану або буття” може змінювати порядок структурних компонентів висловлення залежно від його комунікативної цілі, стилю тощо (пор.: укр. *Місто є на карті. На карті є місто. Є на карті місто*; рос. *Город (есть) на карте. На карте (есть) город. Есть на карте город* – смисловий наголос змінюється разом із порядком слів у кожному реченні, конструкції синтаксично зворотні. Англ. *there is, there are* синтаксично закріплені, не зворотні).

прислівник”. Відповідні українська і російська парадигми значно простіші в структурному, семантичному і стилістичному плані (див. нижче детальніше). Семантика утворених таким чином англійських прислівників далеко не завжди успадковує значення деривата *there*, здебільшого на неї впливає семантика доданої лексеми або форманта¹³. Сполучання анафоричного і дейктичного вказувань на час і / або простір є тенденцією в семантиці вказівних прислівників англійської мови (наприклад: англ. поет. *thereat* “там, у тому місці, у згаданому місці”, “тоді, в той час, у згаданий час”, анафоричне *thereby* “у зв’язку з цим”, заст., діал. “біля, коло цього місця, поблизу”; в семантиці англ. заст. *therefor* і *there for* “за це” дейктичність утрачена [22, 11:283-286; 23:1720; 24, 2:510]). Отже, лексеми, утворені від домінанти *there* шляхом морфемного зрощення або складання основ, подібно до антонімічної парадигми синонімів, виявляють такий напрям розвитку просторової дейктичної семантики: просторове дейктичне “там” переходить у просторове дейктичне “поблизу”, в часове дейктичне “згодом”, анафоричне “з того часу”, невказівне “подібно до”, і, таким чином, семантичний зсув відбувається в бік іншого виду парадигматичного дейксису, потім – синтагматичного (просторового або часового), і далі вказівна семантика втрачається, замінюється на порівняння, інший референційний зворот тощо.

Явище енантіосемії семантики місцезнаходження, напрямку і часу характерне для багатьох англійських дейктичних прислівників, утворених унаслідок складання основ (наприклад: офіц., заст., діал. *therein* “тут, там; у цьому місці, в тому місці”, “туди, в те місце”, “протягом цього / того часу”). В українській і російській мовах сполучення дейктичної семантики місцезнаходження, напрямку і часу майже не виявляє енантіосемії (за винятком деяких МО церковнослов’янського, давньоросійського і староукраїнського походження¹⁴), що свідчить про менш складні структурно-семантичні зв’язки в межах ЛСВ і слова порівняно з англійськими МО. З іншого боку, це своєрідний прояв загальної мовної тенденції до економії мовних засобів, ступінь якого найбільш виражений в англійській мові, найменш – у російській. В аналізованій англійській парадигмі таких МО значна кількість (наприклад: заст. *thereto* “цього, того” і “з цього, з того” [22, 11:285; 23:1720, 24, 2:510], англ. заст., офіц. *thereon* “на тому, на цьому”, “на те, на це; туди”, “після того, слідом за тим” [22, 11:285; 23:1720, 24, 2:510], англ. заст., поет. *thereto* “до того, до цього, туди” [22, 11:285; 23:1720, 24, 2:510], анафоричне англ. офіц. *thereunder* “нижче (в документі); під цим, під тим”, “під цією назвою”, заст. *thereunto* “до того, до цього; до того ж, на додаток” [22, 11:285; 23:1720, 24, 2:510] та ін.). Однак певна кількість МО зберегли в своїй семантиці вказування на місцезнаходження із зазначеними вище семантичними напругами і аплікаціями

¹³ Наприклад: англ. *thereagainst* “на протигагу цьому” (семантика займенника *there* “той” заміненна на антонімічну “цей”); англ. *thereabout(s)* дещо конкретизує семантику абстрактного *there* у ЛСВ *thereabout(s)* “поблизу, недалеко, неподалік” та *thereabout(s)* “близько, приблизно, орієнтовно, в цьому дусі” і може виражати не лише відношення місцезнаходження в просторі (пор.: *he is fifty or thereabout(s)* “йому п’ядесят чи близько того”). Англ. *thereafter* втратило семантику місцезнаходження і може передавати часове дейктичне або анафоричне вказування “після цього; з того часу; згодом; відтак” або власне референційне посилення “відповідно, згідно”, *thereanent* “подібно до цього”.

¹⁴ Розвиток семантики укр. *там* відбувся від просторового до часового вказування на умову, всупереч якій відбувається дія. Просторові ст.-укр. *там*, *тамъ* вказували на місце і вживалися в функції вказівного слова для заміни пропущеного члена речення (наприклад: *а у котормъ торгу имѣть купити, тамъ имѣеть дати, отъ скота одинъ грошъ* (Сучава, 1408) [26, 2: 421]); ст.-укр. *тамъ* також поєднувало вказування на прямий напрям і місцезнаходження “в той бік, у те місце”: *тако смы мы господарески(м) казаниємъ королевски(м) ... выиха(л) та(м)* (б.м.н., 1419) [26, 2: 421]. Дсл. і ст.-укр. *тамо* поєднували вказування на місцезнаходження і напрям “у тому місці”, “у той бік, у те місце, туди” [26, 2: 420]. Пор.: антонімічний прислівник ст.-укр. *тоу* (*ту*) указує лише на місцезнаходження “тут, на цьому місці”. Подібно до сучасного англ. *there*, ст.-укр. *тоу* (*ту*) притаманна енантіосемія: “там, у тому / цьому місці” [26, 2:448], пор.: зах.-укр. *тамтой*. Отже, в українській і російській мовах поступово втрачається тенденція до поєднання в межах дейктичної семантики вказувань на місце і напрям, тоді як їх англійські відповідники зберігають її. Українські прислівники втратили енантіосемію дейктичних вказувань, англійські - продовжують зберігати (орієнтовно 30 % аналізованих МО виявили енантіосемічну семантику). В російській мові ця тенденція не має значних проявів.

(наприклад: англ. офіц., заст. *thereupon* “на тому, на цьому, з цього приводу” [22, 11:285; 23:1720, 24, 2:510], англ. заст. *therewithin* “усередині цього, усередині того”, “усередину цього, усередину того” [22, 11:285; 23:1720, 24, 2:510] та ін.). Деякі МО втратили домінують сему і набули конкретизованих визначень, як, наприклад, рідк. *thereout* “надворі, просто неба”, “зовні” [22, 11:285; 23:1720, 24, 2:510], англ. заст. *thereover* (*over there*), вказує на кого-, чого-небудь вище умовної точки відліку [22, 11:285; 23:1720, 24, 2:510], англ. *theretofore* і *therewith* (*therewithal*) гранично вказують на напрям і час “до того, до того часу”, “разом з тим, з цим”, “відразу, зараз, негайно”, “крім того, до того ж”, “внаслідок того”, “шляхом” [22, 11:285; 24, 2:510]. Полісемантичність, поширена серед аналізованих МО, свідчить про несиметричність парадигм “*here* - *there*”. Вона стала основою для розширення семантичної сполучуваності і оформлення енантіосемічних значень. На основі первинної просторової семантики місцезнаходження формуються вказування на напрям руху і час, які, в свою чергу, стали базовими семами для розвитку семантики причини, наслідку, мети (як, наприклад, в англ. офіц., заст. *thereof*, заст. *thereover*, заст. *therethrough*, офіц., заст. *thereto* та ін.).

Висновки та перспективи подальших розвідок. Таким чином, ТГ “тут - там” української і російської мов мають загальну структуру синонімії антонімічних парадигм, від яких “відбруньковуються” семантими, що втратили семантичні зв’язки з домінуантами парадигм і є перехідними до інших ТГ і ФСП. Аналізована ТГ англійської мови є складноструктурною. Її мережа складається з синонімії антонімічних парадигм і антонімії синонімічних парадигм, що визначає чіткіші внутрішньоструктурні семантичні зв’язки, ніж в інших зіставляваних ТГ. У структурі англійської ТГ антонімія синонімічних парадигм є менш вираженою, ніж синонімія антонімічних парадигм, хоча потенційно вона має тенденцію прогресувати. У функціонально-семантичному плані аналізовані групи не виявили значних розбіжностей, незважаючи на структурну відмінність зіставляваних мов (за рахунок можливої стилістичної та ін. інверсії). Англійські лексеми, спроможні виконувати функцію вигуку, та українські й російські лексеми в функції частки, як правило, за своєю семантикою належать до інших ТГ (ФСП) і, таким чином, являють собою перехідні семантичні зони поля системи координат. Проаналізовані ТГ показали поступову втрату / розподібнення просторової вказівної семантики місцезнаходження і напрямку руху: в сучасних українській, російській і частково англійській мові їх виражають різні МО; вони тяжіють до сполучення значень простору і часу.

Щодо МО, які поєднують у своїй семантиці дійктичне вказування і предметність (іменники просторової семантики), дію (дієслова місцезнаходження, стану та ін.), ознаку якості просторового вказування (просторові прикметники), то ступінь їх дійктичності є досить низьким. Указівні семи вторинні і менш виражені в їх семантиці. Ці МО за рахунок свого граматичного значення спроможні диференціювати семантику особи (наприклад, в особі дієслів, флексіях іменників і прикметників). Однак дієслова стану виражають вказування на місцезнаходження / перебування в просторі лише під впливом семантики контекстуального оточення, наприклад, у ситуації перевірки присутніх укр. *є*, рос. *есть*, англ. *I am (here)* означає “я присутній у цьому місці зараз”; укр., рос. *тут*, англ. *here*¹⁵.

15

Інші дієслова відтворюють вказування “тут - там” досить узагальнено, залежно від їх лексичного (кореневого) значення. Як правило, вони вказують на місцезнаходження в певному місці, не розрізняючи віддаленості “тут - там”, на відміну від інших ТГ. Пор.: укр. *перебувати*, *знаходиться*, *бути*, *розміщуватися*, *міститися* та ін.; рос. *пребывать*, *находиться*, *быть*, *размещаться* та ін.; англ. *to be*, *to stay*, *to situate*, *to locate* та ін. з укр. *вбудовувати*, рос. *встраивать*, англ. *to build-in* тощо. Кожне з перелічених і подібних дієслів у своїй семантиці окрім процесуальності (буття) передбачає вказування на певне місце і час, може бути експліковане як “розташовуватися в певному місці в певний час (період часу)”. Вторинна, вказівна семантика може приховуватися або актуалізуватися контекстуально, що спонукається граматичним значенням дієслів (пор.: укр. *вони розміщувалися і проживали в печерах* (протягом років, тобто “знаходиться, влаштуватися приблизно десь, там, тоді”) і укр. *де б нам розміститися* (“влаштуватися десь тут зараз”). Те ж саме можна спостерігати в інших

Прикметникові та займенникові вказування на місцезнаходження “тут - там” не є відносно численними в досліджуваних мовах. Вони переважно властиві англійській ТГ і не виражають парадигматичного дейксису.

Концептуально аналізоване дейктичне вказування асоціюється з просторовими визначеннями (в усіх мовах), іншими референційними відсиланнями (в українській мові), особовістю (в українській мові), абстрактний простір (для росіян), конкретне місцезнаходження (для росіян). Була виявлена несиметричність асоціативного сприйняття українців і росіян (що відповідає і концептуальній, і семантичній асиметрії цих ТГ): якщо концепт “тут” асоціюється переважно з часовим вказуванням “зараз”, то “там” – це, перш за все, “далеко”. В цілому асоціації українців характеризуються більшою різнобарвністю, конкретизованістю, ускладненістю в способі асоціювання. Росіяни продемонстрували певну типовість, однотипність, дещо спрощеність у способі асоціювання.

Проведене дослідження дозволяє поновити і поглибити наукові знання в галузі типології мов та загальної лінгвістики щодо репрезентації системи просторових, часових і особових координат, просунутися далі у визначенні структури її ФСП в цілому й у конкретних мовах, аналізі відношень у ньому в кожній з досліджуваних мов, типології просторово-часової, часово-особової і просторово-особової семантики системи координат тощо.

ЛІТЕРАТУРА

- 1.Ерзинкян Е.Л. Дейктическая семантика слова. - Ереван, 1988.
- 2.Ерзинкян Е.Л. О некоторых особенностях семантики дейктических словосочетаний // Иностранные языки. Зарубежная литература. - Ереван, 1986. - Вып. 6. - С.83-92.
- 3.Шматова В.И. Дейксис в системе глагола современного английского языка: Автореф. дис... канд. филол. наук: 10.02.04 / МГПИИЯ им. М. Тореца. - М., 1976.
- 4.Бондарко Л.В. О грамматике функционально-семантических полей // Известия АН СССР. Сер. лит. и яз. - 1984. - Т.43. - №6. - С.492-505.
- 5.Бондарко А.В. Основы функциональной грамматики. - С.-Пб.: Изд-во С.-Пб. ун-та, 2001.
- 6.Хмелевская М.А. Функционально - семантическое поле дейксиса в современном английском языке // Вестник С.-Петербургского университета. - 1993. - №4. - С.50-54.
- 7.Машиуровская Л.И. Семантические поля безэквивалентной лексики английского языка и её формирование. - Автореф. дис... канд. филол. наук: 10.02.04. / МНГПИИЯ. - Мн., 1987.
- 8.Караулов Ю.Н. Структура лексико-семантического поля // Филол. науки. - 1972. - №1. - С.57-68.
- 9.Шайкевич А.Я. Распределение слов в тексте и выделение семантических полей // Иностранные языки в высшей школе. - 1965. - Вып.1.
- 10.Мхитарян Е.С. Структурно - семантические оппозиции в системе пространственных предлогов : Автореф. дис... канд. филол. наук: 10.02.19. /АН АрмССР, Ин-т языка им. Р.Ачаряна. - Ереван, 1986.
- 11.Ерасова Л.Г., Сребрянская Н.А. К проблеме пространственного дейксиса в английском и русском языках (на материале глаголов движения) // Сопоставительно - семантические исследования русского языка. - Воронеж: Изд-во Воронеж. ун-та, 1980. - С.63-66.
- 12.Бондар О.І. Система і структура функціонально-семантичних полів темпоральності в сучасній українській літературній мові (функціонально-ономасіологічний аспект). – Автореф. ... дисс. докт. філол. наук. /10.02.01. – К.: НУ ім. Т.Г. Шевченка, 1998.
- 13.Семчинська Н.С. Російські прислівники часу у світлі теорії функціонально-семантичних полів // Мовознавство. - 1989. - №1. - С.58-62.
- 14.Шмова Г.А. К типологии функционирования дейктических средств: Автореф. дисс. ... канд. филол. наук: 10.02.19. /ПГУ им. А.М. Горького. - Пермь, 1992.
- 15.Ерзинкян Е.Л. Ситуация речевого акта и семантика языковых единиц // Иностранные языки. Зарубежная литература. - Ереван, 1985. - Вып. 5. - С.63-69.
- 16.Стернин И.А. К проблеме дейктических функций слова: Автореф. дис... канд. филол. наук: 10.02.19. /АН СССР, Ин-т языкознания. - М., 1973.
- 17.Уфимцева А.А. Типы словесных знаков. - М.: Наука, 1974.
- 18.Борисова Л.М. Семантические и функциональные свойства дейктических наречий английского языка. - Автореф. дис... канд. филол. наук: 10.02.04. - М., 1978.
- 19.Терехова С.І. Просторовий дейксис і способи його експлікації (на матеріалі української, російської та англійської мов). - Дисс. ... канд. філол. наук.: 10.02.15 /НАН України, Ін-т української мови. - К.: КДЛУ, 1998.
- 20.Словарь современного русского литературного языка в 17 т. - М.-Л.: Изд-во АН СССР, 1958-1967.
- 21.Словник сучасної української мови в 12т. - К.: Просвіта, 1970-1981.
- 22.Oxford English Dictionary. – Oxford: the Clarendon Press, 1970.- Vol. 1-13.
- 23.Longman dictionary of contemporary English. The living dictionary. New edition (CD-ROM). – Harlow, Edinbourg Gate: Pearson Education Limited, 2003.
- 24.Англо-український словник у 2 т. (ред Балла М.І.). – Т. 1-2. – К.: Освіта, 1996.
- 25.Срезневский И.И. Материалы для словаря древнерусского языка 1893.: В 3т. – М.-1958.
- 26.Словник староукраїнської мови XIV – XV ст. У 2 т. – К.: Наук. думка, 1977-1978.
- 27.Кочерган М.П. Словник міжмовних омонімів української і російської мов. – К.: Вид-во КДЛУ, 1999.
- 28.Тихонов А.Н. Словообразовательный словарь русского языка.: В 2 т. – М.: Русский язык, 1990.

ТИМОШЕНКО К.Л.

зіставлюваних мовах: рос. *они размещались и жили в пещерах (в течение многих лет)* і *где бы нам разместиться*; англ. *they located and lived in caves (for many years)* і *where can we locate / where could we locate*.

ПРАГМАТИЧНИЙ ПОТЕНЦІАЛ ТА ФУНКЦІЇ ВИГУКІВ У МОВЛЕННЄВОМУ АКТІ

(на матеріалі іспанської мови)

Комунікативна функція мови реалізується у великій кількості типів і форм мовлення. Звідси випливає необхідність наявності комунікативних одиниць, які обслуговують різноманітні сфери спілкування. З усіх існуючих комунікативних одиниць нас, головним чином, цікавить “слово”, а точніше, вигук та його функціонування на чолі комунікативної єдності. Властивість варіативності вигуків дозволяє їм точно та адекватно виконувати свої комунікативно-прагматичні функції, що і зумовило **актуальність** даної теми. Прагматичні аспекти мовних одиниць почали цікавити дослідників нещодавно. Вони є розглянутими у працях Ю.С.Стєпанова [1981], Т.В.Булигіної [1981], Н.Д.Арутюнової [1981], В.З.Дем’янка [1981] та інших вітчизняних та зарубіжних вчених.

Прагматичний зміст відображає співвіднесеність факту з конкретним мовленнєвим актом та його компонентами-учасниками комунікації, часом та місцем проходження мовленнєвого акту, тобто його дейктичними параметрами, він включає у собі експресивний (“емоційний”, “афективний”), апелятивний (“конотативний”), соціальний (“стилістичний”), дейктичний (“індексальний”), інформативний (“логічний”), фатичний (“метамовний”) та естетичний (“поетичний”) аспекти.

Ми аналізуємо вигуки іспанської мови з позиції їх функціонування у спілкуванні. Прагматика має на меті відношення мовця до мовного знаку, вибір мовних одиниць згідно з вирішенням того чи іншого комунікативного завдання, включаючи саму комунікативну ситуацію, її характеристики, учасників (адресата та адресанта), темпоральних та локальних параметрів. У зв’язку з відношенням між учасниками комунікації вивчаються: 1) форми мовленнєвого спілкування (інформаційний діалог, дружня бесіда, суперечка тощо); 2) соціально-етикетний аспект мовлення (форми спілкування, стиль спілкування), 3) співвідношення між учасниками комунікації у різних мовленнєвих актах. Висунувши у якості єдиного сам принцип використання мови мовцями у комунікативних ситуаціях, а також прагматичну компетенцію мовців, прагмалінгвістика несе в собі проблеми, які мають дуже давню історію вивчення у межах риторики і стилістики, комунікативного синтаксису, теорії та типології мовлення та мовленнєвої діяльності, теорії комунікації і функціональних стилів, соціолінгвістики, теорії дискурсу. Коротко прокоментувавши основні принципи прагмалінгвістики, ми маємо проаналізувати комунікативні функції вигуків, що є нашою **метою**, оскільки вважаємо їх важливими для наступного аналізу функціонування вигуків у повсякденному спілкуванні.

На сучасному етапі існує багато класифікацій мовленнєвих актів. Цікавою класифікацією здається ідея В.В.Богданова, де маємо дві групи, які включають невелику кількість значних класів та велику кількість дрібних класів. Але для нашого дослідження ми використовуємо таксономію Дж. Серля, яка має п’ять класів:

1) асертиви (раніше вони звучали як репрезентативи), 2) директиви, 3) комісиви, 4) декларативи (декларації), 5) експресиви [4:170].

В асертивах мовець повідомляє слухачеві про те, яким є положення справ у дійсності. Сам вигук тут свідчить про те, що мовець, інформуючи адресата про факт дійсності, виражає своє ставлення до цього факту пропонуючи, таким чином, суб’єктивно-модальну інформацію.

- ¡ *Ay, Felipe, qué bueno eres!*

- ¡ *Ay, Felipe, qué feliz me haces!*

- ¡ Ay, Felipe, cuántas gracias tengo que dar a Dios par haberte puesto en mi camino! ¡ Ay, Felipe ...! [1:101].

- ¡ Ay, flores, ay flores do verde pino!

¿ Se sabedes novas do meu amigo?

¿ Ay Deus, e hu é? [1:200]

- Uaya unas ilusiones! Ha sido la cocinera. Yo no guiso para ti [1:63].

- ¡ Ojo, señores míos, que yo les vigilo! – gritaba don Joaquín como última advertencia [4:73].

- ¡ Vaya!, mala jira tuvieron ustedes...

- ¡ Qué pena de una chica tan joven!

- ¡ Qué lástima? Señor! [4:42].

Комунікативна установка мовця стосовно партнера по комунікації – передати йому свою впевненість в істинності і точності інформації препозиціонального змісту висловлювання. Така комунікативна установка підкріплюється вигуком, за допомогою якого мовець емоційно підтверджує дійсне положення справ, зосереджуючи увагу співрозмовника саме на змісті висловлювання. Функція вигуку у даному випадку може бути викладена як емоційно-дейктична.

Директивні мовленнєві акти являють собою спробу зацікавити слухача до дії, і таким чином впливати на положення справ у дійсності. Існують три основних типи директивних мовленнєвих актів:

1) прескриптиви, які диктують дії адресата, 2) реквестиви, які спонукають до дії на користь самого мовця, 3) сучестиви, які виражають пораду [1:15].

Прескриптиви характеризуються облігаторністю виконання дії для адресата, пріоритетністю позиції мовця. Існують декілька видів прескриптивних мовленнєвих актів, серед яких нас особливо цікавить наказ та вимагання.

У мовленнєвому акті наказу, службова позиція мовця дає йому право на спонукування адресата до виконання дії. Невиконання наказу має бути покарано, при цьому відношення адресата до дії для мовця не є релевантним. В якості негативної форми наказу є заборона.

„- ¡ Es que no sabes las que pasé por tí! ¡ He tenido pleitos con todos, quería divorciarme casarme contigo darte! ¡ Pero-no!

- ¡ Ja!” [2:101].

- ¿ Vas a prestarme el coche?

- ¡ Y dale! Ya te dije que no”.

¡ Hombre, pero si está aquí la Madre Teresa de Valcuta in person! ¿ Qué pasa? Mira, Juanito, te prohibo... [1:50].

Таке намагання є базою прагматичної пресупозиції небажання партнера по комунікації виконати каузовану дію. Взаємодіючи із базисною ілокутивною силою прескриптиву, вигуки сприяють підсиленню категоричності наказу, вимоги, виконуючи тут вже емотивно-інтенсифікуючу функцію.

У реквестивних мовленнєвих актах дія, до виконання якої мовець схиляє адресата, не підлягає вже обов’язковому виконанню. До реквестивів належить насамперед мовленнєвий акт прохання.

„- ¿ Vamos a la fiesta?

- ¡ Juega !” [1:62].

- Ustedes tendrán mucho trabajo, claro está!

- ¡ Psch! En todos sitios pasa.[2:91].

- ¡ Largo de aquí todos! ¡ Fuera! ¡ Al demonio! Déjenme solo! [2:56].

- Anda, no te pongas a llorar. [4:35].

Виступаючи у взаємодії із базисною ілокутивною силою, вигуки іноді є схожими на прохання-вимоги. Таку функцію ми розглядаємо як прагматико-коректуючу.

Сугестиви складають певний різновид мовленнєвих актів, особливістю яких є оцінка мовцем майбутньої дії як бенефактивної для адресата, хоча її виконання не є обов'язковим і сам адресат приймає рішення про її виконання або невиконання. Головним видом сугестиву є порада.

- ¡ Vaya! ¡ Vamos!

- ¡ Pues vaya un plan! [3:40].

- Qué, ¿ mucho trabajo?

- ¡ Vaya, no falta! [1:48].

- ¡ Ay, querida! *Pero hay que hacer algo, pero no sé* [3:80].

Мовець заперечливо оцінює реальне положення справ – на це нам вказує вигук, який стоїть у препозиції до висловлювання. Мовець намагається контролювати дії адресата, який не має бажання змінити існуюче положення справ. І знову ж таки функція вигуку тут емотивно-дейктична, так як наявність вигуку свідчить про комунікативну установку мовця звернути увагу адресата на запропоновану емотивну оцінку факту дійсності.

До директивних мовленнєвих актів належать також питання, які є непрямою формою вираження директивної ілокуції [1:85]. За допомогою запитання мовець пропонує слухачеві сприйняти інформацію.

- ¡ Vaya por Dios, está lloviendo! [2:120].

M: *Parece mentira. No me imaginaba que fuera usted así, en la cama, quiero decir, porque, no sé... Es usted tan serio, tan educado. No me podía figurar que luego fuera a ser tan... tan... ¡ uf* ! [1:266].

- *Será mucho sacrificio llevar un hábito tan grueso...* - ¡ Bah ! – *contestó en seguida – Estamos acostumbradas* [1:202].

Функція вигуку тут також емотивно – дейктична.

Комісивні мовленнєві акти покладають на мовця обов'язок виконати дію. До основних типів комісивів належать обіцянки, запевнення, клятви, погрози.

- ¿ Tienes miedo, ¿ eh ? – *le decía en voz alta* [3:140].

- ¡ Ah ! ¡ Mujeres, mujeres ! – *exclamó el amigo – el que no os conoce, que os crea* [3:25].

Вигук запевняє слухача у правдивості, істинності того, що було сказано. Функція вигуку тут є емотивно – інтенсифікуюча.

Експресиви ж виражають психологічний стан мовця. Нас цікавлять висловлювання які базуються на негативній, заперечливій оцінці фактів дійсності.

- ¡ Ah ! ¿ Por qué no soy romántico ? [2:51].

Мовець має бажання довести до адресата свій емоційний стан, звертаючи увагу останнього на запропоновану емотивну оцінку факту дійсності. Вигук використовується в емотивно – дейктичній функції.

Клас декларативів включає у собі різні типи мовленнєвих актів, як відкриття або закриття зібрання, реєстрація шлюбу та інш. [2:55]. Такі мовленнєві акти є інституціональними, у результаті чого вони виключають наявність вигуків як одного з різновидів емотивної лексики.

Вигуки можуть також знаходитися в інтерпозиції:

- ¿ Por qué no le has abierto la puerta a Marina ? *Habíamos quedado...*

- ¡ Porque estaba durmiendo, hostia! *Porque he estado toda la puta noche trabajando y...* [1:426].

- *Lanzó un puño contra la cara de su hermano, ¡ Eh, eh, eh!... ¿ Me vas a pegar?*

- ¡ Que miedo! *Dime una cosa, anda... No te la habrás tirado, ¿ verdad?* [1:170].

Вибуки виступають у якості емоційного розчленування, тобто виділяють певну рему у якості загальної комунікативно-значущої частини висловлювання. Вибуки, якщо вони в інтерпозиції, слугують задля прагматичного фокусування реми і гарантують здійснення мовленнєвого впливу на адресата.

І фіналом нашого дослідження є вибук у постпозиції, коли зміщення самого вибуку в кінець висловлювання пов'язано із ступенем зростаючої емоційної насиченості висловлювання:

- *Pues podías haber cogido un rotulador y haber escrito encima co-ci-na. Pues sí, podía... pero no me lo ha dicho nadie, ¡ mira por donde!* [1:157].

¡ *Tú llegarás lejos, Juanito, macho, llegarás lejos, hay que joderse!* [1:200].

¡ *El profesor me ha vuelto a suspender esta asignatura, mierda!* [2:43].

У постпозиції, вибуки звичайно ж слугують підсиленню емоцій (емотивних оцінок), виконуючи, таким чином, емотивно-інтенсифікуючу функцію. В залежності від положення у мовленнєвому акті вибуки виконують різні прагматичні функції. Їх відрізняє величезна кількість комунікативних призначень, які дуже важко сприйняти самому реципієнтові, але є ряд допоміжних факторів – комунікативна ситуація, попередній контекст, інтонація. Іспанські вибуки є виразними емоційно – експресивними засобами, за допомогою яких передається величезна гама людських емоцій та почуттів.

ЛІТЕРАТУРА

1.Беляева Е.И. Грамматика и прагматика побуждения: Английский язык. – Воронеж: Изд-во ВГУ, 1992. 2.Богданов В.В. Речевое общение. Прагматический и семантический аспекты: Учебное пособие. – Л.: Наука, 1990. 3.Попова Н.И. Грамматика испанского языка. – М.: Черо, 2005. 4.Серль Дж. Природа интенциональных состояний // Философия, логика, язык. – М.: Международные отношения, 1987. 5.Супрун А.Е. Лекции по теории речевой деятельности. – Минск: Просвещение, 1996. 6.Тер-Минасова С.Г. Язык и межкультурная коммуникация. – М.: Слово, 2000.

ДЖЕРЕЛА ІЛЮСТРАТИВНОГО МАТЕРІАЛУ

1.Almudena Grandes. Los aires difíciles. Colección Andanzas, Tusquets eds., Barcelona, 2002. 2.Agustín J. Inventando lo que sueño (drama en cuatro actos). – México: Editorial Joaquín Mortiz, 1991. 3.Camilo José Cela. La colmena. Introducción, notas y comentarios de Dario Villanueva. Noguer, Madrid, 1983 (40ª-ed). 4.Rafael Sánchez Ferlosio. El Jarama. Destino, 16, Barcelona, 1982.

ТОЛЧЕЄВА Т.С.

Донецький національний університет

ЛЕКСИЧНЕ ЗНАЧЕННЯ В АСПЕКТІ КОГНІТИВНОЇ ЛІНГВІСТИКИ

Постановка проблеми у загальному вигляді, її актуальність та зв'язок із науковими завданнями. Сучасна лінгвістика характеризується зміною наукової парадигми – тенденцією до неофункціоналізму та його двох напрямів: когнітивного й комунікативного. З огляду на це у лінгвістичній науці відбувся перегляд основних її концептуальних положень. Сфера лексичної семантики також зазнала певних змін, що виявилися передусім в аналізі поняття *лексичне значення* на тлі ключових понять та термінів когнітології.

Щодо лексичної семантики, то проблема диференціації *концепту*, *поняття* і *значення* є однією з найбільш складних і дискусійних у теоретичному мовознавстві наших днів [1:26]. Для того, аби наблизитися до коректного її розв'язання, необхідно відокремити тлумачення цих понять від цілого ряду суміжних термінів і явищ.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Пізнавальну діяльність людини (когніцію) можна розглядати як розвиваюче вміння орієнтуватися в світі. Перш за все цей вид діяльності пов'язаний із необхідністю ототожнювати й розрізняти об'єкти. Для забезпечення операцій такого роду і призначені концепти – ментальні сутності, а носії мови при цьому

стають носіями певних концептуальних систем [там само: 31]. Вивчення аспекту ментальної діяльності людини потребує таких лінгвістичних досліджень, в яких аналізуються *концепт, поняття і значення* крізь призму оновлених знань.

Без сумніву, одним із базових понять когнітивної лінгвістики є поняття *концепту*. Як уже відомо, перше вживання слова *концепт* у науковій лінгвістичній літературі пов'язане зі статтею С.Аскольдова “Концепт і слово” (1928 р.). Утім, до середини минулого століття він не сприймався як термін [там само], і лише у 80-і рр. XX ст. завдяки перекладам англomовних наукових розвідок російською мовою, в яких опрацьовувалося це поняття, останнє набуло термінологічного статусу. У зв'язку з цим актуалізується розуміння концепту на тлі вивчення ментальних, психічних ресурсів нашої свідомості та тих інформаційних структур, що їх віддзеркалюють.

Аналізуючи сучасний стан лінгвістичної науки, можна визначити декілька підходів до розгляду концепту.

Так, В.Маслова виділяє три підходи, які базуються на загальному положенні, згідно з яким *концепт* вважається синонімом змісту, тобто назвою змісту поняття [1].

Перший підхід можна назвати *культурологічним*, оскільки при тлумаченні концепту вся культура розуміється як сукупність концептів (основних осередків культури в ментальному світі людини) і відношень між ними. За такого підходу до терміна *концепт*, на думку В.Маслової, роль мови видається другорядною, яка лише виконує функцію допоміжного засобу як форми вербальної концентрації культури концепту [1:32].

Другий підхід – *когнітивно-семантичний*. Семантика мовного знака визнається єдиним засобом формування змісту концепту, останній у свою чергу становить одиницю когнітивної семантики.

Третій – *значеннєвий*, відповідно до якого “концепт не безпосередньо виникає зі значення слова, а є результатом перетину значення слова з особистим і народним досвідом людини, тобто концепт є посередником між словами і дійсністю” [там само]. Концепт визначається як оперативна змістовна одиниця пам'яті ментального лексикона, концептуальної системи мозку, всієї картини світу, що відбита в людській психіці. Вважається, що цей підхід є найперспективнішим в аспекті зв'язку значення і знання, а також визначення значення через концептуальні структури.

Цей підхід базується на одному з головних принципів людського пізнання – принципі контейнера, суть якого полягає в *зворотності позиції спостерігача*. При розгляді будь-якого об'єкта в світі й Всесвіті вибір перспективи його сприйняття може бути змінений, а позиція спостерігача – змінитися на зворотну, яка відповідає загальній суб'єктивності відбитих і закріплених у мові концептів. Це головний принцип комплексного семіотичного й когнітивного підходів до мови, оскільки кожна природна мова по-своєму картографує світ за допомогою як універсальних, так і специфічних ідіотнічних категорій, формуючи наївну картину світу. На нашу думку, ця позиція відкриває широкі можливості для розуміння специфіки *концепту, поняття і значення*.

В українському мовознавстві достатньо чітко виділяються чотири напрямки в осмисленні культурно-мовного феномену концепту:

- системно-мовний, коли аналізується єдність асоціативних, парадигматичних, синтагматичних зв'язків, що дозволяють відтворити типові пропозиції, в центрі яких перебуває концепт;
- денотативний, що передбачає першочерговий опис позамовного корелята пропозиції;
- сигніфікативний, завдяки якому відбувається осмислення аналізованого феномену крізь призму його сигніфікативного поля;
- функціонально-прагматичний як поєднання аналізів традиційних і нетрадиційних контекстів значення певного концепту [2].

Проте сьогодні вже є дослідження, в яких вдало й коректно поєднані всі ці підходи (див.: дисертація Поповаї 2004). Дослідниця аналізує етичні концепти з логіко-семантичної та лексико-граматичної позицій [3]. На особливу увагу заслуговує застосований у дослідженні аксіологічний параметр, оскільки всі наведені концепти додатково характеризуються ще і за шкалою “нейтральний-позитивний-негативний”. Утім, робоче визначення концепту, на нашу думку, подається нею дуже вузько, зокрема як “осмислений образ дійсності в свідомості людини, що має ім’я й базується на певних культурно зумовлених уявленнях людини про саму дійсність” [там само: 5], тобто єдність образу та імені. І далі під *семантикою концепту* Т.Попова розуміє “знання значення слова, знання про світ (про взаємозв’язки предметів та явищ) й особистісні смисли, сформовані в процесі взаємодії з навколишнім світом” [3:5].

Наведені визначення цілком коректні й не викликали б жодних зауважень, як би не специфіка проведеного дослідження, завданням якого було з’ясувати, **як** саме представляються ці знання про світ – у вигляді розумової картинки, схеми, фрейму, сценарію, інсайту тощо. Ймовірно, що етичні концепти становлять один із різновидів калейдоскопічних концептів, оскільки це абстрактні імена соціального спрямування і їх асоціативне поле є достатньо розгалуженим, особливо це помітно при зіставленні мов.

На наш погляд, у цьому визначенні бракує такого аспекту, як спосіб ментальної репрезентації. Як пише А.Бабушкін, “на сучасному етапі розвитку когнітивної лінгвістики вважається, що головна роль, яку відіграють концепти в мисленні, – це категоризація, яка дозволяє групувати об’єкти з певними подібностями у відповідні класи” [4:16].

Щодо співвідношення концептуального та семантичного в імені, то найбільш виваженою, на наш погляд, є така думка: “лексичне значення так відноситься до концепту, як текст до дискурсу” [5:266]. У цьому разі перші члени опозиції *лексичне значення/концепт* пов’язані з лінгвістикою, а другі, тобто *текст дискурс* – із соціумом і культурою.

Отже, **метою статті** є визначення специфіки лексичного значення в аспекті когнітивної лінгвістики, що зумовлює розв’язання таких **завдань**:

- обґрунтувати необхідність розмежування термінів *концепт, поняття, значення*;
- описати способи трансформації лексичного *значення* з позицій когнітивної лінгвістики.

Наукові результати. У дослідженнях останніх років концепти здебільшого розглядаються як посередники між словами та екстралінгвальною дійсністю, тому значення слова не зводиться до концепту, що його утворює. Це означає, що концепт є значно ширшим за лексичне значення. Концептом стають лише ті явища дійсності, що актуальні та цінні для певної культури як носії культурної пам’яті народу – своєрідні символи, емблеми, які виразно вказують на текст, що їх породив, на ситуацію, на знання. Цим можна пояснити те, що кількість лексичних одиниць-концептів є обмеженою. Отже, не всяке ім’я-позначення явища буде концептом.

Хоча деякий час концепт та поняття ототожнювали на основі внутрішньої форми цих термінів [1], сьогодні більшість дослідників схильні вважати, що саме концепти відносно незалежні від мови, і не випадково, що тільки частина їх знаходить свою мовну об’єктивізацію. Концепти у зіставленні зі значеннями прозоріші для сприйняття [1:27].

Під поняттям усе частіше розуміють сукупність пізнаних суттєвих і необхідних ознак об’єкта, а під концептом – ментальне національно-специфічне утворення, планом змісту якого є вся сукупність знань про даний об’єкт, а планом вираження – сукупність мовних засобів різних рівнів. Концепт містить як суттєві, так і несуттєві ознаки або лише несуттєві. До того ж концепти – це не будь-які поняття, а лише найскладніші з них, без яких важко собі уявити певну культуру [там само]. На відміну від концептів, поняття мають простішу структуру: це передусім контенціонал та екстенціонал, а концепт – імплікаціонал. Як

відзначає В.Маслова, концепт оточений емоційним, експресивним, оцінним ореолом; він “той фокус уявлень, понять, знань, асоціацій, переживань, що супроводжує слово й поняття. Концепти – предмет емоцій, симпатій і антипатій, а часом і зіткнень різних думок” [1:28].

Звичайно терміном *концепт* позначають зміст поняття, розглядаючи його як синонім терміна *зміст*. Синонім же *поняття* – термін *значення*. Отже, концепт – це зміст слова.

Незважаючи на те, що спроби розвести *концепт* та *поняття* в різних науках є все більш частими: *концепт* характеризує математичну логіку, культуру, культурологію та лінгвістику, а *поняття* – логіку й філософію, між ними все ж спостерігається неминуча й небажана інтерференція.

З огляду на це, варто ще раз звернутися до В.Маслової, яка пише, що “між концептами й поняттями немає чіткої межі: за певних умов поняття можуть переходити в концепти” [там само], а тому для когнітивної лінгвістики перспективним є той напрямок у семантиці, що відстоює ідею протиставлення концептуального рівня семантичному (мовному). Тут слід враховувати той факт, що деякі загальнолюдські концепти по-різному групуються й вербалізуються в різних мовах залежно від власне лінгвістичних, прагматичних і культурологічних факторів, а отже, фіксуються в різних значеннях [там само]. На підтвердження цієї тези у когнітивній лінгвістиці здобуті парадоксальні на перший погляд висновки про те, що значення слова в словникових статтях не є коректним щодо реальної дійсності.

Розрізняючи концепт і значення, В.Маслова зазначає, що концепт – це відносно стабільний і стійкий когнітивний зліпок з об'єкта дійсності, оскільки він пов'язаний зі світом більш безпосередньо, аніж значення. Слово в своєму значенні становить лише частину концепту. Утім, сам концепт коректніше виражається через засоби мови: слово, речення, дискурс [1:30].

Таким чином, концепт – “це семантичне утворення, яке має лінгвокультурну специфіку і характеризує носіїв певної етнокультури. Концепт, відбиваючи етнічне світобачення, маркує етнічну мовну картину світу і є цеглинкою для будівництва “дому буття” (за М. Хайдеггером). Але водночас – це деякий квант знання, що відбиває зміст усієї людської діяльності. Концепт не виникає зі значення слова, а є результатом перетину словникового значення слова з особистим і народним досвідом людини (за Д.Лихачовим)” [1:36].

Підводячи підсумки поглядів В.Маслової з обговорюваного в когнітивній лінгвістиці питання, зазначимо, що концепт у її теоретичних поглядах – це поняття, занурене в культуру, яке має емотивні, аксіологічні, конотативні тощо властивості. Будова концепту має три шари структурних елементів: основна ознака (властива для загальнонаціональних концептів), додаткова ознака (притаманна для концептосфер окремих субкультур) та внутрішня форма (як детермінуючий культурний елемент концепту). Концепт моделюється в традиційних одиницях когнітивістики: фреймах, сценаріях, скриптах тощо).

Коректне розрізнення *значення*, передусім лексичного, *поняття* та *концепту*, на нашу думку, можливо на базі такої мовної одиниці, як слово, оскільки воно, на відміну від інших мовних одиниць, може мати як зміст (ключова умова утворення поняття), так і смисл (основа для породження концепту). Слово є засобом оформлення *значення*, *поняття* та *концепту*. Спільним для них є те, що вони позначають сукупність пізнаних суттєвих і необхідних ознак об'єкта, тому *значення*, *поняття* та *концепт* будуються майже за однією схемою: основна ознака, додаткова ознака (або декілька ознак) та внутрішня форма (мотиваційна ознака).

Лексичне значення – це зміст слова, що відображає в свідомості носія мови стійкі уявлення про предмети, властивості, явища, процеси тощо, на відміну від поняття – думки, що віддзеркалює в узагальненій формі предмети та явища навколишнього середовища. Невипадково, що дослідники вважають компонентами значення слова енциклопедичні та

концептуальні знання (див.: [6]). Концепт надзвичайно наближений до поняття, однак він відображає не будь-які поняття, а лише найважливіші з них, іншими словами, ті, що репрезентують певну культуру.

Відмінність між *значенням*, *поняттям* та *концептом* спостерігається не тільки на рівні змісту, але й на рівні структурної організації. Значення мають топологічну структуру, яка реалізується в різноманітних лексико-граматичних варіантах, поняття структурується за допомогою контенсiоналу, екстенсiоналу, інтенсiоналу та імплікаціоналу [7], а концепт – фрейму, сценарію, скрипту тощо.

Отже, *значення*, *поняття* та *концепт* розрізняються як у змістовому плані, так і у формальному. Концепт як лінгвокультурологічне поняття спирається на поняття, а кожне поняття реалізується за допомогою певного сигніфікату, який “омовлюється” за допомогою словникового значення.

Коректність такого розуміння підтверджується наявною методикою опису концептів: спершу виділення ядра (на основі словникової статті) та периферії (врахування суб’єктивного досвіду та різноманітних прагматичних конотацій і асоціацій), а потім смислового обсягу концепту [1:45].

За В.Масловою, визначення смислового обсягу концепту потребує виконання таких процедур:

- 1) визначення референтної ситуації, до якої належить певний концепт;
- 2) установлення місця аналізованого концепту в мовній картині світу й мовній свідомості нації через звернення до енциклопедичних і лінгвістичних словників (словникова дефініція – ядро концепту);
- 3) з’ясування етимології та врахування її особливостей;
- 4) залучення до аналізу найрізноманітніших контекстів: поетичних, наукових, філософських тощо;
- 5) зіставлення здобутих результатів з аналізом асоціативних зв’язків ключової лексики (ядра концепту);
- 6) підтвердження важливості концепту культури шляхом його кількаразового повторення та інтерпретації в живописі, музиці, скульптурі і т.ін. [1:45-46].

Здійснення цих процедур дає можливість описати та усвідомити мовну картину світу, вважаючи концепт її основою.

Застосовуючи запропоновану методику, спробуємо визначити, який концепт покладений в основу одного з коротких оповідань Е.Хемінгуей “Hills Like White Elephants” [Hemingway 1994].

Як відомо, заголовок – це сильна текстова позиція, особливо щодо ідейно-тематичного змісту твору. В такому розумінні ця позиція виконує не інформативну (це не назва місця дії або часу, не ім’я головного героя тощо), а швидше аксіологічну функцію. Це якесь суб’єктивне порівняння – вираження позиції певного спостерігача.

Читач, знайомлячись із текстом, акцентує увагу на трьох вербальних знаках: *hill*, *white*, *elephant*, які в коротких оповіданнях, новелах можна вважати фреймами, оскільки вони стереотипізують певні ситуації [8].

У художньому тексті це має особливе значення, оскільки “фрейми як когнітивні моделі виконують організаторську функцію щодо мовних структур, породжують не тільки мовленнєві висловлювання, але й розуміння їх адресатом” [6:120].

Кожний із зазначених фреймів моделює певну референтну ситуацію:

- 1) *hill* – *mountain* – є назвою реальних предметів: природних об’єктів;
- 2) *white* – *brightly*, *white in the sun* – є найменуванням ознаки: дуже яскравий, сліпучий білий колір;
- 3) *elephant* - *white elephant* – позначає реальні предмети: тварину;

4) *white elephant* – символізує певну ситуацію: ненароджену дитину – той небажаний дарунок долі, який тільки обтяжує.

Усі три слова стилістично нейтральні, вони належать до стандартного шару лексики англійської мови. Послідовно (за текстом) визначимо референтні ситуації – фрейми, пов’язані з кожним словом:

Слово/ Концепт	Фрейм/ Референтна ситуація	Аналіз фрейму (референтної ситуації), до якої належить концепт
<i>hill</i>	<i>The hills across the valley of the Ebro were long and white.</i>	Позначає реальні предмети. Знаходиться в сильній текстовій позиції – абсолютний початок оповідання. Дистантно визначається через <i>white</i> , яке входить до іменної частини присудка.
<i>white</i>	<i>The hills across the valley of the Ebro were long and white.</i>	Референтна ситуація та текстова позиція така ж сама. Проте наступне речення (<i>On this side there was no shade and no trees and the station was between two lines of rails in the sun</i>) зосереджує увагу читача на білому кольорі, завдяки створенню образу чогось сліпучого, що в нашій свідомості викликає відчуття дискомфорту.
<i>hill</i>	<i>The girl looking off at the line of hills.</i>	Також позначає реальні предмети. Утім, їхня характеристика здійснюється за допомогою дистантного повтору (<i>were white</i>), підсиленого прийомом контрасту: <i>They were white in the sun and the country was brown and dry.</i>
<i>white</i>	<i>They were white in the sun and the country was brown and dry.</i>	Кольорова характеристика (<i>white</i> на тлі лексеми <i>sun</i>) образу пагорбів набуває сталості завдяки точному повтору не тільки на лексичному, але й на граматичному рівні (синтаксична функція іменної частини присудка). У наступному реченні, відмежованому як тематично, так і графічно, аналізоване означення набуває текстового статусу.
<i>white</i>	<i>“They look like white elephants,” she said.</i>	Синтаксично – це наступне речення, але разом із тим і початок нового складного синтаксичного цілого. До того ж, це чуже мовлення – мовлення не автора, а пряме мовлення героїні. За допомогою експліцитного порівняння <i>look like</i> вводиться останнє ключове слово <i>elephant</i> , у зв’язку з чим втрачається денотативна основа референтної ситуації. Інтерпретаційна частина порівняльної конструкції змінює регістр референтної ситуації на сигніфікативний. Це вже не реальність, а відображення артефакту свідомості героїні.
<i>elephant</i>	<i>“They look like white elephants,” she said.</i>	Слово <i>elephant</i> у цьому контексті функціонує як перемінний елемент основи зіставлення. Воно позначає реальний предмет – тварину.

<i>elephant</i>	<i>"I said the mountains looked like white elephants. Wasn't that bright?"</i>	Це речення також належить чужому мовленню – мовленню героїні. Лексема <i>elephant</i> є концептуальною частиною точного дистантного повтору. Його композиційно-стильове навантаження підсилюється, по-перше, експліцитним композиційно-стилістичним засобом – синтаксичним повтором – <i>like white elephants</i> , по-друге, на імпліцитному рівні – означенням <i>bright</i> , яке в наведеному контексті є синонімом до слова <i>white</i> , тільки з позначенням більшої інтенсивності ознаки.
<i>mountain</i>	<i>I said the mountains looked like white elephants.</i>	Так само, як і <i>hill</i> , лексема <i>mountain</i> позначає реальний предмет. Це також стилістично нейтральне слово. Вживання цих лексем у межах одного тексту створює імпліцитну специфічну холонімічно-партитивну ситуацію, коли лексема <i>hill</i> у зіставленні з лексемою <i>mountain</i> сприймається як її видове позначення; передусім, як менший за розміром природний об'єкт.
<i>hill</i>	<i>The girl looked across at the hills.</i>	Також позначає реальні предмети. Речення, в якому функціонує наведена лексема, є одночасно самотійною надфразною єдністю, графічно відокремленою в абзац. Воно створює фон для подальшого оповідання.
<i>hill</i>	<i>"They lovely hills," she said. "They don't really look like white elephants. I just meant the coloring of their skin through the trees."</i>	Наведений уривок є надзвичайно важливим в ідейно-тематичному плані. Це знов-таки мовлення героїні, в якому за допомогою мовностилістичних засобів чітко розставлені всі аксіологічні акценти. Лексема <i>hill</i> вживається з означенням <i>lovely</i>, яке носіями англійської мови, особливо американцями, сприймається як характеристика стосовно людини (зокрема, один із лексико-семантичних варіантів слова <i>lovely</i> має значення "привабливий, милий; красуня на обкладинці журналу". В аналізованому контексті це враження підтверджується вживанням слова <i>skin</i> на позначення пагорбів, тобто це непряме уособлення. З логічних позицій розгортання фактуальної інформації речення <i>They don't really look like white elephants</i> є ключовим, оскільки воно заперечує те, про що героїня не тільки неодноразово твердила, але й тематично підтримувала, створюючи імпліцитний конфлікт із головним героєм за допомогою композиційного прийому <i>quis pro quo</i>. Показовим також є те, що така трансформація сприйняття героїнею реальних предметів відбулася приблизно посередині розгортання оповідання. Це своєрідна підготовка кульмінації.
<i>white</i>	<i>They don't really look like white elephants.</i>	Заперечує реальну ознаку – білий колір.
<i>elephant</i>	<i>They don't really look like white</i>	Так само: заперечує схожість із реальним предметом – слоном.

	elephants.	
<i>white elephant</i>	<i>“But if I do it, then it will be nice again if I say things are like white elephants, and you’ll like it?”</i>	У наведеному контексті словосполучення <i>white elephants</i> поступово набуває фразеологічного значення небажаного дарунка, оскільки воно вжито не на позначення реальної ситуації, а віддзеркалює настрій героїні, її душевний стан, пов’язаний із необхідністю позбутися ще не народженої дитини або з неможливістю дозволити собі її народити в цей період життя. Це, на нашу думку, кульмінація оповідання.
<i>mountain</i>	<i>The girl stood up and walked to the end of the station. Across, on the other side, were fields of grain and trees along the banks of the Ebro. Far away, beyond the river, were mountains.</i>	Цей уривок повертає оповідання до реального референційного плану. Описуються реальні предмети: луки, гори, річка і т.ін. Разом зі зміною фактуальної перспективи оповідання змінюється також і форма подачі концептуальної інформації. Після важкої розмови головних героїв (<i>“Would you please please please please please please stop talking?”</i>) усе здається дуже далеким. Далекі й гори, що за рікою. Лексема <i>mountain</i> вживається без будь-яких емоційних показників, у тому числі й оказіонально-контекстуальних.
<i>brightly</i>	<i>The girl smiled brightly at the woman, to thank her.</i>	Лексема <i>brightly</i> формально не входить до складу визначених нами концептів. Однак її композиційна позиція дає можливість розглядати цю лексичну одиницю як контекстуальний синонім до слова <i>white</i> . <i>Сліпуча посмішка дівчини</i> в найтяжчі для неї хвилини життя викликає в читача спогади про раніше встановлену асоціацію, про щось до дискомфорту яскраво-біле.

Отже, виходячи з аналізу наведених референтних ситуацій, зробимо такі висновки про трансформацію лексичного значення в структурі концепту. По-перше, у функції концепту може виступати будь-яка самостійна частина мови, зокрема іменник, прикметник, прислівник. По-друге, концепт виражається не обов’язково за допомогою абстрактного іменника (у нашому випадку – це конкретні іменники *hill*, *mountain*, *elephant*). По-третє, тільки функціонування слова як національного концепту уточнює його лексико-семантичний варіант (*white elephant* – обтяжене майно; подарунок, який нема куди діти [9:256]), на відміну від лексичної сполучуваності, що однакова як у вільному словосполученні, так і у фразеологізованому. Лексико-фразеологічне значення дозволяє встановити місце концепту в мовній картині світу й мовній свідомості нації.

Висновки та перспективи подальших розвідок.

Коректне розрізнення (*лексичного*) значення, *поняття* та *концепту*, на нашу думку, можливо передусім на базі такої мовної одиниці, як слово, оскільки воно, на відміну від інших мовних одиниць, може мати як зміст (ключова умова утворення поняття), так і смисл (основа для породження концепту). Слово є засобом оформлення *значення, поняття* та *концепту*. Спільним для них є те, що вони позначають сукупність пізнаних суттєвих і необхідних ознак об’єкта, тому *значення, поняття* та *концепт* будуються майже за однією схемою: основна ознака, додаткова ознака та внутрішня форма.

Лексичне значення – це зміст слова, що відображає в свідомості носія мови сталі уявлення про предмети, властивості, явища, процеси тощо. *Поняття* – це думка, яка

віддзеркалює в узагальненій формі предмети та явища навколишнього середовища. *Концепти* – це найважливіші поняття, що репрезентують певну культуру.

Значення має топологічну структуру, яка реалізується в різноманітних лексико-граматичних варіантах, поняття структурується за допомогою контенціоналу, екстенціоналу, інтенціоналу та імплікаціоналу, а концепт моделюється з традиційних одиниць когнітивістики – фреймів, сценаріїв, скриптів, має емоційний, експресивний та оцінний компоненти і фокусує в собі уявлення, поняття, знання, асоціації, переживання, що супроводжують слово й поняття, яке ним виражається. Саме пошук засобів мовного та мовленнєвого вираження названих компонентів є подальшою перспективою нашого дослідження.

ЛІТЕРАТУРА

1. *Маслова В.А.* Когнитивная лингвистика: Учеб. пособие. — Минск: ТетраСистемс, 2004. 2. *Слухай Н.В.* Основные направления осмысления культурно-языкового феномена “концепт” в современной русистике // Русское слово в мировой культуре / Пленарные заседания: сборник докладов: В 2-х т. - СПб.: Из-во Политехника, 2003. - Т. 1. — С.290-298. 3. *Попова Т.О.* Психосемантика універсальних етичних концептів в етномовній картині світу: Автореф. дис... канд. філол. наук: 10.02.15 / Київський національний ун-т імені Тараса Шевченка. — К., 2004. 4. *Бабушкин А.П.* Типы концептов в лексико-фразеологической семантике языка. — Воронеж: Изд-во Воронежского государственного ун-та, 1996. 5. *Лассан Э.* Еще раз о значении, концепте и концептосфере // Русское слово в мировой культуре / Пленарные заседания: сборник докладов: В 2-х т. - СПб.: Из-во Политехника, 2003. - Т. 1. — С.265-274. 6. *Положин М.М.* Функціональний і когнітивний аспекти англійського словотворення. — Ужгород: Вид-во “Закарпаття”, 1999. 7. *Денисова С.П.* Типологія категорій лексичної семантики. — К.: КНЛУ, 1995. 8. *Тарасова И.А.* Фреймовый анализ в исследовании идиостилей // Филологические науки. — 2004. - № 4. — С.42-49. 9. *Мюллер В.К.* Англо-русский словарь. — М.: Советская энциклопедия, 1971.

ДЖЕРЕЛА ІЛЮСТРАТИВНОГО МАТЕРІАЛУ

Hemingway E. Hill Like White Elephants // The Norton Anthology of Short Fiction. — New York; London: W.W. Norton & Company, 1994. - P. 55-759.

ФУРСОВА Л.І.

Житомирський державний технологічний університет

СЕМАНТИЧНІ ЗМІНИ У ПРОЦЕСІ ДЕТЕРМІНОЛОГІЗАЦІЇ СУЧАСНОЇ АНГЛІЙСЬКОЇ ЕКОНОМІЧНОЇ ЛЕКСИКИ: ПАРАДИГМАТИЧНИЙ І СИНТАГМАТИЧНИЙ АСПЕКТИ

Розвиток термінології носить діалектично суперечливий характер: спеціальне слово входить в парадигму і прагне закріпитися в ній, але, під впливом загальних закономірностей розвитку мови, воно може розширити своє значення і стати одиницею побутової системи, тобто змінити парадигму [1:103]. Завдяки детермінологізації фахова лексема отримує невласливе їй мовне оточення. “Слово, запозичене з термінологічної системи, цілком освоюється загальнолітературною мовою в зв'язку з контактами загальноуживаної і термінологічної лексики. Воно втрачає своє спеціальне значення” [2:123]. Під детермінологізацією, чи деспеціалізацією розуміємо вихід фахової одиниці за межі галузевого поля, втрату властивостей, зумовлюючих термінологічність й наступну узуалізацію спеціального значення загальномовним уживанням [3:7]. Значеннєві модифікації детермінологізації передаємо структурно: “термін :: не термін”. Процес зміни семантичного змісту фахової одиниці – один з істотних у мові. Труднощі аналізу цього явища викликані тим, що форма слова не змінюється [4:98].

Виходячи з характеру значення термінів, якого вони набувають у нефаховому контексті, виділяємо три етапи запозичення галузевої лексики загальною мовою. На першій ступені термін повністю зберігає зв'язок своєї семантики з притаманним йому в економічній

підсистемі поняттям [5:98], тому що він використовується у своєму вузькому значенні [3:8; 5:98]. Отже, не порушується його пряме номінативне значення та “термінологічна характеристика” [3:8]. Підтримуємо думку Ф.О.Нікітіної, що у такому випадку не можна говорити про деспеціалізацію терміна [6:6]. Адже в галузевій комунікації він залишається терміном, незважаючи на його проникнення у нефахову мову в існуючому вузькому значенні. Простежується зміна сфери функціонування терміна зі збереженням його спеціального значення. Тому, вводячи поняття несемантичної детермінологізації для лексем початкового етапу деспеціалізації, вважаємо, що воно найбільш точно розкриває характер таких одиниць. При цьому галузева лексема, залишаючись у складі економічної системи, стає зрозумілою для більшості носіїв загальної мови, що “веде до певного різновиду полісемії: слово вживається в термінології та загальнонаціональній мові, носії якої розуміють його в цілому, незнаючи про специфічні особливості поєднання з реалією, що лежить в основі терміна” [7:41]. Наприклад, у реченні: “*James Palumbo, the Eton-educated entrepreneur, has taken back control of the company...*” (The Times: <http://www.timesonline.co.uk>, 02.11.04) одиниці *entrepreneur* (“*someone who starts a company, arranges business deals, and takes risks in order to make a profit*” [LDCE:458-459]) та *company* (“*an organization that makes or sells goods or services in order to get money*” [LDCE:267]) вжиті у спеціальному значенні, занесеному до лексикографічного джерела. Проте їхня семантика, що засвідчена фаховими словниками (*entrepreneur* – “*a person, usu. the owner, who organizes, finances and manages a commercial or industrial organization in the expectation of making a profit*” [LDBE:204]; *company* – “*a formal association of persons for business, esp. a corporation or group of persons legally incorporated under company law*” [LDBE:125]) повніша, тому що містить більше семантичних компонентів, що маніфестують зв’язок із економічною галуззю. Таким чином, у парадигматиці фіксується результат несемантичної детермінологізації, підтверджується перехід слова до лексичних одиниць літературної мови. Оскільки матеріальна оболонка і семантична структура термінів переносяться до загальної системи, вважаємо, що початковий етап деспеціалізації відбувається як міжсистемна мотивуюча взаємодія на рівні планів змісту та вираження.

Спочатку відбувається загальне розширення вживання термінів у спеціальних матеріалах популярного спрямування [8:176-177]. Згодом такі галузеві слова знаходять застосування у нефахових газетних текстах – у звичайних кореспонденціях [8:176-177]. Так, лише після тривалого використання у спеціальній комунікації ((The Guardian: <http://www.guardian.co.uk>, 09.09.04; <http://www.guardian.co.uk>, 07.10.04; <http://www.guardian.co.uk>, 05.11.04; <http://www.guardian.co.uk>, 03.12.04)) одиниця *shareholder* – “акціонер”, виступаючи в неекономічній мові в одному ряду з побутовими словами: “*The vast majority of United fans, marshalled by a campaign of the influential Shareholders United group, are against Glazer’s plan to buy their club through borrowing against future ticket sales and take it back into private ownership*” (The Sunday Times: <http://www.sunday-times.co.uk>, 21.11.04), втрачає свою вузьку відособленість і не сприймається як стороння лексема. Однак бачимо, що терміни виявляють тенденцію до деяких змін, що намічаються по лінії спрощення семантичної структури [3:8] – втрачають властиву їм семантичну чіткість [5:100], тобто точне наукове значення, воно стає більш загальним, неконкретним, приблизним; розширюється вживання слів, змінюється їх лексична сполучуваність [9:88]. Наприклад, термін *shareholder* відомий спеціалістам у значенні: “*a member of a limited company and therefore a holder of one or more shares in that company*” [LDBE:462]. Хоча ця лексема існує також у трохи спрощеному варіанті: “*someone who owns shares in a business*” [LDCE:1312], який характеризується небагатою семантичною “насиченістю”. Термін, перенесений у тематично далекий йому контекст, уживається вже не в термінологічній функції, а з метою приблизної передачі поняття у мові непрофесіоналів [10:135]. Тлумачення слова *shareholder*

в терміносистемі економіки відрізняється своєю об'єктивністю. Таку ситуацію пояснюємо відсутністю економічного науково-поняттєвого мислення у негалузевих комунікантів, що перешкоджає їм оперувати семантикою термінів з вузько системною точністю. Відповідно, валентність терміна *shareholder* в оточенні неспеціального дискурсу змінилась. Наприклад, замість виділених спеціальних компонентів у виразах “the bank's shareholders funds”; “Assurance Bank's shareholders” (The Guardian: <http://www.guardian.co.uk>, 07.10.04); “shareholders particularly from insurance industry” (The Guardian: <http://www.guardian.co.uk>, 03.12.04); “companies without public shareholders” (The Times: <http://www.timesonline.co.uk>, 29.08.05), вона поповнилась загальними елементами “influential shareholders United group” (The Sunday Times: <http://www.sunday-times.co.uk>, 21.11.04), “the leading shareholder of Manchester United” (The Times: 24.01.01, 19). Таким чином, незначні спрощення у семантиці економічної лексики дають підстави для висновку про наявність несемантичної деспеціалізації на першому ступені запозичення терміна нефаховою мовою.

З одного боку, активне залучення у неспеціальну сферу найбільш відомої частини економічних лексем, вже освоєних літературною мовою і зафіксованих загальними словниками (765 базових термінів, що складає 75% від досліджуваної ядерної лексики у кількості 1020 одиниць), свідчить про успішні результати першого етапу детермінологізації в сучасній англійській мові, про збільшення в ній питомої ваги економічних термінів, їхнього переміщення з периферії до центру лексичної системи. З іншого боку, використання економічних термінів, що не закріплені побутовими джерелами, сприяє поширенню таких слів у нефаховому узусі і є однією з умов їхнього входження у загальнолітературну систему і фіксації неспеціальними словниками. Наприклад, перш ніж стати частиною загальнонаціональної комунікації, сполучення *public-private partnership* (“a partnership where investment comes from the government and from companies” [LBED:341]) пристосовувалося до функціонування у нефаховому дискурсі: “This, she said compelled the need for public/private partnership, to ensure that the NEPAD dream becomes a reality”; “According to her: “It is expected that through public/private sector partnership, we would as a country be able to forge policies to help the actualisation of the goals of NEPAD” (The Guardian: <http://www.guardian.co.uk>, 09.09.04). Терміни, які часто вживаються в мовленнєвих контекстах, призначених для широкого кола читачів, можуть належати до вільного мовленнєвого вживання і ставати частиною загальноновживаної лексики. Такі термінологічні одиниці є потенційно можливими новими лексичними одиницями [11:31]. Саме через намагання журналістів тримати читачів у курсі економічних подій, носії загальнолітературної мови оперують фаховим новотвором *public/private partnership*.

У потоці мовлення під дією накопиченої інформації, людського досвіду, моделей поведінки в певних умовах народжується нове значення [12:167]. На другому етапі входження до чужої системи термін зазнає “більш помітних семантичних зрушень в структурі”, пов'язаних з його функціонуванням у переносному значенні в незвичайному контексті [8:176-177; 9:88; 13:130]. Початок семантичних змін прийнято вбачати в оказіональних переносних уживаннях, викликаних модифікацією мовних навичок, що підтверджується тривалим дослідженням метафори [див., напр., 14:62-63, 104-116; 15:149-151]. Оказіоналізми є продуктом авторського словотворення унаслідок певних функціональних причин [16:35]. Це приклади функціональної переорієнтації – особливого дериваційного процесу [16:36]. “Індивідуам... не завжди вдається дотримуватися системи з абсолютною однаковістю. У реальному мовленні варіюються не тільки явища, не закріплені системою, але і сама система...: немає... жодного явища..., що не порушувалося б час від часу мовцями” [17:38]. Наприклад, парадигматичне значення поняття *to privatise* передбачає наступну ситуацію: “if the government privatises a company or activity that it owns or operates, it sells the company etc. to a business or to members of the public, who become its new shareholders”

[LBED:372]. Проте у статті *“Short of the Queen announcing she was to privatise herself, taking her corgis, crown and royal train set off to Monaco...”* (The Sunday Times: <http://www.sunday-times.co.uk>, 10.10.04) за допомогою коментаря *“taking her corgis, crown and royal train set off to Monaco...”* журналіст знайомить нас з власною семантикою лексеми *to privatise* – поняттям *to privatise oneself*. Порівняння фахової і контекстуальної значеннєвих структур лексеми *to privatise* дає змогу виявити, що нововведення містить елементи *“corgis”, “crown”, “royal train”* замість семантичних ознак *“company”, “business”, “shareholders”* і відбувається уявне перенесення компонента *“to sell”* до неологізму. Матеріальна оболонка терміна *to privatise* залучається на основі метафоричних асоціацій для побудови мовної форми загальнолітературної лексеми *to privatise*, тобто існує термінологічне значення, потім створюється мовна оболонка для вираження цього значення.

Між обома системами встановлюються зв'язки, які мотивують запозичену загальну одиницю на рівні плану вираження [18:14]. Таким чином, потреба виразити особисте ставлення до об'єкта чи явища спричинила необхідність процесу словотворення, а це відобразилося на рівні тексту появою вторинної номінації з яскраво вираженими індивідуальними рисами [19:202]. Номінація *to privatise oneself*, як і будь-яка okazionalna, утворюється із засобів системи (терміна *to privatise* і загальнолітературного слова *oneself*) й у рамках системи набуває лексичного значення. Її зміст не виводиться повністю зі словникової номінації. Звідси, основою вторинної номінації з некодифікованим значенням служить концепт авторської оцінки [19:202]. Індивідуальні номінації можуть виділятися за формальними показниками: оформлення лапками, наявність авторських застережень або супроводжуватися авторською дефініцією [19:205]. Так, у висловленні з *to privatise oneself* ми опиралися на супровід адресанта. У висловленні *“Far from being angry, De Luca's wife entrusted her own saving to him so that he could “invest” them in the lottery as well”* (The Sunday Times: <http://www.sunday-times.co.uk>, 31.10.04) індивідуальна семантика слова *to invest* підкреслюється лапками. Економічний текст містить вузьке значення одиниці *to invest* – *“to buy stocks, shares, property, etc. in order to make a profit”* [LBED:248]. Додаткова інформація *“When unemployed Andrea De Luca ran out of cash to bet on Italy's national lottery, he sold his car, then his watch and 3.31b of gold, raising £45,000 in total with which to pursue dreams of much greater wealth, writes John Follan”* дає можливість розпізнати семантичну структуру текстового неологізму *to invest* – *“to bet on the national lottery to get greater wealth”*. Подальша заміна побутової одиниці *to bet* на відповідну частину її словникової дефініції *“to risk money on the result of a race, game, competition, or other future event”* [LDCE:109] сприяє більш точному розкриттю смислового задуму журналіста – *“to risk money on the national lottery to get greater wealth”*. Функціональна подібність терміна *to invest* – *“to make a profit”* до загальноновживаної лексеми, яка зіграла вирішальну роль у процесі її okazionalnoї деспеціалізації на рівні плану вираження, була перенесена автором у загальнонародне вживання з метою надання цій лексемі нової номінації, хоча термін продовжує існувати у своєму номінативному значенні у професійному середовищі. Такий процес називаємо okazionalnoю детермінологізацією. Отже, економічна лексика стає джерелом створення мовної експресії у нефармовій комунікації.

“Концепція прихованого компонента значення, який виявляємо через сполучуваність, постає дуже корисною практично” [20:55]. Лексична сполучуваність економічних термінів у негалузевому контексті відрізняється від їхньої валентності у професійній мові. Так, як переносні значення виникають завдяки переміщенню одиниць у нове словесне оточення, то збагачення і розвиток змістової структури цих лексем відбувається у результаті зміни їхнього застосування у мовленні [13:135]. Відзначаємо, що особливості нефармової комунікації виявляються в сусідстві терміна з одиницями загальнолітературної системи, які й визначають семантику спеціальної лексеми. Стилiстичне забарвлення виділяє ці терміни серед побутових

слів, змушує спеціальні елементи “оживати” у порівнянні з їхнім використанням в економічній терміносистемі [4:119]. “Виходячи з того, що конотація є однією із змістових компонентів слова у системі мови або okazіонального прояву в системі мовлення, видається необхідним виділити не тільки семи, які постійно входять до значеннєвої структури слова, але й такі, що збагачують її як функціонуючу в тексті одиницю” [19:87]. Наприклад, у висловленні “*They should not become involved in an auction of populist policies with Labour*” (The Times: <http://www.timesonline.co.uk>, 12.11.04) нашу увагу привернув вислів *an auction of populist policies*, а саме нетрадиційне сусідство терміна *an auction* та загальнолітературного сполучення *populist policies*. Словникова семантика лексеми *an auction* – “*a public meeting where land, buildings, paintings etc. are sold to the person who offers the most money for them*” [LBED:26], на відміну від текстової, не передбачає компонентів “*populist*” та “*policies*”. Нашаровуючись на основну, комунікативну, естетична функція породжує додаткові, здебільшого неповторні семантичні нюанси – “прирощення змісту” [21:118], які виникають з поставленого поруч (через тісноту ряду) [566:20].

Необхідною передумовою стійкого переносного використання економічних термінів є не тільки їхній перехід до загальноуживаної системи, а й тимчасове перетворення у відмінну від термінологічної, лексико-стилістичну категорію: слово втрачає системні ознаки терміна (а це тенденція до моносемічності в межах свого термінологічного поля, відсутність експресії, стилістична нейтральність) [5:96; 9:88] і починає функціонувати часто з “дифузним” чи трансформованим значенням [5:100]. Іменник *an auction* у авторській номінації: 1) опановує приховані семи, 2) пробуджує емоції й нові асоціації, 3) отримує переносне значення (у порівнянні з парадигматичним), яке є природженням змісту, що виникає відносно лексем *populist, policies*, з якими він зв’язаний. За цими “квантами інформації” читач повинен відтворити зміст” [20:191]. “Природження змісту перетворює кодифіковану первинну номінацію у вторинну з некодифікованим значенням” [19:205]. Це стосується економічних термінів, вихідна семантична структура яких зазнає okazіональних метафоричних модифікацій при пристосуванні до загального контексту. Ілюстрацією слугують розглянуті приклади: *to invest in the lottery, to privatise oneself, an auction of populist policies*. Особливість газетної статті в тому, що “вона фіксує величезну кількість “некодифікованих”, тобто не зафіксованих у жодному з словників значень” [22:85; 23:72]. Різноманітні переносні значення слова можна прослідкувати у нефаховій мові, де повною мірою відображаються усі процеси, пов’язані з семантичним збагаченням словникового складу загальнолітературної мови [13:132]. Специфікою okazіонально детермінологізованої лексеми, на відміну від узусально деспеціалізованої є те, що вона не вступає в постійні зв’язки з окремими одиницями загальнолітературної мови, а вживається переносно в кожному випадку, відображаючи велику кількість реалій.

Основними факторами формування нового змісту в тексті є найближчий контекст, фізичне оточення – фрагмент дійсності, що виражається засобами мови [19:208]. Лексичне значення слова встановлюється шляхом виявлення асоціацій автора, які проявилися в лексичному наповненні тексту і зв’язках слів у найближчому контексті [19:201]. Втративши фаховий відтінок слово набуває своєрідної образності у загальномовному контексті [24:303]. Наприклад, образ, який передається висловом *dividend of democracy for journalists*: “*Prince... praised the House of Representatives, for the passage saying that “It is the biggest dividend of democracy for journalists”*” (The Guardian: <http://www.guardian.co.uk>, 09.09.04) викликає у свідомості адресата асоціації з минулими відчуттями. Щоб образ ніс читачу достатню інформацію, у процес сприйняття повинен включитися соціальний та естетичний досвід індивіда [20:142]. У розумінні економіста лексема *dividend* використовується для позначення “*частини прибутків компанії за певний проміжок часу, яка виплачується акціонерам за кожен акцію*” = “*a part of the profits of a company for a particular period of time that is paid to*

shareholders for each share that they own” [LBED:137]. Однак сполучення терміна *dividend* з нефаховими одиницями *democracy* та *journalists* є виявом особливостей журналістських асоціацій, де *dividend* сприймається, як “*прибуток*” від демократії”, на що вказує коментар: “*It will go a long way towards minimising corruption in addition to enhancing our jobs as journalists*”. Внутрішня сутність переносу фахового значення у загальну сферу пов’язана з порушенням корелятивності терміна з галузевим поняттям [25:17], яка ґрунтується на відсутності окремих ознак спеціальних слів, оскільки розширення обсягу поняття викликає функціональну переорієнтацію терміна. Таке явище спостерігаємо в інтерполяції “термін/не термін” (*dividend/dividend of democracy for journalists*), де знаку через його асиметричність відповідає не одне, а кілька значень. Галузева лексема *dividend* у загальному спілкуванні “частково втрачає свої термінологічні характеристики, термінологічне значення розпочинає виробляти іншу понятійну віднесеність” [3:8], тому зв’язок терміна з економічною підсистемою (тобто основні диференціальні ознаки терміна) ще зберігається у свідомості читачів. Відступаючи на другий план, ці семантичні елементи беруть участь у створенні метафоричного образу і переносне значення одиниці *dividend of democracy for journalists* виступає як тимчасове, ситуативне, вторинне стосовно спеціального. Термін *dividend* в значенні “*dividend of democracy*” є неологізмом [26:80], але не фіксується словниками, бо вони не в змозі увібрати всі індивідуальні зміни в семантичній структурі лексичної одиниці, тобто включити різні випадки контекстуального функціонування термінологічного значення поза економічною системою. “Практично неможливо створити такий словник, який вміщав би увесь склад будь-якої мови, бо в ній постійно діють процеси оновлення” [27:242]. Отже, ми використовуємо при мовному вираженні дивні системи взаємозв’язаних знаків [28:444], що підтверджується можливістю функціонування економічних термінів не лише у номінативному, а й у метафоричному смислі у неспеціальній лексиці публіцистики. Прямий смисл терміна виступає фоном та основою для переносного значення. При оказіональній метафоризації має місце: 1) ще не нове значення, а лише інше вживання – перший крок у формуванні загальної семантики у економічній лексемі, 2) поступове і часткове розширення границь функціонування економічної одиниці поза вузькою спеціалізованою системою.

Процес переносного функціонування терміна супроводжується наступними змінами [25:12] на другому ступені деспеціалізації: а) стиранням звичних асоціативних зв’язків, що встановилися в економічній сфері; б) утворенням додаткового відтінку значення і завершується розвитком нових сталих словотворчих зв’язків, які є типовими для третього етапу детермінологізації. Тобто відбувається поступова втрата термінологічного значення, обростання пучком похідних значень, розхитування монолітності значеннєвої структури фахової одиниці [29:61]. Вихід спеціального значення за межі терміносистеми можливий при широкому впровадженні позначуваного предмета, процесу у побут і, відповідно, широкій узуалізації в загальній мові [25:13]. Через активне проникнення спеціальних одиниць у засоби мас-медіа та розширення сфер масової комунікації термінологія вступає в нові синтагматичні й парадигматичні зв’язки та пристосовується до незнайомих їй раніше контекстів [5:100; 30:37]. Так, зрушення, що відбулося в галузевому значенні іменника *manufacture* – від поняття “*виготовлення продукту вручну*” (“*the action or process of making by hand*”, 1567 рік [SOEDHP:1275]) до “*технології машинного виробництва*” (“*the making of articles or material (now, on a large scale) by physical labour or mechanical power*”, 1622 рік [SOEDHP:1275], “*making things by physical labour or mechanical power*” [ODEE:553], “*the systematic making of goods from raw materials. Originally manufacture was the making of something by hand, but now includes making by machinery*” [LDBE: 333]) викликало його узуалізацію і появу деривата *to manufacture*. Похідне дієслово *to manufacture* = “*to produce large quantities of goods to be sold, using machinery*” [LBED:289] набуло додаткового відтінку, що дало поштовх до загального значення “*to invent an untrue story, excuse etc*” [LDCE:873] –

“фабрикувати”, “винаходити (неправду і т.н.)”: *to manufacture false evidence* – “фабрикувати докази”; *to manufacture charge* – “фабрикувати обвинувачення”; *to manufacture excuse* – “придумати привід”; *to manufacture news* – “фабрикувати повідомлення для опублікування” [НБАРС:Т.2, 409]: “The 1997 movie *Wag the Dog* lampooned a beleaguered president who teamed up with a film producer to manufacture a crisis (= *фабрикувати кризис*) in Albania, hoping to persuade the public that he was not a sleazeball but a patriotic hero” (The Sunday Times: <http://www.sunday-times.co.uk>, 24.10.04). Термін *balance* (“баланс” – “the sum required to make one side of an account equal to the other side, i.e. the difference between the total of all the debit entries and the total of all the credit entries in an account” [LDCE:44], “adjustment of accounts” [ODEE:69]) виник у XVI ст. Згодом у XVIII ст. почав вживатися неекономістами для визначення “залишку” – “the amount of something that remains after some has been used or spent” [LDCE:84], “remainder in gen. sense first Amer.” [ODEE:69]: “I’d like to take the balance of my vacation in September” [LDCE:84]; “He spent the balance of his life in travel”; “He gave the balance of his dinner to the dog” [НБАРС: Т.1, 182]. Переорієнтація економічної лексики відбувається у сполученні з загальновідомими словами [13:131]. Поява побутових виразів: *the balance of vacation*, *the balance of life*, *to manufacture an untrue story*, *to manufacture false evidence*, *to manufacture charge*, *to manufacture excuse*, *to manufacture news*, що прилаштовують колишнє термінологічне значення спеціальних слів до лексичного сусідства з нефаховими одиницями, є результатом розширення обсягу твірної семантики на рівні плану вираження і набуття нею негалузових відтінків. Подібні словосполучення є не лише прийомами індивідуальних авторських стилів [13:131], вони також відображають потребу суспільства у розвитку понять економічного характеру, тому деякі загальновідомі слова залучаються [13:131] до процесу деспеціалізації одиниць економічної субмови, а саме у наведених прикладах: *vacation*, *life*, *story*, *evidence*, *charge*, *excuse*, *news*. Такі словосполучення утворені за граматичним зразком, завдяки якому, поява в мові лексичної іновації не виходить за межі загальноприйнятого узусу [4:130]. Таким чином, терміни *balance*, *manufacture* в метафоричних ЛСВ, які виявляються у різних конотативних змістах і несуть певну ступінь образності, вдало інкорпоровалися до складу загальної мови, “про що свідчить факт входження їхніх переносних значень до семантичної структури цих слів” [13:134]. В оказіональну метафоризацію утягуються тільки знайомі негалузовим комунікантам терміни – ті, що пройшли перший етап деспеціалізації. Оскільки створення переносного образу можливе лише за умови, коли набір диференціальних ознак, по яких відбувається перенесення значення й утворюється нова номінація, відомий широкому колу читачів.

На фінальному етапі переносна семантика терміна базується на “найміцніших асоціаціях” [3:9], які пов’язані із набутими поза сферою прямого уживання терміна, відтінками психологічного забарвлення. На шляху від метафоричного вживання до стійкого переносного значення повністю стирається образний ореол лексичної одиниці [5:97]. Коли індивідуальні чи тимчасові явища мовлення стають загальними й звичними в суспільстві, вони викликають зміни в системі мови [17:39]. Часта повторюваність сем, які вживаються у індивідуальних повідомленнях і реалізують своє лексичне значення тільки один раз у конкретних умовах висловлення, сприяє становленню у номінативної одиниці кодифікованого лексичного значення та її входженню у нормативний лексикон певної мови [19:208]. Наприклад, негалузове значення “загальний запас”, “резерв” – “a place where human blood etc. is stored until someone needs it”: *blood/sperm/organ etc bank* [НБАРС:Т.1, 188; LDCE:87], увійшовши до парадигматики терміна *bank* – “банк” = “a business that makes its profit by paying interest to people who keep money there and charging a higher rate of interest to borrowers who borrow money from the bank” [LBED:32], утворилося в результаті семантичного зрушення як наслідок тривалого переносного використання спеціальної лексеми [3:8] *bank*. Нова семантика лексеми *bank* покинула

рамки авторської номінації, – “слово перестало бути власне неологізмом” [26:80], – воно є невід’ємною частиною загальнонаціонального лексичного матеріалу: “*In the bank: frozen sperm in storage in Harley Street*” (The Times: <http://www.timesonline.co.uk>, 12.11.04). Новий термін перекидає дефіцит у номінації тих чи інших об’єктів або відношень, займає порожню лакуну в певному семантичному полі [5:103]. Якщо позначуване терміном економічне поняття стає загальновідомим, а подальша метафоризація такого терміна характеризується постійним процесом уподібнення новим явищам, предметам, то багаторазове перенесення фіксується в мові, а одиниця виступає у функції слова загальнонародної лексики [31:250]. Маємо завершальний період у становленні нової семантики, фахова лексема позбувається спеціалізації і виступає загальнолітературною [31:250]. Наприклад, до смислової структури одиниці *produce* входять значення – 5. економічне: “*виробляти*”, “*випускати*” = “*to make things to be sold*” [LDCE:1125] (яке в фаховій комунікації має звичайно точніше тлумачення: “*to make, to manufacture, to bring into existence, to cause to grow, economic goods: things that are useful, scarce and have a price*” [LDBE:412]); 4. “*створювати*” = “*to make something using skill and imagination*”; 7. “*мати дитину*” = “*to have a baby*”; 2. “*бути причиною, викликати*” = “*to make something happen or develop or have a particular result or effect*” [LDCE:1125]. Семантичний та етимологічний аналіз допомогли визначити, що 2, 4, 7 – нові цілком деспеціалізовані ЛСВ, закріплені в словнику через довге вживання лексеми *produce* в цих значеннях, бо межа між okazіональним і узувальним рухлива [17:39]. Низка функціонально переорієнтованих одиниць потенційно спроможні з часом закріпити свої характеристики в системі мови, якщо набуті ними семантичні показники виявляться для неї суттєвими [16:38]. Тому інкорпоровані загальною системою неологізми виступають як відтворювані значимі одиниці, що володіють свіжістю й новизною [32:50]: “*The signal sent out at precisely 4.30 pm yesterday, however, was on a different frequency from that produced (= створений) by Marconi’s “spark” transmitter 100 years ago* (The Times: 24.01.01, 18); “*Surely, one would have thought, Italy of all places would have stayed loyal to the tradition which produced (= започаткували) not only Verdi but Puccini, Donizetti and Bellini*” (The Times 2: 24.01.01, 20); “*Kevin Curran, general secretary of the GMB, said: “I don’t think it has produced (= викликало) more stability and “I don’t believe the prime minister think he will stay for five years”* (The Sunday Times: <http://www.sunday-times.co.uk>, 03.10.04); “*The ensuring Spanish election produced (= викликали) an important lurch within Europe as the new government withdrew its support for America and its troops from Iraq*” (The Sunday Times: <http://www.sunday-times.co.uk>, 26.12.04). У наведених мовленнєвих прикладах метафоричні ЛСВ значно віддалені від протипічного твірного слова *to produce*, проте когнітивна модель “почуття значення” [14:57] допомагає осмислити ці переходи і зв’язати асоціативно на рівні плану вираження значення: 2, 4, 5, 7. Новий, додатковий ЛСВ стає основним і вже не відчувається його переосмислення – це повна детермінологізація слова, коли термін втрачає і своє спеціальне значення, і свою експресивність, стає одним із похідних значень, переважливо нейтральних [33:176-177]. Відбувається істотна зміна семантики терміна. Ми ще називаємо цей процес узувальною деспеціалізацією. З одного боку, в якості основної семантики маємо ЛСВ “*виробляти*”, “*випускати*”, а з іншого – “*мати дитину*”, “*створювати*”, “*бути причиною*”. Звідси, переносні утворення є результатом взаємодії структури змісту слова з реальним контекстом, що сприяють реалізації різних мовних можливостей лексичної одиниці. У такий спосіб економічна лексема змінює свої семантичні контури, а її нове деривативне значення увійшло до словника, бо вже набуло деяких елементів стійкості, закріпленості, узувальності [14:51]. Активізація переходу спеціальної лексики до загальнолітературної

мови виявляється не тільки в її прямих, переносних оказіональних, але і в стійких метафоричних значеннях.

Способами нової номінації, які з'являються на другому і закріплюються на третьому етапі деспеціалізації, крім метафори, є також її різновид реметафоризація [24:33], генералізація [5:97] або трансдетермінологізація [34:73] економічного значення. Прикладом семного механізму, що супроводжує узагальнення виступає розгалуження семантики спеціального слова *fund*. Спочатку термінологізована лексема зі значенням “фонд”, “канітал” – “*a stock of money, esp. one set aside for a special purpose*” [LDBE:244] формує деривативний фаховий ЛСВ “фонди”, “кошти” – “*pl. a stock or supply of money generally, but esp. money being used as working capital in business*” [LDBE:244]. Згодом видова сема похідного ЛСВ “money” стає архісемою розширеного загального значення, а гіпер (“*a stock or supply*”) і потенційні ознаки (“*being used as working capital in business*”) опускаються, тому замість ряду компонентів маємо один – “money” = “гроші” [LDBE:244]: *to be in funds* = *бути при грошах*; *to be out of funds* = *бути без грошей*; *my funds are a little bit low* = *у мене мало грошей* [НБАРС:Т.1, 829]: “*The Museum is so short of funds it may sell the painting*” [LDCE:574]. Тут елемент економічної терміносистеми “money” використовуються для утворення нового загального значення: формування не тільки матеріальної оболонки загальнолітературного слова, а й відповідного поняття відбувається у взаємодії обох систем. Такий взаємозв'язок передбачає встановлення відносин семантичної деривації, критерієм якої є наявність в одній системі одиниць, що в семантичному аспекті є похідними від елементів іншої системи [18:10]. Отже, значення терміна узагальнюється. Ми виявили 6 економічних одиниць, які поповнили загальнолітературну мову шляхом розширення. Чотири із них утворені за схемою: “не термін – термін – не термін” (*call* – “*вимога*”/“*попередня премія*”/“*право*”, “*повноваження*” [НБАРС: Т.1, 306]; *red* – “*червоний колір*”/“*збиток, який записується червоним чорнилом*”/“*гроші*” [НБАРС:Т.3, 44; LDBE:430; LDCE:1185]; *shut down* – “*зачинити*”/“*припинити роботу (про підприємство)*”/“*припинити що-небудь*” [НБАРС:Т.3, 242], дві – відповідно до структури: “термін – не термін” (*poundage* – “*мито з ваги*”/“*загальна вага*” [НБАРС:Т.2, 745], *Lsd* – “*фунти стерлінгів, шилінги і пенси*”/“*гроші*” [LDCE:855]).

Зв'язок наук відповідає діалектичному принципу загального зв'язку і взаємозумовленості предметів і явищ у природі і суспільстві [20:67]. Велику роль у процесі взаємодії різних галузей відіграє обернений зв'язок, який вважаємо впливом результатів функціонування будь-якого елемента системи на характер його подальшої поведінки. Інформація про сучасний стан компонента поступає у відповідну ланку системи по колу оберненого зв'язку і на його основі виробляються необхідні керівні впливи [20:68]. Прикладом є трансдетермінологізація, трансдеспеціалізація, під якою розуміємо “перехід терміна з однієї терміносистеми в іншу” [34:73], який відслідкували за словниками. Група спеціальної лексики, що запозичена з економічної субмови, окрім економічної поміти містить й інші позначки, а саме, юридичну, медичну, шкільну, комп'ютерну, військову, геологічну, сільськогосподарську, гірничу, математичну, радіо, технічну, політичну, мистецтво, карти. Простежимо рух терміна, розглянувши значення лексеми *import*. Спочатку вона була призначена для позначення економічного поняття: “*to bring in, esp. goods from another country, usu. for sale as merchandise*” [LDBE:270] = “*to bring something into a country from abroad, usually in order to sell it*” [LBED:228]. Пізніше одиниця *import* перейшла до складу субмови інформатики через подібність семної ознаки руху “*to bring from into*” – “*to move information from one computer or software program into another*”: “*You can either type your data into this form or you can import data from a spreadsheet*” [LBED:228]. Тобто семантичний складник “*to bring from into*” інкорпорувався до іншої галузевої терміносистеми.

Компоненти “goods”, “sale”, “merchandise”; “information”, “computer”, “software program” слугують для диференціації економічного і комп’ютерного термінів. Подібним чином розширили своє значення і уживання на рівні плану вираження (23 слова) й планів змісту та вираження (6 слів) 29 спеціальних лексем по двох структурних напрямках: 1) “термін економічний – термін не економічний” – 16 слів (*imposition* – “податок”/шкільний термін: “додаткова робота (як покарання)” [НБАРС: Т.2, 215]; *slump* – “різке чи раптове падіння цін”/геологія: “сповзання ґрунту” [НБАРС:Т.3, 278]; *upgrade* – “підвищувати якість продукції”/військова справа: “модернізувати” [НБАРС:Т.3, 640]), 2) “не термін – термін економічний – термін не економічний” – 13 одиниць (*receipt* – “грошові надходження”/“квитанція”/радіо: “підтвердження прийому” [НБАРС:Т.3, 34; LDCE:429]; *jump* – “стрибати”/“підвищувати ціни”/карти: “підвищувати гру” [НБАРС: Т.2, 287-288]; *tolerance* – “терпимість”/“допустиме відхилення від стандартного розміру і ваги монети”/технічна лексема: “допустиме відхилення” [НБАРС:Т.3, 523]). Найактивнішими у процесі трансдeterminологізації виявилися юриспуденція – 8 лексем (*recover* – “інкасувати”/“стягувати у судовому порядку” [НБАРС:Т.3, 41-42]; *allonge* – “додаток до векселя”/“додатковий протокол” [НБАРС:Т.1, 90; LDCE:22]; *indemnity* – “компенсація збитків”/“звільнення від покарання” [НБАРС:Т.2, 227; LDCE:723]), комп’ютерна підсистема – 5 лексем (*output* – “виробляти”/“виводити дані” [НБАРС:Т.2, 597]; *utility* – “муніципальні, комунальні підприємства”/“сервісна програма” [НБАРС:Т.3, 646]; *input-output* – “затрати-випуск”/“введення-виведення” [НБАРС:Т.2, 241; LDCE:279]) і військова галузь – 5 одиниць (*mill* – “фабрика”/“гауптвахта” [НБАРС:Т.2, 240]; *payroll* – “платіжна відомість”/“роздавальна відомість” [НБАРС:Т.2, 648-649]). До трансдеспеціалізованих одиниць увійшло 10 слів, які у своїй семантичній структурі поряд з новим термінологічним значенням містять ще й узуально детермінологізоване загальне значення – *combine* – “синдикат”/мистецтво: “комбінований твір”/загальна семантика: “об’єднання механізмів (для виконання загального завдання)” [НБАРС:Т.1, 411]; *consortium* – “консорціум”/юриспуденція: “шлюбний союз”/загальна семантика: “асоціація”, “спілка” [НБАРС:Т.1, 442]; *vend* – “торгувати”/юриспуденція: “продавати нерухомість”/загальна семантика: “розповсюджувати (погляди)”, “розвивати (думку)” [НБАРС:Т.3, 656; LBED: 517];

У явищі взаємопроникнення, взаємообміну загальної та спеціальної лексики відмічаємо процес реметафоризації, якому передують деметафоризація терміна [24:303]. При цій еволюції первинне, засвідчене літературними джерелами слово, наприклад, *par* з побутовим значенням “рівність” – “to be at the same level or standard” (“The wages of clerks were on a par with those of manual workers” [LDCE:1025]) шляхом метафоризації входить в економічну систему в новому значенні “номінальна ціна” – “the par value of a bond share etc. is its stated value when it is issued (= sold for the first time)” (“If the bond is trading below par, the issuer is likely to repurchase the bond in the market” [LBED:339]), проте його пряма, номінативна семантика не втрачається. Термінологізована лексема переосмислюється, її метафоричність не сприймається і слово закріплюється в економічній системі. Певний час відчувається зв’язок терміна *par* з твірним значенням “рівність”, який згодом послаблюється або втрачається. Асоціації, що виникають у мовців між поняттям, закріпленим за цим терміном, і предметами оточуючого світу, дають підстави для повернення галузевого слова в сферу загальної лексики. При таких семантичних трансформаціях новий зміст одиниці *par* – “нормальний стан” = “the average or normal state” [ALDCE:Т.2, 396] (“I’ve been feeling a little under par the last couple of weeks” [LDCE:1025]) не виключає усіх попередніх. Вони функціонують у мові паралельно і незалежно одне від одного. Явище реметафоризації займає вагоме місце в економічній субмові, бо 72 лексеми пройшли шлях “не термін – термін – не термін” на основі міжсистемної мотивуючої взаємодії на рівні плану змісту й планів змісту та

вираження: *write off* – “писати з легкістю”/”списувати з рахунку”/”вважати непридатним” [НБАРС:Т.3, 746]; *remit* – “прощати гріхи”/”звільняти від штрафу, податку”/”зменшувати відповідальність” [НБАРС:Т.3, 63-64]; *run* – “бігти”/”вести підприємство”/”управляти автомобілем” [НБАРС:Т.3, 121-122]; *rate* – “норма”, “розмір”/”ставка”, “тариф”/”процент”, “доля”; “коефіцієнт”; “ступінь” [НБАРС:Т.3, 20]; *tout* – “ипигувати”/”нав’язувати товар”/”наполегливо розхвалювати” [НБАРС:Т.3, 538]). Звідси, історично похідне значення на певному часовому відрізку стає домінуючим, основним, а перетворення економічного терміна в загальномовну відбувається також шляхом його реметафоризації.

Наші спостереження дають змогу зробити наступні висновки: 1)запозичення терміна з економічної підсистеми і його освоєння в мові публіцистичного жанру – одна з важливих особливостей процесу детермінологізації; 2)публіцистика є справжньою постійнодіючою лабораторією, де формуються і випробовуються нові засоби мовного зображення, насамперед, пов’язані з естетичним сприйманням. Неспеціальна література “широко використовує здатність слова виступати в прямому й у переносному значенні” [35:14], що підтверджується виявленням контекстуальним ланцюжком: пряма термінологічна семантика – okazіональна детермінологізована семантика – узуальна детермінологізована семантика. Вживання економічних лексем у номінативному значенні, у складі образів, які об’єктивно, “дзеркально” відтворюють дійсність; у складі метафоричних образів, які опосередковано відбивають реальність; у новому загальному значенні – є особливою рисою сучасної англійської мови негалузевого публіцистичного дискурсу; 3)у результаті дії трьох етапів “освоєння” значення спеціальних одиниць загальноуживаною мовою спостерігаємо розширення границь функціонування економічної лексики поза вузькою спеціалізованою системою. Залежно від змін у семантичній структурі економічної терміносистеми, вона, освоюючи мову публіцистики, входить у неспеціальний текст у прямому фаховому значенні (несемантична детермінологізація), у метафоричному значенні (okazіональна детермінологізація), у новому загальноуживаному значенні (узуальна детермінологізація); 4)стійкому семантичному переносу передують okazіональне метафоричне значення; 5)лише на третьому етапі деспеціалізації фахова семантика не сприймається як основна, а відступає на другий план перед новим, додатковим, переносним значенням; 6)перший етап детермінологізації відносимо до семантичної трансформації, другий та третій – до дифузії значення економічної одиниці; 7)оскільки лексична структура складається з детермінологізованого і загальноуживаного слів, вважаємо деспеціалізацію активним процесом взаємодії двох шарів лексики; 8)несемантичної детермінологізації зазнали слова (765 одиниць – 75% від досліджуваної ядерної лексики), які стали економічними внаслідок метафоризації (507 слів), метонімізації (71 слово); повторної термінологізації (24 слова) та абсолютні терміни (163 слова); 9) економічні лексеми номінують загальні поняття в результаті міжсистемної мотивуючої взаємодії на рівні плану вираження й міжсистемної мотивуючої взаємодії на рівні планів змісту та вираження; 10) етап узуальної детермінологізації пройшло 158 одиниць (на рівні плану вираження 128 слів й планів змісту та вираження 30 слів): (15,49% від досліджуваної ядерної лексики), із них генералізації зазнали 6 ядерних термінів, метафоризації – 55, метафоризації з попередньою метонімізацією – 6, трансдетермінологізації (не враховуючи лексем з одночасним узуально детермінологізованим загальним значенням) – 19, реметафоризації – 72. Перспективу даного дослідження вбачаємо в можливості екстраполювати частину отриманих результатів на інші шари термінологічної лексики сучасної англійської мови.

ЛІТЕРАТУРА

- 1.Теоритические проблемы научно-технической терминологии и практика перевода. – Омск: ОмПИ, 1985.
- 2.Блинкена А.Я. Соотношение научных терминов и общеупотребительной лексики // Вопросы разработки научно-

технической терминологии: Сб. статей. – Рига: Зинанте, 1973. – С.115-124. 3.Соловьева З.Р. Стилистическое использование иностранной терминологической лексики в газетно-журнальной публицистике (на материале прессы Великобритании и США 1973-77 гг.): Автореф. дис... канд филол. наук: 10.02.04 / МГПИИЯ им. М. Тореза. – М., 1977. 4.Мостовой Н.И. Детерминализация в современном английском языке: Дис... канд. филол. наук: 10.663. – К., 1971. 5.Струганец Л. Детерминализация лексики сучасної української літературної мови // Лінгвістичні дослідження: Зб. наук. пр. – Харків: ХДПУ ім. Г.С. Сковороди, 2000. – Вип. 5. – С.95-104. 6.Нікітіна Ф.О. Семантичні та словотворчі проблеми сучасної термінології. – К.: Вища школа, 1978. 7.Розач Л.В. Місце лінгвістичної термінології в системі англійської літературної мови // Проблеми романо-германської філології: Зб. наук. пр. – Ужгород: УДУ, 1999. – С.39-43. 8.Кузнецова Э.В. Лексикология русского языка: Учебное пособие. – 2-е изд., испр. и доп. – М.: Высшая школа, 1989. 9. Николаева Н.С. Некоторые вопросы терминологии и терминографии в обучении русскому языку иностранных студентов-филологов // Сучасні проблеми термінології та термінографії: Тези доповідей міжнар. наук. конф. – К.: КМУЦА, 2000. – С.87-89. 10.Интернациональные элементы в лексике и терминологии. – К.: Вища школа, 1980. 11.Гриб Д.І. До проблеми перекладу французьких юридичних термінів на українську мову // Проблеми романо-германської філології: Зб. наук. пр. – Ужгород: УДУ, 1999. – С.30-37. 12.Манохіна Ю.Є., Олексенко О.А. Семантичні деривати з конкретним значенням у функціональному аспекті // Лінгвістичні дослідження: Зб. наук. пр. – Харків: ХДПУ ім. Г. Сковороди, 2000. – Вип. 5. – С.166-171. 13.Белодед Ю.И. Структурно-семантические и стилистические особенности общественно-политической лексики и терминологии в языке англоязычных художественных произведений (послевоенный период): Дис... канд. филол. наук: 10.02.04. – К., 1977. 14.Лингвистические исследования. К 75-летию профессора В.Г. Гака. – Дубна: Феникс, 2001. 15.Мурнаева Л.И. О концепции “родового пространства” для изучения когнитивной структуры метафоры в курсе риторики // Стилистика и культура речи: Межвуз. сб. науч. тр. – Пятигорск: Изд-во ПГЛУ, 2000. – С.149-151. 16.Левицкий А.Э. Сопоставительный аспект образования окказионализмов (на материале русского и английского языков) // Проблеми романо-германської філології: Матеріали міжнар. наук. конф. – Ужгород: Закарпаття, 2000. – С.35-39. 17.Фриз Ч. “Школа” Блумфилда // Зарубежная лингвистика / Пер. с англ. В.П. Мурат. – М.: Издательская группа “Прогресс”, 1999. – Вип. 2: Новое в лингвистике. – С.6-43. 18.Грицьків А.В. Міжсистемна взаємодія як чинник терміноутворення (на прикладі англомовних фінансових термінів): Автореф. дис... канд. філол. наук: 10.02.04 / ЛГУ ім. Івана Франка. – Львів, 2004. 19.Полужин М.М. Функціональний і когнітивний аспекти англійського словотворення. – Ужгород: Закарпаття, 1999. 20.Арнольд И.В. Семантика. Стилистика. Интертекстуальность: Сб. статей. – СПб.: Изд-во Санкт-Петербургского ун-та, 1999. 21.Кудрявцева Л.А. Отражение процесса терминологизации русского литературного языка советского периода в словарях и других лингвистических источниках (общетехническая терминология): Дис... канд. филол. наук: 10.02.01. – К., 1982. 22.Мигилинець О.І. До поняття функціоналізму, функціонального стилю та функціонально-орієнтованого тексту // Проблеми романо-германської філології: Зб. наук. пр. – Ужгород: УДУ, 1999. – С.78-88. 23.Кривенко Б.В. Семантический окказионализм или окказиональная семантика? // Семантика языковых единиц: Доклады 5-й междунар. конф. – М.: Физкультура, образование и наука, 1996. – Т. 1. – С.72-75. 24.Краковецька Г. Повторна метафоризація латинської лексики медичної терміносистеми як засіб детерміналізації слів // Проблеми української термінології: Вісник держ. ун-ту “Львівська політехніка”. – Львів, 2000. – № 402. – С.303-305. 25.Мостовой Н.И. Детерминализация в современном английском языке: Автореф. дис... канд. филол. наук: 10.663. / АН УССР, Отделение литературы, языка и искусствоведения. – К., 1971. 26.Вергун Л.І. Джерела та чинники виникнення нових термінів англійської терміносистеми освіти та їх переклад // Сучасні проблеми термінології та термінографії: Тези доповідей міжнар. наук. конф. – К.: КМУЦА, 2000. – С.80-81. 27.Задорожний Б.М. Актуальне і потенціальне в динаміці мови // Задорожний Б.М. Проблеми загального та германського мовознавства: Зб. пр. – Львів: ЛНУ ім. І. Франка, 2000. – С.242-248. 28.Матезиус В. Язык и стиль // Пражский лингвистический кружок: Сб. статей. – М.: Прогресс, 1967. – С.444-523. 29.Гальперин И.Р. Очерки по стилистике английского языка. – М.: Изд-во лит-ры на ин-х языках, 1958. 30.Борисова З.У. Проблемы изучения авиационной терминологии // Сучасні проблеми термінології та термінографії: Тези доповідей міжнар. наук. конф. – К.: КМУЦА, 2000. – С.31. 31.Арнольд И.В. Лексикология современного английского языка. – М.: Высшая школа, 1973. 32.Орлова Т.Г. Приемы использования словообразовательных средств языка для создания индивидуально-авторских неологизмов // Сучасні проблеми термінології та термінографії: Тези доповідей міжнар. наук. конф. – К.: КМУЦА, 2000. – С.50-51. 33.Кузнецова Э.В. Лексикология русского языка: Учебное пособие. – 2-е изд., испр. и доп. – М.: Высшая школа, 1989. 34.Андрусак І. Особливості утворення семантичних неологізмів у англійській мові кінця ХХ століття (з когнітивної точки зору) // Проблеми романо-германської філології: Матеріали міжнар. наук. конф. – Ужгород: Закарпаття, 2000. – С.70-79. 35.Карпова В.Л. Термін і художнє слово. – К.: Наукова думка, 1967.

ДОВІДНИКИ

1.НБАРС – Новый большой англо-русский словарь / Под ред. Ю.Д. Апресяна, Э.М. Медниковой, А.В. Петровой и др.: в 3-х томах. – 5-е изд., стереотип. – М.: Русский язык, 2000. – Т. 1. – 832 с., Т. 2. – 832 с., Т. 3. – 832 с. 2. LDCE – Longman Dictionary of Contemporary English / Director: D. Summers. – 3-d ed. – Barcelona: Cayfosa-Quebecor, 2001. – 1753 p. 3. LDCE – Longman Dictionary of Business English / Revised by J.H. Adam. – Longman: York Press, 1989. – 564 p. 4. LBED – Longman Business English Dictionary / D. Summers. – Barcelona: Cayfosa-Quebecor, 2001. – 533 p. 5. SOEDHP – The Shorter Oxford English Dictionary ON Historical Principles / Edited by C.T. Onions. – Oxford: Clarendon Press, 1992. – Vol. 1. – 1280 p. 6. ODEE – The Oxford Dictionary Of English Etymology / Edited by C.T. Onions. – Oxford: Clarendon Press, 1985. – 1025 p. 7. ALDCE – The Advanced Learner’s Dictionary of Current English / Под ред. А.С. Хорнби. Т. 1-3. – Ставрополь: СПИИП “Сенгилей”, 1992. – Т. 1. – 544 с., Т. 2. – 512 с., Т. 3. – 512 с.

ДЖЕРЕЛА ІЛЮСТРАТИВНОГО МАТЕРІАЛУ

1.The Guardian: <http://www.guardian.co.uk>, 09.09.2004; <http://www.guardian.co.uk>, 07.10.2004; <http://www.guardian.co.uk>, 05.11.2004; <http://www.guardian.co.uk>, 03.12.2004. 2.The Sunday Times: <http://www.sunday-times.co.uk>, 03.10.2004; <http://www.sunday-times.co.uk>, 10.10.2004; <http://www.sunday-times.co.uk>, 24.10.2004; <http://www.sunday-times.co.uk>, 31.10.2004; <http://www.sunday-times.co.uk>, 21.11.2004; <http://www.sunday-times.co.uk>, 26.12.2004. 3.The Times: 24.01.2001, 18-19; <http://www.timesonline.co.uk>, 02.11.2004; <http://www.timesonline.co.uk>, 12.11.2004; <http://www.timesonline.co.uk>, 29.08.2005. 4. The Times 2: 24.01.2001, 20.

ХАРЧЕНКО О.В.

Міжрегіональна Академія Управління Персоналом

АМЕРИКАНСКАЯ ШУТКА С ПСИХОЛИНГВИСТИЧЕСКОЙ ТОЧКИ ЗРЕНИЯ

Объектом рассмотрения данной статьи являются современные американские шутки, а также различные способы достижения комического эффекта с психолінгвістической точки зрения. **Актуальностью** статьи является то, что вербально комическим единицам речетворчества в английском языке в целом, и специфике американской шутки в частности, уделяется недостаточное внимание отечественными лингвистами и психолінгвістами, хотя всевозможные формы юмора, сатиры, иронии и сарказма пронизывают фактически все формы американского дискурса, начиная от официального (ещё не было ни одного президента США, который бы не вставлял остроты или шутки в свою речь) и кончая неформальным бытовым дискурсом.

С нашей точки зрения, после эмпирического просмотра нескольких тысяч американских шуток, которые подаются американскими авторами под названием American joke, мы можем определить американскую шутку, в узком значении, как определённый жанр дискурса, главной коммуникативной целью которого является комический эффект у реципиента и гедонический у продуцента, вызываемый в основном неожиданной ударной строкой (punchline), которая обычно находится в оппозиции к логическому и семантическому прогнозу, построенному на основании эксплицитного контекста шутки, в то время как умозаключение, построенное на имплицитном контексте шутки, ведёт к психологическому «озарению» (psychological insight) и последующей «радости» (joy) реципиента. При этом шутка часто сопровождается мимезисом (пародированием). По форме (текстотипу) американская шутка обычно представлена шуткой повествованием (шуткой нарративом), шуткой описанием, шуткой рассуждением, шуткой минидиалогом в несколько реплик (от 3 до 7-8), либо диалогической миниатюрой (вопрос-ответ, загадка).

Американская шутка, также очевидно как и русский анекдот, обладает чётко выраженными этно- культурными, социо- психологическими и темпоральными особенностями. Эти особенности определяют её форму, содержание и коммуникативные функции.

В рамках психолінгвістического направления шутки можно анализировать с учётом разных видов ассоциаций, а также стереотипов.

Под ассоциацией–(от лат. associatio–соединение) обычно понимают:1) связь между психическими явлениями, при которой актуализация (восприятие, представление) одного из них влечет за собой появление другого; 2) возникающую в опыте индивида закономерную связь между двумя содержаниями сознания (ощущениями, представлениями, мыслями, чувствами и т.п.), которая выражается в том,

что появление в сознании одного из содержаний влечет за собой и появление другого [1:5]. Психолингвисты занимаются более ограниченным кругом ассоциативных процессов— ассоциациями вербальными или словесными, для выявления которых проводятся ассоциативные эксперименты (даётся слово—стимул и записывается быстрый ответ). Словесные ассоциации подразделяют обычно на парадигматические ассоциации (сильный—слабый, пол—потолок, небо—земля) и синтагматические ассоциации (маленький—мальчик, бежать—быстро), которые отображают частотность совместной встречаемости или в предметной ситуации, или в тексте [2: 4].

Т.А. ридина выделяет два основополагающих конструктивных принципа ЯИ: 1) принцип ассоциативной координации; 2) принцип ассоциативного контраста, моделирующие игровой парадокс восприятия слова. В качестве частных конструктивных принципов она выделяет:

1)ассоциативную интеграцию (совмещение планов восприятия формы и содержания ассоциантов в гибридном образовании);

2)ассоциативное наложение (одновременная актуализация— сближение, сопоставление, противопоставление планов восприятия и возможной интерпретации лексем; параллелизм семантического осмысления формы слова);

3)ассоциативное отождествление (принцип игровой идентификации ассоциантов);

4)имитация (воспроизведение эффекта отклонения от нормы в речевом функционировании лексем, его тиражирование и пародирование, экспрессивнаястилизацияособенностей речевого функционирования лексем в разных сферах языка и в речевом поведении индивидуума; в более узком смысле — звукоподражательная мотивация и актуализация звукосимволического аспекта восприятия слова);

5)ассоциативная выводимость (моделируемая деривационно-мотивационная связь ассоциантов);

6)ассоциативная провокация (намеренное столкновения прогнозируемой и актуальной функций слова...[словосочетания, фразы] [3:16]. К такой классификации мы присоединяемся, замечая при этом, что она понимает ЯИ как «осознанное нарушение стереотипа», ибо это «позволяет рассматривать данный феномен с точки зрения отражения закономерностей системы и нормы в языковом сознании социума и конкретного индивида»[3:7]. Мы же рассматриваем понятие ЯИ в более широком понимании, с нашей точки зрения, игра эмотивно-смысловых оттенков на игровом пространстве языка может происходить и без нарушения стереотипа фонетической и лексико - морфологической формы.

Кроме того, отметим, что при тщательном рассмотрении конструктивных принципов языковой игры необходима опора на такое понятие как ассоциативный прогноз. Ассоциативный прогноз, с нашей точки зрения, делается исходя из стандартной или нестандартной ассоциативной валентности лексической единицы. Стандартный ассоциативный прогноз строится на стандартных, устойчивых ассоциативных реакциях на лексическую единицу. Нестандартный ассоциативный прогноз строится на отдалённых или контекстуальных ассоциациях. При этом каждая лексическая единица имеет определенный ассоциативный стереотип- совокупность стабильных (стандартных) ассоциаций, которые постоянно вызываются при употреблении и восприятии определённой лексической единицы. Вокруг ассоциативного стереотипа лексической единицы располагается область нестандартных ассоциаций связанных с данной лексической единицей..

Наведём примеры американских шуток построенных на вышеуказанных конструктивных принципах вербальных ассоциаций:

(1)Ассоциативная выводимость. Для иллюстрации этого конструктивного принципа можно предложить американские шутки, когда в хорошо известном выражении, взятом на

иностранном языке, меняется одна буква и тогда в результате деформации фонетической оболочки лексической единицы ассоциативно выводиться новый окказиональный (и соответственно смешной) смысл выражения:

(a) *What does it mean, "HARLEZ-VOUS FRANCAIS?"*

It means, "Can you drive a French motorcycle?" (Harlez- звучит как мотоцикл «Харлей»).

(b) *What does it mean, "COGITO EGGO SUM"? It means, "I think; therefore I am a waffle."* (Sum- воспринимается как «so...», отсюда ощущение наличия сомнений у размышляющего человека).

(c) *"What does it mean, "RESPONDEZ S'IL VOUS PLAID"? It means, "Honk if you're Scottish."* (Plaid- плед-шотландка).

(b) *"What does it mean, "PRO BOZO PUBLICO"? It means, "Support your local clown (or politician)"* (Bozo- звучит как «босс»).

(2) Ассоциативное наложение. Обычно при ассоциативном наложении происходит обыгрывание многозначности или омонимии лексических единиц. В этом случае происходит одновременная актуализация набора возможностей интерпретации одной и той же языковой формы.

(a) *"A bus load of tourists arrives at Runnymede. They gather around the guide who says, "This is the spot where the barons forced King John to sign the Magna Carta."*

A fellow at the front of the crowd asks, "When did that happen?"

"1215," answers the guide.

The man looks at his watch and says, "Damn! Just missed it by a half hour!"

(b) *"Waiter, what is this stuff?*

That's bean salad sir.

I know what it's been, but what is it now?" В этой шутке сопоставляется значение ассоциантов омофонов «bean» и «been». Отсюда логическое несоответствие и соответственно комический эффект.

(c) *"A nun is undressing for a bath and while she's standing naked, there's a knock at the door. The nun calls, "Who is it?"*

A voice answers, "A blind salesman."

The nun decides to get a thrill by having the blind man in the room while she's naked so she lets him in. The man walks in, looks straight at the nun and says, "Uhhhh, well hello there, can I sell you a blind, dearie...?" В этой шутке происходит обыгрывание полисемии лексической единицы «blind» («слепой» – в понимании монашки и «жалюзи» – в понимании продавца).

(3) Ассоциативная интеграция.

"What is Dracula's favorite fruit? Neck-tarines." В этой шутке происходит (nectarine - персик) контаминация–объединение двух языковых единиц neck (шея) и tarine (дериват отtar - смола) в одну и получение новой звуковой оболочки и нового значения гибридного слова, которое при этом ассоциативно накладывается на слово nectarine (разновидность персика) Отсюда комический эффект–одновременная актуализация 3 ассоциантов (шея, смола, персик) и...на фоне этого актуализация «счастливого» Дракулы.

(4) Ассоциативная провокация.

"Three old ladies met on the street on a very stormy day. The wind was so strong and loud that they had difficulty in hearing each other.

"It's windy," said one.

"No, it's Thursday," said the next.

"So am I," said the third. "Let's go and have a drink!"

В этой шутке нарушена синтаксическая связность и семантическая целостность текста, наблюдается грубое нарушение как логического так и речевого прогноза (в

синтаксическом и в лексическом плане). Что касается ассоциативного прогноза, то очевидно, что есть отдалённые ассоциации между фразами "It's Thursday" и "I'm thirsty." Очевидно старушке послышалась такая фраза, отсюда и парадоксальный ответ "Let's go and have a drink!"

(5) *Ассоциативная имитация.* "Oh, these Democrats, how did they misuderestimated me! How did they misuderestimated me!" Подобные переделки одного из наиболее известных «бушизмов» (They misuderestimated me!) довольно часто можно встретить в СМИ США. Пародируя и тиражируя речевую ошибку словообразовательного типа Джорджа Буша, журналисты фактически используют конструктивный принцип ассоциативной имитации.

(6) Ассоциативное отождествление.

(a) "What is a vampire's favourite soup ?

Scream of mushroom !"

В этой шутке подмена (отождествление) лексической единицы «cream» на «scream» моделирует эффект смыслового контраста, что актуализирует нестандартные (оригинальные) причинно-следственные отношения между ассоциантами.

(b) *An Italian conversation.* "A bus stops, and two Italian men get on. They seat themselves, and engage in animated conversation. The lady sitting behind them ignores their conversation at first, but her attention is galvanized when she hears one of the men say the following:

"Emma come first. Den I come. Den two asses come together. I come once-a-more. Two asses, they come together again. I come again and pee twice. Den I come one lasta time."

"You foul-mouthed swine," sputters the lady indignantly. In this country we don't talk about our sex lives in public."

"Hey, coola down lady," said the man. "Who talkin abouta sexa? I'ma justa tellun my frienda how to spella Mississippi." В этой шутке, построенной на окказиональной омофонии искаженного произношения букв английского алфавита M, I, S, P, и их отождествление с лексическими единицами Emma (женское имя), ass, пее (слова относящиеся к грубой лексике) и I (я), создаётся идентифицирующий контекст повествовательной истории сексуального плана. Отсюда «неправильная» (но смешная) ассоциативная выводимость на основе окказиональных лексем. Фактически в этой шутке используется два частных конструктивных принципа языковой игры и соответственно создания комического эффекта—ассоциативного отождествления и ассоциативной выводимости

К этой классификации необходимо добавить следующее: как показывают эксперименты А.Н.Леонтьева и А.Пайвио, эмоции делают слова более аффектными, а более аффектные слова имеют большую ассоциативную силу. При этом аффектная окраска влияет на характер протекания потока свободных ассоциаций. А.Н. Леонтьев открыл «реакцию аффектной персеверации». Суть её заключается в том, что процесс ассоциирования по цепному принципу прерывается и ассоциации начинают циркулировать по кругу вокруг аффектно окрашенного слова, словосочетания и т.д. Отсюда делается предположение, что наличие аффектной окраски искажает обычные ассоциативные связи, замыкая их вокруг аффектной области [4 :154].

Помимо этого, необходимо отметить, что помимо «первичных ассоциаций» выделяют ещё «вторичные ассоциации», которые называют иногда «творческими ассоциациями», образование которых, объясняется спонтанной активностью ума, а не сочетанием полученных в опыте представлений.

С психолингвистической точки зрения, шутки также можно рассматривать с учётом стереотипов образов и дескриптивных стереотипов. Под стереотипом- образом мы понимаем структуру с концептосферы человека, которая представлена обобщением,

которое отражает определённый объект реального мира, и которое сохраняется в памяти в виде ключевого концепта, который используется наиболее часто и имеет чётко обозначенный образ или ментальную картинку [5:143]. Под дескриптивным стереотипом мы понимаем обобщённое описание ключевого концепта с чётко сформированным образом, через сеть концептов, которые схематично и понятно передают суть ключевого концепта и его образа [5:144]. Стереотипы образы выполняют ряд функций, среди которых в качестве главных можно выделить следующие: 1) когнитивная функция, основными компонентами которой являются: а) категоризация, дифференциация и ассимиляция (усвоение); б) упрощение восприятия окружающей среды посредством «экономии усилий»; 2) социокультурная функция, в которую входят: а) оценивание по шкале бинарных оппозиций: «добро–зло», «враг–друг», «выгодный–невыгодный», «свой–чужой» и т.д.; б) навешивание ярлыков на разные этнические группы, профессии и т.д.; в) защита групповых ценностей: стереотипы–это та стена, которая защищает наши ценности; г) подтверждение власти посредством сети негативных стереотипов к представителям других этнических и профессиональных групп; 3) лингвистическая функция, которая заключается в трансформации языка в сторону большей гибкости и экспрессивности. Многие американские шутки построены на профессиональных, этнических, гендерных, возрастных или региональных стереотипах, либо отклонениях от них.

1. На профессиональных стереотипах:

(a) *"A doctor, a lawyer and a manager were discussing the relative merits of having a wife or a mistress.*

The lawyer says: "For sure a mistress is better. If you have a wife and want a divorce, it causes all sorts of legal problems."

The doctor says: "It's better to have a wife because the sense of security lowers your stress and is good for your health."

The manager says: "You're both wrong. It's best to have both so that when the wife thinks you're with the mistress and the mistress thinks you're with your wife—you can go to the office and do some work." Врач и юрист рассуждают в этой шутке как стереотипные представители этих профессий. Менеджер рассуждает стереотипно с точки зрения своей профессии, но нестандартно и смешно с точки зрения следования моральным ценностям. Налицо конфликт профессиональных и общепринятых моральных норм.

(b) Шутка про учителя и ученика построенная на нарушении логического прогноза:

"A teacher was having trouble teaching arithmetic to one little boy. So she said, "if you reached in your right pocket and found a nickel, and you reached in your left pocket and found another one, what would you have?"

"Somebody else's pants."

2. На этнических стереотипах:

(1) *Caught by a local tribe.*

"A Frenchman, an Englishman and a New Yorker were captured by cannibals. The chief comes to them and says, "The bad news is that now we've caught you and we're going to kill you. We will put you in a pot, cook you, eat you and then we're going to use your skins to build a canoe. The good news is that you can choose how to die."

The Frenchman says, "I take ze sword." The chief gives him a sword, the Frenchman says, "Vive la France!" and runs himself through.

The Englishman says, "a pistol for me please." The chief gives him a pistol, the Englishman points it at his head and says, "God save the queen!" and blows his brains out.

The New Yorker says, "Gimme a fork!" The chief is puzzled, but he shrugs and gives him a fork. The New Yorker takes the fork and starts jabbing himself all over--the stomach, the sides, the chest,

everywhere. There is blood gushing out all over, it's horrible. The chief is appalled and asks, "My God, what are you doing?"

And the New Yorker responds, "So much for your canoe you stupid cannibal!" Здесь мы видим представителей 3 национальностей: француза, англичанина и американца из Нью-Йорка. Француз и англичанин умирают, как должны умирать, с точки зрения американцев, стереотипные представители этих наций, американец умирает нестандартно и потому смешно, с тем, чтобы насолить вождю каннибалов.

3. На возрастных стереотипах:

(a) Шутка про пожилых леди: "Three old ladies met on the street on a very stormy day. The wind was so strong and loud that they had difficulty in hearing each other. "It's windy," said one.

"No, it's Thursday," said the next.

"So am I," said the third. "Let's go and have a drink!" Одно из стереотипных представлений про стариков – то что они имеют проблемы со слухом.

(b) Шутка про студентов: "What does the N on the Nebraska football helmet stand for? "Nowledge." Здесь высмеивается необразованность студентов из штата Небраска.

4. На гендерных стереотипах: "If your dog is barking at the back door and your wife is yelling at the front door, who do you let in first? The dog. He'll shut up once you let him in." В этой шутке высмеивается болтливость женщин, что является одним из стереотипных представлений про женщин (конечно же среди мужчин).

5. На региональных стереотипных героях: Тибодо и Будро – сельские и чересчур наивные жители Луизианы, ковбой из Техаса, хитрый и живучий житель Нью-Йорка New Yorker и т.д.:

(1) Thibodeau bought him a new truck (well, new to him) and drove it over to show Boudreau. Boudreau says, "Poo-yie, dat is a purty 1982 Silverado pick-me-up truck!" Thibodeau says, "Mais yeah, I kinda like it! I need to check it all out though. Boudreau, tell me if the shiners are working." (That is headlights for you non-cajuns.) Boudreau says, "Mais Yeah, day working." Thibodeau says, "Boudreau, tell me if my taillights are working." Boudreau walks around to the back of the truck and says, "Mais Yeah day working." Thibodeau says, "Boudreau, tell me if my signal lights are working." Thibodeau turns on his left signal on and Boudreau says, "Mais yeah. Mais no. Mais yeah. Mais no." [6:3]. В этой шутке высмеивается невежество Будро (несоответствие его

прессупозиционных знаний требованиям современности) сельского жителя Луизианы.

(2) "The Cowboy and the Preacher had both just boarded the plane & taken their seats. Soon, the flight attendant stops by to take their refreshments orders.

The Cowboy: "I'll have a Jack Daniels with a little water."

The Preacher: "Alcohol is the tool of the devil! I'd rather lie with a loose woman than let one drop of alcohol touch my lips!"

The Cowboy: "Ah, Miss, can I change my order? I didn't know we had a choice!" [7:2].

В этой шутке происходит столкновение разных ценностных доминант двух персонажей шутки: стереотипного проповедника и стереотипного ковбоя. Если для священника ценностные концепты «алкоголь» и «распущенная женщина» являются орудием «дьявола» (верховного зла), причём «алкоголь» – является большей мерой зла, чем «распущенная женщина», то для ковбоя «алкоголь» и «распущенная женщина» являются положительными ценностными концептами. При этом «распущенная женщина» стоит выше в его ценностной иерархии чем «алкоголь», что касается «дьявола», то его ковбой просто игнорирует.

(3) "A Texan, a Russian, and a New Yorker go into a restaurant in London.

"Excuse me, but if you wanted the steak you might not get one as there is a shortage due to the

*mad cow disease," says the waiter.
The Texan says, "What's a shortage?"
The Russian says, "What's a steak?"
The New Yorker says, "What's excuse me?"*

Эта шутка построена на разных пресуппозиционных знаниях стереотипного техасца, русского и жителя Нью-Йорка. В концептуальной сфере техасца отсутствует концепт «нехватка», у русского отсутствует концепт «стейк», а у жителя Нью-Йорка имплицитный концепт и соответственно ценностная доминанта – «вежливость».

Рассмотрение американских шуток показывает, что количество стереотипных персонажей американской шутки ограничено, что обусловлено ограниченностью культурно обусловленной когнитивной базы среднего американца.

В целом рассмотрев американские шутки с психолингвистической точки зрения, можно сделать следующие выводы:

1. Американская шутка – это, в большинстве случаев, результат столкновения эксплицитного и имплицитного контекстов и соответственно различных когнитивно-эмотивных смыслов на игровом пространстве американского варианта английского языка. Посредством американской шутки реализуется креативное мышление как продуцента так и реципиента.

2. Американским шуткам присущ набор определённых стереотипных персонажей этнического, регионального и социо- профессионального характера.

3. Посредством ключевых концептов как эксплицитного так и имплицитного характера, в американских шутках обозначены ценностные доминанты как всего американского народа, так и его определённых регионов и отдельных этнических и социо профессиональных групп.

4. Как создание так и восприятие американской шутки часто связано с хорошим пресуппозиционным знанием ассоциативного поля лексических единиц. Комический эффект часто возникает при актуализации ассоциативного стереотипа слова, реализации как стандартного так и нестандартного ассоциативного прогноза (построенного на отдалённых ассоциациях) за счёт использования разнообразных лингвистических операциональных механизмов.

ЛИТЕРАТУРА

1.Баврин П.А. Социально-гуманитарное и политологическое образование. Психология. <http://www.psychlist.net> 4.12.2004. 2.Леонтьев А.А. Способы представления знаний и их компьютерное моделирование. <http://www.ksu.ru> 2005. 3.Гридина Т.А. Языковая игра: стереотип и творчество. Монография// Урал.гос. пед.ун-т. Екатеринбург : 1996. 4.Петренко В.Ф. Основы психосемантики.-Москва: Питер, 2005. 5.Харченко О.В. Стереотипы в сучасній психолінгвістиці.// Проблеми семантики слова, речення та тексту. Збірник наукових праць. Випуск 11. -Київ: Київський Національний Лінгвістичний Університет, 2004. 6.Black D. Louisiana jokes. <http://www.equilibrix.com> 2005. 7.Homes L.Texas jokes. <http://www.dirtyjokesinc.com> 2005.

ЧАЛА Ю.П.

Мелітопольський державний педагогічний університет

ВІДТВОРЕННЯ КУЛЬТУРНО-МАРКОВАНИХ ЗНАКІВ ВІКТОРІАНСЬКОЇ ДОБИ В УКРАЇНСЬКИХ ПЕРЕКЛАДАХ

Показові концепти певної історичної доби, які визначають специфіку поведінки конкретного соціуму, виражаються у художніх творах за допомогою культурно-маркованих

знаків. **Актуальність** статті визначається необхідністю вивчення та класифікації культурно-маркованих знаків тексту, у їх корелюванні з поняттям «реалія», зокрема у застосуванні до Вікторіанської епохи, а також необхідністю визначення прийомів відтворення при перекладі культурно-маркованих знаків Вікторіанства, наявних у романах, а також у паратекстах драматичних творів, зокрема, авторських ремарках. **Метою** статті є визначити поняття «культурно-маркований знак» та прийоми відтворення культурно та темпорально-маркованих знаків, наявних у творах, які репрезентують епоху Вікторіанства у Великій Британії.

«Культурно-маркований знак» – поняття, ширше за обсягом, ніж поняття «реалія». Вони знаходяться у позиції взаємодоповнення. Засоби відтворення при перекладі реалій докладно розглядалися відомими дослідниками у галузі перекладознавства – Р. П. Зорівчак, С.Влаховим, С.Флоріним. За визначенням С.Влахова та С.Флоріна, «реалії – це слова і словосполучення, що називають об'єкти, характерні для життя (побуту, культури, соціального та історичного розвитку) одного народу і чужі для іншого» [1:7]. Р.П.Зорівчак визначає реалії як «моно- і полісемічні одиниці, основне лексичне значення яких вміщує традиційно закріплений за ними комплекс етнокультурної інформації, чужої для об'єктивної дійсності мови-реципієнта» [2:58]. На відміну від реалій, культурно-марковані знаки жорстко прив'язані до певного темпорального відтинку. Якщо реалії – це предмети і явища, унікальні для конкретної культури, то культурно-маркований знак може існувати в інших культурах, але його ціннісний і образний компоненти у різних етнокультурах набувають інших значень.

Мовні одиниці, які позначають поняття, характерні для певної історичної доби, певної культури та соціуму, пропонується визначити як культурно-марковані знаки. Культурно-марковані знаки вимагають додаткової уваги перекладача, лише ретельне їх відтворення допомагає наблизити картину світу першотвору до тієї, що складається у перекладі.

Знак (лат. signum) – це матеріальний предмет, який чуттєво сприймається (річ, явище, дія, ознака), і виступає у якості представника (заступника, репрезентанта) іншого предмету, властивості або відношення, а також використовується для отримання, зберігання, переробки і передачі інформації [3:23]. Культурно-марковані знаки, як і будь-які інші знаки, мають матеріальний бік (лат. signans) або план вираження. У когнітивній лінгвістиці для позначення плану вираження застосовується виразний термін «тіло» знаку [4:55], який дає можливість підкреслити матеріальність носія значення.

Культурно-марковані знаки мають також ідеальний бік – значення знаку або зміст (лат. signatum). У термінах семіотики зміст представляє собою те, що позначається. Для досягнення динамічної еквівалентності переклад має передавати не лише знак оригінального тексту, але його цілісний зміст. Культурно-марковані знаки можуть бути зрозумілими читачеві перекладу, але не викликають тих чітких асоціацій і конотацій, які виникають у читача оригіналу. Вони не завжди рівноцінні за ступенем своєї значущості, іноді читачеві перекладу достатньо лише здогадки, оскільки відсутність точної інформації не перешкоджає належному рівню повноти сприйняття. У інших випадках відсутність такої інформації може стати на заваді розумінню. Це означає, що перекладачеві необхідно добре орієнтуватися в культурі відповідної доби щоб донести без втрат найбільш вагомі її знаки.

Культурно-марковані знаки найчастіше представляють як предметні концепти (предмети побуту, витвори мистецтва), так і загальні етнокультурні параметри національної специфіки поведінки людей (правила етикету, властиві певній культурі, у сукупності слів, жестів та міміки). Насиченими культурною інформацією є топоніми та антропоніми. Саме такі знаки створюють неповторну атмосферу соціокультурного життя Вікторіанської доби, яка є унікальним періодом історії, політики, економіки та мистецтва Великої Британії. Вікторіанська епоха піднесла країну на гребінь тодішнього світу. Вона дала поштовх активному розвитку художньої літератури, подарувала таких гігантів як Діккенс і Теккерей,

Коллінз і Гарді, Тенісон і Свінберн, Трлоп і Бронте, Шоу і Вайльд. Цікавість до Вікторіанства не зникла й досі, про що свідчать нові екранізації творів вікторіанців у Великій Британії, поява творів сучасних англійських авторів, яких надихає ця епоха, зокрема Дж. Фаулза та А. С. Байєтт. Відтворення у перекладах на мови інших культур знакових рис Вікторіанства є надзвичайно складним завданням, оскільки вимагає широкої ерудиції, знання найменших дрібниць побуту і духовного життя епохи. Недостатня увага до них, викривлення при перекладі конотативного поля може призвести до деформації базових концептів, а через них і картини світу.

Стрижневими концептами Вікторіанства вважаються ДОМІВКА / РОДИНА, ІМПЕРІЯ, КОРОЛЕВА. Цей останній асоціюється у свідомості вихідної аудиторії зі стабільністю, надійністю, добробутом. Культурно-марковані знаки, пов'язані з концептом КОРОЛЕВА не становлять непереборних труднощів при перекладі і відтворюються з необхідною повнотою. Концепт ІМПЕРІЯ реалізується найповніше у, так званих, колоніальних мотивах, що пронизують твори вікторіанців. Це не лише топонімічні знаки – Мадейра, Індія, Мартініка, Бірма, Афганістан, але безліч артефактів з британських колоній, які заповнили тогочасну Англію (прикраси, тканини, вбрання, оздоблення). Концептуального статусу цим одиницям надає частотність їх вживання у творах Вікторіанства і про Вікторіанство. Вони також не створюють серйозних проблем для перекладу, хіба що іноді до культурно-маркованого об'єкту додається означення *Indian*, *Oriental* тощо.

Домівка вікторіанців, так само як і вікторіанська родина, і зараз мають для британця чітко окреслені виміри. Недарма існують колокації, пов'язані з епітетом *Victorian*: *Victorian house*, *Victorian flat*, *Victorian room*, *Victorian aunt*, *Victorian face*. Побут вікторіанців був доволі сильно унормованим і у ньому виявлялося бажання (іноді неусвідомлене) бути, як усі, не виділятися на загальному стандартизованому тлі. Твори вікторіанських літераторів переобтяжені детальними описами помешкань, їх опорядження та інтер'єрів, у яких вживається чимало культурно-маркованих знаків доби. Ці описи не є самоціллю, вони слугують допоміжною характеристикою персонажів: наскільки та або інша особа «вписується» у стереотипи Вікторіанства чи «випадає» з них. Саме цей аспект і обумовлює важливість адекватного відтворення кожного культурно-маркованого знаку при перекладі, – інакше втрачаються важливі деталі, що позначається на цілісному сприйнятті твору.

Вікторіанський стиль оформлення помешкань вражає відсутністю «вільного простору» – все заставлено, забито, завішано різноманітними “*ornamental objects*”. “*Ornaments*” є ключовим словом для вікторіанської домівки. Але далеко не завжди воно відтворюється у перекладі як таке.

За модою вікторіанців стіни кімнат більш заможних громадян оббивалися не паперовими шпалерами, а тканинами, найбільш розповсюдженою з яких був на той час “*chintz* – *smooth cotton cloth that is printed with flowery patterns and used for making curtains, furniture covers etc*” [5:217].

“...the walls were hung with *gaily tinted chintz*; and the floor was spread with *Indian matting in maize-colour and red*” (Collins, 38) – «стіни були обтягнуті пістрявим *кретоном*, підлога встелена індійськими жовто-червоними матами» (Коллінз, 44).

Для передачі “*chintz*” перекладач О.Мокровольський застосував відповідник «кретон», який може бути незрозумілим читачеві, оскільки не викликає однозначних асоціацій на відміну від ситцю, чи сатину. Саме ці варіанти було вжито у перекладі роману «Ярмарок суєти», здійсненому О.Сенюк:

“...in a sort of tent, hung round with *chintz* of a rich and fantastic India pattern, and double with *calico* of a tender rose-colour; in the interior of which species of marquee was a feather-bed,...” (Thackeray, 26). – «...в своєрідному наметі з *навощеного ситцю*, розмальованого

яскравим фантастичним індійським візерунком, підбитого ніжно-рожевим міткалем, – усередині цього імпровізованого шатра була пухова постіль, ...» (Теккерей, 41).

Слово “calico” у словниках перекладається, як ситець, однак у даній ситуації запропонований варіант «міткаль» звучить дещо архаїзовано і краще відтворює цю історично і культурно віддалену добу.

Серед культурно-маркованих знаків вікторіанської домівки виділяється така одиниця як “ormolu”. Цей, розповсюджений у той час металевий сплав, не містив у своєму складі золота, але був золотистого кольору. Захоплення цим недорогим матеріалом мало символічне значення – перевага надавалася не внутрішній цінності, а зовнішньому вигляду. “Ormolu clock” – один з найулюбленіших сувенірів вікторіанців, наприклад, Дж. Голсуорсі, характеризуючи Свізіна Форсайта, пише:

“Swithin had indeed an impatience of simplicity, a love of ormolu, which had always stamped him amongst his associates as a man of great, if somewhat luxurious taste” (Galsworthy, 44). – *«Свізін не тернів простоти, він любив позолочену бронзу і тим завжди визначався серед людей свого кола, які вважали, що він має неабиякий смак, хоч, може, й надто схильний до розкоші; ...»* (Голсуорсі, 54).

Розповсюдженим елементом вікторіанського помешкання були так звані “window seats”. Це слово немає точного відповідника в українській мові, отже, перекладачі змушені шукати більш-менш прийнятні заміни. Більшість сучасних словників надають лише новітні значення цього слова, а саме – *«місце біля вікна у транспортному засобі»*. Лише у словнику Вебстера 1993 року видання подається його детальне роз’яснення з орієнтацією на вікторіанський інтер’єр: *“A seat, often forming the lid of a chest, built into a window bay”* [6:1214]. Тобто, це комодик у еркерному вікні, відкидна кришка якого слугує сидінням, зручним для людини, яка читає: природнє світло падає на книгу, а людина сидить спиною до вікна. Порт’єрами можна було ізолюватися від усієї кімнати, як у маленькому кабінетику. Цілком природно, що героїня роману Ш. Бронте «Джен Ейр», зацькована своїми родичами, часто шукала усамітнення саме у “window seat”:

“I mounted into the window-seat: gathering up my feet, I sat cross-legged, like a Turk, and, having drawn the red moreen curtain nearly close, I was shrined in double retirement” (Bronte, 168). – *«Потім забралася на підвіконня, де й сіла, підібгавши ноги по-турецькому. Запнувши червоні штофні завіси, я з двох боків відгородилася від довколишнього світу»* (Бронте, 5).

У перекладі П. Соколовського картина, намальована автором різко змінюється через вживання слова «підвіконня», замість “window seat”. Дівчинка, яка сидить на підвіконні, психологічно дуже сильно відрізняється від вікторіанської дівчинки, яка улаштувалася на спеціально для цього пристосованому місці. Вона не порушує жодних поведінкових моделей, і це посилює неадекватність причіпок до неї з боку рідні. Якщо ж вона сидить на підвіконні, то і причіпки можуть видатись доречними. Таким чином, зсув значення призводить до невірного трактування стосунків між героями.

Серед вікторіанських канонів дуже поважним був пієтет до мистецтва, зокрема, до живопису. Найкраще це представлено у циклі романів Дж. Голсуорсі «Сага про Форсайтів». Серед згадування картин, які прикрашали домівки героїв, автор інформував читача про суттєві характерологічні ознаки певного персонажа. Про Сомса він пише:

“He had an admiration for Boucher, Watteau, and all that school” (Galsworthy, 300). – *«Він захоплювався Буше, Ватто і всією тією школою»* (Голсуорсі, 227).

Сучасники письменника, до яких він безпосередньо звертався, створюючи роман, були добре знайомі з картинами Буше і Ватто. Те, що Сомс Форсайт мав слабкість до чуттєвих, розніжених, сповнених внутрішнього еротизму полотен Ватто та Буше, виступає непрямою, але важливою характеристикою центрального персонажа роману, вказує на його слабкі сторони, натякає на «проломи» у його вікторіанській броні, на його недостатньо

«“stiff” upper lip», що зрештою і призвело до загибелі героя. «Асоціативний шлейф», який утворювався у сучасників автора роману завдяки цим алюзіям, без відповідних пояснень втрачається при перекладі. Доцільним видається застосування при перекладі прийому додавання: «Він захоплювався, сповненими чуттєвості, картинами Буше, Ватто і всією тією школою».

Знавець живопису Сомс Форсайт цікавився новими іменами, що входили у моду, набували популярності. Говорячи про барбізонську школу, він згадує ім'я французького художника-пейзажиста Каміля Коро, який ще не був відомим в Англії у той час. У комедії О.Вайльда “An Ideal Husband” – «Ідеальний чоловік» теж зустрічається це ім'я, що свідчить про надзвичайну популярність художника у вікторіанські часи:

“Poor Baron Arnheim – you remember the Baron? – used to tell me you had some wonderful Corots” (Wilde, 132). – «Барон Аргейм – пам'ятаєте барона? – казав мені, що у вашій колекції є декілька чудових Моне» (Вайльд, 134).

У перекладі, призначеному для постановки на сцені, Т.Некряч замінює Каміля Коро на більш знайоме сучасному українському глядачеві ім'я Клода Моне. Прізвище «Коро» може не викликати тих асоціацій, які виникали у вікторіанців. Втім, той факт, що герої п'єси були власниками картин Коро у XIX ст. (п'єса “An Ideal Husband” написана у 1899 р.) свідчить про їх високий фінансовий статус, важливе місце, яке вони займали у світському товаристві. Ім'я художника Моне здатне викликати у сучасних глядачів асоціації, подібні до тих, які викликало ім'я Коро наприкінці XIX століття. Така заміна видається виправданою. Таким чином, контекстуальна заміна повністю відтворює прагматичну мету автора.

Передача характерних ознак вікторіанського світу здійснювалася і через опис вбрання. Типово вікторіанським предметом верхнього одягу є “ulster” – довге, широке пальто. За визначенням, поданим у словнику, “ulster – a long loose overcoat, often belted (after Ulster, Ireland, where such coats were originally made)” [5:1454].

“There were several people on the pavement at the time, but the greeting appeared to come from a slim youth in an ulster who had hurried by...” (Conan Doyle, 28). – «На тротуарі в цей час було кілька чоловік, але доброї ночі побажав, очевидно, стрункий у довгому пальті юнак, який швидко пройшов повз нас» (Конан Дойль, 23).

Перекладач М.Дмитренко цілком вірно вирішує задачу, додаючи прикметник «довгий», що дає можливість підкреслити таємничість постаті персонажа. У “ulster” часто «вдягалися» герої оповідань про Шерлока Холмса, коли хотіли щоб їх не впізнали знайомі.

Переклад уривків тексту з описом деталей костюму часто вимагає від перекладача додаткової уваги та ерудиції. Наприклад, героїня п'єси О.Вайльда “A Woman of No Importance” – «Жінка, не варта уваги» звертаючись до слуги каже: “The cushion there, Francis. And my shawl. The Shetland. Get the Shetland” (Wilde, 62). У читачів перекладу можуть виникнути питання щодо значення слова Shetland. У даному випадку героїня називає свою шаль “Shetland” від “Shetland Islands” – Шетландських островів, де виготовлення вовняного одягу та аксесуарів було головною галуззю промисловості. У перекладі Т.Некряч здійснено контекстуальну заміну: замість метонімічної назви вживається функціональна ознака. «Принесіть сюди подушку. І мою шаль. Теплу. Краще вовняну» (Вайльд, 65). Застосування перекладачкою п'єси прийому знаходження контекстуального відповідника допомагає досягти прагматичної мети.

Паратекстуальні елементи драматичного твору містить багато культурно-маркованих знаків доби, метою яких є внесення повної ясності у пластичне втілення п'єси для створення повноцінної вистави. Паратекст – це текстове оточення сценічної дії, яке складається, за М.М.Бахтіним, з мовленнєвих жанрів – заголовку, епіграфу, присвяти, посилянь, змісту, і, головне, ремарок. Єдність діалогічного тексту (реплік) та паратексту (зокрема, авторських ремарок) утворює текст п'єси.

У вікторіанському суспільстві соціальні конотації звертань були дуже стійкими і набули статусу культурно-маркованих знаків. Показовим у плані соціокультурних відносин є звертання Master, яке могло вживатися як з іменем (на відміну від Mister), так і з прізвищем. “Master” це застарілий титул, який застосовувався під час звертання до молодих паничів [6:838].

- “What do you want?” I asked, with awkward diffidence.
- “Say: What do you want, Master Reed”: was the answer” (Bronte, 19).
- Чого тобі треба? – спитала я вдавано покірливо.
- Треба казати: «Чого ви бажаєте, мастере Рід», – відповів він (Бронте, 7).

Просте симетричне транскодування у перекладі через подібність до слова «майстер» може призвести до певної двозначності. Можливо, варто було б удатися до контекстуальної заміни «панич Рід». Взавши до уваги репліку служниці: “Dear! Dear! What a fury to fly at Master John!” (Bronte, 21). – «Ай-яй-яй! Ах ти ж негіднице! Так накинута на мастера Джона!» (Бронте, 9) стає зрозумілим, що двоюрідний брат Джен, Джон Рід, своєю вимогою звертатися до нього тільки “Master Reed” принижує Джен, низводячи її до соціального рівня служниці. У Ч. Дікенса у романі «Девід Копперфільд» Урія Гіп запобігливо звертається до Девіда саме “Master Copperfield”, підкреслюючи, що підносить його на більш високий соціальний щабель. Сищик Лестрейд у А. Конан Дойля, тріумфуючи з приводу свого удаваного успіху, коли він, нібито, випередив Холмса, звертається до нього: “There is a little nut for you to crack, Master Holmes” (Conan Doyle, 240). Таке звертання супроводжує яскравий «асоціативний шлейф», в якому є і зверхність, і жартівливість, і погорда. Контекстуальна заміна: «Що, твердий горішок вам дістався, вундеркінде?» (Конан Дойль, 275) видається цілковито виправданою.

Топоніми у перекладі найчастіше передають буквально, без жодних пояснень, тому вони не викликають чітких асоціацій у читачів перекладу.

“The octagon room at Sir Robert Chiltern’s house in Grosvenor Square” (Wilde, 125). – «Восьмикутна зала у будинку Сера Роберта Чілтерна на Гровенор-сквер, в аристократичному кварталі Лондона» (Вайльд, 127).

Назва вулиці Grosvenor Square у п’єсі “An Ideal Husband” є семіотичною одиницею, що посиляє читачам інформацію про соціальний, фінансовий, а відтак, і культурний рівень Чілтернів. Гровенор-сквер знаходиться у самому центрі Лондона, біля парків Букінгемського Палацу. Історичні райони Лондону збереглися майже незмінними від часів Вікторіанської епохи. Знаходячись у центрі столиці, Гровенор-сквер була, і є зараз, одним з найбільш аристократичних районів Лондону. Читачі перекладу, не ознайомлені з топографічними особливостями британської столиці, втрачають певний обсяг інформації культурно-історичного плану, який англійці сприймають автоматично. При перекладі з англійської мови на українську, перекладач може застосувати прийом розширення паратексту за допомогою додавання. Саме так діє перекладачка п’єс Оскара Вайльда українською мовою: «в аристократичному кварталі Лондона» (Вайльд, 127).

Культурно-марковані знаки охоплюють надзвичайно широкий масив понять Вікторіанської епохи у Великій Британії. Вони представляють різноманітні концепти культури оригіналу та допомагають відтворити картину світу носіїв відповідної культури. Проблема перекладу культурно-маркованих знаків може бути вирішена шляхом застосування різноманітних перекладацьких прийомів: додавань, внутрішньотекстових пояснень, контекстуальних заміни, виносів, коментарів та вилучень. Є підстави твердити, що вирішення проблем перекладу культурно-маркованих знаків за допомогою створення гіпертексту (виноска та коментар) є шляхом найменшого опору для перекладача і найменш сприятливим для читача. Додавання, уточнення, внутрішньотекстові пояснення та

контекстуальні заміни допомагають перекладачеві достовірно відобразити унікальну картину світу, створену автором оригінального твору.

Перспективним напрямком досліджень видається розподіл культурно-маркованих знаків, наявних у художніх творах, що репрезентують дистантну культуру (Вікторіанство), за групами, а також визначення найбільш оптимальних прийомів їх відтворення українською мовою.

ЛІТЕРАТУРА

1. *Зорівчак Р.П.* Реалія і переклад (на матеріалі англomовних перекладів української прози). – Львів: Вид-во Львів. ун-ту, 1989. 2. Влахов С., Флорин С. Непереводимое в переводе. – София: Наука и искусство, 1990. 3. *Мечковская Н.Б.* Семиотика: Язык. Природа. Культура: Курс лекций: Учеб. пособие для студ. филол., лингв. и переводовед. фак. высш. учеб. заведений. – М.: Изд. центр «Академия», 2004. 4. *Кубрякова Е.С.* Концепт // Е.С. Кубрякова, В.З. Демьянков, Ю.Г. Панкрац, Л.Г. Лузина. Краткий словарь когнитивных терминов. М.: Изд-во Моск. ун-та, 1996. – С.90-93.

ДОВІДКОВА ЛІТЕРАТУРА

5. Longman Dictionary of English Language and Culture (6th Ed.). – L.: Pearson Education Ltd, 2003. – 1568 p. 6. New Webster's Dictionary and Thesaurus of the English Language. – Danbury, CCT.: Lexicon Publications INC., 1993. – 1149 p.

ДЖЕРЕЛА ІЛЮСТРАТИВНОГО МАТЕРІАЛУ

7. *Collins, Wilkie.* The Woman in White / Edited with an Introduction by John Sutherland. – Oxford, N.Y.: Oxford University Press, 1996. – 702 p. 8. *Коллінз, Уїлкі:* Твори в двох томах. – К.: Дніпро, 1989. – Т. 1. – Жінка в білому: Роман / Пер. з англ. О. М. Мокровольського. – 586 с. 9. *Thackeray, William Makepeace.* Vanity Fair. – L.: Penguin Books, 1994. – 672 p. 10. *Теккерей, Вільям Меїкніс.* Ярмарок суєти: Роман без героя / Пер. з англ. О. Сенюк. – К.: Вища Школа. Вид-во при КДУ, 1983. – 622 с. 11. *Galsworthy, John.* The Forsyte Saga: The Man of Property; In Chancery. – М.: Progress publishers, 1975. – 383 p. 12. *Голсуорсі, Джон.* Сага про Форсайтів: Власник; В зашморгу; Здаємо в оренду: Романи / Пер. з англ. О. Тереха. – К.: Дніпро, 1988. – 847 с. 13. *Bronte, Charlotte.* Jane Eyre. – Cambridge: Galley Press, 1987. – 476 p. 14. *Бронте Ш.* Джен Ейр: Роман / Пер. з англ. П. Соколовського. – К.: Дніпро, 1987. – 458 с. 15. *Wilde, Oscar.* Five Plays. – N.Y.: Bantam Books, 1961. – 300 p. 16. *Вайльд О.* П'ять п'єс О. Вайльда / © Пер. з англ. Тетяни Некряч. – На правах рукопису. – Літературна частина Київського національного академічного драматичного театру імені Івана Франка. – К. – 2004. – 271 с. 17. *Conan Doyle, Arthur.* The Adventures of Sherlock Holmes. – N. Y.: Berkley Medalion Books, 1999. – 304 p. 18. *Дойль А.* Конан. Пригоди Шерлока Холмса: Для серед. та стар. шк. віку / Пер. з англ. М. Дмитренка. – К.: Школа, 2002. – 282 с.

ШЕВЧЕНКО І.О.

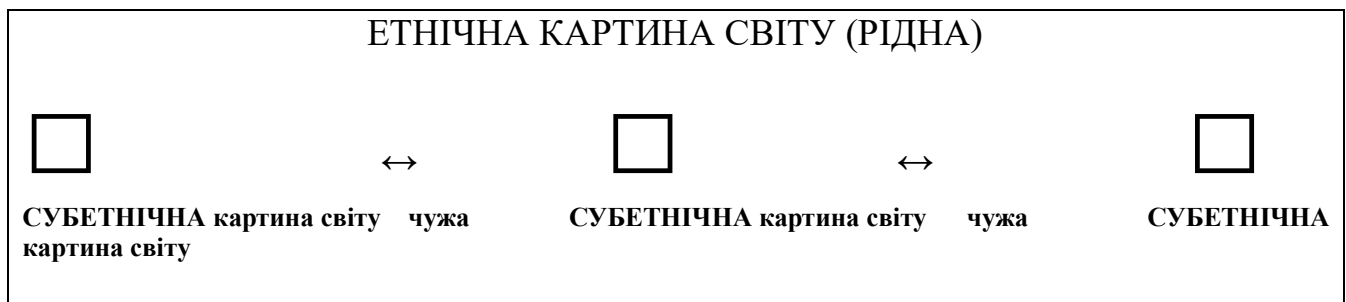
Київський національний університет імені Тараса Шевченка

ВІДТВОРЕННЯ РЕАЛІЙ ІСПАНОМОВНИХ КАЗОК ПРИ ПЕРЕКЛАДІ УКРАЇНСЬКОЮ

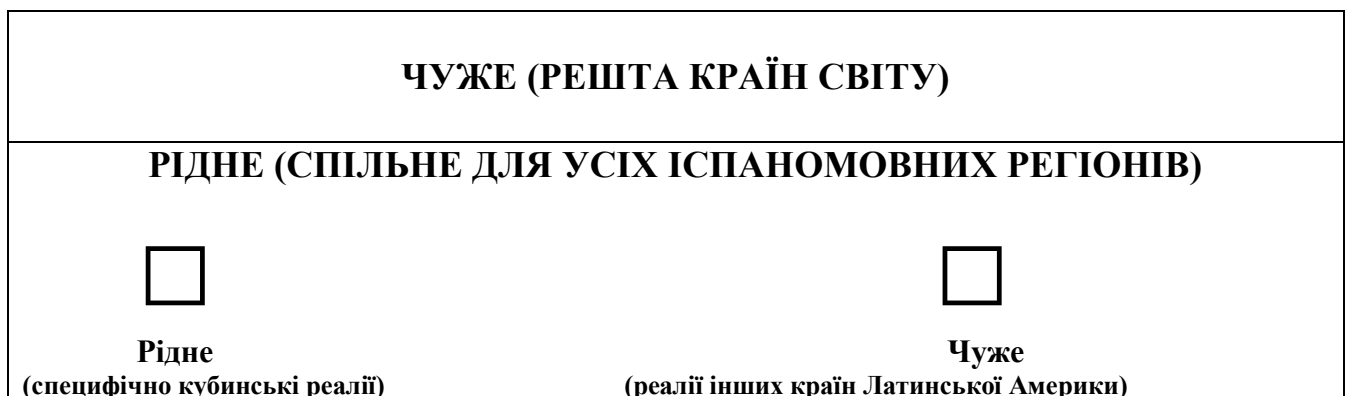
Об'єктом дослідження обрано 53 іспаномовні казки та їх відповідні українські переклади, опубліковані в збірках “Казки народів Іспанії” та “Кубинські народні казки”. Предмет дослідження – перекладознавча проблема відтворення реалій народної казки засобами цільової мови. Мета дослідження спрямована на визначення відповідності офіційних варіантів засадам кросс-культурного перекладу, завдяки якому досягається ефект аккультуризації – засвоєння чужих культурних норм внаслідок доступного тлумачення культуроспецифічних конотацій. Сформульований меті підпорядкована низка таких завдань: розглянути реалії за етнічними ознаками, тобто за походженням з конкретного географічного ареалу (Іспанія, Латинська Америка, Куба); розглянути реалії за їх приналежністю до певної тематичної групи; розглянути реалії за рівнем їх важливості у сюжетній канві; розглянути способи перекладу реалій, запропонованих українськими перекладачами і в разі неадекватного відтворення запропонувати авторські варіанти перекладу; визначити основні тенденції у виборі способів перекладу шляхом статистичних підрахунків; зробити висновки стосовно успішності отриманих результатів.

Актуальність теми обумовлена кількома факторами: важливістю реалії як перекладознавчої категорії, її особливою роллю у відображенні національно-культурної свідомості народу у тексті народної казки, необхідністю ґрунтовного дослідження та зіставлення різноманітних засобів передачі лінгвокультурологічного потенціалу. Проблема перекладу реалій казок європейських народів широко представлена у працях вітчизняних перекладознавців [Зорівчак, Кушина Венгренівська, Медвідь, Бабич, Сидір, Пашина].

Розгляд реалій іспаномовних казок за етнічними ознаками передбачає попередній аналіз за ознакою “рідний-чужий”. Кожна країна Латинської Америки виступає “чужим” регіоном по відношенню до іншої країни, але в опозиції до Іспанії усі країни Латинської Америки стають єдиним “рідним” регіоном, так само, як Іспанія з Латинською Америкою утворюють разом рідну іспаномовну зону опозиції по відношенню до решти країн світу. При моделюванні етнічної картини світу слід мати на увазі, що великому етносу відповідає одна усталена та традиційна картина світу, яка охоплює строкату панораму окремих субетносів. Субетнічні картини світу можуть бути протилежними, несхожими і навіть протирічними загальнонаціональній картині світу, незважаючи на те, що вона сприймається усіма субетносами як рідна. Дослідник В.Шаклеїн пропонує схему співвідношення субетнічних картин та національної етнічної картини світу [1:76]:

Керуючись природно-географічним фактором, розподіл реалій у народних казках Куби по відношенню до народних казок Іспанії та інших іспаномовних країн можна представити за таким зразком:

Поєднання трьох шарів реалій – загальноіспанського, латиноамериканського, кубинського – надає кубинським народним казкам неповторного колориту, помітного лише читачам оригіналів. При перекладі розмежування на три плани не здійснюється.

Як відомо, тематична група, до якої належить та чи інша реалія, не стає допоміжним засобом у задачі виявлення її гіпотетичної важливості. Надійною точкою відліку стають два фактори: 1) зв'язок реалії із сюжетом у цілому, з основними сюжетними моментами або з системою персонажів; 2) яскраве інтернаціоналізоване забарвлення, що робить культуроспецифічне слово “ознакою ідентичності”. Останній

тип реалій П.Ньюмарк характеризує як “слова-міфи”, що виступають символами неперекладності та усвідомлення культурної своєрідності [2:97]. Умовна класифікація на тематичні групи являє собою зручний інструмент аналізу способів перекладу реалій, висвітлення домінуючих тенденцій та з’ясування можливої залежності між тематичною групою та важливістю реалій з особливостями конкретної перекладацької стратегії. Емпіричний аналіз дозволяє нам виділити найбільш поширені тематичні групи реалій іспаномовних казок: імена та прізвиська; національність; суспільна ієрархія, професії та ремесла; норми вербальної поведінки; географічні назви; назви флори та фауни; помешкання та предмети повсякденного вжитку; грошові одиниці, міри ваги та довжини.

Якщо ми порівняємо за ступенем важливості імена та прізвиська персонажів, не викликає сумніву факт, що прізвиська несуть значно більше змістове навантаження. Імена персонажів-типів, позбавлених індивідуальності, представляють собою зручні номінативні ярлики загального характеру, тоді як прізвиська містять інформацію про ті якості персонажа, що мають значення для розгортання сюжетів. При перекладі імена підлягають транскрипції, зберігаючи іноземне звучання: *Pedro* – *Педро*; *Juan* – *Хуан*; *Ambrosio* – *Амбросіо*; *Camilo* – *Каміло*; *Apolonio* – *Аполоніо*; *Margarito* – *Маргаріто*; *Abel* – *Абель*; *Bacallao* – *Бакальяо*; *Periquito* – *Перікіто*; *Mariquita* – *Марікіта*. На відміну від імен, прізвиська потребують перекладу лексичного значення для відображення функції персонажа. Проблеми не виникає, якщо йдеться про клички, побудовані за моделлю “ім’я + прикметник / іменник”: *Pedro el Malo* – *Педро Злий*, *Juan el Bueno* – *Хуан Добрий*, *Juan el Oso* – *Хуан Ведмідь*. Завдання ускладнюється, коли використовується композит, утворений дієсловом та іменником, через те, що додається необхідність благозвучної ритмічної організації: *Aplanalomas* – *Рівняйгора*, *Empatacadenas* – *Плетиланцюг*, *Arrancapinos* – *Вирвидерево*. Дані переклади орієнтовані виключно на функціональність, що дозволяє пройти тест на адекватність та компенсувати певні лексичні втрати (*lomas* – схили, узгір’я – трансформуються у *гори*, а *pinos* – сосни – генералізуються у *дерева*). Образне прізвисько *Pedro Urdemales*, перекладене у більш практичному ключі *Педро Скуштуїлиха*, вимагає збереження метафоричності, щось на зразок *Педро Лихопряд* або *Педро Лихоткач*. Оригінальне прізвисько *El Bizarrón* (сміливець) зазнає прагматичної адаптації на синонім *Силач* при перекладі у відповідності із сюжетом казки, де неодноразово підкреслюється гіпотетична фізична сила героя.

Набір етнічних характеристик в іспаномовних казках є досить обмеженим. Національність набуває релевантності та виконує ідентифікаційну функцію за умови поєднання двох фундаментальних параметрів: чорний / білий, свій / чужий. У кубинських казках систему персонажів за етнічною ознакою можна зобразити таким чином: *negro* – *негр* (чорний / свій), *blanco* – *білий* (білий / свій), *gallego* – *галісієць* (білий / чужий), *congo* – *конго* (чорний / свій), *haitiano* – *гаїтянець* (чорний / чужий). В іспанських казках ця система має інший вигляд: *negro* – *негр* (чорний / чужий), *blanco* – *білий* (білий / свій), *español* – *іспанець* (білий / свій), *toro* – *мавританець* (чорний / свій). Враховуючи те, що з усієї інформації, яка міститься у кубинській реалії *конго*, посправжньому має значення фактор чорної шкіри, видається зайвим введення пояснювальної виноски в українському перекладі: “нащадок переселенців з африканського племені конго, представники якого становлять основну частину темношкірого населення Куби” (2, 23). Доречно ввести лаконічний уточнюючий коментар у самому тексті казки: *негр з племені конго* або *негр-конго*.

Завдання перекладача полягає ще й у тому, щоб не вийти за межі зазначених параметрів чорний / білий, свій / чужий під впливом прескриптивних морально-етичних

міркувань або неправильного тлумачення, що загрожують у випадку непрямого або метафоричного посилення на національність. Наприклад, ласкава алюзія на негра (*morenito* – *негрлик*) та його описове зображення (*el de color* – *чорношкірий*) з незрозумілих причин перетворюються на “мулата” в українському перекладі незважаючи на відверто меліоративне забарвлення даного поняття у кубинських казках. Визначення *peninsular* (родом з Іберійського півострова), застосоване по відношенню до галісійця, було правильно відтворене у перекладі як “*галісієць*”, але конотації узагальнюючого синоніма зазнали втрат. Вживання визначення *peninsular*, що об’єднує представника окремого етносу галісійця з усіма “чужими” іспанцями, мало на меті підкреслити прірву між “своїми” та “не-своїми”. Саме тому натяк потребує експлікації: *галісієць, що приїхав з Іспанії / Іберійського півострова*.

Суспільна ієрархія, представлена в іспаномовних казках, виглядає небагатою на культуроспецифічні слова у зв’язку з тим, що основні посади відповідають площинам верх / низ і носять універсальний характер: *amo* – *хазяїн / господар*, *esclavo* – *невільник*, *rey* – *король*, *reina* – *королева*, *princesa* – *принцеса / королівна*, *mendigo* – *жебрак*, *criado* – *служник*, *criada* – *служниця*, *serviente* – *слуга*, *campesino* – *селянин*; так само, як надприродні антагоністичні сили: *diablo* – *чорт*, *gigante* – *велемень*; і професії середнього класу, типові для соціально-побутових казок: *cura* – *священик*, *juez* – *суддя*, *zapatero* – *швець*, *bodeguero* – *аптекарь*, *médico* – *лікар*, *ladrón* – *злочинець*, *soldado* – *солдат*, *empleado* – *службовець*, *capitán* – *капітан*, *maestra / señorita* – *вчителька*. Серед професій, що належать до масиву реалій, варто відмітити відому інтернаціоналізовану іспанську посаду “*alcalde*”, що вдало передається шляхом ритмічного поєднання транскрипції з уточнюючим гіперонімом: *староста-алькальд* подібно до реалії “*grande*”: *гранд* – *великий пан*, переданій транскрипцією у поєднанні з експлікативним культурним аналогом. Аналогічної тактики слід було дотримуватись при перекладі важливої реалії “*caballero*”, переданої за допомогою культурного еквівалента “*лицар*” або за допомогою транскрипції “*кабальєро*”. У першому варіанті губиться національний колорит, тоді як у другому варіанті перенасиченість національним колоритом викликає непорозуміння через відсутність пояснювальних вставок. Прагматична адаптація дозволяє поєднати обидва варіанти: *шляхетний лицар* – *кабальєро*. У випадку з реалією “*señora*”, що позначає заможну аристократку і передається шляхом транскрипції “*сеньйора*”, не виникає потреби в експлікативних уточненнях у зв’язку з наявністю фонових знань у реципієнта.

Особливе місце у кубинській картині світу займає реалія *guajiro*, надзвичайно важлива як для Куби, так і для Латинської Америки у цілому. Гуахіро – не просто кубинський селянин, а міфологічний персонаж з конкретними світоглядними позиціями і з яскраво вираженою індивідуальністю, що включає такі риси, як гордість, хитрість, практичність, розум, винахідливість, спритність та ін. Складається враження, що українські перекладачі усіма способами уникали контакту з “*guajiro*”, наче з магічним табу, замість того, щоб спробувати представити реалію реципієнту. Якщо перекладачі не йдуть шляхом генералізації, нівелюючи гуахіро у “селянина”, то обирають прийом абсолютного або часткового випущення. За першим зразком діє Л.Олевський, перекладаючи казкову назву “*La guajira que se hacía la fina*” як “*Задавака*” і, відповідно, скасовуючи посилення на приналежність до конкретної соціальної верстви із властивими їй якостями гордості та пихатості. Коли ж, по мірі розгортання сюжету з’являється посилення на “*guajiros*”, інших жителів місцевості, перекладач обходить пастку, обравши прагматичний синонім “сусіди”. З огляду на важливість образу гуахіро адекватним варіантом перекладу назви видається “*Гуахіра-задавака*”. Посилення на інших представників даного класу повинні зберігатись у первинній формі. Не менш

хитро вчинила С.Павличко, переклавши “*guajiros*” як “*вершники*”, завдяки контекстуальному уточненню “*con caballos*”. Генералізація позбавила переклад соціальних імплікацій. “*Гуахіро на конях*” складали загальну масу претендентів на руку принцеси, людей з низів, що прагнули пробитись до верхівки після здійснення складного випробування. Наведені приклади наштовхують на єдино правильний висновок: “*гуахіро*” має стати константною фольклорною реалією для іншомовних реципієнтів і точно відтворюватись при кожному посиленні. На перших етапах ознайомлення доцільно обрати принцип нагадування, супроводжуючи реалію короткими уточнюючими коментарями-вставками типу: “*кубинський селянин гуахіро*”, “*хитрий селянин гуахіро*” або “*гуахіро (так називають на Кубі селян)*”.

Прагматичні розбіжності у такій делікатній сфері, як норми вербальної поведінки та форми ввічливості, обумовлюють адаптацію на норми культури-приймача у зв'язку з тим, що ситуаційна незвичність, відображена у перекладі, порушує природність реакцій іншомовного реципієнта. Йдеться про глибинні неспівпадіння при використанні форм звертання “*ти*” і “*ви*”. Як зазначає дослідник іспанського фольклору Х.Гельбенсу: “Персонажі іспанських казок звертаються один до одного з надзвичайною фамільярністю. Пастух може спокійно звертатись на “*ти*” до короля або принцеси. Така поведінка не викликає подиву з боку коронованих осіб і не порушує диференційні вербальні норми держави” [3:15]. Окрім цього, в іспаномовних казках часто зображується ситуація, в якій герой зустрічається з магічним помічником у вигляді старої жінки і з перших же слів звертається до неї на “*ти*”. В українських казках подібна фамільярність сприймається як нонсенс та вищий прояв неповаги до літньої людини, за винятком тих випадків, коли герой вступає в антагонізм з магічним помічником і поводить себе зухвало. З іншого боку, спостерігаються розбіжності у звертаннях до товаришів з боку героя та у звертаннях до героя з боку коронованих осіб (“*ви*” в іспаномовних казках, “*ти*” в українських казках). Розглянемо застосування прагматичної адаптації в українських перекладах:

Dime dónde está el castillo de Irás y no Volverás. (3, 147) Скажіть мені, як знайти замок, що зветься “Підеш – не вернешся” (1, 28)

¿Quién ha ocupado esta casa? ¿Lo sabes? (3, 112) Хто тут жив до вас? (1, 119)

¿Amigo, cuánto gana Usted aquí? (5, 16) Скільки тобі за це платять? (2, 95)

Usted se casa con la princesa (6, 29) Ти одружишся з моєю дочкою (2, 106)

В усіх випадках прагматична адаптація виправдана. Звертання на “*ти*” по відношенню до магічного помічника похилого віку видалося б напрочуд дивним в українських казках, так само, як звертання на “*ви*” по відношенню до товариша-побратима та звертання на “*ви*” з боку короля, навіть якщо той іде назустріч герою і підтверджує здійснення його шлюбних намірів.

Географічні назви не лише локалізують казкову дію, але й пропонують іншомовному читачеві конкретні топографічні відомості, сприяючи накопиченню загальнокультурних знань. Відомі інтернаціоналізовані назви або типи місцевості такі, як *la Habana, Italia, sabana*, мають один історично закріплений варіант перекладу шляхом транскрипції або транслітерації: *Гавана, Італія, саванна*. Більш специфічні місцеві назви, такі, як *Camagüey, San Juan, Santa Clara*, зберігають первинну форму при перекладі шляхом застосування транскрипції: *Камагуей, Сан Хуан, Санта Клара*. Регіональні назви, з якими обізнане надзвичайно вузьке коло людей, як правило випускаються. Така доля спіткала реалію *la Loma de la Hoja*, що зустрічається у наступному контексті:

Una vez Estanislao Reyes iba a caballo de San Juan a Santa Clara, por el camino llamado de la Loma de la Hoja, y al pasar por un potrero se encontró dos carneros peleando

(6, 142). *Якось Естаніслао Рейес їхав верхи з Сан Хуана до Санта Клари. Проминаючи пасовисько, побачив, що там б'ються двоє баранів (2, 74). Жив собі один чоловік на ім'я Станіслао Рейес. Якось поїхав він на коні з містечка Сан Хуан до містечка Санта Клара. Їхав він шляхом Лома де ла Оха і, коли проїжджав пасовисько, побачив бійку двох баранів.* (авторський переклад)

В українському офіційному перекладі зберігаються географічні реалії зі статусом міста або містечка, тоді як назва проміжного шляху не потрапляє у центр уваги. На нашу думку, дана красназнавча деталь не повинна безслідно зникати незважаючи на вторинне значення для сюжету. Саме накопичення дрібних на перший погляд деталей і створює національний колорит.

У деяких випадках географічні назви потребують перекладу їх лексичного значення. Зазвичай це трапляється, якщо, згідно сюжету, назви утворились внаслідок казкових подій. Яскравим прикладом виступає кубинська казка “*Por qué Cojimar se llama así*” (“Чому Схопиморе так називається”, пер.О.Прилипка). За сюжетом, герой стрибнув у море за квіткою, але замість квітки “схопив море”, потонув, і з того часу море почали називати його останніми словами: *cojimar* = я схопив море. Збереження оригінального звучання при перекладі (Кохімар) натикається на реальну загрозу позбавити змісту цілу казку. У випадку з реалією *calle Salsipuedes*, перекладеної як *вулиця Сальсіпuedес*, ми також маємо справу із назвою, “що говорить”, але її роль у сюжеті незначна, що дозволяє відтворити первинне фонетичне звучання.

Екзотичні безеквівалентні реалії, що позначають різноманітні назви флори та фауни, підлягають неоднозначним перекладацьким рішенням, серед яких фігурують: вживання денотата: *guajaro* (вид американського індики) – *індик*, *jicotea* (вид американської черепахи) – *черепаха*, *aura* (вид яструба на півдні Америки) – *яструб*; вживання денотата із звуженням значення: *maíz / maí* (маїс, особливий американський вид кукурудзи) – *кукурудза*, *bibijagua* (шкідлива кубинська мураха) – *мураха*, *manigua* (поле, що заросло чагарниками) – *тростинові зарості*; виноска: *maja* – *маха* (велика змія, рід удава), *jutía* – *агуті* (рід гризунів, горбатий заєць) *boniato* – *маніок* (тропічна рослина з їстівними плодами); випущення: *güiro* (вид ліани); асиміляція: *margarita* (польова маргаритка) – *квіточка-стокротка*. Серед запропонованих денотатів заслуговує на увагу виключно кубинська реалія “*bibijagua*”, перекладена як “*мураха*”. Виходячи з контексту, варто згадати шкідливі риси комах, завдяки яким підкреслюється доброта головного героя, що зумів перетворити злих, отруйних створінь на магічних помічників. Локальний колорит американських синонімів *guajaro* та *jicotea*, що відповідають іспанським словам *ravo* і *tortuga*, не може бути відображений через відсутність мовних ресурсів і, відповідно, скасовується в узагальнюючому перекладі “*індик*” та “*черепаха*”. Проте, неминуха втрата локального відтінку не відіграє вирішальної ролі через те, що ці тварини займають місце у системі персонажів-типів. Інтернаціоналізована реалія *maíz* - *маїс* та її дериват *maizal* - *маїсове поле* не повинні зазнавати генералізації при перекладі внаслідок вживання гіпероніма “*кукурудза*”. Враховуючи той факт, що виноска зазвичай відвертає читацьку увагу, виникає необхідність пошуку інших рішень. Вдалою альтернативою виноскі видається поєднання уточнюючого коментаря з незнайомою лексичною одиницею: *миша-агуті*; *удав-маха*. Як резонно відмічають О.Орличенко та М.Венгрєнівська, цей прийом співвідноситься із специфічним казковим ритмом [4:80].

Реалії, що позначають особливості помешкання та специфічні предмети повсякденного вжитку, утворюють одну з найбільш числених тематичних груп, насичену цікавими красназвчними нюансами. Серед способів перекладу переважає вживання денотатів з більшим або меншим ступенем близькості та національної

маркованості: *cuarta* (вид батога) – *канчук / нагай*, *mecate* (мотузка з піти) – *мотузка*, *arique* (мотузка з волокна королівської пальми) – *вірьовка з пальмового волокна*, *guatasa* (вид кирки) – *граблі*, *machete* (мачете, особливий вид сокири) – *сокира*, *guasa* (заритий у землю скарб) – *гличик з гришми*, *rancho* (ранчо, особливий вид будівлі в країнах Латинської Америки) – *хутір*; *fonda* (вид шинку в Латинській Америці) – *харчівня / корчма*. Презентація невідомої реалії здійснюється за допомогою виноски: *lazo de pita* – *лассо* (довга вірьовка із зашморгом, аркан). На наш погляд, реалії *mecate*, *arique* та *lazo de pita*, що містять посилання на матеріали, з яких зроблено предмет, вимагають детальнішого відтворення: *мотузка з піти*, *мотузка з волокна королівської пальми* і *лассо з піти*. Слід уникати національно маркованих варіантів перекладу реалій типу *cuarta* – *канчук / нагай* замість нейтрального денотата “*баміг*”. Абсолютно неприпустимими видаються прийоми генералізації (*machete* – *сокира*) та асиміляції (*rancho* – *хутір*) стосовно інтернаціоналізованих реалій, що перетворилися на “*візитну картку*” регіону і закріпилися в інших мовах у первинній формі.

Реалії, пов’язані з грошовими одиницями та мірами ваги і довжини, зазвичай відіграють роль показників, що виражають кількісні відносини “великий-маленький” у відповідності із тенденцією казок оперувати системою бінарних опозицій. Змістове навантаження у більшості випадків носить вторинний характер. Серед способів перекладу таких реалій перевага надається двом:

– введення нової міри ваги або довжини / грошової одиниці в іншомовну культуру за допомогою уточнюючої виноски наприкінці сторінки або без виноски, якщо іноземна реалія вже є відомою через літературні джерела або засоби масової інформації: *quintal* – *квінтал* (виноска: *міра ваги, що дорівнює 46 кг*); *vara* – *вара* (виноска: *міра довжини, що дорівнює приблизно 1 м*); *quilo* – *сентаво* (виноска: *одна сота частина песо, основної грошової одиниці Куби*); *real* – *реал* (виноска: *іспанська монета*); *duro* – *дуро* (виноска: *іспанська монета*); *peso* – *песо*; *peseta* – *песета*.

– асиміляція шляхом переведення на зразки культури-приймача: *bastón de 500 quintales* / *bastón de quinientas libras* – *нівторастанудова палиця*. У випадку з квінталами слід віддати належне перекладачеві, що припустився досить точних розрахунків. 500 квінталів дійсно відповідають 150 пудам з похибкою на 100 кг (500 квінталів = 2300 кг, 150 пудів = 2400 кг). Однак, у випадку з фунтами (*libras*) міра ваги при перекладі більше ніж у десять разів перевищує міру ваги в оригіналі (500 фунтів = 200 кг). Проте, незалежно від точності розрахунків, асиміляція неприпустима, оскільки зрозуміло, що в оригіналі слов’янські міри ваги не згадуються. До того ж, сама кількість “*нівторастанудова*” виглядає неприродно через наявність усталеного штампу українських казок “*стопудова палиця*”. На нашу думку, доречніше вдатись до генералізації (“*величезна палиця*”) або поєднати прийом генералізації з посиланням на іншомовну реалію (“*величезна палиця вагою 500 квінталів*”).

В результаті дослідження способів перекладу реалій іспаномовних казок в українських опублікованих перекладах ми виявили, що найбільш поширеними способами виступають: транскрипція або транслітерація (30 %); аналог – вживання культурного або функціонального еквівалента (18 %); асиміляція – вживання національно маркованого культурного еквівалента (17 %); вживання гіпероніма, ситуативного відповідника або описової перифрази з ефектом генералізації (10 %); випущення (7 %); транскрипція або транслітерація у поєднанні з виноскою (7 %); переклад прізвиськ персонажів або назв з підтекстом (7 %); переклад прізвиськ персонажів або назв з підтекстом (7 %); транскрипція або транслітерація у поєднанні з гіперонімом або описовою перифразою (2 %). Серед перелічених способів оптимальним варіантом перекладу незнайомих реалій видається транскрипція або транслітерація у

поєднанні з гіперонімом або описовою перифразою за умов вдалого підбору відповідників та узгодженості з контекстуальними факторами – спосіб, який майже не використовується українськими перекладачами. Транскрипція або транслітерація без експлікації не сприяє створенню занадто екзотичного фону у випадках, коли йдеться про відомі інтернаціоналізовані реалії або імена персонажів. Випущення або генералізація відносяться до суперечливих способів, що призводять як до незначних смислових втрат, так і до істотного спотворення в залежності від сюжетно-композиційної важливості конкретної реалії. Тенденція до національно маркованого перекладу внаслідок асиміляції у переважній більшості випадків сприймається як штучний прийом і характеризується високим ступенем шкідливого впливу на адекватне сприйняття казки реципієнтом.

ЛІТЕРАТУРА

1.Шаклеин В.М. Этноязыковое видение мира как составляющее лингвокультурной ситуации. // Вестник МГУ, Серия 19, № 1. – Издательство Московского университета “Вестник Московского Университета”, 2001. – С.73-88. 2.Newmark P. Paragraphs on translation. – Clevedon, Philadelphia, Adelaide.: Multilingual Matters LTD, 1993. 3.Guelbenzú J. Introducción a la edición de cuentos populares españoles // Cuentos populares españoles, vol. 1. – Madrid.: Siruela, 1996. – P.3-18. 4.Венгреневская М.А., Орличенко Е.В. – Колорит испанских и португальских народных сказок в переводе // Теория и практика перевода, № 15. – К.: Вища Школа, 1988. – С.78-84. 5.Бабич В.М. Відтворення колориту української казки // Теорія і практика перекладу, № 14. – К.: Вища Школа, 1987. – С.94-99. 6.Березович Е.Л., Рут М.Э. Ономастический портрет реалии как жанр лингвокультурологического описания // Известия Уральского государственного университета. № 17. Гуманитарные науки. Вып. 3: Филология. – Екатеринбург.: 2000. – С.33-38. 7.Зорівчак Р.П. Українські народні казки в перекладах Роберта Бейна // Теорія і практика перекладу, № 10. – К.: Вища Школа, 1983. – С.40-47. 8.Зорівчак Р.П. Реалія і переклад // Теорія і практика перекладу, № 13. – К.: Вища Школа, 1986. – С.50-59. 9.Зорівчак Р.П. Статус реалії як перекладознавчого терміна // Теорія і практика перекладу, № 12. – К.: Вища Школа, 1985. – С.22-31. 10.Кобозева И.М. Конкретный пример лексико-семантического эксперимента: выявление стереотипов национальных характеров через анализ коннотаций этнонимов // Кобозева И. Лексическая семантика. – М.: 2000. – С. 185-196. 11.Кушина Н.І. Відтворення етномовного компонента українських народних казок в англомовних перекладах: Автореф. дис.... канд. філол. наук. – Київ, 1998. 12.Медвідь О.С., Кушина Н.І. Нові переклади українських народних казок – англомовному читачеві // Теорія і практика перекладу, № 18. – К.: Вища Школа, 1992. – С.73-80. 13.Пашина Л.В. Українська народна казка німецькою мовою // Теорія і практика перекладу, № 10. – К.: Вища Школа, 1983. – С.47-52. 14.Сидір О.М. Знайомство англомовного читача з українською казкою // Теорія і практика перекладу, № 13. – К.: Вища Школа, 1986. – С.11-16. 15.Dundes A. Life is like a chicken coop ladder: a portrait of german culture through folklore. – New York.: Columbia University Press, 1984.

ДЖЕРЕЛА ІЛЮСТРАТИВНОГО МАТЕРІАЛУ

1. Казки народів Іспанії. – К.: 1989. 2.Кубинські народні казки. – К.: Веселка, 1988. 3.Cuentos al amor de la lumbre (recopilación de A.Almodóvar), vol.I. – Madrid.: Alianza Editorial S.A., 2004. 4.Cuentos al amor de la lumbre (recopilación de A.Almodóvar), vol.II. – Madrid.: Alianza Editorial S.A., 2004. 5.Cuentos populares cubanos. Tomo I. – La Habana.: Universidad Central de Las Villas, 1960. 6.Cuentos populares cubanos. Tomo II. – La Habana.: Universidad Central de las Villas, 1962. 6.Cuentos populares españoles, vol. 1 (recopilación de José María Guelbenzú). – М.: Siruela, 1996.

ШИПЦІНА Ю.В.

Київський національний лінгвістичний університет

ОСОБЛИВОСТІ КОМУНІКАТИВНОЇ ВЗАЄМОДІЇ АДРЕСАНТ - АДРЕСАТ В ЕТИЧНИХ КОДЕКСАХ

Обов'язковою рисою будь-якої комунікації є адресованість. Комунікативно-прагматичний намір адресанта мовлення завжди передбачає того чи іншого адресата. Автор, створюючи текст, розраховує на його сприйняття, тому до пресупозиції тексту входить як особа автора, так і потенційного читача. Під адресованістю, як правило, розуміють текстову категорію, яка відображає в семантиці та структурі тексту його спрямованість на передбачуваного адресата комунікації, що задає певну модель інтерпретації тексту та є

семантичною базою текстової рецепції [1:10]. Адресованість як одна з найважливіших текстових категорій залишається в центрі уваги таких дослідників як Н.Д.Арутюнова, О.П.Воробйова, В.І.Карасик, Г.Г.Почепцов та ін.

Мета цієї статті полягає в тому, щоб описати взаємодію факторів адресанта та адресата в етичних кодексах. Етичні кодекси є різновидом ділових документів, це офіційні тексти бізнес-компаній, де викладено загальні принципи і правила поведінки керівників та персоналу компанії. Такий документ дає можливість компанії повідомити широкий загал про принципи своєї діяльності у тій частині, що стосується взаємин із постачальниками, замовниками, споживачами та акціонерами. Основною функцією етичних кодексів є регулювання поведінки працівника компанії у виробничих умовах, спонукання його діяти в інтересах компанії та заборона небажаних для компанії дій.

Адекватне сприйняття етичного кодексу компанії значною мірою залежить від того, яким чином сформульовані приписи, що містяться в кодексі. Оскільки основною вимогою до ділових документів вважають їх доступність широкому загалу [2:37], у порадах до написання етичних кодексів вказується на необхідність використання простих формулювань, зрозумілих усім працівникам компанії [3]. Адресант, обираючи адекватні форми для досягнення комунікативної мети, тим самим опосередковано регулює поведінку адресата.

Для досягнення планованого результату адресант має враховувати фактор адресата, тобто максимально підготувати текст для сприйняття шляхом системної організації мовлення специфічного варіювання інформації [4:197]. Дослідниця мови корпорацій Ф. Чернявська стверджує, що для продажу продукції в умовах жорсткої глобальної конкуренції виробник у спілкуванні з клієнтами, співробітниками компанії, постачальниками тощо [5:6], тобто повинен враховувати фактор адресата, який є однією з найважливіших умов ефективності мовленнєвого акту, досягнення його мети [6:357].

Етичні кодекси містять досить складну і розгалужену систему взаємних відношень адресанта і адресата. **Адресантом** етичного кодексу є колегіальний автор, яким потенційно можуть бути засновник компанії, рада директорів, юридичний відділ, консультанти та співробітники компанії. Адресант в етичних кодексах представлений в тексті тим, що він говорить про себе, про адресата, а також характером своїх відносин з адресатом.

Наприклад, в етичному кодексі OJSC Alfa Bank зазначено: “*We guard our impeccable reputation and will, as we always did, perform all obligations to our Customers*”. Сам факт наявності бездоганної репутації компанії не ставиться під сумнів, його неможливо заперечити, оскільки *impeccable reputation* винесено у пресупозицію. Адресант цього кодексу стверджує, що він оберігає власну бездоганну репутацію і дає обіцянку дотримуватися всіх зобов’язань перед своїми клієнтами, наголошуючи при цьому, що завжди дотримувався саме такої лінії поведінки.

Досить схожою є самопрезентація компанії Hewlett Packard, пор.: “*Our reputation is founded on the personal integrity of the company’s personnel and our dedication to our principles...*” Описуючи адресата, компанія Microsoft водночас характеризує себе: з одного боку, в кодексі зазначається, які якості повинен мати працівник компанії, а з іншого боку, тут імпліцитно підкреслюється, що в компанії працюють люди, які вже мають зазначені якості: “*Delivering on our mission requires great people who are bright, creative, and energetic, and who share the following values: integrity and honesty, passion for customers, partners, and technology...*”

Як правило, кодекси адресовані колективному адресатові. Особливість текстів етичних кодексів полягає в тому, що у них **подвійний адресат** – співробітники компанії (ті, хто має виконувати норми) – адресат 1, і споживачі та ін. – адресат 2. Перший адресат формально може бути виражений як адресант (we). Звідси спрямованість на адресанта, а не на адресата; це насамперед зобов’язання, які бере на себе адресант. Це є різновид самоопису,

тільки не у вигляді наративу, а у вигляді норм і правил, тобто в термінах Р. Дюмерінга та Ф. Сафасні є „прескриптивною гіпотетичною моделлю” [7:60], яка створює позитивний імідж компанії за рахунок етичних декларацій, а не реальних дій. Вплив на адресата 2 – опосередкований.

Адресатом 2 етичних кодексів виступають різні суб’єкти, які мають безпосереднє та опосередковане відношення до діяльності компанії, зокрема: наявні та потенційні клієнти, постачальники, акціонери та широкий загал. Специфіка текстів етичних кодексів полягає в тому, що в них присутні імпліцитні моменти адресування. Хоча кожна компанія дає чітке пояснення для кого призначений кодекс, імпліцитно адресатом завжди виступає широкий загал (потенційні клієнти компанії та акціонери), від якого залежить існування компанії.

Досить часто в етичних кодексах подано групи адресатів за ступенем їх важливості для діяльності компанії. Наприклад, в етичному кодексі компанії Johnson & Johnson на початку переліку суб’єктів, щодо яких компанія має певні зобов’язання, стоїть клієнт: “...*Our Credo has guided our actions in fulfilling our responsibilities to our customers, our employees, the community and our stockholders*”, так само як і компанія Hewlett-Packard надає великого значення своїм клієнтам: “*At HP we seek uncompromising integrity through what each individual can contribute – to our customers, our co-workers, our company and our communities*”.

Зважаючи на те, як компанія себе позначає і як звертається до працівників, можна визначити, якою є дистанція між компанією та її співробітниками. Оскільки саме адресат практично задає всі параметри повідомлення та значно впливає на цілеспрямований відбір і організацію мовних засобів [4:197], то слід враховувати, яким чином різні кодекси позначають тих, кому вони адресовані. Так, компанія Motorola звертається до своїх працівників не інакше як за допомогою штучно створеної назви *Motorolans*, що підкреслює їх приналежність до компанії, нетотожність та відмінність від працівників інших компаній, своєрідну унікальність; натомість компанія Mannatech окреслила всіх, хто безпосередньо причетний до її діяльності, нейтральною назвою “*collective Personnel*”, що включає: “...*officers, directors, employees and Mannatech’s independent contractors*”.

У розглянутих етичних кодексах нами було виявлено два види адресатно-адресантних відносин: *субординацію* та *кооперацію*. Вважаємо за доцільне розглянути дані види на прикладі етичних кодексів компаній Hewlett Packard та Motorola, які є яскравими представниками двох вище зазначених видів.

Перший вид відносин представлений насамперед у стилі кодексу. Висока категоричність та авторитарність кодексу компанії Hewlett-Packard проявляється у надмірному вживанні назви компанії (HP) – 150 разів на 43 сторінках кодексу, а також у вказівках на те, що належить компанії (наприклад, *HP’s brand*, *HP’s policies*, *HP’s sensitive information* тощо – всього 296 разів). У кодексі чітко простежується протиставлення компанія – співробітники (*HP versus you*), а отже, підкреслюється велика дистантність у адресатно-адресантних стосунках: *you* в кодексі майже завжди вживається з модальними дієсловами: *you should...*, *you need to abide by HP’s policies...*, *you may not*, *you must ...* тощо, тоді як *HP resells*, *HP uses...*, *HP invests..* Таким чином, стиль написання кодексу характеризується офіційністю юридичного документа. Надмірне використання ексклюзивного займенника першої особи *we* та присвійного *our*, а також “*company*” та присвійного займенника *its* свідчить про авторитарний характер вербального змісту кодексу. Крім того, у більшості речень кодексу займенник *we*, або слово “*company*” знаходиться в ініціальній позиції, що підсилює категоричність. Авторитарність цього кодексу підсилюється ще й широким використанням модальних дієслів *must*, *should*, *may not*, *need* зі значенням облігаторності стосовно адресата.

Другий вид адресатно-адресантних відносин, *кооперація*, передбачає забезпечення активної участі адресата в прийнятті етичних рішень, заохочення до морально-етичної

поведінки, ототожнення компанії зі співробітниками тощо. Адресант кодексу зацікавлений у тому, щоб залучити адресата до діяльності компанії. Він добирає такі мовні засоби, які максимально підкреслюють демократичність стосунків, приналежність адресанта до адресата, ототожнення з ним, вказують на спільність мети, викликають почуття солідарності між компанією та її співробітниками, приховуючи водночас відмінність їх інтересів [8:106].

На відміну від ділового стилю, де для створення загального враження об'єктивності викладу активно використовують безособові конструкції та уникають особових займенників, у текстах етичних кодексів особові займенники першої та другої особи є широковживаними. Як відомо, особові займенники першої та другої особи протиставлені за ознакою „адресант-адресат” повідомлення. Таке протиставлення (особливо в межах однієї фрази) має функціональний характер: займенники першої та другої особи виконують дейктичну функцію, позначаючи комунікантів [9:52]. Займенники першої особи множини в етичних кодексах розрізняються за ознакою «входження/невходження» комуніканта до групи осіб. Якщо адресант забороняє певну небажану дію адресата, він віддаляє себе від нього, підкреслюючи дистантність стосунків і нетотожність адресата з компанією за допомогою ексклюзивного *we*: *“We may not use personal influence to get Motorola to do business with a company in which our family members or friends have an interest. When Motorola uses suppliers or subcontractors to fulfill its commitment, we also may be responsible for communicating these unique governmental requirements to those third parties.”*

Натомість *we* інклюзивне сигналізує про те, що адресат входить до того ж самого кола осіб, що й адресант. Наприклад, позитивна самооцінка компанії Motorola з інклюзивним займенником першої особи множини співвідноситься з образом команди одностайних, кваліфікованим та ретельно підібраним штатом: *“Our key beliefs define who we are as individuals and as a company – to each other, our customers, our shareholders, our suppliers, our competitors and our communities. Uncompromising integrity means staying true to what we believe. We adhere to honesty, fairness and doing the right thing without compromise, even when circumstances make it difficult”*.

В етичному кодексі компанії Motorola широко представлено вживання інклюзивного особового займенника *we* та інклюзивного присвійного займенника *our* (співвіднесеність особових займенників із присвійними створює чітку модель взаємодії адресанта та адресата), наприклад: *we have a responsibility, we will work, we will not pay commissions, we damage our good name if we..., our open door policy, our websites, our family members*, тобто в цих випадках *Motorola = we = Motorolans*. Компанія бажає заохотити працівників до співпраці, до дій, які приносять користь компанії, ідентифікуючи себе зі своїми працівниками, підкреслюючи їхню солідарність саме з нею та власну нетотожність з іншими компаніями.

З метою заохочення працівників компанії до кооперації та відкритого діалогу з керівництвом компанії інколи в етичних кодексах застосовується прийом квазидіалогу, тобто вживаються синтаксичні конструкції, які містять питання-відповідь. Використання такого типу конструкцій сприяє створенню враження безпосереднього спілкування, активної участі адресата. Прагнення до встановлення мовного контакту, вплив на емоційність читацького сприйняття, особистісні особливості комунікантів – усе це призводить до відкритого використання авторського “я” і створює так званий прийом інтимізації викладу, тобто зближення читацького інтересу з авторським. Так, квазидіалогічні структури, на яких побудовано текст кодексу компанії Coca-Cola, є дієвим мовним засобом організації позамовної дійсності. Наприклад: *“Q: I believe, the Company is violating the law. Both my supervisor and the sales center manager are aware of the situation and are doing nothing about it. What should I do?”*

A: Contact your division human resources manager or division general manager, or you may call the Hotline at 800-437-0054”.

Таким чином, враховуючи специфіку адресантно-адресатних відносин виділяємо *два типи етичних кодексів*:

1. Внутрішньо зорієнтовані кодекси (internally oriented codes): кодекси, сформульовані для співробітників, де основний акцент зроблено на дотриманні норм ділової етики (Business Ethics – BE). У цьому типі кодексів простежується чітка субординація адресантно-адресатних відносин.

2. Зовнішньо зорієнтовані кодекси (externally oriented codes): кодекси, в яких представлено самоопис компанії (самореклама), адресований широкому загалу, тобто потенційним споживачам, та зроблено акцент на кооперації між компанією та її співробітниками. В цьому типі кодексів центральним є концепт *корпоративної соціальної відповідальності* – КСВ (Corporate Social Responsibility – CSR), оскільки перш ніж компанія може вимагати етичної поведінки від своїх співробітників, вона повинна подбати про свій “комунікативний імідж”, тобто представити себе етично спрямованою, оскільки особа мовця не менше важить для переконання слухачів, ніж сам зміст слова і його форма [4:196]. Корпоративні етичні декларації часто використовуються як засіб реклами в зовнішній корпоративній комунікації [10:17], тому правильно підібраний імідж здатний суттєво збільшити ефект „фасцинації”, особистісної чарівності, яка досягається в першу чергу за допомогою вербальних засобів, оскільки іміджеві характеристики впливають безпосередньо на свідомість і підсвідомість адресата [11:26].

Отже, такі фактори, як самоопис у вигляді норм з метою реклами, субординативний та кооперативний види адресантно-адресатних відносин та спрямованість текстів етичних кодексів не тільки на конкретного адресата, але й на ширше коло осіб, прямо чи безпосередньо причетних до діяльності компанії, значною мірою визначають комунікативно-прагматичну специфіку текстів етичних кодексів.

ЛІТЕРАТУРА

1. Воробьева О.П. Текстовые категории и фактор адресата. – К., 1993.
2. Віленьська Г.О. Лексичні особливості італійського офіційно-ділового тексту // Проблеми семантики, прагматики та когнітивної лінгвістики. – Вип. 3. – К.: КНУ, 2003. – С.7-42.
3. Driscoll, Dawn-Marie and W. Michael Hoffman, Ethics Matters: How to Implement Values-Driven Management, 2000, р. 77 // Режим доступу [http://www.ethics.org/code_writing.html від 06.08.2005].
4. Рудік І.В. Щодо питання про характеристику адресанта й адресата комунікативного акту проповіді // Проблеми семантики, прагматики та комунікативної лінгвістики: Зб. наук. пр. – Вип. 4 / Відп. ред. Н.М. Корбозерова. – К.: КНУ ім. Т. Шевченка, 2004. – С. 95-198.
5. Czerniawska F. Corporate-Speak: The Use of Language in Business. – Basingstoke, England: Macmillan, 1997. – P.5-8.
6. рутюнова Н.Д. Фактор адресата // Известия АН СССР. Серия литературы и языка. – М., 1981. – Т.40. – №4. – С.357.
7. Duimering P., Safayeni F. The Role of Language and Formal Structure in the Construction and Maintenance of Organizational Images / Int. Studies of Mgt. & Org. – Vol. 28. – No.3. – Fall, 1998. – P.57-85.
8. Fairclough N. Language and Power: Second Edition. – Harlow, England: Pearson Education, 2001.
9. Лазинич О.М. Фактор адресата у дипломатичному листуванні // Мовознавство. – 2001. – Березень-квітень. – № 2. – С.48-53.
10. Pollach I. Communicating Corporate Ethics on the World Wide Web. – Frankfurt am Main: Peter Lang, 2003. – 236 p.
11. Бондаренко Я.О. Дискурс акцентуєтованих мовних особистостей: комунікативно-когнітивний аспект: Дис. ...канд. філол. наук: 10.02.04. – К., 2002.

ШКАРБАН І.В.

Київський національний університет імені Тараса Шевченка

ПРАКСИСНА ЕВАЛЮАЦІЯ ЯК КОГНІТИВНИЙ ЧИННИК ТВОРЕННЯ КОНЦЕПТУАЛЬНОГО ПОЛЯ “НАЦІЯ”

Концептологічний підхід до аналізу дискурсу преси зумовлений тим, що концепт як “когнітивна одиниця людської свідомості відображає людський досвід інформаційної структури, детермінується культурою та опредмечується в мові” [1:90]. На відміну від інших підходів, котрими оперує сучасна наука (фрейм, сценарій, понятійна категорія тощо), когнітивне моделювання дискурсу включає ціннісну складову, оскільки базу концептотворення визначає оцінена суб’єктом реальна дійсність в аксіологічному ракурсі.

Водночас мовна картина світу моделюється у вигляді взаємозалежних оцінних суджень, співвіднесених з юридичним, релігійним, моральним кодексами, загальноприйнятими судженнями здорового глузду, типовими фольклорними, літературними сюжетами тощо, а тому і ціннісна картина є складовою соціально визначеного, формуючи у колективній свідомості так зване спільне знання (common knowledge) (Lewis, 1969), або взаємоналежне знання членів колективу (mutual knowledge) (Clark, Marshall, 1981; Schiffer, 1972), або загальне підґрунтя (common ground) (Clark, 1996) [2:92-121]. Ціннісні домінанти – це найістотніші для даної культури змісти, сукупність яких утворює тип культури, що підтримується і зберігається в мові [3:5].

Концептуальна інтеграція є найзагальнішою когнітивною операцією поряд із аналогією, ментальним моделюванням, концептуальною категоризацією та побудовою фрейму (М.Тернер, Ж.Фольконе (1998)). Результати концептуальної інтеграції стають невід’ємною складовою концептуальної структури і, зазвичай, слугують базою подальших інтеграційних операцій (об’єднання концептів на засадах концептуальної схожості) [4:69-72]. Тож, проаналізувати структуру і сутність конкретного концепту можливо на базі когнітивного аналізу, що включає дослідження системних значень лексичних одиниць, котрі вербалізують відповідний концепт. У свою чергу, концепти, що набули мовну форму у лексиконі людини, слугують задля здійснення двох найважливіших функцій: репрезентації змісту окремого кванту інформації про світ, а також її зберігання, накопичення та оперування тим самим змістом під час мовленнєвої діяльності [5:35]. Тобто концепт постає у вигляді подвійної ментальної сутності, котра охоплює два боки: мовний, що є реальністю, відображеною у свідомості та опосередкованою мовними засобами; і, власне, ментальний, у цьому разі концепт відтворює образ як відбиття певних культурно-зумовлених уявлень носіїв мови про оточуючу реальність [6:44]. Враховуючи вищезазначене, у світлі сучасного когнітивного підходу до дослідження мовних явищ, виявляється продуктивним синтез двох форм аналізу: логічного, мета якого полягає у визначенні принципів внутрішньої організації концепту, та ейдетично-лінгвокультурологічного концепт-аналізу, що уможливлює розкриття сутності концепту, його існування в мисленні (С.А.Жаботинська, О.М.Кагановська, Дж.Міллер, Е.Пірайнен та ін.)

Метою дослідження є аналіз лінгвосоціокультурного концепту “*Nación*”, який конститується в дискурсивному полі сучасних мас-медіа, та виокремлення значущих смислів висловлювань, що циркулюють у цьому полі із застосуванням аксіологічно-модусних категорій дискурсу.

Необхідність інтегрованого, комплексного “тріадного” – лінгвістичного, соціологічного та культурологічного вивчення багаторівневої стратегії лінгвосоціокультурного моделювання текстів дискурсу преси та способів утворення праксисно-рефлексивного простору комунікації зумовлює **актуальність дослідження**.

У світлі актуальних суспільно-політичних процесів та їх наслідків (*El Pacto Antiterrorista, El Plan Ibarretxe, la reforma del Estatuto de Autonomía, los actos de violencia: El 14-M, el asesinato de Ernest Lluch*) ключовим концептом сучасного іспаномовного дискурсу преси є “*Nación*”. У полі дискурсу відбувається субкатегоризація аксіологічних концептів ***unidad, consolidación, cohesión, convivencia***, що відбивають орієнтацію на єдність, солідарність, неділимість нації “*Nación no hay más que una y es España*” на противагу негативним націоналістським та сепаратистським тенденціям, що неодмінно викличуть *la Morgue nacional*, руйнування іспанської нації. Ця теза набуває вигляду слогану, лозунгу, задаючи пріоритетний напрямок національної *modernización del país archinacionalista y ultraconservador, la integración y la cohesión social de nuestro pueblo, consolidación nacional* та міжнародної політики *la proyección vital de España hacia Europa*.

Концептуальне поле базового концепту “*Nación*” утворюють абстрактні одиниці з позитивним конотативним забарвленням, які трактуються носіями мови майже однозначно як загальнонаціональні аксіологеми, сформовані під впливом екстралінгвістичних факторів – суспільного світогляду, загальних фонових знань, зумовлених проживанням на території однієї країни зі спільними суспільно-політичними тенденціями: *unidad, convivencia, democracia, constitucionalidad, estabilidad, seguridad, etc.* Водночас, хоча існують національно-специфічні уявлення про загальнолюдські цінності і національно-специфічні цінності як такі, виникають точки зіткнення між ціннісними системами, оскільки вищезазначені аксіологеми функціонують як глибинні універсали на підсвідомому рівні і є наслідком міжкультурного когнітивного консенсусу. Когнітивний моделюючий потенціал епістемної метафори *Vida↔Muerte* визначає граничні площини аксіологічної ознаки, що впливають на обсяг поняття “*Nación*” та його актуальний розвиток. Концептуальне поле утворюється з субконцептів, які є наслідком соціального консенсусу, оказіональної аксіологеми, яка спирається на центр ваги – евалюативність практики виживання (*vida / dinamismo, movimiento, desarrollo, construcción*) усупереч практикам, що призводять до руйнування та смерті (*muerte / decomposición, dejunción*).

Пракисна евалюація відбувається засобом організації дискурсивної діяльності із врахуванням прагматико-аксіологічних параметрів масової комунікації, телеологічної перспективи смислотворення у рамках відношення адресант-текст-адресат(и) не лише на змістово-формальному рівні (за допомогою засобів мови – на рівнях фонетичному, морфологічному, лексико-семантичному, граматичному, синтаксичному та ін.) а й на рівні організаційно-стратегічної структури (архітекτονіки дискурсу). Взаємодія прагматичного аспекту із соціальним полягає у плануванні впливу на адресата як члена певного соціуму і передбачає розгляд висловлення із запланованим перлокутивним ефектом у дійовому, динамічному контексті, що досягається трансформацією смислу висловлення з понятійної сфери у сферу дискурсу комунікантів [7:130]. Соціальний вимір задається культурно-зумовленими канонами розгортання когніції [8:24], набуває аксіологічної векторності, оскільки “соціум має певну систему цінностей, які визначаються культурою нації (національні аксіологеми), а також загальнолюдську систему цінностей, що є всезагальною і виходить за межі соціуму (універсальні аксіологеми)” [9:6].

Базовий концепт “ <i>Nación</i> ”: <i>España es una nación de naciones</i>	
Концептуальне поле	Пракисно-рефлексивна евалюація
Unidad integración cohesión consolidación solidaridad europeización acuerdo entendimiento curso encuentro colaboración cooperación	“ <i>Nación no hay más que una y es España</i> ” (El Mundo 24-10-2005) – антитеза задля поглиблення емоційного рівня висловлення, надання категоричної переконливості; <i>la integración y la cohesión social de nuestro pueblo</i> – синонімічний повтор як засіб смислового та емоційного посилення тезису; <i>el proceso de construcción nacional</i> – асоціативне поле “процес”, “будівництво”, “загальнонаціональна справа”; <i>la misión insoslayable del nacionalismo</i> – епітет у сполученні з військовим терміном, підкреслення загрози; <i>los nacionalistas perciben la nación, o mejor dicho, su nación, como un fenómeno natural, extrahistórico o suprahistórico, cuya manifestación canónica es la lengua «propia», del mismo modo que cierto tipo de flora o fauna es propio de tal o cual isla del Pacífico</i> (ABC 16-11-2005) – синтаксично паралельні конструкції як засіб інтегративного поєднання ритмічно акцентованих аргументів;

	<i>la democracia de formato pequeño</i> – контрастне поєднання лексем: демократія як народовладдя, гранично широке поняття, що зводиться до маленького формату; <i>poner en peligro el pilar más sólido en que basa la nación; desbaratar de un manotazo las reglas de juego en que se basa el sistema; el desenlace de esta cadena silogística es grave</i> (ABC 16-11-2005) – каузуальні та “квазікаузуальні” показники, фразеологічні комплекси з метою негативної валоризації повідомлюваного; <i>abogar por el concurso de todos</i> – префікс <i>con-</i> значення сумісної діяльності; <i>un espacio de encuentro</i> – асоціативне поле “простір”, “зустріч” містить сему співпраці, руху назустріч; <i>el marco de la política de vecinidad</i> – артефактна метафора “Дім”; <i>integrarse espiritualmente Europa</i> – прислівник на позначення пріоритету універсальних людських цінностей; <i>la imagen de Una España europea</i> – неозначений артикль <i>una</i> – інтродуктивно-узагальнююче створення бажаного гіпотетичного образу; <i>la proyección vital de España hacia Europa</i> (El País 24-10-2005) – понятійне поле “Життя”, обґрунтування вагомості як життєнеобхідної умови
Convivencia діалого compromiso consenso pacto reconciliación normalización pacificación tolerancia	<i>Los acuerdos de convivencia para este país tienen que ser abiertos e integradores</i> – <i>construcción</i> obligativa із значенням необхідності втілення наміру; ускладнена контекстуальними синонімами Sintagma nominal як засіб надання ідейної, психологічної та символічної глибини; <i>iniciar la salida dialogada del crisis gobernal a base de un amplio consenso entre las fuerzas políticas</i> – референційна ідеографічна парадигма “діалог → згода → вихід”; <i>un esquema de pacto y compromiso; la pacificación y la normalización política</i> – референційна ідеографічна парадигма “засіб → результат” <i>la resolución del llamado “contencioso vasco” a través de la política y las vías democráticas exclusivamente</i> (El Mundo 22-10-2005) – національно-специфічна реальність, прагмема конфлікту; <i>hacer un nuevo esfuerzo de entendimiento y acuerdo</i> – позначення активності політичних актантів “ще одне” та складності процесу “зусилля”;
Democracia pluralismo diversidad garantías votación elección sociedad civil derecho libertad liderazgo político oposición	<i>La democracia es el sistema de control técnico de masas con notable poder adquisitivo y propiedades valiosas</i> – експлікація тези із наданням негативного конотативного забарвлення; <i>la democracia, bien entendida, no guarda una relación inteligible con las expectativas vitales de millones de votantes</i> – вставна конструкція як прагматичний засіб спонування до обґрунтованого обміркування; заперечна дієслівна форма на підкреслення категоричності висловленого, вердиктив; <i>un perfecto simulacro de política</i> – унаочнення “Політика – це симулякр”, посилення засобом епітету “дивовижний” <i>jugar un juego llamado “tener ideas”</i> – соціоморфна метафора

	“Політика – це гра”; <i>estar/no estar hecho para los refinamientos del escenario parlamentario; le ha caído el peor de los papeles; la representación teatral de las posturitas de los políticos</i> (El País 10-03-2005) – соціоморфна метафора “Політика – це театр”; зменшувальний суфікс -it- із зневажливо-презирливим значенням; <i>el estilo de la mayor parte de los diputados se ajustó a «lengua de madera», una máquina de no decir nada, o de decir lo contrario de lo que parece que se está diciendo...las ideas no encajan, y porque no encajan, no expresan un argumento sino un conflicto; la política se convierte en un juego de falacias sin sentido</i> (ABC 16-11-2005) – синтаксичний паралелізм як засіб експлікації тези, ритмічної організації аргументів типу “сніговий ком” <i>los políticos que sólo piensan en maniobras para alcanzar y conservar el poder</i> – мілітаризована метафора; <i>sacar “beneficio político”</i> – економіка як сфера-джерело; <i>explicar “alarmantes” palabras</i> – епітет-джерело конфліктотворення; <i>apuesta clara por la liquidación del regimen constitucional</i> – категоричні квантори із наданням вердиктивного значення; <i>una muestra de la “oposición atolondrada”</i> (El País 24-10-2005) – соціоморфна метафора “Політика – це абсурд”; <i>buscar una bronca en la política nacional; crear el embrollo político</i> – фразеологічні комплекси, асоціативне поле “бійка”, “галас”, “метушня” <i>reencontrar la senda del poder</i> (El Mundo 24-10-2005) – асоціативне поле “шлях”
Constitucionalidad El Estado de derecho la Ley Fundamental base legislativa regulación reformación remodelación construcción iniciativas proyecto	<i>modernizar el país archinacionalista y ultraconservador</i> (El País 10-03-2005) – концепт оновлення, змін; необхідність виваженості на противагу archi- й ultra- <i>participar en los procesos de designación</i> – лексика соціальної дії; <i>poner negro sobre blanco sus propuestas</i> – фразеологічна єдність із значенням відкритості, прозорості; <i>configurar un espacio propio</i> – комунікативна категорія “свій-чужий”; <i>“avances” y “estancamientos” en la iniciativa; la “fase resolutive” del diálogo entre las fuerzas políticas</i> (El País 24-10-2005) – фазові та “трансформаційні” показники; <i>Gavilón, o paloma, Zapatero sobrevuela el territorio hostil de la realidad española, aunque para otros sólo lo planea y hasta para los más agoreros ya ha entrado en barrena, y quizá sea éste el Ave fénix que resurja de las cenizas de la manifestación contra la LOE y de los rescoldos del Estatut. Si la gripe aviar lo permite, parece, sin duda, un AVE de buen agüero</i> (ABC 16-11-2005) – образотворення засобом зооморфної метафоричної моделі із позитивним конотативним змістом “Сапатеро – це птах-передвісник добрих новин”, міфологічна мотивація; припусково-ймовірна модальність виражена засобом прислівників, Modo Subjuntivo, підрядним допустовим та умовним;

Estabilidad equilibrio seguridad política, económica, social y cultural	<i>Esta clase media, como ya decía Aristóteles, guarda el secreto más codiciado: la estabilidad del sistema político, el equilibrio entre ricos y pobres, la medida frente al exceso, el sentido común frente al sectarismo y la conspiración</i> (ABC 16-11-2005) – універсальні вислови із загальною референцією, вставне речення – прецедентний текст;
Seguridad protección defensa garantía lucha antiterrorista	<i>La protección de civiles y el respeto mutuo entre personas de distintas regiones y culturas</i> – субстантивна лексика із семантикою загальнолюдських цінностей; <i>el terrorismo es un fenómeno perverso, inhumano e injustificado, contrario a la democracia</i> – модус неприйняття виражається засобом контекстуально синонімічних атрибутів; <i>un ataque directo contra los derechos humanos y las libertades fundamentales</i> – ситуативна семантика насильства; <i>la lucha antiterrorista no es un tema de bronca de barrio</i> – прийом контрасту через стильову диференціацію лексем “боротьба/бійка” <i>estar “en primera linea de este combate”</i> – мілітаризована метафора; <i>forjar seguridad política, económica, social y cultural; reforzar una educación moderna y un pensamiento libre</i> – засоби концептуалізації доцільної діяльності; <i>"quitar del mapa" conflictos regionales, que "sin ser responsables" del terrorismo proporcionan "el veneno" que lo alimenta</i> (El País 10-03-2005) – образотворення засобом зооморфної метафори, алегоричність надає урочистості стилю.

Висновки: Практично-рефлексивний простір дискурсу преси утворюється засобом висловлювань репродуктивно-творчого означення актуальних суспільно значимих політичних, соціальних та культурних реалій в модусних категоріях моралізації/оцінювання/аксіологізації/прагматизації.

ЛІТЕРАТУРА

1.Кубрякова Е.С., Демьянков В.З., Панкрац Ю.Г., Лузина Л.Г. Краткий словарь когнитивных терминов. – М.: Изд-во МГУ, 1996 2.Brown G., Pollitt A., Williams J. (eds.) Language and Understanding. – Oxford: Oxford University Press, 1995 3.Карасик В.И. О категориях лингвокультурологии // Языковая личность: проблемы коммуникативной деятельности: Сб. науч. тр. Волгоград: Перемена, 2001. – С.3-16. 4.Стернин И.А. Концепт и языковая семантика // Связи языковых единиц в системе и реализации. Когнитивный аспект: Межвуз.сб.н.тр. – Тамбов: Изд-во ТГУ, 1999. – С.69-75 5.Ивина Л.В. Лингво-когнитивные основы анализа отраслевых терминосистем (на примере англоязычной терминологии венчурного финансирования). – М.:Акад.проект, 2003 6.Годес О.В. Художественный образ – концепт “Философский камень” в концептуальной идиосистеме картины мира // Проблемы семантики слова, речення та тексту. Вип..12. – К.:КНЛУ, 2004. – С.43-48 7.Колианский Г.В. Коммуникативная функция и структура языка. – М.:Наука, 1984 8.Демьянков В.З. Когнитивная лингвистика как разновидность интерпретирующего подхода // Вопросы языкознания. – 1994. – № 4. – С.17-23. 9.Охріменко В.І. Лінгвокогнітивні та прагматичні аспекти аргументації в іспаномовній рекламі: Дис... канд. філол. наук / Київ. нац. ун-т ім. Т.Шевченка. – К., 2002.

ШОВКОВИЙ В.М.

Київський національний університет імені Тараса Шевченка

АНАФОРИЗАЦІЯ ТА ПРОБЛЕМИ ПЕРЕКЛАДУ ДАВНЬОГРЕЦЬКИХ ОРИГІНАЛЬНИХ ТЕКСТІВ (НА МАТЕРІАЛІ ТВОРІВ ГЕРОДОТА ТА КСЕНОФОНТА)

Нині загострюється інтерес до античної спадщини. В останні роки почастишали видання навчальної літератури з латинської та давньогрецької мов. Зокрема фонд бібліотеки Київського національного університету імені Тараса Шевченка налічує таку кількість назв навчально-методичних праць з класичних мов, виданих українською мовою: з 1990 року (за 15 років) було видано понад 40 назв, тоді як за попередні 62 роки (з 1917 року і до 1989) видано близько 30 назв. В університетах України в останні роки почали готувати фахівців з латинської та давньогрецької мов.

Актуальність статті полягає у відсутності ґрунтовних та систематичних праць з проблем перекладу давньогрецьких текстів та в потребі вияву та аналізу складних моментів перекладу. **Мета роботи** – дати ґрунтовний і системний опис анафор давньогрецької мови та виявити основні проблеми їх перекладу українською. Матеріали дослідження: "Historii. Liber 4. Melpomene" Herodoti. "Expeditio Cyri" Xenophontis.

Переклад є не чисто мовним, а досить складним когнітивним феноменом. Людина, перекладаючи з однієї мови на іншу, використовує як знання мови, так і найрізноманітніші екстралінгвістичні знання: про фізичну природу світу, про суспільство і його культуру, а особливо – про ситуації, у яких був породжений текст і буде сприйматися його переклад. Переклад – це не підбір перекладних відповідностей, а максимально глибоке розуміння тексту з наступним породженням нового тексту іншою мовою, або, інакше, два послідовні переклади: спершу на гіпотетичну концептуальну мову-посередник, а потім, уже з цієї мови-посередника на мову-мету [4].

Анафора може співвідноситися як з окремим словом, так і з мовленнєвою ситуацією. У сучасному мовознавстві закріпилося два поняття, які є засобом анафоризації – анафора (антецедент передує анафорі), катафора (антецедент слідує за анафорою).

Анафора вживається у двох значеннях: у широкому значенні анафора – вказівка на елементи контексту (вказівка на ідентичність одного акту мовлення або його елемента іншому акту мовлення або його елементам). У вузькому значенні анафора – вказівка на слово чи словосполучення, а також ситуацію, вжиті раніше в ролі антецедента [1].

Вказівні займенники (демонстративи) є основним способом оформлення анафоричних зв'язків [1:115]. Однак анафоризація не обмежується тільки займенниковими словами. Вона може бути, крім цього, дієслівною, числівниковою, артиклемовою, прикметниковою тощо. Спробуємо визначити основні типи анафоризації у давньогрецькій мові на матеріалі творів Геродота та Ксенофонта.

Центром анафоризації у давньогрецькій мові можна вважати вказівні займенники $\square\odot\ominus\mathfrak{M}$ $\square\blacklozenge\blacksquare\blacklozenge\square\epsilon\tau$ $\mathfrak{M}\blacklozenge\&\mathfrak{M}\text{H}\blacksquare\square\epsilon\tau$ $\blacklozenge\square\blacklozenge\blacksquare\blacklozenge\blacksquare\epsilon\tau$ $\blacklozenge\square\blacklozenge\blacksquare\epsilon\tau$ $\blacklozenge\text{H}\&\square\blacksquare\blacksquare\blacksquare\epsilon\tau$ $\blacklozenge\text{H}\&\square\blacklozenge\blacksquare\blacksquare\epsilon\tau$ відносний $\square\odot\epsilon\tau$, означальний $\mathfrak{M}\blacklozenge\mathfrak{M}\square\square\epsilon\tau$ та займенник $\text{H}\blacklozenge\blacklozenge\blacklozenge\square\blacksquare\epsilon\tau$ у всіх значеннях: $\epsilon\pi\epsilon\theta\acute{\upsilon}\mu\eta\sigma\epsilon\ \delta\ \Delta\alpha\rho\epsilon\iota\omicron\varsigma\ \tau\iota\sigma\alpha\sigma\theta\alpha\iota\ \Sigma\kappa\acute{\upsilon}\theta\alpha\varsigma$, $\delta\tau\iota\ \underline{\epsilon\kappa\epsilon\iota\upsilon\omicron\iota}\ \pi\rho\acute{o}\tau\epsilon\rho\omicron\iota\ \epsilon\varsigma\beta\alpha\lambda\acute{o}\nu\tau\epsilon\varsigma\ \epsilon\varsigma\ \tau\eta\nu\ \text{M}\eta\delta\iota\kappa\eta\nu$... ($\Pi\rho\omicron\blacksquare\text{O}$ 4. 1. 1) – *Вирішив Дарій помститися скіфам за те, що вони, першими увійшовши в Мідію... Таῦτα ἀκούσαντες οἱ Σκύθαι ἐποίησαν ἐπιτελέα* ($\Pi\rho\omicron\blacksquare\text{O}$ 4. 4. 1). – *Почувши це, скіфи почали діяти. Αὕτη μὲν νυν ἡ ἑτέρη τῶν ἀκτέων, ἡ δὲ δὴ ἑτέρη ἀπὸ Περσέων ἀρξαμένη παρατέταται ἐς τὴν Ἐρυθρὴν θάλασσαν* ($\Pi\rho\omicron\blacksquare\text{O}$ 4, 39. 1). – *Вона (ця територія) з однієї сторони починаючись від моря, а з іншої від перської держави, тягнеться до Червоного моря.*

Займенник $\square\odot\ominus\mathfrak{M}$ цей стосується сфери I особи, займенник $\square\blacklozenge\blacksquare\blacklozenge\square\epsilon\tau$ цей, той, він – сфери II особи, $\mathfrak{M}\blacklozenge\&\mathfrak{M}\text{H}\blacksquare\square\epsilon\tau$ він, той – III особи. Пронімен $\text{H}\blacklozenge\blacklozenge\blacklozenge\square\blacksquare\epsilon\tau$ означає "сам", "той самий", "він", часто є синонімом до займенників $\square\blacklozenge\blacksquare\blacklozenge\square\epsilon\tau$ та $\mathfrak{M}\blacklozenge\&\mathfrak{M}\text{H}\blacksquare\square\epsilon\tau$. Антецедентом займенника $\text{H}\blacklozenge\blacklozenge\blacklozenge\square\blacksquare\epsilon\tau$ є жива істота, антецедентами інших займенників – як жива істота, так і предмет. Антецедентами займенників $\square\odot\ominus\mathfrak{M}$ $\square\blacklozenge\blacksquare\blacklozenge\square\epsilon\tau$ $\mathfrak{M}\blacklozenge\&\mathfrak{M}\text{H}\blacksquare\square\epsilon\tau$ $\square\odot\epsilon\tau$, $\mathfrak{M}\blacklozenge\mathfrak{M}\square\square\epsilon\tau$, $\text{H}\blacklozenge\blacklozenge\blacklozenge\square\blacksquare\epsilon\tau$, $\mathfrak{M}\text{H}\text{H}\blacklozenge\blacklozenge\blacklozenge\square\blacksquare\epsilon\tau$ є мовленнєва ситуація або предмет, антецедентами займенників $\blacklozenge\square\blacklozenge\blacksquare\blacklozenge\blacksquare\epsilon\tau$ $\blacklozenge\text{H}\&\square\blacksquare\blacksquare\blacksquare\epsilon\tau$ є ознака.

Для давньогрецької мови характерна узагальнююча анафоризація: анафоричний займенник може відсилати читача до мовленнєвих ситуацій, які мали розгорнутий характер і випереджали ту реальність, у якій перебуває читач. У такій функції вживаються переважно займенники $\square\odot\ominus\mathfrak{M}$ $\square\blacklozenge\blacksquare\blacklozenge\square\epsilon\tau$ $\mathfrak{M}\blacklozenge\&\mathfrak{M}\text{H}\blacksquare\square\epsilon\tau$ $\blacklozenge\square\blacklozenge\blacksquare\blacklozenge\blacksquare\epsilon\tau$ $\blacklozenge\text{H}\&\square\blacksquare\blacksquare\blacksquare\epsilon\tau$, $\blacklozenge\text{H}\&\square\blacksquare\blacksquare\blacksquare\epsilon\tau$, $\blacklozenge\text{H}\&\square\blacksquare\blacksquare\blacksquare\epsilon\tau$: $\kappa\alpha\tau\eta\lambda\theta\omicron\nu\ \tau\rho\acute{o}\pi\omega\ \tau\omicron\iota\omicron\upsilon\tau\omega\ \epsilon\varsigma\ \tau\eta\nu\ \sigma\phi\epsilon\tau\acute{\epsilon}\rho\eta\nu$ ($\Pi\rho\omicron\blacksquare\text{O}$ 4. 4. 2). – *Вони пішли тим самим шляхом (який описувався раніше — прим. автора) у свою землю.*

Найбільші труднощі і проблеми розуміння та перекладу викликають ті фрагменти дискурсу, які містять названі займенники, особливо, коли вони стосуються антецедентів, які виражають комунікативні ситуації, а не окремі поняття. Текст завжди є щось більше, ніж лінійна послідовність фраз, він являє собою структуровану цілісність, яка завжди може бути утворена кількома різними способами. [3]. Давньогрецькі вказівні займенники є чи не найбільш полісемантичними. Лексична полісемія підсилює текстуальну. Для адекватного перекладу оригінального тексту необхідно постійно тримати в активній пам'яті усю попередню інформацію. Так, у реченні $\kappa\alpha\tau\eta\lambda\theta\omicron\nu\ \tau\rho\acute{o}\pi\omega\ \tau\omicron\iota\omicron\upsilon\tau\omega\ \epsilon\varsigma\ \tau\eta\nu\ \sigma\phi\epsilon\tau\acute{\epsilon}\rho\eta\nu$ ($\Pi\rho\omicron\blacksquare\text{O}$ 4. 4. 2). – *Вони пішли тим самим шляхом (який описувався раніше – прим. автора)*

антецедента, так і мовленнєвої ситуації. Артиклі, дієслова, числівники, прикметники стосуються переважно конкретного антецедента. У давньогрецькій мові є як анафора, так і катафора. Остання представлена переважно займенниковими словами. Анафоризація викликає найбільші труднощі при перекладі: це зумовлене полісемією займенникових анафор та їх частим нагромадженням у тексті.

ЛІТЕРАТУРА

1.Вольф Е.М. Граматики и семантика местоимений. – М.: Наука, 1974. 2.Гадамер Г.-Г. Актуальность прекрасного/ Пер. с нем. – М.: Искусство, 1991. 3.Рикер П. Герменевтика и метод социальных наук: <http://www.philosophy.ru/library/ricoeur>. 4.<http://www.krugosvet.ru/articles.htm>. 5.Jünger G. Übersetzen und Übersetzung im FU // Deutsch als Fremdsprache. – 1972. – № 5. – S.257-264.

СТРУКТУРНО-КОМПОЗИЦІЙНІ ОСОБЛИВОСТІ ТЕКСТУ КОНКРЕТНОГО ЖАНРУ ОФІЦІЙНО-ДІЛОВОГО СТИЛЮ (НА МАТЕРІАЛІ ДОПОВІДЕЙ, ПРЕДСТАВЛЕНИХ НА ПАРЛАМЕНТСЬКІЙ АСАМБЛЕЇ РАДИ ЄВРОПИ).

Об'єктом нашої статті є структурно-композиційні особливості тексту такого конкретного жанру офіційно-ділового мовлення як доповіді, представлені на Парламентській Асамблеї Ради Європи (ПАРЄ).

Головною метою документів Ради Європи, зокрема, доповідей є створення нормативно-правових актів, єдиних для всіх країн-учасниць, які б забезпечували повноцінний та рівноправний розвиток демократичних форм державного устрою країн-членів. Така ціль потребує створення цілої системи законів та підзаконних актів, а також системи взаємовідношень “влада – народ”, що отримує своє відображення, починаючи з давніх часів, в адміністративно-правовій сфері комунікації.

З плином розвитку мови, в процесі соціального досвіду у людей склалися комунікативно-інтенціональні типи текстів, що визначаються як опис, твердження, розпорядження, обіцянка, клятва, прохання і т.д., які мають свої особливості і підпорядковуються визначеним законам побудови [1:223], [2:5], [3:8]. Природно, що чим складнішим об'єктом виступає текст, тим складнішим комунікативно-інтенціональним знаком він є, і тим більше труднощів виникає при його аналізі. Тому на даному етапі найприйнятнішим для такого аналізу є письмовий текст, для якого характерна найбільша тематична єдність і стандартизованість. Саме стосовно таких текстів можна говорити про створення формалізованої структурно-семантичної моделі і, у кінцевому рахунку, про створення такої моносемічної мови, яка була б вільна від багатозначності [4:113].

При вивченні правил та основ делімітації тексту необхідно враховувати, що в адміністративних текстах, тобто в текстах, які створюються по серійно заданій схемі-шаблону, комунікативна настанова автора, тема тексту і навіть його частини проголошуються експліцитно.

Функціональний розгляд тексту як комунікативного процесу не виключає, а, навпроти, припускає структурний аналіз його змісту, і в даному випадку текст виступає в якості “функціонально завершеного мовного цілого” [5:25]. На думку багатьох вчених, наприклад, З.Я.Тураєвої [6:113], основні завдання при вивченні одиниць тексту, зводяться до наступного:

виділення цих одиниць із зв'язного тексту, пошук критеріїв їх виділення;

визначення їхнього статусу, сутнісних характеристик;

визначення мовного оформлення цих одиниць, міжфразових зв'язків і відносин між ними;

вивчення прагматичного аспекту.

Можливість делімітації тексту, “функція його сегментації” [7:70] - дуже важливий момент, пов'язаний з тим, що інформація не може сприйматися єдиним потоком у силу психофізіологічних можливостей людини. Мета композиції тексту - концентрація уваги на кожній частині його розгортання.

Вочевидь, що не в останню чергу вплив на читача залежить від засобів організації тексту, від взаємного співвідношення його елементів. Таким чином, композиційно-тематична структура тексту має прагматичний аспект, що виражається імпліцитно.

Проблема делімітації тексту створює значні труднощі, тому що текст, як будь-який складний об'єкт, припускає не одне, а декілька розчленовувань – в залежності від підходу до текстових одиниць.

Критеріями для членування тексту можуть виступати різні поняття. Наприклад, той же І.Р.Гальперін приводить такі варіанти членування тексту:

“об'ємно-прагматичне членування тексту: том, книга, частина, глава, главка, відбивка, абзац, НФС;

контекстно-варіативне членування тексту: за формами творення мов авторів :1) мова автора: а) розповідь, б) опис природи, персонажів, обставин, ситуацій, місця дії й ін., міркування автора; 2) чужа мова : а) діалог (із вкрапленнями авторських ремарок) б) цитація; 3) невластно-пряма мова” [8:57].

Існують різноманітні підходи до визначення одиниць тексту:

- Логічний: орієнтація на надфразову єдність [9:90];
- Синтаксичний – із виділенням складного синтаксичного цілого, НФС та прозаїчних строф [10, 11, 12];
- Семантико-логічний – із виділенням інформаційних блоків [13, 14, 15], комунікатів [6];
- Тема-рематичний – із виділенням теми і реми [16];
- Композиційний – із виділенням пунктуації та орієнтацією на абзац [17, 18];
- Функціонально-семантичний – залежно від типів мовлення [19, 20, 21].

Звісно, ці підходи багато в чому перехрещуються і взаємодоповнюють один одного. Членування тексту, в першу чергу, залежить від чинника суб'єкта - його автора, але одночасно воно спирається на узвичаєний спосіб членування, обумовлений жанром, обсягом, прагматичною настановою. Наприклад, у тексті, що не виконує естетико-пізнавальної функції, основним принципом членування виступає “логічна організація повідомлення” [8:57].

На думку Ван Дейка “текст - це деяка макроструктура, деяка глобальна єдність, що не є результатом додавання складових його мікроструктур, а що спирається на єдність змісту” [22:28]. На думку Є.А.Реферовської, предметом лінгвістики тексту “служить побудова, породження тексту, його елементи, що створюють його, із погляду як формальної, так і змістовної його структури, з точки зору формування його змісту” [23:4].

Для А.Богуславського головним у науці про текст є не те, що говорить автор, не зміст висловлення, а те, як це висловлення будується, із яких елементів воно складається [24:9].

Незважаючи на цілий ряд різноманітних визначень тексту як об'єкта лінгвістичного вивчення, незважаючи на різні категорії, які виносяться в якості основних, усі вони в сутності зводяться до того, що текст розглядається як якась єдність, структурована за визначеними законами; єдність, що складається з мовних одиниць - речень, які об'єднані між собою та створюють більш значні одиниці тексту - НФС - тематичні відрізки тексту, параграфи, глави, розбивки і т.д., які служать для передачі визначеного закінченого змісту, що відповідає цілям комунікації [25:14].

Виділяючи організацію та мету в якості основних причин створення та функціонування тексту, ось як визначає текст М.Пфюце: “Я розумію під текстом визначену організовану по цілі і змісту сукупність фраз або фразових елементів, між якими є значимі відносини і функції, тобто структурована єдність, що постає у свідомості у вигляді лінгвістичної одиниці, як комплексне явище дійсності в його відносно закінченій значеннєвій цілісності” [26:15].

Формально доповідь на ПАРЕ являє собою стандартизований документ регламентуючого характеру, який має титульну сторінку рожевого кольору для текстів,

написаних французькою мовою, та жовто-зеленого кольору для текстів, написаних англійською мовою, та кілька (надцять) сторінок на білому папері.

На титульній сторінці доповіді містяться : номер доповіді, дата обговорення доповіді, назва доповіді, назва комітету, який готував доповідь та прізвище (а) доповідача (чів) і його (їх) політична приналежність, адреса та поштові реквізити Ради Європи. Власне на титульній сторінці міститься назва комісії, але в Верховній Раді України - працюють комітети, які займаються роботою з доповідями і при перекладі використовується назва – комітети. Кожна сторінка пронумерована та містить номер документу. На останній сторінці доповіді міститься: назва комітету та його особистий склад (прізвища парламентарів, які були присутні на засіданні комісії виділені особливим шрифтом - курсивом), витрати Асамблеї на фінансування дій, досліджень комітету, посилання на найближчі документи стосовно питання, яке обговорюється та їхні номери, дата прийняття проекту резолюції під час засідання комітету.

Власне структура доповіді-інваріанта складається з 6 основних частин – комунікативних блоків, які в свою чергу поділяються на елементарні семантично та граматично виділені частини тексту – НФЄ.

Вивчаючи структуру доповідей на ПАРЕ, звернемося до членування тексту, згідно з теорією комунікації, на ряд функціонально відмінних один від одного комунікативно змістовних блоків або текстом – у термінології Колшанського [27:106] - які є типовими для всіх доповідей на ПАРЕ:

Заголовок.

Резюме.

Проект резолюції або проект рекомендації, або обидва проекти.

Обґрунтування мотивів доповіді автором.

Висновки.

Додаток.

Кожен з вище перерахованих комунікативних блоків має на меті виконання своєї власної комунікативної функції, але, в той же час, слугує досягненню загальної комунікативної мети всього мовленнєвого твору.

Заголовок (titre) – виконує а) номінативну функцію, мета якої – окреслити загальне коло питань доповіді та її галузь; б) функцію антиципації, мета якої – передбачення, яке упереджує відображення інформації в мовній діяльності.

Резюме (résumé) – виконує оптативну (допоміжну) функцію, мета якої дати стислий виклад основних положень доповіді.

Проект резолюції або проект рекомендації, або обидва проекти (projet de résolution, projet de recommandation) – має волюнтативну (регламентуючу) функцію; проект рекомендації - волюнтативну (регламентуючу) функцію з меншим ніж в попередньому комунікативному блоці ступенем регламентації та “жорсткості” формулювань.

Для обґрунтування мотивів доповіді автором (exposé des motifs) – характерна власне інформативна та прагматична функції, мета яких – прийняття рішення, запропонованого в проекті резолюції або в проекті рекомендації. Саме цей комунікативний блок несе основне прагматичне навантаження, адже саме тут автор в повній мірі аргументує й мотивує усі ті положення, які винесені в проект резолюції та проект рекомендації, доводить їх вірність, об’єктивність, неупередженість, і, таким чином, намагається переконати кожного депутата ПАРЕ в вірності його (автора) міркувань та суджень. Перлокутивний ефект усього тексту доповіді, в основному, залежить від успішності комунікації, яка здійснюється саме в цьому комунікативному блоці.

Висновки (conclusions) – функція узагальнення, мета якої – стислий синтез основних положень комунікативного блоку № 4 (мотиви доповіді), виділення основних пунктів цього комунікативного блоку.

Додаток (annexe(s)) – референційна та ілюстративна функції.

Комунікативні блоки (КБ) 1,4,5,6 входять до констатуючої частини документу, а КБ 2,3, – до регламентуючої. Звичайно, такий розподіл на дві великі частини є скоріш приблизно-бажаним, аніж суворо-формальним, тому що розподіл на дві частини робиться, виходячи з домінування НФС, які або приписують, або описують, що ні в якому разі не виключає взаємопроникнення цих двох функцій КБ. Наприклад, КБ № 2 (резюме) містить в собі елементи регламентації і констатації :

“ *Résumé*

Alarmée par l'accroissement considérable qu'ont connu au cours de ces dernières années la traite des femmes et la prostitution..., et inquiétée de la participation croissante des organisations criminelles... l'Assemblée exprime la nécessité ...de mener une action urgente... pour combattre ce phénomène.

L'Assemblée recommande donc au Comité des Ministres d'élaborer une convention normative..., d'inviter les Etats membres à adopter diverses mesures... (Doc. 7785)”. Це цілком природно, тому що резюме відображає в стислій формі весь текст – отже, і регламентуючу і констатуючу його частини.

Візьмемо інший приклад: КБ № 4 (обґрунтування мотивів доповіді) з елементами регламентації :

“*II. Exposé des motifs ...*

38. Il importe aussi de mettre sur pied des programmes de protection des témoins et de délivrer des permis de séjour aux victimes de la traite et de la prostitution forcée qui sont disposées à témoigner devant la justice... (Doc. 7785).”

Наступна схема дає уяву про відсоткове співвідношення КБ в доповіді-інваріанті:

Таблиця 1

1. Заголовок - 0,1% – 0,5% від загального обсягу документу.
2. Резюме - до 4%.
3. Проект резолюції та проект рекомендації – 11-15 %.
4. Обґрунтування мотивів доповіді автором – 49-53 %.
5. Висновки – до 4-5%.
6. Додатки - від 15 до 30 %.

В цій схемі ми не показуємо заголовок, оскільки він виражений одним номінативним реченням (або іменником з залежними словами) і в відсотковому відношенні є незначним.

ЛІТЕРАТУРА

1.Монг К. Семантические проблемы лингвистического исследования коммуникации // Психолингвистические проблемы семантики. - М.: Наука, 1983. - С.221-241. 2.Почепцов Г.Г. Прагматика текста // Коммуникативно-прагматические и семантические функции речевых единств / Сб. ст. - Калинин: Калинин. гос. ун-т, 1980. - С.5-6. 3.Сусов И.П. Уровни языковой системы и лингвистическая семантика // Синтаксическая семантика и прагматика / Межвуз. темат. сб. - Калинин: Калинин. гос. ун-т, 1982. - С.3-11. 4.Жинкин Н.И. Речь как проводник информации. - М.: Наука, 1982. 5.Леонтьев А.А. Высказывание как предмет лингвистики, психолингвистики и теории коммуникации // Синтаксис текста. - М.: Изд-во Моск. ун-та, 1979. - С.18-36. 6.Тураева З.Я. Лингвистика текста. - М.: Просвещение, 1986. 7.Стриженко А.А., Кручинина Л.И. Об особенностях организации текстов относительно к разным функциональным стилям. - М.: Наука, 1985. 8.Гальперин И.Р. Текст как объект лингвистических исследований. - М.: Наука, 1981. 9.Москальская О.И. Грамматика текста. - М.: Высшая школа, 1981. 10.Лосева Л.М. К изучению межфразовой связи абзаца и ССЦ // Русский язык в школе. - 1977. - № 1. - С.90-94. 11.Мартемьянова И.А. К проблеме членимости текста // Текстовые реализации и текстообразующие функции синтаксических единств. - М.: Изд-во Моск. ун-та, 1988. -С.96-105. 12.Солганик Г.Я. Синтаксическая стилистика. Сложное синтаксическое целое. - М.: Наука: 1973.. 13.Ионице М.П. Глоссарий контекстуальных связей. - Кишинев; Штиинца, 1981. 14. Мецлер А.А. Прагматика коммуникативных единиц. - Кишинев: Штиинца, 1990. 15.Слюсарева Н.А., Теплицкая Н.М. Гиперсинтаксический уровень языка и лингвистическое членение текста // Предложение и текст в семантическом аспекте. - Калинин: Изд-во Калинин. ун-та, 1978. - С.91-105. 16.Рабинович У.А. Темо-рематическая сегментация текста: Автореф. дис.... канд. филол. наук. - М., 1989. 17.Серкова Н.И. Сверхфразовый уровень членения текста в основных функциональных стилях письменной речи: Автореф. дис.... канд. филол. наук. - М., 1982. 18.Фридман Л.Г. Грамматические проблемы лингвистики текста: Автореф. дис.... доктора филол. наук. - Л., 1979. 19.Брандес М.П. Стилистика немецкого языка. -М.: Высшая школа, 1983. 20.Нечаева О. А. Функционально-смысловые типы речи: описание, повествование, рассуждение. - Улан-Удэ: Изд-во Бурят, ун-та, 1974. 21. Одинцов В.В. Стилистика текста. - М.: Наука, 1980. 22. Van Dijk T. A. Text and Context: Exploration in the Semantics and Pragmatics of Discourse. Amsterdam, 1976. 23.Реферовская Е.А. Лингвистические исследования структуры текста. - Л.: Наука, 1983. 24.Boguslawski A.W sprawie przygotowania tomu poswiczonego wynikom nauki o tekście // Semantika tekstu i jezika. - Wroclaw : Semantika, 1976. 25.Гальперин И.Р. О понятии "текст" // Вопр. языкознания. - 1974. - № 6. - С.69-77. 26.Pfütz M. Grundgedenken zu einer functionalen Textlinguistik.- Dresden : Langenscheidt K.G., 1970. – I. – 321 S. 27.Колианский Г.В. Коммуникативная функция и структура языка. - М.: Наука, 1984.

АВРАМЕНКО О.В.

Київський національний університет імені Тараса Шевченка

МОВЛЕННЄВИЙ ЖАНР ПЕРЕКОНАННЯ ТА ЙОГО МОВЛЕННЄВА РЕАЛІЗАЦІЯ У ДРАМАТИЧНОМУ ТВОРІ (на матеріалі драми “The case of the crashed petunias” by Tennessee Williams)

У сучасній лінгвістиці, існує декілька підходів до розуміння мовленнєвих жанрів (далі МЖ): семіотичний, культурологічний, концептуальний та лінгвістичний [1-6]. Звернемо нашу увагу на лінгвістичний підхід, згідно якого існують різноманітні типи розуміння лінгвістичної природи і сутності мовленнєвих жанрів, одним з яких є бачення МЖ як комунікативного явища. Згідно цього підходу МЖ розглядається як категорія організації мовного коду в комунікації поряд із дискурсом і мовленнєвим актом. Дискурс - складна сукупність МЖ, які взаємодіють, перетинаються в процесах комунікації. Цей рух пов'язаний зі змінами тактик спілкування, де кожен МЖ – це носій апріорного комунікативного смислу, скерований на адресата, з чинниками комунікативного минулого і майбутнього, має типовий диктумний зміст [4:47]. Окрім цього, цікавим для нашого дослідження є концептуальний підхід до мовленнєвих жанрів. Особливе місце посідає концепція А.Вежицької, яка поєднує теорії МЖ М.М.Бахтіна як типів висловлення, теорії мовленнєвих актів Дж.Остіна, а також лінгвофілософську концепцію мовних ігор Дж.Остіна, згідно якої в основі МЖ лежить емоційно-когнітивний фрейм [4:32].

Аналіз МЖ та їх фреймової організації у драматичних творів є актуальним, оскільки власне драма зі своєю соціальною спрямованістю, віддзеркалює соціальні зміни та буття суспільства, всі механізми та недоліки його функціонування, звідси і побутове мовлення персонажів. Аналіз драматичних творів у ракурсі теорії МЖ передбачає, насамперед,

визначення фреймових стратегій діалогічного мовлення, фреймових лексичних та ситуативно-контекстуальних груп, вивчення правил зв'язності діалогу та шифрованої смислової структури діалогічного мовлення, що є найактивнішою формою міжособистісного спілкування, яка відтворює систему логіко-семантичних зв'язків та композиційних елементів діалогу.

У зазначеній в назві п'єси Теннесі Уільямс міжособистісне спілкування відбувається в межах ситуативно-контекстуального фрейму на рівні трьох вимірів:

- фізичного: дія відбувається у магазині Сімпл Ноушонз ("Прості поняття"), яким володіє та керує міс Дороті Сімпл у місті Праймонпропер, штаті Массачусетс, що знаходиться у культурній орбіті міста Бостона:

The action of the play takes place in the Simple Notions Shop owned and operated by Miss Dorothy Simple// The town is Primanproper, Massachussets which lies within the cultural orbit of Boston (Williams, 11);

- часового та умовного: дія п'єси починається зранку, головний актант п'єси - міс Сімпл тільки що відкрила свій маленький магазин. Вона стоїть біля відчинених дверей, проміні весняного сонця падають на неї. Вона кличе офіцера поліції:

Miss Simple has just opened her little shop. She stands in the open door in a flood of spring sunlight. She is calling to a Police Officer (Williams, 11);

- соціально-психологічного: міс Дороті Сімпл, неодружена двадцятишестирічна дівчина зі штату Нової Англії, фізично дуже приваблива, однак забарикадувала свою оселю та своє серце подвійним рядом квітів - петуній. Її обличчя передає сум та незадоволення:

Miss Dorothy Simple is a New England maiden of twenty-six, who is physically very attractive but has barricaded her house and her heart behind a double row of petunias. Her face expresses grief and indignation, she is very agitated for some reason (Williams, 11).

Зав'язка драми починається миттєво, з появою першого діалогу між головною діючою особою Дороті Сімпл та офіцером поліції. Дороті Сімпл скаржиться на те, що якийсь чоловік вночі розтопав її улюблені квіти петунії, які вона обожнювала. Власне петунії, якими вона "забарикадувала свою оселю та серце", є символом її відокремлення від буденного життя. Кульмінація настає з появою другого актанта дії - молодого чоловіка, який зізнавшись у скоєному злочині, схиляє Дороті Сімпл змінити своє бачення життя та прийти на цвинтар задля того, аби зрозуміти, що життя - це найкращий подарунок кожній людині, котрий треба цінувати та ніколи не забувати про це.

Комунікативною метою молодого чоловіка у драмі є вплинути на точку зору Дороті Сімпл та змусити її змінити свої погляди, перейти на його бік, вплинути на її дії та показати, що вона помилково займає себе примітивними турботами, через які вона не помічає радощів життя. Розв'язкою драми є останній діалог п'єси, в якому Дороті Сімпл повідомляє своїй подрузі міс Дал, що вона вирішила змінити своє життя, піти на цвинтар, хоч і не знає, як туди дістатися.

Головним мовленнєвим жанром протягом всієї драми є МЖ переконання. Задля переконання Дороті Сімпл молодий чоловік обирає агресивну чи то ввічливу манеру поведінки, відповідно до реакції Дороті Сімпл. На початку розмови молодий чоловік намагається бути ввічливим та чуйним, ставлячи собі за мету схилити Дороті Сімпл, відчутти її як особистість задля того, аби обрати вірну стратегію поведінки. Окрім цього, молодий чоловік має на меті скоротити дистанцію між ним та Дороті Сімпл. У свою чергу, ображена на молодого чоловіка Дороті Сімпл, відчуваючи себе скривдженою та беззахисною, веде розмову насторожено та недовіжливо. Однак з плином розмови, молодому чоловікові вдається зрозуміти, яку стратегію треба обрати для того, щоб переконати Дороті Сімпл. Він вдається до наступу, не даючи Дороті Сімпл жодного шансу відповісти чи розмірковувати, запропонувати контраргументи. В кінці-кінців, Дороті Сімпл, піддавшись натиску молодого

чоловіка, змінює модель поведінки, стає більш відкритою та піддатливою, втрачає пильність та зважується на зустріч на цвинтарі з молодим чоловіком.

Як зазначалося раніше, в п'єсі реалізуються дві стратегії переконання. По-перше, молодий чоловік вдається до стратегії "Ввічливість + психологічний натиск + нав'язування своєї точки зору + звернення до морально-етичної проблематики" та, по-друге, – до стратегії "Агресивний натиск + вимога".

Молодий чоловік вживає першу стратегію на початку розмови, оскільки він має на меті пізнати Дороті Симпл, схилити її до себе, показати його доброзичливі наміри, не спугнути та стати ближче до її замкненого серця. Задля втілення своєї мети він вживає наступні комунікативні стратегії та тактики:

- вибачення:

Dorothy: Gracious, please be careful. You're bumping your head against my chandelier.

Young man: Sorry, Miss Simple. I guess I'd better sit down.

- схвалення, погодження з опонентом:

Dorothy: What size did you say? Eleven? Eleven-D?

Young man: That's right, Miss Simple. Eleven-D;

- "збиття з пантелику опонента" способом абстракції змісту висловлень (відхилення від сутності розмови):

Young man: What do you make of it all? The world? The universe? And you position in it?

.....

Young man: Those little particles of dust in the shaft of April sunlight through that window [Williams, 16];

- лість:

Young man: Please! One minute of your infinitely valuable time.

Dorothy: All right. One minute.

- Вираження свого бачення у формі вірша, що має подвійний комунікативний зміст: по-перше, аби вплинути на пильність жінки та, по-друге, аби надати іронії та висміювання:

Young man: How grimy petunias look

On things not listed in the book,

For these dear creatures never move

Outside the academic groove [Williams, 14].

Таким чином, молодий чоловік розуміє, що він схилив Дороті Симпл та те, що вона у розпачі, не знає, у чому власне справа, чого хоче від неї молодий чоловік. Він переходить до стратегії "Агресивний натиск + вимога", що включає в себе такі тактики, як

- запропонування альтернативи:

Dorothy: How would I get there? What means of transportation?

Young man: Borrow your kid brother's bike.

D: Tonight's Scout meeting night; he wouldn't let me.

Young man: Then walk, it wouldn't kill you! [Williams, 21];

- звернення до відчуттів мовця (нав'язування того, що мовець повинен відчувати)

- намагання вгадати те, про що думає мовець та попередити появу нового питання,

відповівши заздалегідь на нього:

Dorothy: I don't see how.....?

Young man: I'll tell you how. There's one thing in Death's favor. It's a wonderful process of simplification [Williams, 19];

- порівняльна тактика між живим та мертвим (комунікативна мета - продемонструвати привілеї життя перед смертю задля переконання опонента у своїй правоті):

Young man: Just think! You might have been one of those instead of what you are. You might have been one of those infinitesimal particles of dust. Or any one of millions and billions and

trillions of other particles of mute, unconscious matter. Never capable of asking any questions. Never capable of giving any answer [Williams, 17];

- інтригування слухача:

Young man: But no one hears it till they deal with me. I have a secret patented device that makes it audible to them [Williams, 20];

- висвітлення сутності загальнолюдської проблеми, приналежність мовця до цієї проблеми:

Young man: We've got to show people that the malignantly trivial little petunias of the world can be eliminated more cleanly, permanently and completely by "Life incorporated" than by "Death Unlimited";

- реакційна, альтернативна відповідь на питання:

Dorothy: Where to?

Young man: To Cypress Hill.

Dorothy: Why, that's cemetery.

Young man: Yes, I know.

Dorothy: Why there?

Young man: Because dead people give the best advice [Williams, 19];

- різкий запит, його повторення, що створює атмосферу натиску на адресанта. Таким чином, адресант не дає жодного шансу опоненту поміркувати, подати контраргументи, а підштовхує на повну згоду:

Young man: Stop evading! Will you or will you not?

Dorothy: I've got so much to do. I have to return some books to the public library.

Young man: Just one more time - will you or will you not?

Dorothy: I can't give definite answers - I'm from Boston!

Young man: I can't wait forever!

D: I guess I -might.

Young man: You guess you might?

D: I mean I guess I will.

Young man: You guess you will?

D: I mean I will - I will! [Williams, 21]

В процесі аналізу п'єси ми помітили, що задля переконання опонента мовець обирає та дотримується певної моделі та системи поведінки, яка передбачає наявність альтернатив (імпліцитних чи експліцитних) та їх цільове призначення. Саме альтернативи визначають ефективний результат комунікації. Окрім цього, успіх комунікації залежить від стабільності характеру обраної моделі комунікації, дотримання тематики та власної точки зору. Окрім цього, важливим фактором вдалого переконання є сближення з опонентом та схилення його до себе, що реалізується завдяки ввічливій моделі поведінки. Однак, ввічлива модель поведінки може слугувати засобом переконання лише у поєднанні з агресивним натиском ідей та власних переконань. Власне протиставлення природи цих двох стратегій (ввічливість-агресія) формує єдність, яка є найефективнішою у мовленнєвому жанрі переконання. Саме ця єдність діє на психологію опонента, по-перше, ввічливість, тобто підґрунтя для майбутнього діалогу та агресивний натиск, який не дає опоненту оговкатися та зрозуміти у чому справа і веде до його неочікуваного схвалення. Також задля переконання опонента комунікант має надавати безперервний потік додаткової інформації, де кожна репліка є логічною та змістовною. Однією з тактик є "збиття з пантелику" опонента. Саме ця тактика відіграє провідну безпрограшну роль у мовленнєвому жанрі переконання. Ця тактика може досягатися зверненням до певних абстрактних, морально-етичних та загально людських проблем, відповіді на які немає у співбесідника.

ЛІТЕРАТУРА

1.Бахтин М.М. Проблема речевых жанров // Эстетика словесного творчества. – М., 1986. 2.Бацевич Ф.С. Мовленнєвий жанр у дискурсі: проблеми виділення комунікативного аналізу // Мовознавство. – 2005. – №2. 3.Бацевич Ф.С. Атмосфера спілкування: спроба психолінгвістичного дослідження // Мовознавство. – 2002. – № 4-5. 4.Бацевич Ф.С. Лінгвістична гносеологія: проблеми і перспективи. - Львів: ПАІС, 2005. 5.Дементьев В.В. Изучение речевых жанров: Обзор работ в совр. русистике// Вопр. языкознания. - 1997. - №1. 6.Тырыгина В.А. Предикация в жанровой перспективе // Филологические науки. – 2005. – №2.

ДЖЕРЕЛА ІЛЮСТРАТИВНОГО МАТЕРІАЛУ

The Case of the Crushed Petunias by Tennessee Williams. Plays for Reading, published by the Materials Development and Review Branch English Language Programs Division United States Information Agency Washington, D.C. 1994 (Williams).

АНДРІЙЧЕНКО Ю.В.

Київський національний університет імені Тараса Шевченка

ЕМОТИВНА ТОНАЛЬНІСТЬ І ЕМОТИВНИЙ ФОН ТЕКСТУ ХУДОЖНЬОГО ТВОРУ

Мета. Проаналізувати особливості емотивного фону і емотивної тональності текстів художніх творів. Побудовування системи доказів здійснюється згідно матеріалу художнього тексту.

Актуальність дослідження. Проблема тональності художнього тексту є однією з найважливіших у текстолінгвістиці. У нашому дослідженні ми торкаємось лише тієї частини даної проблеми, яка пов'язана з висвітленням специфіки емотивної тональності текстів художнього стилю.

Об'єктом дослідження в даній статті обрані фрагменти художнього твору видатного письменника сучасності Габріеля Гарсія Маркеса.

Багато видатних письменників схилиються до думки, що неможливо розпочинати написання художнього твору, поки не знайдено загального емоційного коефіцієнту твору [1:54]. Таким чином, даний коефіцієнт або емоційна тональність є важливим елементом змісту тексту.

Якщо розглядати емотивну тональність як текстову категорію, зміст якої полягає у психічному саморозкритті автора й у впливі на адресата, то її дослідженню повинно передувати визначення типу автора у тексті.

Розглядаючи проблему автора і героя у естетичній діяльності, М.Бахтін бере за основу поняття ціннісної точки, яку можна вичленити в будь-якій частині твору, бо згідно з його теорією, письменник і оповідач не є тотожними. Письменник завжди знаходиться начебто над твором, його емоційна позиція розкривається тільки на фоні тексту в повному об'ємі [2:362].

Транспортуючи цю думку на рівень емотивної тональності, ми будемо відштовхуватись від того факту, що авторські емоції реалізуються у емотивності твору в цілому (в особливостях співвідношення його емотивного фону до емотивної тональності), а емотивна тональність конкретного твору (одна з характеристик текстової емотивності) формується емоціями оповідача (однією з багатьох ролей, які відтворює автор у тексті). Тональність твору формується манерою розповіді, яка притаманна герою (персонажу), а її основу складають суб'єктивно-емоційні властивості мовця.

Роль письменника у формуванні емотивної тональності пов'язана з дослідженням характеру взаємовідносин "автор-герой". Взагалі існують три типи даних відносин: 1). герой опановує автора – емоційна позиція героя авторитетна для автора, оточуючий світ він бачить очима свого створеного персонажу (це ми можемо побачити на прикладі твору "Полковнику ніхто не пише", де всі події проходять крізь призму поглядів саме полковника) 2). Автор – опановує героя – емоції і почуття автора репрезентує герой, особливо якщо він

автобіографічний. 3). Герой сам по собі є авторитетом для себе, він начебто грає роль [2:18-19].

Як ми можемо побачити з цієї класифікації, емоції автора можуть співпадати з емоціями героїв (у творі “Полковнику ніхто не пише” ми можемо відчувати крім відчаю героя також відчай автора за нього, за його бідолашне життя), або різко розбігатися з ними (у “Ста роках самотності”, на нашу думку, автор не співчуває роду Буендіа, бо наполягає на тому, що всі нещастя, які звалилися на них, є платою за злочини старого Бунедіа, але сам він умирає від старості). Таким чином, ми можемо зробити маленький висновок про те, що дані твори характеризуються багатогранністю Маркеса, який всякий раз виступає у новому амплуа: як оповідач, як герой твору, як творець тексту.

Як ми можемо зазначити, Маркесу не притаманна тональність егоцентричного типу, яка обумовлена наміром мовця висловити свій емоційний стан, підкреслити свою індивідуальність. У текстах, де не акцентоване авторське “Я” (а саме до них ми можемо віднести твори Маркеса), частіше за все домінує емотивна тональність об’єктивного типу. Завдання автора полягає у вираженні емоційного відношення до різних сторін змісту твору.

В текстах художнього стилю емоційна оцінка займає таке ж важливе місце, як і раціональна. У художній діяльності естетичне відношення до дійсності наповнене суб’єктивністю, художній твір завжди являє собою емоційний модус світу як особливий засіб розглядання. Ціннісна точка “всезнаходження” допомагає автору виносити судження про об’єкти проєктованого, створеного ним світу художнього твору. Емотивна тональність об’єктивного типу включає в себе оцінку автором різних сторін змісту: подій, фактів, поведінки героїв, їх зовнішнього вигляду, характеру та ін. Авторська оцінка ж стає видимою лише тільки на основі співвідношення усіх характеристик емотивного змісту (накладання фонових і тональних елементів емотивності).

Тональність об’єктивного типу в текстах художнього стилю, на відміну від інших функціональних типів текстів, рідко є домінуючою. За своїм функціональним призначенням, художній текст не є оцінним, оцінка входить у прагматичні завдання тексту. В той же час, вона має більшу прагматичну силу, і у декотрих випадках навіть її одиничне вираження визначає характер емотивної тональності всього тексту. Прикладом тому можуть слугувати назви досліджуваних творів, які мають емотивну оцінку (на цьому моменті ми вже зупинялися раніше). Зазвичай, у художніх текстах тональність об’єктивного типу знаходиться у щільному зв’язку з тональністю егоцентричного типу. При цьому спостерігається наступна закономірність: чим яскравіше виражене у творі авторське “Я”, тим інтенсивнішою і категоричнішою є оцінка. У Маркеса, на нашу думку, майже не існує цього авторського “Я”, він ретельно уникає яких-небудь проявів особистої індивідуальності, завжди об’єктивний, він начебто знаходиться осторонь і лише констатує факти і події. Така установка письменника пояснює раціональний тип оцінності у його творах:

En pocos años, Macondo fue una aldea más ordenada y laboriosa que cualquiera de las conocidas hasta entonces por sus 300 habitantes [Márquez 1: 6].

Melquíades, que era un hombre honrado, le previno: «Para eso no sirve.» [Márquez 1: 3].

Емотивна тональність твору визначається типом адресата тексту. Відомо, що для кожної епохи, для кожного літературного стилю є характерними особливі концепції адресата. Емоційність як людська універсальність, визначає загальні риси адресатів любого типу і обумовлює можливість виділення у тексті тональності адресатної спрямованості.

Особливістю даного типу емотивної тональності є можливість прямої апеляції до почуттів адресатів. Адресатна тональність пов’язана з намаганням письменника скоротити психологічну відстань між автором і читачем, створити умови для сприйняття текстової інформації. Врахування читацького фактору обумовлює діалогічний характер розповіді. Ця форма передбачає наявність емотивної тональності у тексті. Її ознакою можуть слугувати

питальні, окличні або спонукальні висловлювання, які вживаються для привертання уваги адресата. Але Маркес не вживає такі методи, і тим самим є дуже цікавим для дослідження. Йому не треба привертати увагу читача. Незважаючи на досить монотонну, на перший погляд, розповідь у творі “Сто років самотності”, адресат протягом усього твору пильно слідує за сюжетом. Це, на наш погляд, здійснюється завдяки тому, що так звана діалогічність може бути не тільки явною, але також і внутрішньою, потенційною, яка відбувається у тексті завдяки місцям можливого емоційного контакту автора з адресатом. Саме цей прийом бискуче використовує Маркес. Адресна тональність часто домінує в тексті, і, тим самим, пригнічує інші типи тональності. Однак її формування, зазвичай, здійснюється, спираючись на емоційну оцінку і експлікацію суб’єктивного світу автора. Узагальнюючи розглядання особливостей емотивної тональності художнього тексту на прикладі творів Маркеса, ми можемо зробити висновок про те, що тут емотивна тональність має дифузний характер. Формування тональності твору здійснюється з опорою на тональні емоції мовця (автора). Загальний емотивний зміст твору і реальне відношення автора до подій стає відомим лише у разі співвідношення тональних і фонових емоцій. Політематизм емотивного фону і поліфонізм емотивної тональності художнього твору визначає багатопланову структуру емотивного змісту твору. Накладання різноманітних емоцій фонового і тонального рівнів обумовлює особливості емотивного забарвлення художнього твору.

Художній текст має великі можливості для реалізації емотивної функції мови. У ньому знаходять своє місце емотиви всіх мовних рівнів [3: 6]. Експресивні засоби художніх текстів досліджені досить детально у різних наукових працях, ми ж зупинемось на особливостях емотивного забарвлення текстів художнього стилю, які обумовлені вираженням емоцій фонового і тонального рівнів.

Емотивне забарвлення текстів ХС має таку особливість як висока щільність їхньої емотивної “тканини”. Дана тканина художніх текстів формується перш за все завдяки емотивам – мовним засобам, які спеціально призначені для передачі людських відчуттів [4:125]. Оскільки жодний з даних засобів не є достатнім для передачі внутрішнього хвилювання, то навіть у великому просторі тексту можна визначити достатню кількість маркерів емоцій. Головною особливістю функціонування емотивів в тексті є їхня здатність притягувати один одного, створюючи цілі емотивні комплекси. Емотивне забарвлення тексту формується не тільки завдяки емотивним засобам тексту: для відображення мови емоційних ситуацій використовуються нейтральні лексика і синтаксис, лексика емоцій. Розглянемо приклади:

Meme encontraba a Fernanda desesperada, matando mariposas con la bomba de insecticida. «Esto es una desgracia -decía-. Toda la vida me contaron que las mariposas nocturnas llaman la mala suerte.» [Márquez 1: 119].

Úrsula perdió la paciencia. «Si has de volverte loco, vuélvete tú solo -gritó-. Pero no trates de inculcar a los niños tus ideas de gitano.» José Arcadio Buendía, impasible, no se dejó amedrentar por la desesperación de su mujer, que en un rapto de cólera le destrozó el astrolabio contra el suelo[Márquez 1: 4].

У художньому тексті кожний елемент форми є важливим. Композиція тексту є змістовною, вона встановлює характер відношень між компонентами тексту. Ми можемо побачити, що романи Маркеса будуються згідно загальним принципам, притаманним художньому тексту, а саме згідно жанровому призначенню, тематиці, а також із врахуванням емотивних завдань. Домінуюче комунікативне завдання в творах Маркеса визначає специфіку композиції, особливості місце знаходження емотивних і неемотивних тем у досліджувальних текстах, їхній статус і характер взаємодії. Це структурування цілісності, як вважають психолінгвісти, являє собою інтелектуально-емоційний процес, у якому щільно поєднані когнітивні і комунікативні структури, свідоме і несвідоме, логічне і асоціативне.

Комунікативна установка Маркеса на емоційний вплив передбачає так зване входження до сильної позиції емотивних компонентів змісту. Згідно даного принципу, на нашу думку, збудований найфундаментальніший твір Маркеса “Сто років самотності”. Сага про життя роду Буендіа знаходиться в рамці віртуальної ситуації “переслідування живих мерцями”. Майже кожна сюжетна лінія пов’язана зі смертю, початок і фінал роману також:

Muchos años después, frente al pelotón de fusilamiento, el coronel Aureliano Buendía había de recordar aquella tarde remota en que su padre lo llevó a conocer el hielo [Márquez 1: 1].

Y entonces vio al niño. Era un pellejo hinchado y reseco que todas las hormigas del mundo iban arrastrando trabajosamente hacia sus madrigueras por el sendero de piedras del jardín. Aureliano no pudo moverse. No porque lo hubiera paralizado el estupor, sino porque en aquel instante prodigioso se le revelaron las claves definitivas de Melquiádes, y vio el epígrafe de los pergaminos perfectamente ordenado en el tiempo y el espacio de los hombres: El primero de lo estirpe está amarrado en un árbol y al último se lo están comiendo las hormigas [Márquez 1: 171].

Як бачимо, фінал твору являє варіант даної теми, однак емотема, яка збудована на категорії ненорми, змінюється і приносить нові емоції у текст. Емотивні елементи, охоплюючи даний твір з обох боків, створюють за визначенням В. Г. Гака “психологічний кадр”, або емоційну рамку тексту [5: 647-650]. Ця композиція завжди пов’язана для читача з несподіванкою, здивуванням і орієнтує на емоційне сприйняття твору.

Можна побачити, що досліджувальні твори демонструють вживання одразу декількох літературних прийомів для передачі емоційного змісту. Сукупність усіх мовних засобів і текстових прийомів, маркуючих наявність емоції, обумовлює велику щільність емотивної тканини даних творів. За допомогою мовних засобів здійснюється перехід так би мовити “практичної” мови до образної. Вживання поряд з прямим визначенням емоцій їх образного уявлення є ефективним засобом збільшення об’єму емоційної інформації у творі. Образні засоби займають важливе місце: вони виражають сенс художнього мислення і бачення світу. Образність являє собою концентроване вираження сенсу і дає можливість збільшити глибину змісту при такому ж самому об’ємі тексту:

Repudiada por su tribu, desprovisto de toda facultad sobrenatural como castigo por su fidelidad a la vida, decidió refugiarse en aquel rincón del mundo todavía no descubierto por la muerte, dedicada a la explotación de un laboratorio de daguerrotipia [Márquez 1: 22].

Llevaron niños de todas las edades, de todos los colores, pero todos varones, y todos con un aire de soledad que no permitía poner en duda el parentesco [Márquez 1: 63].

Як бачимо, у першому прикладі Маркес наділяє поняття “смерть” можливостями живої істоти – вона може розшукати героїню, а у другому прикладі - надає метафоричні риси самотності. Образне відображення передбачає активацію асоціативних механізмів емоційного сприйняття, так зване пробудження читацької рефлексії [6:15]. Завдяки цій особливості художній твір має два канали передачі емоцій – раціонально-логічний і образний, і обумовлює високий ступень щільності емотивної тканини текстів.

Велика щільність також пов’язана з багатошаровим характером емотивного змісту творів: реалізацією декількох типів емотем і емотивної тональності, кожна з яких маркується засобами відображення емоцій. В художніх текстах вживання емотивних засобів не регламентується нормами, а є цілковитим відображенням авторських емоційних інтенцій. Емоційна достовірність твору як проекція відчуттів багато в чому визначається саме майстерністю письменника, його вмінням користуватися мовним матеріалом. Навіть цілком фантастичні (а порою й містичні) епізоди в досліджувальних творах (насамперед йдеться, звичайно, про “Сто років самотності”) набувають цілковиту достовірність і реальність: наприклад, за допомогою алхімії Мелькіадес знов набуває молодості, мертві з’являються у романі так само як живі: це істоти, з якими можна навіть поговорити, які мешкають поряд:

Pero en realidad, la única persona con quien él podía tener contacto desde hacía mucho tiempo, era Prudencio Aguilar. Ya casi pulverizado por la profunda decrepitud de la muerte, Prudencio Aguilar iba dos veces al día a conversar con él [Márquez 1: 59].

Кажучи про емотивність художнього твору, ми відштовхуємось від необхідності врахування як його змістовних, так і формальних характеристик, і розглядаємо твір як гармонійне ціле. Узагальнюючи все сказане про особливості емотивності художніх творів, треба відмітити, що специфіка їх емотивності відображується у характері співвідношення емотивного фону, емотивної тональності і емотивного забарвлення. Емотивний зміст художнього тексту формується складним переплетінням емоцій фонового і тонального рівнів і характеризує художній твір як текст комплексного (фонового і тонального) типу емотивності. При цьому емотивний фон і емотивна тональність художнього твору частіше за все має багатопланову структуру, обумовлену можливістю існування декількох сюжетних ліній у творі і багатогранністю автора. Накладання фонових і тональних емоцій обумовлює народження емоції нової якості або емотивного підтексту. Ці всі моменти ми побачили на прикладі твору “Сто років самотності”. Багатопланова структура емотивного змісту включає структуру, яка дає можливість існування декількох сюжетних ліній у художньому творі.

Емотивне забарвлення характеризується поняттям щільності емотивної тканини текстів і особливостями розподілу емотивних фрагментів за композиційними частинами тексту. Однією з особливостей художнього стилю є висока щільність емотивної тканини. Емотивні засоби тут забарвлюють усі композиційні частини тексту. Усі художні тексти (на відміну від текстів інших стилів) за своїм призначенням належать до емотивного типу текстів. Аналіз емотивних особливостей текстів художніх творів дозволяє виявити основні функції емотивності. З точки зору співвідношення емоційної і раціональної інформації у тексті, емотивність може виконувати дублюючу (дублювання раціональної інформації), компенсуючу (компенсування раціональної інформації), заміну (складати основний зміст тексту) функції. З точки зору вирішення прагматичних завдань у тексті, емотивність може слугувати для вираження емоційного стану автора твору, для передачі його емоційного відношення до чогось або когось, для здійснення емоційного впливу на адресата.

Висновок. Різноманіття функцій емотивності у тексті художнього твору обумовлює існування трьох різних факторів, які впливають на збільшення щільності їхньої емотивної тканини:

- психологічного фактору (необхідність подолання емоційного бар'єру, встановленого автором, змінити його емоційний стан);
- лінгвістичного фактору (синсемантизм мовних знаків – жодне з засобів вираження внутрішнього хвилювання окремо не є самодостатнім);
- текстового фактору (наслідок накладання емотивів фонового і тонального рівнів).

ЛІТЕРАТУРА

1.Тынянов Ю. Н. Литературный факт. – М.: Высшая школа, 1993. 2.Бахтин М.М. Эстетика словесного творчества. – М.: Искусство, 1979. 3.Шаховский В. И. Языковая личность в лингвистике эмоций // Языковая личность: проблемы семантики и прагматики. – Волгоград, РИО, 1997. – 3-7. 4.Шаховский В. И. Категоризация эмоций в лексико-семантической системе языка. – Воронеж, 1987. 5.Гак В.Г. О морально-эмоциональной рамке предложения // новые явления и тенденции во французском языке. Межвузовский сборник научных трудов. – М.: Изд-во МГПИИЯ им. Ленина, 1984. – С.169-175. 6.Богин Г.И. Типология понимания текста. – Калинин, Изд-во университета, 1986.

ДЖЕРЕЛА ІЛЮСТРАТИВНОГО МАТЕРІАЛУ

1.Gabriel Garcia Marquez «Cien años de soledad» ([http: www.español.net.ru/2004p](http://www.español.net.ru/2004p)). 2.Gabriel Garcia Marquez «El coronel no tiene quien le escriba» ([http: www.español.net.ru/2004p](http://www.español.net.ru/2004p)).

РЕЦЕПЦІЯ НАРОДНИХ МОВ В ІСТОРІЇ ЗАХІДНОЄВРОПЕЙСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА

У сучасному теоретичному мовознавстві мова розглядається як феномен такої людської діяльності, результатом якої є системна реалізація комунікативних потреб суспільства в цілому і певних соціальних груп й професійно-структурованих колективів та окремих людей за допомогою цілеспрямованого використання всіх компонентів мовної структури. У той же час сама мовна діяльність входить як один з компонентів у більш широкий контекст суспільної культури в нерозривному зв'язку з усіма іншими сферами громадського життя. У наших розвідках нас цікавить саме функціональний аспект мови, вивчення якого спостерігається упродовж сторіч і який був у центрі уваги вітчизняних дослідників історії мови Є.В.Литвиненко, Г.В.Урусової, Н.М.Корбозерової тощо. Історичній реальності початкового етапу формування національної мови західноєвропейського культурного простору відповідає використання в мовній діяльності місцевої, романської, а не латинської мови. Використання саме народної мови (*romanse*) є свідченням процесів зародження національної свідомості, відбитих безпосередньо й цілісно у творчості анонімних та відомих поетів-співців, авторів поетичних та прозових текстів народною мовою. Пам'ятки мови та літератури стають у такому разі скарбницею об'єктивних фактів, які відносяться до певного періоду розвитку словесності і мають неминущу історичну цінність для філологічної інтерпретації і лінгвістичного аналізу реальних рис слововживання, зумовленого хронологічно та соціально.

Динаміка становлення національної своєрідності зображуваного у літературній спадщині, зокрема, Іспанії світу речей, природи та людини, національної специфіки картини світу визначається не фактом наслідування чужої культури, а етнічною самосвідомістю народу, мовленнєва діяльність якого багато в чому є відповідальною за те "різноголосся", що у системі мови не може не носити слідів прямих впливів фактів мовлення, вимовних навичок носіїв мови.

Важливе місце у віддзеркаленні лінгвальної картини світу Середньовіччя належить науковій і літературній діяльності короля Альфонса X Мудрого в Іспанії, поета-художника, філософа і політика Данте Аліг'єрі в Італії, письменника, вченого, філософа Рамона Льюля в Каталонії, які звернули увагу у свій час на особливості мовної ситуації диглосії, своєрідність історико-соціальних умов функціонування мови, її ціннісний аспект.

Значним центром наук і мистецтв від Піренеїв до Альп у Середні віки при Альфонсі X Мудрому був Кастильський двір. Альфонс X, який при житті отримав прізвисько Мудрий за тягу до наук, правив Кастилією з 1252 по 1282 р. Йому належить значна роль у формуванні офіційної кастильської мови. Створена з ініціативи Альфонса X і ним самим "Перша історія Іспанії" ("*Primera Crónica General*", 1289 р.) – огляд Іспанії з давніх часів – становить значний інтерес не лише в аспекті характеристики літературно-наукової діяльності короля, але й з позицій висвітлення епохи зародження пам'яток кастильської мови.

За правління короля Альфонса X свого вищого розквіту досягає школа толедських перекладачів. Їх діяльність, поза сумнівом, є однією із продуктивних в історії людства спроб засвоєння чужої наукової і філософської спадщини. Мова перекладів не була латиною, тексти перекладаються народною кастильською мовою (*el castellano vulgar*).

Заснована ще в XII ст. канцлером Кастилії доном Раймундо (1125-1151) перша школа толедських перекладачів познайомила європейський Захід з основною науковою літературою

з математики, астрономії, фізики, алхімії, медицини, природничих наук, філософії, політики. “Усі знамениті греки перейшли цим арабським мостом в Європу: Аристотель, Евклід, Птоломей, Гален, Гіппократ. З усіма ними до епохи Відродження знайомилися лише в латинських перекладах з арабської” [1:175]. З метою познайомитися з цими перекладами до Толедо приїжджали такі видатні представники середньовічної науки, як Герард Кретонський, М.Скотт та ін. З місцевих учених своїми науковими працями в цей час виділялися раббі Абен Езра (1093-1167) і Ха Леві (помер у 1150).

У Толедо було розпочато роботу з перекладу творів Ібн-Рушда М.Скоттом і Германом Німцем, які у 1217-1256 р.р. переклали великі коментарі Аверроеса з творами Аристотеля “Про небо”, “Про душу”, “Метафізика”, середні коментарі до книг “Риторика”, “Поетика”, “Про небо”, “Про виникнення та знищення”, “Нікомахова етика” та малі коментарі до невеликих природничих студій Стагіріта. Ці перекладачі, крім Толедо, працювали також при дворі Гогенштауфенів у Сицилії, більш раннім центром поширення ідей Ібн-Рушда в християнському світі.

Оцінюючи діяльність толедських перекладачів, Р.Менендес Пидаль підкреслює те, що вони “вразили християнських учених-схоластів. Як говорить Ренан, їх переклади склали цілу епоху, поділивши історію науки в Середні віки на два періоди – до і після появи перекладів Толедської школи” [2:483].

Альфонс X удосконалив техніку перекладу. При ньому другий перекладач перетворював арабську чи латинську книгу в кастильську прозу. Одна мініатюра того часу зображує Альфонса X, оточеного своїми переписувачами, хугларами, музикантами, поетами, вченими.

Альфонс X широко залучав до перекладацької й наукової творчості єврейських і арабських учених, які стали важливими посередниками в передачі римської й особливо грецької науки. За зразком толедської школи перекладачів він заснував ще дві школи – у Севільї і Мурсії, де співпрацювали представники трьох релігій. На думку В.Ф.Шишмарьова, ця перекладацька робота була важливою школою, яка значно сприяла розвитку лінгвістичної творчості перекладачів, результати якої стали потім надбанням іспанського мовлення. “Правда, переклади бували іноді незграбні, їхня мова занадто імітувала оригінал, тому що перекладачі були найчастіше безпомічними у вирішенні завдань, які ставила перед ними їхня робота. Але від цих перших досвідів серйозної вульгарної прози, у яких мова вперше піднімалася до рівня питань великого значення, багато чого ввійшло вжиток” [3:128].

Кастильським діалектом пише Альфонс X свої прозові твори, зміцнюючи позиції *el castellano vulgar*. Історики мови, оцінюючи діяльність Альфонса X, звертають увагу, передусім, на те, що він прагнув до створення літературної мови на власне народній (романській) мовній основі. З усіх діалектів середньовічної Іспанії Альфонс X надавав перевагу кастильському діалекту і, створивши ним свої прозові твори, сприяв перетворенню його в основу кастильської літературної мови.

Особливо піклувався Альфонс Мудрий про хугларів. Освічений правитель був автором цілого ряду коротких притч-пісень про чудеса Діви Марії, заступниці всіх страждених перед Господом. Кастильські поети з літературного оточення Альфонса Мудрого створювали любовні канцони і танцювальні пасторалі. Провансальські трубадури складали сирвенти про актуальні політичні події. Придворні хронікери записували епічні поеми кастильців і згодом прикрасили ними томи “Історії Іспанії”.

Двір Альфонса Мудрого в XIII столітті в Толедо вважався найвідомішим з європейських дворів тієї епохи через перебування у ньому блискучої плеяди трубадурів, письменників і вчених. На знаменитій площі Сокодовер, де пізніше в епоху Філіпа II (король Іспанії з 1556 р.) запалали багаття інквізиції, при Альфонсі X влаштовувалися турніри, на які з’їжджалися найкращі з європейського лицарства і де переможці вінчалися лавровими

вінками. Тут же розігрувалися містерії, які започаткували народну іспанську драму. Взагалі двір його являв собою безприкладний у всій середньовічній Європі за розмахом та інтенсивністю творчості центр наукової і літературної діяльності. Необхідно підкреслити, що з боку Альфонса це було аж ніяк не меценатством – дилетантським захопленням аристократичних інтересів і забав, що прикрашають двір монарха, а великим, справді національним освітнім закладом, що призвело до створення національною мовою просвітительської літератури для широких кіл. Усе це безумовно знаходиться в деякому зв'язку з тією хвилею демократизації Кастилії, що стала прямим результатом Реконкісти [4:108].

У пам'ятках іспанської середньовічної літератури чітко виділяється велика група поетичних і прозових творів, що характеризуються однією загальною ознакою: вони створювалися народною мовою.

Ім'я Данте Алігьєрі (1265-1321) – богослова, філософа, політика, великого поета-художника, одного з творців національної італійської мови, у науці про мову відкриває першу сторінку романської лінгвістичної енциклопедії.

Мислитель XIX ст. Джузеппе Мацціні, автор літературно-естетичних робіт, називає Данте батьком італійської мови [5:35]. Поет знайшов мову “бідною, нестійкою, дитячою і залишив зрілою, вільною, поетичною; він зібрав найкращі слова і вислови усіх діалектів і зробив із усього цього загальну мову”, що була “виразником національної єдності” перед іншими націями упродовж століть роздрібненості. “Данте був великим поетом, великим мислителем і великим для свого часу політиком; найвидатнішим серед усіх, тому що, як ніхто інший, знаючи обов'язок італійця, він об'єднав теорію і практику, можливість і прагнення: Думку та Дію. Він творив для батьківщини, в ім'я батьківщини став змовником, взяв у руки перо і меч” [6:358].

Данте не лише сприяв визнанню за італійською мовою її прав. Він створив італійську літературну мову. Трактат “Про італійську мову”, написаний латинською, не мав широкого поширення (він дійшов до нас в двох примірниках). Цей трактат є першим у Європі науковим дослідженням з мовознавства. У книзі йдеться про походження мови, про мови європейські, про відмінність між мовою “умовною” (латинською) і живою, народною, *volgare*, про поділ європейських мов на французьку (*oil*), провансальську (*oc*) та італійську (*si*). Данте порушує питання про те, яку ж італійську *volgare* потрібно вважати літературною мовою чи “високою” *volgare*. І відповідає, що це – та *volgare*, зрозуміла всім, яка естетично оброблена письменниками: мова Гвідо Гвініцеллі, Гвідо Кавальканті, Чіно да Пістойя та ін. Трактат “Про італійську мову” залишився незавершеним.

Данте перший в історії романістики визначив народну латину як основу формування відомих йому романських мов, виходячи з подібності найменувань у них таких понять, як “небо”, “земля”, “любов”, “бути”, “жити”, “вмирати” і т.п. Ідея італійського поета не лише не була відкинута в романістиці, а, навпаки, розширена і доповнена, включивши в романську групу ще більшу кількість мов.

До XVIII століття кількість визнаних романських мов так і залишалася – три, тільки замість провансальської (у зв'язку з занепадом провансальської літератури) стали включати іспанську. З огляду на політичні причини, португальська також включається в цей час у групу романських мов.

Незавершеним залишився також твір Данте “Бенкет”, написаний італійською мовою. Поет складав канцони на різні філософські теми. Через те, що їхня форма і зміст, відповідно до існуючого канону, були штучно далекі від простоти і ясності, поет вирішив подати до кожної з таких канцон філософський коментар. Для коментування він відібрав чотирнадцять канцон. Їм повинен був передувати загальний вступ. Написати ж він устиг лише вступний “трактат” і перші три коментарі до канцон. Коментар до канцон став настільки широким, що

набув самостійного значення. Філософська тема “Бенкету”, неквапливі й докладні, перевантажені загальними місцями положення й докази вимагали, щоб перевага замість латинської мови надавалась італійській, тому що вона є мовою не вибраного обмеженого кола людей, а величезної більшості італійського населення. “Це ячмінний хліб, яким будуть насичуватися тисячі. [...] Це буде нове світло, нове сонце, що зійде тоді, коли зайде старе. Воно буде світити тим, хто знаходиться в мороці й у пільмі, тому що старе їм не світить”. Якби твір був закінчений, ми мали б у “Бенкеті” одну з найцікавіших енциклопедій того часу, – пише А.Дживелєгов у вступній статті “Данте і його Комедія” до російського перекладу “Божественної Комедії. Пекло” [7:7].

Геній великого майстра “Божественної Комедії”, геній поезії і слова, філософа і вченого започаткував гуманістичну поезію епохи Відродження, захист народних мов, подолання аскетичних поглядів на природу і людину. “Подібно до того, як стрімкі дрібні струмочки і бурхливі річки, що вливаються в озеро, впливають з нього широким, спокійним, багатоводним потоком, який запліднює землю на далеких просторах, так і творчість Данте увібрала в себе все, що було зроблено до нього, і повернула це країні, але повернула збагаченим генієм великого майстра, повернула у вигляді закінчених зразків літературної творчості, що надовго оживили італійську літературу. І насамперед геній Данте дав італійській літературі її головне знаряддя – мову, у прозі і віршах. Вона доведена до високої досконалості одним велетенським зусиллям, мова, єдина з європейських за шістсот років не стала архаїчною” [7:9].

Л.М.Скреліна, аналізуючи питання, пов’язані з історією формування французької мови, приводить образне порівняння П.Гіро з цього приводу – власне різних рівнів архаїчності серед романських мов: якщо маленькі італійці вже в початковій школі читають “з листа” Данте і Петрарку, французам потрібно два роки занять в університеті і словник для того, щоб розібратися в Жуєнвілі, сучаснику Данте і Петрарки [8:7]. Для носіїв сучасної іспанської мови також потрібна відповідна філологічна підготовка, щоб “з листа” читати як поетичні, так і прозові тексти XII-XIV століть.

Як помітив один письменник, Данте, очевидно, найбільше пишається гнучкістю і силою рідної мови, ніж достоїнством власних віршів [6:56]. Про високе, розумне, таємне – про все писати народною мовою, уловлюючи її склад і дух у неопрацьованному різноголоссі місцевих діалектів! Це було нелегко, вимагало неабиякої творчої сміливості, тонкого чуття, філологічної прозорливості. І необхідно передати, відтворити все розмаїття світу. Згодом італійську мову будуть особливо хвалити за властиву їй ніжну і солодку милозвучність – під стать співу чарівних тенорів, якими так багатий цей музичний народ.

Творцем каталанської літературної мови вважається письменник, учений, філософ енциклопедичного складу Р.Льюль (Ramon Llull, латинське ім’я Raimundus Lullius, 1235-1315). У цьому смислі Р.Льюля часто називають *каталанським Данте*, цитуючи Еуженіо д’Орс, який сказав, що “якщо сучасна нація – це деяке культурне ціле (entidad), то Льюль і Данте – творці (inventores) нації” [9:12]. Р.Льюль писав каталанською, латинською і арабською. Він створив філософські трактати, художню прозу, книги на політико-релігійні теми, памфлети та ін. У поглядах Р.Льюля на мову відбилися філософські концепції Середньовіччя, проєктовані на окремі аспекти мовної картини світу. У своїх творах він розвиває положення про комунікативну функцію мови (“Llibre de affatus”, 1294; інша назва “Lo sisen seyn, lo qual apelan Efatus”. – “Шосте почуття, що називають *efatus*”), де термін *efatus* (*affatus*), що зустрічається у Тертуліана (близько 160 – після 220 р.р.), у Зенона (близько 332 – 262 р.р. до н.е.) та інших античних філософів у значенні “мовлення”, наповнюється більш ємним понятійним змістом.

За визначенням Р.Льюля, існує не п’ять почуттів, як вважали філософи, починаючи від Аристотеля, а шість, причому шосте почуття – це *efatus*, чи *affatus* (етимологічно пов’язаного

з латин. *fari* „говорити”): “ [...] *affatus es aquella potencia ab la qual animal manifesta en la vou a altre animal la sua concepció* [...]” [9:20]. “ [...] *affatus* це така здатність, за допомогою якої жива істота голосом розкриває свою думку іншій живій істоті [...]”. Прагнучи співвіднести *affatus* з іншими почуттями, Р.Льюль говорить, що це шосте почуття має свій орган – язик: “*L’orgue de affatus es la lengua [...] e forma’s en la vou on es feta la manifestació de la concepció dedins*” [9:21] . “Орган *affatus’a* – це язик [...] і (*affatus*) знаходить форму в голосі, де і виявляються внутрішні представлення”.

Аналізуючи етико-філософські концепції Р.Льюля, у яких джерелом і вищою мірою всього сущого є божественний початок, О.М.Вольф підкреслює, що для Р.Льюля *affatus* це і не тіло, і не раціональна душа, тому в системі світу він розташовує це шосте почуття в ієрархії над всіма іншими почуттями, серед чуттєвих можливостей (*potencia sensitiva*) [9:21]. Ж.Дажне припускає, що *efatus* у Р.Льюля – це не “мовлення”, а “можливість спілкування, комунікативне почуття”, причому сюди відносяться як інстинкти тварин, так і мовлення як результат інтелектуальної діяльності людини, але скоріше за все комбінація того й іншого [там само].

Через призму філософського погляду на світ Р.Льюль розглядає проблему значення слова (“*L’Arbre de Ciència*”. – “Древо науки”, 1296). Критерієм цінності слова для Р.Льюля є важливість поняття, що позначається цим словом. У межах семантичних розрядів слів ученим встановлюються певні ієрархічні ряди, зокрема, за їх благородством чи красою. Так, у його найменуваннях соціальної класифікації людей простежується авторська філософська парадигма їх різних соціальних статусів: “красивіша (*pus bell*) назва городянина, аніж селянина, лицаря, аніж городянина, графа, аніж лицаря, принца, аніж графа, короля, аніж принца, імператора, аніж короля” [там само, с. 23]. Тут каталанський філософ додержується традиції реалістів розглядати слова як фізичні об’єкти і тут, очевидно, можна побачити в зародковій формі популярний на початку ХХ століття метод “слова і речі”, одним із ідеологів якого вважається Р.Мерінгер (1859-1931). Під “речами” Р.Мерінгер розумів не лише матеріальні предмети, але й думки, уявлення й інститути, що знаходять своє мовне вираження в будь-якому слові, психічні феномени, що лежать в основі мовлення, можна вважати такими ж “речами”, як і тривимірні предмети [10:104].

На ціннісні аспекти інтерпретації слова в концепції Р.Льюля повною мірою можуть бути транспоновані, зокрема, теорія про значимість Ф. де Соссюра (1857-1913) і етнопсихологічний напрямок у мовознавстві, представлений такими видатними дослідниками, як Х.Штейнталь (1823-1899) і О.О.Потебня (1835-1891).

Для розуміння ролі Р.Льюля у формуванні каталанської літературної мови слід, мабуть, підкреслити ту особливість його творчості, що пов’язана зі ставленням до каталано-провансальської поезії. Відомо, що в молодості Р.Льюль писав провансальською мовою вірші в дусі куртуазної поезії. У подальшій своїй діяльності вчений наче відмежовується від творчості трубадурів. Це відбивалося не лише в тому, що він писав у прозових жанрах, але й у тому, що відкидав естетичні концепції куртуазної поезії. У самому відомому творі “*Llibre de contemplació en Deu*” (“Книга споглядання Бога”, 1272) – великому філолофсько-теологічному трактаті енциклопедичного характеру, Р.Льюль зауважує, що мистецтво трубадурів надихається розкішшю. Таке зауваження відбиває вже виникле в той час негативне ставлення до куртуазної поезії як мистецтву надмірно вишуканому, позбавленому природності та живого почуття. Як відомо, власне каталанська поезія, яка виникла в кінці XIV – на початку XV століття, відрізнялася від провансальської, насамперед, за змістом і загальноестетичною спрямованістю. Разом з тим, у своїй творчості і в поглядах на мову Р.Льюль спирався на деякі концепції куртуазної поетичної теорії і, зокрема, на ідеї школи “*trobar ric*” – “прекрасної мови” [9:18-19, 23; 11:36].

Філософ пише романською (каталанською) мовою, щоб зробити свої твори доступними людям, які не знають істини: “І ще тому ми пишемо народною мовою (*en vulgar*), щоб люди, що володіють латиною, довідалися і навчилися, як від латинської мови перейти до того, щоб красиво розмовляти рідною мовою, мистецьки вживаючи слова, тому що є багато тих, котрі, знаючи латинську, не вміють перекладати рідною мовою через нестачу слів, а звідси вони зможуть про них довідатися” [9:19].

Творчість Рамона Льюля надала історії каталанської прози винятковий характер. Як пише М. де Рикер, “каталанська літературна мова – це мова, створена філософом, і звідси характерна для неї точність, а крім того, філософ був і поетом, що дало мові краси” [9:25].

Відзначимо також, що Р.Льюль був проповідником християнства серед арабського населення Іспанії і Північної Африки. Менендес Пидаль називає Р.Льюля “лицарем Христа” [2:27]. Вважається, що більш 200 праць залишив каталанський філософ і поет, написаних каталанською, арабською і латинською мовами, значна частина з яких залишилася неопублікованою [12:5-12].

Вивчення каталанської мови має тривалу історію. Протягом довгого часу основною проблемою було визначення місця каталанської мови серед інших романських мов, її належності до галло-романського чи іберо-романського культурно-мовного ареалу. Сьогодні з урахуванням тенденцій розвитку цієї мови та її сучасного стану більш прийнятним видається її належність до іберо-романського ареалу.

Таким чином, питання про положення народних мов західноєвропейського культурного простору в їхньому відношенні до лінгвальної ситуації диглосії з особливою гостротою встає в Середні віки у зв’язку з постановкою такої нової за своїм типом для науки про мову теми, як захист народної мови та її прославлення, що в епоху Відродження набуває стійкого характеру.

ЛІТЕРАТУРА

- 1.Супрун А.В. Язык кастильской прозы в начальный период её формирования (XIII-XV вв.) // Формирование романского литературного языка. – М.: Наука, 1984. – С.166-195.
- 2.Менендес Пидаль Р. Избранные произведения. Испанская литература средних веков и эпохи Возрождения: Пер. с исп. – М.: Изд-во иностранной литературы, 1961.
- 3.Шшимарев В. [Ф.] Очерки по истории языков Испании. – М.-Л.: Изд-во Академии наук СССР, 1941.
- 4.Смирнов А.А. Средневековая литература Испании. – Л.: Наука, Ленинградск. отд-ние, 1969.
- 5.Бибихин В.В. За социальное искусство // Мащини Дж. Эстетика и критика. – М.: Искусство, 1976. – С.7-37.
- 6.Мащини Дж. Эстетика и критика. – Избранные статьи. – М.: Искусство, 1976.
- 7.Дживелегов А.К. Данте и его “Комедия” // Данте Алигьери. Божественная Комедия. Ад. / Пер. М. Лозинского. – М.: Художественная литература, 1940. – С.7-17.
- 8.Скредина Л.М. Некоторые вопросы развития языка (Проблемы и методы диахрон. исследования). – Минск: Изд-во БГУ, 1973.
- 9.Вольф Е.М. Развитие каталанской прозы в XIII-XIV вв. // Формирование романских литературных языков. – М.: Наука, 1984. – С.5-97.
- 10.Йорге Йордан. Романское языкознание / Историческое развитие, течения, методы: Пер. с рум. С.Г.Бережан и И.Ф.Мокряк. – М.: Прогресс, 1971.
- 11.Мейлах М.Б. Язык трубадуров. – М.: Наука, 1975.
- 12.Llul R. Obra escogida. – Madrid: Alfaguara, 1981.

РОГОЗА О.Б.

Київський національний лінгвістичний університет

ФОРМИ ДІАЛОГІЗОВАНОЇ ПЕРЕДАЧІ ЧУЖОГО МОВЛЕННЯ У ФРАНЦУЗЬКОМУ ЕПІСТОЛЯРНОМУ РОМАНІ

До числа визначальних рис епістолярного тексту слід віднести діалогічність листів, які античний граматист Артемон назвав “половиною діалогу”, тобто діалогом без співрозмовника [1:6]. Дійсно, лист завжди двомірний, тому що відображає зв’язок комунікантів – виходить від адресанта та зорієнтований на адресата, що в свою чергу вимагає обміну ролями, тобто припускає відповідну мовленнєву реакцію. У зв’язку з цим, інтерпретація епістолярного тексту буде залежати від того, наскільки наближені один до одного ціл та результат мовленнєвої дії, в якій будуть відображені взаємні стосунки між адресатом та адресантом, ситуація спілкування.

Отже, особливістю епістолярного тексту є співвіднесеність його з мовленнєвою ситуацією, характерною для діалогу. Справді, ознакою діалогу, як і епістолярного тексту, вважається зміна ролей мовця та слухача, адресанта та адресата. Висловлювання в діалозі породжуються одне одним, як і листи в епістолярному спілкуванні. Кожна репліка в діалозі характеризується специфічною завершеністю, відображає певну позицію мовця, стосовно якої інший мовець займає відповідну позицію. Те ж саме можна сказати і про лист в епістолярній комунікації. Прагматична функція діалогу полягає в тому, щоб уплинути на співрозмовника, переконати та спонукати до дії. Саме ця функція є визначальною в художній епістолярній традиції під час вибору автором відповідної форми твору.

Оскільки епістолярний роман являє собою специфічний жанр стилізованого мовлення, то ми можемо стверджувати, що слово в ньому не тільки зображає, але й зображується, що соціальне мовлення в ньому є предметом вільного художньо спрямованого зображення, переоформлення, художнього перетворення. Лист в епістолярному романі представляє висловлювання персонажа і може вважатися прямою мовою, яка оформлена не синтаксично, а композиційно. Кожен лист, адресований комусь, вимагає відповіді, а отже, наявною є діалогічність твору, і роман в цілому набуває рис діалогу, в якому роль репліки виконує цілий лист, а сама репліка представлена у формі монологу.

До того ж, у романі в листах роль автора як розповідача збігається з роллю персонажа: персонажі самі в своїх листах розповідають про події, які відбуваються. Автор утілює основну розповідну функцію твору через своїх персонажів і знову ж таки стикається з проблемою передачі чужого мовлення в оповіді.

За М.М.Бахтіним, основною характеристикою романного жанру, яка створює його стилістичну своєрідність, є людина, що говорить, та її мова: “Людина в романі – людина, що говорить; роман потребує людей, що говорять та приносять своє ідеологічне своєрідне слово, свою мову” [2:145]. Отже, основною проблемою романної стилістики стає проблема художнього відображення мовлення персонажа, а разом із цим – проблема передачі чужого мовлення у стилістичній та синтаксичній відповідності, у чому і полягає актуальність представленого дослідження.

Традиційно в художньому творі розрізняють три форми передачі чужого мовлення (*le discours rapporté*): пряма мова, непряма мова та невластна пряма мова [3:58]. Метою запропонованої статті є простежити, як ці три форми втілюються у французькому епістолярному романі. Об’єктом дослідження виступають романи XVIII, XIX, XX століть, а саме “*Les Liaisons dangereuses*” Ш. де Лакло, “*Mémoires de deux jeunes mariées*” О. де Бальзака та “*Les jeunes filles*” А. де Монтерлана.

У романі “*Les Liaisons dangereuses*” Ш. де Лакло мало використовує діалогічну форму оповіді, де персонажі вголос обмінюються репліками. Кількість діалогічних ситуацій у романі обмежена: з 175 листів, представлених у романі, 44 містять уривки, граматично оформлені прямою мовою. Але серед них не всі є частиною розмови. Деякі виражають роздуми персонажа: *Pourquoi, me suis-je dit, cette privation de plus?* (Laclos, 409); інші існують лише як наміри в майбутньому: *Je lui dirai: “Lisez dans mon cœur [...]”* (Laclos, 424); є також літературні та історичні цитати. Проте, лист 161, який мадам де Турвель продиктувала у стані гарячки, містить багато запитань, адресованих Вальмону. Але на них немає відповіді, до того ж через хворобу мадам де Турвель вимушена була висловлювати свої почуття перед третьою особою замість того, щоб написати про них. Отже, цей лист має більше рис монологічної форми оповіді, незважаючи на велику кількість запитань.

Залишається 29 листів, де діалог представлений як сцена або розмова. Крім цього, один лист може містити більше однієї розмови, таким чином, із 29 листів ми маємо 47 різних сцен. Аналізуючи ці бесіди, отримуємо цікавий результат: більша половина сцен, а саме 32 з 47, налічують лише одну репліку, оформлену як пряма мова. Звісно, це свідчить про те, що,

передаючи певну розмову, автор намагається використати або непряму мову, з якої ми можемо вилучити слова, вимовлені персонажем, або, свого роду, резюме сказаного, що подає скорочений варіант вербальної комунікації, не передаючи точних виразів, якими скористались співрозмовники.

Щодо інших прикладів прямої мови, нараховано 4 сцени з двома репліками, 5 сцен із трьома, 1 сцена з чотирма, 1 сцена з п'ятьма, 2 сцени з шістьма, 1 сцена з сьома.

Проте, в одному листі діалог домінує у формі прямої мови, він складається з 33 реплік. Йдеться про лист 125, написаний Вальмоном до мадам де Мертей, де він розповідає про те, як мадам де Турвель не встояла перед його домаганнями.

Отже, цей лист демонструє два основних методи Лакло. Перший, імпліцитний, полягає в тому, що автор використовує пряму мову, цитуючи слова персонажів лише у визначальних сценах, таких, наприклад, як зваблення Вальмоном мадам де Турвель, яке є однією з головних сюжетних ліній твору. Інший метод полягає у характеристиці персонажу, який передає чуже мовлення в своєму листі. Лакло акцентує увагу, експліцитно, на незвичному використанні прямої мови:

J'étudiais si attentivement mes discours et les réponses que j'obtenais, que j'espère vous rendre les uns et les autres avec une exactitude dont vous serez contente (Laclos, 345).

Персонаж робить акцент на тому, що він навмисне передає всі репліки в тій послідовності, як вони були вимовлені (*rendre [...] avec une exactitude*). Французький дослідник творчості Лакло Л.Версіні зазначає, що в першій редакції роману в листі 23 автор удається до схожого прийому:

C'est en me promenant à côté d'elle que se tint cette conversation que je puis vous rendre mot pour mot et dans laquelle vous distinguerez facilement les interlocuteurs sans que je prenne le soin de les nommer [4:155].

Це речення повинне було вводити освідчення Вальмона в коханні до мадам де Турвель, що теж є визначальною сценою в романі. Цього разу він не намагається перевірити свою пам'ять, але його зауваження про передачу діалогу без називання співрозмовників свідчить про переживання Вальмона, який виступає скоріше в ролі видавця, ніж пристрасного коханця. Лакло виключив цей уривок із роману, хоча залишив репліку в листі 125, яка навмисне підкреслює холодний й розсудливий розум Вальмона. У той же час ця репліка викликає недовіру у читача, бо сам факт експліцитної гарантії точного відтворення діалогу в умовах хвилюючих подій робить подальшу сцену неправдоподібною.

Такий прийом, де персонаж у звичайних умовах наголошує на точності відтворення діалогу, свідчить про намагання автора надати правдоподібності твору. До того ж, це пояснює виняткове вживання прямої мови в романі, яка через це набуває особливого значення.

Здебільшого в епістолярних романах персонажі, що листуються, пишуть про свої почуття, особливо коли вони є коханцями. Герої також можуть обмінюватися поглядами на теми, що виходять за межі їхніх емоцій, таких, як освіта жінок чи музика, наприклад. Проте, коли хто-небудь починає діяти, відбуваються якісь події, дописувач розповідає про них адресату, і саме в такому типі листа частіше за все з'являється діалог.

Слід зазначити, що Лакло часто передає деякі розмови в описовій формі. Так, Вальмон пояснює причину свого перебування у мадам де Розмонд таким чином:

Heureusement il faut être quatre pour jouer au Wisk; et comme il n'y a ici que le Curé du lieu, mon éternelle tante m'a beaucoup pressé de lui sacrifier quelques jours. Vous devinez que j'ai consenti (Laclos, 39).

Сцена розмови, яка налічувала декілька реплік, скоротилася лише до двох дієслів, які резюмують репліки обох сторін: висловлювання мадам де Розмонд передаються дієсловом *presser* v.t. – “*exercer une contrainte, influence sur qqn*” [PLI 1998: 822], а висловлювання

Вальмона – дієсловом *consentir* v.t. – “*accepter que qqch se fasse*” [там само, 251]. Фраза, яка слідує за цим уривком, також узагальнює висловлювання мадам де Розмонд під час багатьох розмов в контексті даної ситуації: “*Vous n’imaginez pas combien elle me cajole depuis ce moment...*” (Laclos, 39). Усі її висловлювання передаються дієсловом *cajoler* v.t., що має значення “*entourer d’attentions affectueuses, de paroles tendres*” [PLI 1998: 166]. Таким чином, у романі присутня більша кількість діалогічних ситуацій, ніж 47 сцен, які передані у формі прямої мови.

У більшості випадків Лакло змішує непряму мову та описовий варіант передачі діалогу. Так, у листі 170 мадам де Воланж розповідає мадам де Розмонд про свій візит до монастиря, де перебувала її дочка:

[...] et après avoir vu la Supérieure, je lui ai demandé de voir ma fille; celle-ci n’est venue qu’avec peine, et bien tremblante. Je lui ai parlé devant les Religieuses, et je lui ai parlé seule: tout ce que j’en ai pu tirer, au milieu de beaucoup de larmes, est qu’elle ne pouvait être heureuse qu’au Couvent; j’ai pris le parti de lui permettre d’y rester, mais sans être encore au rang des Postulantes, comme elle le demandait (Laclos, 445).

У цій розповіді автор використовує здебільшого описовий варіант представлення спілкування мадам де Воланж зі своєю дочкою, але слова Сесіль про те, що вона може бути щасливою лише в монастирі, автор передає непрямою мовою.

Лакло також використовує невласне пряму мову для відтворення діалогу між персонажами:

[...] N’ayant pas la force de vaincre sa curiosité, elle eut au moins celle de contrarier mon désir. Il devait faire une chaleur excessive; je risquais de me rendre malade; je ne tuerais rien et me fatiguerais en vain; et, pendant ce dialogue, ses yeux [...] me faisaient assez connaître qu’elle désirait que je prisse pour bonnes ces mauvaises raisons. Je n’avais garde de m’y rendre, [...] et je résistai de même à une petite diatribe contre la chasse et les chasseurs... (Laclos, 71).

В уривку передається розмова Вальмона та мадам де Турвель, де вона намагається переконати Віконта не їхати на полювання. Висловлювання ведуться від першої особи, проте синтаксичне оформлення в окремих реченнях без вставних слів указує на приналежність цих висловлювань мадам де Турвель. Такий спосіб представлення розмови надає можливість автору виділити слова одного із співрозмовників, скорочуючи слова іншого. Продовження діалогу, взагалі, узагальнюється іменником *diatribe* n.f. – “*critique très violente, parfois injurieuse*” [PLI 1998: 332].

У цілому, описова форма представлення розмови та непряма мова слугують для введення прямої мови, яка розкриває важливу інформацію. У листі 63 мадам де Мертей передає розмову з мадам де Воланж, коли перша виказала таємниці Сесіль:

Je parlai enfin presque aussi bien qu’aurait pu faire une Dévote; et [...] j’allai jusqu’à dire que je croyais avoir vu donner et recevoir une Lettre. Cela me rappelle, ajoutai-je, qu’un jour elle ouvrit devant moi un tiroir de son secrétaire, dans lequel je vis beaucoup de papiers, que sans doute elle conserve. Lui connaissez-vous quelque correspondance fréquente? Ici la figure de Mme de Volanges changea, et je vis quelques larmes rouler dans ses yeux. “Je vous remercie, ma digne amie, me dit-elle, en me serrant la main, je m’en éclaircirai” (Laclos, 158).

У цій сцені пряма мова (“*Je vous remercie, ma digne amie, me dit-elle, en me serrant la main, je m’en éclaircirai*”) є кульмінаційним моментом розмови. Йому передують непряма мова (*j’allai jusqu’à dire que je croyais avoir vu donner et recevoir une Lettre*) та невласне пряма мова (*Cela me rappelle, ajoutai-je, qu’un jour elle ouvrit devant moi un tiroir de son secrétaire, dans lequel je vis beaucoup de papiers, que sans doute elle conserve. Lui connaissez-vous quelque correspondance fréquente?*). Лакло, здається, залишає форму прямої мови для визначальних моментів. Але це не означає, що він нею користується лише для серйозних та драматичних сцен. Хоча майже всі сцени, які містять кілька реплік чи цілі уривки, оформлені прямою

мовою, є розмовами між Вальмоном та мадам де Турвель. У листах 70 і 79, проте, написаних Вальмоном, домінують промови Превана, другорядного персонажа. У даному разі Лакло наслідує практику С.Річардсона, який змальовує персонажа, надаючи йому слово та передаючи його промови прямою мовою.

Найдовший уривок, вимовлений Преваном та оформлений прямою мовою, складається з дванадцяти рядків у листі 70. Вальмон передає слова Превана про його сумніви щодо чеснот мадам де Мертей та перериває їх сценічною ремаркою: (*encouragé par le sourire de quelques femmes*) (там само, 175). Отже, коли Лакло цитує своїх персонажів, він призупиняє їхнє мовлення своїми відступами. Те ж саме спостерігаємо в листі 23, де Вальмон передає мадам де Мертей своє освідчення в коханні до мадам де Турвель на тридцяти двох рядках. Лакло знову використовує сценічну ремарку: (*ici elle voulut m'interrompre [...]*) (там само, 77), але до того ж репліку в бік: (*Vous voyez, ma belle amie, combien j'étais près de la vérité*) (там само).

Після довгої емоційної промови Вальмона мадам де Турвель відповідає короткою реплікою: *Ah! malheureuse!* (там само, 78). Далі автор цитує майже такий самий вигук, але з вуст іншої героїні, Сесіль, котра у листі 97 кидається в обійми своєї матері: *Ah! Maman, votre fille est bien malheureuse!* (там само, 263). Ці дві короткі фрази втілюють естетичне значення твору – і добродісна жінка, і недосвідчена дівчина страждають від зв'язку з розпусником.

Отже, короткі фрази у Лакло завжди свідчать про сильні емоції. Так, наприклад, у листі 18: *Il se mit à accorder ma harpe, et après, en me l'apportant, il me dit: Ah! Mademoiselle! ... Il ne dit que ces deux mots-là, mais c'était d'un ton que j'en fus bouleversée* (там само, 66); чи у листі 147: *Elle [...] m'a dit d'une voix forte mais sombre: "Je meurs pour ne vous avoir pas crue"* (там само, 402).

У мовленні персонажів, які зваблюють, теж присутні короткі зворушливі фрази, але з іншою метою – вплинути на іншого з метою досягнення певної мети, як, наприклад, у листі 44, фраза Вальмона:

Arrivé à la porte de son appartement, j'ai voulu baiser cette main. [...] La défense a commencé par être franche; mais un songez donc que je pars, prononcé bien tendrement, l'a rendue gauche et insuffisante (там само, 126);

чи у листі 85 фраза Превана:

Observez seulement que, dans ma feinte défense, je l'aidais de tout mon pouvoir: embarras, pour lui donner le temps de parler; mauvaises raisons, pour être combattues; crainte et méfiance, pour ramener les protestations; et ce refrain perpétuel de sa part, je ne vous demande qu'un mot; et ce silence de la mienne, qui semble ne le laisser attendre que pour le faire désirer davantage; au travers de tout cela une main cent fois prise, qui se retire toujours et ne se refuse jamais (там само, 232).

У цих двох прикладах є відсутнім граматичне оформлення, притаманне прямій мові. Висловлювання субстантивується та виступає в ролі підмета у першому випадку (*un songez donc que je pars*) та в ролі відокремленої прикладки до однорідного додатку *refrain* п.м. у другому випадку (*je ne vous demande qu'un mot*), і тільки курсив указує на те, що ця фраза має окремий статус. Тим самим Лакло намагається вписати в розповідь, не розриваючи наративної оповіді, слова прямої мови.

Якщо порівняти використання прямої мови для передачі діалогу різними авторами епістолярного роману, кожен виявляє в цьому індивідуальні якості. У романі "La Nouvelle Héloïse" Руссо використовує великі уривки, оформлені прямою мовою, для передачі головних ідей та розкриття образів персонажів. Практика Лакло щодо вживання прямої мови нагадує скоріше твори Прево та Мадам де Лафает: усі вони користуються непрямою мовою та описовим варіантом діалогу, передаючи більшу частину розмов, залишаючи пряму мову

на вирішальні моменти та основні сцени. Такий вибір пояснюється пошуками правдоподібності оповіді, які панували у XVIII столітті.

У романі “*Mémoires de deux jeunes mariées*” О. де Бальзака представлено листування двох героїнь у формі діалогу голосів, що є більш природною формою реалізації епістолярного роману. Проте, у такому разі не йдеться про листування двох персонажів, коханців, наприклад, які мають спільну історію. Луїза та Рене після виходу з монастиря йдуть кожна власним шляхом, які чим далі, тим більше розходяться. Кожна живе у своєму власному світі та вирішує по-своєму різні проблеми, які виникають на її шляху. Отже, у романі присутні дві сюжетні лінії, які розвиваються паралельно, але вони залишаються пов'язаними одна з одною завдяки регулярному листуванню Луїзи та Рене. Кожна є довіреною особою іншої та таким чином бере участь у житті подруги. Побудований на взаємному схрещуванні сповідей роман зовсім не обмежується простою конфронтацією. Незважаючи на контраст долі головних героїнь, чи скоріше завдяки йому, вималювалася єдина історія, яка розвивається з листа в лист і яка є сюжетом твору.

Оскільки дві героїні живуть далеко одна від одної, в своїх листах вони намагаються передати події, які з ними трапляються, розповісти про тривоги, які їх турбують. Цілком природно, що при розповіді про події персонажі вдаються до передачі чужого мовлення. Але обидві героїні по-різному це роблять, що є одним із засобів установлення контрасту між Рене та Луїзою.

Луїза, пристрасна молода дівчина, яка живе в Парижі, має досить насичене світське життя, постійно зустрічає нових людей. Розповідаючи про це Рене, вона часто вживає пряму мову для передачі діалогу. Вона цитує досить великі уривки розмови. З 26 листів Луїзи до Рене у першій частині твору 22 містять пряму мову. У листах Луїзи діалог завжди переданий прямою мовою, тим самим Бальзак розкриває пристрасний та інфантильний характер Луїзи. У листі 21 Луїза на трьох сторінках передає свою розмову з Феліпом де Макумер, використовуючи пряму мову. Навіть слова, адресовані служниці, вона передає синтаксично прямою мовою:

Hier, à une heure, au moment où Griffith allait se coucher, je lui ai dit: – Prenez votre châte et accompagnez-moi, ma chère, je veux aller au fond du jardin sans que personne le sache! Elle ne m'a pas dit un mot et m'a suivie (Balzac, 143).

У цьому уривку прохання супроводити Луїзу в садок можна було б передати й непрямою мовою. Але тим самим Бальзак демонструє любов Луїзи до театру, яка намагається надати певної театральності всьому, що її оточує, відтворюючи дослівно всі репліки діалогу. Крім цього, автор використовує синтаксичні маркери, властиві оформленню діалогу: двокранку та тире. Лапки зустрічаються лише при передачі коротких реплік і досить рідко.

У листах Рене, навпаки, діалоги цитуються не часто й переважно у формі непрямої мови. Її життя набагато спокійніше за життя Луїзи, її листи передають скоріше роздуми, ніж події. З двадцяти листів Рене, представлених у романі, тільки 6 містять діалогічні ситуації, три з них оформлені у вигляді прямої мови. Інші передані непрямою мовою та описовою формою:

Je l'ai fait parler, je lui ai demandé compte de ses idées, de ses plans, de notre avenir. Mes questions annonçaient tant de réflexions préconçues et attaquaient si précisément les endroits faibles de cette horrible vie à deux, que Louis m'a depuis avoué qu'il était épouvanté d'une si savante virginité (там само, 105).

Проте, наприкінці твору, Бальзак наділяє Рене практикою Луїзи цитувати чуже мовлення в повному обсязі. Лист 57 повністю передає передсмертну розмову Луїзи та Рене та монолог Луїзи, який займає півтори сторінки. Таким чином, Бальзак, слідом за Руссо, використовує пряму мову для передачі головних ідей та розкриття образів.

Листи в романі представлені у формі діалогу між головними героїнями. У своїх листах вони ставлять одна одній запитання, здебільшого риторичні, на які не завжди є відповідь. Інколи вони ставлять питання до самих себе та ведуть діалог із собою, як це відбувається у листі 28:

Dévouement! me suis-je dit à moi-même, n'es-tu pas plus que l'amour? n'es-tu pas la volupté la plus profonde, parce que tu es une abstraite volupté, la volupté génératrice? (там само, 179).

Рене намагається визначити, що є для неї відданість, персоніфікуючи її та ведучи з нею діалог.

Бальзак, так само як і Лакло, користується короткими фразами для передачі сильних почуттів та переживань, як це відбувається у листі 36:

Nous avions chanté tes louanges sur tous les tons, car il a bien vu que je t'aimais comme une sœur que l'on aime; et après l'avoir amené, sans qu'il y prît garde, à des confidences: "Louise, lui ai-je dit, n'a pas encore lutté avec la vie, elle est traitée en enfant gâté par le sort, et peut-être serait-elle malheureuse si vous ne saviez pas être un père pour elle comme vous êtes un amant. – Et puis-je?" – a-t-il dit! (там само, 209).

У представленому уривку Рене передає Луїзі розмову з її чоловіком Феліпом спочатку в описовій формі, підводячи до ключової фрази, яка синтаксично оформлена прямою мовою. Коротка репліка Феліпа, яка теж має атрибути прямої мови (*Et puis-je?*), передає його розгубленість.

Бальзак, на відміну від Лакло, зовсім не переймається проблемою правдоподібності у творі. У XIX столітті автори вже не намагаються приховати вигаданий характер роману. Бальзак уміло використовує епістолярну форму, перш за все, заради можливості розповіді від першої особи та в теперішньому часі. До того ж, така форма виявилася зручною для того, щоб утілити естетичну функцію твору, відкрити дискусію про шлюб, без необхідності виражати точку зору автора. А через листи своїх героїнь, їхні прямі висловлювання, автор намагається розкрити образи персонажів. Стиль написання листів, зокрема способи передачі чужого мовлення, є одним із засобів розкриття художнього образу персонажів.

Роман "Les jeunes filles" А.де Монтерлана побудований за іншим принципом, листи є не єдиною формою оповіді. У листах виключно представлені почуття та роздуми головних героїв. Події, які відбуваються в романі, передані в тексті, де оповідь ведеться від третьої особи, яка чергується з листами. Тому діалогічні ситуації представлені традиційно у формі діалогу з відповідним синтаксичним оформленням. До листів автор удається на початку та наприкінці твору за умови віддаленості персонажів у часі й просторі, спричинених розвитком сюжетної лінії. Оскільки в даному разі ми маємо справу з листуванням, яке існує лише у двох напрямках, але не перетинається одне з одним, то відпадає потреба у передачі діалогізованого чужого мовлення в листі.

Проте, листи в романі перенасичені цитатами з найрізноманітніших творів, починаючи з Біблії та закінчуючи сучасними адресантові виданнями. Інколи, навіть в одному листі представлені відразу кілька цитат, як, наприклад, у листі Косталя до Андре, де він намагається відмовитися від її кохання:

Bossuet a écrit fortement: "On fait un tort irréparable à la personne qu'on aime trop". C'est presque ce que j'ai écrit moi-même: "Vouloir aimer sans être aimé, c'est faire plus de mal que de bien". La conséquence est dans La Rochefoucauld: "Nous sommes plus prêts d'aimer ceux qui nous haïssent, que ceux qui nous aiment plus que nous ne voulons" (Montherlant, 41-42).

Беручи до уваги діалогічний характер листування, в листах роману часто зустрічаються цитування попередніх листів персонажів:

Vous me dites que vous ne "méritez" pas d'entrer en religion. Dites "Je ne suis pas destinée" ou "Je n'ai pas été triée". Cela est fort possible. Mais ne parlez pas de mérite (там само, 48).

У цьому листі Косталь вирішує переконати Терезу присвятити себе релігії. Він цитує її вислови з попереднього листа, оформлюючи їх лише лапками без двокрапок. Такий прийом наближує нас до ситуації реального діалогу, де два співрозмовники намагаються переконати один одного, заперечуючи чи підтверджуючи слова іншого. Автор не обтяжує конструкцію двокрапкою, і лише лапки нагадують, що слова належать дівчині.

З метою переконання співрозмовника та через часову й просторову віддаленість персонажів, письменник вдається до моделювання можливих діалогів персонажами. Досить часто в листах Андре та Терези зустрічаються думки головних героїнь, оформлені прямою мовою, які є лише намірами висловлювання. У листі Косталь до Андре головний герой моделює вірогідні репліки дописувачки, навіть виділяє їх синтаксично лапками та дає відповіді на них.

Dans chacun des livres que j'ai publiés vous trouverez, sous une forme ou l'autre, cette affirmation: "Ce qui m'importe par-dessus tout, c'est d'aimer". Mais il ne s'agit jamais d'amour. Il s'agit d'un composé d'affection et de désir, qui n'est pas l'amour. "Un composé d'affection et de désir, qu'est-ce, sinon l'amour?" Eh bien, non, ce n'est pas l'amour. "Expliquez-moi..." Je ne m'en sens pas l'envie. Les femmes ne comprennent rien à tout cela (там само, 43).

У листах Андре зустрічаються навіть великі уривки, вигадані нею репліки Косталь, що викликано неможливістю прямого спілкування віч-на-віч через віддаленість комуніканта. Дописувачка намагається побудувати діалог із Косталем у листуванні та сама вигадує його можливі репліки.

Assassin perfide et tenace! [...] Et un alibi merveilleux: "Comment, moi! Moi qui ai tant fait pour elle! Moi qui, maintenant encore, suis "en pleine sympathie" avec elle, moi qui comprends si parfaitement sa souffrance, qui lui prodigue mes encouragements, mes condoléances, mes consolations!" (там само, 149).

Для Монтерлана, як і для Бальзака, використання прямої мови в епістолярному мовленні є засобом розкриття образу персонажа. Твір Монтерлана вважається пережитком епістолярного роману, оскільки він побудований не повністю з листів, події відбуваються поза листами. Часткове використання епістолярної форми у творі виявилось для автора зручним інструментом для протиставлення героїв, чоловіка та жінки, жінконенависника та феміністки.

Таким чином, можна зробити висновок, що в епістолярному романі персонажне мовлення представлене переважно у монологічній формі. Проте, коли персонажі у своїх листах розповідають про конкретні події, виникає необхідність передачі чужого мовлення. Форма передачі відповідає наміру письменника. У Ш. де Лакло в романі "Les Liaisons dangereuses" превалює описовий варіант представлення діалогічних ситуацій, пряма мова використовується виключно для ключових моментів твору. У романі "Mémoires de deux jeunes mariées" О. де Бальзака та "Les jeunes filles" А. де Монтерлана пряма мова слугує для характеристики персонажів, розкриття їхнього художнього образу. Непряма мова частіше зустрічається в епістолярному романі, проте майже відсутня невластива пряма мова, що пояснюється відсутністю авторського мовлення, якому притаманна невластива пряма мова.

ЛІТЕРАТУРА

1. *Миллер Т.А.* Античные теории эпистолярного стиля // Античная эпистолография. – М.: Наука, 1967. 2. *Бахтин М.М.* Проблема речевых жанров // Эстетика словесного творчества. – М.: Искусство, 1986. 3. *Макаренко Н.Н.* Филологический анализ художественного текста (на французском языке) // Уч. пособие для студ. фак-тов иностр. яз. – М.: Научно-издательский центр "Инженер", 1999. 4. *Versini L.* Le Roman épistolaire. – P.: PUF, 1979.

ДОВІДНИКИ

PLI (1998). Petit Larousse illustré. – P.: Larousse-Bordas, 1998.

ДЖЕРЕЛА ІЛЮСТРАТИВНОГО МАТЕРІАЛУ

Balzac H. de. Mémoires de deux jeunes mariées. – P.: Gallimard, 1981.

Laclos Choderlos de. Les Liaisons dangereuses. – P.: Pocket, 1998.

Montherlant H. de. Les jeunes filles. – P.: Gallimard, 2000.

VITOMSKA N.M.

Université nationale linguistique de Kyiv

LES MOYENS D'EXPRESION DES NOTATIONS COLOREES DANS LE ROMAN D'EMILE ZOLA «GERMINAL»

Fervent adepte du courant impressionniste dans la peinture du XIX siècle, Emile Zola dans ses oeuvres cherchait à représenter la vie réelle avec une extrême exactitude, à l'aide de différentes touches de couleur, du jeu des clairs – obscurs.

Se basant sur l'analyse des notations colorées dans les oeuvres des écrivains de différentes époques, le linguiste français Michel Glatigny remarque que l'emploi plus ou moins fréquent des couleurs dépend non pas de prétendues exigences du sujet, mais des préférences préméditées, du goût conscient de l'auteur, de son style individuel [1:33].

Lors de l'examen des moyens linguistiques d'exprimer les couleurs dans le roman d'Emile Zola «Germinal», nous avons traité à part deux sous-groupes thématiques, à savoir: le paysage et la mine avec les maisons des mineurs réunis dans un grand groupe thématique «le Décor», sur le fond duquel se développe l'action, se découpent les personnages et qui détermine le climat psychologique du livre.

Envisageons, donc, le Décor. Etant donné que chaque couleur est liée dans notre conscience aux phénomènes physiques ou psychologiques, le Décor est présenté dans «Germinal» à l'aide des emplois des notations colorées au sens propre, le plus concret, ainsi que métaphoriquement. Sous les notations colorées métaphoriques, on sous-entend des utilisations originales de la couleur ou de la lumière ayant pour but la définition des notions concrètes ou abstraites [2:195]. Ainsi, dans la première phrase du roman, en décrivant la grand-route, que suivait Etienne Lantier en quête du travail, E.Zola recourt à la métaphore qui rend l'impression d'épaisses ténèbres, de l'obscurité propres au pays des mines houillères, où vont se dérouler des événements terribles: *Dans la plaine rase sous la nuit sans étoiles, d'une obscurité et d'une épaisseur d'encre, un homme suivait seul la grande route de Marchienne à Montsou; Devant lui, il ne voyait même pas le sol noir ... au milieu de l'embrun aveuglant des ténèbres* [1:7]. L'utilisation des substantifs formés d'ajectifs à l'aide des suffixes dans une construction périphrastique au lieu des adjectifs *obscur et épais* fait du *ciel sombre et sans étoiles* le trait essentiel de la nuit. Par tous les sens nous éprouvons vivement sa noirceur et sa densité. Des noms abstraits *obscurité et épaisseur* employés ici avec l'article indéfini et suivis d'un substantif acquièrent grâce à cela un sens concret et évoquent chez le lecteur des émotions et des sentiments bien précis.

On peut bien citer ici Gaston Bachelard qui écrit: «En effet, la nuit semble un phénomène universel, qu'on peut bien prendre pour un être immense qui s'impose à la nature entière, mais qui ne touche en rien aux substances matérielles [...] Mais ... l'imagination accepte assez communément le rêve d'une nuit active, d'une nuit pénétrante, d'une nuit insinuante, d'une nuit qui entre dans la matière des choses. Alors ... elle n'est plus un voile qui s'étend sur la Terre et les Mers, la Nuit est *de la nuit*, la nuit est une substance, la nuit est la matière nocturne. La nuit est saisie par l'imagination matérielle» [3:118].

L'existence misérable, le travail pénible de galérien, la naissance et la mort des mineurs se passent irrévocablement dans le cadre de la nuit noire – «une nuit profonde» [1:40], dont la peinture tient une place fondamentale dans les descriptions du roman. Cela suggère le caractère imagé symbolique de ce mot qui revient à plusieurs reprises, seul ou dans les périphrases, en devenant un

leitmotiv et créant une série synonymique des images verbales ayant un sens connotatif du terne ou du noir: *Au milieu des champs de blé et de betterave, le coron des Deux-Cent-Quarante dormait sous la nuit noire* [1:16]; *Et il semblait que les ténèbres fussent d'un noir inconnu, épaissi par les poussières volantes du charbon, alourdi par des gaz qui pesaient sur les yeux. Les mèches des lampes... n'y mettaient que des points rougeâtres* [1:37]; *D'un geste, le jeune homme montra l'immensité des ténèbres. [...] Cependant, une hésitation le troublait, une peur du Voreux, au milieu de cette plaine rase, noyée sous une nuit si épaisse [...]* *Aucune aube ne blanchissait dans le ciel mort...*[1:15]; *Le village dormait déjà, tout noir dans la nuit. [...] Etienne s'arrêta, jeta un dernier regard aux ténèbres. Il retrouvait la même immensité noire que le matin...* [1:114]; *Et il jeta une cigarette, il s'éloigna sans un regard en arrière, dans la nuit devenue noire. Au loin, son ombre diminua, se fondit avec l'ombre* [1:398].

Ainsi, les nuances les plus variées de la couleur noire qui constituent plus de 60% de toutes les notations colorées employées dans la première partie du roman, font naître dans notre esprit le sentiment de l'hostilité de la réalité ambiante à n'importe quel être vivant. La mine, sans doute, c'est un assommoir; lentement, mais sans relâche, elle tue les hommes besognant dans ses profondeurs. Même le début de la première partie, qui est avant tout descriptif, joue le rôle d'une lugubre ouverture au roman. Elle nous fait deviner une lente tragédie à venir, avec son pouvoir destructif: *Tout s'anéantissait au fond de l'inconnu des nuits obscures, il n'apercevait très loin que les hauts fourneaux et les fours à coke* [1:8]; Alors, on voit bien que l'emploi du noir à de nombreuses reprises s'explique par l'intention de l'auteur de peindre d'une manière réaliste le lieu où se passe l'action du livre.

Outre cela, dans la description du paysage Emile Zola a recours au coloris terne, par exemple: *le ciel gris de décembre, la ligne violâtre des arbres dépouillés, un ruban d'argent mat de deux lieues, la perspective de son eau pâle, un lac d'eau boueuse* qui renforce les ténèbres profondes de la réalité médiocre et sans issue déjà peintes: *Dans le ciel brumeux, d'un gris sale, passaient lentement des nuées couleur de rouille* (1:395).

De larges taches de couleur et de lumière, la bigarrure des noms et des adjectifs employés, la mise en valeur des formes verbales de l'Imparfait avec la réduction au minimum de l'expressivité des verbes, tout cela en somme, donne aux descriptions un caractère statique et figé d'un grand abattement : *Sous le soleil qui semblait les éteindre, le batterie des fours à coke et les tours des hauts fourneaux lâchaient des fumées, dont la suie éternelle pleuvait dans l'air* [1:255] ; [...] *une nuée sombre grandie à l'horizon, hâtait le crépuscule, une tombée du jour sinistre sur cette épave des tempêtes de la terre* [1:397] ; [...] *la nuit complète, absolue, cette nuit de la terre qu'ils dormiraient, sans jamais rouvrir leurs yeux à la clarté du soleil* [1:422].

Le style substantif suppose que l'emploi des verbes diminue la valeur impressionniste des parties nominales du discours, mais nous voyons que certains d'eux, tel que : *éteindre, lâcher, hâter, grandir, rouvrir*, presque totalement privés de la notion de la couleur, renforcent, néanmoins, dans le contexte donné l'effet coloristique des images qui dévoilent le caractère de la réalité ambiante, les humeurs et les sentiments des personnages et, à travers leur prisme, l'idée de l'oeuvre.

De cette façon, la couleur noire, en se mariant aux couleurs sombres et ternes, est prédominante parmi toutes les notations colorées employées dans la peinture du paysage du début du roman (84,4%).

Les emplois de la gamme de la couleur rouge, tel que : *des feux rouges ; trois brasiers brûlant au plein air ; les hauts fourneaux seuls flambaient, ainsi que les fours à coke, ensanglantant les ténèbres, sans en éclairer l'inconnu* [1:7, 15], faisant l'irruption dans la peinture du paysage sombre, contrastent au premier abord avec les ténèbres profondes répandues dans l'espace. Mais, d'après l'empire qu'ils exercent sur nos sens, ils ne sont pas en contraste psychologique avec les couleurs ternes et le noir, parce qu'il s'agit ici non pas de tons optimistes et radieux, mais de l'approche de la souffrance humaine et de la mort. L'emploi neutre et inaltérable dans son objectivité

de la couleur rouge, par exemple : *Ceux-ci, des batteries de cent cheminées, plantées obliquement, alignaient des rampes de flammes rouges* frise d'une manière frappante dans le texte une inversion du rouge ; au fur et à mesure que les emplois métaphoriques de cette gamme succèdent à l'emploi propre, l'inversion du rouge devient dominante et exerce une influence sur nos sentiments en renforçant le caractère dramatique du récit : *C'était d'une tristesse d'incendie, il n'y avait d'autres levers d'astres à l'horizon menaçant, que ces feux nocturnes des pays de la houille et du fer [1:11] ;...le terri barrait la vue, ...consumé à l'autre bout par un feu intérieur qui brûlait depuis un an, avec une fumée épaisse, en laissant à la surface, au milieu de gris blafard des schistes et des grès, de longues trainées de rouille sanglante* [1:62].

Par la désignation métaphorique du rouge – *rouille sanglante* – Emile Zola annonce l'arrivée prochaine de terribles événements qui vont aboutir dans une émeute et souilleront de sang la région sinistre des galeries souterraines : *A ce moment, le soleil se couchait, les derniers rayons, d'un pourpre sombre, ensanglantaient la plaine. Alors, la route sembla charrier du sang, les femmes, les hommes continuaient à galoper, saignants comme des bouchers en plaine tuerie* [1:293].

Des dizaines d'années du travail pénible et de la servitude ont obligé les houilleux à chercher l'issue à leur besoin de la vengeance et à se soulever, donc, contre les propriétaires, pour lesquels l'émeute n'était qu'un monstrueux rêve rouge : *C'était la vision rouge de la révolution qui les emporterait tous, fatalement, par une soirée sanglante de cette fin de siècle* [1:294].

Un groupe de mots, ci-dessus – *d'un pourpre sombre* – composé d'un nom de couleur et d'un adjectif qualificatif indiquant son intensité lumineuse, acquiert dans ce contexte un double sens. Le sème d'origine c'est la notion de la matière colorante d'un rouge vif – la pourpre. Un article indéfini masculin concrétise la notion en indiquant la couleur rouge foncée, tirant sur le violet. Pourtant, «le pourpre» ou «la pourpre», relativement au style poétique sublime nomme aussi la couleur rouge vive de la bouche, des joues, etc. et s'emploie comme un synonyme du substantif «la rougeur» qui est plus convenable dans la peinture des êtres vivants ou pour la désignation des sentiments que l'adjectif «rouge», par exemple : la pourpre de ses lèvres ou le pourpre lui monta au visage [4:528].

Grâce à l'utilisation des verbes «*ensanglanter*», «*saigner*», «*charrier du sang*», le sème «sang» faisant partie d'un complément attributif et qui signifie – «*d'un pourpre sombre*» – se met peu à peu au premier plan. C'est pas en vain qu'Emile Zola, en décrivant le coucher du soleil, se sert de ce qualificatif au lieu d'un épithète neutre rouge, en lui accordant, donc, une importance primordiale. Le résultat de cela est bien évident : l'attention du lecteur s'accroît justement sur un aspect meurtrier de la soirée, ainsi qu'à ses événements funestes.

Il est à noter qu'aux points culminants du récit E.Zola utilise la description du paysage avec un soleil couchant. Un tel paysage, selon sa tonalité, est tantôt en accord complète avec la joie tranquille des amoureux, comme celui de «la Fortune des Rougon», tantôt il s'harmonise avec la conception d'un vrai sens de la vie – «le Ventre de Paris», – mais dans «Germinal» il s'associe à la sensation de la souffrance humaine et de la fatalité tragique. Ainsi, une foule affreuse des insurgés, poussés aux extrémités par la famine et la misère, avec des cris «*Du pain! Du pain!*» détruit la mine : *les femmes s'y acharnaient [...], toutes sanglantes dans le reflet d'incendie* [1:272] ; et répand le sang des bourgeois : *Des gouttes de sang pleuvaient...* [1:309] ; *Par terre, il ne restait... qu'une pluie de sang, dont le sable des dalles buvait les gouttes* [1:342].

L'analyse des moyens linguistiques d'exprimer les couleurs montre que dans la représentation colorée du Décor et des Personnages trois couleurs prédominent, notamment : *noir, terne et rouge* avec toutes leurs nuances les plus variées, que nous avons rassemblées dans trois groupes – champs de couleur¹⁶ avec la dominante au centre (voir le schéma ci-dessous). Nous n'avons pas trouvé que quelques cas d'emploi dans «Germinal» des couleurs claires, tels que : blanc,

¹⁶Nous employons ici «le champ de couleur» comme un terme de travail.

bleu, rose, vert, clair, que nous avons dégagées dans un petit sous-groupe des couleurs claires suaves.

De cette façon, les données quantitatives des notations colorées dans la représentation du Paysage donnent la possibilité d'observer une accumulation du rouge à partir de la première partie jusqu'à la fin du roman à côté d'une certaine diminution du noir. En même temps, un processus inverse est à noter dans la peinture de la mine et du logis des mineurs – la diminution du rouge avec une abondance des couleurs sombres et ténébreuses. Une pareille répartition de la gamme de couleurs du début jusqu'à la fin fait penser à une symbolique de l'emploi de la couleur chez Zola. Les ténèbres remplissent la mine abandonnée par les mineurs jusqu'aux bords, tandis que leur sang versé a rougi le pays noir de charbon.

On a relevé dans un roman 814 cas d'emploi des notations colorées. Dans la plupart des cas (481 notations colorées) elle sont employées au sens propre et exprimées à l'aide des mots ou des groupes de mots, qui nomment la couleur directement. Du point de vue de la forme, on a trouvé des notations colorées suivantes: des adjectifs qualificatifs (rouge, noir) – 407 cas d'emploi; des adjectifs formés à l'aide des suffixes – âtre et -ôt, qui désignent une faible intensité de la couleur (rougeâtre, pâlot) – 19 cas d'emploi; des notations colorées se composant de deux adjectifs (gris-bleu, gris-blafard), la forme brève desquelles renforce le caractère dynamique de la narration – 3 cas d'emploi; groupes de mots comprenant deux adjectifs, dont l'un montre l'intensité de la couleur (bleu limpide, pourpre sombre, argent mat) – 6 cas d'emploi; groupes de mots formés de l'adjectif et du substantif, jouant le rôle d'un adjectif (bleu ciel, rouge brique, vert pomme) – 4 cas d'emploi; des adjectifs substantivés (le noir, le gris, le rouge) – 12 cas d'emploi; des verbes et des constructions verbales avec des adjectifs en fonction des adverbes (noircir, rougir, blanchir, voir rouge) – 30 cas d'emploi.

Pourcentage des couleurs dans un groupe thématique « le Décor »

Champ de la couleur	Partie du roman			
	1	2	3	4
Noir	60.2 ¹⁷ / 38.1	72.5 / 60	48 / 66.7	43.3 / 57.7
Terne	24.2 / 21.1	15.5 / 25	24 / 19.1	10 / 26.7
Rouge	15.6 / 40.8	12.5 / 15	28 / 14.2	48.7 / 15.5

L'étude montre que 481 notations colorées – la plupart des couleurs de «Germinal» – sont des unités ou des constructions nominales qui désignent la couleur directement. Pourtant, une grande quantité (41%) de toutes les notations colorées, trouvées dans le roman, sont des désignations métaphoriques des impressions visuelles. Il est intéressant de se reporter ici à l'article du poète russe, Alexandre Blok «Des couleurs et des mots», où l'auteur, parlant de l'importance des impressions colorées, écrit: «On dit, qu'il y a plus de mots que de couleurs: néanmoins, pour un écrivain raffiné, un poète suffisent, peut-être, seulement des mots correspondant aux couleurs. Puisque c'est un vocabulaire admirablement varié, expressif et harmonieux... et c'en est assez pour traduire une idée insolite qui jaillit subitement. Et pour développer ces idées dans l'avenir pourront surgir des procédés plus subtils que des mots déjà en usage [5:38].

Ainsi, assez souvent des adjectifs, des substantifs, des verbes et des groupes de mots, qui ne désignent directement aucune des couleurs, s'associent inévitablement dans un contexte à une image colorée, par exemple ... *les hauts fourneaux seuls flambaient, ainsi que les fours à coke, ensanglantant les ténèbres...* [1:15]; *les reflets du brasier saignaient sur les murs* [1:56]; *le carreau s'étendait, changé en un lac d'encre* [1:62]; *le ciel de suie se cuivrait* [1:103].

La multitude d'exemples pareils montre que les désignations métaphoriques de la couleur et de la lumière sont d'une grande importance dans une oeuvre. L'analyse des indices formels des moyens linguistiques de la désignation métaphorique du coloris dans «Germinal» permet de mettre en relief: les noms proprement dits: les ténèbres, l'ombre, la clarté, la flamme, la

¹⁷ Le numérateur indique le paysage, le dénominateur – la mine et les maisons des mineurs.

poussière, la fumée – 186 cas d'emploi. Nous savons qu'à l'imagination de chaque homme correspond une catégorie d'images, telles que: la lumière, l'obscurité, l'eau, la terre, le feu, l'air, l'espace et d'autres qui ne sont que des métaphores usées, dont la particularité consiste en ce qu'une image associative liée avec leur sens initial, par la suite de la lexicalisation, ne surgit presque plus, mais, pourtant, ne disparaît définitivement [6:44–46].

Les groupes de mots nominaux contenant des substantifs en qualité d'adjectifs, qui expriment la notion de la couleur métaphoriquement constituent 21 cas d'emploi: *la nuit noire à terre, la neige des cheveux, la fraîcheur de lait, le teint de chlorose, le ciel de plomb, un noir d'encre*. Les verbes et les constructions avec des participes comptent 84 cas d'emploi, par exemple: *étoiler, ensanglanter, cette apparition fantastique, noyée de nuit et de fumée* [1:8]; *elle était noire, la face poudrée de charbon fin* [1:43]; *ce visage envahi d'ombre* [1:43]; *ces hommes souillés de charbon* [1:54]; *le buffet et la table poissés de crasse* [1:89]; *ce sein énorme, dont la blancheur molle tranchait avec le teint massacré et jauni du visage* [1:193], etc.

Ansï, à coté d'un grand nombre des adjectifs, on a relevé dans « *Germinal* » la prédominance des noms et une faible quantité des verbes, ce qui confirme la disposition de l'auteur dont le style est étroitement lié à l'écriture artiste à l'expression nominale.

Outre une acception stricte et logique, sous la plume d'Emile Zola, les mots prennent une valeur affective et expressive à la fois. Souvent la surface colorée d'étalon est modifiée par notre imagination dans une image coloristique [7:10]. Certaines métaphores colorées sont employées par l'auteur si fréquemment, qu'on peut les considérer comme des mots-images originaux, des leitmotive, notamment: *la nuit, la poussière, les ténèbres, le soleil*. Ces mots métaphoriques ont la qualité d'acquérir dans un contexte une nuance connotative particulière, surtout grâce à l'utilisation d'une autre métaphore appartenant au même champ sémantique. Il en résulte qu'une association rajeunit, une métaphore banale prend de l'éclat et de la vigueur [4:46]. Ainsi, les sens figurés du substantif « la flamme » – la passion, l'animation, l'éclat deviennent plus expressifs, quand il est accompagné d'un verbe « allumer », par exemple: *une flamme alluma ses yeux* [1:276].

La particularité d'un emploi figuré dans les cas pareils résulte d'un fait que les deux notions, que nous imaginons à la fois, se superposent: ...*le ciel bas semblait se fondre en noire poussière*. [...] *C'était d'une tristesse blafarde et morte d'ensevelissement* [1:104].

L'étude des moyens d'expression des notations colorées dans « *Germinal* » d'Emile Zola nous fait conclure que la couleur est un procédé à part qui permet de mieux comprendre la conception du monde et le credo artistique de l'auteur, aïsi que le contenu social et idéologique de l'oeuvre.

BIBLIOGRAPHIE :

1. *Bachelard G.* L'eau et les rêves. Essai sur l'imagination de la matière. – Paris, 1942. – Librerie José Corti. 2. Dictionnaire des synonymes de la langue française par René Bailly. – Paris, 1946. – Librerie Larousse. 3. *Glatigny M.* A propos du vocabulaire des couleurs dans la Semaine Sainte d'Aragon. // *Le Français moderne*, – 1963, – № 1. 4. *Le Guern M.* Sémantique de la métaphore et de la métonymie. – Paris, 1973. 5. *Блок А.А.* Огненные дали. Избранные статьи и высказывания. – Л., 1980. 6. *Зводская Т.Ф.* Цветность и художественный мир поэта (Эмиль Верхарн). // *Стилистические проблемы французской литературы* / ЛГПИ им. А.И. Герцена. – Л., 1975. 7. *Масленникова К.И.* Система цветообозначений современного французского языка. Автореф. дис. ... канд. филол. наук. – Л., 1973.

ІЛЮСТРАТИВНИЙ МАТЕРІАЛ

1. *Zola E.* *Germinal*. – Paris, 1967.

З М І С Т

Алексенко С.Ф. Соціокультурні контексти вживання висловлень-вибачень в англійському діалогічному мовленні	3
Андрусь Л.А. Необізнаність мовця та її актуалізація у питальних реченнях французької мови	7
Антонюк К.П. Відображення концептуальної моделі світу у процесах метафоризації (на прикладі онтологічних метафор референту <i>culture</i>)	13
Бабюк В.А. Особливості семантичних трансформацій у загальноновживаній лексиці у текстах з радіоекології	20
Багацька О.В. Синтаксичні моделі розгортання концепту <i>РІВНОВАГА</i> в сучасних американських коротких оповіданнях	25
Бокова П.М. Значення та функції темпоральних сполучників (на матеріалі іспанського часового складнопідрядного речення)	31
Борисенко Н.Д. Конфлікт та кооперація в міжгендерному спілкуванні персонажів британської драми	35
Бохун Н.В. Лінгвальні засоби створення портрета персонажа в творах іспанських письменників ХІХ століття	40
Булаховська Ю.Л. “Прозаїзація” польської поезії другої половини ХХ-го століття як вияв жанрової інтеграції в літературі	45
Ваховська Л.Ф. Метафорична репрезентація ключових концептів сучасного американського кінематографу	47
Венгрєнівська М.А. Два французькі переклади гімну П.Чубинського “Ще не вмерла Україна” (еквілінеарність та гендерний фактор)	54
Гнатюк А.Д., Гнатюк Н.Г. Смісловий аналіз інформації в процесі виконання послідовного перекладу	58
Гніздечко О.М. Оцінний аспект англомовного наукового лінгвістичного дискурсу	63
Головка О.Б. Герундіальні конструкції: лінгвокогнітивні аспекти семантики	69
Гулівець Н.О. Когнітивний і семантичний аспекти реалізації концепту <i>дозвілля</i> в сучасній англійській мові	73
Денисенко Н.В. Проблема передачі риторичного запитання як емпатичного засобу в англо-українських перекладах	81
Довганчина Р.Г. Явище підтексту як перекладознавча проблема	85
Євтушок Т.О. Образ людини в постмодерному художньому дискурсі в контексті явищ діалогізму та поліфонії (на матеріалі неоміфологічної прози М.Турньє)	90
Звонська Л.Л. Діахронні зміни функціонального навантаження аориста у давньогрецькій мові	95
Ізотова Н.П. Типологія концептів у сучасних лінгвістичних дослідженнях	99
Ісакова Ю.П. Типологія категорії аспектуальності в українській та італійській мовах	104

Калачова М.О. Індивідуально-авторська концепція художнього твору як складова індивідуально-авторської картини світу (на матеріалі трилогії «La fin des hommes» Моріса Дрюона)	111
Кальченко Г.А. Екологізація як нова парадигма сучасної політики: ідеологічне забарвлення екологічного дискурсу	115
Клименко О.С. “BON USAGE” у антрополінгвістичному вимірі: індивідуалізація чи деперсоналізація нормативних суджень? Нормативний коментар у словнику правильностей французької мови	120
Копильна О.М. Відтворення біблійних алюзій в українських перекладах	126
Кошарний К.О. Симетрія/асиметрія трансляції термінів при перекладі іспанських військових текстів українською мовою	131
Кришталюк Г.А. Імпліцитне заперечення у заголовках англomовного газетного дискурсу: досвід лінгвокогнітивного аналізу	136
Макеєв К.С. Деякі аспекти перекладу фахової мови фармацевтики (на матеріалі перекладу складних прикметників з німецької мови українською)	141
Мариненко П.І. Динаміка іспанської мови: від мовних змін до неологізмів	146
Михайленко Л.В. Інтертекстуальність як проблема лінгвістичного пошуку (на матеріалі французьких публіцистичних текстів)	152
Михайлишин У.І. Відображення космогонічних уявлень у німецьких зоофразеологізмах (національно-культурний аспект)	156
Морякіна І.А. Афективна стратегія в персонажному дискурсі романів форсайтівського циклу Дж. Голсуорсі	161
Мостова Н.А. Французька регіональна мова як лінгвістичний феномен французької національної мови	167
Мосьпан Н.В. Проблема інтерпретації художнього твору	175
Назаренко А.В. Функціонально-синтаксичні особливості текстів персональних оголошень сучасного комп’ютерного дискурсу	180
Недбайло К. Внутрішньодієслівні транспозиції в англо-українському художньому перекладі	187
Некряч Т.Є. Види асиметрії при перекладі драматичного діалогу	191
Нечипоренко М.Ю. Мовна практика героїв роману Ю.Андруховича “Рекреації” та особливості її відтворення у перекладах різноструктурними мовами	196
Онанко А.А. Сучасна французька пісня як об’єкт лінгвопоетичного аналізу: історичний аспект	205
Періна О.О. Адміністративно-юридичний дискурс Європейської спільноти (на матеріалі текстів документів Ради Європи)	210
Підпригора Ю.Г. Імовірна енергетична модель процесу декодування висловлювання	215
Пулатова Л.Й. Семантика весільних обрядових номінацій дошлюбного циклу в українському та німецькомовному ареалах	220
Радзівська С.О. Типологія словесних поетичних образів, об’єднаних концептом <i>dîm</i> , в американській поезії ХХ–ХХІ століть	226

Раєвська І.В. Джерела та інструментарій вивчення діалектів Італії	233
Розумєєнко Н.В. Статус категорії окличності в емотивно-експресивному синтаксисі (на матеріалі іспанської та португальської мов)	236
Сивак Ю.В. Політична промова: аксіологічний аспект	243
Сидельникова Л.В. Особливості системи регіонального письма старофранцузької мови (на матеріалі писемних пам'яток пікардійського діалекту)	249
Сінько О.М. Лексична та граматична омонімія у системі іменників і дієслів давньогрецької мови	253
Славова Л.Л. Проблема успішності американського та українського політичного дискурсу (на матеріалі інтернет-джерел)	257
Смуциньська І.В. Художній текст як об'єкт лінгвістичного пошуку	262
Соболь О.Ю. Порівняльний аналіз поліфонічного функціонування прямої мови в жанрах аналітичної статті, інформаційної статті та інтерв'ю	268
Солодяк О.Ю. Структурна характеристика сучасних англійських військово-політичних текстів	282
Старовойтова Х.В. Розуміння архетипу та концепту у сучасній лінгвістиці	286
Тарасова В.В. Зіставні особливості семантики номінативних одиниць на позначення засобів пересування в сучасних англійській та німецькій мовах	292
Терехова Д.І. Хліб - усьому голова	298
Терехова С.І. Специфіка функціонально-семантичних репрезентацій "тут - там" в українській, російській та англійській мовах	307
Тимошенко К.Л. Прагматичний потенціал та функції вигуків у мовленнєвому акті. (на матеріалі іспанської мови)	319
Толчеєва Т.С. Лексичне значення в аспекті когнітивної лінгвістики	323
Фурсова Л.І. Семантичні зміни у процесі детермінологізації сучасної англійської економічної лексики: парадигматичний і синтагматичний аспекти .	331
Харченко О.В. Американская шутка с психолінгвістической точки зрения	343
Чала Ю.П. Відтворення культурно-маркованих знаків вікторіанської доби в українських перекладах	349
Шевченко І.О. Відтворення реалій іспаномовних казок при перекладі українською	355
Шипіцина Ю.В. Особливості комунікативної взаємодії адресант - адресат в етичних кодексах	362
Шкарбан І.В. Праксисна евалюація як когнітивний чинник творення концептуального поля "нація"	366
Шовковий В.М. Анафоризація та проблеми перекладу давньогрецьких оригінальних текстів (на матеріалі творів Геродота та Ксенофонта)	371
Юрченко О.А. Структурно-композиційні особливості тексту конкретного жанру офіційно-ділового стилю (на матеріалі доповідей, представлених на Парламентській Асамблеї Ради Європи)	376

Авраменко О.В. Мовленнєвий жанр переконання та його мовленнєва реалізація у драматичному творі (на матеріалі драми “The Case of the Crashed Petunias” by Tennessee Williams)	380
Андрійченко Ю.В. Емотивна тональність і емотивний фон тексту художнього твору	384
Данилич В.С. Рецепція народних мов в історії західноєвропейського суспільства	389
Рогоза О.Б. Форми діалогізованої передачі чужого мовлення у французькому епістолярному романі	394
Vitomska N.M. Les moyens d’expresion des notations colorees dans le roman d’Emile Zola « <i>GERMINAL</i> »	402
Зміст	407

Віддруковано у видавництві “ЛОГОС”

Свідоцтво ДК №201 від 27.09.2000р.

01030, Київ-30, вул.Богдана Хмельницького, 10, тел.235-60-03

Тираж 300 прим. Зам.1960.

З М І С Т

Алексенко С.Ф. Соціокультурні контексти вживання висловлень-вибачень в англійському діалогічному мовленні	3
Андрусь Л.А. Необізнаність мовця та її актуалізація у питальних реченнях французької мови	7
Антонюк К.П. Відображення концептуальної моделі світу у процесах метафоризації (на прикладі онтологічних метафор референту <i>culture</i>)	13
Бабюк В.А. Особливості семантичних трансформацій у загальноновживаній лексиці у текстах з радіоекології	20
Багацька О.В. Синтаксичні моделі розгортання концепту <i>РІВНОВАГА</i> в сучасних американських коротких оповіданнях	25
Бокова П.М. Значення та функції темпоральних сполучників (на матеріалі іспанського часового складнопідрядного речення)	31
Борисенко Н.Д. Конфлікт та кооперація в міжгендерному спілкуванні персонажів британської драми	35
Бохун Н.В. Лінгвальні засоби створення портрета персонажа в творах іспанських письменників ХІХ століття	40
Булаховська Ю.Л. “Прозаїзація” польської поезії другої половини ХХ-го століття як вияв жанрової інтеграції в літературі	45
Ваховська Л.Ф. Метафорична репрезентація ключових концептів сучасного американського кінематографу	47
Венгрєнівська М.А. Два французькі переклади гімну П.Чубинського “Ще не вмерла Україна” (еквілінеарність та гендерний фактор)	54
Гнатюк А.Д., Гнатюк Н.Г. Смісловий аналіз інформації в процесі виконання послідовного перекладу	58
Гнізdechko О.М. Оцінний аспект англомовного наукового лінгвістичного дискурсу	63
Головка О.Б. Герундіальні конструкції: лінгвокогнітивні аспекти семантики	69
Гулівець Н.О. Когнітивний і семантичний аспекти реалізації концепту <i>дозвілля</i> в сучасній англійській мові	73
Денисенко Н.В. Проблема передачі риторичного запитання як емпатичного засобу в англо-українських перекладах	81
Довганчина Р.Г. Явище підтексту як перекладознавча проблема	85
Євтушок Т.О. Образ людини в постмодерному художньому дискурсі в контексті явищ діалогізму та поліфонії (на матеріалі неоміфологічної прози М.Турньє)	90
Звонська Л.Л. Діахронні зміни функціонального навантаження аориста у давньогрецькій мові	95
Ізотова Н.П. Типологія концептів у сучасних лінгвістичних дослідженнях	99
Ісакова Ю.П. Типологія категорії аспектуальності в українській та італійській мовах	104

Калачова М.О. Індивідуально-авторська концепція художнього твору як складова індивідуально-авторської картини світу (на матеріалі трилогії «La fin des hommes» Моріса Дрюона)	111
Кальченко Г.А. Екологізація як нова парадигма сучасної політики: ідеологічне забарвлення екологічного дискурсу	115
Клименко О.С. “BON USAGE” у антрополінгвістичному вимірі: індивідуалізація чи деперсоналізація нормативних суджень? Нормативний коментар у словнику правильностей французької мови	120
Копильна О.М. Відтворення біблійних алюзій в українських перекладах	126
Кошарний К.О. Симетрія/асиметрія трансляції термінів при перекладі іспанських військових текстів українською мовою	131
Кришталюк Г.А. Імпліцитне заперечення у заголовках англomовного газетного дискурсу: досвід лінгвокогнітивного аналізу	136
Макеєв К.С. Деякі аспекти перекладу фахової мови фармацевтики (на матеріалі перекладу складних прикметників з німецької мови українською)	141
Мариненко П.І. Динаміка іспанської мови: від мовних змін до неологізмів	146
Михайленко Л.В. Інтертекстуальність як проблема лінгвістичного пошуку (на матеріалі французьких публіцистичних текстів)	152
Михайлишин У.І. Відображення космогонічних уявлень у німецьких зоофразеологізмах (національно-культурний аспект)	156
Морякіна І.А. Афективна стратегія в персонажному дискурсі романів форсайтівського циклу Дж. Голсуорсі	161
Мостова Н.А. Французька регіональна мова як лінгвістичний феномен французької національної мови	167
Мосьпан Н.В. Проблема інтерпретації художнього твору	175
Назаренко А.В. Функціонально-синтаксичні особливості текстів персональних оголошень сучасного комп’ютерного дискурсу	180
Недбайло К. Внутрішньодієслівні транспозиції в англо-українському художньому перекладі	187
Некряч Т.Є. Види асиметрії при перекладі драматичного діалогу	191
Нечипоренко М.Ю. Мовна практика героїв роману Ю.Андруховича “Рекреації” та особливості її відтворення у перекладах різноструктурними мовами	196
Онанко А.А. Сучасна французька пісня як об’єкт лінгвопоетичного аналізу: історичний аспект	205
Періна О.О. Адміністративно-юридичний дискурс Європейської спільноти (на матеріалі текстів документів Ради Європи)	210
Підпригора Ю.Г. Імовірна енергетична модель процесу декодування висловлювання	215
Пулатова Л.Й. Семантика весільних обрядових номінацій дошлюбного циклу в українському та німецькомовному ареалах	220
Радзівська С.О. Типологія словесних поетичних образів, об’єднаних концептом <i>dîm</i> , в американській поезії XX–XXI століть	226